İÇİNDEKİLER

Sunuş
Kudret Emiroğlu
4
Fatih'in Tarihçisi Tursun Bey ve *Tarih-i Ebü'l-Feth* Üzerine Bazı Notlar
Kenan İnan
5-16
Girit'te Cemaatler Arası Evlilikler
Nuri Adıyeke
17-25
Savaş Yıllarında "Edebiyat": Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası
Selim Aslantaş
27-56
Güneş: Cumhuriyet Sonrasında Bir Sanat ve Edebiyat Mecmuası
Kahraman Bostancı
57-69
Osmanlı Devletinde Farsça Süreli Yayınlar
Anja Pistor-Hatam - Çev: Nuran Tezcan
71-75
XIX. Yüzyıl Britanya Süreli Yayınlarında
Osmanlılar ve Türkler -III-
Uygur Kocabaşoğlu
77-93

D o s y a : "Meçhul Şahıslar Ansiklopedisi"

Çürüksulu Ali Paşa ve Ailesi Üzerine Biyografik Notlar
Oktay Özel
95-144
Unutulmuş Bir İttihatçı: Dedem Halil Sırrı "Hırka-i Şerif"
Suavi Aydın
145-164
Dedem Mehmet Emin Bey ve Trablusgarp Hatıraları
M. Ercan Arıkan
165-198
Yaşlı ve Sübyan
Süha Ünsal
199-208
80 Yıllık Ömürde 72 Yıllık Cumhuriyet Tanıklığı: "Mehmet Ali Eke"
Temuçin F. Ertan
209-229
Ağa, Despot ve Mütedeyyin
Ömer Türkoğlu
231-240
Tatlı Ye Aga
Müfit Günay
241-243
Babamın Hayatının Dedemin Şahsından Bana Yansıyarak Oğlumda Tamamlan Kısa Tarihi
Ahmet Yüksel
245-260

Tokat'ta Ermeni Olmak
Emran Nalçacıer
261-268
Niso'nun Öyküsü
Rıfat N. Bali
269-282
Milas Yahudileri ve Eğitim: Talmud Tora'dan Alliance İsraelit Universelle'ye
Melek Çolak
283-300
Ankaralı Bir Fotoğraf Ustası: Rıdvan Kırmacı (Foto Rıdvan)
Gülseren Mungan Yavuztürk
301-308
Mimar Şevki Balmumcu'nun ve Ankara Sergi Evi Binası'nın Üzüntü Verici Öyküsü
Mustafa S. Akpolat
309-321
Unutulan Bir Cumhuriyet Aydını: Ali Rıza Yalgın
Ertuğrul Danık
323-340
Subay, Şoför, Fırıncı, İşçi, Yargıç, Gazeteci ve Avukat: Doğan Tanyer
Turan Tanyer
341-361
Uzunköprü'den Afyon'a Uzun İnce Bir Yol
Gülseren Mungan Yavuztürk
363-371
Bir Devlet Memurunun 1930'ların Türkiye'sindeki Hukuk Mücadelesi
Murat Koraltürk - Cem Çetin
373-380
My Secret Life: Penisimin Gözünden Otobiyografim
Orhun Yakın
381-401

Afrika Kökenli Amerikan Edebiyatında 'Büyük Göç' Romanı
E. Lâle Demirtürk
403-424
Stephen Jay Gould-Radikal Biri Olmak Ne Anlama Gelir?
Richard C. Lewontin - Richard Levins - Çev: Ebru Bayhan
425-431
Rusya Devlet Arşivlerinden -III-
Rusya Federasyonu Arşivi
Eftal Ş. Batmaz
433-442
İstanbul'u Kaynaklarından Okuyarak Gezmek
Nuran Tezcan
443-460
Piri Reis'i Yok Sayan Bir Osmanlı Portolan Metni
Dimitris Loupis
461-470

Brecht; "Kim yaptı Babil'in asma bahçelerini" diye sorar ünlü şiirinde. Biz de dosyamızda "kim yaptı Anadolu'nun dününü-bugününü" diye soruyoruz.

Bu sayımızda "sıradan", "gündelik hayatlar"ı izleyerek Muğla'nın Musevisinden, Tokat'ın Ermenisine, Karadeniz kıyılarının Gürcülerinden Orta Anadolu'nun Türklerine kadar dolaşıp çoğunluğu Osmanlının son döneminde doğmuş, Cumhuriyet dönemini idrak etmiş dedelerin, ninelerin yaşam öyküleriyle oluşuyor biyografi dosyamız. Üstelik politika, edebiyat, bilim alanlarında meşhur olanlarla değil, bu alanların hiç birine neredeyse hiç bir katkısı olmayan sıradan insanların hikayeleri ile. Doğrudur, genel anlamı ile "tarihin sınıf savaşımlarının hikayesi" olduğu doğrudur ama, bu hikayenin nasıl yönlendiği, nasıl geliştiği -ya da ne denli önemsendiği de - önemlidir. Brecht, Sezar'ın değil, aşçısının yaşam öyküsünün yazılması gerektiğini söylediğinde, o aşçının 'Sezar'a taptığı' hatırlatılmıştı kendisine. Ama biz, Sezar'ı Sezar yapan aşçının da bilinmesi gerektiğinde ısrarlıyız. Dosyamızdaki "meçhul şahıslar"ın neredeyse tümü o klasik "sınıf savaşımından uzak", bütün amaçları gündelik hayatlarını sürdürmeyi amaçlayan sıradan kişilerdir. Bu da bize Anadolu'yu nasıl "tahlil" etmemiz gerektiğinin ip uçlarını vermektedir.

Dosya dışında da önemli makalelerimiz var. "Girit'te Cemaatler Arası Evlilikler"i Nuri Adıyeke, "Fatih'in Tarihçisi Tursun Bey ve Tarih-i Ebü'l-feth Üzerine Bazı Notlar"ı Kenan İnan yazdı. Çeşitli dergi tanıtım ve bibliyografyalarını yayınlamayı da sürdürüyoruz. *Güneş Mecmuası* Kahraman Bostancı, *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası* Selim Aslantaş tarafından hazırlandı. Osmanlı ülkesindeki Farsça süreli yayınlarla ilgili, basın tarihimizin üstünde az durulmuş bir yönünü Nuran Tezcan'ın çevirisiyle Anja Pistor-Hatam anlatıyor. E. Lâle Demirtürk Afrika Kökenli Amerikan Edebiyatında 'Büyük Göç' Romanını inceliyor. Stephen Jay Gould'un ölümü üzerine Richard C. Lewontin ve Richard Levins'in kaleme aldıkları yazı, bilimsellik-popülerlik irdelemesi ve radikalliğin anlamı üzerine bir tartışma olduğu için önemli. Nuran Tezcan, Klaus Kreiser'in *Istanbul, ein historisch-literarischer Stadtführer* (İstanbul, tarihsel-yazınsal bir şehir kılavuzu) adlı kitabını tanıtıyor. Araştırmacılar için kaynak oluşturacak Eftal Ş. Batmaz'ın Rusya devlet arşivleriyle ilgili tanıtma yazısı ve Uygur Kocabaşoğlu'nun 19. yüzyıl Britanya süreli yayınlarında Osmanlılar ve Türklerle ilgili yazıları tanıttığı dizileri devam ediyor.

Dimitris Loupis'in geçen sayımızda yayınlanan "Piri Reis'i Yok Sayan Bir Osmanlı Portolan Metni" başlıklı yazısını, yanlışlıklarının çokluğu nedeniyle, yazarından ve okuyucularımızdan özür dileyerek, bu sayımızda tekrar yayınlıyoruz.

Gelecek sayımızın dosya konusu Anadolu'nun nebatat ve hayvanatı olacak. Ekonomi tarihi olarak anlaşılan konuların, üreticisi ve tüketicisinden önce nesnesi olması gereken bitki ve hayvanların tarihine bir yaklaşım sağlamak, 'verili durum'u ve biçimlenişini ortaya koyması gereken Anadolu'nun biyoloji tarihine ilişkin bir esinti oluşturmak amacımız.

18. sayımızın dosya konusunu ise Türkler ve Arap dünyası olarak belirledik. İlgilenen yazar ve okuyucularımıza duyururuz.

Saygılarımızla.

Kudret Emiroğlu

Fatih'in Tarihçisi Tursun Bey ve *Tarih-i Ebül'l-Feth* Üzerine Bazı Notlar

Kenan İNAN*

14. yüzyıldan itibaren Osmanlı sarayında İlhanlı dönemi Anadolu ve İran'ının protokol, vergi ve devlet yönetimini bilen bir çok ilim adamının bulunduğu düşünülmektedir. Bu bilgiler İran'da kaleme alınmış bir kaç eserde ifade edilmiştir. Bunların en güzel örneklerinden biri Alaaddin Tebrîzî tarafından yaklaşık 1207 tarihinde yazılmış olan Farsça *Saadetnâme*'dir. Aşağı yukarı aynı zamanlarda (1417'den önce) Osmanlı yazarlarından Ahmed-i Daî eseri *Teressül*'ü kaleme almıştı. Bundan sonra bilinen bu tür kitaplara örnek1479'dan evvel kaleme alınmış olan *Menâbic'ül İnşâ*'dır (Tekin,1971: 9-12). Tursun Bey, inşâ tarzı ile yazmayı Osmanlı Devlet kademesinde aldığı vazifeler sayesinde öğrenmiş olmalıdır. Bu tarz eser yazmak özellikle 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı ilim adamlarının tercih ettikleri bir üslup idi: "*hilye-i inşâ ile müzeyyin bir sûret tasvir ü takrîr idem*" (Tulum, 1977: 7). Tursun Bey'in eseri, bu tür eser yazıcılığını tarih alanında temsil eden ilk örneklerden biridir (İnalcık& Murphey, 1978: 20).[1]

Tursun Bey'in[2] *Tarih-i Ebü'l-Feth*'i[3] eserin kapsadığı zaman zarfındaki olayları

* KTÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 İnalcık ve Murphey'in çalışmalarına yöneltilen eleştiriler hakkında bilgi için bkz. Menage (1980).

2 Tursun Bey'in hayatı hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. H. İnalcık, (1977). Tarihçi ismini Tûr-ı Sînâ olarak verdikten sonra, kendisine verilmiş Tursun Bey lakabı ile tanındığını söylemektedir (Tulum, 1977: 5). Sehi Bey Tezkire'sinde Tursun Bey'in ismi ile ilgili olarak verdiği bilgide şair Hayati'nin Tursun Bey'e dair yazdığı bir beyitten dolayı öldürüldüğünü söylemektedir (M. Şükrü, 1325: 69).

3 Tursun Bey'in *Târîh-i Ebü'l-Feth*'inin altı adet yazması bulunmaktadır. Bu yazmalardan Ayasofya Kütüphanesi no. 3032, II. Bâyezid'in damgasını taşımakta olup bu nedenle hemen hemen kesin bir şekilde II. Bayezid'e sunulmak için kaleme alınmış yazmadır. Bahsedilen yazmalar hakkında tafsilatlı

sistematik olarak anlatan bir kronik değildir. Eser, daha ziyade II. Mehmet[4] ve ithaf edildiği II. Bayezid[5] hakkında bir methiye özelliği taşımaktadır. Bu tür tarih yazıcılığının kökleri Cüveyni'nin *Tarih-i Cihangüşa*'sına[6] kadar gitmekte olup, Tursun Bey'in eseri bu türün Türkçe'deki ilk örneğini teşkil etmektedir. Eserin giriş kısmını siyasetnâme literatürü içerisinde değerlendirmek mümkündür. Bu kısımda Tursun Bey, zamanının padişahına yöneticilik konusunda öğütler vermektedir.[7]

Eserinin giriş kısmında Tursun Bey, Nasırüddin Tusi'den[8] yaptığı uzun bir alıntıyı biraz da değiştirerek toplumların sultana olan ihtiyaçlarını ve bir sultanın sahip olması gereken ahlaki değerleri "*Güftâr der zikr-i ihtiyâc-ı halk be-vücûd-ı şerif-i pâdişâh-ı zıllullah*" başlığı altında belirtir (Tulum,1977: 10). Buradan hareketle bir toplumun varlığının insanlar arasında kusursuzluk açısından en yüksek seviyeye ulaşmış olan sultanın varlığına bağlı olduğu tezini ortaya atar. Bu tartışma ile Tursun Bey II. Bayezid yönetimini meşru gösterme çabası içindedir.

Tursun Bey'in eserinin giriş kısmında yer verdiği diğer bir görüş de sultanın yönetimdeki etkinliği yani siyasettir. Tursun Bey'e göre toplumdaki düzensizliği önleyebilecek olan yalnızca budur. Bu tartışma bir yandan sultanın üstünlüğünü dile getirirken bir yandan da II. Bayezid'in nezareti altında gündeme gelen örfi kanunlara atıfta bulunmaktadır. Bu tartışmada Tursun Bey'e göre şeriat hükümleri siyaset-i ilahi, sultanın yönetimi de siyaset-i sultani olarak adlandırılmaktadır. Sultanların ilahi yetkilere sahip oldukları çeşitli örneklerle desteklenerek II. Bayezid'in örfi kanunlar yapması haklı gösterilmeye çalışılmaktadır. Tursun Bey giriş kısmının ikinci bölümünde zamanının sultanına hikmet sahibi insanların dilinden tavsiyelerde bulunmaktadır (Tulum,1977:10-30). Bu maksatla seçtiği insanlardan biri 12 yıl müddetle hizmet ettiği Mahmut Paşa'dır.[9]

bilgi için bkz. Levend, 1956: 16; İnalcık & Murphey, 1978: 27-29). M. Tulum'a göre *Târîh-i Ebü'l-Feth* büyük ihtimalle 1490 yılından sonra yazılmıştır. Tulum, Tursun Bey'in Memluk hadiseleriyle ilgili olarak 1490 yılına kadar olan olaylardan bahsettiğini bu tarihten sonra ise bilgi vermediğini açıklamaktadır. Bu sebeplerle Tulum, Tursun Bey'in tarihini 1490 ve 1495 yılları arasında yazmış olabileceğini ileri sürmektedir (Tulum, 1977: XXIV).

4 II. Mehmed'in hayatı ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İnalcık, 1954; İnalcık, 1960; İnalcık, 1978; İnalcık, 1967; İnalcık & Anhegger, 1956; Tansel, 1953.

5 II. Bâyezid'in hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tansel, 1966.

6 Cüveyni ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Boyle, 1958: Cilt I.

7 Osmanlı yazarları üzerindeki etkileri dikkate alındığında, en önemli "siyasetname" kitaplarının Selçuklular devrinde kaleme alınmış üç eser olduğu görülmektedir. Bunlar: 1082 yılında Keykavus bin İskender tarafından yazılmış *Kabusnâme*, Nizamülmülk'ün *Siyasetnâme*'si (408-485/1018-1092); ve Ebu Hamid Muhammed Gazali'nin *Nasihatülmülk*'üdür. (450-505/1058-1111). Bkz. Isaacs, 1964: IX.

8 Ünlü felsefeci ve astronom 597/1201'de Tus'da doğmuş ve 672/1274 yılında Bağdat'da vefat etmiştir. Tusi, eserini Kuhistan hakimi Nasıruddin Abdurrahim b. Ebu Mansur'un isteği üzerine yazmıştır. Bkz. Rieu, 1879b: 441.

9 Mahmut Paşa'nın hayatı hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Tekindağ, 2001.

Eserin giriş kısmında siyasetname literatürü özelliklerine ek olarak bir de kitabın yazılış sebebinden bahsedilmekte ve Tursun Bey eseri II. Bayezid'den gördüğü ihsanların karşılığında yazdığını söylemektedir. "*.... ve anı dahı, bi'l-fi'l ihsânın gördüğümüz ve vazîfe ve idrârın yidüğümüz pâdişahumuz sultân-ı selâtîn-i zamân Sultân Bâyezid bin Mehemmed Hân .... Hazretinün cülûs-ı saltanatınun târîhi dâstânına ve ba'zı hasâyil-i hamîdesinün ve fezâyil-i zâtîsinün beyânına tavtıye kılam. Ve bunı mün'im-i hakiki şükrine vesîle edinem ki....*" (Tulum, 1977: 7-8).

Eserin esas kısmı model alındığı İran tarih yazıcılığını temsil etmektedir. Bu üslup içerisinde Tursun Bey'in yer verdiği hadiseler genel olarak sultanı övmek maksadıyla gündeme getirilen örneklerdir. Mesela, Tursun Bey'e göre Fatih'in ilk Karaman seferindeki en önemli olay Padişahın seferden dönüşte yeniçerilerin isteklerini reddetmesidir. Bu örneğin seçilmesindeki en önemli etken bunun düzenin sağlanmasında en fazla rol sahibi olan sultanın siyasetine[10] bir misal teşkil etmesidir. Eserin diğer yerlerinde Tursun Bey'in bir kısım olaylara özellikle dikkat çektiği görülmektedir. Meselâ 1462 Boğdan seferi sırasında Boğdanlıların yenilgisi insan işlerine yapılan ilahi müdahaleye bir örnektir (Tulum, 1977: 39, 172).

Ancak eserde en önde gelen unsur methiyedir. Tursun Bey'in methiye üslubunda kendisinden daha önce bu tarzda kaleme alınmış eserlerin özellikle Timur'a ithaf edilen methiyelerin etkili olduğu anlaşılmaktadır.[11] Bu sadece Nizamüddin Şami ve Şerefüddin Yezdi'nin eserlerini taklit eden yazılış tarzından değil, Tursun Bey'in Şerefüddin Yezdi'ye doğrudan referansından "*El-hak, medh-i Timür'de Hazret-i Şerefeddin-i Yezdî ki mubâlağa buyurmıştur,*" ve 1463 Bosna seferine dair yaptığı yorumdan ortaya çıkmaktadır. Bu kısımda Tursun Bey, Sultan Mehmet'in Timur'dan daha fazla gaza yaptığını ileri sürmektedir. (Tulum, 1977:123-125)[12]

II. Mehmet'in lehine yapılan bu karşılaştırma sonuçta methiye tarzının bir unsuru olmakla birlikte Tursun Bey, Osmanlıların 1402 Ankara savaşı yenilgisi ile kabullenmek zorunda kaldıkları durumdan kurtulduklarına işaret etmek istemiş olabilir.[13]

---

10 Siyaset terimi ve bunun Osmanlı Devletindeki anlamı için bkz. Pakalın, 1993.

11 Timur devri tarihçiliği hakkında bkz. Woods, 1987; Rieu, 1879a.

12 İlhanlı ve Timur tarihleri Tursun Bey'in modellerini teşkil etmişlerdir. Tursun Bey İlhanlı ve Timur devri tarihlerinin süslü nesir tarzını kullanan ilk Osmanlı tarihçisi olmasına rağmen, literatürün diğer dallarındaki Osmanlı yazarları bir müddettir İran yazıcılığının etkisinde idiler. Ankara savaşından önce eser veren şairlerden Ahmed-i Dâi, Niyazi ve bunlara misal olarak gösterilebilir. 15. yüzyılda sarayın koruması altında bu eğilim devam etmiştir. Sultan Mehmet'in sarayında eserler veren Ahmed Paşa ve Necati'nin eserleri bu gruba dahildir. Nesir yazıcılığı da benzer bir seyir takip etmiştir. Gittikçe daha fazla süslü bir hale dönüşerek devam eden nesir yazıcılığının en önde gelen misallerinden birisi Sinan Paşa'nın *Tazarrunâme*'si olup (889- 890/1484-1485), beyitlerle kesilen nesirle yazılmış tasavvufi bir eserdir. *Tursun Bey Tarihi* üslup açısından hem İran tarih yazıcılığı örnekleriyle hem de *Tazarrunâme* ile benzerlik göstermektedir. Tursun Bey'in edebi üslubunun kökeni hakkında bkz. İnan, 1993: 29-49.

13 Timur 1402 Ankara savaşında Yıldırım Bayezid'i yenilgiye uğratarak Osmanlı Devleti'nin

Tursun Bey'in naklettiği hadiseleri şekillendirdiği methiye üslubu bazı olayların oluş şekline de doğrudan etkide bulunmaktadır. Bu şekilde başarısızlıkla sonuçlanan 1456 Belgrat kuşatması ile 1480 Rodos kuşatması zafer olarak sunulmaktadır. İki olayda da Tursun Bey başarısızlıkların üstünü örterken Belgrat kuşatmasından sonra Yanko'nun ölümünü Sultanın hedeflerinden birisini gerçekleştirdiği şeklinde anlatır. "*Çün matlûb-ı pâdişâh katl-i rakib idi ve bi-hamdi'llah müyesser oldı, pes vasl-ı habib -ki nev-arûs-ı pür-nâz-ı memleket-i Lâz'dur- tahsilünün esbâbı ve tarîkı mübaşeretü içün* ..."[1] Yine Sultan Mehmet'le Büyük İskender karşılaştırıldığı bir paragrafla okuyucunun dikkati Sultan Mehmet'in Arnavutluğu ilk seferinde tamamen fethedememesi hadisesinden uzaklaştırılmaya çalışılır (Tulum,1977: 78-180).[15]

Yenilgilerin sanki birer başarı gibi zikredilmesinden belki daha önemli bir husus Tursun Bey'in methiye temalarını olayların sebeplerinin ifadesi olarak kullanmasıdır. Meselâ 1473 Otlukbeli savaşı hikayesine başlangıç olarak Tursun Bey, Allah'ın Uzun Hasan'ı Sultan Mehmet'e yaraşır bir rakip sağlama gayesiyle yarattığını, O'nun yenilgisinin Sultan Mehmet'in büyüklüğünü yücelteceğini söylemektedir. Sultan'ın Uzun Hasan üzerine çıkacağı seferi haklı göstermek için Uzun Hasan içki içen ("... *ol taraftan, Karaman oğulları çün bu ahbâr-ı zârdan haberdâr oldılar; meded, isteyü, Uzun Hasan'un ba'zı ümerâ vü nüdemâsın şefi' tutunup, sohbet-i müskirât esnâsında arz ettiler...*") ve Müslümanlara zulüm eden bir kimse olarak sunulup, ("... *ve niçe pençe-i eyâdi erbâb-ı eyâdiyi rence-i işkenceye çeküp emvâl ü ehl ü ıyâl-i müslimîne zulm elin uzattılar, ve "âkıbetü'z-zulmi vahimun" sırrından gafil oldular.*") bu şekilde Uzun Hasan'ın Osmanlı Sultanı vasıtasıyla Allah'ın gazabına maruz kaldığı bildirilmektedir (Tulum,1977: 150-156).

Ancak Tursun Bey'in eserindeki birçok olayı bu şekilde edebi ve ahlâki açıdan vermesi onun olayların politik, ekonomik veya diplomatik geçmişine dair hiçbir bilgi vermediği yolunda bir fikre yol açmamalıdır. Tursun Bey, aslında edebi ve ahlaki

---

parçalanmasına sebep olmuştur. Bu sebeple Osmanlı tarihçileri tarafından genellikle sert biçimde eleştirilmiştir. Osmanlı tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Ali, Timur'un hareketleri ve iddialarına değişik şekilde yaklaşmaktadır. O'na göre Yıldırım Bayezid Timur'a boyun eğip vasal olmayı kabul etmeliydi. Ali'nin Osmanlı-Timur Devleti arasındaki ilişkilere yaklaşımı hakkında bilgi için bkz. Fleischer, 1986: 273-292.

14 Jan Hunyadi'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Held, 1985.

15 Doğulu ve Batı akademisyenleri tarafından genel olarak kabul edilen görüşe göre Kur'an'da XVIII/ 83-98'de zikredilen Zülkarneyn Büyük İskender'le aynı şahsiyettir. O yeryüzünde kuvvet verilmek suretiyle Batı ve Doğu'ya gitmiştir. Bir duvar inşa etmek suretiyle zulme uğramış insanları Yecüc ve Mecüc'ün saldırılarından korumuştur. Batı insanları ile konuşup Allah'ın günahkarları cezalandırmasından doğruları da mükafatlandırmasından bahsettiğinden, inanmış birisi veya bir Müslüman olduğu düşünülmektedir. Ancak bir peygamber olduğu hususu tartışmalıdır. Bkz. Watt, *EI*²: IV, 127. Büyük İskender'in İslam tarihçiliği geleneğindeki yeri hakkında bkz. Isaacs, 1964: XXI-XXIII, 178.

sebepleri olayların önüne yerleştirmektedir. Bu sebeple eser, onun edebi tarzı hakkında bilgi sahibi olmayan tarihçi tarafından ilginç olmadığı gerekçesiyle bir kenara itilebilir.

Fakat bu şekildeki bir davranış hata olabilir. İlk olarak bazı olayların politik geçmişi onun rivayetinde üstü kapalı şekillerde verilmektedir. Meselâ, Uzun Hasan'a karşı girişilen Otluk Beli seferi metafizik ve ahlaki sebeplerin sonucu olarak ortaya çıkmış gibi görünürken, hadiselerin veriliş biçiminden ortaya çıkan sonuç, bu savaşın sebebinin Karaman bölgesi üzerindeki Osmanlı-Akkoyunlu nüfuz mücadelesi olduğudur.[16] Aynı şekilde 1470 yılında Eğriboz Adasında ve 1475'de Kefe'de (Tulum, 1977: 146-180) elde edilen esirlerin bolluğu ve övülmesi bu seferlerin sebeplerinden birinin ima yolu ile de olsa buradaki esir ticareti olduğudur.[17] Bunların yanı sıra eserin günümüz okuyucusunu en fazla ilgilendirecek tarafı Tursun Bey'in bazen edebi yazış üslubunu bir tarafa bırakarak kendi görüş ve düşüncelerine ayrıntılı olarak yer verdiği olaylardır. Özellikle Mahmut Paşa'ya olan hayranlığı Tursun Bey'i edebi tarzının dışına çıkmaya sevk etmektedir.

Tursun Bey'in askeri bir stratejist olarak Mahmut Paşa'ya duyduğu hayranlık eserde açıkça hissedilmektedir. Mahmut Paşa'nın Sırbistan ve Bosna seferlerinde uyguladığı strateji eserde yer verilen tafsilatlı kısımlardan olup oldukça ilgi çekicidir. Hepsinden önemlisi askeri hareketlerin tanımı basmakalıp olmaktan ziyade gerçekçidir. Mahmut Paşa, 1464 Bosna seferi ve II. Arnavutluk seferi hikayelerinde Tursun Bey tarafından Sultan Mehmet'e göre daha fazla ön plana çıkarılmak suretiyle bir karşılaştırma yapılmaktadır. Hatta Eğriboz seferinde vezirlikten azledilmiş olmasına rağmen başarılarda esas pay Mahmut Paşaya verilmiştir. Eserin geneline bakıldığında Mahmut Paşa'nın bulunduğu seferlerin diğer seferlere nazaran daha geniş verildiği görülmektedir. Tursun Bey'in Mahmut Paşayı tasvirini metafizik şartlar içine yerleştirdiği de gözden kaçmamaktadır. Otlukbeli seferi hikayesinde "Hikâyet" başlığı altında Tursun Bey Mahmut Paşayı "*müsteclib-i fevz-i mübin*" olarak tanımlamaktadır.

Eserin başka yerlerinde Mahmut Paşa'nın hatalarının bile sonuçta zafere sebep olan ilahi müdahalenin bir sonucu olduğunu bildirmektedir. Örnek olarak Kazıklı Voyvoda'ya karşı yapılan sefer sırasında Mahmut Paşa'nın Osmanlı ordusuna uygun bir kamp yeri bulamaması zaferin sebebi olarak gösterilmiştir. Bu şekilde Tursun Bey Mahmut Paşa'nın bir veli derecesinde olduğunun ima etmektedir. Bunların yanı sıra Mahmut Paşa'nın sözleri Sultana tavsiye kaynağı olarak kullanılmaktadır. Tursun Bey'in

---

16 Uzun Hasan ve Sultan Mehmed arasındaki savaş hakkında bkz. Lugal ve Sümer, 1964: Ek; Ramusio, 1873; Erzi, 1954; Tansel, 1953; Woods, 1976; Yücel, 1991: 205-232.

17 Kefe'nin fethi ve Kırım'ın boyun eğmesi hakkında bilgi için bkz. İnalcık, 1944: 185-229. Ayrıca bkz. Kurat, 1940 (Özellikle ikinci kısım: "Kırım Hanlarına ve Büyüklerine Ait Yarlık ve Bitikler). Kefe'nin Ceneviz Doğu ticaretindeki önemi ve etkileri açısından bkz. Setton, 1974-84: 321-325. Ayrıca bkz. Heyd, 1923: 365-407.

sunuşu ile Mahmut Paşa Sultan Mehmet'i kafirlere karşı gaza yapmaya teşvik etmektedir. Tursun Bey, bu şekilde bir yandan Sultan Mehmet'in fasılasız seferlerini haklı gösterirken aynı zamanda sultanın bu seferlerini eleştiren yeniçerilere karşı bir savunma yapmaktadır (Tulum,1977:101-149). Vakıf mallarına el koyulması meselesinde Tursun Bey yine Mahmut Paşa'nın sözlerini kullanarak yönetimdeki sultana geçerli bir sebep olmadan mülke el koymamasını tavsiye etmektedir.[18] (*"Ve tarîk-i şer' ve kânûn-ı örf üzre zabt-ı emvâl ve cem'-i hazâyin pesendîdedür, ammâ hakk ile."*) (Tulum,1977: 26).

Tursun Bey'in Mahmut Paşa'ya olan hayranlığı açıkça belli iken onun idamından[19] üstü kapalı bir şekilde bahsetmekte ve bu sebeple de sultanı eleştirmekten kaçınmaktadır: *"Ve eğerçi Pâşâ dahı bunca kiyâset ü fetanet ile dâ'-i hasede devâ bulmayup, âhır ol maddeden mertebe-i şehâdete yitişti ammâ "insanın hayatı düşmanından sonra bir gün dahi olsa çoktur" mefhûmını sürdi, andan müntehî oldı."*(Tulum,1977:101). Akla gelen bir ihtimal Mahmut Paşa'nın ortadan kaldırılmasıyla birlikte Tursun Bey'in de gözden düşmüş veya hayatı tehlikeye girmiş olabileceğidir. Bu durumda bu olaydan fazlaca bahsetmesi, eğer eserini başlangıçta Sultan Mehmet'e sunmak için yazmış ise, bir tedbirsizlik olurdu.

Tursun Bey'in Mahmut Paşa'ya olan yaklaşımı ve özellikle onun askeri yeteneklerine olan hayranlığı onu eserinde yer verdiği edebi tarzı unutmaya ve kendi şahsi ilgi alanlarının bu tarzın önüne geçmesine sebep olmaktadır. Bunun bir örneğini de savaş araç gereçlerine olan ilgisi teşkil etmektedir. Bu bakımdan 1453 İstanbul, 1456 Belgrat ve 1462 Midilli kuşatması sırasında başvurulan kuşatma yöntemleri, kullanılan savaş malzemelerine verilen isimler Mahmut Paşa'nın seferlerinde uyguladığı askeri stratejilerle birleştirildiğinde, eser 15. yüzyıl sonlarının savaş tarihi açısından önemli bir kaynak haline gelmektedir.

Doğal olarak, yukarıda bahsedilen gerçekçi tarafları *Tarih-i Ebü'l-Feth*'in tamamına yaygınlaştırılamaz. Görüldüğü kadarıyla eserin bütününe yakın kısmında Tursun Bey'in amacı, yer verilen olaylar aracılığıyla resmi olarak II. Mehmet ve II. Bayezid'i, gayrı resmi olarak da yanında hizmet ettiği Mahmut Paşa'yı övmektir. Ancak eserin bütünü göz önüne alındığında methiye üslubunda kararsızlıklar görülmektedir. Eserin büyük kısmında II. Mehmet devamlı olarak övülürken, eserin giriş kısmında ve II. Bayezid'e ayrılmış küçük kısmında II. Mehmet eleştirilmektedir. Bunun sebebinin eserin ilk

18 Bkz. İnalcık, 1947: 702 (14. ferman Sultan Mehmet'in vakıf mallarınına al konulması hususunda politikasını yansıtması açısından önemlidir.). Ayrıca bkz. İnalcık & Anhegger, 1956: 81: "Bey-Bazar Kadısına Hükm-i Hümâyûn". II. Bayezid'in ilk hükümdarlık yılarında gönderilmiş olan bu ferman Bayezid'in babasının uyguladığı politikaya karşı uygulamalarını ortaya koymaktadır. Bu fermanda II. Bayezid daha önce el koyulmuş bir kısım toprakları eski sahiplerine iade etmektedir.

19 Mahmut Paşanın idam edilme sebepleri hakkında tafsilatlı bilgi için bkz.: Uzunçarşılı, 1964: 719-728. Ayrıca bkz. Tekindağ, *EI*²: VII, ; Imber, *EI*²: VI.

başta II. Mehmet'e sunulmak üzere kaleme alınmışken daha sonra onun vefatı üzerine II. Bayezid'e sunulması olduğu düşünülebilir.

Açıkça görülmektedir ki, methiye üslubu açısından Tursun Bey, II. Mehmet'i II. Bayezid'e göre daha uygun bir şahsiyet olarak görmüştür. Hemen hemen hiç durmayan seferleri ve zaferleri ile II. Mehmet ideal yöneticiye yakın bir örnek teşkil etmektedir. Onun kazanamadığı birkaç seferinde de Tursun Bey hadiseleri zafer olarak göstermektedir. II. Bayezid ise babasının çapında bir savaşçı değildir ve bu yönü ile onu gerekli edebi üsluba uydurmakta zorluk çekildiği görülmektedir. Bu sebeple birçok yerde II. Bayezid'in eksiklikleri Tursun Bey tarafından giderilmeye çalışılmaktadır. Meselâ O'nun Amasya valiliği sırasında Uzun Hasan'ın Tokat'ı yağmalamasından bahsedilirken II. Bayezid'in bunda bir sorumluluğu olmadığı söylenmektedir. Yine Bayezid'in Memluklular üzerine şahsen gitmeyişi Memlukluların kul olmalarına, bu sebeple II. Bayezid'in de onların üzerine kullarını gönderdiği, sultanın kullara karşı savaşmasının doğru olmadığı gibi bir yaklaşımla anlatılmaktadır. Sultanın sefere çıkma konusundaki isteksizliği Allah'ın bunu böyle istediği şeklinde izah edilmektedir. II. Bayezid bir seferde yer aldığında da Tursun Bey bundan methiye üslubunun bütün araçlarını devreye sokarak bahsetmektedir. Mesela Otluk Beli savaşında Sultan Bayezid'in rolü mümkün olduğu kadar büyütülmektedir. II. Bayezid'in Kili ve Akkerman seferi rivayetinde Tursun Bey bu fetihlerin II. Mehmet'in kapasitesini aşan hadiseler olduğu söyleyip şu ifadelere yer vermektedir: "*Pâdişâh-ı gayûr ve asker-i mansûr ubûr itti, ve atası Sultân Mehemmed "tâbe serâhü" bunca mehâbet ü azâmet ile üzerine varmaduğu kal'a-i Kili üstine müteveccih oldı.*" (Tulum,1977: 154-209). Bu şekilde Tursun Bey, zamanında II. Bayezid'in fazla sefer yapmamasına karşı yöneltilen eleştirilere cevap vermek istemektedir. Ancak Tursun Bey'in bu çabası bu hadiseler üzerinde daha fazla durulmasına sebep olmakta dolayısıyla methiyesi başarısız kalmaktadır.

Tursun Bey'in eseri hakkında kapalı kalmış veya yanlış bilinen birkaç hususu dile getirerek yazımıza son vereceğiz. Tursun Bey, eserinin girişinde nakletti̇ği bir "nazım"da öldürülmesi icap eden bir fiiline karşılık Sultan Bayezid'in kendisini affettiğini anlatmaktadır (Tulum,1977: 19). Nazım şu şekildedir:

Nazm

Bu da'viye benüm halüm delîl-i vâzıh olmıştur
Ki katl îcâb ider hefveme afvı lâyih olmuştur
Bu afva hem-inân itti husûsâ fazl u ihsânın
Bu vasfı her dimâğ içre çü misk-i fâyih olmıştur.

Tursun Bey'in eserinden iktibaslarda bulunan bir diğer Osmanlı tarihçisi Kemalpaşazade'nin VIII. Defter'inde bu mesele ile ilgili olduğunu düşündüğümüz önemli bir bilgi bulunmaktadır. Tursun Bey, eserinde özellikle de II. Bayezid dönemine

dair bilgi verdiği kısımlarda ağabeyine karşı Osmanlı tahtında hak iddia eden Cem Sultan hakkında bir istisna hariç bilgi vermemektedir. Tursun Bey'in Cem Sultan hakkında verdiği yegane bilgi Sultan Mehmet'in Otluk Beli seferine çıkarken Rumeli muhafazasında için küçük şehzadesi Cem Sultan'ı Edirne'de bıraktığıdır. (Tulum, 1977: 158). Kemalpaşazade'nin verdiği bilgi bu konuya açıklık getirmektedir. Buna göre Tursun Bey, Sultan Mehmet'in vefatını müteakip meydana gelen Bayezid-Cem Sultan mücadelesinde, adına eser kaleme aldığı Bayezid'ın değil, Cem Sultan'ın tarafında yer almıştır. Ancak iki kardeş arasında 20 Haziran 1481'de Yenişehir ovasında meydana gelen savaşta Cem yenilip kaçarken Tursun Bey, Cem'in bir çok adamı gibi Bayezid'in ordusuna esir düşmüştür (Uğur, 1997: 20). Bu olay sonucunda Cem'in yanında bulunan bir çok kimse hayatını kaybetmiştir. Anlaşıldığına göre Tursun Bey'in hayatı bağışlanmış ve bu hadisenin etkisi Tursun Bey'in eserinde II. Bayezid'e verdiği ağırlıkla kendisini göstermiştir.

Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*'i umulmadık bir şekilde ve birdenbire yönetimde bulunan Sultan ve Osmanlı hanedanını öven bir mesnevi ve devamında de eğer sağlığı müsaade ederse tarihine devam etme isteğinde olduğunu bildiren sözler ile bitirmektedir. Bu açıklamalar Tursun Bey'in tarih yazmaya istemeyerek son verdiğini göstermektedir. Bilinmeyen bir olayın onu eser yazmadan vazgeçirmiş olma ihtimali vardır. Tursun Bey'in eserine yaptığı giriş kısmı ile son sözleri karşılaştırıldığında onun daha uzun bir sonuç kısmı yazmayı umduğu söylenebilir. Bu şekilde büyük ihtimalle Tursun Bey'in de bulunduğu Ali Paşa'nın Memluk seferi sırasında bazı şeylerin ters gittiğini söylemek mümkündür.

Prof. Dr. Menage'a göre Tursun Bey son olarak 1488'de Memluklulara karşı girişilen ve Ağaçayırında yenilgi ile sonuçlanan seferde bulunmuştur. Tursun Bey'in tarihi bu hadise ile birlikte aniden son bulmaktadır. Osmanlı tarihçisi Saadettin, 1488'deki savaştan sonra bir kısım Osmanlı ileri gelenlerinin korkaklık gösterdikleri gerekçesi ile İstanbul'a gönderilerek bir müddet hapsedildiklerinden bahsetmektedir. Bunların arasında Kethüda ve Anadolu Defterdarı da bulunmaktadır. Tursun Bey II. Mehmet devrinde bu vazifelerde bulunduğunu bildirmektedir. Eğer Tursun Bey, yukarıda izah edildiği gibi savaştan sonra tutuklanan vazifelilerden biri ise eserinin umulmadık bir şekilde bitişi anlaşılabilir (Menage, 1980: 144).[20]

Tursun Bey'in açıklamamasına rağmen tespitlerimize göre eserinin telifinde yazılı ve sözlü kaynaklar kullanmıştır. Tursun Bey'in yazdığı olaylara bizzat şahit olduğu veya insanlar arasında çok iyi bilindiğ. (*"müşâhade itlüm ve beyne'n-nas tevâtür ile sâbittür"*) şeklindeki ifadesi O'nun eserinin telifinde yazılı veya sözlü kaynak kullanmadığını göstermez. Bu ifade büyük bir ihtimalle Tursun Bey tarafından eserine ağırlık vermek

20 Ayrıca bkz. Parmaksızoğlu, 1979: III, 253-261.

maksadıyla koyulmuş olabilir (Tulum, 1977: 8-9). Tespiti oldukça güç olmasına rağmen yazılı kaynaklardan biri Neşri'dir. Neşri'nin kullanılmasına en güzel örnek 1473 Otlukbeli hikayesidir.[21] Tursun Bey'in kullandığı kaynaklardan ismini vererek zikrettiği tek eser Nasırüddin Tusi'nin *Ahlak-ı Nasırî*[22] adlı eseri olup bu eserden özellikle giriş kısmında bir hayli iktibaslar bulunmaktadır. Yine eserin giriş kısmında kullanılma ihtimali olan bir diğer eser, Nizamüddin Arudi'nin *Çahar Makala*[23] adlı eseridir. Bu yazılı kaynakların yanı sıra özellikle sözlü kaynak olarak Mahmut Paşa'nın kullanıldığı görülmektedir. Bunların yanı sıra kimliklerinin tartışılmasına şu an için girilmeyen ancak Tursun Bey'in kullandığını söyleyebileceğimiz sözlü kaynakları mevcuttur.[24] Bu tespitlerimiz Tursun Bey'in eserini yazarken herhangi bir yazılı kaynak kullanmadığı yolundaki görüşün (Tulum,1977:XXVII) aksini ispat etmektedir.[25]

Tursun Bey tarihinin methiye üslubunda görülen kararsızlık ve zaman zaman üslubun değişmesi bu tarihin edebi açıdan başarıya ulaşmamış bir eser olarak değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Bu şekildeki bir yargı eserin sonraki araştırmacılar tarafından ihmaline de sebep olabilir. Eser yazıldıktan sonra yalnızca Kemalpaşazade'nin ondan faydalandığı görülmektedir.[26] Ancak eserin üslup olarak Türkçe'de kaleme alınmış ilk eser olması bazı eksiklikleri kaçınılmaz hale getirmektedir ve Tursun Bey ne zaman edebi üslubundan uzaklaşsa o zaman içinde bulunduğu devir hakkında bize daha fazla bilgi vermektedir.

21 Tursun Bey'in Neşri'yi yazılı kaynak olarak kullanması hususunda geniş bilgi için bkz. İnan, 1993: 325-335; İnan, 1996: 110-119; İnan, 2002.

22 Nasırüddin Tusi ve eseri *Ahlak-ı Nasırî* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Wickens, 1964.

23 Nizamüddin Arûdî ve eseri *Çahar Makala* hakkında bilgi için bkz. Browne, 1921: X-XII.

24 Tursun Bey tarihinin yazılı ve sözlü kaynakları hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. İnan, 1993.

25 Özellikle 15. ve bazı 16. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinin eserleri kullandıkları kaynaklar açısından ciddi problemler ortaya koymaktadırlar. Oruç Bey, Neşri, Tursun Bey ve Kemalpaşazâde bu duruma örnek teşkil etmektedirler. 15. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Neşri'de kaynaklarını açıklamaz ancak, bugün bilindiği üzere hemen hemen Neşri tarihinin % 70'ini Aşıkpaşazade'den yapılmış iktibaslar oluşturmaktadır. Neşri'nin yazılı ve sözlü kaynakları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Menage, 1964. Yine Kemalpaşazâde kullandığı yazılı kaynaklardan yalnızca birinin ismini vermiş olmasına rağmen birden fazla yazılı kaynak kullandığı bilinmektedir.

26 Kemalpaşazade'nin Tursun Bey'in eserini yazılı kaynak olarak kullanması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Turan, 1991: XXXII-XLVI.

Bibliyografya

Boyle, J. A. (tercüme) (1958), Ala-ad-din Ata-Malik Juvaini, *The History of the World Conqueror*, Cilt I, Manchester.

Browne, E. G. (1921), *Revised Translation of the Chahar Maqala ("Four Discources") of Nizâmi-i Arûdi of Samarqand*, Londra.

Fleischer, C. H. (1986), *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire. The Historian Mustafa Ali (1541-1600)*, New Jersey.

Grey, C., (ed) (1873), Giovan Battista Ramusio, "Discourse of Messer Giovan Battista Ramusio on the Writings of Giovan Mario Angiolello", C. Grey (ed.), *A Narrative of Italian Travels in Persia*, Londra, içinde.

Held, J. (1985), *Hunyadi: Legend and Reality*, Boulder.

Heyd, W. (1923), *Histoire du Commerce du Levant au Moyen Age*, II, Leipzig.

Imber, C. H., "Mahmûd Pasha", *EI* (yeni baskı), VI.

Isaacs, H. D. (ed.) (1964), *Ghazali's Book of Counsel for Kings (Nasihat al-muluk)*, Londra.

İnalcık, H. (1954), *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, İstanbul.

İnalcık, H. (1960), "Mehmed the Conqueror (1432-1481) and his Time, *Speculum*, XXXV 408-427.

İnalcık, H. (1978), "The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of İstanbul and the Byzantine Buildings of the City", *The Ottoman Empire, Conquest, Organization, and Economy Collected Studies*, Variorum Reprints, Londra, içinde, s. 231-249.

İnalcık, H. (1967) " The Re-building of İstanbul by Sultan Mehmed the Conqueror", *Cultura Turcica*, IV/1-2, s. 5-15.

İnalcık H., & Anhegger, R. (1956), *Kanunnâme-i Sultâni Ber Mûceb-i Örf-i Osmâni, II. Mehmed ve II. Bâyezid Devirlerine ait Yasakname ve Kanunnâmeler.* Ankara.

İnalcık, H. & Murphey, R. (1978), *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey*, Chicago.

İnalcık, H. (1977), "Tursun Beg, Historian of Mehmed the Conqueror's Time", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Vol. LXIX, 55-71.

İnalcık, H. (1944), "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", *Belleten*, VIII/30, 185-229.

İnalcık, H. (1947), "Bursa Şer'iye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", *Belleten*, XI, 44, 693-706.

İnan, K. (1996), "Klasik Devir Osmanlı Tarihçilerinde Kaynak Kullanma Usulleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29, 110-119.

İnan, K. (2002), *"On the Sources of Tursun Bey's Tarih-i Ebü'l-Feth"*, CIEPO-15 LSE Londra-İngiltere.

İnan, K. (1993), "*A Summary and Analysis of the Târîh-i Ebü'l-Feth, (History of the Father of Conquest) of Tursun Bey(1488),* (Basılmamış doktora tezi, The University of Manchester,).

Kurat, A. Nimet (1940), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul.

Levend, A. Sırrı. (1956), *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, Ankara.

Lugal, N., Sümer, F. (ed.), (1964), Ebu Bekir Tahranî, *Kitâb-ı Diyarbekriyye*, Cilt. II, Ankara, Ek.

Menage, V. L. (1980), "H. İnalcık and R. Murphey: The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey", (a review), *BSOAS*, XLIII, 144-145.

Menage, V. L. (1964), *Neshri's History of the Ottomans*. Londra.

Pakalın, M. Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt. III, İstanbul.

Parmaksızoğlu, İ. (ed.), (1979), Hoca Saadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, III, İstanbul.

Rieu, C. (1879a), *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, Vol. I, Londra.

Rieu, C. (1879b), *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, Vol. II.

Setton, K. M. (1974-84), *The Papacy and the Levant*, II, Philadelphia.

Stavrides, T. (2001), *The Sultan of Vezirs The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmut Pasha Angeloviç (1453-1474)*, Leiden.

Şükrü, M. (ed.), (1325), *Tezkire-i Sehi*, İstanbul.

Tansel, S. (1953), *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Ankara.

Tansel, S. (1966), *Sultan II. Bâyezid'in Siyasi Hayatı*, İstanbul.

Tekindağ, Ş., "Mahmûd Paşa", *İA*, VII. s. 183-188.

Tekin, Ş. (ed.), (1971), Yahya bin Mehmed el-Katib, *Menâhicü'l-İnşa: the Earliest Ottoman Chancery Manual*, Roxbury, Massachusetts.

Tulum, M. (1977), *Tursun Bey Târîh-i Ebü'l-Feth*, İstanbul.

Turan, Ş. (Hazırlayan), (1991), İbn Kemal, *Tevârîh-i Al-i Osman*, Ankara.

Uğur, A. (Hazırlayan), (1997), İbn Kemâl, *Tevârîh-i Al-i Osmân VIII. Defter (transkripsiyon)*, Ankara.

Uzunçarşılı, İ. H. (1983), *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, Ankara.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1964), "Fatih Sultan Mehmed'in Veziri Azamlarından Mahmûd Paşa ile Şehzade Mustafa'nın Araları Neden Açılmıştı", *Belleten*, XXVIII/112, 719-728.

Watt, W. M., "Dhu al-Karnayn", *EI* (yeni baskı), IV.

Wickens, G. M. (tercüme) (1964), Nasır al-Din Tusi, *The Nasirean Ethics*, Londra.

Woods, J. (1976), *The Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire*, Minneapolis & Chicago.

Woods, J. E. (1987), "The Rise of Timurid Historiography", *Journal of Near Eastern Studies*, XLVI, s. 81-108.

Yücel, Y. (1991), *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, Ankara.

Özet:
Tursun Bey'in *Tarih-i Ebü'l-Feth*'i yer verdiği olayları sistematik olarak izah eden bir kronik olmaktan ziyade II. Mehmet ve ithaf edildiği II. Bayezid devirlerini anlatan bir methiyedir. Eserin giriş kısmı siyasetname literatürü çerçevesinde değerlendirilebilir; bu bölümde Tursun Bey zamanın sultanına tavsiyelerde bulunmaktadır. Eserin ana bölümü model alındığı ve genellikle verilen olayların örnek teşkil edip sultanı övmek için araç olarak kullanıldığı İran tarih yazıcılığına uymaktadır. Bu methiye tarzı Tursun Bey'in rivayetini ciddi olarak etkilemektedir. Ancak Tursun Bey'in olayları genel olarak bu şekilde izah etmesi onun tanımladığı olayların sebepleri hakkında hiçbir siyasi politik veya diplomatik bilgi vermediği şeklinde anlaşılmamalıdır. Onun rivayetinde olayların politik geçmişi bazen ima yoluyla verilmektedir. Günümüz tarihçisi açısından ise eserin en dikkat çeken kısımları Tursun Bey'in tarih yazma tarzını bir kenara bırakıp kendi yargılarını ve önceliklerini zikrettiği yerlerdir. Tursun Bey'in esas amacı zikrettiği hadiseler vasıtasıyla resmi olarak Sultan Mehmet ve Sultan Bayezid'i gayri resmi fakat daha içten olarak Mahmut Paşa'yı övmektir.

Anahtar sözcükler: Tursun, methiye, rivayet, *Tarih-i Ebu'l Feth.*

Abstract:
Tursun Bey's *Tarih-i Ebü'l-Feth* is not a systematic chronicle of events but essentially a panegyric on the reigns of Mehmed II and of its dedicatee Bayezid II. The Introduction can be placed in the tradition of 'Mirrors for Princes' literature, in which an imperial servant – in our case Tursun Bey – offers advice on rulership to the reigning Sultan. The main section of the History conforms to its Persian models in that for Tursun the events, which he describes are usually exemplary, or occasions for eulogizing the Sultan, hence his tendency to omit or gloss over events, which, to the modern mind, might seem important. The same applies to his emphasis on incidents, which might appear trivial. The panegyric mode frequently determines the way in which Tursun presents events. Since Tursun presents all his narrative within a similar literary and moralistic framework, it is almost superfluous to say that he omits almost entirely any discussion of the political, economic, or diplomatic background to the events, which he describes. In the first place, the political background to events is sometimes implicit in his narrative. The most notable focus of interest for a contemporary reader is, however, the many occasions when Tursun subordinates the conventions of his literary models to his own predilections and judgements. The primary purpose of Tursun Bey's History was to use the events described, officially to praise the Sultans Mehmed and Bayezid II and, unofficially but more sincerely, to praise his master, Mahmud Pasha.

Keywords: Tursun, panegyric, chronicle, narrative, *Tarih-i Ebu'l Feth.*

Girit'te Cemaatler Arası Evlilikler

Nuri ADIYEKE*

Osmanlı hukuku, aile hukuku açısından yerel uygulamalarla birlikte, şer'i hukuk düzenlemeleri ile hayat buluyordu. Bu çerçevede evliliğin etik ve temel hukuk uygulamaları İslam hukukuna göre düzenleniyordu. Ne var ki kimi zaman gelenekler, serbest olan uygulamaları da önleyebiliyordu. Şunu da belirtmek gerekir ki bu engelleme hukuksal bir engelleme değildi.

İslam hukuku cemaatler arası evlenmelere tek taraflı olarak müsaade etmiştir. Müslüman bir erkek, kitap ehli Müslüman olmayan bir kadınla evlenebilirdi. Bunun tersi, Müslüman bir kadının, Müslüman olmayan bir erkekle evlenmesi, Müslüman bir topluluk içinde hiçbir zamanda ve hiçbir şekilde mümkün değildi.

İslam hukukunun Müslüman bir erkek ile gayrımüslim bir kadının evlenmelerine müsaade etmelerine rağmen, Osmanlı döneminde cemaatler arası evliliğin pek olmadığı görülmektedir (Ortaylı, 2000: 20). Fakat bu hiç olmadığı anlamına da gelmemektedir. Bu tür evlilikler az da olsa Kıbrıs'ta (Çevikel, 1999: 284), ne ölçüde yaygın olduğunu bilmediğimiz bir şekilde Sakız'da (Stephanapoli, 1912: 53) veya daha sonraki dönemlerde, (XIX. yüzyılda) farklı coğrafyalarda ve farklı biçimlerde yaşanabiliyordu (Adıyeke, 2001: 139, 140). Burada belirtilmesi gereken bu tür evliliklerin istisna oluşturmasıdır. Gerçekten de XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyıl başlarına ait Anadolu sicillerinde yaptığımız çalışmalarda böyle bir evlilik kaydına rastlayamadık. Keza, daha erken tarihli sicillerle yapılan çalışmalarda da bu tür evlilik kaydı örneklerine pek rastlanmamıştır.

* Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Olağan dönemlerde bu tür evliliklerin toplum tarafından pek kabul görür evlilik biçimi olmadığı düşünülebilir. Fakat olağan olmayan dönem ve coğrafyalarda daha başka olağanüstülüklerle birlikte bu tür sıradışı diyebileceğimiz evliliklerin de yaygın olarak uygulandığını biliyoruz. Etnik yapı değişimi bu tür değişimlerin iyi bir örneğidir. Bu anlamda etnik iki paralel kulvarda değişmiştir: İlki yoğun ihtidalar (Müslümanlığa geçme) diğeri cemaatler arası evliliklerin yaygınlaşması.

Geniş ihtida ve cemaatler arası evlilik yoğunluğunun ilk örneğini Osmanlı'nın ilk dönemlerinde izleyebiliriz. Bu dönemde tüm tartışmaların ötesinde, Bitinya bölgesindeki ihtidalar bilinmektedir (Beldiceanu-Steinherr, 1997: 8 vd.). Yine aynı dönemlerde yerli Hıristiyan kadınlarla evliliklerin yaygın olarak yapıldığı düşünülmektedir. İznik şehrinin alınmasından sonrasında Aşıkpaşazade'nin anlattığı hikaye bu konuda dikkate değerdir.

> "...Bilhassa kadınlar çok geldiler. Orhan Gazi: 'Bunların erkekleri hani' diye sordu. 'Kırıldılar. Kimi savaştan, kimi açlıktan' diye cevap verdiler. Aralarında pek güzel olanları çoktu. Orhan Gazi bunları gazilere paylaştırdı. Emretti: 'Bu dul kadınları nikah edin, alın' dedi. Öyle yaptılar. Şehrin mamur evleri vardı. Evlenen gazilere verdiler. Hazır kadın ve evler ola. Kim kabul etmeye?" (s. 42).[1]

Yukarıda da belirtildiği gibi, bu dönem olağan olmayan bir dönemdir.

Bir başka benzer olağanüstü dönem Girit'in Osmanlılarca fethi sonrasında bu adada yaşanmıştır. Girit Adası'nın alınması ve adada gerçekleşen Müslümanlaşma başka yerlere göre bir hayli farklı olmuştur. Ada alındıktan sonra, bir çok yerde yapıldığı gibi Girit'e Anadolu'dan sürgünler yapılmamış, yapılamamıştır (Greene, 2000: 79; Gülsoy, 1997: 205).[2] Bu çerçevede adada Müslüman bir kitle oluşturabilmek için Osmanlı genelinde pek de şahit olunmayan üç yöntem çokça kullanılmıştır. İlki adada kitlesel ihtidalara müsaade edilmesidir.[3] Osmanlının genel bir uygulama olarak kitlesel ihtidalara olumlu bakmadığı bilinmektedir. Girit'te böylesine geniş ihtidaya müsaade etmesinin sebebi ise adada bir nüfus dengesi oluşturma isteğidir. Daha eski dönemlerde olduğu gibi adaya başka bir coğrafyadan göçürme yapılamadığı için nüfus dengesi ancak adanın yerli ahalisindeki bir dönüşüm ile yaratılabilmiştir. İkincisi, yerli yeniçerilik

1 Keza Neşri, s. 159.

2 Her iki araştırmacı da bu konuda paralel bilgiler sunmaktadır. Şeriye sicilleri üzerinde yaptığımız çalışmalarla da bu görüş doğrulanmaktadır. Fakat yapılan çalışmalarda bunun sebepleri konusunda bir ipucu verilmemektedir. Düşüncemize göre, bunun açıklanabilmesi için XVII. yüzyılda Osmanlı demografik yapısının incelenmesi gerekmektedir.

3 Bu konuda, Ayşe Nükhet Adıyeke, "17. Yüzyıl Girit (Resmo) Şeriye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm", XIV. Türk Tarih Kongresi, daktilo metin.

kurumudur. Girit'teki Osmanlı askeri gücü yeniçerilerin iki bölümünden oluşuyordu. İmparatorluk merkez yeniçerileri kapıkulları ve yerli yeniçeriler. İkincileri Giritli müslümanlardan oluşuyordu. Kapıkullarının reisi Yeniçeri Ağası, yerli yeniçerilerin yöneticisi ise Yerli Ağası idi (Detorakis, 1994: 249). Yerli yeniçerilik müslümanlığa geçişte özendirici bir kurum olmuştur. Üçüncüsü ise cemaatler arası evliliktir.

Girit'teki bu farklı uygulamalar çerçevesinde yapılan evlilikleri genel olarak, biçimsel ve hukuksal açıdan daha önce incelemiştik (Adıyeke, 2002: 39-47). Adadaki evlilikler için ilk söylenmesi gereken, Girit'te evlilik işlemlerinin Anadolu'da olmadığı ölçüde sıkı kayıt altına alınmasıdır. Bu da kanımızca şunu göstermektedir ki, Osmanlı yönetimi adadaki nüfus gelişimini ve kayıtlarını başka coğrafyalarda olduğu gibi demografik yapının kendi olağan seyrine bırakmamıştır. Ona başka bölgelerde olmadığı bir şekilde müdahale etmiş ve bunun uzantısı olarak da süreci izleme gereksinimi duymuştur. Bu kayıtlarda, Müslümanlar arasındaki evlilikler, gayrımüslimlerin kendi aralarındaki evlilikler ve Müslümanlarla gayrımüslimler arasındaki evlilikler karışık olarak yazılıdır.

Sicillerden izlenildiği üzere adada Müslüman erkekler ile Hıristiyan kadınlar arasındaki evlilikler bir hayli fazladır ve yoğunluğu dönemlere göre değişmektedir. Girit'in alınmasından hemen sonraki yıllara tarihlenen defterlerde çok sayıda müslim-gayrımüslim evliliklerine (karışık evlilikler) rastlanmaktadır. Bu yoğunluk XIX. yüzyılın ikinci çeyreğine değin azalarak devam etmektedir.

Böyle evlilik kayıtlarının çok büyük bir kısmında evlenen erkeğin kimliği tanımlanırken *nev müslim* –yeni Müslüman olmuş- ibaresinin yazılı olması, bu kişilerin kısa bir süre önce evlendiği kadınla aynı cemaatten olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla, bu cemaatler arası evlilikler aslında yukarıda da belirttiğimiz gibi cemaatin Müslümanlığa geçiş sürecinde oluşan kurumlardan bir tanesidir. "gizli Hıristiyan" olarak da isimlendirilen bu grup, Dawkins'e göre, kızlarını çok ender olarak "gerçek müslüman"larla evlendiriyordu (Dawkins, 1933: 259). Bu çerçevede cemaatler arası karışık evlilik de aslında gizli Hıristiyanlar veya nev-müslimler arasındaki bir evlilik biçimi olarak kabul edilebilir. Fakat bu evlilik seramonisi Dawkins'in ifade ettiği gibi kilisede (Dawkins, 1933:260) değil, Girit'te kesinlikle kadı huzurunda, islam hukunca yapılıyordu. Yine evlenen erkek kimliği tanımı içinde *beşe* ibaresinin çok sık geçmesi ve yeniçeri olduğunun yazılması ihtida sürecindeki "yerli yeniçeri" ilişkisini göstermektedir. Başka bir deyişle, gayrımüslim bir kadınla evlenenlerin büyük bir çoğunluğu yerli yeniçerilerdir. Yerli yeniçerilerin de tamamen gizli Hıristiyanlardan olduğu göz önünde tutulduğunda, bu üç kurumun birbirlerini tamamladıkları kabul edilebilir.

Elde bulunan Girit sicillerinden tesadüfi bazı rakamlar örnekleme konusunda bir fikir verecektir. 1067 tarihli (Miladi:1656-57) 87 evlilik kaydının 49'u farklı cemaatten

evlilik kayıtlarıdır.[4] Kayıtlarda *nev müslim* ibaresi çokça karşımıza gelmektedir. Örneğin, "El- zevcetü'l-nakih Mustafa nev müslim", Safiye ile evlenmiştir.[5] 1081-1083 (M: 1670-1673) yılları arasına tarihlenen 139 evlilik kaydının 15'i cemaatler arası evlilik kaydı,[6] 1085 (M: 1674) tarihli 94 evlilik kaydının 26'sı [7] cemaatler arası evlilik kaydıdır. 1103-1104 (M: 1691-1694) tarihleri arasındaki 73 evlilik kaydının ise ancak 5'i bu tür evliliklerdir.[8] 1124-1126 (M: 1712-1714) tarihleri arasındaki 97 evlilik kaydını 11'i[9], 1142 (M:1729-1730) yılına ait 35 kayıttan 3'ü[10], 1149 (M:1736-1737) yılına ait 16 kayıtan 4'ü[11], 1158-1159 (M:1745-1746) tarihli 152 evlilik kaydının da 14'ü[12] cemaatler arası evliliklerdir. Daha geniş aralıklı bir defterdeki kayıtlardan çıkan sonuç, 1132-1166 (M:1720-1753) tarihleri arasında yazılı 405 evlilik kaydını 37'sinin bu tür evlilik kaydı olduğudur.[13] Benzer şekilde, 1175-1176 (M:1761-1763) yılına ait 81 kayıttan 2'si[14], 1183 (M:1769-1770) yılına ait 45 kayıttan 3'ü[15], 1214-1215 (M:1799-1801) tarihli 62 kayıttan 4'ü[16] karışık cemaat evlilikleridir. Son olarak, 1231-1236 (M:1816-1821) yılları arasına tarihlenen 233 evlilik kaydından 5'i Müslüman bir erkek ile Hıristiyan bir kadının evlilik kaydıdır.[17] Aşağıdaki tablo bu verileri özetlemektedir.

Tarih	Toplam Evlilik Sayısı	Karışık Evlilik Sayısı
1656-1657	87	49
1670-1673	139	15
1674	94	26
1691-1694	73	5
1712-1714	97	11
1729-1730	35	3
1736-1737	16	4
1745-1746	152	14
1720-1753	405	37
1761-1763	81	2
1769-1770	45	3
1799-1801	62	4
1816-1821	233	5

4 RŞS., (Resmo Şeriye Sicili), no: 56.
5 RŞS., no: 56, s. 1; Keza aynı defter s. 2, 31... Farklı sayfalarda çok sayıda benzeri kayıt bulunmaktadır.
6 RŞS., no: 60, ss. 37-53; aynı defter, ss. 347-357; aynı defter, ss. 363-365.
7 RŞS., no: 98, muhtelif sayfalar.
8 RŞS., no: 416.
9 RŞS., no: 58.
10 RŞS., no: 60, ss. 408-415.
11 Aynı defter, ss. 363-365.
12 RŞS., no: 365.
13 RŞS., no: 415, muhtelif sayfalar.
14 RŞS., no: 60, ss. 463-476.
15 Aynı defter, ss. 347-352.
16 Aynı defter, ss. 430-449.
17 RŞS., no: 43 muhtelif sayfalar.

Bu sayılar mutlak rakamlar olarak alınmamalıdır şüphesiz. Bunlar, yalnızca Türkiye'de bulunan Girit sicillerinin bazılarındaki işlem görmüş evlilik kayıtlarıdır. Girit'te bulunan siciller de aynı bilgileri doğrulamaktadır. Eylül 1657 tarihli Hüseyin beşe bin Abdullah ile Konstantin kızı Aneksa'nın nikah kaydı (Stavrinidis, 1975: 4), ertesi yıla ait Hacı Ali bin Abdullah ile Marula köyünden Yakomi kızı bakire Mariya'nın nikahı (Stavrinidis, 1975: 25) gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.[18]

Girit'te, Osmanlı İmparatorluğu'nun başka coğrafyalarında görülmeyen cemaatler arası evlilik, yaygınlığı değişebilen ama sürekli uygulanan bir evlilik biçimi olmuştur. Bu durumun, adanın Osmanlılarca alınmasından, Yunan isyanına kadar devam ettiği yukarıdan anlaşılabilmektedir. 1821 yılından itibaren yaşanan çatışmalara paralel bu tür evliliklerin de ortadan kalkmaya başladığı görülmektedir. Örneğin, 1830 yılı Eylül'ü ile 1831 Eylül'ü arasındaki 130 evlilik kaydının tamamı müslümanlara aittir.[19] 1839 Mart'ı ila 1843 yılı Kasım aylarını kapsayan Kandiye Nikah defterinde kayıtlı 895 nikah kaydının içinde bir tane bile karışık evliliğin olmaması ilginçtir.[20] Keza, 1876 yılı ile 1887 yılları arasında Hanya'ya ait 23 evlilik kaydının tümü müslümanların evlilik kaydıdır.[21] Bu örnekler göstermektedir ki,1821 yılından sonra başlayan çatışmalarla cemaatler arasındaki evlilik de ortadan kalkmıştır.

Anılan nikah kayıtları, şekil olarak diğer kayıtlardan hiçbir farklılık göstermemektedir. 1081 (M: 1670) tarihli bir evlilik kaydı örneği:

> "El-zevcü'n-nakih Mustafa bin Abdullah. Hazır-ı be-nefsiha.
> El-zevcetü'l-menkuhata el-bakiretü'l-baliğatü'n-nasraniyye Çatina (?)[22] binti Nikola. Hazır-ı vekiha Ali bin Hüseyin sebt-i anha be-şahadet-i Hüseyin beşe bin Mustafa ve diğer Hüseyin bin Abdullah.
> Mihr-i müeccel 6000 Yalnız altı bin akçedir..."[23]

> "El-zevcü'n-nakih Osman bin Mehmed vekil Hasan Çelebi bin Mehmed sebt-i anha be-şahadet-i el-hac Mehmed bin Hüseyin ve Mehmed Ağa bin Osman.
> El-zevcetü'l-menkuhata el-bakiretü'l-baliğatü'n-nasraniyye Anton binti Arko (?) sebt-i vekalet-i anha be- şahadet-i el-şahidü'l-mezbur.

---

18 Benzeri örnekler için; Nikos Stavrinidis, *Metafra Turkikon Engrafon is tin İstorian tia Kritis*, c. I, s. 24, 25, 26; c. II, s. 305, 348 (4 nikah kaydı vardır), 379; c.III, s. 77,99,345, 346; aynı sayfada 3 kayıt birden c.IV, s. 67; keza, Greene, 2000, s. 105, dipnot 125.

19 RŞS., no: 68, ss. 44 ila 74 arası.

20 KED., (Kandiye Enkiha Defteri), no: 3184.

21 HŞS., (Hanya Şeriye Sicili), no: 1214, ss. 4-12.

22 Rumca isimlerin okunması, çokça bilinenlerin dışında önemli bir sorundur. Emin olamadığımız isimleri bir okuma denemesi yaparak, soru işareti ile belirtmeyi uygun gördük.

23 RŞS., no: 60, s. 41.

Mihr-i müeccel 2500. 3 N.[Ramazan] 1166 (M: 4 Temmuz 1753)
Şuhudü'l- hal:......."[24]

Kimi zaman nikah kıyan naip belirtmek istediği açıklamaları kaydın uygun bir yerine ayrıca yazıyordu.

"El-zevcü'n-nakih Hüseyin beşe bin Abdullah. Hazır-ı be-nefsiha-yı meclisü'l-akd ve takayyüd. {Zükur, Mehmed Ağa bin el-hac Murad nam kimesne akd-ı mezkurun bir mani-i şerisi yokdur. Zuhur iderse kefil-i mutlakım deyu meclis-i şeride takrir ve kefaleti bu mahalle kayıd şud.}
El-zevcetü'l-menkuhata el-bakiretü'l-baliğatü'n-nasraniyye İlya binti Marko hazır-ı vekilha Osman beşe bin Ahmed sebt-i vekalet-i anha be- şahadet-i Topçubaşızade Mustafa beşe bin Osman Ağa ve Ali beşe bin Mataracızade Mehmed Çelebi. {An asl Morfozlu olub Resmo'da sakin.}
El- mihr-i müeccel 5500 yalnız beş bin beş yüz akçedir. 2 C.[Cemazie'l-ahir] 1176 (M: 19 Aralık 1762).
Şuhudü'l-hal; Ahmed Çavuş ser muhsıran, Hasbi Efendi, Molla Yusuf, Mehmed Ağa bin el-hac Murad."[25]

Bu tür evliliklerde erken dönemlerde bir takım sorunlar yaşanmıştır. Sipahilerin, yerli Hıristiyan kızlarla, sahte vekaletnamelerle evlendikleri ortaya çıkmış, yönetim de bir şekilde –pek yaygın olmasa da- bunun önüne geçmenin yolunu aramıştır.[26] Bu tür problemler çok büyük ihtimalle, Anadolu'dan gelen askerlerin yerli kadınlarla evlenmeleri sırasında yaşanmıştır. Dawkins'in belirttiği gibi, az görülen bir Müslüman ile bir gizli Hıristiyan evliliğindedir. Detorakis cemaatler arası evliliklerin izahını bu zeminde yapmaktadır, ki kanımızca bu hatalı bir hareket noktasıdır. Detorakis'e göre "Türkler Girit'e kadınlarıyla gelmediler. Onlar resmen karışık evliliklere izin verilmemesine rağmen Girit'te yerli kadınlarla evlenip aile kurdular. Kadınlarının Hıristiyan kalmalarına ve kendi dinlerinin gereklerini yerine getirmelerine izin verdiler." (s. 261). Kişisel görüşümüz bu tür evliliklerin genel sistemi tanımlamayıp, nadir örnekler olduğudur. Girit'teki, özellikle erken tarihli cemaatler arası evliliklerin Dawkins'in belirttiği gibi gizli Hıristiyanlar arasındaki evliliklerle sistemleştiğini düşünüyoruz.

Kayıtlarda herhangi bir zorlamaya veya devletin müdahale etmesini gerektiren bir duruma rastlanmamıştır. Yine kayıtlardan, bu tür evliliklerin her iki tarafın rızası ile gerçekleştiği ve kadınların bu işe zorlanmadığı anlaşılmaktadır. Belirtmek gerekir

24 RŞS., no:415, s.337.
25 RŞS., no: 60, s. 475.
26 RŞS., no. 56, s. 84; Bu konuda geniş bilgi için; Adıyeke, 2002: s. 42.

ki, bu tür evlilikler Girit'te toplum tarafından hiç de yadırganmamış, hatta kabul görmüştür (Greene, 2000: 105).

Yukarıda değinildiği gibi, evlenen erkeklerin büyük bir kısmında "nev müslim" ibaresinin yazması, aslında bu iki cemaatin yoğun bir geçişkenlik içinde olduğunu göstermektedir. Bu geçişkenliğin XIX. yüzyıla değin tek taraflı bir geçişkenlik olduğunu bir kez daha hatırlatalım. Hıristiyanlıktan Müslümanlığa doğru olan bu geçiş XIX. yüzyıla kadar tedrici olarak devam etmiş, XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren durmuştur. Bu dönemde de marjinal boyutlarda ters yönde bir süreç, Müslümanlıktan Hıristiyanlığa geçiş yaşanmıştır. Özellikle 1821 isyanı sırasında bazı Müslümanların irtidad ettikleri (dinden çıktıkları) görülmektedir (Adıyeke-Adıyeke, 2000: 107 vd.). Dawkins, bunu onların aslına dönmeleri olarak kabul etmektedir (s.253).

Girit'e ait siciller incelendiği zaman insanların akraba isimlerinin karmaşık olduğu görülmektedir. Örneğin, Abdullah veya Ramazan isimli bir kişinin her hangi bir sorunla mahkemeye geldiği kardeşinin adı, Yorgo veya Yanni olabilmektedir. Bir çocuğun büyükannesinin birisi Hıristiyan diğeri Müslüman olabilmektedir. Dolayısıyla geç dönemlerdeki karışıklıklara değin Girit'te cemaatler arasındaki geçişkenlik ve kişinin mensup olduğu cemaatin diğerini nasıl gördüğü kanımızca, Osmanlı genelinden büyük farklılıklar göstermekte idi.[27] Bu noktadan hareketle, cemaatler arasındaki geçişkenliğin sebepleri bu tür evliliklerin de sebepleri olarak kabul edilebilir. Unutulmaması gereken nokta, XIX. yüzyıla gelindiğinde bu kitlenin artık tam anlamı ile müslüman olduğu ve milliyetçi çatışmalar çerçevesinde müslüman oldukları için XX. yüzyılda adadan uzaklaştırıldığıdır.

KAYNAKLAR

I-Kadı Sicilleri:

Resmo Şeriye Sicilleri: no= 43, 56, 58, 60, 68, 98, 365, 415, 416.
Hanya Şeriye Sicili: no= 1214.
Kandiye Enkiha Defteri: no= 3184.

II-Araştırmalar

Adıyeke, Ayşe Nükhet, (2002),"17. Yüzyıl Girit (Resmo) Şeriye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm", XIV. Türk Tarih Kongresi, daktilo metin; Özet metin için bkz. *Bildiri Özetleri*, (Ankara), s. 59-60.

Adıyeke, A. Nükhet-Adıyeke Nuri, (2000), "Yunan İsyanı Sırasında Girit'te İrtidad Olayları," *Kebikeç, İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, sayı.10 (Ankara), ss.107-113.

27 Benzeri düşünceler ve örnekler için, bkz; Greene, 2000: s. 106; Detorakis 1994: s. 261.

Adıyeke, Nuri, (2001), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Dönemi Evlilikleri", *Pax Ottomana Studies, In Memoriam Prof Dr. Nejat Göyünç*, (Ed: Kemal Çiçek), (Haarlem&Ankara), içinde, ss.121-149.

Adıyeke, Nuri, (2002), "Girit Nikah Defterleri ve Girit'teki Evlilikler" *Kebikeç, İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, sayı. 13, (Ankara), ss.39-47.

.*Aşık Paşa oğlu Tarihi*, (1992), (Haz: [Nihal] Atsız), İstanbul: M.E.B Yayını.

Beldiceanu-Steinherr, İrène, (1997), "Bitinya'da Gayrimüslim Nüfus", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, (Edit: Elizabeth Zachariadu), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss.8-22

Çevikel, Nuri, (1999), "Kıbrıs Eyaletinde Müslim-Gayrimüslim İlişkileri" *Osmanlı*, C. 4, (Edit: Kemal Çiçek), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 277-286.

Dawkins, R. M., (1933), "The Crypto-Christians of Turkey", *Byzantion, (Revue Internationale des Etudes Byzantines)*, (Bruxelles), Tome .VIII, , ss. 247-275.

Detorakis, E. Theocharis, (1994), *History of Crete*, Iraklion.

Greene, Molly, (2000), *A Shared World (Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean)*, Princeton, New Jersey.

Gülsoy, Ersin, (1997), *Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi (1645-1670)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Mehmed, Neşrî, (1987), *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, C.I. (Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen), Ankara: T.T. K. Yayını.

Ortaylı, İlber, (2000), *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Pan Yayınları.

Stavrinidis, Nikos, (1975-1976-1978-1984), *Metafra Turkikon Engrafon is tin İstorian tis Kritis*, c.I-II-III-IV, Herakleion-Crete.

Stephanapoli, Jeanne, (1912), *Iles de l'Égée, (Avec documents et notes statustiques)*, Athenes.

Özet:

Girit adasının Osmanlılar tarafından alınmasından sonra, adada bir müslümanlaşma yaşanmıştır. Söz konusu müslümanlaştırmanın bir ayağını da cemaatler arası evlilikler oluşturmuştur. Bu çalışma, 1645 yılından 1821 Yunan isyanına değin Girit'te yaşanan cemaatler arası evliliklerin, imparatorluğun başka coğrafyalarında görülmeyen bir yoğunlukta ve özellikte gerçekleştiğini örnekleriyle ortaya koymaktadır.

Anahtar sözcükler: Girit, kadı sicilleri, evlilik, cemaatler arası evlilik.

Abstract:

Following the Ottoman conquest of Crete, an islamisation process took place in the island. This process went hand in hand with the mixed marriages among Muslim

and non-Muslims. This study examines the *sicil* records of such marriages between 1645 and 1821, and analyses their frequency and characteristics which appear to have been different from mixed-marriages elsewhere in the empire.

Keywords: Crete, kadi register (*sicils*), marriage, mixed marriage.

Milattan önce 213 yılında Çin'in nüfuzlu şansölyesi Li Si, 'kitapların yakılması' emrini verecek 'Şiirler Kitabı' ve 'Belgeler Kitabı' da dahil olmak üzere bazı kitaplara sahip olan tüm özel kişilerin ölüm cezasına çarptırılmaları ve bu kitapların tüm nüshalarının da yetkililer tarafından imha edilmesini emretmiştir.

Ölmek için tıklayın!..

www.sanatkitabevi.com.tr

Savaş Yıllarında "Edebiyat": *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası*

Selim ASLANTAŞ*

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı basını, çökmekte olan bir imparatorluğun nasıl kurtarılabileceğine ilişkin "kurtuluş reçeteleri"nin tartışıldığı bir entelektüel iklim içindedir. 1908'deki siyasal kırılmayı izleyen yıllarda ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın karmaşası içinde Osmanlı aydını, akademik-bilimsel, yarı akademik ve popüler olmak üzere üç temel çizgide gelişen basın-yayın faaliyetleriyle toplumsal ve siyasal hayatın hemen her alanında görüş ve düşüncelerini açıklama imkanı bulmuştur.

Bu zeminde, Türkçülüğün ülke siyasasına hakim kılınmasının mecburiyetini savunanlar, İslam'dan asla vazgeçmemek gerektiğine inananlar, bu görüşlerin tam karşıtı fikirleri ileri sürerek hiç zaman kaybetmeden Batı medeniyetini bütünlüyle kabul etmenin tek çıkış yolu olduğunu dile getirenler veya bu düşünceler arasında uzlaşma noktaları arayanların buluştuğu ortak payda imparatorluğun nasıl kurtarılabileceği sorusudur.

İşte bu temel sorunun cevaplanmaya çalışıldığı mahfillerden biri de Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girmiş olduğu bir dönemde yayın hayatına atılan *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası*'dır[1]. Modernist İslamcı olarak bilinen Celal Nuri (İleri)'nin başını çektiği bir grup aydın tarafından çıkartılan dergi hem yayımlandığı dönemin hem de yayımlanan yazıların niteliği açısından ilginç özellikler taşımaktadır.

İlk sayısı 22 Teşrîn-i Evvel 1332 (4 Kasım 1916) tarihinde çıkan dergi haftalık

* Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü

1 Dergi hakkında bilgi için bkz: Ekrem Aktaş, "Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt X, s 405-406. Ayrıca bkz. Bülent Varlık, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Basın maddesi, Cilt I, s 125.

olarak, toplam 110 sayı yayımlanmıştır. 31. sayısından sonra üç ay süreyle yayın hayatına ara veren derginin 32. sayısı 8 Eylül 1917'de çıkmıştır. Derginin son sayısı 8 Mart 1919'da neşredilmiştir. 14.5 cm x 22 cm ebadındaki dergi, resimli ve haritalıdır. Derginin yazı işleri müdürlüğünü 1-3 ve 5-6. sayılarında Mehmed Celaleddin, 4. sayıda Celal Nuri, 7-110. sayılar arasında ise Giridî Ahmed Sâki yapmıştır. Dergi tam takım olarak Millî Kütüphane'de ve Bursa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Derginin 1. sayısında Celal Nuri kaleme aldığı takdim yazısında *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası*'nın hangi sebeplerden dolayı yayın hayatına atıldığı belirtmektedir. Celal Nuri, "her gün harb ve darble geçtiği halde, bu iki sene zarfında terakkiyât ve ıslahât derecesinde tekâmülata memleketimiz hiçbir vakit nail olamamıştı" demekte ve Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlılar için bir toparlanmanın ve çıkışın vesilesi olduğunu düşünmektedir. "İşte bu inkılâbât arasında tekâmülât-ı fikriyyeye iştirak, a'nanat-ı müstâhsenemiz dahilinde tecdidâtı teshîl, mütefekkirîn ve erbâb-ı kalemimize mahall-i mübâhese ve münâzara tehiye etmek maksadıyla bu Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası'nı tesis ediyoruz" ifadesi ile de derginin yayımlanma maksadını açıklamaktadır. Devamla Celal Nuri, "İslam esasları" ve "ırkî faziletler" ile yaşanan çağın özelliklerini birleştirdiklerinde amaçlarının gerçekleşeceğini söylemektedir. Çünkü ona göre İslam gelişme ve ilerlemeye mani olmak şöyle dursun bu olguları toplumsal hayatın devamı için birer zaruret olarak kabul etmektedir ve İslam yalnız "diyanet"te değil "muâmelât" ve "içtimâiyyâtta" da "kemal" demektir ve *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası* da bu bağlamda hizmet edecektir.

Dergi, oldukça zengin bir yazar kadrosuna sahiptir[2]. Bu zenginlik makale ve şiirlerin

2 Dergide makale ve şiirleri yayımlanan yazar ve şairler alfabetik isim sırasına göre şu isimlerdir: Abdullah, Abdullah Mâcid, Abdurrahman Şeref, Abdülcebbar Dehlevî, Abdülfeyyâz Tevfik, Abdülhak Hâmid, Abdülhak Mihrünisâ, Ahmed Hikmet, Ahmed Kâzım, Ahmed Nâzım, Ahmed Refik, Ahmed Sâib, Ahmed Sâkî, Ahmed Süreyyâ, Aklabsarzâde, Âli Ekrem, Ali Emîrî, Ali Haydar Âlemî, Âli Mükerrem, Ali Nihad, Bafralı Doktor Yanko, Cafer Deylekâni, Celâl İbrahim, Celâl Nûri, Cenâb Muhiddin, Cenâb Şehabeddin, Cevad Rüşdi, Emin Hâkî, Emin Subhi, Emine Semîye, Enver, Fâik Âli, Fârûk Nâfiz, Fatin Tevfik, Fatma Aliye, Fâzıl Ahmed, Feridun Nüzhet, Fuad Hulûsî, Hacı Mirza Becebî, Hafız Mehmed Refik, Hâlid Fahri, Halil Nihad, Harputlu Hayrî, Hasan Said, Haydarîzâde İbrahim, Helvacızâde, Hurşid Paşazâde Mahmud, Hüseyin Câvid, Hüseyin Dâniş, Hüseyin Rahmî, Hüseyin Siret, Hüseyin Zeki, İskeçeli Mehmed Sıdkı, İsmâil Hâmî, İsmâil Subhi, Kâmuran Sırrı, İbrozluzâde Midhat, Kanlıcalı Nihad, M. Rüşdi, M. S. Adlî, M. Şükrü, Mâcid Şevket, Mahmud Hilmî, Mahmud Mesûd, Mahmud Nâzım, Mehmed A'ta, Mehmed Abdülcabbar Hayri, Mehmed Bâki, Mehmed Emin, Mehmed Neşet, Mehmed Zeki, Muallim Nâci, Muhsin Nâim, Mustafa Reşid, Nâci Fikret, Necati Kemal, Nezihe Muhiddin, Nigar binti Osman, Reşad Nûri, Reşid Süreyyâ, Reşid Ziyâ, Rıfat Korkud, Rıza Tevfik, S. Mustafa, Sadık Vicdanî, Said, Said Cemil, Subhi Nûri, Sâmih Rıfat, Sâmipaşazâde Sezai, Sâmizâde Süreyyâ, Sabahat Hüsameddin, Sedâd Nûri, Semih Mümtaz, Servet Habibullah, Subhi Soysallıoğlu, Süleyman Nazîf, Süleyman Nesib, Süleyman Şevket, Şehîm, Şekib, Şükûfe Nihâl, Tahsin Nâhid, Tevfik Lâmî, Tevfik Nevzad, Üsküdarlı Sâfi, Vedad Ârifî, Veled Çelebi, Yaşar Şâdi Bey,Yesarîzâde, Yusuf Cemal.

çeşitliliğinde de kendini göstermektedir. Dergide Celal Nuri'nin sözünü ettiği fikrî gelişmeye katkıda bulunacak türden yazıların yanı sıra özellikle savaş şartlarının oluşturduğu atmosfer içinde romantik karakteri ağır basan yazı ve şiirlere de yer verilmiştir.

Kamuoyunu harekete geçirmek amacıyla kaleme alınan bu türden şiir ve makalelerin yanısıra, dergide "Sultan Mehmed-i Râbi Devrinde Çiçek Encümen-i Dânişi"ni inceleyen ya da "Bizzat Müteharrik Harman Makinası" gibi degişik nitelikte ve marjinal konularda da yazılar yayınlanmıştır.

Aşağıda dergide yayımlanmış bütün makale ve şiirlerin künyeleri verilmiştir. Bu çalışma Milli Kütüphane'de mevcut koleksiyondan istifade edilerek hazırlanmıştır. Burada amaç dergi üzerinde çalışmak isteyen araştırmacılara bir kolaylık sağlamak ve güzel sanatlar, biyoloji, tarih metodolojisi, madencilik, tarım, ziraat, teknoloji v.b gibi çok farklı alanlarda Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı fikir hayatının hangi merhalede olduğunu merak edenlere bibliyografik malzeme sunmaktır.Yöntem olarak öncelikle yazıların künyesi, sonra parantez içinde yazarların isimleri verilmiştir. Şiir başlıklarından sonra kesme işaretiyle şiir ibaresi eklenmiştir.

EDEBİYYÂT-I UMÛMİYYE MECMÛASI
Haftalık Siyasî, Edebî ve İlmî Gazetedir

Sene: 1, Cilt: 1, Sayı: 1, 22 Teşrîn-i Evvel 1332 (4 Kasım 1916)
-İbn-i Mûsa'dan Bir Sahife-i Hamâset (Abdülhak Hâmid) 3-4
-Hasbihâl / Tarih-i Osmaniyye'nin Makbûlü (Celâl Nûri) 5-7
-Kafkasya / Şiir (Mehmed Emin) 8
-Dâima O Sâkite-i Dûr-a-dûr / Şiir (Fâik Âli) 9
-Hindistan Meselesi (Abdülcebbar Dehlevî) 9
-Siyâsiyyât / İran İhtilafnâmesi (İsmâil Hâmî) 10-15
-Enderun-ı Hümâyûn Mektebi (Hafız Mehmed Refik) 16-20
-Haftalık Tarih-i Askerî, 21-24

Sene:1, Cilt: 1, Sayı: 2, 29 Teşrîn-i Evvel 1332 (11 Kasım 1916)
-Paris ve Berlin Muâhedelerinin Hakk-ı İlga'sı (İsmâil Hâmî) 25-28
-Maksad-ı İslâm / İbn-i Mûsa'dan (Abdülhak Hâmid) 29-30
-Fağfûr / Şiir (B. N.) 31,
-Esef / Şiir (Fâik Âli) 32
-Fransızlar ve Gustav Le Bon (Celâl Nûri) 33-35

-Mâzîden Bir Sahife-i Bedîa (Sâmipaşazâde Sezaî) 36-41
-Hindistan (Abdülcabbar Dehlevî) 42-45
-Eski Osmanlı Askerliği / Onbirinci Asr-ı Hicrîde Devşirme Usûlü (Ahmed Refik) 46-48
-Mahkeme-i Tarih Huzûrunda Romanya (Ahmed Sâkî) 49-54
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 55-56

Sene: 1, Cilt: 1, Sayı: 3, 5 Teşrîn-i Sânî 1332 (18 Kasım 1916)
-Edebiyyâtımızın Veche-i Âzîmeti (Celâl Nûri) 57-60
-Âlem-i Neşriyyâtda (Mahmud Nâzım) 61-63
-Leh ve Lehistan Meselesi (İsmâil Hâmî) 64-67
-Tevhîd / Şiir (Cenâb Şehabeddin) 67
-Tarih-i Ziraat-i Osmaniyye Tedkikâtından / Sultan Mehmed-i Râbi Devrinde Çiçek Encümen-i Dânişi (Cevad Rüşdi) 68-71
-Şarkı (Hâlid Fahri) 71
-Mehterhane-i Hâkanî (Mehmed Zeki) 72-76
-Eski Osmanlı Askerliği / Sultan Süleyman Kanûnî Devrinde Nişan Tâlimleri (Ahmed Refik) 76-78
-Haftalık Havâdis-i Askeriyye, 79-80

Sene: 1, Cilt: 1,Sayı: 4, 12 Teşrîn-i Sânî 1332 (25 Kasım 1916)
-Siyâsiyyât / Venüs'ün Kolları (İsmâil Hâmî) 81-83
-Halî / Şiir, (B. N.), 83
-Amerika'da Siyâset ve Amerika Siyâseti (Celâl Nûri) 84-86
-Hasta / Şiir (Cenâb Şehabeddin) 87
-Gustav Le Bon'un Şahsiyeti ve Âsârı (Ahmed Sâkî) 88-91
-Eski Osmanlı Maârifi / Köprülüler Zamanında Enderun-ı Hümâyûn ve Terakkiyâtı (Ahmed Refik) 91-94
-Edebiyât-ı Milliyye Meselesi (Reşad Nûri) 94-96

Sene: 1, Cilt: 1, Sayı: 5, 19 Teşrîn-i Sânî 1332 (2 Aralık 1916)
-Mübhem Bir Devlet (İsmâil Hâmî) 97-99
-Amerika'da Siyâset ve Amerikan Siyâseti (Celâl Nûri) 99-102
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Tekâmül-i Halâik-i Kavânîn-i Rûhiyyesi (Ahmed Sâkî) 103-105
-Dâr-ül Eytâm Yavrularına / Şiir (Hâlid Fahri) 106-107
-Enderun-ı Hümâyûn'da Başlala Kalesi, Başlalalık (Ahmed Refik) 108-110
-Tarih-i Harb, 111-112

Sene: 1, Cilt:1, Sayı: 6, 26 Teşrîn-i Sânî 1332 (9 Aralık 1916)

-Siyâsiyyât / Bir Kanûnun Bir Milleti Müdâfaası (İsmâil Hâmî) 113-115
-İcâd-ı Kelimât ve Telakkî-yi Amme (Celâl Nûri) 115-117
-Tarih-i Ziraat-i OsmaniyyeTedkikâtından / Türklerde Çiçek Zevki ve Azize Kadın Fatma Hatun (Cevad Rüşdi) 118-120
-Âsâr-ı Mâzîden / Oh, Senden Ziyâde Rûhumsun / Şiir (Süleyman Nesib) 121
-"Finten"in Temsili (Soysallıoğlu?) 122-123
-Osmanlıların Ejderhan Seferi, Sokollu Mehmed Paşa'nın Bahr-i Hazar-Karadeniz Kanalı Teşebbüsü (Ahmed Refik) 124-126
-Tarih-i Harb, 127-128

Sene: 1, Cilt: 1, Sayı: 7, 3 Kanûn-ı Evvel 1332 (16 Aralık 1916)

-Süleyman Nazîf'in Bir Mektubu / Celâl Nûri Beye, 129-130
-Osmanî ve İran (Hacı Mirza Becebî) 131-133
-Türkçemizin Hevâic-i Sarfiyye, Nahviyye, Beyâniyye ve Bediiyyesi (Celâl Nûri) 133-135
-Âsâr-ı Mâzîden / İki Refikaya / Şiir (Süleyman Nesib) 136
-Sana / Şiir (Vedad Ârifî) 137
-Tarih-i Siyâsiyyede Milliyyet Meselesi (İsmâil Hâmî) 137-138
-Osmanlıların Ejderhan Seferi, Sokollu Mehmed Paşa'nın Bahr-i Hazar-Karadeniz Kanalı Teşebbüsü II (Ahmed Refik) 139-141
-Tarih-i Harb, 142-144

Sene: 1, Cilt: 1, Sayı: 8, 10 Kanûn-ı Evvel 1332 (23 Aralık 1916)

-Sefaretnâme-i Amedî Gâlib Efendi (Said) 145-146
-Tarih-i Siyâsiyyede Milliyyet Meselesi (İsmâil Hâmî) 147-148
-Taâm Etmek Fenn veya San'atı (Celâl Nûri) 149-150
-Romanya ve Romanyalıların Seciyye-i Milliyyesi (İsmâil Subhi) 151-155
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Tekâmül-i Halâik-i Kavânîn-i Rûhiyyesi (Ahmed Sâkî) 155-158
-Tarih-i Harb, 158-160

Sene: 1, Cilt: 1, Sayı: 9, 17 Kanûn-ı Evvel 1332 (30 Aralık 1916)

-Sefaretnâme-i Amedî Gâlib Efendi, (Devam Edecek), 161-163
-An'ane (Celâl Nûri) 163-165
-Tarih-i Siyâsiyyede Milliyyet Meselesi (İsmâil Hâmî) 165-167
-Süleyman Kanûnî'nin Son Senelerinde Kalb Akçe ve İhracaat Meselesi (Ahmed Refik) 167-169

-Edebiyyât-ı Milliyye Meselesi II / Lisân (Reşad Nûri) 169-172
-Romanya ve Romanyalıların Seciyye-i Milliyyesi (İsmâil Subhi) 172-174
-Tarih-i Harb, 175-176

Sene: 1 Cilt: 1, Sayı: 10, 24 Kanûn-ı Evvel 1332 (6 Ocak 1917)
-Kadınlarımız ve Hürriyet (L. Y.) 177-180
-Sefaretnâme-i Amedî Gâlib Efendi, (Devam Edecek), 180-181
-Tarih-i Siyâsiyyede Milliyyet Meselesi (İsmâil Hâmî) 181-182
-Gazel (Fâik Âli) 183
-Edebiyyât İlmi (Celâl Nûri) 184-185
-Romanya ve Romanyalıların Seciyye-i Milliyyesi (İsmâil Subhi) 186-188
-Tarih-i Ziraat-ı Kadîmiyyeye Bir Nazar / Eski Müterakki Milletler Ziraate Nasıl Teşvik Olundular (Cevad Rüşdi) 188-190
-Tarih-i Harb, 191-192

Sene: 1, Cilt: 1, Sayı: 11, 31 Kanûn-ı Evvel 1332 (13 Ocak 1917)
-Bir Mektub (Sâmipaşazâde Sezaî)193-194
-Amerika'da Din ve İman (Celâl Nûri) 195-199
-Gizli Muâhedeler (İsmâil Hâmî) 199-202
-Bir Manzûme-i Nefise / Şiir (Abdülhak Mihrünisâ) 203
-Sefaretnâme-i Amedî Gâlib Efendi, (Devam Edecek), 204-206
-Tebrik-i Cihâd, 206
-Tarih-i Harb, 207-208

Sene: 1, Cilt: 1, Sayı: 12, 7 Kanûn-ı Sânî 1332 (20 Ocak 1917)
-Celâl Nûri'ye Bir Mektub (Sâmipaşazâde Sezaî) 209-210
-Kanûn-ı Aşk / Şiir (Âli Ekrem) 210
-Şarkı (Fâik Âli) 211
-Amerika Devletinin Teşkil ve Tevsîine Dâir (Celâl Nûri) 211-214
-Avrupa'nın Beyhude Teşebbüsleri (İsmâil Hâmî) 214-217
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Tekâmül-i Halâik-i Kavânîn-i Rûhiyyesi (Ahmed Sâkî) 216-219
-Evâilde Teşrifât Merâsimi (Mehmed Zeki) 219-222
-Sefaretnâme-i Amedî Gâlib Efendi, (Devam Edecek), 222-223
-Tarih-i Harb, 223-224

Sene: 1, Cilt: 1, Sayı: 13, 14 Kanûn-ı Sânî 1332 (27 Ocak 1917)
-Tarihde Romanya (Celâl Nûri) 225-230

-Cürm-i Meşhûd (İsmâil Hâmî) 230-232
-Andarznâme / Şiir (Cafer Deylekânî) 232-235
-Tahmîd / Şiir (Fâik Âlî) 236
-Sefaretnâme-i Amedî Gâlib Efendi, (Devam Edecek), 236-238
-Tarih-i Harb, 239-240

Sene: 1, Cilt: 1, Sayı: 14, 21 Kanûn-ı Sânî 1332 (3 Şubat 1917)

-Celâl Nûri Bey'e Mektub (Sezaî) 241
-İsviçre Hatıratı, Sâmipaşazâde'den, 241-244
-Harb Dolayısıyla Avrupa ve Amerika (Celâl Nûri) 244-246
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Tekâmül-i Halâik-i Kavânîn-i Rûhiyyesi (Ahmed Sâkî) 246-247
-Şarkın Sultanları / Şiir (Fârûk Nâfiz) 248-249
-Tarih-i Ziraat-i Osmaniyye Tedkikâtından / Türklerin Millî Bahar Çiçeklerinden (Cevad Rüşdi) 250-253
-Çin Müslümanları ve Çin'de İslâm İhtilâlleri [Elisee Reclus][3] (Nihayeti Gelecek Nüshada), 253-255
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 255-256

Sene: 1, Cilt: 1, Sayı: 15, 28 Kanûn-ı Sânî 1332 (10 Şubat 1917)

-İsviçre Hatıratı (Sâmipaşazâde'den) 257-258
-Sefaretnâme-i Amedî Gâlib Efendi, (Sefaretnâme Nüshası Burada Biter), 259
-Minik Saksım / Şiir (Nigar binti Osman)
-Gazel (Süleyman Nazîf) 260
-Şekvâ-i Firâk / Şiir (M. Rüşdi) 260
-Mübâreze-i Hayat (Celâl Nûri) 261-265
-Albiyonun Geçmişi (İsmâil Hâmî) 266-268
-Çin Müslümanları ve Çin'de İslâm İhtilâlleri [Elisee Reclus] 268-270
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 271-272

Sene: 1, Cilt: 1, Sayı: 16, 4 Şubat 1332 (17 Şubat 1917)

-Fatih Asrında Enderun-ı Hümâyûn Teşkilâtı (Hafız Mehmed Refik) 273-278
-İbn-i Mûsa'dan/Şiir (Abdülhak Hâmid) 278-279
-Fuzûlî Gibi / Şiir (Âli Ekrem) 279
-Celâl Nûri Beyefendi'ye (Âli Ekrem) 280
-Denize / Şiir (Şükûfe Nihâl) 280-281
-Terakkiyât-ı Âtiyyemiz ve Tiyatromuz (Celâl Nûri) 281-282

3 Yazarın ismi Latin harfleriyle yazılmıştır.

-Melike-i Dûr-a-dûr / Şiir (Fâik Âli) 283-284
-Gazel (Fâik Âli) 284
-Gizli Bir Çar (İsmâil Hâmî) 285-286
-Millî Teyakkuz ve İtibâr-ı Millî Bankası (Servet Habibullah) 286-287
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 287-288

Sene: 1, Cilt: 1 Sayı: 17, 11 Şubat 1332 (24 Şubat 1917)
-Edebiyyât-ı Milliyye Meselesi III / İlhâm (Reşad Nûri) 289-295
-Lisân ve Devlet (İsmâil Hâmi) 295-296
-İbn-i Mûsa'dan / Şiir (Abdülhak Hâmid) 297
-Terennüm / Şiir (M. Rüşdi) 297
-Şehzâde Süleyman Paşa / Şiir (Şehîm) 298-299
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Tekâmül-i Halâik-i Kavânîn-i Rûhiyyesi (Ahmed Sâkî) 300-302
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 303-304

Sene: 1, Cilt: 1 Sayı: 18, 3 Mart 1917
-Süleyman Nazîf Bey'in Uslûbu (Celâl Nûri) 305-306
-Gazel (Süleyman Nazîf) 307
-Bir Latîfe-i Uhuvvetkârâne / Şiir (Âli Ekrem) 307-309
-Leb-ber-leb / Şiir (M. Rüşdi) 309
-Eski Zamanda Bir Ziyâfet (Mehmed Zeki) 309-314
-Mülâhazât-ı Husûsiyye (Nigar binti Osman) 314
-Türkçemiz (Ahmed Sâkî) 315-316
-Habeşistan Milletleri, 317-318
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 319-320

Sene: 1, Cilt: 1, Sayı: 19, 10 Mart 1917
-Mâcid Bey'in Vefatı (Said) 321
-Atafetlû Mâcid Bey Efendi Hazretlerine Teşekkür, 321-324
-Demiryolları ve Siyâset (Celâl Nûri) 324-327
-Velid'in Hasbihâli / Şiir (Abdülhak Hâmid) 327-328
-Bilir misin ? / Şiir (Fâik Âli) 328
-Her Zaman Sen / Şiir (M. Rüşdi) 328
-Türkçemiz (Subhi Soysallı) 329-332
-Habeşistan Milletleri, (Almanca'dan Tercüme Edilmiştir-Hitam), 332-333
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 334-336

Sene: 1, Cilt: 1,Sayı: 20, 17 Mart 1917
-Endülüs'e Dâir (Celâl Nûri) 337-342
-Tarih-i Fennimize Âid Îzâhât (Abdülfeyyâz Tevfik) 342-345
-İ'câz (İsmâil Hâmî) 345-346
-Pancar Ziraatı ve Şeker Sanayii (Sedâd Nûri) 346-351
-Şarkı (M. Rüşdi) 351
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 352

Sene: 1, Cilt: 1, Sayı: 21, 24 Mart 1917
-Kemâliyyât-ı Beşeriyye Tasavvurunda Şark İle Garbın Farkı (Rıza Tevfik) 353-354
-Celâl Nûri Bey'e, 354-355
-Endülüs'e Dâir (Celâl Nûri) 357-360
-Bir Müntehir İçin / Şiir (E. A. M.) 361
-Şiir (Abdülhak Hâmid) 361
-Tarih-i Fennimize Âid Îzâhât (Abdülfeyyâz Tevfik) 361-364
-Türkçemiz II (Subhi Soysallı) 364-366
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 367-368

Sene: 1, Cilt:1, Sayı; 22, 31 Mart 1917
-Endülüs'e Dâir (Celâl Nûri) 369-374
-Romanof, Holştayn, Gotorp Ne Demek ? (İsmâil Hâmî) 375-378
-Bülbüle / Şiir (Fâik Âli) 379
-Şiir (Fâik Âli) 379
-Tevfik Fikret Hakkında (Helvacızâde) 380
-Mâcid Bey'in Vefatı (Abdullah Mâcid) 381-382
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 383-384

Sene: 1, Cilt: 1, Sayı: 23, 7 Nisan 1917
-Kemâliyyât-ı Beşeriyye Tasavvurunda Şark İle Garbın Farkı (Rıza Tevfik) 385-389
-"Tayflar Geçidi'nin" İntişârı Münasebetiyle (Celâl Nûri) 389-390
-Mahmud Esad Efendi (İsmâil Hâmî) 391-392
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Tekâmül-i Halâik-i Kavânîn-i Rûhiyyesi (Ahmed Sâkî) 393-394
-Gazel (Fâik Âlî) 395
-Tarih-i Fennimize Âid Îzâhât (Abdülfeyyâz Tevfik) 396-399
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 400

Sene: 1, Cilt: 1, Sayı: 24, 14 Nisan 1917
-Bir Yalanın Tarihi (İsmâil Hâmî) 401-404
-Fıtrî ve Cibillî Milliyyet, Kesbî ve Sınaî Milliyyet (Celâl Nûri) 404-405
-Kayıkçının Felsefesi / Şiir (Sâmih Rıfat) 406-407
-İhtiyâc-ı Sükûn / Şiir (Süleyman Nesib) 407
-Fuzûlî / Kendi Âsârına Göre (Süleyman Şevket) 408-412
-Celâl Nûri Beyefendi'ye / Harbden Sonra (Ahmed Sâkî) 412-415
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 415-416

Sene: 1, Cilt: 1, Sayı: 25, 21 Nisan 1917
-İstanbulumuza Dâir / Şiir (Fâik Âlî) 417-420
-Muhit (Celâl Nûri) 420-427
-Mantık ve Tarih (İsmâil Hâmî) 425-427
-Tarih-i Fennimize Âid İzâhât (Abdülfeyyâz Tevfik) 427-431
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 431-432

Sene: 1, Cilt: 2, Sayı: 26, 28 Nisan 1917
-Devekuşu / Feylosof Rıza Tevfik Bey'e (İsmâil Hâmî) 1-5
-Ahmed Refik Beyefendi Biraderimize / Irk (Celâl Nûri) 5-11
-Yine Bu Gece / Şiir (Fâik Âlî) 12
-Kalenberg, Viyana Civarı / Şiir (Nigar b.Osman) 14
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 15-16

Sene: 1, Cilt: 2, Sayı: 27, 5 Mayıs 1917
-İlhâmın Beyn-el-milel Tesîrâtı / Reşad Nûri'ye (İsmâil Hâmî) 17-20
-Ahmed Sâkî Beyefendi'ye (Celâl Nûri) 20-21
-Tarih-i Fennimize Âid İzâhât (Abdülfeyyâz Tevfik) 21-24
-Şarkı (Süleyman Nazîf) 25
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 25-27
-Mâcid Bey'in Vefatı Münasebetiyle (Muallim Nâci) 27-29
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 30-32

Sene: 1, Cilt: 2, Sayı: 28, 12 Mayıs 1917
-Muhit ve Türkler (Celâl Nûri) 33-36
-Londra'da İlk Osmanlı Misâfiri (Mehmed Zeki) 36-41
-Türk-Alman Dostluk Yurdu Hâtırası / Şiir (Hüseyin Dâniş) 41-44
-Melâl Nesimeleri / Şiir (Âli Mükerrem) 45

-Baharda Boğaziçi (Mâcid Şevket) 45-47
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 47-48

Sene: 1, Cilt: 2, Sayı: 29, 19 Mayıs 1917
-Muhit ve Türkler (Celâl Nûri) 49-52
-Hayâlin Beyn-el-milel Tesîrâtı (İsmâil Hâmî) 52-56
-Rum ve Bizans / Celâl Nûri Beyefendi'ye (Ahmed Sâkî) 57-59
-Millî Çiçeklerimizden Karanfil (Cevad Rüşdi) 60-63
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 63-64

Sene: 1, Cilt: 2, Sayı: 30, 26 Mayıs 1917
-Hissin Beyn-el-milel Tesîrâtı (İsmâil Hâmî) 65-68
-Osmanlılardan Evvel (Celâl Nûri) 68-72
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 73-76
-Onbirinci ve Onikinci Asırlarda İstanbul'da Bağçeler ve Mesireler / Cevad Rüşdi Bey'e (Mehmed Zeki) 76-78
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 79-80

Sene: 1, Cilt: 2, Sayı: 31, 2 Haziran 1917
-Türklerin Aslı (Enver) 81-85
-Osmanlılardan Evvel (Celâl Nûri) 85-89
-Rusya'nın Eski ve Yeni Hürriyetleri (İsmâil Hâmî) 90-93
-Sîmâ-i Rûhum / Şiir (Fâik Âlî) 94
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 94-96

Sene: 1, Cilt: 2, Sayı: 32, 8 Eylül 1917
-Tasnif-i Elsînede Türkçe Hangi Sınıf-ı Lisândan Ma'dûddur (Enver) 97-100
-Rûhlar / Şiir (Abdülhak Hâmid) 101
-Hezeyân-ı Aşk / Şiir (Rıza Tevfik) 102-103
-Gazel (Süleyman Nazîf) 104
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 105-106
-Eski İstanbul Bağçeleri (Mehmed Zeki) 107-109
-Tarih-i Harb Hulâsası, 110-112

Sene: 1, Cilt: 2, Sayı: 33, 15 Eylül 1917
-Abdülhak Hâmid Bey'e (Süleyman Nazîf)113-114

-Orduya / Şiir (Süleyman Nesib) 114-116
-Zûl ve Ziyâ / Şiir (Fâik Âlî) 117
-Solgunluklar İçinde / Şiir (Âlî Mükerrem) 117-118
-Fikir Tenkidi ve Tahlili (Celâl Nûri) 119-121
-Kırım Muharebesinde İngiltere Siyâseti (Ahmed Sâkî) 121-124
-Eski Milletlerde Bağçe Merakı (Cevad Rüşdi) 124-126
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 126-128

Sene: 1, Cilt: 2, Sayı: 34, 22 Eylül 1917
-Abdülhak Hâmid Bey'in Süleyman Nazîf Bey'e Cevabı, 129-130
-Şarkı (Süleyman Nesib) 131
-Şarkı (Fâik Âli) 132
-Gazel (Fâik Âli) 132
-Tarih Usûllerine Dâir (Celâl Nûri) 133-135
-Ordu-yi Mûalla (Mehmed Abdülcabbar Hayri) 135-139
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 139-142
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 142-144

Sene: 1, Cilt: 2, Sayı: 35, 29 Eylül 1917
-Fazilet-Müfsidât (Hüseyin Rahmî) 145-147
-Gazel (Ali Emîrî)148-149
-Gazel (Süleyman Nazîf) 149
-Çiçek Edebiyâtı (Cevad Rüşdi) 150-152
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 153-154
-Day Nippon'dan Bir Parça (Samipaşazâde) 155-156
-Zaman (Celâl Nûri) 157-159
-Bir Haftalık Tarih-i Harb, 159-160

Sene: 1, Cilt: 2, Sayı: 36, 2 Teşrîn-i Evvel 1917
-Süleymanpaşazâde Sâmi Bey'in İrtihal-i Müessifi, 161
-Üstâdın Ufûlü (Fuad Hulûsî) 162-163
-Pây-ı Tahtın Kapısında / Şiir (Fâik Âli) 164-166
-Türklerin Menşe'ine Dâir (Enver) 167-168
-Aşe Deresi Kenarında / Şiir (Ahmed Hikmet) 169-170
-Millî Tarih, Tenkidî Tarih (Celâl Nûri) 171-174
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 175-176

Sene: 1, Cilt: 2, Sayı: 37, 14 Teşrîn-i Evvel 1917

-En Aziz Arkadaşım Sâmî'ye / Şiir (Fâik Âlî), 177
-Türklerin Menşe'ine Dâir (Enver) 178-180
-Geceler / Şiir (Sâmih Rıfat) 180
-Gazel Tarzı (Ali Emîrî) 181
-Gazel (Ali Emîrî) 182
-Kirpiklerinin Gölgesi / Şarkı (Tahsin Nâhîd) 183
-Rûbaiyyât-ı Hayyam'dan / Şiir (Ali Haydar Âlemî) 183
-Siyasî Kundakçılar (Ahmed Sâkî) 184-186
-Katarât-ı Efkâr (Celâl Nûri) 187-189
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 190-192

Sene: 2, Cilt: 2, Sayı: 38, 20 Teşrîn-i Evvel 1917

-İcmâl-i Efkâr (Celâl Nûri) 193-195
-Gazel (Ali Emîrî) 196
-Yine Ona / Şiir (Hüseyin Dâniş) 197
-Sâmi Bey -Süleyman Nesib- Hakkında (Süleyman Şevket) 198-202
-Venedik (Celâl Nûri) 202-206,
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 206-208

Sene: 2, Cilt: 2, Sayı: 39, 27 Teşrîn-i Evvel 1917

-İcmâl-i Efkâr / Buhrân-ı Fikriyyemiz-Day Nippon (Celâl Nûri) 209-212
-Dürr-i Şehvâr Sultan, (C. N.), 212-213
-Şehzâde Abdülkâdir Mecid Efendi Hazretlerine (Süleyman Nesib) 213
- Edeb-i Lebîb / Celâl Nûri Beyefendiye (Ali Emîrî) 214-215
-Türklerin Menşe'ine Dâir (Enver) 216-218
-Tanbûrî Cemil Merhûm İçin / Şiir (Sâmih Rıfat) 218-219
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 219-222
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 222-224

Sene: 2, Cilt: 2, Sayı: 40, 3 Teşrîn-i Sânî 1917

-İcmâl-i Efkâr / Süreyyâ Bey'e Mektub-Almanya'da Seviye-i Fenniyye (Celâl Nûri) 225-227
-Necm-i Sihrî / Şiir (Hüseyin Dâniş) 228
-Âhû / Şiir (Tahsin Nâhîd) 228
-Millî Çiçeklerimizden Fulya (Cevad Rüşdi) 228-232
-Edebiyât-ı Nisâiyye / Muharebe Zamanında Kadınlar (Mareşal: Tenerad-Mütercimi:

Ahmed Sâkî) 232-235
-Katarât-ı Efkâr (Celâl Nûri) 235-237
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 237-240

Sene: 2, Cilt: 2, Sayı: 41, 10 Teşrîn-i Sânî 1917
-İcmâl-i Efkâr (Celâl Nûri) 241-243
-Türklerin Menşe'ine Dâir (Enver) 244-246
-Tegazzül / Şiir (Fâik Âli) 246
-Bir Muhavere ki Hâlâ Unutamadım / Japonya'da Vahdet-i Âmâl (Sâmizâde Süreyyâ) 247-249
-Siyâsette Fücûr ve Monro Usûlü (Ahmed Sâkî) 249-254
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 254-256

Sene: 2, Cilt: 2, Sayı: 42, 17 Teşrîn-i Sânî 1917
-İcmâl-i Efkâr / Avrupa Bizi Nasıl Bilir (Celâl Nûri) 257-259
-Türklerin Menşe'ine Dâir (Enver) 259-261
-O Akşam / Şiir (Tahsin Nâhîd) 262
-Gazel (Ali Haydar Âlemî) 262
-Eski Bir Vezirimizin Hediyeleri (Mehmed Zeki) 263-267
-Japonya'da Sanâyi'-i Nefise (Sâmizâde Süreyyâ) 267-269
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 270-272

Sene: 2, Cilt: 2, Sayı: 43, 24 Teşrîn-i Sânî 1917
-İcmâl-i Efkâr / Türkçe Millî Yazı (Celâl Nûri) 273-276
-Şiir (Fâik Âli) 276
-Tarih-i Ziraat-i OsmaniyyeTedkikâtından / Lale Edebiyyâtı (Cevad Rüşdi) 277-280
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 280-282
-Nemse ve Macar (Celâl Nûri) 282-285
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 285-288

Sene: 2, Cilt: 2, Sayı: 44, 1 Kanûn-ı Evvel 1917
-İcmâl-i Efkâr / Tarik-i Mesâîde Kadın (Fatma Aliye) 289-292
-Hanımeli / Şiir (Nigar binti Osman) 292-293
-Gece Kuşları / Şiir (Tahsin Nâhîd) 294
-Türklerin Menşe'ine Dâir (Enver) 294-296
-Venizelos ve Hükûmeti (Ahmed Sâkî) 297-299
-Nemse ve Macar (Celâl Nûri) 299-302

-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 302-304

Sene: 2, Cilt: 2, Sayı: 45, 8 Kanûn-ı Evvel 1917
-İcmâl-i Efkâr / Bolşevik İhtilâli ve Âlem-i Efkâr (Helvacızâde) 305-308
-Türklerin Menşe'ine Dâir (Enver) 308-310
-Gazel (Fâik Âli) 311
-Yolcu / Şiir (Fârûk Nâfiz) 312
-Venizelos ve Hükûmeti (Ahmed Sâkî) 312-315
-Nemse ve Macar (Celâl Nûri) 315-318
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 318-320

Sene: 2, Cilt: 2, Sayı: 46, 15 Kanûn-ı Evvel 1917
-İcmâl-i Efkâr / Fransız Kafası (Helvacızâde) 321-324
-Gazel (Tevfik Lâmî) 324
-Beç'de Osmanlı Sefiri (Mehmed Zeki) 325-329
-Hakk-ı Tasarrufun Bizde Sûret-i Tevsîki (Ahmed Sâkî) 329-331
-Katarât-ı Efkâr (Celâl Nûri) 331-333
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 333-336

Sene: 2, Cilt: 2, Sayı: 47, 22 Kanûn-ı Evvel 1917
-İcmâl-i Efkâr / Talebe-i Osmanî ve Avrupa (Celâl Nûri) 337-341
-Diyâr-ı Fuzûlî / Şiir (Süleyman Nazîf) 341
-Kârlı Bir Kân / Şiir (Tahsin Nâhîd) 342
-Türklerin Menşe'ine Dâir (Enver) 342-344
-Şehzâde Bayezid I (Mehmed Zeki)344-349
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 350-352

Sene: 2, Cilt: 2, Sayı: 48, 29 Kanûn-ı Evvel 1917
-İcmâl-i Efkâr / Bizde Erbâb-ı Hak u Akd (Celâl Nûri) 353-355
-Türkiye'de Servet-i Mâdeniyye, (C. R.), 355-357
-Türklerin Menşe'ine Dâir (Enver) 357-360
-Fransa'da Zihniyet (Ahmed Sâkî) 360-363
-Tenkîd (Kemâl Reşid) 363-366
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 367-368

Sene: 2, Cilt: 2, Sayı: 49, 5 Kanûn-ı Sânî 1918
-İcmâl-i Efkâr / Mâzîden Tenfîr, İstikbâlden Teba'id (Celâl Nûri) 369-371
-Âtî Gazetesi'nden / Abdülhak Hâmid Bey ve Âtî (Abdülhak Hâmid) 372

-Âtî Gazetesi'nden / Şöyle Bir Hasbihâl / Şiir (Rıza Tevfik) 373-375
-Topkapı Saray-ı Hümâyûnu'nu Ziyaret (Emine Semiyye) 375-378
-Türklerin Menşe'ine Dâir (Enver) 378-379
-Keşfiyyât ve İhtirâ'at Muharebesi (E. S) 379-382
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 382-384

Sene: 2, Cilt: 2, Sayı: 50, 12 Kanûn-ı Sânî 1918
-İran Edebiyyâtının Edebiyyâtımıza Tesiri (Süleyman Nazîf) 385-387
-Türklerin Menşe'ine Dâir (Enver) 387-389
-Topkapı Saray-ı Hümâyûnu'nu Ziyaret (Emine Semiyye) 390-396
-Vücûb-ı Vücûd (Celâl Nûri) 396-397
-Hayâl Nesimeleri / Şiir (Âli Mükerrem) 398
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 399-400

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 51, 19 Kanûn-ı Sânî 1918
-İran Edebiyyâtının Edebiyyâtımıza Tesiri (Süleyman Nazîf) 401-404
-San'at ve Hayat Arasında (Süleyman Şevket) 404-408
-Âti Gazetesi'nden / Hep Sendedir / Şiir (Rıza Tevfik) 408-411
-Japonya'da Bazı Akideler (Samizâde Süreyyâ) 411-414
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 415-416

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 52, 26 Kanûn-ı Sânî 1918
-Gazel-i Şahâne, (A. E.), 417-418
-İran Edebiyyâtının Edebiyyâtımıza Tesiri (Süleyman Nazîf) 418-419
-Şam-ı Garîbân / Şiir (Rıza Tevfik) 420-421
-Türklerin Menşe'ine Dâir (Enver) 422-424
-Hasbihâllerim (Bafralı Doktor Yanko) 425-428
-Kıymet-i Elvân (Abdülfeyyâz Tevfik) 428-431
-Tarih-i Harb ve Siyâset, 432

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 53, 2 Şubat 1918
-İcmâl-i Efkâr (E. S.) 433
-Bir Gazel-i Aşıkâne ve Şahâne (Ali Emirî) 434
-Küçük Ne Güzelmişsin / Şiir (Fâik Âlî) 435
-İran Edebiyyâtının Edebiyyâtımıza Tesiri (Süleyman Nazîf) 435-437
-Türklerin Menşe'ine Dâir (Enver) 437-439
-Osmanlıların Avrupa'daki Müstemlekâtı (Celâl Nûri) 439-443
-Tarih-i Ziraat-i Osmaniyye Tedkikâtından/Fennî Mehmed Çelebi (Cevad Rüşdî) 443-445

-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 446-447
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 447-448

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 54, 9 Şubat 1918
-Münâzara ve İslâmiyet (Haydarîzâde İbrahim) 449-451
-Âtiden / Nefs-i Levvâmenin Bana Hitâbı / Şiir (Rıza Tevfik) 452-453
-İran Edebiyyâtının Edebiyyâtımıza Tesiri (Süleyman Nazîf) 454-456
-Türklerin Menşe'ine Dâir (Enver) 457-460
-Betofen'in Ölümü (Muhsin Nâim) 460-463
-Osmanlıların Avrupa'daki Müstemlekâtı / Eflak ve Boğdan (Celâl Nûri) 463-464

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 55, 16 Şubat 1918
-İran Edebiyyâtının Edebiyyâtımıza Tesiri (Süleyman Nazîf) 465-467
-Müktesebât (Haydarîzâde İbrahim) 467
-Hezân / Şiir (Yaşar Şâdi) 468-469
-Aşk-ı Bî-zafer / Şiir (Feridun Nüzhet) 469-470
-Topkapı Sarayı Hakkında (Ali Nihad) 470-473
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 473-475
-Osmanlıların Avrupa'daki Müstemlekâtı / Eflak ve Boğdan (Celâl Nûri) 475-477
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 478-480

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 56, 23 Şubat 1918
-İran Edebiyyâtının Edebiyyâtımıza Tesiri (Süleyman Nazîf) 481-483
-Yine Sen, Her Zamanda, Her Yerde / Şiir (Fâik Âli) 483-484
- Tâmât-ı Garâm / Şiir (Yaşar Şâdi Bey) 484-485
-Şebâb / Şiir, Reşid Süreyyâ Bey, 485-486
-Tarih-i Ziraat-i OsmaniyyeTedkikâtından / Ataullah Efendi (Cevad Rüşdi) 487-488
-Heyet-i San'atkârane / Velazkez (Muhsin Nâim) 488-490
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 490-492
-Osmanlıların Avrupa'daki Müstemlekâtı / Sırbistan (Celâl Nûri) 492-493
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 494-496

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 57, 2 Mart 1918
-Türklerin Menşe'ine Dâir (Enver) 497-500
-İntibâh / Şiir (Fâik Âli) 501

-Terennüm / Şiir (M. Rüşdi) 502
-İran Edebiyyâtının Edebiyyâtımıza Tesiri (Süleyman Nazîf) 502-506
-Tarih-i Ziraat-i OsmaniyyeTedkikâtından / Ataullah Efendi (Cevad Rüşdi) 506-508
-Heyet-i San'atkârane / Velazkez (Muhsin Nâim) 508-510
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 510-512

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 58, 9 Mart 1918
-İcmâl-i Efkâr / Hind-i İslâm Vatanperverleri Cemiyet-i Merkezi Komitesinin Beyannâmesi Münasebetiyle, (A. S.), 513
-Beşerin Gururu (Celâl Nûri) 514-516
-Türklerin Menşe'ine Dâir (Enver) 516-518
-İran Edebiyâtının Edebiyâtımıza Tesiri (Süleyman Nazîf) 519-521
-Kabiliyet-i Hayatımız Münasebetiyle (S. Mustafa) 522-525
-Tazarru' (Muhsin Nâim) 525-526
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 526-528

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 59, 16 Mart 1918
-Türklerin Menşe'ine Dâir (Enver) 529-532
-Hayat İçin Teâvün / Celâl Nûri Bey'e (Rıfat Korkud) 532-535
-İran Edebiyyâtının Edebiyyâtımıza Tesiri (Süleyman Nazîf) 536-538
-Garbda Çiçek-Lale Merakı (Cevad Rüşdi) 539-540
-Rücû (Muhsin Nâim) 541
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 542-544

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 60, 23 Mart 1918
-Türklerin Menşe'ine Dâir (Enver) 545-547
-Nefs-i Levvâmeye Cevab (Mehmed Bâki) 548-549
-İran Edebiyyâtının Edebiyyâtımıza Tesiri (Süleyman Nazîf) 550-553
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 553-555
-Osmanlıların Avrupa'daki Müstemlekâtı / Bulgaristan (Celâl Nûri) 555-557
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 558-560

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 61, 30 Mart 1918
-İcmâl-i Efkâr / Edebiyyâtda Tecrübe (Celâl Nûri) 561-563
-Türklerin Menşe'ine Dâir (Enver) 563-567
-Bir Bağ İçinde / Şiir (Fârûk Nâfiz) 567-569
-İran Edebiyyâtının Edebiyyâtımıza Tesiri (Süleyman Nazîf) 570-571

-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 572-574
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 574-576

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 62, 6 Nisan 1918

-İcmâl-i Efkâr / Rıza Tevfik ve Fâik Âli Beylere (Celâl Nûri) 577-580
-İran Edebiyyâtının Edebiyyâtımıza Tesiri (Süleyman Nazîf) 580-582
-Mehmed Raûf Bey İçin / Şiir (Nigar binti Osman) 583
-Tecmîl-i İzâm / Şiir (Tevfik Nevzâd) 584
-Yağmur (Abdülfeyyâz Tevfik) 585-588
-Kanûn-ı Medenîmizde Şâyân-ı Tedkik Bir Mesele (Ahmed Sâkî) 588-590
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 591-592

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 63, 13 Nisan 1918

-31 Mart (Celâl Nûri) 593-596
-İcmâl-i Efkâr / Erbâb-ı Kemâl ve Dânişe Hürmet (Celâl Nûri) 597-599
-Zerdüşt Meselesi (Rıza Tevfik) 600-603
-Muhib-i Necibim / Şiir (Fâik Âli) 603-605,
-İran Edebiyyâtının Edebiyyâtımıza Tesiri (Süleyman Nazîf) 606-607
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 607-608

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 64, 20 Nisan 1918

-İcmâl-i Efkâr (Celâl Nûri) 609-611
-Zerdüşt Meselesi (Rıza Tevfik) 612-615
-Kavm-i Arabda Kabl-el İslâm ve Ba'de-l İslâm Nisvân (Haydarîzâde İbrahim) 616-618
-Devvâr-ı Fotoğraf (Abdülfeyyâz Tevfik) 618-621
-İstiklâl-i Millî, İstikbâl-i Malîmiz (Ahmed Sâkî) 621-622
-Haftalık Tarih-i Harb ve Siyâset, 623-624

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 65, 27 Nisan 1918

-İcmâl-i Efkâr / Hakk-ı Mâzî, Hakk-ı Hâl, Hakk-ı İstikbâl (Celâl Nûri) 625-629
-Zerdüşt Mübâhasesine Dâir (Sâmih Rıfat) 629-635
-Zerdüşt Meselesi (Rıza Tevfik) 635-638
-Şarkı (Mustafa Reşid) 639
-Nigar Hanım'a / Şiir (Abdülhak Mihrünisâ) 639-640

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 66, 4 Mayıs 1918

-İcmâl-i Efkâr / Kıta'mız (Celâl Nûri) 645-648

-İmâmet ve Hilâfet (Haydarîzâde İbrahim) 648-651
-Zerdüşt Meselesi / Feylosof Rıza Beye (Sâmih Rıfat) 651-657
-İkinci Tenkide Cevab / Köprülüzâde Fuad Bey'e Cevab (Hüseyin Dâniş) 657-662
-Arûz'a Kasîde (Fâik Âli) 662-663
-Avdet / Şiir (Mustafa Reşid) 663-664

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 67, 11 Mayıs 1918
-İcmâl-i Efkâr / Türkçülük ve Halkçılık (Celâl Nûri) 665-668
-Hep Gül / Şiir (Fâik Âli) 668
-Feylosof Rıza Tevfik Beyefendi'ye (Sâmih Rıfat) 669-676
-Rıfat Sâmih Beyefendi'ye (Rıza Tevfik) 676-682
-Muhterem Şairlerimize (Reşid Ziyâ) 682-686
-Şarkı (Mustafa Reşid) 686
-Lisân / Şiir (Reşid Ziyâ) 687-688
-Pan / Şiir (Hüseyin Zeki) 688
-Altun Marşı / Şiir (Tahsin Nâhid) 689

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 68, 18 Mayıs 1918
-İcmâl-i Efkâr / Irk ve Millet (Celâl Nûri) 689-693
-Heybeli Ada'da / Şiir (Mustafa Reşid) 693
-Mir'at-ı Sâfî'den / Şiir (Üsküdarlı Sâfî) 694
-Zerdüşt Meselesi (Rıza Tevfik) 695-699
-Feylosof Rıza Tevfik Beyefendi'ye (Sâmih Rıfat) 699-706
-Muhterem Şairlerimize (Reşid Ziyâ) 707-712
-İstikrâz Manzûmesi (Sadık Vicdanî) 713

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 69, 25 Mayıs 1918
-İcmâl-i Efkâr / Nazariyyelerin Değeri (Celâl Nûri) 713-716
-Kavm-i Arabda Kabl-el İslâm ve Ba'de-l İslâm Nisvân (Haydarîzâde İbrahim) 717-719
-Zerdüşt Meselesi / Feylosof Rıza Bey'e (Sâmih Rıfat) 719-729
-Rıfat Sâmih Beyefendi'ye (Rıza Tevfik) 729-735
-İntizâr / Şiir (Mustafa Reşid) 736

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 70, 1 Haziran 1918
-İcmâl-i Efkâr / Vezin Meselesi (Celâl Nûri) 737-739
-Zerdüşt Meselesi / Rıfat Sâmih Beyefendi'ye (Rıza Tevfik) 740-746
-Feylosof Rıza Tevfik Beyefendi'ye (Sâmih Rıfat) 749-753
-Çarşaf / Şiir (Hüseyin Câvid) 754-755

-Çekinme Gül! / Şiir (Hüseyin Câvid) 755
-Bir Şiir-i Zî-rûh (Fatin Tevfik) 756

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 71, 8 Haziran 1918

-İcmâl-i Efkâr / Lisânda, Edebiyyâtta Bolşevizm (Celâl Nûri) 757-760
-O Mabûde-i Handeye / Şiir (Fâik Âli) 760
-Şarkı (Mustafa Reşid) 761
-Yine Köprülüzâde Fuad Bey'e (Hüseyin Dâniş) 761-768
-Rıfat Sâmih Bey'e (Rıza Tevfik) 768-769
-Zerdüşt Meselesine Son Darbe / Feylosof Rıza Tevfik Beyefendi'ye (Sâmih Rıfat) 770-780

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 72, 15 Haziran 1918

-İcmâl-i Efkâr / "Veysi"nin Vefatından Üçyüz Sene Sonraki Şahâdeti (Celâl Nûri) 781-783
-Arûz ve Hece Vezni (Cenâb Muhiddin) 785-787
-Yeni Hayat Münasebetiyle (Tevfik Nevzâd) 787-790
-İran Edebiyyâtının Edebiyyâtımıza Tesiri / Mabad ve Hitam (Süleyman Nazîf) 791-793
-Şimdiki Hissim / Şiir (Cenâb Muhiddin) 794
-Şarkı (Reşid Süreyyâ) 794
-Şarkı (Mustafa Reşid) 795
-Hak-Vazife / Gözlerimi Açarım, Her Hakkımı Ararım (S.) 795-796

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 73, 22 Haziran 1918

-İcmâl-i Efkâr / Dâr-ül Fünûn'un Anadolu'ya Nakli (Celâl Nûri) 797-799
-Kavm-i Arabda Kabl-el İslâm ve Ba'de-l İslâm Nisvân (Haydarîzâde İbrahim) 800-804
-Sîmâ-i Hicran / Şiir (Cenâb Muhiddin) 804-805
-Fâik Âli Beyefendi'ye Bir Takdime-i Tâzim / Şiir (Hurşid Paşazâde Mahmud) 805-806
-Millî Edebiyyât Hakkında (Cenâb Muhiddin) 806-808
-Şarkı (Mustafa Reşid) 808
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 809-810
-"Ajor" Çorab / Şiir (Mustafa Reşid) 811
-Reşâhât-ı İman / Şiir (Sâmih Rıfat) 812

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 74, 29 Haziran 1918
-İcmâl-i Efkâr / Türkçe'nin Galebe ve Muzafferiyeti (Celâl Nûri) 813-816
-Huzûr-ı Hümâyûn Dersleri (Mehmed Zeki) 816-819
-Kalbim / Şiir (Fâik Âli) 819-820
-Arzımızın Cevâhir-i Uzviyyesi (Abdülfeyyâz Tevfik) 820-822
-Aşk Esiri / Şiir (Cenâb Muhiddin) 823
-Şarkı (Mustafa Reşid) 824
-Mezc-i Evzân (Reşid Süreyyâ) 824-827
-Bulgaristan'da Fırkalar ve Siyâsî Cereyânlar (M. Şükrü) 827-828

Sene: 2, Cilt: 3, Sayı: 75, 6 Temmuz 1918
-İrtihâl-i Padişahî, 829-830
-Sultan Mehmed-i Sâdis Cülûsu, 831
-Yeni Veliaht Hazretleri, 833
-İcmâl-i Efkâr / Ermeniler ve Ermenistan (Celâl Nûri) 833-839
-Millî Edebiyyât Hakkında (Cenâb Muhiddin) 840-842
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 843-844

Sene: 2, Cilt: 4, Sayı: 76, 13 Temmuz 1918
-Rüzgarlar Neler Söylüyor (Nezihe Muhiddin) 845-847
-Taklid-i Seyf (Mehmed Zeki) 847-852
-Kıta' (Âli Hıdır Âlemî) 853
-Cevahir-i Semâ' (Abdülfeyyâz Tevfik) 853-857
-İslâm ve Biz (Samizâde Süreyyâ) 857-859
-Büyük Ada'da / Şiir (Mustafa Reşid) 860

Sene: 2, Cilt: 4, Sayı: 77, 20 Temmuz 1918
-Cıvıklar Hastahanesinde (Celâl Nûri) 861-863
-Yâr-ı Nâim / Şiir (Süleyman Nazîf) 864-866
-Viyana'da Osmanlı Sefiri (Mehmed Zeki) 866-872
-Fikir ve San'at Tarihimize Doğru (Mahmud Hilmî) 873-875
-Kaçmış Kuş / Şiir (Mustafa Reşid) 875-876

Sene: 2, Cilt: 4, Sayı: 78, 27 Temmuz 1918
-Gurre-i Garrâ'Hanımın İrtihâli (Celâl Nûri) 877-880
-Mecz-i Evzân (Reşid Süreyyâ) 880-884
-Umûmî ve Ebedî Hayat (Abdülfeyyâz Tevfik) 885-888

-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 888-890
-Gönül / Şiir (Cenâb Muhiddin) 891-892
-Mihrî'nin Kalbi / Şiir (Celâl İbrahim) 892

Sene: 2, Cilt: 4, Sayı: 79, 3 Ağustos 1918
-Memleketimizdeki Beni İsrail (Celâl Nûri) 893-897
-Fikir ve San'at Tarihimize Doğru / Şinasi'nin Dîvânı (Mahmud Hilmî) 898-901
-Hüseyin Rahmi Beyefendi'ye (Nezihe Muhiddin) 901-903
-Köprülüzâde Fuad Bey'e / Şiir (Hüseyin Dâniş) 903-904
-Son Mektub / Şiir (Fatin Tevfik) 904-905
-Sûad / Şiir (Tahsin) 905-908

Sene: 2, Cilt: 4, Sayı: 80, 10 Ağustos 1918
-Bulgar ve Pomak (Celâl Nûri) 909-913
-Şairden Feylosofa (Abdülhak Hâmid) 913-915
-Şarkı (Fâik Âlî) 915-916
-Tetebbûat-ı İktisadiyyeden (Ahmed Sâkî) 916-920
-Fikir ve San'at Tarihimize Doğru / Şinasi'nin Dîvânı (Mahmud Hilmî) 920-924
-Câmiî Avlusunda / Şiir, Yeni Mecmûa'dan, 924

Sene: 2, Cilt: 4, Sayı: 81, 17 Ağustos 1918
-Kanûnnâme-i Mehmedî (Takdim: Celâl Nûri) 925-927
-Celâl Nûrî Beyefendi'ye (Mustafa Reşid) 927-931
-Bir Neşide-i Hicran / Şiir (Hüseyin Sîret) 931-933
-Umûmî ve Ebedî Hayat (Abdülfeyyâz Tevfik) 934-937
-Küçük / Hikâye (Ahmed Sâkî) 937-940

Sene: 2, Cilt: 4, Sayı: 82, 24 Ağustos 1918
-Mübâdele-i Efkâr ve Hissiyyât (Celâl Nûri) 941-943
-Kanûnnâme-i Mehmedî (Abdurrahman Şeref) 943-944
-Muhterem Celâl Nûri Beyefendi'ye (Ahmed Refik) 944-947
-Düşünden Bir Sadâ (Hüseyin Rahmî) 947-951
-Sühâdan 50.000 (Nezihe Muhiddin) 951-954
-Umûmî ve Ebedî Hayat (Abdülfeyyâz Tevfik) 954-956

Sene: 2, Cilt: 4, Sayı: 83, 31 Ağustos 1918
-Verâset-i Saltanat (Celâl Nûri) 957-960

-Nevzad / Şiir (M. Rüşdi) 961
-Terennüm / Şiir (M. Rüşdi) 962
-Gazel (Kozanzâde Cenâb Muhiddin) 962-963
-Umûmî ve Ebedî Hayat (Abdülfeyyâz Tevfik) 963-967
-Tarihimizi Öğrenmeli ve Öğretmeliyiz (Mehmed Zeki) 967-972

Sene: 2, Cilt: 4, Sayı: 84, 7 Eylül 1918
-Verâset-i Saltanat (Celâl Nûri) 973-976
-Kanûnnâme-i Mehmedî (Mehmed A'ta) 977-978
-Kitab-ı Mukaddes'ten Bir İki Söz (Emine Semiyye) 979-985
-Şu Güzel Kıza / Şiir (Kozanzâde Cenâb Muhiddin) 985-986
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 986-988

Sene: 2, Cilt: 4, Sayı: 85, 14 Eylül 1918
-Verâset-i Saltanat (Celâl Nûri) 989-993
-Şarkı (Süleyman Nazîf) 993
-Kıta' (Semih Mümtaz) 994
-Ölen Bir Ümid (Emine Semiyye) 994-998
-Evâilde Biat Merâsimi (Mehmed Zeki) 998-1002
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 1002-1004

Sene: 2, Cilt: 4, Sayı: 86, 21 Eylül 1918
-Verâset-i Saltanat (Celâl Nûri) 1005-1009
-Gözlerinden Mülhem / Şiir (Fâik Âli) 1009-1010
-Şam'da Üç İslâm Timsâli / Şiir (Abdullah) 1011-1012
-Şarkı (Mehmed Neşet) 1012-1013
-Kanûn-i Medenîmize Aid Bir Mesele (Şekib) 1013-1014
-İkrâr Kabil-i Tecezzî midir ? (M. S. Adlî) 1016-1017
-Eski Padişahlarımızın Cenâze Alayları (Mehmed Zeki)1017-1019
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 1019-1020

Sene: 2, Cilt: 4, Sayı: 87, 28 Eylül 1918
-Beşir ile Şehim (Celâl Nûri) 1021-1025
-Şarkın Baharı / Şiir (Abdullah) 1026
-Gazel (Kozanzâde Cenâb Muhiddin)1027

-Şarkı (Mehmed Neşet) 1027-1028
-Biraz da Güneşte Kusur Arayalım (Abdülfeyyâz Tevfik) 1028-1029
-Avusturya'da Millî Maârif Siyâseti (Yesarîzâde) 1030-1031
-Karakulak Yolları / Hikâye (Nezihe Muhiddin) 1032-1033
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 1034-1036

Sene: 2, Cilt: 4, Sayı: 88, 5 Teşrîn-i Evvel 1918

-İslâmiyet Mâni-i Terakki midir ? (Celâl Nûri) 1037-1041
-Kalenderâne Sözler / Şiir (Yusuf Cemâl) 1042-1043
-Celâl Nûri Beyefendi'ye (Nâci Fikret) 1044-1045
-Trenlerde Telefon (Abdülfeyyâz Tevfik) 1046-1047
-Ümid ve İntizâr (Nezihe Muhiddin) 1047-1049
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 1049-1052

Sene: 2, Cilt: 5, Sayı: 89, 12 Teşrîn-i Evvel 1918

-İslâmiyet Mâni-i Terakki midir ? (Celâl Nûri) 1053-1056
-Goft-u-gûlar / Şiir (Fâik Âli) 1057
-Selefde Esrâr-ı Devlet (Mehmed Zeki) 1058-1062
-İstanbul'da Bir Mahallenin Sabah Levhaları (Nezihe Muhiddin) 1063-1064
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 1064-1068

Sene: 2, Cilt: 5, Sayı: 90, 19 Teşrîn-i Evvel 1918

-İslâmiyet Mâni-i Terakki midir ? (Celâl Nûri) 1069-1072
-Meleke-i Sulh ve Heyûlâ'-yi Harb (Nezihe Muhiddin) 1073-1074,
-Selefde Esrâr-ı Devlet (Mehmed Zeki) 1075-1078
-Senin Yüzünden Olanlar (Abdülfeyyâz Tevfik) 1079-1081
-Bal Karıncaları (Abdülfeyyâz Tevfik) 1082-1084

Sene: 2, Cilt: 5, Sayı: 91, 26 Teşrîn-i Evvel 1918

-İslâmiyet Mâni-i Terakki midir ? (Celâl Nûri) 1085-1088
-İstikrâh / Şiir (Fuad Hulûsî) 1089-1090
-Tıbbî Bar ve Metreler (Abdülfeyyâz Tevfik) 1090-1093
-Çiçek Lisânı (Cevad Rüşdi) 1093-1095
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 1095-1100

Sene: 3, Cilt: 5, Sayı: 92, 2 Teşrîn-i Sânî 1918
-Maârif Meselemiz (Kâmuran Sırrı) 1101-1104
-Âyîne-i Devrân Ne Gösteriyor / Şiir (Rıza Tevfik) 1105
-Hicret / Şiir (Rıza Cezmi) 1106-1106
-Lehistan ve Avusturya (İbrozluzâde Midhat) 1107-1109
-Mükemmel ve Muntazam Tarih-i Osmanî Nasıl Yazılır ? (Ahmed Sâib) 1110-1112
-Havada Yaşayan Balıklar (Abdülfeyyâz Tevfik) 1112-1114
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 1114-1116

Sene: 3, Cilt: 5, Sayı: 93, 9 Teşrîn-i Sânî 1918
-Mükemmel ve Muntazam Tarih-i Osmanî Nasıl Yazılır ? (Ahmed Sâib) 1117-1123
-Bilmem Bilir Misin ? / Şiir (Fâik Âli) 1123-1124
-Şiir (Abdullah) 124-1125
-Eski Cülûslarda Hazine-i Hümâyûn'un Muâyenesi (Mehmed Zeki) 1127-1130
-Hangi Ekmek Daha Nâfidir ? (Abdülfeyyâz Tevfik) 1130-1132

Sene: 3, Cilt: 5, Sayı: 94, 16 Teşrîn-i Sânî 1918
-Mükemmel ve Muntazam Tarih-i Osmanî Nasıl Yazılır ? (Ahmed Sâib) 1133-1135
-Ziya Gökalp Bey'e / Şiir (Fâik Âli) 1136-1140
-Amerika'nın Esbâb-ı Tevfiki (Abdülfeyyâz Tevfik) 1141-1143
-Türkçe Millî Yazı, Yanko, 1143-1148

Sene: 3, Cilt: 5, Sayı: 95, 23 Teşrîn-i Sânî 1918
-Mükemmel ve Muntazam Tarih-i Osmanî Nasıl Yazılır ? (Ahmed Sâib) 1149-1155
-Şiir, Abdullah, 1156-1157
-Kıvırcık Kanarya (Abdülfeyyâz Tevfik) 1158-1159
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 1160-1161
-Meclis-i Mebusan'ın Halet-i Rûhiyyesi (Ahmed Sâkî) 1161-1163
-Elemlerim / Şiir, (A.), 1163-1164

Sene: 3, Cilt: 5, Sayı: 96, 30 Teşrîn-i Sânî 1918
-Dün, Bugün, Yarın (Ahmed Sâkî) 1165-1167
-Aşkın Tebcili / Şarkı (Abdullah) 1168-1169
-Temimme / Şiir (Abdullah) 1169
-Rûhumun Rûhuna / Şiir (Ahmed Nâzım) 1170
-Rûy-i Zemindeki Ebnâ-yı Cinsime Hitab (Said. Cemil) 1171-1172

-Madmazel Suzi (Abdülfeyyâz Tevfik) 1173-1176
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 1176-1180

Sene: 3, Cilt: 5, Sayı: 97, 7 Kanûn-ı Evvel 1918
-Matbûat-ı Kanûnî ve Cerâim-i Matbûat (Ahmed Sâkî) 1181-1183
-Muammâ-yı Hayat / Şiir (Ahmed Nâzım) 1184-1185
-Rûy-i Zemindeki Ebnâ-yı Cinsime Hitab (Sâid Cemil,)1186-1190
-Çiftçi Karıncalar (Abdülfeyyâz Tevfik) 1191-1192
-Fifi / Hikaye (Subhi Nûri) 1192-1196

Sene: 3, Cilt: 5, Sayı: 98, 14 Kanûn-ı Evvel 1918
-Matbûat-ı Kanûnî ve Cerâim-i Matbûat (Ahmed Sâkî) 1197-1200
-Arablar (D. Kemal) 1201-1205
-Avdet / Şiir (Fatin Tevfik) 1206
-Petrolün Ehemmiyeti (Abdülfeyyâz Tevfik) 1207-1209
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 1210-1212

Sene: 3, Cilt: 5, Sayı: 99, 21 Kanûn-ı Evvel 1918
-Matbûat-ı Kanûnî ve Cerâim-i Matbûat (Ahmed Sâkî) 1213-1216
-Cenin-i Aşk / Şiir (Abdullah) 1217
-Kelebeklerin Aşkı (H. Reşid) 1218
-Kömür Buhranı ve Esbâbı (Z. B.) 1219-1221
-Elektrik Matbahları (Abdülfeyyâz Tevfik) 1222-1224
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 1224-1226
-Ümidin Ölümü / Hikâye (Subhi Nûri) 1226-1228

Sene: 3, Cilt: 5, Sayı: 100, 28 Kanûn-ı Evvel 1918
-Hürriyet-i Matbûat (Subhi Nûri) 1229-1234
-Nedim'e Dâir / Şiir (Fâik Âli) 1235
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 1242-1244

Sene: 3, Cilt: 5, Sayı: 101, 4 Kanûn-ı Sânî 1919
-Hürriyet-i Matbûat (Subhi Nûri) 1245-1252
-Kediye / Şiir (Abdülhak Hâmid) 1252-1253

-İstanbul / Şiir, (F. N.), 1253-1254
-Ağladım, Andım / Şarkı (Mehmed Neşet) 1254
-Yanlış Bir Telâkki (Fatin Tevfik)1255-1256
-Türklerin Ziraatde Ehemmiyeti (Abdülfeyyâz Tevfik) 1257-1258
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 1259-1260

Sene: 3, Cilt:5, Sayı: 102, 11 Kanûn-ı Sânî 1919
-Hürriyet-i Matbûat (Subhi Nûri) 1265-1269
-Bilmem Niçin İnanmadı ? / Şiir (İskeçeli Mehmed Sıdkı) 1270
-Gazel (Kozanzâde Cenâb Muhiddin) 1271
-Asya-yı Osmanî'de Milletler (Mahmud Mesûd) 1272-1273
-Kanûn mu ? Prensip mi ? (Ahmed Süreyyâ) 1274-1275
-Amerika da İngiltere de Elektrik Sağıyor (Abdülfeyyâz Tevfik) 1276-1278
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 1278-1280

Sene: 3, Cilt: 5, Sayı: 103, 18 Kanûn-ı Sânî 1919
-Hürriyet-i Matbûat (Subhi Nûri) 1281-1285
-Heyet-i Âyan Riyâset-i Celîlesine, 1285-1286
-Gazel (Merhûm Harputlu Hayrî)1287
-Yurdum ve Ben / Şiir (İskeçeli Mehmed Sıdkı) 1288
-İştikâ / Şiir (Ahmed Nâzım) 1289
-Sultan Ahmed-i Sâlis'in "Sadabâd" Resmî Küşâdı (Mehmed Zeki) 1290-1293
-Asya-yı Osmanî'de Milletler (Mahmud Mesûd) 1293-1296

Sene: 3, Cilt: 5, Sayı: 104, 25 Kanûn-ı Sânî 1919
-Seknâ-i Kanûnî ve Tatbikâtı (Ahmed Sâkî) 1297-1299
-Gazel (Veled Çelebi) 1300
-Vedâ / Şiir (Fârûk Nâfiz) 1301
-Gazel (Emin Hâkî) 1302
-Gazel (Mehmed Sıdkı) 1303
-Islahât-ı Adliyye'ye Dâir (Aklabsarzâde) 1303-1305
-İhtisas Hakkında (Mahmud Hulûsî) 1305-1308
-Kadın Kalbi (Sabâhat Hüsameddin) 1308-1312

Sene: 3, Cilt: 5, Sayı: 105, 1 Şubat 1919
-Meşrutiyet İcabâtı (Ahmed Sâkî) 1313-1317

-Hiç Ölmeyeceklere / Şiir (Fatin Tevfik) 1318
-Şiir (Fârûk Nâfiz) 1319
-Gazel (Emin Hâkî)1320
-Gazel (Cenâb Muhiddin) 1321
-Mekteblerde Projeksiyon (Sabâhat Hüsameddin) 1322-1324
-Kadın Kalbi (Sabâhat Hüsameddin) 1324-1328

Sene: 3, Cilt: 5, Sayı: 106, 8 Şubat 1919
-Tevkifâta Dâir Mütâlaa-yı Şahsiyyem (Celâl Nûri) 1329-1334
-Gazel (Ahmed Kâzım) 1335-1136
-Matbûatnâme (Halil Nihad) 1337-1338
-Su Örümcekleri (Abdülfeyyâz Tevfik) 1339-1341
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 1339-1343

Sene: 3, Cilt: 5, Sayı: 107, 15 Şubat 1919
-Yeşiller, Maviler (Celâl Nûri) 1345-1349
-Yavuz Sultan Selim'in Terbiyesinde / Şiir (Fâik Âli) 1350-1351
-Haklısın / Şiir (Fatin Tevfik) 1352
-Dargınım / Şiir (Emin Hâkî) 1353
-Şarlok Holms Fotoğrafı (Abdülfeyyâz Tevfik) 1354-1356
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 1356-1360

Sene: 3, Cilt: 5, Sayı: 108, 24 Şubat 1919
-Fransa'nın Zaferi (Celâl Nûri) 1361-1366
-Aşka Dâir / Şiir (Fatin Tevfik) 1367
-Rûh-ı İrfânım / Gazel (Hasan Said) 1368
-Hastalık Beyitleri / Şiir (Fâzıl Ahmed) 1368-1369
-O ve ?[4] (Necati Kemal) 1370
-Asya-yı Osmanî'de Milletler (Mahmud Mesud) 1371-1373
-Toprağın Harâreti Hakkında Tedkikât (Abdülfeyyâz Tevfik) 1374-1376

Sene: 3, Cilt: 5, Sayı: 109, 1 Mart 1919
-Arab Türkleri (Celâl Nûri) 1375-1379
-Ey Bülbül / Şiir (Ahmed Kâzım) 1380

4 Metinde soru işaretidir.

-Şiir (Fârûk Nâfiz) 1381
-Nebatda Kuvve-i İdrâk (Abdülfeyyâz Tevfik) 1382-1384
-Gustav Le Bon'un Âsârından / Fransa İhtilâli ve Rûhiyyât-ı İnkılâbât (Ahmed Sâkî) 1384-1388
-Sahil Hicranları / Hikâye (Sabâhat Hüsameddin) 1388-1390

Sene: 3, Cilt: 5, Sayı: 110, 8 Mart 1919
-Mizan-ı Adalet Birdir / Ermenilerin İcrâatına Dâir Münteşir Vesâik Münâsebetiyle (Ahmed Sâkî)1391-1393
-Bağ Bozumu / Şiir (Fârûk Nâfiz) 1395
-Tekkede / Şiir (Emin Subhi) 1396
-Hûrusnâme-i Nihad / Şiir (Kanlıcalı Nihad) 1397-1398
-Bizzat Müteharrik Harman Makinası (Abdülfeyyâz Tevfik) 1399-1400
-Zehirli Kudret (Sabâhat Hüsameddin) 1400-1406

Özet:
Birinci Dünya Savaşı koşullarında, 1916-1919 yılları arasında yayınlanan *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası* yarı akademik bir dergidir ve yazarları arasında Celal Nuri, Giridî Ahmed Sâki, Rıza Tevfik, Abdülhak Hamid gibi devrin önde gelen aydın, yazar ve şairleri bulunmaktadır. Dergide tarih, eebiyat, ekonomi, teknoloji ve biyolojiyle ilgili birçok makale yayınlanmıştır.

Anahtar sözcükler: *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası*, basın tarihi, bibliyografya

Abstract:
Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası was puplished during the First World War, between 1916 and 1919. It can be seen as a semi-academic journal. Among the writers of the journal, there were prominent intellectuals, writers and poets of the time, such as Celal Nuri, Giridi Ahmed Saki, Rıza Tevfik, Abdülhak Hamid. The journal published numerous articles relating to history, economy, literature, technology, and biology.

Key words: *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası*, history of press, bibliography

Güneş
Cumhuriyet Sonrasında Bir Sanat ve Edebiyat Mecmuası

Kahraman BOSTANCI*

Güneş Mecmuası, 1927-1928 yıllarında İstanbul'da Orhan Seyfi Orhon'un yönetiminde on beş günde bir yayımlanmış bol resimli bir sanat ve edebiyat mecmuasıdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayımlanan M. Zekeriya Sertel'in **Resimli Ay**'ı, Mehmet Emin (Erişirgil)'in **Hayat**'ı, Ahmet Hikmet'in **Fikirler**'i, Yusuf Ziya Ortaç'ın **Meşale**'si gibi dikkati çeken dergiler arasındadır.

Güneş'te edebiyat (şiir, hâtıra, hikâye, çeviri, deneme) ve sanat yazıları yer alırken gençlerin yanı sıra Tanzimat, Edebiyat-ı Cedide, Fecr-i Âti ve Millî Edebiyat neslinden imzalara da rastlanır.

Bütün sayıları boyunca bir sanat ve edebiyat mecmuası özelliğini koruyan **Güneş**'in ilk sayısında, imzasız olarak yer alan fakat Orhan Seyfi'nin kaleminden çıktığı tahmin edilen aşağıdaki yazıda, çıkış amacı ve ilkeleri net bir şekilde ortaya konur:

> "GÜNEŞ'E DAİR
>
> Güneş'i karîlerimize takdîm ederken birkaç sözle maksadımızı anlatmak istiyoruz:
> İlk önce şunu söylemeliyiz ki "Güneş" kendisini eski veyahut yeni hiçbir edebî mektebe mensûb addetmiyor. San'at ve edebiyat hayatımızdaki uzun senelerin bu müz'ic çoraklığını gidermek için hangi devre ve hangi nesle mensûb olursa olsun san'atkâr kalemlerin eserlerini bir arada bulundurmaya çalışacağız. Bu itibârla "Güneş" en hür düşünceli bir sanat ve edebiyat mecmuasıdır. "Güneş"in âile-i tahrîriyesi dâimi şunlardan

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

mürekkeb olacak: Dünün üstâdları ile yarının genç isti'dâdları ve bugünün güzîde san'atkârları.

Biz, güzel olan her nev'i esere aynı derecede hürmet etmeyi kendimize şiâr edinmek emelindeyiz. Edebî nezâhetini muhâfaza etmek ve edebiyât hudûdunu tecâvüz etmemek şartile yek-diğerine zıt olan her türlü fikirleri ve telakkîleri aynı hürmetle neşredeceğiz.

Bununla beraber "Güneş"i ibtidâî bir san'at ve edebiyat mecmuası olmaktan uzak bulunduracağız. Tekrar edilmiş, cansız fikirleri, bir devrin veya nev'in usâresi olan, taklîd eserleri sahîfelerimize geçirmemekte itinâ edeceğiz. O derecede ki "Güneş"in mutenâ münderecâtı arasında eserini bulundurmak her genç kalem için güç, fakat şerefli bir iş olacaktır. "Güneş" kuru, yavan, cansız, nîm resmî bir ilim ve ihtisâs mecmuası değildir. Mevzûunu kavramak ve kıymet-i ilmiyesini anlamak mümkün olmayan mutasallakâne makalelerle kariilerimizin canını sıkmamaya gayret edeceğimizi şimdiden vaad ederiz. "Güneş"te canlı, heyecanlı yazılar, içinde bir kalb parçası taşıyan nazım ve nesir, hafif mevzulara dâir zarîf musâhabeler, kariilerimizi alâkadar edebilecek kadar san'ât ve edebiyat şuunu bulunduracağız.

İhtimâl bazıları tarafından yegâne bir kusûr olmak üzre "Güneş"in pek ucuz bir mecmua olmadığı söylenecektir. Bu itiraz belki doğrudur fakat, ne kâğıdını ne matbaasını bâd-ı hevâ te'mîn etmek ihtimâli olmayan "Güneş" için bu fiyâttan daha ucuz olmaya maddeten imkân yoktur. "Güneş" ancak, kariilerinin yardımına intizât ve iftikar ediyor.

İtirâf ederiz ki: Güzel yazmak san'atının büsbütün unutulduğu, yüksek san'at ve edebiyat zevkinin âdi bir tarzda uydurulmuş zâbıta vak'alarına mevki'ini terk ettiği böyle bir zamanda "Güneş"i neşretmek bir cür'ettir. Fakat biz bu cür'eti gösterecek kadar kalbimizde san'at ve edebiyat aşkı taşıyoruz...."

Güneş'te; **Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi** (İstanbul-1924) vesilesiyle İsmail Habib (Sevük) ve Cenâb Şahabeddîn arasındaki bir tartışma dikkati çekerken, Süleyman Nazîf, Ahmed Hikmet (Müftüoğlu) ve "Adalar" özel sayıları da mecmuaya renk katar.

1927-1928 yıllarında yaşlı-genç kalemlerin ürünlerinin yer aldığı **Güneş**'in genel dizini açıklamalı olarak aşağıda yer almaktadır.

Sayı- 1, 1 Kanûn-ı Sâni 1927

"Güneş'e Dâir", s: 1
Cenâb Şahâbeddîn; "Türk Teceddüd Edebiyâtı Târîhi", ss: 2-5
Yusuf Ziyâ [Ortaç]; "Özlediğim Aşk", (şiir), s: 3
Orhan Seyfi [Orhon]; "Diyorlar...", (şiir), s: 4
Lois Boviye; " Bir Kadına!", (şiir), s: 6
Midhat Cemâl [Kuntay]; "Tesâdüf", (şiir), s: 6
Gustave Le Bon; "Felsefe Parçaları", s: 6
"Meşâhîre Dâir Nükteler", s: 7
Fâruk Nâfiz [Çamlıbel]; "Muztaribler", (şiir), s: 8
"Vecîzeler", s: 8
"Bir Borç Hikayesi", s: 9
Necdet Rüşdü [Efe]; "Yüz Bir Sene", (şiir), s: 9
Fâik Ali [Ozansoy]; " Marmara'ya Karşı", (şiir), ss: 10-11
Enîs Behîc [Koryürek]; "İstiğnâ", (şiir), s: 11
Ahmed Refik [Altınay]; "Topkapı Bâyezîd Köşkü", ss: 12-13
Fâzıl Behîc; "Şarkı", (şiir), s: 13
"Târîhî Fıkralar", s: 13
Yahya Sâim; " İtirâf", (şiir), s: 13
Selâmi İzzet [Sedes]; "Bir Şimendifer Kazası", ss: 14-15
"Yeni Eserler", (Piyâle hakkında), s: 16

Sayı-2, 15 Kanûn-ı Sâni 1927

"Şâire Yol Gösterenler!", s: 1
Recâizâde Ercümend Ekrem; "Bir Safha-ı Mâzi", ss: 2-3
Fâik Ali; "Semâvîler", (şiir), s: 2
Midhat Cemâl; "Ben Değilim", (şiir), s: 3
Nâzım Hikmet [Ran]; "Kitâb-ı Mukaddes", (şiir), s: 4
"Vecîzeler", ss: 4-5
Gustave Le Bon; "Felsefe Kırıntıları", s: 5
Ziyâ Gökalp; "Ali Kemâl'e", (şiir), s: 5
Semiha Cemâl; "Züleyhâ", (hikaye), ss: 6-7
Yusuf Ziyâ; "Ölüm", (şiir), s: 7
"Meşâhîre Dâir Nükteler", ss: 8-9
Enîs Behîc; "Bir Kıt'a", (şiir), s: 8
Abdullah Cevdet; "Şâir", (şiir), s: 9
Denizin Mûsikîsi, (tablo), ss: 8-9
Enîs Behîc; "Son Aşkıma", (şiir), s: 10

S. [Sabri] Es'ad [Siyavuşgil]; "Yılbaşı Hediyesi", (şiir), s: 10
Osman Cemâl [Kaygılı]; "Sanmayın Ki Karga Delmiş", (nesir), s: 11
Necdet Rüşdü; "Tanburla Beraber", (şiir), s: 11
Ahmed Refik; "Topkapı Sarayı Yalı Köşkü", ss: 12-13
Sâlih Zeki [Aktay]; "Leylâk Fidanı", (şiir), s: 13
Sabahaddîn [Ali]; "Babam İçin", (şiir), s: 13
Fevzi Lutfi; "Son Şöhretler", (Ahmet Hâşim hakkında), ss: 14-15
Fâzıl Behic; "Ne İstiyorum?", (şiir), s: 15
"Yeni Eserler", (Deniz Sarhoşları ve Rübâiyât-ı Hayyam hakkında), s: 16

Sayı- 3, 1 Şubat 1927

Güneş; "Süleyman Nazîf'in Ölümü", s: 1
Sâmipaşazâde Sezâî; "Süleyman Nazîf", ss: 2-3
Abdulhak Hâmid; "Süleyman Nazîf İçin", (şiir), s: 2
Ercümend Ekrem; "Nazîf ile Dostluğumuz", ss: 4-5
Midhat Cemâl; "Süleyman Nazîf'e", (şiir), s: 4
Süleyman Nazîf; "Türk İlahisi", (şiir), s: 5
Ercümend Ekrem; "Süleyman Nazîf'e Nazîre", (şiir), s: 5
Cenâb Şahâbeddîn; "Edebî Tedkîkler: Nazîf'in Âheng-i Nesri", ss: 6-7
Necmi Nureddîn; "Süleyman Nazîf'in Mezarında", s: 8
Tokadızâde Şekîb; "Ah Süleyman Nazîf", s: 8
Münif Fehîm; Süleyman Nazîf'in Ruhuna İthaf, (resim), ss: 8-9
"Süleyman Nazîf'e Dâir Nükteler ve Fıkralar: Deniz Nasıl?, En Güzel Beyit! Yıl Başında, Kömür Ticareti, Bir Mısra...", s: 9
Doktor Abdullah Cevdet; "Süleyman Nazîf'e Dâir", ss: 10-11
Ali Hâdi; "Mersiye", (şiir), s: 11
Osman Cemâl; "Merhûm Üstâda Dâir Bazı Hâtıralar", ss: 12-13
Süleyman Nazîf'in Hazır Bulunduğu Edebî Bir İctimâ: Midhat Cemâl Bey'in oğlu Vedâd Bey, Midhat Cemâl Bey, Mehmed Âkif Bey, Sâmipaşazâde Sezâî Bey, Abdulhak Hâmid Bey, Cenâb Şahâbeddîn Bey, Süleyman Nazîf Bey, s: 13
Fâzıl Ahmed [Aykaç]; "Süleyman Nazîf Bey'e", s: 14
Tokadızâde Şekîb; "Süleyman Nazîf'in Ruhuna İthaf: Elemli Sânihalar", s: 15
"Sönen Kandiller, Meşhedi ile Devr-i Âlem", s: 16

Sayı-4, 15 Şubat 1927

Güneş; "Allame Mukallidleri", s: 1
İsmail Habîb [Sevük]; "Cenâb Şahâbeddîn Bey Üstâdımıza", ss: 2-5
Süleyman Nazîf; "Şarkı", (şiir), s: 2

Süleyman Nazîf; "Bir Güfte", (şiir), s: 2
Necmi Nureddin; "Eski Bir Âşinaya", s: 4
Celâl Es'ad [Arseven]; "Fırtına", (seyâhat notlarından), ss: 6-7
"Meşâhîre Dâir Nükteler", s: 7
Halîl Nimetullah; "Felsefî Düşünceler", s: 7
Yusuf Ziya; "Çoban Çeşmesi", (F. Nâfız'ın bir şiir kitabı hakkında), s: 8
Midhat Cemal; "Vatan Hisleri", (şiir), s: 9
Hüseyin Rıf'at; "Ömer Hayyâm'dan", (şiir), ss: 10-11
"Vecîzeler", ss: 10-11
Münîf; Eski Şiir Medlûllerinden, (resim), ss: 10-11
Fâik Ali; "Bu da Bir Kasîde", s: 12
Orhan Seyfi; " Yeni Âlimlerimizden Ali Cânib Bey'e", (mektub), s: 13
Râif Avni; "Edebi Tedkîkler: Jean Richepin", ss: 14-16
Leconte de Lisle; "Hamelikar'ın Kalbi", (çev: Kâmrân Şerîf), s: 16
Emîn Receb; " Ağlayan Keman", (şiir), s: 17
"Vecîzeler", s: 17
Sabri Es'ad; "Sel ve Göl", (şiir), s: 17
Fevzi Lutfi; "Son Şöhretler", (Ahmed Hâşim hakkında), ss: 18-19
Ekrem Reşîd; "Çoban Kızı", (şiir), s: 18
Necdet Rüşdü; "İçimden Kopan", (şiir), s: 19
"Matbuât Âlemi: Hayat", (mecmua üzerine), s: 20

Sayı-5, 1 Mart 1927
Güneş; "Canlı Mevzû'lar", s: 1
Sadri Edhem; "San'atkâra İlim Aşısı", ss: 2-3
Midhat Cemâl; "Kahbeler", s: 2
Ercümend Ekrem; "Hümâ-pervâz", (hâtıra), ss: 4-5
"Vecîzeler", s: 5
Celâl Sâhir [Erozan]; "Serbest Nazım: Bir Genç Kıza", s: 5
Celâl Es'ad; "Siyah ve Kırmızı", (seyahat notları), ss: 6-7
İbrahim Alâeddîn [Gövsa]; "Libido", (şiir), s: 6
Halîl Nimetullah; "Felsefî Düşünceler", s: 7
Emîn Receb; "Siz De Bir Çiçeksiniz!", (şiir), s: 7
Rıf'at Ahmed; "Gönlüm", (şiir), s: 7
Fâik Ali; "İlk İtiraf", (şiir), s: 8
Ekrem Reşîd; "Gurbet Eşiğinde", (şiir), s: 8
Hüsn-i Misâl, (tablo), ss: 8-9
"Halk Edebiyatı: Türkü (Karacaoğlan), Türkü (Âşık Hasan), Tecnîs (Gevherî)", s: 9

Ali Cânib; "Tedkîkât-ı Edebiye: Nef'î'nin Gazelleri", ss: 10-11
Belma Suâd; " Nekahat", (mensûr şiir), s: 11
Nâzım Hikmet; "Eski Anadolu", (şiir), ss: 12-13
"Güzel Sözler: Kadınlara Dair", s: 13
"Güzel Sözler: Saâdete Dâir", s: 13
"Vecîzeler", s: 14
Enîs Behîc; "Millî Neşîde", (şiir), s: 14
"Meşâhîre Dâir Nükteler", s: 15
"Yeni Eserler", (İ. Alâeddîn'ın İlk Gençlik kitabı hakkında), s: 16

Sayı-6, 15 Mart 1927
Güneş; "Edebiyât-ı Cedîde Bahsi", s: 1
Cenâb Şahâbeddîn; "Cevâbın Cevâbı: İsmail Habîb Bey'e", ss: 2-6
Abdulhak Hâmid; "Yârân-ı Safâya", (şiir), s: 3
Abdulhak Hâmid; "Ma'lûl Gâziler", (şiir), s: 3
Midhat Cemâl; "Âdem", (şiir), s: 5
Sabri Es'ad; "Soytarı", (şiir), s: 6
Suûd Kemâleddîn [Suut Kemal Yetkin]; "Serbest Nazım: Bulutlar", s: 6
Reşâd Nuri [Güntekin]; "Hyppolite Taine Mizah Muharriri", s: 7
Doktor Cemîl Süleymân [Alyanakoğlu]; "Kanarya", (fantazi), s: 8
Münîf Fehîm; Eski Şiir Medlûllerinden, (resim), ss: 8-9
Halîl Nimetullah; "Felsefî Düşünceler", s: 9
Şükûfe Nihâl; "Çaldın!", (şiir), s: 9
"Vecîzeler", s: 9
Celâl Es'ad; "Seyâhati İntibâ'larından: Pompei", s: 10
Fâik Ali; "Hep O Sevdâ, O İştiyâk, O Emel", (şiir), s: 11
Emîn Receb; " Tabiatın Şiirleri", (şiir), s: 11
Cenâb Şehâbeddîn; "Tedkîkât-ı Lisâniye: Lûgaviyyât-Müterâdifler", s: 12
Hakkı Sühâ [Gezgin]; "Sürek Avı", (hikâye), ss: 13-15
Rıfat Ahmed; "Aşkım", (şiir), s: 14
"Yeni Eserler: Çocuk Ruhu", (İ.Alâeddîn'in bir eseri hakkında), s: 16

Sayı-7, 1 Nisan 1927
Güneş; "Sadede Rücû'", s: 1
Cenâb Şehâbeddîn; "İlim ve San'at Münâzaası", ss: 2-4
Midhat Cemâl; "Vatan Hisleri", (şiir), s: 3
Sabri Es'ad; "Geçdi", (şiir), s: 4
Fuad Hulûsi; " Ayla Ruhun Hasbihâli", (şiir), s: 4

"Vecîzeler", s: 4
Celâl Es'ad; " Nerminle Fikret", (hikâye), s: 5
Kâmrân Şerîf; "Hamlet Temsîli Münâsebetile", ss: 6-7
Ali Hâdi, "Kahbe!", (şiir), s: 6
Fâik Ali; "Udunun Yâd-ı Hasret-efzâsı", (şiir), s: 7
"Meşâhîre Dâir Nükteler", s: 8
Münîf Fehîm; Eş'âr-ı Kadîme Medlûllerinden, (resim), ss: 8-9
Halîl Nimetullah; "Felsefî Düşünceler", s: 9
"Vecîzeler", s: 9
Mehmed Rauf ; "Edebi Hâtralar: Servet-i Fünûn'da Sansür", ss: 10-11
Emîn Receb; "Bir Genç Kıza Mersiye", (şiir), s: 11
"Vecîzeler", s: 11
Ali Cânib; "Seyid Nesimî ve Tuyuğları", ss: 12-13
Cenâb Şahâbeddîn; "Tedkîkât-ı Lisâniye: Lûgaviyyât-Müterâdifler", s: 14
Alphonse Daudet; "Fransa'nın Peri Kızları", (hikâye), s: 15
"Yeni Eserler: Büyük Adamlar Serisi", s: 16

Sayı-8, 15 Nisan 1927
İsmail Habîb; "İkinci Cevâb: Cenâb Şehâbeddîn Beyefendi'ye", ss: 1-4
Celâl Sâhir; "Hayat", (şiir), s: 3
Yusuf Ziya; "Kalbim", (şiir), s: 5
Ali Hâdi; "Sefil!", (şiir), s: 5
Mehmed Rauf ; "Edebî Hâtıralar: Hüseyin Câhid'le Hayret Efendi", ss: 6-7
Sabri Es'ad; "Bahçemde İlk Gül Açtı!", (şiir), s: 7
"Vecîzeler", s: 7
"Meşâhere Dâir Nükteler", s: 8
Eski Şiir Medlûllerinden, (resim), ss: 8-9
Halîl Nimetullah; "Felsefî Düşünceler", s: 9
"Kadınlara Dair", (vecîzeler), s: 9
Celâl Es'ad; "Seyâhat İntibâaları: Tivoli", s: 10
Cenâb Şahâbeddîn; "Tedkîkât-ı Lisâniye: Müterâdifler", s: 11
Kâmrân Şerîf; "Romantizm: Nedir? Nasıl Doğdu?", ss: 12-13
Orhan Seyfi; " Müderrisler Kavgasına Dâir: Hüzeyin-zâde Ali Bey'le Mülâkat", ss: 14-15
Emîn Receb; "Yalak", (şiir), s: 15
"Yeni Eserler: Bahar ve Kelebekler" (Ö. Seyfeddin'in bir kitabı hakkında), s: 16

Sayı-9, 1 Mayıs 1927
Sadri Edhem; "Esersizlik", s: 1
Ercümend Ekrem; "Hâtıralar: İlk Ders", ss: 2-3
Recâizâde Mahmûd Ekrem; "Yakışmadı", (hece vezni ile yazılmış bir manzûme), s: 3
Celâl Es'ad; "Venedik", ss: 4-5
Abdullah Cevdet; "Mefkureye", (şiir), s: 5
Mehmed Rauf ; "Edebî Eserler: Yeşil Yurd Hikâyesi", ss: 6-7
Ali Hâdi; "Anne!", (şiir), s: 6
Şankor ; "Bir Nükte", s: 7
Emîn Receb; "Menba'", (şiir), s: 7
"Meşâhîre Dâir Nükteler", s: 8
Münîf Fehîm; Eski Şiir Medlûllerinden, (resim), ss: 8-9
Yahya Kemal [Beyatlı]; "Açık Deniz", (şiir), s: 9
Ali Cânib; "Edebiyât Tedkîkleri: Hâleti ve Rubâileri", ss: 10-11
"Vecîzeler", s: 11
Şükûfe Nihâl; "Hicrân Ne Kelimedir?", (şiir), s: 11
Ercümend Ekrem; "Boğaz'da Gurûb", (şiir), s: 11
Doktor Cemîl Süleyman; "Dudakların Zehri", (şiir), ss: 12-13
"Aşka ve Kadınlara Dâir", (vecîzeler), s: 13
Halîl Nimetullah; "Felsefî Düşünceler", s: 13
Kâmrân Şerîf; "Alman Romantizmi", ss: 14-15
Sabri Es'ad; "Tufan!", (şiir), s: 15
"Vecîzeler", s: 15
"Yeni Eserler: Şeytan Diyor ki", (Fazıl Ahmed'in bir kitabı hakkında), s: 16

Sayı-10, 15 Mayıs 1927
Ahmed Hâşim; "Edebî Bir Seyâhat", s: 1
Mehmed Râuf ; "Edebiyât-ı Cedîde Hâtıraları: Dostluklar", s: 2
Kâmrân Şerîf; "Victor Hugo Âşık", ss: 3-4
Emîn Receb; "Köyde Sabah", (şiir), s: 4
Mebrûre Hurşîd; "Cadı", (hikâye), ss: 5-6
"Vecîzeler", s: 6
Oscar Wild; "Hased", (çev: N. Rüşdü), s: 7
"Kadınlara Dâir", (vecîzeler), s: 7
"Meşâhîre Dâir Nükteler", s: 8
Münîf Fehîm; Eski Şiir Medlûllerinden, (resim), ss: 8-9
"Garb Edebiyâtından", s: 9
Reşâd Nuri; "Japon Romanından Bir Numûne", ss: 10-11

Ali Hâdi; "Yol Verin Dağlar!", (şiir), s: 10
Fâzıl Behîc; "Ümîdsiz", (şiir), s: 11
Halîl Nimetullah; "Felsefî Düşünceler", s: 11
"Vecîzeler", s: 11
Nâzım Hikmet; "Ocak Başında", (temâşâ), ss: 12-14
"İngiliz Romantizmi", s: 15
"Yeni Eserler: Garb Edebiyât Âleminde", s: 16

Sayı-11, 1 Haziran 1927
Güneş; "Ahmed Hikmet'in Ölümü", s: 1
Ercümend Ekrem; "Ahmed Hikmet'e Dâir", ss: 2-3
"Ahmed Hikmet'in Vecîzeleri", s: 3
"Ahmed Hikmet Bey'in Tercüme-i Hâli", ss: 4-5
"Ahmed Hikmet'in Vecîzeleri", s: 5
Mehmed Rauf; "Ahmed Hikmet'i Nasıl Tanıdım?", s: 6
"Telsiz Telefonda", s: 7
"İzzet Melih Bey'in İhtisâsı", s: 7
"Ahmed Hikmet Hakkında İhtisâslar: Abdulhak Hâmid, Uşşâkizâde Hâlid Ziyâ, Hüseyin Rahmi, Celâl Sâhir, Yusûf Ziyâ", s: 8-9
Münîf Fehîm; Eski Şiir Medlûllerinden, (resim), ss: 8-9
H.R.; " Ahmed Hikmet ve Husûsiyetleri", ss: 10-11
"Ahmed Hikmet'in Vecîzeleri", s: 11
"Ahmed Hikmet'in Nükteleri", s: 11
Ahmed Hikmet; "Üzümcü", (Veled Çelebi Efendi'ye), ss: 12-13
"Ahmed Hikmet'in Mektûbu", s: 13
Nâzım Hikmet; "Ocak Başında", (temâşâ), ss: 14-15
"Garb Edebiyât Âlemi: Rönesans Mükâfâtı", s: 16

Sayı-12, 30 Haziran 1927
Abdulhak Hâmid; "Büyük Gâziye", s: 1
Ali Cânib; "Edebî Mülâhaza: Mevzû'un Rolü", s: 2
Halîl Nihâd [Boztepe]; "Gâzi Hazretlerine Kudûmiyye", s: 3
Kâmrân Şerîf; "Çek Slovakya'nın Muâsır Romancıları", ss: 4-5
Kadircan; "Veriniz!", (şiir), s: 4
M. Fikret; "Sarayburnu'nda", (şiir), s: 5
H. Sürûrî; "Duyduğum Zevke Bakın!", (şiir), s: 5
Celâl Es'ad; "Pamuk Hanım", (fantazi), ss: 6-7
"Vecîzeler", s: 7

Emîn Receb; "Kahramanlar", (şiir), s: 7
Fâruk Nâfiz; "Büyük Misâfir", (şiir), s: 8
Yusuf Ziyâ; "Gâzimize Târîh", (şiir), s: 8
Münîf Fehîm; Eski Şiir Medlûllerinden, (resim), ss; 8-9
Orhan Seyfi; "Gâzimize", (şiir), s: 9
Mehmed Râuf; "Edebî Hâtıralar: "Kına Gecesi" Eseri", s: 10
Mebrûre Hurşîd; "Deli", (hikâye), ss: 11-13
Refik Fikret; "Büyük Sevgilime", (şiir), s: 11
Nâzım Hikmet; "Ocak Başında", (temâşa), ss: 14-15
"Yeni Eserler: Kahinor, Sen Jan'ın Kavlince, Çakıl Taşları ", s: 16

Sayı- 13, 1 Ağustos 1927
Güneş; "Türkçe'ye Hürmet!" , s: 1
Mehmed Râuf; "Edebî Musâhabe: Kıymetsiz Muvaffakiyetler", s: 2
Abdülhak Hâmid; "Şiir Değil, Nazım", (şiir), s: 3
A.H.; "Lâhika", (şiir), s: 3
Ercümend Ekrem; "Hâtıralar: Bir Ceza", s: 4
Faruk Nâfiz; "Suda Halkalar", (fantezi), s: 5
Kâmrân Şerîf; "Bir San'at Münâkaşası: Sinema San'at mıdır", değil midir?, ss: 6-7
Emîn Receb; "Dağlı Kız", (şiir), s: 7
Gustave Le Bon; "Felsefe Kırıntıları", s: 8
Râtib Tâhir; Eski Şiir Medlûllerinden, (resim), ss: 8-9
"Fikir Kırıntıları", (vecîzeler), s: 9
Ali Cânib; "Bugünün Fikrî Hâdiselerinden: Edebî Lisânda İnkılâb Mes'elesi", ss: 10-11
Şükûfe Nihâl; "Bülbülüm!", (şiir), s: 11
Sabri Es'ad; "Çınlayan Ev!", (şiir), s: 11
"Vecîzeler", s: 11
Yan Neruda; "Yarasa", (çev: İbrahim Hüseyin Hoyi), ss: 12-13
"Büyük Bir Zıyâ", (Mimâr Kemâleddîn hakkında), s: 13
Nâzım Hikmet; "Ocak Başında", (temâşâ), ss: 14-15
"Ayın Tarihi", (mecmua tanıtımı), s: 15
"Mirâs" (Enis Behîc'in şiir kitabının tanıtımı), s: 15
"Yeni Neşriyât: Çakıl Taşları", (Necmeddîn Halîl'in bir şiir kitabı hakkında), s: 16

Sayı- 14, 15 Ağustos 1927
Güneş; "Edebiyatta da Te'sîr ve Taklîd", s: 1
Ali Cânib; "Liselerde Edebiyât Tedrîsâtı", ss: 2-3
Halîl Nihâd; "Kıt'a", (şiir), s: 2

Hamdi Ali; "Gülüm!", (şiir), s: 3
Ercümend Ekrem; "Hâtıralar: Adabeyi", ss: 4-5
Şinâsî Gündoğdu; "Nal Sesleri", (şiir), s: 5
"Vecîzeler", s: 5
Celâl Es'ad; "Söz Söylemek San'atı", ss: 6-7
"Felsefe Kırıntıları", s: 7
Emîn Receb; "Köylerde Akşam", s: 7
"Vecîzeler", s: 7
Fernan Vanderen; "Gençler", ss: 8-9
"Eski San'atlarımızdan Bir Nümûme", (çev.; Kâmrân Şerîf), (hat yazısı), ss: 8-9
Mehmed Râuf; "Edebi Musâhabe: Edebiyâtımızın Bir Noksanı Da...", s: 10
Yonginikel; "Alman Fantazisi: İki Küçük Çukur!", s: 11
Neyzen Tevfik; "Koşma", s: 11
Edgar Allen Poe; "Müstatîl Sandık", (çev.; Enver Nuri), (hikâye), ss: 12-15
"Julien Gareyn: Amerikalı Bir Fransız Romancısı", s: 16

Sayı- 15, 1 Eylül 1927
Güneş; "Türklüğe Hakaret", s: 1
Kâmrân Şerîf; "Fikret'in Rahlesi Karşısında", ss: 2-3
Ali Cânib; "Bugünün En Hayâtî Mes'elelerinden: Edebiyat Dersi Yoluna Girdi", s: 4
Celâl Es'ad; "Seyâhat İntibâları: Pompei ve Serçe", s: 5
"Vecîzeler", s: 5
Selîm Sırrı [Tarcan]; "Moiler Nasıl Bir Adamdı?", ss: 6-7
"Vecîzeler: Bernard Shaw'dan", s: 8
Hind Şâiri R. Tagore , (fotoğraf), ss: 8-9
"Vecîzeler: Oscar Wild'den", s: 9
"Robindranath Tagore", ss: 10-11
"Vecîzeler", s: 11
Sabri Es'ad; "Coşan Kaynak", (şiir), s: 11
Sabâhaddîn Ali; "Çakır", (şiir), s: 11
Vahîd; "Sınââtta "Güzellik" Nedir?", s: 12
"Vecîzeler", s: 12
Caroli Gikalodi; "Macar Edebiyâtından: Görünmeyen Yara", (çev.; İbrahim Hoyi), ss: 13-15
"Yeni Neşriyat: Hürriyet, Elem Çiçekleri", s: 16

Sayı- 16, 1 Teşrîn-i Evvel 1927
Güneş; "Vatanın Güzellikleri", s: 1

Ali Cânib; "Tâli'siz Bir Ada Şâiri: Mehmed Celâl", ss: 2-3
Orhan Seyfi; "Ada Şiirleri", ss: 4-5
Ahmed Refik; "Târîhî Tedkîkât: Bizanslılar Devrinde Büyük Ada", ss: 6-7
Büyük Ada ile ilgili fotoğraflar, ss: 8-9
Celâl Es'ad; "Bir Temmuz Günü", s: 10
"Vecîzeler", s: 10
Mehmed Rauf; "İngiliz Şâirleri: Dante Gabriel Rossetti", ss: 11-12
F. Celâleddîn; "Küçük Hikâye: Tokat", ss: 13-14
Sabri Es'ad; "Kandil Akşamları", (şiir), s: 14
Fazıl Behîc; "Başkasının Sevdiği", (şiir), s: 15
"Vecîzeler", s: 15
"Çocukların Şiir Kitâbı", (Mehmet Faruk Bey'in bir şiir kitabı hakkında), s: 16

Sayı-17, 15 Teşrîn-i Evvel 1927
Güneş; "Gâzi'nin Nutku", s: 1
Ali Cânib; "Günün Hâdiselerinden: Akademi Mes'elesine Dâir", s: 2
Celâl Es'ad; "Bahr-i Muhîtte", s: 3
Mehmed Rıf'at; "Dere", (şiir), s: 3
"Vecîze", s: 3
"Emil Zola Elîm Bir Kaza Neticesinde Nasıl Öldü?", (çev.; Kâmrân Şerîf), ss: 4-5
Enîs Behîc; "Gâzi Hazretlerine", s: 5
"Vecîzeler", s: 5
Mehmed Rauf; "İngiliz Şâirleri: Edgar Allen Poe", ss: 6-7
Emîn Receb; "Ada Kızları", (şiir), s: 7
Tagore; "Gitanjali", (çev.; İbrahim Hüseyin Hoyi), s: 8
Münîf Fehîm; Havuz Başında, (resim), ss: 8-9
"Meşâhîrin Sözleri", s: 9
"Alman Edebiyatından: Sene Başı Arefesinde Bir İtirâf", (çev.; İ. Hüseyin Hoyi), ss: 10-12
"Vecizeler", s: 12
"Tercüme-i Hâlinin Neşri Münâsebetile: Turgenyev", s: 13
Oscar Wild; "Salome", (çev.; Kâmrân Şerîf), ss: 14-15
K. Ş.; "Yeni Eserler: İlim ve Din", (Emile Boutroux'dan çeviren H. Câhid), s: 16

Kaynakça:

Dağlı, Meral; "Güneş", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c: III, Dergâh yay. İstanbul-1979, s: 409.

Okay, Orhan; "Güneş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c:14, İstanbul-1996. s: 297.

Günyol, Vedat; *Sanat ve Edebiyat Dergileri*, Alan yay., İstanbul-1986, ss: 26, 28.

Özet:

1927-1928 yıllarında Orhan Seyfi Orhon tarafından yayınlanan Güneş, döneminin önde gelen bir sanat ve edebiyat mecmuasıdır. İstanbul'da, 15 günde bir, genellikle 16 sayfa olarak yayınlanan mecmuada Tanzimat, Edebiyat-ı Cedide, Fecr-i Ati ve Milli Edebiyat akımlarına mensup sanatçıların yazıları yer almıştır. Mecmuada çeviriler ile resimlere de yer verilmiş, bazı konularda özel sayılar hazırlanmıştır.

Anahtar sözcükler: Güneş, Dergiler, Bibliyografya

Abstract:

The periodical of arts and literature, Güneş was published in İstanbul between 1927 and 1928 by Orhan Seyfi Orhon. This 16-page illustrated magazine not only published articles of writers from the periods of Tanzimat, Edebiyat-ı Cedide, Fecr-i Ati and Milli Edebiyat literary movements, but also contained translations and produced special issues on different subjects.

Keywords: Güneş, literary periodical, bibliography

Güzel bir

ile

100 yıllık

Ahter-i Kebîr'in

ortak özellikleri nedir, bilir misiniz?

(İkisini yanyana bir tek Sanat Kitabevi'nde bulabilirsiniz!..)

haydi tıklayın!..

www.sanatkitabevi.com.tr

Osmanlı Devletinde Farsça Süreli Yayınlar (1876-1910)

Anja PİSTOR-HATAM
Çeviren: Nuran TEZCAN

19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devletinde İranlı tüccarlar tarafından bu gruba mensup kişilerin ve aydınların çabalarıyla Farsça olarak dört süreli yayın çıkarılmıştır.

Ahtar (kelime anlamı: yıldız, ahter) gazetesi, dönemin İran sefiri Mîrzâ Mohsen Hân Mo'in ol-Molk tarafından İstanbul'da kurulmuş, yayın yetkisini ticaretle uğraşan bir aileden gelen Âkâ Mohammed Tâher Tabrîzî almıştır. Bu sekiz sayfalık gazete, Ocak 1876'dan Eylül 1896'ya değin yayınlanmıştır. O dönemde İslâm ülkelerinde çıkmış olan hemen bütün süreli yayınlar gibi bu gazetenin de görünümünde ve belli sütunların belli konulara tahsis edilmesinde Avrupa'da çıkan gazeteler örnek alınmıştır. Başlangıçta *Ahtar*'ın günlük bir gazete olması düşünülmüşse de bu plan parasal nedenlerden dolayı gerçekleştirilememiştir. Bu yüzden, ilk önceleri haftada iki kez yayınlanmış olmakla birlikte, ancak genellikle haftada bir yayınlanan bir gazete olmuştur. Gazetenin fiyatı nerede alındığına veya nerede abone olunduğuna bağlıydı ve yayınlanmış olduğu yirmi yıl boyunca hemen hemen hiç değişmemişti. Örneğin İstanbul'da bir yıllık sürdürümü 1876'da üç *mecîdîye-i sefîd* idi, tek tek alındığında bir sayısı için (Osmanlı parasıyla) altmış para ödeniyordu.

Ahtar'ın sayfalarında 19. yüzyılın gazetelerinde alışılagelen sütunlar yer alır, bunlar telgraf haberlerine dayanan güncel politika yazıları, iç ve dış haberler, sayıdan sayıya devam ettirilen bilim ve edebiyat sürelileri, felsefi görüşleri yansıtan denemeler, okuyucu mektupları, ilginç olaylara ait haberler, kısa haberler ve tek tük olmak üzere reklamlardır.

Tıpkı başka yayın organlarını çıkaranların yaptığı gibi *Ahtar*'ın redaktörleri de gazetede yayınlanacak yazıların büyük bir kısmını öteki gazetelerden aktarırlardı. Bunlar Türkçe,

Fransızca, Arapça, İngilizce, Almanca ve daha başka dillerde yayınlanan gazetelerden özetlenerek ya da olduğu gibi alınıp Farsçaya çevrilmiş olan yazılardı. Gazetenin görevlileri, başka kaynakların yanısıra Osmanlı Devletinin çeşitli bölgelerinde ve Mısır'da çıkan süreli yayınlardan bilgi ve yayınlanacak malzeme toplarlardı. *Ahtar*'ın idarehanesi uzun zaman, İstanbul'da çıkan öteki yayın organlarının idarehaneleri gibi İstanbul basınının merkezi olan Bâb-ı Âlî Caddesi üzerinde veya onun yakın çevresinde bulunmuştur.

Ahtar, Osmanlı Devleti dahilinde İstanbul, İzmir, Erzurum, Diyarbakır, Trabzon, Beyrut, Bağdad, Basra, Musul, Şam, Halep ve Cidde şehirlerinde redaksiyonun görevlendirdiği temsilciler aracılığıyla temin edilebildiği gibi, İran'ın birçok şehrinde, Kahire, İskenderiye, Tiflis, Baku ve Erivan'da, ayrıca Hint yarımadasında ve seyrek de olsa Güneydoğu Asya'da, kısacası İranlı tüccarların bulunduğu her yerde temin edilebilmekteydi. 1880 yılında gazetenin 758 abonesi vardı. Bu sayıya, abone olmaksızın tek tek nüshalar satın alan, bu gazeteyi kıraathanelerde okutup dinleyen ya da akrabalarından, arkadaşlarından ödünç alıp okuyan epeyce çok kişi de eklenmelidir.

Dönemin Bâb-ı Âlî nezdindeki İran sefiri bu gazetenin kuruluşuna önemli katkı sağlamış ve gerek İran, gerekse Osmanlı hükümetleri gazeteye malî destek vermiş oldukları halde bu yayın organı görece bağımsızlığını uzun bir süre boyunca koruyabilmiştir. *Ahtar* uzun süre, İran'daki ve İran dışındaki okuyucular için politik gelişmelere ilişkin kapsamlı bir bakış sunan, yeni bilimsel buluşları yansıtan, gerek yakın çevrede, gerekse dünyanın uzak ülkelerinde meydana gelen çok önemli ya da daha az önemli olayları aktaran tek yayın organı olmuştur. İran hükümetinin bir İngiliz'e tütün imtiyazı vermesi konusunda çıkan tartışma yüzünden 1891 Şubatından aynı yılın Eylül ayına değin *Ahtar*'ın İran'a sokulması yasaklanınca yayınlanması da mecburen durdurulmuştu. Bu olay, yeniden yayına geçilmesinden sonra redaksiyonun gazetede eleştirel açıklamalarda bulunmaktan büyük ölçüde kaçınmasına yol açmıştır. Ancak bu söylenenler, *Ahtar*'ın bu olaydan önce Osmanlı Devletinde yayınlanan öteki gazeteler ölçüsünde sansür baskısı görmediği şeklinde anlaşılmamalıdır. Osmanlı tebaasının çıkardığı süreli yayınlara göre daha geniş bir serbestliğe sahip olmakla birlikte, II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) tabu sayılan konular üzerine görüş bildirdiği için *Ahtar*'ın yayını da birçok kez geçici olarak durdurulmuştur.

1892-1910 arasında İranlı Mîrzâ Mohammed Mehdî Hân Tabrîzî Za'im od-Dovle, Kahire'de yayınlanmış ilk Farsça gazete olan *Hekmat* (kelime anlamı: bilgelik) başlıklı gazeteyi çıkarmıştır. Mohammad Mehdî Hân'ın, İran'ın ilerlemesi için aydınlanmacı bir işlev üstlenecek bir gazete kurmak üzere Mısır'a gittiği anlaşılmaktadır. *Hekmat*'in ilk sayısına yazdığı başmakalede uzun süreden beri bir gazete kurmak niyetinde olduğunu, bu düşüncesini ancak bilim ve eğitimin büyük rol oynadığı Mısır'da gerçekleştirebildiğini yazar. Gazete başlangıçta haftalık olarak yayınlanmış, daha sonra on ya da daha çok günlük aralarla çıkmıştır. Başlangıçta sekiz olan sayfa sayısı daha sonra onaltıya yükselmiş, fakat

sonunda dörde düşmüştür. Amaçları gereği *Hekmat* gazetesinin programında yer alan konular politika, bilim, tıp, edebiyat, sanat, ekonomi ve tarihti.

Osmanlı Devletinin birçok şehrinde, İran'da otuzdan fazla şehirde ve ayrıca Hindistan, Mısır, Rusya ve Güneydoğu Asya'da *Hekmat*'e doğrudan doğruya abone olmak veya tek tek nüshalarını almak mümkündü.

Sorayyâ (kelime anlamı: Ülker takımyıldızı) 1898'den 1903'e değin Kahire'de, ardından önce Tahran'da, daha sonra da Kâşân'da yayınlanmıştır. Kurucusu, daha önce İstanbul'da öğrenim görmüş olan Mîrzâ Alî Mohammed Hân Kâşânî'dir. Kâşânî, 1900 Mayıs'ında bu gazetenin yayımını bırakıp *Parvareş*'i (kelime anlamı: eğitim, perveriş) kurar. *Sorayyâ*'nın yayımcısı da bir gazete sahibi olarak vatanının hizmetinde olmayı, ilerleme ve medenileşmeyi desteklemeyi başta gelen doğal görevi saymaktaydı. Mîrzâ Ali Mohammed Hân'a göre o dönemde gazete yayınlamak, haberleri kısıtlamaya uğramaksızın yaymak için en uygun koşullara sahip olan yer Mısır'dı. Mısır, gazete çıkarmak için uygun koşulların bulunduğu başka yerlere göre İran'a daha yakındı; İstanbul'a göre daha özgürdü, Londra ve Paris gibi İran'dan büsbütün uzak da değildi.

Sorayyâ gazetesi haftalık olarak yayınlanmış, sayfa sayısı onaltıyla yirmi arasında değişmiştir. Yayımcısı, başsayfada, gazetede devlet ve halk için yararlı haberlerin ve politika, ekonomi, ticaret, zanaat, edebiyata ilişkin yazıların yayınlanacağını bildirmekteydi. Bu gazete İran'ın yirmi şehrinde, İstanbul, Beyrut, Halep, Bombay, Haydarabad, Delhi, Madras, Baku, Tiflis, Rangoon ve Londra'da satın alınıp okunabilmekteydi.

Parvareş'in ilk sayısı 8 Haziran 1900'de yayınlanmış, fakat yayımcısının verem hastalığına yakalanması üzerine gazetenin yayını 25 Mart 1901'de son bulmuştur. Bu gazete haftada bir onaltı sayfa olarak yayınlanmıştı. Başsayfasında *Parvareş*'in "hür" bir gazete olduğu yazılıydı. Daha önce Mîrzâ Alî Mohammed Hân yönetiminde yayınlanmış olan *Sorayyâ* gibi *Parvareş* de dilin açık, akıcı ve iyi kullanımına önem veren bir gazete olarak kendini gösterir, bu gazetede yayınlanmış kimi yazılar, Farsça'nın edebî örnekleri olarak gösterilebilecek niteliktedir. Bu gazetenin İran'a sokulması, yayınlayanın İran hükümetine yönelik sert eleştirileri yüzünden bir süre için yasaklanmıştı. Fakat yine de *Parvareş* yasadışı yollardan İran'daki okuyucuların eline ulaştırılmaktaydı.

Kahire'de çıkan Farsça gazeteleri yayınlayanların ilgi odağını vatanları İran'ın durumu oluşturmaktaydı. İran'da olup bitenleri yansıtma işlevinin yanısıra aynı zamanda İstanbul'da yaşayan İranlılar hakkında bir bilgi edinme kaynağı olan, bu cemaatin etkinliklerini yakından izleyen *Ahtar*'dan farklı olarak Kahire'de yayınlanan Farsça gazeteler, Mısır'da yaşayan İranlılar üzerine pek az haber verirlerdi. Kahire'deki gazeteleri yayınlayanlar, İran'ın yanında en fazla İstanbul'daki olaylara ilgi göstermekteydiler, çünkü İstanbul onlara, gerek politik ve ideolojik açıdan gerekse kişisel bağlantıları dolayısıyla Mısır'daki çevrelerinden daha yakın geliyordu.

Yayınlayanların her biri gazetelerinin ilk sayısında genel olarak basının anlam ve amacı üzerine görüşlerini ve bu bağlamda kendi gazetelerinin önemini belirtmişlerdir. Onlara göre gazeteler okuyucuları için sadık bir arkadaş, dürüst bir muhatap, objektif bir haberci olmalıydı. Gazetelerin "halka hizmet etmek" için kurulduğu, yüksek tabakanın olduğu kadar halkın da yararı için yayınlandığı, başta gelen görevlerinin millet ve memleketin ilerlemesi için faaliyette bulunmak olduğu dile getirilirdi. *Ahtar*'ın redaksiyonuna göre bu gazetenin amaçları, halkın haklarını savunmak, ilerlemenin ve uygarlığın esaslarını kurmak, dünyada olup bitenlerin kavranmasını sağlamaktı.

Hekmat gazetesini yayımlayan ilk sayıdaki başmakalesinde dünyada, her çağda ilerleme ve medeniyet için çeşitli araçlar ve yollar olduğunu yazar. Bu dönemde, eğitim ve bilimin yanısıra en önemli aracın basın olduğunu, çünkü basının dünyadaki medenileşmenin esasını, yeryüzünde ilerlemesinin maddî temelini oluşturduğunu söyler. Uygar dünyada basının ortak bir dile sahip olduğunu ve insan haklarını savunduğunu belirtir. Basının güçlü bir mikroskop gibi bütün üstünlükleri ve eksiklikleri göze görünür hale getirdiğini, gururla, güçle, kararlılıkla, yüreklilikle, ısrarla bütün direnişlerin üstesinden geldiğini söyler. Ona göre basın, Doğu ile Batı dünyasının insanları arasında birliği sağlayan köprüdür; onların düşüncelerine tercüman olur, onlar arasında duygu ve düşünce alışverişini gerçekleştirir.

Böylelikle basın, Doğu âleminin Fars dilli kısmındaki dar çerçeveden çıkarılıp tüm dünya iletişimi içerisinde geniş bir çerçeveye yerleştirilmiş olur. Söz konusu başyazının yazarı, sözlerini, basının aslında Avrupa'nın yeni buluşlarından biri olmadığını, M.S. dokuzuncu yüzyılda Çin'de ortaya çıktığını, fakat basının yararını ilk olarak Avrupa kıtasında yaşayanların kavrayabildiğini söyleyerek sürdürür. Buna karşın Doğulular, yalnızca kendi basın sistemlerini kurmak hakkına değil, aynı zamanda bunun için gerekli olan yeteneğe de sahiptirler. Basını Avrupa kökeninden ayırıp onun kaynağını Asya'ya götürme çabasının biraz zorlama olduğu belli olmaktadır. Bununla amaçlanmış olan, basını Avrupa üzerinden tekrar Asya'ya dönen evrensel bir kültür varlığı haline getirmek ve böylece Asya ülkelerinde gazete yayınlama ve gazete okumanın meşru bir hak olduğunu ortaya koyma denemesidir.

Yararlandıkları yayın organlarının işlevleri üzerine gazete okurlarının da kendi görüşleri vardı. Onlara göre gazete yayıncıları ve çalışanları hükümetin çalışmalarından ve ülkedeki olaylardan haber vermekle yükümlüydüler. Devlet memurlarının bozukluklardan haberinin olması ve muhtemel haksızlıkları önleyebilmeleri için gazetelerin verdiği haberlerin gerçeğe uygun olması şarttı. Bundan başka gazeteler, ilerlemeyi ve adaleti sağlamak üzere hükümdar tarafından gerçekleştirilen reformlar hakkında halkı bilgilendirmeliydiler. Bir başka yerde, bir halkın ilerleyip bilinçlenmesinin eğitimle ve gazete okumakla sıkı sıkıya bağlı olduğu belirtilir. Hatta bir okuyucu daha da ileri giderek basının dünyadaki yenilikleri işitmek ve görmek isteyen yeni bir insan türü yarattığını ileri sürmüştür.

Özet:
1876-1910 tarihleri arasında Osmanlı Devletinde İranlı tüccarlar tarafından aydın kesimin girişimleriyle *Abtar*, *Hekmat*, *Sorayyâ* ve *Parvareş* adlı dört haftalık gazete çıkarılmıştır. İstanbul merkezli olmakla birlikte bazıları İstanbul'a göre daha özgür bir ortam olan Mısır'da basılmıştır. Başta Osmanlı Devleti ve İran olmak üzere Hindistan'a kadar uzanan yakındoğunun başlıca şehirlerinde İranlı okuyucu bulan bu gazetelerde, politika, ekonomi ve ticaretten, bilim ve edebiyata değin geniş bir yelpazede hem aydın kesime hitap eden, hem de halkın aydınlanma yararını göz önünde bulunduran haber ve yazılara yer verilmiştir. Sayfa düzeni yönünden Batılı yayınları örnek alan ve basının ilerleme ve uygarlık için en önemli bir araç olduğu görüşünde birleşen bu gazeteler, Doğu ile Batı arasında düşünve alışverişini gerçekleştirmek, böylelikle İran'ın ilerlemesinde aydınlanmacı bir işlevi üstlenmişlerdi.

Anahtar sözcükler: Osmanlı Devleti, İstanbul, İranlılar, haftalık gazete, basın, aydınlanma.

Abstract:
In the Ottoman State 1876 and 1910, at the initiative of the intelligentsia, Iranian merchants put out four weekly newspapers named: *Abtar*, *Hekmat*, *Sorayyâ* and *Parvareş*. Though headquartered in Istanbul, some of these were printed in and disseminated from Egypt, a climate freer than Istanbul. These papers, which drew their Iranian readership from major cities of the Near East streching from the Ottoman State and Iran as far as India, comprised news and articles addressing the intelligentsia as well as contemplating the edification og hoi polloi on a wide range of topics from politics, the economy, and commerce to science and literature. Modeled after page layouts of Western publications, these papers, uniting upon the view that the press was the most significant vehicle for modernization and civilization, undertook to facilitate the exchange of ideas between East and West, and thereby to serve an edificatory function in the modernization of Iran.

Keywords: Ottoman State, Istanbul, Iranian, weekly newspaper, press, edificatory.

www.sanatkitabevi.com.tr

İnternetteki İLK "sanal" sahaf...

Sanat Kitabevi

Karanfil Sok. Birlik İş Merkezi 5/60
06650 Kızılay / ANKARA
Tel: (90-312) 418 62 03
Fax:: (90-312) 425 93 77

www.sanatkitabevi.com.tr

sanat@sanatkitabevi.com.tr
sahaf@sanatkitabevi.com.tr

XIX. Yüzyıl Britanya Süreli Yayınlarında Osmanlılar ve Türkler -III-

Uygur KOCABAŞOĞLU

The Fortnightly Review
Mayıs 1865-Aralık 1900 [1928]

"Siyaset, edebiyat, felsefe, bilim ve sanatlar konusunda farklı kafaların önyargısız ifade aracı" olmak amacıyla onbeş günde bir yayınlanmaya başlayan *The Fortnightly Review* Victoria İngiltere'sinin itibarlı dergilerinden birisiydi. George Elliot, Antony Trollope, Frank Harris, John Morley ve T. H. Huxley yazar, editör ve sahip olarak dergiye katkıda bulundular. Bu büyük isimlere rağmen ticari yönden çok başarılı olamayan dergi, 1866 yılından itibaren aylık olarak yayınlandı. İlk günlerde 1.400 dolaylarında olan tirajı, 1872'de 2.500'e, 1886 yılında Frank Harris'in yönetimi adeta zorla ele geçirmesinden sonra 5.000'in üzerine çıktı. Ekonomik ve teknik konular da dahil pek çok değişik konuda son derece nitelikli yazıların yer aldığı dergiyi, diğerlerinden ayıran özelliğin "liberalizm, özgür-düşünce ve araştırma" olduğu söylenebilir. John Stuart Mill, Herbert Spencer, H. G. Wells, J. Bernard Shaw, Rudyard Kippling ve Henry Sidgwick gibi yazarların kalem oynattığı dergide, Britanya Radikalizminin, Faydacılığın, Pozitivizmin ve Darwinci evrimciliğin temsilcilerinin etkili oldukları söylenebilir. Bununla birlikte derginin esas itibariyle pozitivizmin sözcülüğünü yaptığını söylemek doğru olur. Dergi ayrıca, Joseph Mazzini, Peter Kropotkin, Emilio Castelar gibi değişik uluslardan yazarlara da sayfalarını açmıştı. 1865-1900 yıllarında dergide yayınlanan 4.556 makale içinde 103 makalenin (%2.2) Osmanlılara ve Türklere ilişkin olması dergiyi bizim açımızdan da önemli kılmaktadır.

Cilt 6 (Ekim 15, 1866): Adam Gielgud, "European Turkey and its Subject Races", s. 605-619.

Cilt 15 (Şubat 1871): Humprey Sandwith, "A Heterodox View of the Eastern Question", s. 240-254.

Cilt 19 (Mart 1873): Humprey Sandwith, "Servia and It's New Prince", s. 304-315.

Cilt 24 (Aralık 1875): Edward A. Freeman, "The True Eastern Question", s. 747-769.

Cilt 25 (Şubat 1876): George Campbell, "Our Dealings with Egypt and the Possible Results", s. 157-173.

Cilt 26 (Eylül 1876): Albert Rutson, "Turkey in Europe", s. 275-306.

Cilt 26 (Aralık 1876): James Bryce, "Russia & Turkey", s. 793-808.

Cilt 27 (Ocak 1877): H. M. Havelock-Allan, "Constantinople & Our Road to India", s. 119-134.

Cilt 27 (Şubat 1877): Rawland Bleunerhassett, "The Reform of the Ottoman Empire", s. 220-236.

Cilt 27 (Mayıs 1877): Leonard Courtney, "Our Eastern Policy", s. 603-626.

Cilt 29 (Şubat 1878): Emile de Laveleye, "England and the [Franco-Turkish] War", s. 153-166.

Cilt 29 (Nisan 1878): George Campbell, "The Resettlement of the Turkish Dominions", s. 543-559.

Cilt 29 (Mayıs 1878): Goldwin Smith, " The Eastern Crisis", s. 647-661.

Cilt 30 (Haziran 1878): James Bryce, "The Future of Asiatic Turkey", s. 925-936.

Cilt 30 (Ağustos 1878): Samuel Laing, "The Convention with Turkey", s. 159-174.

Cilt 30 (Aralık 1878): Alfred A. Wheeler, "The Russians in Armania", s. 852-866.

Cilt 31 (Mayıs 1879): George Campbell, "The Situation in Egypt", s. 787-797.

Cilt 32 (Eylül 1879): W. Kinnaird Rose, "Macedonia", s. 414-439.

Cilt 33 (Şubat 1880): Laurence Oliphant, "Turkish Facts and British Fallacies", s. 161-176.

Cilt 33 (Mart 1880): Leonard Courtney, "Turkish Fallacies and British Facts [Reply to Mr. Oliphant]", s. 358-374.

Cilt 34 (Temmuz 1880): Wilfrid Scawen Blunt, "The Sultan's Heirs in Asia", s. 16-30.

Cilt 34 (Ağustos 1880): D. C. Lathbury, "The European Concert: The Great Powers and the Eastern Question", s. 200-209.

Cilt 36 (Ağustos 1881): Wilfrid Scawen Blunt, "The Future of Islam" (Part I), s.204-223.

Cilt 36 (Eylül 1881): * Valentine Chirol, "Bulgaria", s. 284-293.
** Wilfrid Scawen Blunt, "The Future of Islam" (Part II), s.315-332.

*** Walter C. Perry, "The Recent Excavation in Pergamon", s.333-345.

Cilt 36 (Ekim 1881): Wilfrid Scawen Blunt, "The Future of Islam" (Part III), s. 441-458.

Cilt 36 (Kasım 1881): Wilfrid Scawen Blunt, "The Future of Islam" (Part IV), s. 585-602.

Cilt 37 (Ocak 1882): Wilfrid Scawen Blunt, "The Future of Islam" (Part V), s.32-48.

Cilt 37 (Şubat 1882): A. C. Lyoll, "The Relation of Religion to Asiatic States", s. 137-154.

Cilt 38 (Temmuz 1882): John Morley, "Egyptian Policy: A Retrospect", s. 94-123.

Cilt 38 (Ağustos 1882): William Rathbone, "Great Britain and the Suez Canal", s. 234-240.

Cilt 38 (Kasım 1882): * Samuel W. Baker, "Reform of Egypt", s. 535-547.

** A. J. Wilson, "The Eleventh Plague of Egypt", s. 656-667.

Cilt 38 (Aralık 1882): Emile de Laveleye, "Egypt for the Egytians", s.748-761.

Cilt 39 (Ocak 1883): George Campbell, "Reconstruction in Egypt", s. 38-50.

Cilt 39 (Nisan 1883): * F. J. Goldsmith, "Egypt: Non-political Control in Egypt", s.27-38.

** T. E. Holland, "Egypt: The International Position of the Suez Canal", s. 39-49.

Cilt 40 (Ağustos 1883): * Leon Say, "France & England in Egypt", s. 153-162.

** C. R. Conder, "France and Syria", s. 227-243.

Cilt 40 (Eylül 1883): * Laurence Oliphant, "Politics in Lebanon",s. 305-314.

** Carl Malortie, "Egypt for the Egyptians", s.327-343.

Cilt 40 (Kasım 1883): A. G. H. Beaman, "The Restoration in Egypt", s.626-638.

Cilt 40 (Aralık 1883): A. M. Broadley, "Turkish Intrigues in Egypt", s. 855-869.

Cilt 41 (Mayıs 1884): Halil Ganem, "Europes Stake in the Soudan", s.645-654.

Cilt 42 (Ağustos 1884): R. T. Reids, "Our Obligations in Egypt", s. 199-210.

Cilt 43 (April 1885): V. H. P. Caillard, "Albania and the Albanians", s. 461-475.

Cilt 43 (Haziran 1885): Julian Goldsmith, "Ismail: A Vindication", s. 741-752.

Cilt 44 (Ekim 1885): Arthur Nicolson [?], "Men and Manners in Constantinople", s. 491-505.

Cilt 44 (Aralık 1885): Vincent Caillard, "The Bulgarian Imbroglio", s. 840-851.

Cilt 45 (Mart 1886): Lucien Wolf [Diplomaticus], "The Eastern Question: Turkey and Macedonia", s. 409-413.

Cilt 46 (Eylül 1886): * Samuel W. Baker, "Russia & England: Batoum and Cyprus (No.1)", s. 372-382.

** Armin[ius] Vambery, "Russia and England: Batoum and Cyprus", s. 382-387.

Cilt 46 (Kasım 1886): G. de Hennin, "The Coming Crisis in Turkey", s. 563-574.

Cilt 48 (Aralık 1887): G. de Hennin, "A Partition of Turkey", s. 862-866.
Cilt 49 (Ocak 1888): Francis Duncan, "The Prospect of Egypt in 1888", s. 109-111.
Cilt 50 (Temmuz 1888): J. D. Bourchier, "Through Bulgaria with Prince Ferdinand", s. 39-56.
Cilt 52 (Temmuz 1889): J. D. Bourchier, "In the Balkans with Princ e Ferdinand", s. 38-56.
Cilt 52 (Ağustos 1899): W. D Hogarth, "The Present Discontent in Cyprus", s.245-253.
Cilt 52 (Ekim 1889): John Welsh, "Last Days of the Ottoman Empire", s. 538-550.
Cilt 52 (Aralık 1889): J. D. Bourchier, "The Sentinel of the Balkans", s. 806-822.
Cilt 54 (Ağustos 1890): A. J. Dillon [E. B. Lawin], "Armenia and the Armenian People", s. 258-273.
Cilt 55 (Ocak 1891): J. D. Bourchier, "On the Blacksea with Prince Ferdinand", s. 82-101.
Cilt 55 (Mart 1891): A. Hulme Beaman, "The Macedonian Question", s. 427-438.
Cilt 55 (Haziran 1891): A. Hulme Beaman, "Bulgars and Serbs", s. 963-976.
Cilt 57 (Haziran 1892): W. T. Marriot, "Egypt 1882-1892", s. 782-794.
Cilt 60 (Kasım 1893): Cope Whitehouse, "How to Save Egypt?", s. 655-664.
Cilt 61 (Nisan 1894): Frederic Harrison, "Constantinople as a Historic City", s. 438-458.
Cilt 61 (Mayıs 1894): Frederick Harrison, "The Problem of Constantinople", s. 614-633.
Cilt 62 (Ekim 1894): * Evelyn Wood, "The Crimea in 1854 and 1894", s. 469-497.
** Frederic Carrel, "In Syria", s. 562-573.
Cilt 62 (Kasım 1894): Evelyn Wood, ""The Crimea in 1854 and 1894", s.593-617.
Cilt 62 (Aralık 1894): Evelyn Wood, ""The Crimea in 1854 and 1894", s. 845-872.
Cilt 63 (Ocak 1895): Evelyn Wood, ""The Crimea in 1854 and 1894", s. 101-122.
Cilt 63 (Şubat 1895): * Richard Davey, "Turkey and Armenia", s. 197-210.
** Evelyn Wood, "The Crimea in 1854 ard 1894", s. 285-310.
Cilt 63 (Nisan 1895): W. T. Marriott, " The Situation in Egypt", s. 510-525.
Cilt 64 (Temmuz 1895): * Richard Davey, "The Present Condition of the Mohammedan Women in Turkey", s. 53-66.
** W. T. Marriot, "Zebehr Pasha", s. 101-112.
Cilt 64 (Kasım 1895): Richard Davey, "The Sultan and His Harem", s. 790-799.
Cilt 65 (Ocak 1896): *Richard Davey, "The Sultan and His Priests", s. 1-17.
** Rafiüddin Ahmad, "In Defence of Islam", s. 165-176.
Cilt 65 (Şubat 1896): * [W.], "The Two Eastern Questions", s. 193-208.

** Malcolm MacColl, "Armenia and Transvaal", s. 313-329.

Cilt 65 (Mart 1896): E. J. Dillon, "The Fiasco in Armenia", s. 341-358.

Cilt 65 (Nisan 1896): * Arthur Griffiths, "Egypt and Its Frontier", s. 499-509.

** Edward Dicey, "Russia and bulgaria", s. 663-676.

Cilt 66 (Ekim 1896), J. W. Gambier, "Eastern Question Far and Near: The Turkish Question in Its Religious Aspect", s. 521-535.

Cilt 66 (Kasım 1896): Thomas Gibson Bowles, "The Cyprus Convention", s. 626-634.

Cilt 66 (Aralık 1896): * Constance Sutcliffe, " Turkisih Guilds", s. 820-829.

** Karl Blind, " Young Turkey", s. 830-843.

Cilt 67 (Mart 1897): [A Turkish Patriot], "A Study in Turkish Finance", s. 332-348.

Cilt 67 (Mayıs 1897): * [A Turkish Patriot], " A Study in Turkish Reform", s. 639-659.

** J. N. Gambier, "Russia on the Bosphorus", s. 757-759.

*** Lucien Wolf, "The Case Against Greece", s. 772-781.

**** E. J. Dillon, "Crete and Cretons", s. 782-810.

Cilt 67 (Haziran 1897): * Malcolm MacColl, "A Plot Against the British Interests in the Levant", s. 811-824.

** Charles Williams, "The Thessalian War of 1897", s. 959-971.

Cilt 68 (Ağustos 1897): Bennet Burleigh, "The Greek War As I Saw It", s. 134-150.

Cilt 68 (Ağustos 1897): Lucien Wolf, "The Sultan and the Concert", s. 314-320.

Cilt 69 (Ocak 1898): Olga Novikoff, "Russia and Her Patients [Turkey, Austria and France]", s. 160-172.

Cilt 69 (Mayıs 1898): Edward Dicey, "Egypt: 1881 to 1897", s. 681-699.

Fraser's Magazine
Şubat 1830-Ekim 1882

1830'ların önde gelen siyasi dergilerinden birisiydi. Kendilerini "kilise ve devletin yandaşları" olarak niteleyen dergi çevresindeki muhafazakârlara "ilerici muhafazakârlar" deniyordu! Dergiye katkıda bulunan ünlüler arasında W. Tackeray, T. Carlyle, F. Mahoney'in adı zikredilebilir. Başlangıçtaki liberalliğinden ayrılarak muhafazakârlığa yönelen dergi ilk yıllarda 9.000'e yaklaşan tirajını da koruyamayarak 1880'lerin başında ancak 500 satabilir hale geldi. Özellikle 1841 yılında kurucusu James Fraser'in ölümü üzerine etkisini ve tirajını yitirmeye başladı. Başlangıçtaki etkinliğini ise politika, din ve toplumsal konulardaki konu ve yazar çeşitliliğine bağlamak doğru olur. Elli iki yıl boyunca dergide yayınlanan 6.500 üzerindeki makalenin ancak beşte biri imzalıydı ve % 1'inden biraz fazlası Osmanlılarla ilgiliydi.

Cilt 7 (Şubat 1833): "The Greek Revolution", s. 191-198.
Cilt 11 (Şubat 1835): Thomas Wright, "Popular Superstition of Modern Greece", s. 218-225.
Cilt 18 (Aralık 1838): * "A Visit to the Harem of the Pasha of Widdin", s. 679-686. ** "*Elliot's Travels in the Three Great Empires of Austria, Russia & Turkey*", s. 708-724.
Cilt 20 (Temmuz 1839): "The Eastern Question", s. 85-97.
Cilt 21 (Ocak 1840): Octavian Blewitt, "Constantinople", s. 90-106.
Cilt 21 (Mart 1840): Octavian Blewitt, "Modern Egypt", s. 319-331.
Cilt 21 (Haziran 1840): Octavian Blewitt, "Modern Greece-Part I", s. 649-658.
Cilt 22 (Temmuz 1840): Octavian Blewitt, "Modern Greece-Part II", s.81-89.
Cilt 29 (Ocak 1844): Julia Pardoe, " An Adventure in Bythnia", s. 52-67.
Cilt 47 (Nisan 1853): "Layard's Second Visit to Nineveh", s. 434-444.
Cilt 47 Mayıs 1853): "Turkey and the East of Europe in Relation to England and the West", s. 562-573.
Cilt 48 (Aralık 1853): * "The Internal Resources of Turkey", s. 670-677. ** "The Russo-Turkish Question", s. 711-726.
Cilt 49 (Mart 1854): "Sinope after the Battle [of November 1853 Between the Turkish and the Russian Fleets]", s. 314-317.
Cilt 49 (Mayıs 1854): "The Danube: From Vienna to Constantinople", s. 571-577.
Cilt 49 (Haziran 1854): George Strachey [?], "Germany, Greece and the Scandinavian Powers in Reference to Russia & Turkey", s. 718-729.
Cilt 50 (Temmuz 1854): "Prophecy of the Russians at Constantinople", s. 25-27.
Cilt 50 (Ekim 1854): "The Turk and His Future", s. 388-392.
Cilt 51 (Mayıs 1855): "A Visit to the Yezidi or Devil Worshippers of Armenia", s. 587-592.
Cilt 52 (Eylül 1855): Henry A. Murray, "Burton's Pilgrimage to El Medinah and Mecca", s. 318-329.
Cilt 53 (Şubat 1856): Mihail Kogalniceanu, "Moldo-Wallachia", s. 245-252.
Cilt 53 (Mart 1856), Henry A. Murray, "The Dead Sea Route and the Pilgrimage to Mecca", s. 311-326.
Cilt 54 (Ağustos 1856): George White-Melville, "A Peep into the Principalities [Wallachia & Moldavia]", s. 127-139.
Cilt 54 (Eylül 1856): Thomas C. Sanders, "Stanley's *Sinai &Palestine*", s. 336-345.
Cilt 54 (Ekim 1856): "The Bashi-Bazouks (Turkish Soldiers)", s. 375-392.
Cilt 54 (Kasım 1856): "Communication with the Far East [Plea for Suez Canal]", s. 574-581.
Cilt 55 (Ocak 1857): "A Visit to a Model Farm in Asia Minor", s. 59-63.

Cilt 55 (Şubat 1857): " A Visit to Kars While in the Hands of Russians", s. 160-173.
Cilt 55 (Mayıs 1857): "Excursions in Armenia", s. 602-611.
Cilt 55 (Haziran 1857): "Abdallah and Saida: A Tale of Mesopotamia", s. 718-722.
Cilt 56 (Ekim 1857): Robert B. Mansfield, "Shooting in Albania", s. 443-456.
Cilt 58 (Eylül 1858): Charles Augustus Murray, "Sketches from Egypt", s. 266-270.
Cilt 60 (Temmuz 1859): "A Visit to Mount Ararat", s. 111-121.
Cilt 61 (Ocak 1860): "Egypt & the Suez Canal", s. 134-150.
Cilt 62 (Ekim 1860): "The Financial Condition of Turkey", s.483-488.
Cilt 63 (Mayıs 1861): "The Turkish Diffuculty", s. 564-569.
Cilt 64 (Eylül 1861): Libanus (?), "Said Bey Jumblatt", s. 366-374.
Cilt 67 (Haziran 1863): Frances Power Cobbe, "The City of Peace [Jerusalem]" s. 719-738.
Cilt 69 (Nisan 1864): Henry A. Tilley, "Russia and Her Dependencies in Caucasus", s. 387-399.
Cilt 76 (Ekim 1867): "Turkey and the Crimean War: With Variations", s. 503-517.
Cilt 81 (Nisan 1870): John Vickers (?), "The Future of Turkey", s. 531-539.
Cilt 82 (Ağustos 1870): William Gifford Palgrave, "Mohametanism in the Levant", s. 198-217.
Cilt 82 (Eylül 1870): William Gifford Palgrave, "Mohametanism in the Levant", s. 303-321.
Cilt 82 (Ekim 1870): William Gifford Palgrave, "Mohametanism in the Levant", s. 468-482.
Cilt 83 (Ocak 1871): F. W. Newman, "On the Causes of the Crimean War", s. 1-13.
Cilt 85 (Şubat 1872): William Gifford Palgrave, "The Mohametan Revival", s. 246-260.
Cilt 86 (Eylül 1872): Francis Dwyer, "Servia", s. 341-356.
Cilt 88 (Aralık 1873), Humphry Sandwith, "A Trip to Bosnia", s. 698-713.
Cilt 89 (Haziran 1874): "Russia and Turkey", s. 671-687.
Cilt 93 (Ocak 1876): Evelyn Carrington Martinengo-Caesaresco, "Armenian Folk Songs", s. 1-24.
Cilt 94 (Temmuz 1876): * E. H. Kilian, "Austria and turkey", s. 1-24.
** Henry Sneyd, "The Koran versus Turkish Reform", s. 72-83.
Cilt 94 (Ağustos 1876): Humphry Sandwith, "From Belgrade to Constantinople", s. 230-249.
Cilt 94 (Ekim 1876): Francis William Neoman, "Causes and Objects of the Crimean War", s. 522-536.
Cilt 94 (Kasım 1876): E. H. Kilian, "The Bulgarians", s. 537-560.
Cilt 94 'Aralık 1876): Edwin de Leon, "Notes on the Turk", s. 686-697.

Cilt 95 (Nisan 1877): Roger D. Upton, "On the Bedaween of the Arabian Desert: Notes of a Recent Visit", s. 432-443.
Cilt 95 (Mayıs 1877): J. C. McCoan, "Slavery in Egypt", s. 563-570.
Cilt 95 (Haziran 1877): J. C. McCoan, "The War in Asia: Recollections of the Last Campaign [1854-1856]", s. 675-688.
Cilt 96 (Eylül 1877): J. C. McCoan, "The Caliphate", s. 399-405.
Cilt 96 (Ekim 1877): "Austria, Germany and the Eastern Question", s. 407-416.
Cilt 98 (Ağustos 1878): J. C. McCoan, "The Races of Asiatic Turkey", s. 135-147.
Cilt 98 (Eylül 1878): * J. C. McCoan, "The Resources and Products of Asiatic Turkey", s. 269-278.
** "Peace with Honour [In Turco-Russian War]", s. 385-395.
Cilt 98 (Ekim 1878): J. C. McCoan, "Slavery and Poligamy in Turkey",s. 403-413.
Cilt 98 (Kasım 1878): J. C. McCoan, "How Turkey in Asia is Governed?", s.545-558.
Cilt 98 (Aralık 1878): J. C. McCoan, "Public Works in Asiatic Turkey: Existing and Projected", s. 697-712.
Cilt 99 (Mayıs 1879): A. J. Wilson, "The Game of Egyptian Finance", s. 533-547.
Cilt 99 (Mayıs 1879): [One Who Has Lived There], "Reform in Asiatic Turkey", s. 626-634.
Cilt 102 (Ağustos 1880): A. H. Sayce, "a Forgotten Empire in Asia Minor [the Hitite Empire]", s. 223-233.

The London Magazine
Ocak 1820-Haziran1829

On yılı aşmayan kısa ömrüne rağmen döneminin en önemli dergilerinden birisiydi.Yazılarının yansızlığı ve mükemmelliği ile ün yapmıştı. Carlyl, Lamb, Hazlitt, De Quincy gibi yazarların katkıda bulunduğu dergi çok geniş bir konu spektrumuna sahipti. Hiçbir zaman yüksek bir tiraja ulaşamamasına rağmen, yayın hayatının son dört yılı dışında çok etkili bir dergi olmuştur.

Cilt 9 (Şubat 1824): James J. Morrier, "The Adventures of Hajji Baba of Isphahan", s. 193-197.
Cilt 10 (Aralık 1824): Henry Southern, "The Fanariotes of Constantinople", s. 561-570.
Cilt 3 [Yeni Seri] (Aralık 1825): "Letters From Constantinople", s. 527-532.
Cilt 4 [Yeni Seri] (Ocak 1826): "Henry Southern, "Greece in 1825", s. 1-17.

The London QuarterlyReview
Eylül 1853-Ekim 1900[1971]
Ondokuzuncu yüzyıl ortalarının uzun ömürlü ve etkili sekter dergilerinden birisidir. 1968 yılında *Church Quarterly Review* ile birleşerek *Church Quarterly* adını aldıktan sonra yayın hayatı 1971 yılında sona ermiştir. Amacı ve misyonu Methodist düşüncenin saygınlığını, prestijini ve "doğruluğu"nu savunmaktı. Derginin altı kurucusundan beşi papazdı ve bunlar arasında en etkili isim ise Dr. James Harrison Rigg'di. Süreli yayınlar üzerindeki pul vergisinin kaldırılmasından sonra diğer dinci süreli yayınlarla yarışmak üzere çıkarıldı. Ancak kapsamını dinsel alanla sınırlı tutmadı; edebi konularla ilgilenme iddiası da taşıdı. 1883 Ekim'inde başlayan ikinci seri ile yayın politikası değişikliğe uğradı ve değişik konularla ilgilenilmeye başlandı. Dinsel ya da laik "Doğu"ya ilişkin konulara bir hayli ilgi gösterdiği söylenebilir.

Cilt 1 (Eylül 1853): R. W. Monsell, "Christian Population of the Turkish Empire", s. 1-38.
Cilt 5 (Ocak 1856): James Dixon, "The War [Crimean] in Asia", s. 499-533.
Cilt 6 (Nisan 1856): W. B. Pope, "The Siege of Kars", s. 105-119.
Cilt 29 (Ocak 1868): R. M. Monsell, "The Eastern Question", s.399-462.
Cilt 33 (Ocak 1870): "Egypt & the Suez Canal", s. 441-456.
Cilt 45 (Ocak 1876): H. P. Huges, "The Exploration of Palestine", s. 277-322.
Cilt 46 (Nisan 1876): "Christian Populations in Turkey", s. 81-104.
Cilt 47 (Ocak 1877): "The Turkish Power: Its Origin, History and Character", s. 265-292.
Cilt 51 (Ocak 1879): J. K. James, "The People of Turkey", s. 405-424.
Cilt 67 (Ocak 1887): "The Turkish Advance and Retreat in Eastern Europe", s. 298-319.
Cilt 83 (Ekim 1894): U. A. Forbes, "The Egyptian Patriotic Movement of 1893", s. 111-127.
Cilt 84 (Temmuz 1895): "Some Phases of the Eastern Question", s. 332-353.
Cilt 91 (Ocak 1899): Agnes Smith Lewis, "Palestinian Syriac Lectionaries of the Bible", s. 75-86.

The London Review
Şubat 1829-Mart 1829
Yazarları dönemin ünlü simaları olmasına karşın iki sayı çıkabilen bir dergi. Başarısızlığı editoryal politikasına ve yazılarının "kitabi"liğine bağlanmaktadır. Yayınlanan iki sayıda yer alan 24 makaleden bir tanesinin Türkiye ilgili olduğu görülmektedir.

Cilt 1 (Mart 1829): Joseph Dornford, "War with Turkey", s. 502-521.

Longman's Magazine
Kasım 1882-Aralık1900 [1905]
Longman, Green & Co. Yayınevi tarafından aylık popüler bir "aile" dergisi olarak 1882 yılı sonlarında yayınlanmaya başlandı. Yayın politikası siyasal ve dinsel konulardan uzak durmak üzerine kurulmuştu. Dergi, "bu ülkedeki ve dünyanın her yerindeki insanları ve adetlerini inceleyecekti". Başlangıçta 74.000 olan tirajı 1890'larda 4.000'lere kadar düştü. Birkaç istisna dışında tüm yazılar imzalıydı. Dergiye katkıda bulunan ünlüler arasında.Thomas Hardy, Robert L. Steverison, R. Kippling, W.H. Hudson ve Henry James'in adı belirtilebilir. Yayın hayatı boyunca katkıda bulanan 406 kişiden 98'inin kadın olması da ayrıca dikkate değer.

Cilt 9 (Kasım 1886): John Knox Laughton, "Hobart Pasha", s. 32-43.
Cilt 28 (Haziran 1896): Georgina Max Müller, "Letters on Turkey [Part I]", s. 135-149.
Cilt 28 (Temmuz 1896): Georgina Max Müller, "Letters on Turkey [Part II]", s. 239-250.

Macmillan's Magazine
Kasım 1859-Aralık 1900 [1907]
Blackwood ve *Cornhill* dergilerine rakip olmak üzere Macmillan & Co. yayınevince çıkarılan aylık bir dergiydi. "Gezi notları, öykü ve şiiri, siyasal ve dinsel makalelerle bir arada sunacak" bir dergi olarak yola çıktı. Her sayıda siyasi bir makale, bir tefrika, bir edebi ya da felsefi yazı ya da gezi notları ve bir şiir ya da kısa öykü yer alırdı. Yukarda anılan rakiplerinden farklılığı, siyasal konulara partizan açıdan değil de "felsefi" açıdan bakma iddiasından kaynaklanıyordu. Bununla birlikte 1885 yılından sonra edebi konulara ağırlık verilmeye başlandı. Ondokuzuncu yüzyıldaki 41 yıllık yayın hayatı boyunca yayınlanan 3.978 makaleden 58'i (%1.4) Türklerle ilgiliydi.

Cilt 1 (Mart 1860): J. W. Blakesley, "M. De Leseps and the Suez Canal", s. 407-416.
Cilt 2 (Ekim 1860): C. M. Kennedy, "The Christian Subjects of Turkey", s. 452-463.
Cilt 6 (Ağustos 1862): Georgina Mary Muir Mackenzie, "Montenegro, the Herzegovine and the Slavonic Population of Turkey", s. 345-352.
Cilt 7 (Nisan 1863): Philip Christitch, "Servia in 1863", s. 498-504.
Cilt 8 (Haziran 1863): Georgina Mary Muir Mackenzie, "Exodus of Mussulmans from Srevia", s. 87-96.
Cilt 11 (Ocak 1865): Lucy Duff-Gordon, "Masr-el Kahira; Cairo: Extracts from the Letters of Lady Duff-Gordon", s. 177-181.

Cilt 11 (Ocak 1865): Lucy Duff-Gordon, "Extracts from Lady Duff-Gordon's Letters from Egypt", s. 362-370.
Cilt 12 (Mayıs 1865): Alexander Duff-Gordon, "A Trip to the Isthmus of Suez", s. 20-22.
Cilt 12 (Eylül 1865): Lucy Duff-Gordon, "Letters from Egypt", s.109-112.
Cilt 14 (Mayıs 1866): Lucy Duff-Gordon, "On the Nile", s. 24-29.
Cilt 14 (Temmuz 1866): Thomas Huges [?], "Baker's Exploration of the Nile Sources", s. 205-218.
Cilt 15 (Ocak 1867): William Gifford Palgrave, "A Visit to the Upper Egypt in the Hot Season", s. 247-256.
Cilt 21 (Kasım 1869): F. A. Eaton, "The Suez Canal", s. 82-95.
Cilt 31 (Aralık 1874): Thomas Huges, "Ismailia", s. 99-107.
Cilt 32 (Ağustos 1875): Charles Clermont-Ganneon, "The Arabs in Palestine", s. 361-373.
Cilt 33 (Kasım 1875): Alexander J. Wilson, "The Turkish Default", s. 88-96.
Cilt 33 (Ocak 1876): Edward A. Freeman, "Montenegro", s. 275-288.
Cilt 35 (Kasım 1876): Philip Christitch, "The Eastern question from the Point of View of the Eastern Christians [Part I]", s.84-94.
Cilt 35 (Aralık 1876): Philip Christitch, "The Eastern Question from the Point of View of the Eastern Christians [Part II]", s.158-176.
Cilt 35 (Mart 1877): Marwood Tucker, "Constantinople: A Sketch During the Conference", s. 397-402.
Cilt 36 (Temmuz 1877): A. H. Wavell, "A Russian Account of the Seat of War in the Asiatic Turkey", s. 251-256.
Cilt 37 (Şubat 1878): G. J. Playfair, "A Month with the Turkish Army in the Balkans by an Artillery Officer", s.286-298.
Cilt 37 (Şubat 1878): James Bryce, "Constantinople", s. 337-352.
Cilt 38 (Ağustos 1878): * Malcolm Laing Meason, "In the Turkish Service", s. 302-312.
** R. Hamilton Lang, "Cyprus [Part I]", s. 325-336.
Cilt 38 'Eylül 1878): R. Hamilton Lang, "Cyprus [Part II]", s. 337-347.

Cilt 38 (Ekim 1878): Arthur J. Evans, "The Austrians in Bosnia", s. 495-504.
Cilt 39 (Kasım 1878): * R. Hamilton Lang, "Reform in Turkey", s. 82-90.
** Garnet Wolseley, "Letter from Cyprus", s. 96.
Cilt 39 (Şubat 1879): R. Hamilton Lang, "Notes on Turkish Reform", s. 354-356.
Cilt 40 (Mayıs 1879): George Augustin Macmillan, "Jannina: Greek or Turkish?", s. 90-96.

Cilt 40 (Eylül 1879): R. Hamilton Lang, "Cyprus: Is It Worth Keeping?", s. 441-448.

Cilt 41 (Nisan 1880): Golden Horn [Laurence Oliphant], "Backsheesh (In Turkey)", s. 484-495.

Cilt 42 (Eylül 1880): Eugene Schuyler, "A Turkish Historian of a War with Russia (Part I)", s. 357-367.

Cilt 42 (Ekim 1880): Eugene Schuyler, "A Turkish Historian of a War with Russia (Part II)", s. 428-435.

Cilt 46 (Haziran 1882): * De Wilton (?), "Egypt: Cairo in April 1882", s. 166-171. ** Percy A. Barnett, "Egypt: An Oriental Prison and Prisoners", s. 172-176.

Cilt 46 (Ekim 1882): H. Sutherland Edwards, "Moltke's Campaign Against the Egyptians", s. 473-481.

Cilt 47 (Ocak 1883): Stanley Lane-Poole, "Ottoman Poetry", s. S. 224-235.

Cilt 47 (Şubat 1883): C. A. Fyffe, "France, Egypt and the Suez Canal in 1875: An Unpublished Document", s. 303-304.

Cilt 48 (Ağustos 1883): J. Theodore Bent, "Two Turkish Islands Today [Chios & Samos]",s. 299-309.

Cilt 49 (Aralık 1883): John Morley, "Two Books on Egypt", s. 125-131.

Cilt 49 (Mart 1884): R. L. Playfair, "The Jedda Massacres and the Slavery in the Red Sea", s. 384-393.

Cilt 53 (Şubat 1886): R. Hamilton Lang, "The Situation in Egypt", s. 246-256.

Cilt 59 (Ocak 1889): Hannah Lynch, "A Story of Chios", s. 202-218.

Cilt 59 (Nisan 1889): C. J. Cornish, "A Turkish Democrat [Kemal Bey]", s. 452-457.

Cilt 60 (Ağustos 1889): D. G. Hoggarth, "In Macedonia", s. 281-288.

Cilt 70 (Ekim 1894): M. J. Fawelly, "British Rights in Egypt", s. 464-467.

Cilt 79 (Ocak 1899): Spencer Brodhurst, "An Egyptian Protectorate", s. 171-181.

Cilt 79 (Şubat 1899): Daisy Huge Price, "Valda Hânem: the Romance of a Turkish Harem", s. 241-256.

Cilt 79 (Mart 1899): Daisy Huge Price, "Valda Hânem: the Romance of a Turkish Harem", s.321-339.

Cilt 79 (Nisan 1899): Daisy Huge Price, "Valda Hânem: the Romance of a Turkish Harem", s. 401-418.

Cilt 80 (Mayıs 1899): Daisy Huge Price, "Valda Hânem: the Romance of a Turkish Harem", s. 1-16.

Cilt 80 (Haziran 1899): Daisy Huge Price, "Valda Hânem: the Romance of a Turkish Harem", s. 81-104.

Cilt 80 (Temmuz 1899): Daisy Huge Price, "Valda Hânem: the Romance of a

Turkish Harem", s. 161-172.

Cilt 80 (Ağustos 1899): Daisy Huge Price, "Valda Hânem: the Romance of a Turkish Harem", s. 241- 258.

Cilt 80 (Eylül 1899): Huge Price, "Valda Hânem: the Romance of a Turkish Harem", s. 321- 335.

Monthly Chronicle
Mart 1838 – Haziran 1841

Doğa felsefesi ve astronomi hocası Profesör Dionysius Lardner tarafından "en yeni ve en taze bilgileri, çeşitli bölümler halinde, yeterince okuma imkânı bulamamış çalışan insanların hizmetine sunmak" amacıyla kurulan bir dergiydi. Yayınlandığı yaklaşık üç yıl boyunca hayatın her alanına ilişkin ilginç ve bilgilendirici yazılar içermesine rağmen uzun ömürlü olamamıştır. Nedeni yazıların "ağır ve sıkıcı" olmasına bağlanmaktadır. G. Mazzini, L. Blanchard, W. Hazlitt ve G. H. Lewes gibi dönemin ünlü yazar ve gazetecilerine sayfalarında yer vermiştir. Yayınlandığı sürece dergide yer alan 370 makaleden yalnızca bir tanesi Türkiye ile ilgilidir.

Cilt 3 (Temmuz 1839): "Our Eastern Relations: Convention between Turkey & Great Britain", s. 60-68.

The National Review
Temmuz 1855 – Kasım 1864

Aynı adla yayınlanan iki dergiden ilki, 19. yüzyıl İngiltere'sinin önemli Unitarian yayın organlarından birisiydi. 1845-1855 yıllarında arasında yayınlanmış olan Unitarian *The Prospective Review*'un devamı olarak 19 kişiden toplanan 50-200 sterlin bağışlarla kurulan derginin amacı, "şu sırada İngiltere'de olduğundan farklı bir şekilde, genel prensiplere sürekli vurgu yapmak.. özellikle de İngiliz karakterini vurgulamak" olarak belirtilmişti. Tipik bir orta yol dergisi olarak nitelenebilecek derginin yazarları birkaçı kadın olmak üzere 9-10 kişiydi. İlk çıktığında 500 dolaylarında satarken 5-6 yıl sonra tirajı 1.500'e ulaştı. Tirajının düşük olmasına karşın düşünce, edebiyat ve toplumsal konularda etkili olduğu söylenebilir. Toplam 366 makalesinden 5'i Türkiye ile ilgilidir.

Cilt 1 (Ekim 1855): [W. R. Greg ?], "The Fall of Sebastopol", s. 478-487.

Cilt 2 (Ocak 1856): J. J. Tayler, "Phoenicia", s. 156-177.

Cilt 7 (Ekim 1858): Gottfried Kinkel, "the Sculptures from Halicarnassus in the British Museum", s. 296-332.

Cilt 9 (Ekim 1859): Franklin Lushington, "Senior's *Journal in Turkey & Greece*", s. 316-339.

Cilt 19 (Kasım 1864): E. B. Lomer (?), "The Russian Version of the Crimean War", s. 107-143.

The National Review
Mart 1883- Aralık 1900 [1960]

"*The National Review* parti organı değildir, sayfaları söyleyecek sözü olan ve bunu söylemesini bilen bütün Muhafazakârlara açıktır" denmesine karşın Tory'lerin (Muhafazakâr Parti) organı olmaktan kurtulumadı. Her şeyden önce ilk editörü Alfred Austin (1883-1887) bir partili idi. Gladstone yönetiminin (Liberal-Whig) halkın pek çok talebine cevap verememesi dergiye bolca malzeme sağlıyordu. Dergi kadınlara oy hakkı konusuna 1880'lerin sonunda sayfalarında önemlice bir yer ayırmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru ise 10.000'lik tiraja ulaşmayı başarmıştır. Dergide yayınlanan 2.500'ü aşkın makalenin 14'ü Osmanlı İmparatorluğu ve Türklerle ilgilidir.

Cilt 1 (Ağustos 1883): Philip Vernon Smith, "The .... and the British Troops in Egypt", s. 874-884.

Cilt 4 (Ocak 1885): Demetrius C. Boulger, "Railways in Asiatic Turkey", s. 620-630.

Cilt 5 (Temmuz 1885): Carlde Malortie, "Our Work in Egypt", s. 668-680.

Cilt 6 (Eylül 1885): Arminius Vambery, "My Lecturing Tour in England", s. 11-25.

Cilt 6 (Ocak 1886): Andrew T. Sibbald, "The Original Institution of the Turkish Army", s. 679-692.

Cilt 11 (Mart 1888): Ulick Ralph Burke, "What We Have Done for Cyprus?", s. 103-114.

Cilt 11 (Mayıs 1888): W. F. Lawrence, "The English in Egypt", s. 344-353.

Cilt 14 (Kasım 1889): F. C. Conybeare, "Armenia & Armenians", s. 295-315.

Cilt 21 (Nisan 1893): Rafiüddin Ahmad, "England in Relation to Mohamedan States", s. 187-195.

Cilt 24 (Kasım 1894): Stanley Lane-Poole, "The Attacks on Lord Stratford de Redcliffe", s. 316-333.

Cilt 25 (Mart 1895): J. St.Loe Strachey, "Tunis and Egypt", s. 21-34.

Cilt 26 (Aralık 1895): [A Turkish Gentleman of High Position], "A Turkish Note on the Turkish Question [in French]", s. 569-572.

Cilt 27 (Nisan 1896): T. H. Farrer, "Egypt and England", s. 166-177.

Cilt 27 (Haziran 1896): T. H. Farrer, "Justice to Egypt", s. 483-488.

The New Monthly Magazine
Ocak 1821-Aralık 1884

Geçirdiği ad değişiklikleriyle 19. yüzyılın önemlice bir bölümünde gündemde kalan bir dergi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1814-1820 yılları arasında yayınlanan aynı adlı dergiden sonra enerjik işadamı ve işbilir yayıncı Henry Colburn'un yarattığı bir süreli yayındı. Yüzyılın ortasında *New Monthly Magazine* fiyatının yüksekliğine rağmen yüksek tirajlı (4.000-5.000) bir dergiydi ve Charles Lamb, Stendhal, William Hazlitt ve Horace Smith gibi yazarlarına o dönem için yüksek sayılabilecek telif ücretleri ödüyordu. 1845 yılında sahip değiştirdi ve William H. Ainsworth tarafından satın alındı. Bu tarihten itibaren Türkiye ile ilgili makalelerin sayısı arttı. Yaklaşık 65 yıllık yayın hayatı boyunca dergiden yayınlanan 5.180 makaleden 42'si Türkiye ile ilgiliydi. 1814-1820 yılları dışarda bırakılırsa, derginin geçirdiği ad değişiklikleri şöyle oldu: *The New Monthly Magazine and Literary Journal* (1821-1836); *The New Monthly Magazine and Humorist* (1837-1852); *The New Monthly Magazine* (1853-1881); *The New Monthly* (Ocak-Ekim 1882) ve *The New Monthly Magazine* (1882-1884).

Cilt 17 (Ekim 1826): "Recollections of Turkey", s. 305-314.
Cilt 19 (Şubat 1827): "Recollections of Turkey", s.137-149; 395-400.
Cilt 20 (Temmuz-Ağustos 1827): "Recollections of Turkey", s. 87-96; 181-190.
Cilt 22 (Şubat 1822): "The Dancing and Howling Dervishes of Constantinople", s. 152-161.
Cilt 23 (Ağustos 1828): "Observations on the Greek Question", s. 113-122.
Cilt 26 (Ağustos 1829): "Constantinople", s. 184-190.
Cilt 26 (Ekim 1829): "A Vision of Constantinople at Midnight [An Anonymous Poem]", s. 395.
Cilt 32 (Ağustos 1831): [C. M. F.], " A Story of the Plague at Constantinople", s. 166-172.
Cilt 41 (Mayıs 1834): [M. M.], "What is to be Done with Turkey?", s. 33-40.
Cilt 47 (Ağustos 1836): "Reform in European turkey", s. 475-478.
Cilt 59 (Mayıs 1840): Isabella Romer, "Some Account of the Turkish Pretender", s. 14-25.
Cilt 67 (Ocak Nisan 1843): "Correspondence of Lady Hester-Stanhope from Turkey, Syria & Etc., s. 8-21; 227-240.
Cilt 70 (Ocak-Nisan 1844): Marchioness Londonderry, "Narative of a Visit to the Courts of Vienne, Constantinople, Athens & Naples", s. 25-40; 216-237; 402-414; 539-548.
Cilt 77 Temmuz 1846): W. Francis Ainsworth, "Ibrahim Pasha in Syria", s. 348-366.
Cilt 79 (Nisan 1847): W. Francis Ainsworth, "Ascent of the Tigris", s. 502-515.

Cilt 88 (Nisan 1850): "Turkey and Its Destiny", s. 433-451.
Cilt 89 (Mayıs 1850): "The Survey of the Euphrates", s. 122-128.
Cilt 90 (Ekim 1850): "Smyrna: The 'City of Figs' [From A Levantine Journal by Mahmouz Effendi]", s. 150-158.
Cilt 93 (Aralık 1851): The Mountain Tribes of Turkey in Europe", s. 394-409.
Cilt 98 (Temmuz 1853): "Turkey & Russia: the Holy Sepulchre and Syria", s. 271-287.
Cilt 98 (Ağustos 1853): The Eastern Question", s. 415-422.
Cilt 100 (Nisan 1854): "Armenia", s. 464-474.
Cilt 101 (Mayıs 1854): * "On the Turkish Question: A Glance at the Political State of Europe at Present and in Future", s. 74-82.
** "Schamyl: The Warior Prophet of the Caucasus", s. 83-95.
Cilt 101 (Haziran 1854): "The Turkish Campaign of 1829", s. 152-161.
Cilt 101 (Ağustos 1854): Nicholes Michell, "Constantinople [A Poem]", s. 440-441.
Cilt 103 (Şubat 1855): "Our Camp in Turkey", s. 246-252.
Cilt 106 (Şubat 1856): "Omar Pasha's Campaign in Asia", s. S.127-138.
Cilt 109 (Şubat 1857): "The Euphrates & War in Persia", s. 183-188.
Cilt 111 (Kasım 1857): "Three Weeks in Pera", s. 352-367.
Cilt 135 (Eylül 1865): "The Canal of Suez and the French in the Land of Goshen", s. 1-12.
Cilt 138 (Aralık 1866): The Turks in Europe and the Candian Insurrection", s. 378-395.
Cilt 144 (Mart 1869): "The Euphrates Expedition", s. 347-366.
Cilt 148 (Ocak 1871): "The Black Sea Question", s. 1-13.
Cilt 1 [Yeni Seri] (Ocak 1872): "The Euphrates Valley Railway", s. 34-41.
Cilt 1 [Yeni Seri] (Şubat 1872): "The Euphrates Valley Railway", s. 112-120.
Cilt 3 [Yeni Seri] (Mart 1873): "The Euphrates Valley Route to India", s. 228-232.
Cilt 9 [Yeni Seri] (1876): William Francis Ainsworth, "Turkey: Its Natural History and Resources", s. 285-295; s.415-424; 497-505; 646-656.
Cilt 10 [Yeni Seri] (1876): William Francis Ainsworth, "Turkey: Its Natural History and Resources", s. 24-35; 186-194; 301-312; 419-426; 546-555.
Cilt 15 [Yeni Seri] (1878): *. "Turkey in Asia: A Residential Point of View", s. 287-293.
** "Roads and Railroads in Turkey in Asia", s. 428-435; 499-506.
Cilt 17 [Yeni Seri] (Haziran 1880): "Our Portraits: James William Redhouse", s. 662-669.

Özet:
XIX. yüzyıl Osmanlı toplum tarihinin en önemli kaynaklarından birisi de İngiliz süreli yayınlarında yer alan çalışmalardır. bu yazı serisinde 45 süreli yayında bulunan 1.067 bibliyografik künye yayınlanmaktadır. Bu kez künyelerin yayınlandığı dergiler *The Fortnightly Review* (Mayıs 1865-Aralık 1900 [1928]), *Fraser's Magazine* (Şubat 1830-Ekim 1882), *The London Magazine* (Ocak 1820-Haziran 1829), *The London Quarterly Review* (Eylül 1853-Ekim 1900 [1971]), *The London Review* (Şubat 1829-Mart 1829), *Longman's Magazine* (Kasım 1882-Aralık 1900 [1905]), *Macmillan's Magazine* (Kasım 1859-Aralık 1900 [1907]), *Monthly Chronicle* (Mart 1838-Haziran 1841), *The National Review* (Temmuz 1855-Kasım 1864), *The New Monthly Magazine* (Ocak 1821-Aralık 1884) and *The National Review* (Mart 1883-Aralık 1900 [1960])dır.

Anahtar sözcükler: XIX. yüzyıl Osmanlı toplumu, İngiltere, süreli yayınlar tarihi, bibliyografya.

Abstract:
One of the main sources for the XIX. century Ottoman society is the articles published by the English review and magazines. Bibliography of 1067 articles published in 45 of these periodicals will be introduced together with descriptions of the periodicals and authors; this time included, *The Fortnightly Review* (May 1865-December 1900 [1928]), *Fraser's Magazine* (February 1830-October 1882), *The London Magazine* (January 1820-June 1829), *The London Quarterly Review* (September 1853-October 1900 [1971]), *The London Review* (February 1829-March 1829), *Longman's Magazine* (November 1882-December 1900 [1905]), *Macmillan's Magazine* (November 1859-December 1900 [1907]), *Monthly Chronicle* (March 1838-June 1841), *The National Review* (July 1855-November 1864), *The New Monthly Magazine* (January 1821-December 1884) and *The National Review* (March 1883-December 1900 [1960]).

Keywords: XIX. century Ottoman society, England, history of periodicals, bibliography.

YENİ...

ANKARA KEÇİSİ
VE
ANKARA TİFTİK DOKUMACILIĞI

TÜKENEN BİR ZENGİNLİĞİN VE ÇÖKEN BİR SANAYİNİN TARİHSEL ÖYKÜSÜNDEN KESİTLER

ERMAN TAMUR

ato
Ankara Ticaret Odası

Bu kitabı satın almak için hemen tıklayın!..

www.sanatkitabevi.com.tr

Çürüksulu Ali Paşa ve Ailesi Üzerine Biyografik Notlar

Oktay ÖZEL*

Aşağıda okuyacağınız satırlar daha geniş kapsamlı bir göç hikayesinin küçük bir epizodudur. Göçün savurduğu hayatlardan tarihte bir nebze de olsa isim ve iz bırakmış bir bey/paşa ailesinin mercek altına alınmış hikayesidir. Bir imparatorluk taşrasındaki "bey"likten Osmanlı Paşalığına, oradan Padişah yaverliğine uzanan bir şahsiyetin, Ali Paşa'nın etrafında kurulmuş bir aile hikayesi. Bu hikaye, Osmanlıdan Cumhuriyet'in ilk dönemlerine her safhasına Ali Paşa'nın, onun yokluğunda oğullarının, özellikle Ziya Bey'in, yakın veya uzak gözetiminde gerçekleşen 93 Harbi Kafkas muhacirlerindan bir grubun Orta karadeniz'e, Ordu bölgesine yönelik göç, iskân ve burada tutunma mücadelelerinin değişik boyutları üzerine hâlen devam etmekte olan bir sosyal tarih çalışmasının mütevazı bir yan ürünüdür. Bu haliyle tam olmaktan uzaksa da, tarihin bir dönemine ve o dönemin insanlarına dair genel bir fikir vermesi umulur.

---

* Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü. (oozel@bilkent.edu.tr) Araştırma boyunca kendileriyle görüştüğüm, ellerindeki bilgi, belge ve fotoğrafları benimle paylaşan Çürüksulu Ali Paşa ailesinin İstanbul ve Perşembe'de yaşayan fertlerinden öncelikle Sayın İsmail Hakkı Eğilmez'e, Kamile ve Lütfü Karabağ'a, Fatma, Ali ve Ziya Çürüksulu ile Binzet Hanım'a ve kızları Dilşen ve Nurşen Hanımlara gösterdikleri anlayış, dostluk ve misafirperverlik için samimi teşekkürlerimi sunuyorum. Aile üyeleriyle ilgili kısımları önceden okuyup gözden geçirmelerine rağmen, metin son şeklini alırken kimi noktalarda hata veya belirsizlikler kalmışsa, bunun sorumluluğu tamamen bana aittir. Bu sınırlı yazıda kullanamadığım eldeki bütün belge ve fotoğraflarla genişleterek kitap haline getirmeyi düşündüğüm çalışmanın sonraki aşamalarında söz konusu belirsizlik veya yanlışların giderileceğini umuyorum (O.Ö.).

Giriş: 93 Harbi'nde bir cephe

"93 Harbi" olarak bilinen 1877-78 Osmanlı Rus savaşındayız. Osmanlı orduları Balkanlarda büyük bir direniş sürdürüyor. Gazi Osman Paşa'nın meşhur Plevne savunması ve Rus ordularının İstanbul'un sınırlarına dayanması bu cephedeki en dramatik anlar. Savaşın bir de Kafkas cephesi var. Burada ise Osmanlı 4. Ordusu, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın komutanlığında yalnızca Rus kuvvetlerine değil kar,

Kafkas Cephesi'ndeki çatışmalardan bir an

kış, kıyamete karşı da savaşıyor. Cephenin kuzeyinde Batum Orduy-ı Hümâyunu, Kobuleti'nin (Çürüksu) hemen kuzeyinde mevzilenmiş Rus kuvvetlerine karşı bu bölgeyi savunmaya, mümkünse Rus kuvvetlerini ricata zorlamaya çalışıyor. Bir yandan Batum-Çürüksu bölgesi güneyden savunuluyor, bir yandan Osmanlı donanması Sohumi'den karaya çıkardığı kuvvetlerin desteğinde silahlandırıp ayaklandırdığı yerli ahaliyle Rus kuvvetlerini kuzeyden sıkıştırıyor. Dönemin dünyadaki üçüncü büyük donanmasına sahip olduğu söylenen Osmanlı'nın savaş gemileri arada bir kıyının

hemen içerlerinde süregiden bu savaşa denizden salvolarla katılıyor, Rus kuvvetlerini yıldırmaya, Osmanlı kuvvetlerini cesaretlendirmeye çalışıyor.[1]

Kafkas cephesindeki asıl büyük savaş ve şiddetli çatışmalar ise güneyde, Erzurum, Kars, Ardahan hattında süregitmektedir. Batum-Çürüksu bölgesindeki savaş kısa sürede bir oyalama savaşına dönmüştür. Buradaki Osmanlı kuvvetlerinin komuta kademesi arasında çok uyumlu ve kararlı bir işbirliği olmadığı gibi, bu cephe ile güneydeki asıl ordu komutanlığı arasında da irtibat eksikliği vardır. Hepsi bir yana, İstanbul'daki genel komutanlık bütün dikkatini Balkan cephesine yöneltmiştir. Kafkas ordusu derme-çatma bir ordudur, subay kadrosu gelişigüzel seçilmiştir, ihtiyat kuvvetleri ile yerli milislerden oluşan muavine taburlarının komutanlık ile arzulanan derecede uyumlu ve disiplinli bir emir komuta ilişkisi söz konusu değildir. Ordunun elinde doğru dürüst bir bölge haritası bile yoktur. İaşe ise her daim önemli bir sorundur. Velhasıl, bütün bu olumsuz koşullarda iş yine erâtın iman kuvvetiyle yürümekte, buna rağmen şaşırtıcı mevzii başarılar kazanılmaktadır. Ne var ki, Ahmet Muhtar Paşa'nın tecrübesi ve kumanda yeteneği de kaçınılmaz sonu önleyemeyecek, Osmanlı ordusu kendisinden kat kat üstün Rus kuvvetlerinin nihai taarruzu karşısında dağılacaktır.[2]

Bu olumsuzluklara rağmen, Batum-Çürüksu bölgesinde bir düzine taburdan ibaret düzenli piyade, süvari ve topçu birlikleri, yerli milislerden oluşan beş taburluk muavine kuvveti[3] ve Acaralılardan oluşan üç milis süvari birliğinin yardımıyla bölgede kademeli savunma hatları oluşturmuştur. Anılan milis kuvvetler bu hatların en önünde dinamik bir savunma ve yıpratma saldırıları yapacaktır. Nitekim böyle de olmuş, 24-27 Nisan 1877'de başlayan ve aralıklarla Mayıs, Haziran, Ekim ve son olarak 1878 Ocak aylarında gerçekleşen Rus saldırıları şiddetli mevzii savunmalarla durdurulmuştur. Zaman zaman geri çekilmeler yaşanmış, ancak fırsat buldukça da karşı taarruzlarla Rus kuvvetleri geri çekilmeye zorlanmıştır. 31 Ocak 1878'de imzalanan Edirne Mütarekesi nihayet bu savaşı sona erdirdiğinde, Osmanlı orduları bütün diğer cephelerdeki hezimete rağmen, tek başarısını bu cephede, yani Batum-Çürüksu hattında göstermiştir. Rus ordularına kuzeyden iniş şansı verilmemiş, halkının büyük kısmı Müslüman olan stratejik Batum liman şehri ile hemen kuzeyindeki Çürüksu bölgesi başarıyla savunulmuştu. Bu savaşın büyük ölçüde, kendilerine yeni silahlar

1 Savaşın ayrıntıları için bkz. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi. Osmanlı Devri 18771878 Osmanlı Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, II. Cilt, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985 (bundan sonra *Kafkas Cephesi* olarak kısaltılacaktır).

2 Bkz. *Kafkas Cephesi.* Savaşa katılanlardan bir subayın şahsi gözlemleri ve verdiği bilgiler için de ayrıca bkz. Mehmed Arif, *Başımıza Gelenler*, 1. cilt, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, tarihsiz.

3 "Çürüksulu Ali Paşa", *Ceride-i Askeriye*, Sayı 50 (1334), s. 498'de Ali Paşa'nın bu savaştaki muavine askerinin 12 tabur olduğu belirtiliyor (Burada, aslına ulaşamadığım bu yazının, Fuad Bey terekesinden çıkan el yazısı kopyası kullanılmıştır. Bundan sonra *Ceride-i Askeriye* şeklinde kısaltılacaktır).

verilmedikçe her fırsatta firar etme eğilimi gösteren milis muavine askerleri sayesinde kazanıldığını bizzat Osmanlı askeri kayıtları belirtmektedir (*Kafkas Cephesi*, 1985: 98).

Savaşların garip cilvesine bakın ki, orduların diğer cephelerde uğradığı ağır kayıpların Osmanlı'ya mâli faturası, yani Rusların talep ettiği büyük savaş tazminatı altından kalkılacak gibi değildir. Bu mütarekeyi takip eden 3 Mart 1878 Ayastafenos ve 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşmaları sürecinde, araya giren İngiltere gibi devletlerin de müdahalesiyle, bu miktarın önemli ölçüde düşürülmesi karşılığında Osmanlı devleti Kars, Ardahan ve Doğu Bayezit ile birlikte Batum'u da Ruslara bırakmayı kabul etmiştir.[4] Böylece, savaşta başarıyla elde tutulan Batum-Çürüksu bölgesi, yani Osmanlı'nın Güney Kafkaslardaki hakimiyetinin son adacığı, böylece masada kaybedilmiş olur, elden çıkar.

Osmanlı hizmetinde bir hanedan: Tavdgiritzeler ve Ali Paşa

Hikayemiz işte bu noktada, 93 Harbi ile başlıyor. Kahramanımız, savaş boyunca bu bölgenin savunmasında önemli rol oynayan, bir ara emirlerin hilâfına aldığı bir kararla stratejik Sampa tepelerinin Rusların eline geçmesine sebep olan, ama çabuk toparlanıp müteakip taarruzda buraları tekrar ele geçiren yerli milislerden oluşan "muavine" taburlarının kumandanı Çürüksulu Ali Paşa'dır (*Kafkas Cephesi*, 1985: 41, 85-89, 97-98).

Ali Paşa Çürüksu'nun nüfuzlu Gürcü hanedanlarından birinden, bir bey ailesinden gelmektedir. Mensup olduğu Tavdgiritze ailesi Çürüksu'nun yönetici ailelerindendi. 18. yüzyıl başlarından itibaren Gorya eyaletine bağlı Kobulet ve Hina nahiyelerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Çürüksu Kazası'nın yönetimi ocaklık şeklinde, yani babadan oğula geçecek bir şekilde bölge beylerinden yeni Müslüman olmuş Rüstem Mehmet'e verilmişti. Rüstem'in ölümünden sonra yönetim bir Hıristiyan beyin eline geçmiş, bölge ahalisinin büyük bir kısmı tekrar Hıristiyanlığa dönmüştü. Bu beyin ölümüyle Çürüksu Beyi olarak karşımıza çıkan Tavdgiritze ailesinden Mamuka Han, Ali Paşa'nın büyük dedesiydi. Mamuka'nın baskıcı yönetimine karşı ahalinin artan şikayetleri üzerine Ahısha'daki Osmanlı Valisi Süleyman Bey kendisini uyarmış, Mamuka'nın oğlu Simon'u Ahısha'da rehin tutmuştu. Bu Simon sonradan Müslüman olarak Süleyman adıyla Osmanlı yönetimince babasının yerine bey tayin edilmiştir.[5] Aile içindeki rivayete göre 1812'de ölen Süleyman Bey Tavdgiritze geride iki kız ve iki erkek evlat bırakır. Kızları Dünyadar ve Yaldız Hanımlardan biri daha sonra Ardahan beylerinden biriyle evlenir. Süleyman Bey'in oğullarından İbrahim Arslan Bey (yklş. 1797-1851) biri bölgenin etkili ailelerinden Atabeklerden olmak üzere iki hanımla evlenmiş, Cordan ailesinden gelen diğer eşinden doğan çocukları arasından devlet hizmetinde bulunmuş paşalar

4 Bu antlaşmaların ilgili maddeleri için bkz. Erim, 1953: 396, 422.

5 Bu bilgiler için bkz. Kodaman ve İpek, 1992: 102.

çıktığı gibi, bunların çocukları arasında Osmanlı hanedanı mensuplarıyla evlilik yapanlar da olacaktır.[6]

Süleyman Bey'in büyük oğlu Mehmet Bey (1793-1853) ise üç ayrı hanımla evlenmiş ve on çocuk sahibi olmuştu. Kardeşi Arslan gibi, o da ilk evliliğini Atabeklerden yapmış, bu evlilikten doğan çocuklarından biri, Hasan Paşa, 1854'te Kırım Savaşı'nda hayatını kaybetmiştir.[7] Mehmet Bey ikinci evliliğini yine bölgenin Gürcü hanedanlarından Hemşioğullarından bir hanımla gerçekleştirmiş ve ondan da ikisi kız biri erkek üç çocuğu olmuştur.[8] Mehmed Bey'in bu hanımdan olan üçüncü çocuğu 1877'de, 93 Harbi esnasında ölen Hacı Hüseyin Bey'dir.[9]

Çürüksulu Ali Paşa, Mehmet Bey'in üçüncü eşi Fatma Dindine Hanım'dan olan dört çocuğundan biriydi. 1245 (1829-30)'da Çürüksu'da doğmuştu. Elmas adlı bir kızkardeşi vardı. Erkek kardeşlerinden Sefer Bey (1843-1864) genç yaşta bir savaşta ölmüş, diğeri Osman (1838-1909) ise 93 Harbi'nin hemen sonrasına kadar kardeşi Ali ile paralel bir kariyer sürdürmüştür. 93 Harbi'nde kardeşi Ali Paşa'yla birlikte aynı milis muavine taburlarında savaşmıştır. Eğer 7 nolu dipnotta verilen bilgiler doğruysa, üç kardeş Kırım Savaşı'na da birlikte, benzer milis kuvvetlerle katılmış, başarılı hizmetleri üzerine kendilerine "Kapıcıbaşı"lık rütbesi verilmişti. Başka bir bilgiye göre, Ali Paşa o savaşta ölen kardeşi Hasan'ın kuvvetlerinin kumandasını devralmış, bu sıfatla gösterdiği başarı üzerine kendisine "mîrü'l-ümeralık" tevcih edilmiştir (*Ceride-i Askeriye*).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) bulabildiğimiz müteferrik belgelere göre, Ali Paşa 1277 (1861-62) tarihinde karşımıza "mîr-i mîran" olarak çıkmaktadır (Sadâret

6 İbrahim Arslan Bey'in oğlu Bahri Paşa, döneminin önde gelen Gürcü şahsiyetlerinden biriydi. Kendisi İttihat ve Terakki yönetiminin Bahriye ve Nafia Nazırlıklarını yapmış olan yeğeni Çürüksulu Mahmut Paşa ile birlikte 1880'lerden sonra İstanbul'da küçük bir cemaat teşkil eden Gürcü göçmenlerin 1911'de kurduğu Gürcü Kulübü'nün aktif üyelerinden biriydi Surguladze, 1999: 13-14. Bahri Paşa'nın kızlarından Şadiye Hanım Abdülhamid'in şehzadesi Burhaneddin Bey'in oğlu Tevfik Bey ile evlenmişti. Bu şehzadeden doğan çocukarı Cem ve Beyazıt ile Cem'in kızı Nilüfer (Sultan) ve oğlu Selim halen İsviçre'de yaşamaktadırlar.

7 Bu Hasan Paşa, Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşılarından olup Kırım Savaşı esnasında Şekvetil muharebesindeki gayretlerinden ötürü kendisine Istabl-ı Âmire Müdürlüğü rütbesi verilen Çürüksu kazası Asakir-i Muvazzafa binbaşısı Hasan Bey olmalıdır. Osmanlı resmi kayıtları, bu esnada Hasan Bey'in kardeşlerine de Kapıcıbaşılık rütbesi verildiğini belirtmektedir (Kodaman ve İpek, 1992: 113). Bu kardeşler, Mehmed Bey'in diğer hanımından olan oğulları Ali, Osman ve Sefer Beyler olmalıdır. Ali Paşa'nın ölümünden sonra hakkında yayınlanan yazıda da belirtildiği üzere, Hasan Bey'in Kırım Savaşı'nda ölümü üzerine, kumandasındaki kuvvetlerin başına kardeşi Ali Paşa geçmiştir (*Ceride-i Askeriye*).

8 Bu çocuklardan Adile, Ardahan beylerinden biriyle evlenen halasının oğlu Hacı Hüseyin Paşa ile, diğeri Peruze ise yine Hemşioğullarından bir başka paşa ile evlenecektir. Peruze Hanım'ın bu evlilikten doğan kızlarından Saliha da yukarıda anılan Bahri Paşa ile evlenecektir.

9 Meşhur İttihatçı Paşalardan Çürüksulu Ahmet (1860-1936) ve Mahmut Paşa'lar (1864-1929) bu Hüseyin Bey'in oğludur.

Mektubî, Umumi: 775). Aynı tarihli bir başka belgede, Lâzistan Sancağı Mutasarrıfı Mahmud Bey sadarete gönderdiği ârzda, kendi vilayetine bağlı Çürüksu Kazası "eşraf-ı hanedânından ve mîrü'l-ümeradan izzetlü Ali Paşa"dan bahsetmekte, hüsnü hâl ve hareketinden dolayı kendisinin iltifatına mazhar olduğu bildirilmektedir (Sadâret Mektubi, Umumi: 458/75).

Bu tarihten 93 Harbi'ne gelinceye kadarki sürede Ali Paşa ve ailesine dair herhangi bir bilgiye ulaşamadım. Paşa'nın bu dönemde de istikrarsız Batum-Çürüksu sınır bölgesinde sahip olduğu nüfuzu hem toplumsal hem askeri anlamda sonuna kadar kullanarak etkinliğini sürdürdüğü tahmin olunabilir. Bu nüfuzun sürdüğü, 93 Harbi'nin hemen öncesinde Ali Paşa'nın Batum'da bir hastahane yapımına önayak olmasından anlaşılmaktadır (BOA İrade, Dahiliye: 62011). Hatta daha ileri giderek, Paşa'nın nüfuzunun bölgeyle de sınırlı kalmayıp İstanbul'a, bizzat saraya kadar uzandığını bir çok olaydan yola çıkarak ileri sürmek de mümkün. Örneğin, harp esnasında Sampa tepelerini izinsiz terkedişi yüzünden Batum Ordu Komutanlığı'nca muavine taburları kumandanlığından alınmak istenmiş, ancak, sarayın araya girmesiyle, önceki muharebelerdeki başarıları gözönünde tutularak bu önlenmiştir. Üstelik, Sampa tepeleri meselesinde kabahat Ali Paşa'ya yardım göndermediği gerekçesiyle Mirliva Mustafa Paşa'ya yüklenmiş, Batum Ordu kumandanlığı da ayrıca kınanmıştır (*Kafkas Cephesi*, 1985: 85-89). İkinci örneğimiz ise, Ali Paşa'nın cephedeki ilk Nisan-Mayıs 1877 taarruzlarına karşı koyduğu bu safhadan sonra, bölgeye ve Kafkaslara dair bazı problemleri görüşmek üzere saray tarafından İstanbul'a "çağrılmış" olmasıdır.[10]

Ali Paşa emrindeki muavine askerlerinden bir grup ile

10 Bunu üzerine kuvvetlerinin kumandanlığını kardeşi Osman Bey devralacaktır (*Kafkas Cephesi*, 1985: 158).

Ali Paşa'nın bu dönemine ait Osmanlı belgeleri bu bilgileri teyid etmektedir. Gerçekten de, daha Mayıs başlarında, Batum Ordu Kumandanlığı, Seraskerlik makamına gönderilen bir telgrafta, "Batum-Çürüksu cihetindeki asâkir-i muavine taburları kumandanı mîrü'l-ümera Mehmed Ali Paşa" ve kardeşi Osman Bey'in "Rusyalunun tecavüzüne karşı" gösterdiği mukavemetten bahisle, her ikisinin de rütbelerinin yükseltilmesini istemiştir (BOA, İrade, Dahiliye: 61471, 60929). Nitekim, 22-23 Ramazan 1294 (30 Eylül-1 Ekim 1877) tarihli tezkere ile, Ali Paşa'ya Mecidî nişanı tevcih edilecek, ayrıca mîrü'l-ümeralıktan mîr-i mîranlığa yükseltilecek, Osman Bey'e ise tekrardan mîrü'l-ümeralık verilecektir (İrade, Dahiliye: 60929).

Bununla da kalınmayıp, Haziran sonu, Temmuz başlarına ait yazışmalarda, Ordu kumandanı Derviş Paşa Ali Paşa ile kardeşi Osman Bey'e savaşta kumanda ettikleri muavine askerinin masrafları için bir miktar maaş tahsisini istemiş, Ali Paşa'ya da gösterdiği gayret ve vatanperverlik için "askerî mirliva"lık rütbesinin tevcihini talep etmiştir. Verilen cevapta, askeri kuralların bu rütbenin kişilere böyle açıktan tevcih edilmesini mümkün kılmadığını bildirilmiştir. Buna karşılık, Ali Paşa'ya savaşın bitimine kadar bu rütbe üzerinden maaş verilmesi kararlaştırılmış, bu arada kendisine "asker-i muavine mirlivalığı" tevcih edilmiştir (İrade, Dahiliye: 61216). Ardından, Osman Paşa'ya üçüncü dereceden bir adet Mecidiye nişanı verilmiş, her biri Batum-Çürüksu bölgesinin önde gelen ailelerine mensup çok sayıda milis zâbitânına da değişik seviyelerde rütbe ve nişan tevcih edilmiştir (İrade, Dahiliye: 61471).

Yine aynı belgeler, Ali Paşa'nın Temmuz-Ağustos civarında bir tarihte, kuvvetlerinin kumandasını kardeşi Osman'a (bu tarihte artık o bir "Paşa"dır) bırakarak, İstanbul'a gittiğini ve burada sarayla temasa geçtiğini doğrulamaktadır (İrade, Dahiliye: 60929). Ali Paşa'nın bu ziyaretinde savaş alanındaki kardeşi Osman Paşa ile muavine askerleri için bol miktarda rütbe ve nişan talep etmiş, bunları da almayı başarmıştır (İrade, Dahiliye: 61686).[11]

Burada ilginç olan, yine bu belgelerde, Batum Ordu kumandanlığının İstanbul'la yazışmalarında, bol miktarda tevcih edilen bu rütbe ve nişanların savaş alanındaki dağıtımının Ali Paşa'nın haremi, yani eşi vasıtasıyla yapılması eleştirilmektedir. Aşağıda değinileceği gibi, Paşa'nın burada zikredilen eşi Çürüksu ümerasından Hızır Bey'in kızı Feruze olmalıdır, ve anlaşıldığı kadarıyla bu hanım kocası ile birlikte bizzat at sırtında muharebelere katılmakta (ŞD, Trabzon: 1835/14: Feruze Hanımın telgrafı)

---

11 Ali Paşa bu askerleri için istediği rütbe ve nişanlarla ilgili isim listesini içeren bir defteri Temmuz sonlarında hazırlamış, bu defteri "muvakkaten" İstanbul'a gittiğinde Ağustos başlarında bizzat sunmuş olmalıdır (bkz. İrade, Dahiliye, 61471: 15 Temmuz 93 tarihli defter, ve 24 Temmuz 93 tarihli arz ve 3 Şaban 93 tarihli irade). Burada adı geçen kişilerin çoğunun savaşın ardından Ali Paşa ile birlikte Ordu bölgesine göçüp, burada yerleştikleri, Paşa'nın 1886/87'de Ordu Kazası'nda oluşturduğu benzer muavine alaylarının kumanda kademesinin isimlerini içeren defterden anlaşılmaktadır.

ve yokluğunda kocasının nüfuzunu rahat bir şekilde kullanabilmektedir. Yine anlaşılıyor ki, Ali Paşa karısına bu konularda da tam güvenmektedir; anılan rütbe ve nişanların dağıtımı görevini, kumandayı devrettiği kardeşi Osman Paşa yerine, karısına verecek kadar. Öte yandan, Feruze Hanım'ın bu rütbeleri dağıtımında yapılan adam kayırma ve haksızlıklardan bahisle, Batum Ordusu kumandanı bu gelişigüzelliğin, savaşta canla başla mücadele ederek rütbe ve nişanı asıl hak eden bir çok askerin adalet duygularını rencide ettiği ve bunun da onların savaşma azminin kırılmasına yol açacağı konusunda uyarısına devam etmiştir (İrade, Dahiliye: 61686). Bu meselenin nasıl halledildiğini, İstanbul'un bu konuda birşey yapıp yapmadığını bilemiyoruz.

Ama bildiğimiz bir şey var ki, Ali Paşa'nın İstanbul'da bu gibi işlerle ilgilendiği sırada, 93 Harbi devam etmekte, bir kaynağa göre 12 taburluk yerel milis kuvvetleri (*Ceride-i Askeriye*), kardeşi Osman Paşa kumandasında önce Ekim, ardından da Ocak 1878'deki son Rus taarruzlarına başarıyla karşı koymaktaydılar. Savaşın 31 Ocak Edirne Mütarekesi'yle son bulduğu tarihlerde Ali Paşa'nın İstanbul'dan Batum-Çürüksu'ya geri dönüp dönmediği açık değildir. Savaşın ardından içine girilen barış müzakereleri sürecinde olaylar hızlı gelişmiş, önce 3 Mart Ayastafenos, ardından 13 Temmuz 1878 tarihli Edirne Antlaşmaları ile Osmanlı yönetimi Batum-Çürüksu bölgesini Ruslara terketmeyi taahhüt etmiş, daha Ocak ayından itibaren mütareke koşulları bölgedeki Osmanlı kuvvetlerine bildirilmiş, Mart'tan itibaren de bölgenin tahliye edilmesi hazırlıklarına başlanmıştır. Son olarak Berlin Antlaşması ile de tahliye konusu hükme bağlanınca, Osmanlı ordularının önce 27 Ağustos'a kadar, bu sürenin yetmeyeceğinin anlaşılması üzerine de 6 Eylül'e kadar Batum'u tahliye etmesi kararlaştırılmıştır (*Kafkas Cephesi*, 1985: 204).

Bu tahliye, yalnızca askeri kuvvetlerin çekilmesinden ibaret değildi. Daha önce, savaş esnasında kuzeyde Sohumi bölgesinde yaşandığı gibi, bölge halkından isteyenlerin Osmanlı topraklarına göçü anlamına da gelmekteydi. Zaten, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları sivil ahalinin isterlerse göç edebileceği hususunu da hükme bağlamış, bu konuda üç yıllık bir süre tahdidi konmuştu.[12] Bunun üzerine bir yandan İstanbul ve Trabzon gibi büyük limanlardan Batum'a vapurlar gönderilirken, diğer yandan da Batum ve Çürüksu mevzilerinde bulunan düzenli Osmanlı birlikleri, yerel milis kuvvetleri ve sivil halktan, münhasıran Müslümanlardan büyük kalabalıklar Batum limanına akmaya, orada yığılmaya başlarlar. Böylece, Mart-Eylül 1878 dönemi bir taraftan Kafkasya'daki Osmanlı hakimiyetinin, bir yandan da binlerce aileyle birlikte, Çürüksu'nun bey hanedanlarından Tavdgiritze Ali Paşa ve ailesi açısından da bir

12 Uygulamadaki güçlükler de gözönüne alınarak, bu süreye sonradan iki yıl daha eklendiği, böylece göç sürecinin 1884 tarihine kadar uzadığı anlaşılmaktadır (Putkaradze, 1997: 14; Putkaradze, 1998: 15-19). Anılan Antlaşma maddeleri için bkz. Erim, 1953: 397, 426.

dönemin sonu anlamına geliyordu. Ali Paşa ailesinin bundan sonraki tarihi bir boyutuyla artık bir göç ve göçmenlik hikayesidir.

Göç ve iskân: Örgütçü ve memur Ali Paşa

Osmanlı ve Rus kaynaklarının verdikleri bilgilere göre, daha Mayıs ayında 700 hanelik Çürüksulu Gürcü muhacir kitlesi Trabzon vilayeti dahiline yerleştirilmeye başlanmıştı. Takip eden haftalar ve aylarda 20,000 civarında Acaralı ve Livanalı (Artvin) Gürcü Trabzon ve Canik bölgelerine yerleştirilmek üzere gönderilmiştir. Bütün Batum, Çürüksu, Gönye, Livana (Artvin), Maçahel ve Acara bölgelerinden ise yaklaşık 70,000 kişi Osmanlı hükümetine göç için başvurmuştur (İpek, 1991: 111-112). Bir başka bilgiye göre ise, yalnızca 1879'da Çürüksu'daki 2000 nüfustan geriye 500 kadarı kalmış, Bütün Çürüksu kazasından ise 7000 hanenin üzerinde nüfus göçmüştür. Terkedilen bölgenin tamamından göç ederek Karadeniz kıyıları ve iç kısımlarına yerleşen Müslüman Gürcülerin yaklaşık miktarı ise, bir kaynağa göre iki-üç yüz bin civarındadır. Lâzlar da dahil edildiğinde, bölgeden toplam bir milyona yakın nüfusun Osmanlı topraklarına göçtüğünü hesaplayan çalışmalar da vardır. (Putkaradze, 1997: 14-15).

Bu göçlerle Batum, Acara, Maçahel, Çürüksu bölgelerinde bazı köyler tamamen boşalmış, birçoğu da nüfusunun önemli bir kısmını yitirmiştir. Göçmen sayısının daha da artması, ancak bölgenin önde gelen kimi şahsiyetleri ve aydınlarının Müslüman nüfusu yoğun propaganda ile yerlerini terketmemeye ikna etmeleri sayesinde güçlükle önlenebilmiştir. Buradaki yüksek rakamların, savaşı takip eden 5 yıl içinde, yani 1884'e kadarki sürede göçenlerin tamamını ifade ettiği, ve bu yoğunlukta dinsel faktörler kadar yoksul halk için giderek ağırlaşan sosyal ve ekonomik koşullarla, buralarda kurulan Rus yönetiminin sert tutumu ve saldığı ağır vergilerinin de önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır (Putkaradze, 1997: 15-16). Rus yönetiminin, farklı görüşlerin varlığına rağmen, bu bölgenin savaşçı ve itaatsiz halkının kendileri için çıkaracağı muhtemel güçlükleri de düşünerek, mümkün olan en çok sayıda Müslüman haneyi göç etmeye teşvik ve hatta zorladıkları da bilinmektedir (Putkaradze, 1997: 16-17).

Yukarıda toplam rakamlara dair verilen bilginin sağlık derecesini ölçebilecek durumda değiliz. Kesin rakam ne olursa olsun, onbinlerce hanelik bu muhacir kitlesi arasında bizzat Ali Paşa ve ailesi de vardır. Muhacirler arasındaki sözlü gelenek, en azından Ordu, Fatsa, Ünye kazalarına yoğun olarak yerleşen Çürüksu bölgesi muhacirlerinin hem göç hem de bu bölgede iskân sürecinde nüfuz ve otoritesini kullanan Ali Paşa'nın merkezi rol oynadığına işaret etmektedir. Bir rivayete göre ise, bölgeyi Ruslara terketmek istemeyen ahali ve önde gelen aileler içinden devşirilmiş muavine askerlerinden oluşan milis taburları, Edirne Mütarekesinin hükümlerini hiçe sayarak direnmeye devam etmişlerdir. Bunun üzerine İstanbul Ali Paşa'yı devreye sokarak bu kuvvetin direnişinin Osmanlı Devleti'ni uluslararası plânda çok güç duruma

düşüreceğini, bu yüzden hemen silahlı direnişi durdurmaları konusunda iknaya çalışmıştır. Fakat en büyük güçlük, on yıllardır Ruslara karşı topyekün bir savaş sürdüren, itaatsizliğe meyilli, topraklarına son derece bağlı, sert mizaçlı ve baştan aşağı silahlı bölge ahalisini göçe ikna etmek konusunda yaşanmıştır. Rivayetlere göre, bu konuda saray Ali Paşa'nın bu ahali üzerindeki nüfuzundan yararlanmaya çalışmış, bunun için Paşa'yı tekrar Batum'a göndermiştir. Paşa, önce askeri direnişe son vermiş, ardından Padişah'ın kendilerine Bursa civarında çok güzel topraklarda iskân sözü verdiğini belirterek Çürüksu ahalisinin büyük bir kısmını göçe ikna etmiştir. Bir kısım aileler ise kalmayı tercih etmişlerdi.

Gerek olayların sonraki gelişmesi, gerekse kimi yazılı kayıtlar bu rivayetlerin, en azından ana çerçevesi itibariyle gerçeği yansıttığına işaret ediyor. Ali Paşa'nın savaş sürerken "Kafkaslara dair kimi meseleleri görüşmek üzere" İstanbul'a çağrılması, Paşa'nın Temmuz-Ağustos 1877'de bu çağrıya uyarak kalkıp İstanbul'a gitmesiyli ilgili yukarıda verdiğimiz bilgiler, Ali Paşa'nın savaş sonrasında yaşanan süreçte sarayın istekleri doğrultusunda ahali nezdinde bir tür katalizör işlevi gördüğünü doğrulamaktadır.[13] Belli ki, Osmanlı hükümeti bu konuda Ali Paşa'nın bölgedeki nüfuzundan yararlanmıştır. Abdülhamid'in, bu konulardaki mahareti, imparatorluğun uzak köşelerindeki cemaat, aşiret liderlerini ve toplum önderlerini ihsan, rütbe ve nişanlar tevcih ederek, kişisel yakınlıklar oluşturarak kendine bağlaması ve gerektiği zamanlarda onları devreye sokma konusundaki becerisi gözönüne alındığında, Ali Paşa'nın bu kritik dönemde oynadığı rolü de bu çerçevede değerlendirmek mümkün görünüyor. Sarayla çoktandır kurmuş olduğu yakınlığın tek taraflı işlemediğini, Ali Paşa'nın göç ve iskan sürecinde saraya olan bağlılığının karşılığını fazlasıyla almaya çalıştığını, bu yakınlığı kendisi ve himayesindeki binlerce kişilik muhacir kitlesi lehine maharetle kullanmayı başardığını aşağıda örnekleriyle göreceğiz.

Ali Paşa bölgenin boşaltılmasıyla kesin olarak bilemediğimiz bir tarihte, muhtemelen ilk göçmen grubuyla, "bilcümle azây-ı ailesiyle" Trabzon cihetine göç etmiştir (*Ceride-i Askeriye*). Paşa'nın bölgedeki ilk yıllarındaki faaliyetlerine dair net bilgilere sahip değiliz. Ancak, sözlü rivayetlere bakılacak olursa, beraberinde getirdiği Çürüksu göçmenlerinin iskânıyla ilgilendiği açıktır. Buna göre, gemilerle Bursa cihetine götürülmekte olan ilk Çürüksu göçmen kafilesi, alışkın olmadıkları uzun ve fırtınalı deniz yolculuğundan iyice bîzâr olur. Ordu açıklarına geldiklerinde artık dayanamazlar ve gözlerine kestirdikleri bu bölgede karaya çıkmak için gemilerin kaptanlarını kendilerini burada indirmeye zorlarlar. Bursa ciheti için emir alan kaptan direnir ve üç gün gemiler Ordu açıklarında çakılır kalır. Durum saraya bildirilir; sonunda saraydan gelen izin üzerine bu muhacirler Bursa yerine Ordu bölgesinde yerleşmek üzere karaya çıkarılır.

13 Osmanlı arşivlerinde yapılacak daha derin bir araştırma bu sürecin kimi ayrıntıları konusunda daha fazla ışık tutacak bilgiler sağlayabilecektir.

Sonraki yıllara ait bilgilerimiz, hem Ali Paşa'nın hem koruması altındaki Çürüksu göçmenlerinin bu bölgede, Ordu, Fatsa ve Ünye kazalarında yerleştiklerini göstermektedir. Ancak, 1299 (1883-84) tarihli belgelere göre, bu muhacir kitlesi, oldukça acılı ve zorlu geçen ilk yerleşme sürecinde, bölgede zaten hiçbir zaman tam olarak tesis edilemeyen istikrarı daha da bozan faaliyetler içine girmişlerdir. Yenilikçi ve muktedir Sırrı Paşa'nın valiliğine denk düşen bu dönemde muhacirlere isnad edilen kanunsuzluk ve eşkiyalık hareketleri İstanbul'a, hükümete kadar yansımıştır. 1880-81 yıllarında da Trabzon valiliği yapan Sırrı Paşa, kısa bir aradan sonra 1882'de ikinci kez atandığı görevi (*Trabzon Vilayeti Salnamesi*, 1888: 107) esnasında, kaybedilen Batum Acara sınırından başlayan ve Ünye'ye kadar uzanan vilayet sınırları içinde bir yandan yol şebekesini geliştirmeye çalışırken bir yandan da muhacirlerin iskânı ile düzen ve asayişin tesisi için çaba göstermiş, bu yöndeki kararlılığı ile temayüz etmişti (*Mektubât-ı Sırrı Paşa*, 1303).

Daha bu ilk dönemlerden itibaren, kendisi Ordu'ya yerleşen Ali Paşa, Trabzon'da ikamet ettiği anlaşılan kardeşi Osman Paşa ile birlikte karşımıza umum vilayette, özellikle de Ordu bölgesindeki Batum-Çürüksu muhacirlerinin hâmisi olarak çıkmaktadır. Sırrı Paşa ile Ali Paşa arasında bu dönemde çok açık bir iktidar mücadelesinin yaşandığı anlaşılıyor. Sırrı Paşa İstanbul'a ilettiği şikayetlerinde Ali Paşa'yı bölgede kurmaya çalıştığı otoriteyi zedeleyen, emniyeti suistimal eden, emir ve kurallara karşı gelen, himayesinde bulunan Gürcü muhacirlerin etrafta giriştikleri kanunsuz faaliyetlere ve eşkiyalığa göz yuman, onları koruyan, bu konuda valiliğin aldığı önlemleri boşa çıkartacak tavırlar alan, sözünü ve haddini bilmez, ele ve zapta gelmez bir insan olarak tanımlamakta ve suçlamaktadır. Buna karşılık, Ali Paşa da Sırrı Paşa'nın Gürcülerden nefret eden, onları aşağılayan, bölgeye yeni yerleşmekte olan bu muhacirlerin üzerine haksız yere giden, bölgedeki her türlü eşkiyalık ve kanunsuz hareketi Gürcülerden bilen, bu sebepten görevini hakkıyla yapmayan bir vali olarak tasvir edilmektedir (ŞD, Trabzon, 1836/16).[14]

14 Bu karşılıklı suçlamaların ortaya koyduğu önemli bir olgu Ordu bölgesine yerleştirilen Batum ve Çürüksu muhacirlerinin kısa sürede bir sorun kaynağı haline geldikleridir. Çeşitli yazılı kayıtlar ve sözlü rivayetler bu sorunun iki ayağı olduğunu ortaya koyuyor: 1) Gürcü muhacirlerin geldikleri yerlerde de yaygın olan şiddet, hırsızlık ve eşkiyalık hareketlerini yeni yerleşmeye çalıştıkları Karadeniz sahil kasabaları ve içerilerde de sürdürmeleri, 2) fahrî iskân memuru sıfatıyla bu muhacirlerin bölgede iskânına doğrudan nezaret eden Ali Paşa ile göçmenlerin birbirlerini karşılıklı korumaları, birbirlerinden güç almaları. Ali Paşa'yı bu konudaki tutumuyla, Gürcü muhacirleri de Ali Paşa'dan güç alarak eşkiyalık faaliyetlerini iyice azdırmakla suçlayan bütün kayıtlar, daha iskânlarının ilk anlarından itibaren bu muhacirlerin Karadeniz bölgesinde ciddi bir asayiş sorunu yarattıklarına işaret etmektedir. Bu eksende yerli halk ve devlet otoritesiyle yaşanan gerilim ve çatışmalar Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar uzanacaktır (Bu olgunun erken tarihli örnekleri için bkz. ŞD, Hülâsa, Trabzon, I, 170, 1837/9: özellikle Ünye eşrafının sadarete ve adliye nezaretine gönderdiği 28 Mart 1301 tarihli telgraflarla,

Her iki taraf için de kısa sürede şahsi bir onur meselesine dönüşen, Sırrı Paşa'yı mahkeme talebine sürükleyen, Ali Paşa'yı ise meseleyi bizzat saraya anlatmak üzere İstanbul yollarına düşüren bu tehlikeli gerilim, Meeker'ın dikkati çektiği gibi (Meeker, 2002: 253-264), bu vilayette özel silahlı adamlarıyla fiili bir güç haline gelen, çoğunlukla kendi bölgesinde yönetici konumunu da elinde tutan yerel elit ile bu koşullarda, güya kendilerine bağlı kaza kaymakamlarına beyhude söz geçirmeye çalışarak görev yapmaya çalışan merkezi hükümetin temsilcisi valiler arasındaki iktidar mücadelesinin canlı bir örneği olarak görülebilir. Öyle anlaşılıyor ki, bölgeye göçmen olarak gelip yerleşeli daha 3-5 yılı geçmeden Ali Paşa özellikle Ordu, Perşembe ve Fatsa bölgelerinde, himayesindeki sert mizaçlı, itaatsiz ve çoğu silahlı Gürcü muhacirlere dayanarak adeta başına buyruk, valinin otoritesine karşı bölgesinde Devlet görevlileri üzerinde baskı kurmaya varacak kadar kendi otoritesini dayatan bir yerel güç odağı haline gelmiştir. Hatta Paşa'ya bu sıralarda isnad edilen suçlamalardan birine göre, kendisi Trabzon Valisi aleyhine teşebbüslerini, bu tabana dayanarak isyana kalkışma noktasına kadar vardırmıştır (ŞD, Trabzon, 1826/13).

Bu karşılıklı suçlamaların sonucunda hükümetin duruma nasıl yaklaştığını ve ne yönde müdahale ettiğini mevcut belgelerden tesbit etmek mümkün değil. Bununla birlikte, Ali Paşa'nın muhacir halk nezdinde sahip olduğu güç ve itibar sayesinde yalnızca Gürcüler için değil, Samsun'dan Trabzon'a uzanan bölgede, içinde Lâzların da bulunduğu birçok şiddet unsurunun kanunsuz faaliyetlerinde bazan pasif bazan aktif cesaretlendirici bir faktör olduğu açıktır (bkz. HR. SYS: 72/82). Ali Paşa'nın bu kadar geniş bir sahada nüfuzunu Ordu'dan tek başına değil, Trabzon'da ikamet eden kardeşi Osman Paşa'nın da yardımıyla sürdürmeye çalıştığı, her iki kardeşin de kritik durumlarda birbirlerine yardım etmekten geri kalmadıkları anlaşılıyor.

Ali Paşa'nın fiili güç ve otoritesi yalnızca koruması altına aldığı bu muhacir kitlesine dayanmıyordu. Onun daha 93 Harbi öncesine kadar uzanan ve bu savaş sırasında da açık örneklerini gördüğümüz sarayla yakın ilişkisinin, 93 Harbi'nde gösterdiği gayret ve başarının, ve nihayet bunların üzerinden kazandığı rütbe ve nişanların getirdiği saygın konumunun bu otorite tesisi sürecindeki muhtemel etkisi de mutlaka hesaba katılmalıdır. Bütün bunlara ek olarak, Ali Paşa'nın kendisinin bizzat göçe ikna ettiği ve başlarına geçerek beraberinde getirdiği (ve sonraki yıllarda artan sayıda gelmeye

---

Trabzon valiliğinin Şuray-ı Devlet riyasetine yolladığı arizalar: no 25, 33 ve 35. Bu meselenin Cumhuriye dönemine uzanan boyutları için bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 1985: 284-85. Özellikle çok kötü bir şöhrete sahip olan Ordu kazasında, yerli ağalarla Gürcü ağalar arasında yüzlerce silahlı adamın adeta savaşa girdiği, çatışmaların eksik olmadığı bu bol eşkiyalı dönemlerde, çatışmalara karışan Gürcüler için Ali Paşa'dan yardım istendiğinde, Paşa'nın, yaşananlar karşısında aczini ifade edercesine, muhacirleri kastederek, "yetmiş iki kızıl başa, neylesin bir Ali Paşa" dediği rivayet olunur.

devam eden) Çürüksu muhacirlerinin anılan bölgede yerleştirilmeleri sürecinde fahri "iskân memuru" olarak da görev yaptığını eklersek, Paşa'ya atfedilen gücün kaynaklarına dair daha açık bir resim ortaya çıkar (ŞD, Trabzon: 1835/14; İrade, Dahiliye: 79703).

Bu dönemde her iki tarafın birbiri aleyhine kullandıkları yöntemlerin ve dilin iyice şahsileşmesine paralel olarak, Vali Sırrı Paşa'nın Trabzon naibinin başka meselelerde Ali Paşa'yı suçlayan ifadelerini kendi suçlamalarına ek delil olarak kullanmasına karşılık, Ordu ve Fatsa kazalarındaki Gürcü muhacirlerin önde gelenleri de Şurây-ı Devlet'e Sırrı Paşa'yı suçlayan telgraflar çekerek bu iktidar mücadelesinde Ali Paşa safında yer almakta gecikmemişlerdir (ŞD, Trabzon: 1836/16). Mücadeleyi kimin kazandığı sorusunun cevabı olarak, Sırrı Paşa'nın bir yıl içinde Trabzon valiliğinden alınmış olduğunu belirtelim. Bir başka açıdan bakılırsa, ciddi miktarda bir göçmen grubunun yerleşme sürecinde başlarında bulunan dirayetli bir Paşa'sını böyle kritik bir anda küstürmenin yaratabileceği daha derin ve içinden çıkılmaz sorunlar karşısında, Sultan Abdülhamid'in yine dirayetli ve saygın bir valisini daha yararlı olabileceği bir başka vilayete (Kastamonu'ya) tayin ederek bu nazik meseleyi kendince en makul şekilde çözmeye çalıştığı da ileri sürülebilir.

Ali Paşa'nın bu andan itibaren Ordu'da nispeten daha rahat ve özgür bir şekilde kendisini binlerce hanelik Gürcü göçmenin münasip arazilerde, köy ve kasabalarda yerleştirilmesi işine verdiği söylenebilir. Ayrı bir yazı konusu olabilecek bu sürecin ayrıntılarını bir kenara bırakıp, Ali Paşa'nın Sırrı Paşa ile sürdürdüğü mücadele esnasında, kızarak fahri iskân memurluğundan istifa ettiğini bildirmesine rağmen, kısa zamanda tekrar bu görevinin başına dönüp, bir bakıma "kendi halkı" diyebileceğimiz bu göçmenlerin, yani *çveneburlerin* yerleşme sürecine nezaret ettiğini belirtmekle yetinelim. 1886 tarihine gelindiğinde Trabzon vilayetindeki 5500 hane civarındaki Gürcü muhacirden kendi bölgesinde, yani Ordu Kazası'nda yalnızca 1034 hane iskân edilebilmişti (İrade, Dahiliye: 79703).

Bu zorlu dönemde Ali Paşa'nın özel hayatı ve kariyeri açısından iki önemli gelişme olmuştu. İlki, 93 Harbi esnasında kendisinden bahsettiğimiz, yirmi küsür yıllık eşi Feruze Hanım'dan 1880 civarında olaylı bir şekilde boşanmasıdır. Kendi valiliği öncesinde gerçekleşmesine rağmen, Sırrı Paşa'nın sonradan Ali Paşa aleyhine kullandığı bu boşamayı takip eden mahkeme sürecinde Ali Paşa'nın İstanbul'da olduğunu, kendisinin oradan, kardeşi Osman Paşa'nın da Trabzon'dan Ordu ve Trabzon'daki duruşmaları akim bırakmak için her türlü çabayı göstermekle suçlandıklarını öğreniyoruz. Ali Paşa'nın anılan İstanbul dönemi muhtemelen Sırrı Paşa'yı hükümete ve saraya bizzat şikayet etmek üzere 1883 yılındaki "Dersaadet'e azimeti"yle ilgili olsa gerektir (ŞD, Trabzon: 1835/14). Sırrı Paşa'nın Trabzon Valiliğinden azliyle neticelenecek olan bu ziyaret sırasında Ali Paşa'nın, belki biraz nasihati müteakiben,

sarayla ilişkilerini daha da geliştirmiş, devletin yüksek kademelerinde yeni dostluklar edinmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Belki de bu arada yeni evlilik(ler) yapmıştır. Eski eşi Feruze'nin akıbetini bilmiyoruz. Aileden verilen bilgiye göre, Ali Paşa'nın ismi bilinmeyen ilk eşinden bir çocuğu olmuş ancak çocuk çok küçük yaşta ölmüştür. Daha sonra, bu eşi de ölünce Ali Paşa iki hanımla aynı anda evlenmiştir. Bu rivayetlerde adı geçen ilk eşin Feruze olduğu açıktır. Yeni eşler ise her ikisi de Çürüksulu ailelerden gelen Osman ve Havva'nın 1275 (1859-60) Çürüksu doğumlu kızları Hamide Hanım[15] ile Menapzelerden Meryem Hanım'dır. Ne Paşa'nın bu hanımlarla hangi tarih[ler]de evlendiğini ne de bu hanımların evliliklerinin ilk yıllarında Ordu'da ya da Perşembe'de (o zamanki adıyla Vona) yaşayıp yaşamadıklarını biliyoruz.

İkinci önemli gelişme ise Paşa'nın 1302 (1886) yılında Balkanlardaki gelişmeler karşısında vatanperver duygularının ve padişaha sadakat hislerinin eşliğinde Ordu Kazası'nda 10,106 kişilik 4 alaydan oluşan milis muavine kuvveti teşkil ederek, istenilen yerde savaşmak üzere harekete hazır olduğunu Padişah'a iletmesidir. Tahmin edileceği üzere, bu kuvvetlerin kumanda kademeleri neredeyse tamamen bölgedeki Gürcü muhacirlerle doludur. Bunların büyük çoğunluğu muhtemelen, 93 Harbi'nde de Ali Paşa'nın muavine taburlarında görev yapan kişilerdi (Esâmi Defteri, Ali Paşa Terekesi). Aile içindeki rivayete göre, Ali Paşa'nın bu kuvvetle hizmet önerisi Abdülhamid tarafından nazikçe geçiştirilmiş, belki de böyle bir kuvvete gerek duyulmamıştır. Buna karşılık, Ali Paşa Padişah'ın hoşuna giden bu girişiminden dolayı takdir ve taltif edilmek için İstanbul'a çağrılmış ve "rütbe-i mülkiyesi asker-i şahâne mirlivalığına tebdil ve yaverân-ı şehriyârî şekline irsal kılınmıştır" (*Ceride-i Askeriye*). Yani, Ali Paşa 93 Harbi'nde kendisi için talep olunan askeri mirlivalığa nihayet ulaşmış, ilaveten padişahın yaverleri arasına dahil olunmuştur. Bu sonucun Ali Paşa'nın ince ilişkiler ağının mı, yoksa paşanın Trabzon vilayetinde her an kontrolden çıkabilecek bir askeri güce sahip olmasında potansiyel bir tehlike sezen Abdülhamid'in daha ince politikasının mı bir tezahürü olduğunu belirtmek kolay görünmüyor. Ama, her halükârda uzun yıllara dayalı, karşılıklı olarak mesafeli bir itina ile sürdürülen, yakın ve fakat dikkatli/temkinli ilişkinin sonucu gelinen bu noktanın her iki tarafı da memnun ettiğine şüphe yoktur.

Abdülhamid'in bu rütbe ile Ali Paşa'yı İstanbul'da yakınında tutmayı tasarlamış olabileceği düşünülebilirse de, Ali Paşa'nın birkaç sene daha Trabzon Vilayeti'nde, Ordu'da ikametini sürdürdüğü anlaşılıyor (*Ceride-i Askeriye*). Bu ikamet sırasında "Yâver-i Şehriyârî" Ali Paşa muhtemelen yine iskân memuru sıfatıyla vilayetteki muhacirlerin iskânının neticelendirilmesiyle görevlendirilmişti. Aynı yıl itibariyle Ordu

15 Hamide Hanım'ın hangi aileden olduğunu tespit edemediysem de, kendisinin yine Ordu Kazası'na göçen muhacir ailelerinden birine mensup olduğu açıktır. Aile içinden verilen bilgiye göre, Hamide'nin kızkardeşi de Arslan Ağa (muhtemelen Perşembe nahiyesinde sâkin Caniklizade Arslan Ağa) ile evliydi.

Kazası'nda kesin olarak yerleştirilen 1034 hanelik göçmenin iskân edildikleri köy sınırlarıyla arazilerinin miktarını belirten bir defterdeki kayıtlar ve bizzat Ali Paşa'ya ait ariza, hâlâ devam etmekte olan bu süreçte paşanın doğrudan katkısını açıkça ortaya koymaktadır (İrade, Dahiliye: 79703).

Ali Paşa'nın yâver-i şehriyârî olarak Ordu'da kaç yıl ikamet ettiğini bilmiyoruz. Ancak, bu tarihlere kadar eşi Hamide Hanım'dan üç çocuğu olduğunu belirtmek gerekir. Tek kızı Zekiye'nin doğum tarihini bilmiyoruz. Ancak, bu kızının Şurây-ı Devlet azâsı Çapanoğlu Süleyman Paşa ile evlendiğine ve bu evlilikten 1894 tarihinde meşhur muharrir Münir Süleyman Çapanoğlu dünyaya geldiğine göre, Zekiye'nin 1880'lerin hemen başında doğmuş olabileceği ileri sürülebilir. Ali Paşa'nın büyük oğlu Ziya 1884'te, ikinci oğlu Kamil ise hemen ertesi yıl, 1885'te doğmuştur. Zekiye ve Ziya'nın nüfus kayıtlarının muhtemelen İstanbul'da oluşundan hareketle (Kamil'inki Ordu nüfus dairesindedir), Ali Paşa'nın eşlerinin bu tarihlerde İstanbul'da oturdukları ve dolayısıyla paşanın da 1880'lerin başlarından itibaren aralıklı olarak İstanbul'da ikamet ettiği düşünülebilir. Eğer öyle ise, Ali Paşa padişah yaverliğine giden yolda son birkaç yılını başkentte, saraya daha yakın geçirmiş demektir.

Yaver-i şehriyârî Ali Paşa: İstanbul yılları ve son

Ali Paşa'nın hangi tarihten itibaren kesin ikâmet amacıyla İstanbul'a taşındığını tam olarak bilemiyoruz. 1886/87'de kendisine verilen yaverlik rütbesinden sonra birkaç yıl daha, aralıklı da olsa Ordu'da yaşadığını yukarıda belirtmiştik. Henüz bizzat görme fırsatı bulamadığım bazı arşiv belgeleri (HR. SYS: Dosya 82, Gömlek 72) Ordu, Ünye ve Terme'de ikamet eden ve Çürüksulu Ali Paşa tarafından desteklenen lâzların bölgede çıkardıkları problemlerden bahsetmektedir. Bu dönemin diğer kimi belgelerinde "Lâz" ile "Gürcü"nün bazan eş anlamlı kullanıldığını, ayrıca anılan bölgelerde yoğun Gürcü muhacir nüfusun yerleştiğini ya da yerleşme sürecinin devam ettiğini biliyoruz. Bu durumda, anılan olayların Ali Paşa'nın "yaver-i şehriyârî" sıfatıyla hâlen Ordu'da bulunduğu, ya da her iki şehir arasında bölünmüş olduğu esnada meydana geldiğini düşünmek mümkün. Belki de bölgede halâ süregiden ve Ali Paşa'nın şu ya da bu şekilde içinde yer aldığı anlaşılan bu tür olaylar üzerine, Paşa "berây-ı ikâmet", yani kalıcı olarak yerleşmek üzere, İstanbul'a "celb" edilmiş, yani çağrılmıştır. Eğer böyle ise 1887'den sonraki bir tarihte Ali Paşa'nın İstanbul'da ikamete mecbur kılındığı ileri sürülebilir. Aile içindeki ve Gürcü muhacirler arasındaki bir rivayete göre, Ali Paşa bir sebepten bir tarihte Fizan'a sürgün edilmiş. Paşa'yı sürgüne götüren gemi İstanbul'da sarayın önünden geçerken, Paşa gemiden padişaha ihtiram atışı yaptırmış. Bunu duyan Padişah, yanındakilere neler olduğunu sormuş. Kendisine durum anlatılınca, Ali Paşa'nın herşeye rağmen Padişaha gösterdiği bu saygı ve

Yaver-i Şehriyârî Ali Paşa

sadakatten memnun kalıp, kendisini affederek yanına almış, bundan sonra İstanbul'da ikametini istemiş.

Eğer bu rivayetin bir tarihsel gerçekliği varsa, 1887'lerde bölgede yaşanan olaylarla ilişkili olduğu düşünülebilir. Paşa'nın anılan olaylarla ilgisi üzerine böyle bir sürgün kararı çıkmış olabilir ve rivayette zikredildiği gibi, Ali Paşa'nın bu gelişmelerden sonra kalıcı olarak İstanbul'da ikamet etmeye başladığı ileri sürülebilir. *Ceride-i Askeriye*'deki, Paşa'nın 1886'dan sonra birkaç yıl Trabzon (Vilayeti)'nde, muhtemelen Ordu'da kaldıktan sonra ikamet amacıyla İstanbul'a "celbolunduğu"na dair yukarıda anılan bilgi, belki de bu yaşananlarla ilgilidir.

Bu konuda bir başka ihtimal ise 1893'ten sonraki bir tarih olabilir. Ali Paşa'nın Hamide Hanım'dan son çocuğu Ali Fuat'ın 1310 (1893)'te doğduğunu ve Ordu nüfusunda kayıtlı olduğunu biliyoruz. Eğer Paşa ve eşi bu tarihte Ordu veya Perşembe'de oturuyor idiyseler, Paşanın İstanbul'da kalıcı ikametinin bu tarihten sonra gerçekleştiği de düşünülebilir. Ancak burada, oğlunun Ordu nüfusunda kayıtlı olmasının mutlaka Paşa'nın da orada yaşadığı anlamına gelmeyebileceği açıktır.

İster 1887'den ister 1893'ten sonraki bir tarihten başlasın, Ali Paşa'nın İstanbul'daki kalıcı ikamet dönemine dair pek fazla birşey bilmiyoruz; en azından bu kısa araştırma esnasında dişe dokunur bir bilgiye ulaşamadım. Paşa'nın adına ne Abdülhamid dönemini ele alan hatıralarda, çalışmalarda ne de Sicil-i Osmanî gibi biyografik eserlerde rastlanmaktadır. Arşivlerin değişik kalemlerinde, özellikle de henüz ulaşamadığım askeri arşivlerde bazı bilgiler bulunması ihtimalini saklı tutarak, Ali Paşa'nın 1890'lar boyunca İstanbul'da dönemin siyasi gelişmeleri, olayları ve gruplaşmaları içinde pek öne çıkmadan eşleri ve çocuklarıyla daha sakin bir hayat yaşadığı ileri sürülebilir.

Bu dönemde eşleri Hamide ve Meryem Hanımlarla birlikte İstanbul'da Fatih'te iki ayrı evde yaşadığı, büyük Aksaray yangınında bu evlerin yanması üzerine Meryem Hanımla Çamlıca'daki evlerine taşındığı söylenmektedir.[16] Hamide Hanım'dan olan

16 Bildiğimiz kadarıyla Fatih bölgesini içine alan en büyük yangın 1500 evin yandığı 1908'deki Çırçır yangınıyla, 2400 evin yandığı 1911 tarihli Aksaray yangınıdır (Sakaoğlu, 1994: 430). Burada sözü

ve Ordu nüfusuna kayıtlı oğulları Kamil ve Ali Fuat Beylerin tahsillerini İstanbul'da yaptıklarını biliyoruz ("Terceme-i Hâl", Fuat Bey Terekesi). İstanbul'da doğduğunu tahmin ettiğimiz büyük oğlu Ziya da bu dönemde İstanbul'da ailesiyle birlikte yaşamış olsa gerektir. Ali Paşa'nın Meryem Hanım'dan olan üç kızından bebekken ölen Huriye hariç, diğer ikisi, 1897/98 doğumlu Melek ile çocuksuz öldüğü belirtilen Süreyya da dahil, bu dönem Ali Paşa'nın geniş bir ailenin reisi, iki hanımın eşi ve yarım düzine çocuğun babası olarak daha yoğun bir aile ortamı içinde yaşadığı açıktır. Bununla birlikte, eşlerinden Hamide'nin, belki de anılan yangından sonra, sürekli olarak Perşembe'de ikamet etmeye başlamış, Ali Paşa'nın ise diğer eşi Meryem ve ondan olan kızları ile birlikte İstanbul'da kalmış olması muhtemeldir. Aileden alınan bilgiye göre, Meryem Hanım ve kızları, Ali Paşa'nın 1911'deki ölümünden sonra Salacak'da Ali Paşa'nın yeğeni Çürüksulu Ahmet Paşa'nın yalısının yakınında yeni satın aldıkları konağa taşınmışlardır.

Bu döneme dair elimizdeki bilgiler doğruysa, Ali Paşa bilemediğimiz bir nedenden dolayı 1320 (1904-05)'de İstanbul'dan "teb'id" edilmiş, yani uzaklaştırılmıştır (*Ceride-i Askeriye*). Bunun bir çeşit sürgün olup olmadığını bilemiyoruz. Eğer öyle ise, bunun, Ordu'da yerleşmiş olan muhacir Gürcü rüesası, yani önde gelen şahsiyetleriyle "ahâli-i kadime" yani yerli ahalinin önde gelen aileleri arasında gittikçe artarak, zaman zaman açık silahlı çatışmaya dönüşen kronik husumetin (Çebi, 2000: 160-164), İstanbul'daki Ali Paşa'ya bir yansıması olup olmadığını tesbit edemiyoruz. 1890'lardan itibaren başladığını tahmin ettiğimiz İstanbul döneminde Ali Paşa'nın Ordu ile bağlantısını, belki de ailesinin bir kısmını orada tutarak ve bölgedeki önde gelen Gürcü ailelerinin reisleriyle sıkı ilişkisini sürdürerek muhafaza etmiş olması ihtimali yüksektir. Eğer böyle ise, Ali Paşa'nın Ordu ve civar kazalardaki muhacirlerin koruyuculuğunu, bizzat payitahttan ve yaver-i şehriyârî konumuyla daha etkin bir şekilde sürdürdüğü, hatta olayların gelişimini doğrudan etkilediği bile düşünülebilir. 1330 (1912)'de İstanbul'da vefat ederek Fatih Camii haziresine defnedilen Ordu'nun Gürcü eşrafından Bacınzâde Ahmet Efendi'nin, doğrudan müdahil, hatta yönlendiricisi olduğu çatışmalar üzerine iki yıl Sinop'a sürüldükten sonra[17], bir yolunu bulup İstanbul'a çağrılıp, orada etkin bir Gürcü Paşa vasıtasıyla Abdülhamid'in huzuruna çıkarılarak "aff-ı şahâne"ye mazhar olduğu yaygın rivayetler arasındadır. Buna göre, anılan Ahmet Efendi, affedilmekle

edilenin "büyük Aksaray yangını" olması, anılan yangının 1911'deki yangın olmaı ihtimalini artırmaktadır.

17 Sıtkı Çebi'nin verdiği bilgilere göre (Çebi, 2000: 161), Ahmet Efendi, aynı çatışmalarda yer alan Çoloğlu Hasan Efendi ile birlikte Gümüşhane'ye sürülür, ancak 10 Temmuz 1908'de Meşrutiyetin ilânı ile siyasi suçlular arasında kabul edilerek memleketlerine dönmelerine izin verilir. Bu, Ali Paşa'nın uzaklaştırılmasının gerçekten de bu olaylarla ilgili olabileceği ihtimalini kuvvetlendiriyor.

kalmaz, "salise" rütbesiyle ödüllendirilir.[18] Sonuç olarak suç işleyerek ayrıldığı bölgeye, padişah nişanıyla kılıç kuşanmış biri olarak döner. Bu sözlü rivayet örneğinde olduğu gibi, benzer durumlarda bizzat padişah nezdinde duruma müdahale edenlerin, İstanbul'daki Gürcü ümera-i askeriye, belki de bizzat Ali Paşa olduğunu düşünmek oldukça akla yakın görünmektedir. Anılan Ahmet Efendi'nin Ali Paşa'nın oğlu Ziya Bey ile birlikte muhtemelen kendisine nişan verildikten sonraki üniformasıyla çekilmiş fotoğrafı, ve mezarının Ali Paşa'nınkinin hemen bitişiğinde oluşu bu yakın ilişkiyi doğrulayacak birer kanıt olarak değerlendirilebilir.

Bacınoğlu Ahmet Efendi (solda) Ali Paşa'nın oğlu Ziya Bey ile

Ali Paşa'nın 1904-05'de İstanbul'dan nereye uzaklaştırıldığını bilemiyoruz; eğer bu uzaklaştırma yukarıda andığımız nedenler yüzünden gerçekleşmişse, kendisinin tekrar Ordu bölgesine gönderildiğini düşünmek yanlış olur. Anılan uzaklaştırmayla ilgili olabilecek bir başka husus ise, bu döneme denk düşen bir tarihte, Ali Paşa'nın ilerlemiş yaşlarında Hakkari bölgesine bir "görevle" gönderildiğine dair aileden alınan bilgidir. Buna göre, Paşa görev yerine gitmek üzere gemiyle geldiği Trabzon'da yaşlılık ve rahatsızlığını ileri sürerek, affını istirham etmiş ve bir süre burada, muhtemelen Trabzon'da ikamet eden kardeşi Osman Paşa'nın yanında kalmıştır.[19]

Öte yandan, anılan uzaklaştırma pekala bir başka şekilde ve amaçla da gerçekleşmiş olabilir. Örneğin,

18 Bacınzâde Ahmet Efendi'nin 1906 tarihli Trabzon Salnamesi'nde bu rütbe ile yer aldığını görüyoruz. Bu mülki bir rütbe olup, askeri rütbelerden binbaşı ile eşti. Halktan herkese tevcih edilebiliyordu. Bkz. Çebi, 2000: 174-75.

19 Aileden verilen bilgiye göre, Osman Paşa uzun süre Trabzon'da yaşadıktan sonra, hacca gitmiş, bundan sonra İstanbul'a yerleşmiştir. İstanbul'a ne zaman yerleştiğini tam olarak bilemediğimiz Osman Paşa, 1909'da burada vefat etmiş, Karacaahmet mezarlığına defnedilmiştir.

Abdülhamit ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinde uzun yıllar yüksek görevlerde bulunmuş olan Mehmet Tevfik Bey (Biren), Yemen Valiliği'nde bulunduğu sırada, Sana'nın savunması için imparatorluğun değişik bölgelerinden takviye kuvvetlerin oluşturulup gönderilmesinden bahsetmektedir. 24 Mart 1321 (1905) tarihli bilgiye göre, Karaman'dan beş bin ve Dördüncü Ordu'dan "Trabzon taraflarındaki Lâzlardan bir livanın cem olunarak, ihraz edilen vapurlarla kariben sevk olunacakları" belirtilmekte, bu konuda, burada (Trabzon'da?) bulunan Mirliva Ali Paşa'ya telgraf gönderildiğinden bahsetmektedir (Hürmen, 1993: 337-338). Eğer bu bilgiler doğruysa, 1905-06 tarihlerinde Yemen cephesinde süregiden savaşlar için Trabzon vilayetinden de muavine, yani yardımcı takviye kuvvetlerin toplandığı, bu görevin o sırada artık askeri mirliva olduğunu bildiğimiz Ali Paşa'ya tevdi edilmiş olabileceği düşünülebilir. Böyle bir kuvvetin gerçekten toplanarak Yemen'e sevkedilip edilmediği konusunda kaynağımız herhangi bir bilgi vermiyorsa da, yine sözlü rivayetler, Ali Paşa'nın oğlu Ziya Bey'in bir ara bu cephede de savaştığını belirtmektedir.

Bütün bunlar, Ali Paşa'nın 1904 tarihinde İstanbul'dan "uzaklaştırılması" ile Yemen cephesi için Trabzon'da, hayatı boyunca belki de en iyi bildiği şeyi yaparak, bölgeden milis kuvveti toplaması arasında bir ilişkinin olabileceğini düşündürüyor. Eğer böyle birşey söz konusuysa dahi, rivayetlere yansıyan "Hakkari taraflarına gönderilmesi" ile bu tarihte Trabzon'da hangi sıfatla, yani bir çeşit sürgün mü, yoksa görevli olarak mı, bulunduğu konusu hâlâ ortadadır.

Ali Paşa (son yılları)

Ali Paşa, bu belirsiz "uzaklaş(tır)ma"dan, ancak 1908'deki Jön Türk "inkılâb-ı saadet"i sayesinde İstanbul'a dönmüş ve, *Ceride-i Askeriye*'deki ifadeye göre, döndüğü günün "gecesine tekaüdü icra kılınmış", yani emekliye sevkedilmiştir. Ali Paşa'nın bu tarihten sonra bir daha Ordu'ya gitmeyip, sabık yaver-i şehriyârî olarak hayatının geri kalan yıllarını İstanbul'da geçirdiği

anlaşılmaktadır. Öte yandan, 1911'de Ordu'da kendisi, anne ve babası adına bir hayrat çeşme yaptırmıştır (Çebi, 2001: 26-27).[20] Ali Paşa, 1329 yılı Muharrem ayında (Ocak 1911) 81-82 yaşlarında vefat etmiş ve Fatih Camii haziresine defnedilmiştir. Mezar taşında şöyle yazmaktadır:

Ya Allah
Ümerâ-i askeriyeden Çürüksulu
Ali Paşa'nın merkad-i münevveridir.
Lillâhi'l fâtiha
Sene 1329, Muharrem

Geriye kalan: Kartvizit ve mezar (sol öndeki)

Ali Paşa'nın İstanbul'da Fatih'te iki, Çamlıca'da da bir evi olduğu yukarıda belirtilmişti. Fatih'deki evlerinin muhtemelen 1911'deki büyük yangında yanması üzerine Çamlıca'daki eve taşınmış ve burada ölmüştür. Ali Paşa'nın 25 yıl gibi uzun bir süre yaşadığı İstanbul'da kendisine ekâbir ve muteberân ile yüksek konumlarda bulunan askeri ve mülkî erkândan geniş bir çevre edindiğini tahmin etmek zor değil. Herşeyden önce, daha 93 Harbi'ni takip eden yıllardan itibaren başkentte hiç de azımsanmayacak büyüklükte bir Gürcü cemaatinin oluştuğunu, bunların özellikle 1908 devriminden sonra sosyal kulüpler vasıtasıyla kendi aralarında sıkı ilişkiler kurduklarına yukarıda değinilmişti. Devletin değişik kademelerinde, sivil ve askeri yüksek rütbeler taşıyan akraba Bahri Paşa, yeğenler İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden Çürüksulu Ahmet Paşa ile Bahriye ve Nafıa nâzırlıklarında bulunmuş Mahmut Paşa'ların Ali Paşa'nın yakın çevresini oluşturduğu anlaşılıyor. Büyük kızı Zekiye Hanım'ın Şuray-ı Devlet

20 Çeşme kitabesi şöyledir: *Çürüksulu Ali Paşa ve Pederi Mehmed Beyin ve Validesi Fatma Dindine hanımın eser-i hayrıdır.*

azâsından Çapanoğlu Süleyman Paşa ile yaptığı evlilikle, Paşa'nın aile çevresini daha da genişlettiği, hatta akrabası Bahri Paşa'nın kızı Şadiye Hanım'ın Abdülhamid'in torunlarından biriyle yaptığı evlilikle de, dolaylı da olsa, sarayla bir başka kanaldan yakınlık kurduğunu görüyoruz. Kızının evliliğinden 1894'te doğan meşhur yazar Münir Süleyman Çapanoğlu'nun Fatih, Beyazıt ve Çamlıca'da paşa konakları arasında geçtiğini söylediği çocukluğunun bir boyutunda dedesi Çürüksulu Ali Paşa'nın ve konaklarının da yer aldığı açıktır (Koçu, 1958, cilt 7: 3734-35; Üyepazarcı, 2003).[21]

Ali Paşa'nın aile ve evlâdı

Meryem Hanım, kızı Melek ve torunları: Kamile, Ali ve İsmail Hakkı

Ali Paşa öldüğünde geride iki eş ve altı çocuk bırakmıştır. Paşa'nın ölümünden sonra eşlerinden Meryem Hanım, ölümüne kadar kızları ile İstanbul'da, Salacak'daki yalıda oturmaya devam etmiştir.

Çürüksulu Ali Paşa'nın üçüncü eşi Meryem ile İstanbul'dayken evlendiği anlaşılmaktadır. Ordu Nüfus Dairesi'ndeki kütükte kayıtlarına rastlamadığımız Meryem Hanım'la olan evliliğinden üç kızı olmuştur: Huriye bebekken, Süreyya ise çocuksuz ölmüştür. Ortanca kız Melek annesiyle birlikte İstanbul'da Salacak'taki yalıda oturmuş, Meryem Hanım bu evde 1926'da vefat etmiş, Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmiştir.[22] Ali Paşa'nın Meryem Hanım'dan 1313 (1897/98)'de dünyaya gelen, Ordu nüfusuna kayıtlı kızı Melek güzel, zarif bir kadındı. 1916 yılında, Priştine'li, Plevne şehitlerinden Yüzbaşı Emin Bey'in oğlu Kafkas Cephesi'ndeki 4. Kolordu kumandanı olan Cafer Tayyar Bey ile evlenmiştir. Milli Mücadele'nin ünlü

Meryem Hanım

21 Erol Üyepazarcı (2003: 6), Ali Paşa'nın bir ara Şuray-ı Devlet Reisliği yaptığını belirtmekteyse de bu bilgiyi başka kaynaklardan henüz doğrulayabilmiş değilim.

22 Bu mezar daha sonra yol yapım çalışmaları sırasında ailenin diğer fertlerinden Kamil Bey'inkiyle birlikte başka yere nakledilmiştir

Cafer Tayyar Paşa'sı (Eğilmez) olan bu eşinden Melek Hanım'ın üç çocuğu olmuştur: Kamile, Ali ve İsmail Hakkı.

Tayyar Paşa-Melek Hanım ailesi (ortada oturan yaşlı hanım Çürüksulu Ahmet Paşa'nın kızı Zekiye Hanım)

Her üç kardeşin de çocukluk ve gençlik yılları uzun seneler yaşadıkları Salacak'taki yalıda (Park Plaj olarak ünlenen mevkide) geçti. Cafer Tayyar Paşa'nın 1927 yılına kadar süren milletvekilliği döneminde başlayan siyasi mücadeleler içinde, Kazım Karabekir'in temsil ettiği gruba yakınlığı dolayısıyla 1950'lere kadar sürecek olan resmi takibat ve tacizattan fazlasıyla etkilenen, bu yüzden oldukça sıkıntılı bir çocukluk ve gençlik yaşayan kardeşlerden Kamile'nin, anneannesinin öldüğü yıl (1926) Bebek'teki Saint Joseph Fransız Mektebi'nde başlayan ve büyük kuzenleri Melek (Gogen) ve Bediş Ablalarının (Bedia Kavur, Ömer Kavur'un halası) yatakları arasına kurulu yatağında göz yaşları içinde geçen yatılı öğrencilik hayatı bir yıl bile sürmemiştir. Kısa bir aradan sonra Üsküdar'daki Amerikan Kız Koleji'yle tekrar başlayan tahsili, kesintilerle Şişli Terakki Lisesi ve Alman Lisesi'nde devam etmiş, İkinci Dünya Savaşı esnasında kapanan bu okulda sona ermiştir. Boğazı yüzerek geçecek kadar iyi bir yüzücü olan Kamile, daha sonra memur olarak çalışmaya başladığı Halk Bankası'nda tanıştığı, Ermeni-Müslüman çatışmaları üzerine Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinden

1905'te Türkiye'ye göçen halı tüccarı Abdül Ali Feyyaz[of] Bey'in (1877-1947) oğlu, 1913 doğumlu Lütfü Karabağ ile evlenir (1947). Tahran, İstanbul, Londra üçgeninde işini sürdüren, bu arada Beyoğlu'ndaki Melek Sineması'nı açıp sonradan ortağına devreden Abdul Ali Bey oğlunun düğün gününün heyecanını kaldıramayıp vefat eder. Güzel ve alımlı bir kadın olan Kamile Hanım evlilikten sonra bankadaki işini sürdürmez, daha sonra çocukluğunun sıkıntılı yıllarının acısını çıkartırcasına uzun Avrupa seyahatleriyle dolu, huzurlu ve rahat bir hayat sürdürür. Kamile Hanım'ın, Galatasaray Spor Kulübü'nün kürek şubesinde lisanslı sporcularından olup uzun süre Milli Reasürans T.A.Ş.'de müdürlük yapan Lütfü Bey'le evliliğinden bir oğulları olur: Feyyaz. Halen Almanya'da yaşayan ve ressam olan Feyyaz Karabağ, Almanya'da Alman hanımlarla iki evlilik yaşamıştır. Bir oğlu (Michael Sadun) ve bir kızı (Lale Sophie) bulunan Feyyaz her yıl Türkiye'ye gelmekte, son yedi yıldır Kadıköy'de yaşayan anne ve babasını ziyaret etmektedir.

Melek Hanım'ın Tayyar Paşa'dan ikinci çocuğu Ali de yine aynı evde geçen cocukluk ve gençlik yıllarından sonra, üniversite tahsilini İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde yapmış, ardından mimar-teknisyen olarak bir Amerikan şirketinde (AMAC-Metchap-INTES) İstanbul, Ankara ve Riyad'da çalışmıştır. Daha sonra bir ara Amerika'da bir

Kamile-Lütfü Karabağ ile Hakkı Bey (ayaktaki)

yaşar; iki kez evlenir ve bu evliliklerden 2 çocuğu olur. 1991'de ölen Ali Bey'in çocukları Tayyar ve Uğur halen Amerika'da San Diego'da yaşıyorlar.

Melek Hanım'ın en küçük oğlu İsmail Hakkı ise 1926'da, anneannesinin ölümünden iki hafta sonra doğmuş, İstanbul Üniversitesi'nin Kimya Fakültesi'nin Fizik-Matematik Bölümü'nde bir süre tahsil görmüş, daha sonra da merakının izinden gidip Prehistorya okumuştur. Sonunda serbest muhasebeci olarak hayata atılıp, daha ziyade gayrımüslim ticaret ve işadamlarının yoğunlukta olduğu bir sektörde bu işini uzun yıllar sürdürmüştür. Evlenmemiş olan Hakkı Bey, babasının 1958'deki ölümünden sonra annesi Melek Hanım'la birlikte Harbiye'de baba evinde yaşamış, annesinin de 1983 yılında ölümü üzerine önce Nişantaşı'na, ardından da Feriköy'de satın aldığı eve taşınmıştır. Halen bu evde yaşamakla birlikte, son bir yıldır karşılaştığı sağlık sorunları üzerine çoğunlukla ablası Kamile Hanım'ın Kadıköy'deki evinde kalmaktadır.

Hamide Hanım ve çocukları: Zekiye, Ziya, Kamil ve Ali Fuat

Ali Paşa'nın diğer eşi Hamide, Paşa'nın ölümünde İstanbul'da mı Ordu'da mı oturuyordu, bilemiyoruz. Paşa 1911'de öldüğünde bu hanımından olan kızı Zekiye Hanım Çapanoğlu Süleyman Paşa'nın eşi olarak İstanbul'da yaşıyordu. 1885 doğumlu ortanca oğlu Kamil Harbiye mezunu bir subay olarak belki İstanbul'da, belki de Osmanlı coğrafyasının henüz bilemediğimiz bir parçasında görev yapmaktaydı. 1310 (1893) doğumlu küçük oğul Ali Fuat ise İstanbul'da Saint Joseph Lisesi'nde okumaktaydı.

Hamide Hanım 1918'de ölmüş ve Perşembe'de, Ağuşlu camii haziresine defnedilmiştir. Annelerinin ölümü esnasında, ortanca oğlu muvazzaf subay Kamil'in nerde görev yaptığını bilemiyoruz. Diğer oğulları Ziya ile Fuat'a gelince, onlar muhtemelen zorlu I. Dünya Savaşı yıllarının ardından Perşembe'de anneleriyle oturmaktaydılar.

Yazının bundan sonraki bölümü, bu kardeşlerin hikayesinden belli kesitlerin fotoğraf kareleri olarak okunmalıdır. Ali Paşa'nın hayatında öne çıkan kimi boyutların taşra ortamındaki uzantısı gibi görülebilecek bu bölüm, bir bakıma aynı tarihsel sürecin ikinci perdesi gibidir. Burada, adeta varlıktan yokluğa, kahramanlıktan sefalete gel-gitlerle dolu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir ülke ve milletin kendine yeni bir yol ve hayat arayışının beraberinde getirdiği iniş çıkışlarının eşliğinde, Ordu bölgesinin yine bir dereceye kadar muhacir çevresi içinde kişisel istidat ve eğilimlerin, farklı mizaçların değişik yönlere ve yollara savurduğu, büyük ölçüde mutsuz ve harcanmış hayatların hikayesi söz konusudur.

Önce hakkında şimdilik en az şey bildiğimiz iki numaralı oğul Kamil'den başlayalım. Kamil'in 1302 (1885)'de Ordu'da doğmuş olduğunu nüfus kayıtlarından öğreniyoruz. Hayatının bundan sonrasına ait, tamamen şifahi kaynaklara dayalı bilgilere göre,

Kamil Bey'in gençlik yılları

İstanbul'da askeri tahsil görmüştür. Yakışıklı ve kibar olduğu söylenen Kamil Bey yaşamını İstanbul'da sürdürmüştür. Askerlik hayatına dair henüz hiçbir bilgiye ulaşamadığım Kamil Bey, muhtemelen, ağabeyi Ziya gibi daha Balkan Savaşlarından itibaren, değişik cephelerde savaşmış, ya da daha ziyade karargah hizmetinde bulunmuş olmalıdır. Birinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde Karadeniz kıyılarında ve Kafkas cephesinde faaliyete geçen Teşkilat-ı Mahsusa'nın emrinde bölgeye İstanbul'dan gönderilen, babası Müslüman Gürcüler arasında çok nüfuz sahibi olan, havalideki Gürcülerce evvelden tanınan, Teşkilat'ın bu cephedeki en cesur müfreze kumandanlarından biri olarak resmedilen, harekâtın başarısızlığı üzerine kendini zorlukla Trabzon'a atan, oradan da gemi ile İstanbul dönen süvari yüzbaşısı Kamil Bey'in (Arif Cemil, 1997: 84, 196, 256; Sarısaman, 2002: 533), Ali Paşa'nın oğlu Kamil Bey olup olmadığını maalesef bilebilecek durumda değiliz.

Atatürk'ün 1924'te Ordu'yu kısa ziyareti esnasında (1924), Kamil Bey'in de yanında olduğuna dair rivayet doğru ise, Kamil Bey'in Kurtuluş Savaşı'nda Ankara hükümetlerinin yanında ve emrinde savaştığı ileri sürülebilir. Aşağıdaki fotoğrafta yakasında taşıdığı istiklal madalyası da bunu kanıtlamaktadır. Söylenenlere göre, Ziya ve Fuat'ın evliliklerini ve hayat tarzlarını pek tasvip etmediği için Kamil Bey, Ordu ve Perşembe'de yaşayan bu kardeşlerini çok nadiren ziyaret etmiştir. Hiç evlenmemiş olan Kamil Bey'in içkiyle arası çok iyiydi ve biraz da bu sebepten 1930'larda İstanbul'da vefat etmiştir. Söylendiğine göre, öldüğünde binbaşı rütbesindeydi. Yine ailenin verdiği bilgiye göre, aile adı olan "Tavdgiritze" soyadını almak isteyen Kamil Bey, nüfus memuruna bunun "Türkistan'da bir nehir" adı olduğunu söyleyerek isteğini gerçekleştirmiş, "Kamil Tavdgiritze" olarak vefat etmiştir. Meryem Hanım'ınkiyle birlikte, onun mezarı da sonradan Edirnekapı Şehitliğinden başka yere nakledilmiştir.

Kamil Bey'in son yılları

Ali Paşa'nın Hamide Hanım'dan olan büyük oğlu Ziya'ya gelince, kendisinin Perşembe'deki Ağuşlu Cami mezarlığında bulunan mezarının yeni yazılı taşında 1884 doğumlu olduğu yazmaktadır. Tam adı "Mehmet Ziya" olan[23] Ziya'nın bu durumda Çürüksulu Ali Paşa'nın ilk eşi Firuze'yi boşamasının hemen ardından dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. 1953 yılına kadar oldukça hareketli bir yaşamı olan Ziya Bey'in gençlik yıllarına ve eğitimine dair ne yazık ki fazla birşey bilmiyoruz. Bununla birlikte, kendisinin İstanbul'da Fatih'deki evde doğduğu, çocukluğunu İstanbul'da geçirdiği anlaşılmaktadır. Ziya Bey'i tanıyanların anlattıklarına göre, daha çocukken "yaver-i şehriyarî" çocuğu olarak sık sık götürüldüğü sarayda, ceplerine nasıl çil paralar doldurulduğunu anlatırmış. Yine aynı kaynaklara göre, Ziya Bey tam bir Alman düşmanı imiş ve muhtemelen I. Dünya Savaşı öncesinde İstanbul'da "Alman askerlerine selam durulacak" emri çıktığında buna çok kızmış ve içerlemiştir. Bütün bu anekdotlar Ziya Bey'in gençlik yıllarını da büyük ölçüde İstanbul'da geçirdiğine işaret ediyor.

Ziya Bey'e dair kaynaklardaki en eski bilgi, onun 1913'te Balkan Harbi esnasında İstanbul'da kurulan "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti"nin, amcazâdesi Çürüksulu Ahmet Paşa'nın riyasetinde bütün Anadolu'da örgütlediği "gönüllü alaylar"ın faaliyetleri arasındadır. Buna göre, aralarında Giresunlu [Topal] Osman Ağa'nın da bulunduğu bu milis kuvvetlerinin birinin başında Çürüksulu Yüzbaşı Ziya Bey bulunmaktaydı. Ziya Bey bu gönüllüleriyle Balkan Harbi'ne katılmış, Karaburun, Darboğaz ve Çatalca muharebelerinde savaşmıştır (Polat, 1991:27). Bu aynı zamanda şu anlama geliyor: Ziya Bey 1910'larda, hatta ondan da önce, daha 1905'lerden itibaren bölgeden derlenen milis kuvvetleriyle değişik cephelerde savaştığına göre, kendisinin bu dönemlerde,

23 Bkz. Çebi, 2000: 302.

yani 20'li yaşlarında Ordu ve Perşembe'de ikamet etmeye başladığı düşünülebilir. Babası Ali Paşa'nın Ordu'da ve Perşembe'de geniş arsa ve arazileri vardı.[24]

I. Dünya Savaşı boyunca Ziya Bey'in emrindeki gönüllü milis kuvvetleriyle, bu kez Karadeniz kıyılarının korunmasında ve Ruslara karşı girişilen savaşlarda aktif yer aldığını hem sözlü hem yazılı kaynaklardan teyid edebiliyoruz. Daha seferberliğin ilanının hemen ardından Ordu'da askerlik çağını aşmamış ancak henüz askere de çağrılmamış sivillerle, bu birliğe katılmak şartıyla hapishaneden tahliye edilen mahkûmlardan, asker kaçaklarından ve eşkiyadan oluşan Müstakil Tabur kurulmuştu; bu taburun başında da Vona'da (Perşembe) oturmakta olan Binbaşı Ziya Bey vardı (Çebi, 2000: 213-14; Sarısaman, 2002).[25] Yukarıda anılan Teşkilat-ı Mahsusa'nın bu cephede Ruslara karşı Batum içlerine kadar uzanan hatta yürüttüğü çete savaşlarında Ziya Bey, bir kez daha emrindeki milis müfrezesiyle yer alır. Arif Cemil'in anlatuklarına göre, Trabzon, Borçka mıntıkasındaki bu gönüllü müfrezeler arasında yalnızca Ziya Bey'in değil kardeşi Fuat Bey'in çetesi de vardı (Arif Cemil, 1997: 176).

Bu noktadan itibaren Ziya Bey ile kardeşi Fuat Bey'in kaderleri birleşmekte, ölüme kadar sürecek yakın beraberliğin temeli bu tarihte (1915), acımasız kan ve savaş ortamında, babalarının ve daha binlerce Gürcü muhacirin yerleştiği bu bölgede atılacaktır. Ziya Bey'den epeyce küçük olan Fuat Bey (tam adı Ali Fuat'tır) 1310 (1893) tarihinde Ordu'da Perşembe nahiyesinde doğmuş, rüşdî ve idadi dahil olmak üzere bütün orta eğitimini İstanbul'da yapmış, 1909'da Leyli ve Nihari Şemsülmuarif Hamidi Mektebi'nin Rüşdiye kısmını, 1913'te, yani babasının ölümünden sonra da Saint Joseph Lisesi'ni bitirmişti. Ardından yüksek tahsil için Almanya'ya gitmiş, motor fabrikasında nazari ve ameli olarak makina mühendisliği eğitimi almaya başlamış,

---

24 Ordu'da şimdiki Ziraat Bankası ile Ordu Sineması arasındaki arsada büyük bir konağının olduğu, burada bugün de hizmet veren hamamın Paşa'ya ait o, şimdiki Hükümet Konağı'nın hemen arkasındaki taş askeri lojman, askerlik şubesi ve nüfus dairesinin olduğu yerleri Ali Paşa'nın hükümete bağışladığı söylenmektedir. Bu arsaların hemen bitişiğindeki, Hükümet konağının olduğu arsanın tamamı daha önce adı geçen Bacınzade Ahmet Efendi'ye, onun hemen üzerinde içinde halen bir konak bulunan arsa da yine muhacirlerden Kikave ailesine (Yaraşlar) aitti. Buradan Nizamettin'e giden yolun her iki tarafında uzanan Selimiye mahallesi de, içindeki zengin konaklarıyla (şimdi Etnoğrafya Müzesi olan Paşaoğlu Konağı da bir muhacir aileye aitti) yoğun muhacir nüfusu barındırmaktaydı. Yani, buralar Ali Paşa ve en yakınında bulunan zengin Gürcü ileri gelenlerce iskân edilmişti. Ali Paşa ayrıca, Perşembe'de evi ya da konağı olmamasına rağmen, bu kasabada bugünkü çarşının olduğu yerler ve yukarı kısımları, Ağuşlu Camii karşısındaki araziler, dere kıyısındaki yerlerle bakırcılar çarşısının olduğu yer gibi çok geniş araziye sahipti. Ayrıca, şimdi radarın bulunduğu, Töngeldüzü mevkii de kendisinin olup, Ordu'dan buraya yazlamaya gelirmiş; bu yüzden 200-300 dönümlük bu araziye "Ali Paşa Yazlası" denirmiş.

25 Sarısaman'ın bahsettiği (2002: 506), Teşkilat-i Mahsusa Alayı'na Ordu Kaymakamının gönderdiği 500 kişilik kuvvet Ziya ve Fuat Beylerin başında bulunduğu milis müfrezeler olmalıdır.

ancak altı ay sonra, 3 Ağustos 1914'te Seferberlik ilânı üzerine apar topar İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştı. Bütün tahsilli gençlere bir hafta içinde askerlik şubelerine başvurmalarını emreden kanun gereği[26] o da ihtiyat zabitleri arasına katılmıştır.

Fuat Bey'in kendisinin kaleme aldığı kısa özgeçmişinden ve diplomasından aktardığımız bu bilgilere göre (bkz. "Terceme-i Hâl" ve "Rüşdiye diploması", Fuat Bey Terekesi), Fuat hemen Teşkilat-ı Mahsusa alayının Karadeniz'deki müstakil taburu emrine verilmiş, bölük kumandanı yapılmıştır. İşte yukarıda, Arif Cemil'in sözünü ettiği tarihte, 1915'teki çete reisi ya da müfreze kumandanı Fuat Bey, yurt dışından döner dönmez ayağının tozuyla kendisini burada bölük kumandanı olarak bulan Fuat Bey'dir. Böylece, tamamen farklı meşreplerdeki iki kardeş, iyi tanıdıkları bir bölgede, büyük ölçüde Gürcülerden oluşan gönüllü alaylarının başında ilk defa birlikte faaliyet göstermeye, savaşmaya başlamışlardır.[27] Böyle bir birlikteliğin ağabeyler Kamil

1914-15'te Fuat Bey (önde ortada oturan), çetesindeki adamlarıyla.

26 Seferberlik ilânıyla birlikte çıkarılan bu yedek subaylığa dair kanunu takip eden ikinci bir kanunla, bu çerçevede askere çağrılanlar yedi gün içinde askerlik şubelerine gitmezlerse kaçak sayılarak kurşuna dizileceklerdi (Sunata, 2003: 20).

27 Fuat Bey'in bu dönemdeki çetesine dahil ettiği ve yukarıdaki fotoğrafta görülen Gürcüler arasında Efirli-Perşembe bölgesinin eli silah tutanlarından ve bir kısmı sonradan eşkiyalığa kayan Gavur Osman, Caniklioğlu Hüsnü ve Halis kardeşler, İskender'in Mucafer, Maminoğlu Osman, Şekeroğlu İlyas, İstanbulluoğlu Ramiz gibi isimler vardı. Bunların hepsi, 93 Harbi'nden sonra gelip yerleştikleri

ile Ziya Beyler tarafından, küçük kardeşi koruma duygusuyla ayarlanmış olması ihtimal dahilindedir. Eğer yukarıda bahsedilen Süvari Yüzbaşısı Kamil Bey bizim Kamil Bey ise, bu dönemde her üç kardeşin bu cephede bir süre birlikte savaşmış oldukları sonucu çıkar.

Cephede savaş sürerken, 22 Kanunevvel 330 (1915) tarihinde Fuat Bey yüzbaşılığa yükseltilir. 1916'da Ruslar büyük bir taarruza girişerek, Trabzon da dahil bütün Doğu Karadeniz kıyılarını işgal ederler. Ziya ve Fuat Beylerin müfrezeleri bu taarruza karşı koymaya çalışan, Of ve Harşit muharebelerinde canla başla savaşan kuvvetler arasındaydılar.[28] Sözlü bir rivayete göre, Of savunmasının ardından perişan bir şekilde ve çatışarak geri çekilirler; kendilerini Trabzon'a zor atarlar. Bu arada Ziya Bey, kardeşi Fuat'ı, bu çatışmalar esnasında korkup kaçtığı için 20 gün hapseder.[29] Bir süre sonra kendisi de Ruslara esir düşer. Batum'daki birkaç aylık esirlikten sonra, Rusya içlerine sevkedileceği sırada, belki de 1917'deki Bolşevik Devrimi'nin yol açtığı karışıklıktan yararlanarak, adamlarının da yardımıyla kaçar ve Ordu'ya geri döner.[30]

Sonraki yıllara geçmeden, Ziya Bey'in emrindeki üç yüz atlıdan oluşan çetesiyle bu dönemde, 1915 Ermeni tehcirinde Topal Osman ile birlikte Karadeniz bölgesinden epeyce Ermeni'nin kaldırıp götürülmesinde aktif yer aldıklarına dair rivayetleri de burada zikretmek gerekir. Her ne kadar, burada Ermeni tehciri ile 1921'deki Rum tehcirinin karıştırılma ihtimali varsa da, aynı tarihlerde aynı cephelerde aynı tarz milis

---

bu bölgede doğmuş ikinci kuşak muhacirler olup, birçoğunun babası 93 Harbi'nde Ali Paşa'nın Batum-Çürüksu'daki milis taburlarında savaşmışlardı.

28 Rumi 1331 Şubat ayının sonlarında, Rize'yi teslim alan Rus kuvvetlerine karşı Lazistan havalisi kumandanı sıfatıyla gelen Hüseyin Avni Paşa Of'ta Baltacı Deresi'nde harp hattı kurar ve düzensiz, toplama birliklerle Ruslara karşı savaşmaya başlar. Savaşın ilk gününde "Ziya Bey isminde bir tabur kumandanı, taburiyle beraber dağ eteklerinden ricat ederek, askerlerini Ruslara kaptırmadan selamet [ile] Avni Paşa'nın huzurlarına gelmişti. Paşa, bu taburu teftiş ettikten sonra etrafını çevreleyen kalabalık bir halk kütlesi de hazır olduğu halde" askerlere karşı bir hitabede bulunur (Umur, 1949: 47).

29 Bu rivayete göre, Ziya Bey'in emrindeki bu gönüllü taburunda, Şahin Baş (Şambaşoğlu), Çeçeloğlu Yusuf (Yamaner) ve Madoğlu Yusuf (Maden) gibi çok sayıda Ordulu muhacirin yanısıra aslen Ünyeli Türklerden Osman Akarsu (Berber Osman) gibi isimler bulunmaktaydı. Yine aynı rivayete göre, Harşıt savaşında Rus kuvvetlerinin kumandanını vuranlar da bu grupmuş.

30 Genelde kendisinden "soylu bir Gürcüydü" diyerek, saygıyla bahsetmesine rağmen, Ziya Bey'in bu savaşlarda kumandasındaki muhacirlerden oluşan milis taburunun, diğer nizamiye birliklerine göre ayrıcalıklı bir durumu olduğunu belirten Fevzi Güvemli, şöyle devam ediyor: "Bu durum, hastalıktan, yaralanıp ölmekten yana oranı azaltmaktaydı. Zamanın saltanat hükümetinin idarei maslahat politikasının doğurduğu yersiz imtiyazlarına bir örnekti bu. [Ziya Bey'in babası] Ali Paşa sarayca tanınmış bir adamdı çünkü." (Güvemli, 1: 210). İki ciltlik bu hatıralar daha sonra kısaltılarak yayınlanmıştır (Dizman, 1996). Burada belirtilen imtiyazlı konumun ne olduğu pek açık değilse de, kastedilenin daha kaliteli giyim kuşam ve silah dahil askeri donanım olabileceği akla geliyor.

Fuat Bey milis kıyafetiyle

kuvvetlerle Teşkilat-ı Mahsusa bünyesinde savaşan Topal Osman'ın yanısıra, Ziya Bey'in de bu süreçte yer almış olması oldukça muhtemeldir.[31]

Kardeşi Fuat Bey'e gelince, o 1332 (1917) yılı Temmuz ayında Sahil Grubu Müstakil Tabur kumandanlığına, ardından Teşkilat-ı âhire üzerine 37. Kafkas Fırkası geri mıntıka kumandanlığına getirilir. Buna ilaveten kendisine memuriyet olarak Hizmet Bölüğü kumandanlığı da verilir.[32] Daha sonra, Trabzon'un kurtarılması esnasında görülen lüzum üzerine Dördüncü Mıntıka Müfettişliğinin fennî hizmetlerinde görev alır. Ardından Trabzon otomobil ve motor tamirhaneleri müdüriyetinde bulunarak 334 (1918) senesi Teşrinevvel'inde terhis edilir.

31 Tehcir sırasında Giresun'da bizzat Topal Osman Ermenileri öldürüp tapulu arazilerine el koyarken, Ordu bölgesinde de kimi nüfuzlu kimselerin geniş arazi sahibi Ermenileri, kendilerine tehcirden kurtararak Rusya'ya kaçırma sözü verip, karşılığında ellerindeki tapularını alıp, sonra bir yolunu bulup, yolda veya denizde yok ettiklerine dair çok sayıda rivayet vardır. Bir çeşit "Ermeni kaçakçılığı" denilebilecek bu gibi suçlardan yargılanan, mahkum olan veya kaçıp kurtulmaya çalışan bazı Gürcülerin varlığı da bilinmektedir. Ziya Bey'in bu tür faaliyetlerden hoşlanmadığı ve tasvip etmediğine dair rivayetler mevcuttur. Aşağıda görüleceği gibi, kendisinin Rum çetelere karşı acımasızlığına rağmen, masum halka Topal Osman'ın yaptığı türden tecavüze izin vermediği, özellikle Ordu bölgesindeki Rumları Topal Osman'ın tecavüzünden tek başına Ziya Bey'in koruduğu, Topal Osman'ın Giresun'da yaptıklarının benzerini Ordu'da da yapma teşebbüsünü, kendisini tehdit ederek ve Ordu sınırları içine sokmayarak engellediği de sözlü kaynakların sürekli vurguladığı ortak noktalardan biridir.

32 Fuat Bey'in bu görevlerde daha ziyade asker kaçaklarının takibi ve yakalanarak askeri karargaha sevki gibi işlerle uğraştığını bu döneme ait 37. Fırka kumandanlığıyla olan telgraflaşmalarından anlıyoruz (bkz. 8 Kanunsani 332 tarihli telgraf, Fuat Paşa Terekesi). Bu telgrafların birinde Fuat Bey Hacı Hamdi Bey'in kumandasındaki 37. Fırkaya bağlı 3. Alay, 2. Tabur yüzbaşılarındandır ve takip memurluğuyla görevlendirildiği Vona, Fatsa bölgesinde asker ve silah toplayıp sevketme konusunda bir aydır kendisinden bir ses seda çıkmadığından kendisi uyarılmaktadır (22 Kanunevvel 332 tarihli *telgraf, no 5*). Fuad Bey 37. "Kafkas Fırkası Kumandanlığına" 23.10.332 tarihli cevabında, bu iş için görevlendirildiği andan itibaren 30 kadar silahlı asker celb, silahsızları da şubeye sevk ettiğini, silahlı olanları başka efrad celbinde istihdam ettiğini, şimdi Perşembe'ye geçtiğini ve burada el'an

Ağabeyine göre daha sakin, yumuşak karaterli, okuyup mühendis, belki de ilim adamı olacakken tamamen koşulların zorlamasıyla kendini içinde bulduğu I. Dünya Savaşı sırasında Fuat Bey'in üstlendiği zoraki "savaşçılık" görevinde pek parlak bir hizmet görmediği, kısa süre içinde kendisinden daha fazla yararlanılabilecek geri hizmet ve teknik donanımla ilgili alanlara kaydırıldığı anlaşılıyor. Buna karşılık, sert yaradılışlı ve gözüpek ağabeyi Ziya Bey'in bu dönemdeki korkusuz ve cesur savaşçılığı, kendisine bütün Ordu bölgesinde büyük bir şöhret getirmiş, kısa sürede bir kahraman olarak görülmeye, biraz da korkuyla karışık bir saygıyla anılmaya başlanmıştır. Ziya Bey'e dair sözlü kaynaklardan topladığım bütün bilgiler onun bu şöhretine vurgu yapmakta, özellikle Kafkas cephesindeki faaliyetleriyle, Of savunması ve Harşit savaşındaki kahramanlıklarından bahsetmektedirler. Ziya Bey'in, esirlikten döndükten sonra, tekrar cepheye gidip gitmediğini, Bolşevik ihtilalinin ardından Enver Paşa'nın, Batum civarı da dahil olmak üzere Doğu Karadeniz'deki Rus birliklerinin taşkınlıklarına karşı oluşturduğu ve kumandanlığını Topal Osman Ağa'nın yaptığı milis kuvveti (Şapolyo, 1957: 130) içinde Ziya Bey'in de yer alıp almadığını bilemiyoruz.

Her iki kardeşin bundan sonraki hayatları yine Ordu ve Perşembe ekseninde devam edecektir. 16 Mart 1919'da Osmanlı payitahtının itilaf kuvvetlerince, 15 Mayıs'ta da İzmir'in Yunan kuvvetlerince işgalini takip eden dönemde Anadolu'nun değişik bölgelerinde başlayan redd-i ilhak ve müdafaa-i hukuk hareketlerini Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışının hemen akabinde başlayan tek merkez etrafında "milli kuvvetler" şeklinde örgütlemesi sürecinde, yani Mütareke döneminde, Ziya ve Fuat Beyler muhtemelen Ordu ve Perşembe'de yaşamaktaydılar. Bilindiği gibi, Mütareke dönemi özellikle Samsun, Ordu, Giresun ve Trabzon bölgelerinde çok sancılı geçmiş, buralardaki Rum nüfus içinden çok sayıda Pontusçu çeteler çıkmış, özellikle Samsun bölgesinde bu çetelerin Müslüman ahaliye karşı başlattıkları teröre karşı Trabzon'dan Samsun'a bütün Karadeniz'de Müslüman ahali de kendi arasından silahlı çeteler çıkarmakta gecikmemişti. Giresunlu Topal Osman Ağa'nın başı çektiği ve yönlerdirdiği Müslüman çetelerin hiçbir ayrım yapmadan özellikle kendi bölgesindeki Rum ahaliye karşı giriştiği acımasız katliama karşılık Samsun bölgesinde de Rum çeteler Müslüman ahaliye karşı şiddeti arttırmışlardı. Her iki tarafın çeteleri de hiçbir kural tanımıyordu. Bu ortamda kısa sürede iş Rum-Müslüman çatışması olmaktan çoktan çıkmış, kontrol edilemez eşkiyalık her yerde alıp yürümüştü. Mustafa Kemal'i Samsun'a getiren de

firarda bulunan efradın celbiyle iştigal ettiğini bildirmektedir. Yine bu yazışmalardan anlıyoruz ki, Cemiyet, firarda olan askerler uzun süre yakalanamadığı taktirde, ceza olarak köylerindeki evlerinin yakılmasını da emredilebilmektedir (bkz. 22 Kanunevvel 332 tarihli acil telgraf, no 6). 29 Kanunsani 332 tarihli diğer bir telgrafta, Vona'da firari takibine memur Fuat Bey'den, uzun müddetten beri firarda kalmış olup yakalanan efradı yanında alıkoymaması, bunların hemen sevkedilerek diğer firarilere kötü örnek olmaması talep edilmektedir (no 8).

işte bu ortamda bölgede yaşananları "Müslüman ahalinin Rumları katliamı" olarak gören işgal kuvvetlerinin durumdan giderek daha fazla kaygılanır hale gelmeleriydi.

Ziya Bey (dürbünlü olan) ve Fuat Bey (sağındaki) milisleriyle (muhtemelen 1919-20'li yıllar)

Ziya ve Fuat Beylerin I. Dünya Savaşı'nda kumanda ettikleri, muhacirler de dahil içinde her türlü insanı, çok sayıda eski mahkum, asker kaçağı ve eşkiyayı da barındıran çetelerin bu dönemde anılan çatışmaların dışında kalmadıkları düşünülebilir.[33] Özellikle Ziya Bey'in emrindeki milisler, Balkan Savaşlarından beri değişik cephelerde Topal Osman'ın benzer birlikleriyle birlikte savaşmıştı. Bununla birlikte, ne Ziya Bey'in ne

33 Fevzi Güvemli şahidi olduğu bu dönemdeki Ordu'yu şöyle anlatıyor: [İngilizlerin ahâliyi silahsızlandırmaya çalışmaları üzerine] "Halk silahını nasıl verirdi, ki dağları taşları haydut çeteleri ve asker kaçakları tutmuştu. Halk bu silahlarla canını, ırzını ve malını koruyacaktı. Ah bu haydutlar! Beşi onu bir araya geliyor, kasıp kavuruyorlardı ortalığı. Ermenisi, Rumu, Gürcüsü ve Türkü vardı bu çetelerde. Soyuyorlar, yakıyorlar ve çok kez de öldürüyorlardı. Savuncasız kadınların ırzına geçiyorlardı. Asker kaçaklarıydı işi haydutluğa dökenler. Karşılarında güçlü bir direnç görmeyince azıttılar. Hele Gürcü olanları (...) silah vardı ellerinde, arkaları vardı zaptiyede. Kasabadaki jandarma çavuşlarının çoğu gürcüydü. Buna karşılık Türk köylüsünün çoğu askerden dönmemişti henüz (...) Böyle olunca Gürcü eşkıyasınınki yiğitlik değil, rezaletti." (Güvemli, I: 170-72).

de Fuat Bey'in bu dönemde bu tür faaliyetlerin başında bulunduklarına dair herhangi bir bilgi yoktur. Ancak, her ikisinin de 1919 tarihinden itibaren bölgede oluşmaya başlayan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyetleri çerçevesinde Ordu ve Perşembe'de kuvay-ı milliyeyi örgütlemeye başladıklarını öğreniyoruz. Bütün sözlü kaynaklar, Ziya Bey'in Ordu'da Kuvay-ı milliye teşkilatının kuruluşunda aktif yer aldığını belirtirken[34], 14 Nisan 1336 (1920) tarihi itibariyle, Fuat Bey'i Perşembe'de Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti reisi olarak görmekteyiz.[35] Fuat Bey aynı zamanda fahri olarak Perşembe'nin belediye reisliğini yürütmektedir; bu görevini iki yıl boyunca sürdürür ("Terceme-i Hâl", Fuat Bey Terekesi). Bu süre içinde bir yandan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reisi olarak Vona nahiyesinde cemiyetin köy şubeleriyle bekçi teşkilatını sonuçlandırmaya çalışmakta, köylülere vatanseverlik hissiyatı aşılayarak, iğfalâta kapılmamaları yolunda nasihatler vermekte ve cemiyet aleyhine propaganda yapan kişilerle mücadele etmektedir.[36] Bir yandan da, fahri olarak üstlendiği belediye reisi olarak, Vona'nın acil ihtiyaçlarından olan iskele köprüsü ile seksen metre uzunluğunda rıhtım inşa etmektedir.[37]

Ziya Bey ise emrindeki milis kuvvetleriyle çoktandır Karadeniz bölgesinde alıştığı faaliyetlerine devam etmektedir. Aynı yılın sonbaharında, Kafkas Ordusu emrinde savaşan Topal Osman kumandasındaki 47. Alay'ın yaklaşık iki yüz kişilik bir milis taburuna Yüzbaşı rütbesiyle kumanda eden Ziya Bey, Ermenilere karşı Kazım Karabekir'in kumandasındaki 15. Kolordunun yürüttüğü taarruzda bu ordunun emrine verilir (Şapolyo, 1957: 130-31). Buradaki görevini başarıyla yerine getirir ve Şubat 1921'de Trabzon'a dönerek İkinci İnönü muharebesine katılmak üzere emrindeki kuvvetlerle Batı Cephesine gönderilir (Çapa, 2001: 109-110). İnönü Muharebesinin ardından Topal Osman'ın 42. Piyade Alayı 16 Nisan'da Rum çetelerine karşı savaşmak üzere vapurla Samsun'a ulaşmış, 300 kişilik piyade, 150 kişilik süvari gücü olan bu alay, Sakallı Nurettin Paşa kumandasındaki Merkez Ordusu emrinde yalnızca anılan çetelere karşı değil, masum Rum ahaliye dönük aşırı şiddet uygulamakla suçlanmıştı (Çapa, 2001: 113; *TBMM Zabıtları*, 1985: Merkez Ordusu tartışmaları). Büyük yetkilerle donatılmış Merkez Ordusu'nun aldığı 15-50 yaş arasındaki Rumların kıyılardan içerilere sürülmesi kararı, 16 Haziran 1921'de TBMM'ce onaylanarak

34 Fevzi Güvemli de Ziya Bey'in Ordu'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı yaptığını söylemektedir (Güvemli, I: 211).

35 14 Nisan 1336 (1920) tarihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Ordu Şubesi reisliğinden kumandan Yusuf Ziya imzasıyla Ali Fuat Bey'e gönderilen resmi mektupta ayrıca cemiyetin Ordu reisliği damgası da bulunmakta, buradaki imza da Mustafa ismi okunmaktadır (Fuat Bey Terekesi içinde).

36 Aynı mektup.

37 26 Ağustos 1933 tarihli, Perşembe Nahiyesi Müdürü'nün Fuat Bey için İstiklal Madalyası talep yazısı (Fuat Bey Terekesi).

yürürlüğe girmiş, bu çerçevede özellikle Samsun'dan Trabzon'a kadarki bütün kıyıda bir Rum tehciri yaşanmıştı.[38]

Perşembe'de fahri belediye reisliğini sürdüren Fuat Bey'in bu savaşlarda ve çatışmalarda yer alıp almadığını tam olarak bilmiyoruz. Ancak, bütün sözlü rivayetler Ziya Bey'in emrindeki milis kuvvetlerle Topal Osman'ın yanında veya ondan bağımsız olarak Samsun bölgesinde Rum çetelere karşı savaştığı, meşhur Nebyan dağı çatışmalarında (Şapolyo, 1957: 134) bulunduğu konusunda hemfikirdir.[39] Ziya Bey'in bu çatışmalarda yer aldığı, bu konuda çok şiddetli tartışmaların yaşandığı TBMM'nin gizli toplantılarının kayıtlarından da anlaşılmaktadır. Buna göre, 1915'teki Ermeni tehcirinin kötü alışkanlıklarını sürdürmekle suçlanan Nurettin Paşa'nın emrindeki kuvvetler tehcir işini gerek maddi çıkar karşılığı kimi Rumları salıvererek, gerekse masumları de içeren aşırı şiddet kullanarak suistimal etmişlerdir. Bu iddialara göre, Nurettin Paşa'nın, Türklük-Gürcülük meselesinin had safhada olduğu Ordu Kazası'ndan Ziya Bey'i getirip tabur kumandanı yapmasıyla, işler daha da karışmıştır. Zabıtlardaki kesik ifadelerden tam olarak anlaşılamamakla beraber, Ziya Bey Samsun ve civarındaki Pontus çetelerine karşı çoğu muhtemelen Ordu'daki Gürcü muhacirlerden oluşan kendi milis kuvvetiyle savaşmakla bölgede "muzır bir uzuv" haline gelmiştir (*TBMM Zabıtları*, 1985: 284-85). Ziya Bey'in bu savaşlarda hangi anlamda olumsuz bir işlev gördüğü net değildir. Rumları himaye mi etmektedir, yoksa aşırı şiddet mi uygulamaktadır?

Bu noktada sözlü rivayetlerden yararlanabiliriz. Yaygın rivayetlere göre, Kurtuluş Savaşı yıllarında Ziya ve kardeşi Fuat Beyler bir ara dokuz ay kadar Çorum'da sürgün hayatı yaşamışlardı. Sebebi tam olarak bilinmemekle birlikte, kendilerinin, "etraflarındaki Gürcü muhacirlere ve Ordu kazasındaki Rumlara dayanarak bölgede bir Rum-Gürcü devleti kurmaya" çalışmakla suçlandıkları, bu yüzden anılan sürgünün gerçekleştiği belirtilmektedir. Bu ilginç suçlamanın ardında, aynı bölgede Rumlara karşı acımasız şiddet kullanan Topal Osman'ın iftiralarının yattığı da söylenmektedir. Buna göre, Giresun ve Samsun'da yaptıklarının benzerini Ordu bölgesinde de yapmak isteyen Topal Osman'ı Ordu sınırları içine girmekten Ziya Bey men etmiş, bu süreçte şehrin bin beşyüz kişi kadar olan Rum ve tehcirden geriye kalan Ermeni nüfusunu

---

38 Resmi kayıtlara göre, yalnızca 1921'de 439 müslüman köyün yakılmasıyla sonuçlanan mücadele, 1922 yılında bütün hızıyla devam etmiş, sonunda 10.886 çeteci Rumun yakalanması, 11.188 isyancı Rum'un öldürülmesi sonunda 1923'ün ilk aylarında tamamen bastırılmıştır (Çapa, 2001: 116-120; *Pontus Meselesi*, 1995).

39 Örneğin Kavak ve Havza bölgesindeki Rum çetelerine karşı Ziya Bey'in milis müfrezelerinde yer alanlar arasında Akkise köyünden Bazelize Dursun Ali de vardı. Onun babası Murat Onbaşı ise 93 Harbi'nde Ali Paşa'nın milis kuvvetinde savaşmıştı.

himaye etmiştir.[40] Yine rivayetlere göre, Ziya Bey'in İstanbullu Rum bir kadınla evli oluşu, kendisinin Rumları himaye ettiği suçlamalarında ek bir faktör olarak kullanılmıştır.[41] Suçlamaların gerçeklik derecesi ne olursa olsun[42], bu rivayetlerden, Ziya Bey'in Pontus çetelerine karşı belki yine acımasız savaşmakla birlikte, masum Rum ahaliye Topal Osman'a kıyasla daha toleranslı davranmış olabileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır. TBMM toplantılarındaki konuşmalardan, Samsun'daki Pontus çetelerine karşı verilen savaşta, Nurettin Paşa'nın Rumlara tehcir esnasında iltimas geçenleri Çorum'a "teb'it ettiği"nden söz edilmektedir ve Ziya Bey'in adı tam da bu bağlamda zikredilmektedir (*TBMM Zabıtları*, 1985: 284). Buradan, Ziya Bey'in "Çorum'a sürülmesi" ile ilgili rivayetin bu meseleyle ilgili olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir.

Ziya Bey'in Kurtuluş Savaşı'nın bundan sonraki safhalarında ve muharebelerinde yer alıp almadığını, almışsa nasıl ve ne ölçüde yer aldığını bilemiyoruz. 1922 yılında, eğer kardeşi Fuat ile Çorum'a uzaklaştırıldığı gerçek ise, her ikisinin de savaşın sonuna kadar burada kalmış olmaları büyük ihtimaldir. Fuat Bey'in milli mücadelede Perşembe bölgesindeki görevleri ve fahri belediye başkanlığı da belki bu arada son bulmuştur.

Kardeşlerin hikayesinin bundan sonraki kısmı artık Cumhuriyet döneminin bir parçasıdır. Öyle anlaşılıyor ki, soyadı kanunu üzerine "Çürüksulu" soyadını alacak olan her iki kardeş de olayların hızlı yaşandığı savaş yıllarının sonunda yeni Türkiye'nin sivil ortamına ve sivil hayatına Ordu ve Perşembe gibi birer taşra kasabasında uyum sağlamaya, kendilerine yeni bir hayat kurmaya çalışmışlardır. Fuat Bey, I. Dünya

40 Bu gerçekten de ilginç bir noktadır. Çünkü daha önceleri, 1890'lardan itibaren Ordu merkezindeki Rum ve Ermenilerin yine zamanın Bacınoğlu Ahmet Efendi gibi önde gelen Gürcü ağaları tarafından korunup, himaye gördüğünü sözlü rivayetler ortaya koymaktadır. Bölgedeki Gürcü ekâbirin şehrin Rum ve Ermenilerine karşı bu himayelerinin bir "Gürcü devleti kurma" gibi gizli bir emelden ziyade, bölgenin yerli ağalarıyla giriştikleri şiddetli mücadelede her biri şehrin önde gelen iş ve ticaret erbabı olan bu gayrımüslimlerle girdikleri reel bir ittifak olma ihtimali daha akla yakın geliyor. 1915 Ermeni tehcirinde Ermeni arazilerine el koyma sürecinde en faal olanlar arasında bu Gürcü ekâbirden bazılarının da bulunması, bu noktada duygusal/siyasi bağdan ziyade karşılıklı konjonktürel çıkar ilişkisine işaret etmektedir.

41 Aynı ihtimali, Ziya Bey'i şahsen tanıyan, saygı duyan, çok kez masasında bulunan Fevzi Güvemli de zikretmekte ve bu husustan hiç bir olumsuz sonuç çıkarmadan şöyle demektedir: "Doğrusu, Ordu Rumları mallarını ve canlarını Ziya Bey'e borçludurlar. Bu neden böyleydi? Bilmem şu söyleyeceklerimin etkisi var mıdır bu işte ve varsa ne kadardır? Ziya Bey İstanbullu bir Rum dilberiyle evliydi!" (Güvemli, I, 210).

42 Ordu kazasındaki Gürcü muhacirlerin daha ilk günlerden itibaren gayrımüslimlerden ziyade, bölgenin Türk ağalarıyla şiddetli bir hakimiyet mücadelesine girmeleri, bu arada bu cemaatten çıkan bireysel eşkiyalık vak'alarının hep Türklere ve onların ev ve ailelerine yönelik olması, "Pontus meselesi" gibi bir ciddi savaşın yaşandığı bu dönemde, aralarında Ziya Bey'in de olduğu Gürcü ekâbirin şehrin gayrımüslim ahalisi ve metropolit gibi cemaat önderleriyle yakın ve sıcak ilişkilerini sürdürmeleri, şehrin ve bölgenin yerli ahalisi arasında her türlü aleyhte yorum ve propagandaya zemin hazırlamış olmalıdır. Örnek olarak bkz. Güvemli, I: 168.

Savaşı'ndan önceki eğitiminin kendisine kazandırdığı kimi yetenekleri bir mesleğe dönüştürememişse de, buradan mütevazı bir geçim kaynağı temin edebilmiştir. Perşembe'de belediyenin tapu kadastro, imar ve plan işlerinde eli kalem tutan, resim ve çizim yapan bir kişi olarak serbest bilirkişilik yapmıştır. Yumuşak karakteriyle kasaba halkı tarafından sevilen, "memleketin pek ender yetiştirdiği faal ve hayırhah uzuvlardan" biri olarak, "cemiyet-i hayriye işleriyle iştigal" eden, "ezhercihet memleketin umumî hoşnudisini ve itimadını kazanmış" bir şahsiyet olarak hayatını sürdürür.[43] Fevzi Güvemli kendisini, çok kitabı olan, nargilesini hep yanında taşıyan, sohbeti çekilir bir zat olarak tanımlamaktadır (Güvemli, I: 211). Fransızca ve Almanca bilen Fuat Bey'in sanat ve spora özel ilgi ve yeteneği vardı; bu ilgi ve yeteneğini, bir yandan 1930-40'lı yıllarda Perşembe Halkevi'nin başkanlığını yaparak, bir yandan da bu çerçevede İlköğretmen Okulu'nun yatılı mektep salonunda sahnelenen tiyatro oyunlarında bizzat sahne alarak, spor yaparak göstermekten geri kalmadı. Öte yandan, resim yeteneğini yalnız harita işlerinde kullanmaz, küçük atölyesinde ağaç oyma, tezhipli yazı ve tabela işleri de yapardı.

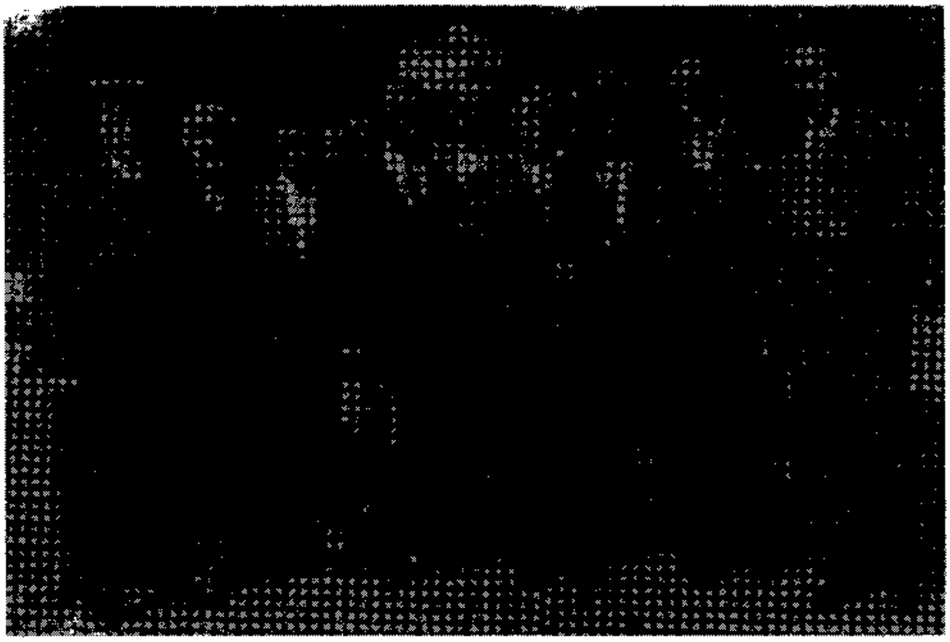

Fuat Bey (sol başta) Perşembe iskelesinde, kasabanın önde gelenleriyle

43 Perşembe nahiyesi müdürü tarafından 26 Ağustos 1933 tarihiyle Fuat Bey'e tevcih edilen "hüsnühal ve hizmet varakası"ndan (Fuat Bey Terekesi).

Gerek I. Dünya Savaşı gerekse Kurtuluş Savaşı'ndaki hizmetlerine mükâfaten kendisine harp, küçük liyakat ve 29 Aralık 1926 tarihinde de törenle İstiklal Madalyası verilen[44] Fuat Bey'in devletten ve Perşembe ahalisinden gördüğü bütün bu teveccüh kendisine fazlaca bir maddi karşılık getirmemiş, geçimini yukarıda anılan işlerden temin etmiştir. Bir de babadan kalma arsa ve araziyi mirasyedice satıp savuran ağabeyi Ziya Bey'in buradan gelen paradan kendisine aktardıklarıyla... Tirebolu'nun Kızılcatam köyünde 1909'da doğan, Trabzon'un Ruslarca işgalinde Perşembe'ye canını atan Türk muhacirlerden kimsesiz genç bir kız olarak hizmetine alıp himaye ettiği Fatma Hanım'la daha sonra evlenen Fuat Bey, eşiyle Perşembe'de sahile bakan küçük bir evde yaşamış, büyük sahil yolunun açılmasıyla, 1950'lerde halen giriş katı torunu Ziya tarafından kahvehane olarak işletilen şimdiki eve taşınmışlardır. Bugün sağ olan 96 yaşındaki Fatma Hanım, hem kocası Fuat Bey'i hem Ziya Bey'i hayır, minnet ve saygıyla anmakta, her ikisinden de, yaşanan onca güçlüğe rağmen, iyi muamele ve insanlıktan başka birşey görmediğini vurgulamaktadır.[45] Yine Fatma Hanım'a göre Fuat Bey 1970'teki ölümüne kadar hep CHP'li kalmış, ağabeyi Ziya Demokrat Parti'nin Ordu il teşkilatının kuruculuğunu yapmasına rağmen, bu partiye hiç itibar etmemiştir. Tabi ki Fatma Hanım da CHP'li idi ve hâlâ da CHP'li olmakla övünmektedir, "isterlerse assınlar!"

Fuat Bey oğlu Ali ile

Ziya Bey'e gelince, onun yeni döneme ve ortama uyum sağlaması daha zor olmuş; hatta hiçbir zaman uyum sağlayamamıştır da denilebilir. Her ne kadar geçmişindeki

44 24 Aralık 926 tarihli Ordu Vali Vekilinin mektubu (Fuat Bey Terekesi).

45 "Öyle saygılı insanlar görmedim; onlara hizmet ettiğim için memnunum" (kendisiyle yapılan söyleşiden).

Fuat Bey eşi Fatma Hanım'la

askeri başarılar, ve daha ziyade Ordu ve Perşembe'nin muhacir ahalisi gözündeki kahraman imajı 1950'lere kadar süregitmişse de, Ziya Bey Cumhuriyet dönemindeki yaşamını bu imajı her gün biraz daha tüketerek sürdürmüştür. Kişiliğinden gelen özellikler, müfrit tabiatı, belli ki sevişerek başlayan, sonunda evlilikle noktalanan bir ilişkiyi ve ailesini de kendisiyle birlikte mutsuzluğa sürüklemiştir. Yukarıda bir ara kısaca değinildiği gibi, Ziya Bey Rum bir bayanla evliydi. Anlatılanlara göre, daha İstanbul'daki gençlik yıllarında tanıştığı Feriköy'lü Rum kızı Marika ile bir aşk yaşamış ve büyük ihtimal I. Dünya Savaşı'ndan önceki bir tarihte İstanbul'da evlenmişlerdi. Muhtemelen babası Ali Paşa'nın ölümünden sonra, Ziya Bey, önceden kabul ettiği koşullar gereği Hıristiyan inancını muhafaza etmiş olan eşi Marika ve onun annesiyle birlikte baba toprağı sayılan Perşembe'ye taşınır ve buraya yerleşir. Etrafındakilerin "Madam" diye çağırdıkları Marika, yanında annesi olduğu halde I. Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı boyunca burada yaşar. Kasabanın hemen merkezinde, küçük bir evde başlayan bu yaşam, tam olarak bilemediğimiz bir tarihte Ziya Bey'in inşasına başladığı üç katlı ve hiçbir zaman tamamen bitirilememiş olan hizmetçili ve aşçılı "muhteşem" konağın giriş katında, devam eder. Bu arada evlenen Fuat Bey de eşi Fatma ile bu konağın hemen yanıbaşındaki küçük evde oturmakta, Madam Marika'nın bütün yukarıdan bakmalarına ve karşılıklı soğukluğa rağmen, Fatma Hanım her iki erkeğe de saygıda kusur etmemektedir.

Ziya Bey'in Madam Marika ile evliliğinden bir kızı, iki oğlu olur. Babaları gibi, bu çocukların hiçbirinin nüfus kaydı Ordu'da değildir; belki de uzun savaş yıllarında Perşembe'ye taşınmadan önce İstanbul'da doğmuşlardı. Eğer böyle ise Ziya Bey'in eşi ve çocuklarını sonradan, Cumhuriyet'in hemen başlarında Perşembe'ye getirdiği düşünülebilir. Her ne olursa olsun, Ziya Bey'in eşi ve çocuklarıyla Perşembe'deki hayatı uzun sürmez; büyük ölçüde eşinin çapkınlıkları ve bu küçük kasabanın sunduğu

Ziya Bey'in Perşembe'deki konağı (caminin sol arkasında inşa halinde)

sınırlı sosyal ortam yüzünden[46] Madam Marika küçük çocukları Talia ve Nebil'i yanına alarak muhtemelen 1930'larda İstanbul'a döner. Büyük oğul Cemil, rivayete göre, Perşembe'de babasıyla kalır. Madam Marika'nın İstanbul'a dönüşünde, Perşembe'de Ziya Bey'in yakın çevresinin kendisine hep soğuk bir tutum takınması kadar, Ziya Bey'in bu evliliği yüzünden çok yönlü sıkıntılar yaşamasının da payı olduğu söylenebilir. Bir Rum kadınla evli oluşunun Ziya Bey'in başına daha Kurtuluş Savaşı sırasında açtığı güçlüklere yukarıda değinilmişti.

Bununla birlikte, Ziya Bey'le Marika'nın ne zaman ve nerede boşandıklarını bilemiyoruz. Öte yandan, Madam Marika bundan sonraki yaşamını tamamen İstanbul'da geçirmiştir. Büyük ihtimal Ziya Bey'in sağlığında, İstanbul'da Bulgaristan göçmeni bir başka Türkle evlenmiş ve bu evlilikten de bir kız çocuk dünyaya getirmiştir. Ailenin verdiği bilgilere göre, Beyoğlu'nda Galatasaray Lisesi'nin karşısından Tarlabaşı'na uzanan sokaklardan birindeki bir evde yaşamış olan Marika Hanım 1990'ların başlarında vefat

46 Anlatılanlara göre Ziya Bey'in evinde eşi Marika'nın, ardından da küçük oğlu Nebil'in çaldığı bir piyano ile bir de akordiyon vardı. 1950'lerde sahil yolunun açılmasıyla eski ev yıkılınca, depo olarak kullanılan bir dükkana taşınmış. Sonunda bir gün, Fuat Bey, belli ki Ziya Bey'in ölümünden sonra, bir sebepten bu piyanoyu parçalatmış.

Ziya Bey (muhtemelen 1930'lar)

etmiş, son evliliğinden olan kızı (ismi bilinmiyor) ise halen İstanbul'da yaşamaktadır.[47] Marika Hanım hayatının İstanbul döneminde zaman zaman her iki kızıyla Ordu'ya gelmiş, Perşembe'deki akrabalarını ziyaret etmiştir. Perşembe'yi en son ziyaretinin 1962 yılında gerçekleştiği söylenmektedir.

Ziya Bey'in Marika Hanım'dan sonraki hayatı Perşembe, Ordu ve İstanbul'da geçmiştir. İnşasını tam olarak bitiremediği konağı, 1938 depreminden sonra satmış, kardeşi Fuat Bey'in evine taşınmıştır. Bir yandan da babası Ali Paşa'dan kalan Ordu ve Perşembe'deki arazi ve mal-mülkünü parça parça satan Ziya Bey, parayı içki ve çapkınlıklarına çar çur etmiş, öte yandan her seferinde Marika Hanım ile çocuklarını İstanbul'da ziyaret etmiş, kendisi otelde kalırken, eski eşine ve çocuklarına cömertçe maddi destekte bulunmuştur. Hazır servet çabuk tükenir ve sonunda Ziya Bey, kardeşi Fuat Bey ve eşi Fatma Hanım'ı da zora sokacak bir şekilde maddi sıkıntı içine girer, hayatının bundan sonrası ciddi müzayaka içinde geçer. Umutsuzca yüksek kademelerde tanıdığı yakınlarından ya da ahbaplarından hiç olmazsa kardeşi Fuat'a İstanbul'da münasip bir memuriyet ayarlanmasını istemeyi düşünecek kadar.[48] Bu amaçla,

47 Arada bir ortaya çıkan Marika'nın bu kızı, son defa bir yıl kadar önce Feriköy Lala Şahin Sokak'taki Rum Ortodoks kilisesini ziyaretinin ardından, yakında oturmakta olan kuzeni İsmail Hakkı Bey'i ziyaret etmiştir.

48 Önce "Muhterem Bey Efendi" diye başlayıp, sonra "Devletlü Efendim Hazretleri" ne çevirirek hitap ettiği meçhul kişiye yazdığı, bazı yerlerini karalayarak başka şekilde ifadelerle devam ettiği tarihsiz mektup taslağında Ziya Bey, "Bana karşı çok lütufkâr ve mürrüvvetşikâr olduğunuzu bildiğim içün cesaret alarak hususi hayatımda maruz kaldığım müzayakanın teessürü altında takdime cüret ediyorum" diye başlayıp, Vilayet Mahalli Meclisi Daimi Encümen Azalığından evvelki yıl aldığı tahsisat ile idare-i maişet etmesine rağmen, hem kendisinin hem kardeşi Fuat'ın içine düştüğü müzayaka karşısında bu mektubu yazmak durumunda kaldığını belirtip, şöyle devam etmektedir: "Taşralarda şahsen vazife göremeyeceğim için, bize muavenet edebilecek olan kardeşim Fuat'a İstanbul'da münasip bir memuriyet tevcih buyurarak ailemizi sevindirmenizi emr-i devletlerinizden intizaren diler arzı ta'zimât eylerim efendim. Ali Paşazâde Ziya Çürüksulu" (Fuat Bey Terekesi).

Madam Marika (solda) , Ziya Bey'den kızı Talia (ortadaki), diğer kızı (sol önde) ve Fuat Beyin oğlu Ali (sağda) Perşembe'de (1962)

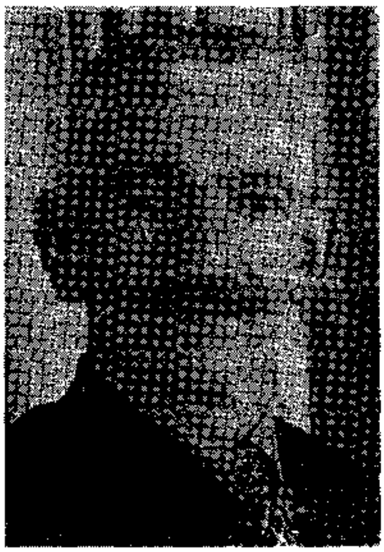

Ziya Bey (1940'lı yıllar)

Ziya Bey (solda fötr şapkalı), Celal Bayar ve Adnan Menderes'le Ordu'da (1940'ların sonu)

zorlanarak kaleme aldığı yardım isteyen mektup taslağı belki de asla temize çekilmeyecek, gururu böyle bir mektubu muhatabına göndermeye asla el vermeyecekti; bilemiyoruz.

Ancak, bu sıkıntı onun yaşama ve ayakta kalma azmine hiçbir halel getirmez; ne de olsa zor koşulların adamıdır. Yine her zamanki gibi tertipli, düzenli, lacivert takım elbiseli gezmekte, Perşembe'de sokağa çıktığında, Ordu'da dolaşırken saygı ve hürmet görmektedir. Üstüne üstlük, kamusal imajını ve otoritesini siyasi hayata da taşımaktan geri kalmamıştır. Daha 22 Kasım 1924 tarihinde Ordu'da kendisinin imtiyaz sahibi, Avukat Ahmet Şükrü Bey'in de mesul müdürü olduğu *Beyân-ı Hakikat* adlı bir gazete çıkararak bu yolda farklı bir girişimin içinde yer almıştı. Yazarları arasında kardeşi Fuat Bey'in yanısıra Dr. Beşir Fuat'ın da bulunduğu bu gazetenin, imtiyaz sahipliğini o dönemde Ordu Belediye Başkanlığını da yürüten Furtunzade Yusuf Sırrı Bey'in yaptığı *Muvaffakiyet-i Milliye* gazetesi ile zaman zaman sert fikir tartışmalarına girdiği, bu arada ekmeklerin kalitesiz ve pahalı oluşu gibi güncel meseleleri de ihmal etmediğini biliyoruz.[49] Ziya Bey, kamusal sorunlara ilgisini daha sonra yetkili bir konumdan sürdürmeyi denemiş, 1930'larda, kalabalık Gürcü seçmenin de desteğiyle 1930'ların sonu 40'ların başlarında bir dönem Perşembe Belediye Başkanlığı yapmıştır. Seferberlik yıllarına denk düşen başkanlığı döneminde yine en fazla karneyle dağıtılan ekmek konusuna, un ve mısır fiyatlarına titizlik gösterdiği, bu konuda sert tutumuyla bazı

49 Çebi, 2000: 302-303.

spekülatörlerin işine sekte vurduğu söylenmektedir. Çok partili hayata geçildiğinde Ziya Bey bu sefer, kimsenin cesaret edemediği bir işe girişerek, Demokrat Parti'nin Ordu teşkilatını yine Ordu'daki muhacirlerden eski milis arkadaşlarının da desteğiyle kurar ve il başkanlığını üstlenir. Celal Bayar ve Adnan Menderes Ordu'yu ziyaret ettiklerinde onu parti teşkilatı adına karşılayanlar arasındadır.

Ziya Bey Perşembe'de (son yılları)

Ancak, bir rivayete göre, şaibeli geçmişi ve kişisel özellikleri burada da karşısına çıkar; ne 1946 ne de 1950 seçimlerinde partisinden milletvekili adayı gösterilir. Aslında onun geleneksel cemaat ilişkileri üzerinde pişen sert mizacı ve otoriter yapısı, siyasetin esnek ve değişken doğasına uygun değildir.[50] Siyasetten de umduğunu bulamaz; hayata karşı direnci kırılır, kısa sürede pes eder. Son yıllarında kendini Ordu'nun içkili kadınlı han köşelerinin ucuz eğlence ortamlarında

50 Otoriter mizacı ve hemen parlayıp silahına sarılacak kadar ruhuna sinmiş "milis" tarzının bu dönemde de kendini gösteren ilginç tezahürlerine bazı örnekler: Perşembe belediye başkanlığına karar verince, bu kararını kendisi de aday olmayı düşünen dönemin etkili Gürcü şahsiyetlerinden birine sadece tebliğ etmekle yetinmiş; bu adeta emir telakki edilmiş ve belediye başkanı "seçilmiş"tir. Bir gün İsmet Paşa Karadeniz seyahatinde Giresun'a gelir, sofrada arkadaşlarıyla konuşurken, milli mücadelede Ordu kuvay-ı milliyesini kuran Ziya Bey'i sorar ve çağırtır. Ziya Bey zoraki gittiğinde, İsmet Paşa'ya hiç iltifat ve itibar etmez. Belki geçmişte kendine yapılanları (Çorum Sürgünü) unutmamış, belki de Cumhuriyet döneminde geçmiş bütün hizmetlerine rağmen hiç hatırlanıp onurlandırılmamış olmasına içerlemiştir. Belki de bu kızgınlıkla, İsmet Paşa'nın karşısına Ordu'da DP'nin kurucusu olarak çıkmıştır. Bir başka ilginç olay ise, Ordu'da şimdiki Endüstri Meslek Lisesi'nin olduğu arsada yapılan bir güreş müsabakasında Kürt bir güreşçinin rakibi Gürcü güreşçiye sert bir elense çekmesi üzerine, izlediği yerden kalkıp hemen silahına sarılacak kadar "asabiyet" duygusunun güçlü olmasıdır. Otoritesine her zaman yanında bulundurduğu silahının da eşlik edişine güzel bir örnek ise, DP yöneticiliği sırasında parti mitinglerinden birinde Ordu Valisi'nin gürültüden şikayeti üzerine, makam masasının çekmecesindeki gümüş kabzalı tabancasını çıkarıp, masanın üzerine koyup, "gücü yetiyorsa kendisi gelsin, sustursun!" demesidir. Yine bir rivayete göre, 1948 ara seçiminde bir partili arkadaşı, kendi başına adaylığını açıklayınca, Ziya Bey'den okkalı bir tokat yemiştir.

iyice ayağa düşürür; eskiden ona saygı ve korkuyla yaklaşanlar artık bu haline acıyarak bakmaktadırlar.[51]

Ziya Bey bu koşullarda son kez gittiği İstanbul'da otel köşelerinde iyice sefalete düşmüş, bir rivayete göre eski eşi Marika ile kavga etmiş, rahatsızlanarak hastahaneye kaldırılmıştır. Bu durumda getirildiği Ordu'da, kardeşi Fuat'ın eşi Fatma Hanım büyük üzüntüyle kendisine son kez özen ve ihtimamla bakmaya çalışmışsa da, kısa sürede tekrar hastahaneye kaldırılmış ve bir hafta içinde 1953 yılında vefat etmiştir. Tanıyan herkesin ve aile fertlerinin söylediklerine göre, son derece cömert ve iyi yürekli olan, toplum içindeki itibarını eski tarz bir "otoriter efendilik" üzerine kuran Ziya Bey, son yıllarını geçirdiği yoksulluk içinde "sefil gitmiş"tir.

Ziya Bey'in büyük oğlu Cemil (gemi güvertesinde)

Ziya Bey'in Marika Hanım'dan olan çocuklarından Cemil ve Talia ailenin geri kalanıyla ilişkisini sürdürmüşse de, Perşembe'de büyüyen Cemil askerliğini yaptıktan sonra Almanya'ya gitmiş, esas olarak gemilerde çalışmıştır. Amerika dahil pek çok ülke dolaşmış, evlendiği Alman eşiyle esas olarak Hamburg'ta yerleşmiş, bu evlilikten Nebile ismini verdikleri bir kız çocukları olmuştur. Cemil 1970'lerin başlarında orada ölmüş ve mezarı da oradadır. Ölümünden sonra eşi ve kızı Nebile'den bir daha haber alınamamıştır.

Talia ise İstanbul halinde çalışan, Galata köprüsünün altında bir dükkanı olan Ahmet isimli bir beyle evlenmiş, erkek kardeşi Cemil'den önce orada ölmüştür. Talia'nın bu eşinden bir oğlu dünyaya gelmiş ise da genç yaşta ölmüştür. Diğer eşinden olan oğlunun ise babasının dükkanında aynı işi sürdürdüğü söylenmektedir.

51 Bu döneminde neredeyse bütün zamanını Ordu'da, Orta Cami'nin hemen karşısındaki "Deşük Cemal'in Hanı"nın üst katında geçirmeye, olmadık insanlarla arkadaşlık etmeye, sokaklarda sarhoş dolaşmaya başlamıştır.

Ziya Bey'in Marika Hanımdan olan en küçük oğlu Nebil ise yıllar önce Fransa'ya tahsile gitmiş, bir daha Türkiye'ye dönmemiştir. Aile içindeki rivayete göre, çok yakışıklı ve zeki olan Nebil, okuldaki başarısıyla temayüz etmiş, arada yazları Perşembe'ye gelmiştir. Amca kızı Binzet Hanım onun bu gelişlerinden birinde Perşembe'de cami minberlerinde değişik konularda konuşmalar yaptığını hatırlamaktadır. Kısa boylu, kibar, iyi giyinmeyi seven, titiz, ve belli ki iyi hatip olan Nebil'in, yine bu dönemde Perşembe'ye tek kişilik yarış teknesini ilk getiren kişi olduğu söylenmektedir. İstanbul'da bitirdiği liseden (muhtemelen Galatasaray Lisesi'nden) sonra, yüksek tahsil için Fransa'ya giden Nebil, burada Paris Sorbonne Üniversitesi'nde hukuk okumuştur. Aile içindeki rivayete göre orada Fransız hanımlarla iki evlilik yapmış, birine Cemile ismini verdiği 5 çocuğu olmuştur. Kardeşi Cemil, Nebil'in Paris'te bir lokantası da olduğunu söylermiş. Hıristiyan bir hayat sürdürdüğü söylenen Nebil, bir rivayete göre Fransız Komünist Partisi içinde etkin bir konuma gelmiş, bir rivayete göre ise, tam tersine, muhafazakâr bir hayat sürdürmektedir. Halen sağ olup, Paris'te yaşadığı söyleniyor. 1983'te vefat eden halası Melek Hanım'ın cenazesine gönderilen isimsiz siyah çelengin Nebil'den gelmiş olabileceği düşünülmektedir.

Ziya Bey'in küçük oğlu Nebil

1970 yılında Perşembe'de ölen ve ağabeyinin yanına Ağuşlu Camii mezarlığına defnedilen Fuat Bey'in aslen Tirebolu'lu olan Fatma Hanım'la evliliğinden üç çocuğu olmuştur: Binzet, Bingül ve Ali. Binzet Hanım ve Ali (Çürüksulu) Bey Perşembe'de oturmakta, çocuklarının bir kısmı Perşembe'de, diğerleri ise Ordu dışında, Ankara ve Çanakkale'de yaşamaktadırlar. Emekli öğretmen olup, babasının hobilerinin bir kısmını evinin altındaki küçük atölyede bir oğluyla (Ali Fuat) birlikte halen de sürdüren Ali Bey, ticaretle uğraşan diğer oğlu Ziya ve 96 yaşındaki annesi Fatma Hanımla

birlikte Perşembe'de, aileden miras kalan son küçük arsa parçası üzerinde yapılmış olup satılmaktan kıl payı kurtarılan ve sonradan üzerine kat çıkılan mütevazı evde oturmaktadır. Bingül Hanım ise eşi ve kızlarıyla birlikte İstanbul'da yaşıyor.

Fuat Bey'in oğlu Ali Çürüksulu (solda), oğulları Fuat ve Ziya (çizgili tişörtlüler), yeğenleri Dilşen (eşi Elçin, beyaz tişörtlü) ve Mahmut (atölyede)

Çürüksulu Ali Paşa ve Ailesinin kısa soy ağacı

Süleyman (Simon) Bey Tavgirize
(ykl. 1771-1812)

Mehmed Bey (+ Hacı Fatma Dindinc Hanım)
(1793-1853)

- Elmas Hanım
- Çürüksulu Ali Paşa (1829/30 -1911)
- Osman Paşa (1838 -1909)
- Sefer Bey (1843 -1864)

Çürüksulu Ali Paşa:

- + (Firuze (Peruze)) (1880 civarında) boşandılar
- + (Hamide) (1859/60 - 1918)
- + (Meryem) (öl. 1926)

Hamide'den:

- Zekiye (?) + Çapanoğlu Süleyman
- Ziya (1884-1953) + (Marika) (öl. 1990'lar)
  - Cemil (öl.1970'ler;Almanya) (+ Alman eş: ismi bilinmiyor)
    - Nebile
  - Talia (öl.1965?; İstanbul) (+ Ahmet)
    - İki oğul (biri öldü)
  - Nebil (Fransa'da yaşıyor) (+ iki eş; Fransız)
    - Cemile
    - Diğer dört çocuk
- Kamil (1885-1930'lar)
- Ali Fuad (1893-1970) + (Fatma) (1909 -)
  - Binzet (1934 -) (+ Mehmet Yaşar Gökhüseyinoğlu)
    - Şadiye
    - Gülşen
    - Mahmut
    - Nurşen
    - Dilşen
  - Bingül (1940 -) (+ Tuncer Yazıcı)
    - Kebire
    - Nebile
    - Mihriban
  - Ali (1944 -) (+ Gülçin)
    - Ali Fuat
    - Ziya
    - Kamil

Meryem'den:

- Huriye
- Melek (1897/98-1983) + (Cafer Tayyar Paşa) (1878-1958)
  - Kamile (1919 -) (+ Lütfü Karabağ, 1913 -)
    - Feyyaz,1951-)
  - Ali (1920 - 1991) (+ Hikmet(çocuksuz)) (+ Melihcan)
    - Tayyar
    - Emin Uğur
  - İsmail Hakkı (1926 -)
- Süreyya

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri ve Basılı Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
İrade, Dahiliye
Sadâret, Mektubî
Şurây-ı Devlet (ŞD), Hülâsa, Trabzon, I, 170.

Aile Arşivleri
Ali Paşa Terekesi (Hakkı Eğilmez, İstanbul)
Fuat Bey Terekesi (Fatma Çürüksulu, Perşembe)
Fotoğraflar (Kamile Karabağ, Hakkı Eğilmez, Ali Çürüksulu, Binzet Yaşar, Dilşen Noyan ve Nurşen Karahacıoğlu, Hacı Bacınoğlu)

Basılı Kaynaklar
Mektubât-ı Sırrı Paşa, 1303, Dersaadet.
Trabzon Vilâyeti Salnamesi, 1888 (Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara, 2002)
TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1985, Cilt 2, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

B. Kitap ve makaleler

Arif Cemil, 1997, *I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa*, İstanbul: Arba Yayınları.
Çapa, Mesut, 2001, Pontus Meselesi, Trabzon: Serander Yayınları.
Çebi, Sıtkı, 2000, *Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar*, Ordu: ORSEV Yayınları.
Çebi, Sıtkı, 2001, *Çeşmelerimiz, Ordu'dan Görüntüler*, Ordu: Ordu Çevre Koruma Vakfı Yayınları.
"Çürüksulu Ali Paşa", *Ceride-i Askeriye*, Sayı 50 (1334).
Dizman, İbrahim (haz.), 1996, *Bir Zamanlar Ordu, Fevzi Güvemli'nin Anıları*, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ordu: ORSEV Yayınları.
Erim Nihat, 1953, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara: TTK Basımevi.
Genelkurmay Başkanlığı, 1985, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi. Osmanlı Devri 18771878 Osmanlı Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, II. Cilt, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985.
Güvemli, Fevzi, (tarihsiz), *Ailemiz ve Ben*, I. Cilt, Basılmamış daktilo metin, 210.

Hürmen, F. Rezan, ed., 1993, *Bir Devlet Adamının, Mehmet Tevfik Bey'in (Birmen) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, I, İstanbul: Arma Yayınları.
İpek, Nedim 1991, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 6.
Kodaman, Bayram ve Nedim İpek, 1992, "Çürüksu Kazası", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 7.
Koçu, Reşat Ekrem, 1965, "Çapanoğlu Münir Süleyman", *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7.
Mehmed Arif, *Başımıza Gelenler*, 1. Cilt, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, tarihsiz.
Meeker, Michael E., 2002, *A Nation of Empire. The Ottoman Legacy of Turkish Modernity*, Berkeley: University of California Press.
Polat, Nâzım H., 1991, *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Pontus Meselesi, 1995, haz. Yılmaz Kurt, Ankara: TBMM Basımevi, 1995.
Putkaradze, Şuşana, 1997, "Muhacir Gürcüler ya da Çveneburiler", *Mamuli*, Sayı 2.
_______________, 1998, "Neden ve Nasıl Gelmişiz?", *Çveneburi*, Sayı, 27 (1998).
Sakaoğlu, Necdet, 1994, "Yangınlar, Osmanlı Dönemi", *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7.
Sarısaman, Sadık, 2002, "Trabzon Mıntıkası Teşkilat-ı Mahsusa Heyet-i İdaresinin Faaliyetleri ve Gürcü Lejyonu", *XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt 3/1, Ankara: TTK Basımevi.
Sunata, İ. Hakkı, 2003, *Gelibolu'dan Kafkaslara Birinci Dünya Savaşı Anılarım*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
Surguladze, Abel, 1999, "Türkiye'de Gürcü Okulları Açılması Tarihçesi ve M. Abaşidze", *Çveneburi*, Sayı 34.
Şapolyo, Enver Behnan, 1957, *Kuvay-ı Milliye Tarihi*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
Umur, Hasan, 1949, *Of ve Muharebeleri*, İstanbul: Güven Basımevi.
Üyepazarcı, Erol, 2003, "İlginç ve Üretken Bir Yazar: Münir Süleyman Çapanoğlu ve Yapıtları", *Müteferrika*, Sayı 23.

Özet:
19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için bir yandan teritoryal küçülme öte yandan kalan topraklarda nüfus yoğunlaşması dönemidir. Bunun en önemli nedeni kaybedilen topraklardan Anadolu'ya yönelik yaşanan büyük kitle göçleridir. Bu bağlamda önemli dönüm noktalarından biri olan 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının ardından hem Balkanlardan hem Kafkaslardan Anadolu'ya akan göçmen kitleleri arasında, Ruslara terkedilen Güney Batı Gürcistan'ın Çürüksu, Batum, Acara ve Maçahel bölgelerinin Müslüman ahalisi de vardı. Bu çalışmada, Batum-Çürüksu bölgesinin önde gelen bey ailelerinden olup, savaşta kurduğu ve kumanda ettiği milis gücüyle yerel direnişi örgütleyen, savaş sonunda yerli ahalinin büyük bir kısmıyla birlikte Orta Karadeniz

bölgesine, Ordu'ya göçmek zorunda kalan bölgenin soylu Tavdgiritze ailesinden Çürüksulu Ali Paşa ve ailesinin üç kuşak hikayesi anlatılmaktadır. Bu, bir bakıma ailenin yerel ölçekten saray çevresine, Çürüksu'dan Ordu'ya, oradan İstanbul'a uzanan yükseliş ve takip eden düşüş hikayesidir. Çalışma, bu hikayenin ana merhalelerini ve özelliklerini, tarihsel arkaplan olarak Gürcü muhacirlerin yeni vatanlarındaki yerleşme ve varoluş mücadelesine paralel olarak ele almaktadır.

Anahtar sözcükler: 1877-78 Türk-Rus savaşı (93 Harbi), Çürüksu, Tavdgiritze ailesi, Çürüksulu Ali Paşa, Gürcü muhacirler

Abstract:
For the Ottoman Empire, 19th century was a period of both territorial loss and population increase, following successive waves of mass migration from the lost territories to Anatolia. One of the most dramatic events of the century was the 1877-78 Turko-Russian War, resulting in a major wave of mass migration of the Muslim populations of the Balkans and the Caucasus. Among these was a significant number of the Muslim inhabitants of the south-western districts of Georgia, namely Batum, Çürüksu (Kobuleti), Acara and Maçahel. This study is about the lives of three generations of the noble family of Tavdgiritze, led by influential Çürüksulu Ali Pasha, who, as the commander of the local militia, resisted the Russian invasion, and upon the handing over of their lands at the end of the war emigrated to the central Black Sea district of Anatolia, namely Ordu. This is at the same time the story of the rise of the family from local to imperial politics from Çürüksu, via Ordu to İstanbul, and its subsequent fall during the Republican era. The study outlines the major stages and characteristics of the story against the background of the struggle of the migrant Georgians for settlement and survival in their new homeland.

Keywords: 1877-78 Turko-Russian war, Çürüksu (Kobuleti), Tavdgiritze family, Çürüksulu Ali Pasha, migrant Georgians

Unutulmuş Bir İttihatçı: Dedem Halil Sırrı "Hırka-i Şerif"

Suavi AYDIN

Halil Sırrı Bey'in hikâyesi Harbiye'de başlar. İstanbul Mülkiye İdâdisi'ni (yani sivil liseyi) bitirdikten sonra girdiği askerî okulla başlayan bu hikâyenin ilginç durakları vardır. İstanbul-Fatih'de doğum, Harbiye'de İttihatçı faaliyetler, ardından Trablusgarp'a sürgün, orada Adliye'ye intisap ve evlenme, II. Meşrutiyet'in ilânı ile İstanbul'a dönüş ve ikinci evlilik, Meclis-i Mebusan'da memûriyet, tekrar Adliye'ye intisap ve Suriye kazalarına "müstantik" (sorgu yargıcı) olarak tayin, Suriye'de bir evlilik daha, I. Dünya Savaşı'nda Cemal Paşa ordusunda asteğmenlikle, kısa bir süre de olsa, yeniden askerliğe dönüş, aileyi Anadolu'ya kaçırma, Milli Mücadele sırasında ücra bir Anadolu kasabasında hâkimlik, tayinle küçük bir Anadolu turu, Bolu'da son durak ve Ankara'da ölüm!

Onun yaşamında hem genç bir İttihatçı'nın serüvenini, hem bir Osmanlı ailesinin oluşumunu, hem de siyasetten elini eteğini çekmiş bir eski "hızlı"nın kendini unutturuşunu izleriz.

Aile içinde şimdi ölmüş bulunan yaşlıların aktardığına göre, Halil Sırrı Bey'in soy çizgisi Aydın'dan İstanbul'a göç etmiş (ya da göçürülmüş) olan Aydınoğulları ailesine uzanmaktadır. Soyadı da bu ilişkiden mülhemdir. Hatta Halil Sırrı Bey, Soyadı Kanunu çıktığında Aydınoğlu soyadını almak istemiş, ancak hanedan, eşraf ve ayânı çağrıştıracak biçimde soyadlarına "oğul", "zâde" gibi eklerin alınması men edildiğinden bundan vazgeçerek sadece "Aydın" ile yetinmiştir.

Halil Sırrı Bey, Hicrî 1290 (1873) senesinde İstanbul'un Fatih semtinin Hırka-i Şerif Camii'nin bulunduğu mıntıkada doğmuştur. Babası Yüzbaşı İbrahim Efendi,

Resim 1: Halil Sırrı Harbiye Yıllarında

annesi Hürmüz Hanım'dır. Yüzbaşı rütbesinde gözüken babasının "Harbiyeli" mi yoksa "alaylı" mı olduğu bilinmiyor. Ancak aile içinde "İbrahim Ağa" lakabıyla anılışı, mektepli olmadığına dair ipuçları sunuyor.

Halil Sırrı'nın sıradan hayatı Harbiye'de okuduğu yıllarda değişti. Harbiye'deki günlerinde cereyan eden en önemli ilk olay 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı idi. O yıl üç yıllık Harbiye'nin son sınıfında olmalıdır. Daha öğrenciyken, mezuniyetlerine üç ay kala, Harbiye'nin bu devresi kılıç kuşatılıp savaşa sevk edilecekken savaş sona ermiş ve devrenin öğrenciliği ancak bu mütareke ile devam etmiştir. Girit'in kaybıyla sonuçlanan ama Osmanlı ordusunun zaferle çıktığı bu savaş, aslında Balkan Savaşı'nın gerçek başlangıcı sayılabilir. Bu sonuç aynı zamanda II. Abdülhamid'e karşı entelektüel öfkeyi canlandıran bir durum olmuştur. Harbiye'deki diğer aktivistler gibi Halil Sırrı Hırka-i Şerif de, bu gelişmelerin ardından Abdülhamid karşıtı faaliyetini derinleştirmiş olmalıdır. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Harbiye içindeki örgütlenmesinin öncü unsurlarından biri olmuştur. Artık son sınıftadır. Faaliyetinin derecesini ve sonucunu İttihat-Terakki'nin sonraki önderlerinden Kâzım Nâmi Duru'nun şu sözlerinden izleyebiliyoruz:

> Son sınıfta idik. Halil Hırka-i Şerif adında bir arkadaşım vardı. Birbirimizi çok severdik. Birgün bana: "Kâzım, çok güzel yazıyorsun. Üslûbun gayet canlı. Şu mektepte yapılan zulümleri görüyorsun. Ne olur, bunları bir kitap halinde yazsan, onu ben Paris'te bastırırım" dedi. Bana Paris'te bir ihtilâl cemiyeti bulunduğunu, kendisinin bu cemiyete girdiğini, istersem beni de oraya sokacağını söyledi. Ben evde arkadaşımın istediği kitapçığı yazmağa başladım. O da birkaç gün sonra beni Cemiyet'e götüreceğini haber verdi. Fakat o gün gelmeden Halil ortadan sırroldu. Yakalandığını, Taşkışla'ya hapsedildiğini, sonra da Trablusgarb'a sürüldüğünü öğrendim. Bunlar beni korkutacağına Vatan sevgimi, isyan ruhunu kuvvetlendiriyordu. Kitabımı yazmış bitirmiştim. O'nu evde sakladım[1].

Bu sözlerden Halil Sırrı'nın İttihat-Terakki'ye katılmakla kalmayıp Harbiye içinde örgütleyici bir role soyunduğunu ve Paris'le doğrudan irtibatlı olduğunu anlıyoruz. Üstelik, ileride Cemiyet içinde önemli roller üstlenmiş kişileri Cemiyet'le ilk tanıştıran kişilerden biridir. Tabii bu faaliyeti ona pahalıya mal olmuş ve muhtemelen Cemiyet'e katmaya çalıştığı birisi tarafından jurnallenerek, Kâzım Nâmi Duru'nun söz oyunuyla adına gönderme yaptığı gibi "Halil sırrolmuştur". Aslında sır filan olduğu yoktur. Tam mezun olup kılıç kuşanacakken gözaltına alınıp, diğer muhaliflerin yanına, Taşkışla zindanına atılmıştır. İki ay kadar sürecek bu zindan döneminde ender bir ziyaret izni

1 Kâzım Nâmi Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul: 1957, s. 7.

sırasında Halil Sırrı'nın anneannesi, onu bu halde görünce dayanamayıp kalp krizi geçirir ve orada can verir. Tutuklanma olayı, Ali Fahri'nin anlatımına bakılırsa 1897 yılının Haziran ayında olsa gerektir. Tutuklamalar, aslında 1896 yılının Mart'ında başlamıştı. Ali Fahri de, bu ilk tutuklanan grup arasındaydı[2]. O günlerdeki olayları yine Ali Fahri'nin kaleminden dinleyelim:

> 1313 Haziranı evailinde, bütün İstanbul mehafil-i ta'zibiyesinden Taşkışla'ya getirilen mazlumînin adedi otuzu geçti. Ve artık "Taşkışla Divân-ı Harb-i Mahsûsu" teşkil etmişdi. Divân-ı Harb, şehremini Rıdvan Paşa'nın biraderi, Bâb-ı Seraskerî Muhâkemât Dairesi müdde-i umûmîsi Ferik Reşid Paşa'nın riyaseti tahtında bulunuyordu. Azalar: Bahriye Muhâkemât Dairesi reisi Tayyar Paşa, Teşrifiye Vapuru ikinci kaptanı -esasen Çarkçı sınıfından olup devr-i Hamid bid'atlarından olarak sınıf-ı harbe geçirilmişdi- Behcet, topçu miralaylarından Faik, ve nakliye miralayı Mehmed beylerden mürekkebdi. Divân-ı Harb teşkili anında işe başladı... 1313 senesi Temmuzu ibtidâsında Taşkışla hayli dolmuşdu. Mevkufînin adedi ikiyüze vardığı haber vermekde idiler[3].

Yusuf Akçura, 1897 yılının yaz aylarında başlayan bu toplu tutuklamaları, II. Abdülhamid yönetiminin Yunan Savaşı'nı başarıyla yönetmesi sonucunda kazandığı itibara dayanarak başlattığı şiddete bağlar[4].

Tutuklu "rejim düşmanları"nın Taşkışla'daki muhafızlığına Çerkes Mehmed Paşa memur edilmişti. O sıralar "avukat miralayı" olan ve "Câni Kabasakal Çerkes Mehmed Paşa" diye anılan bu komutan sonradan, bu kez İttihatçıların kurduğu Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından asılmıştır. 28 Ağustos 1897'de 78 kişiden oluşan ve Divân-ı Harb tarafından Fizan'da sürgüne mahkûm edilen hey'et, gece yarısı süngülü askerlerin nezaretinde ve yine Kabasakal Çerkes Mehmed Paşa'nın komutasında Kabataş önlerinde bekleyen Şeref Vapuru'na bindirilir. Bu 78 kişi, İstanbul'dan oldukça uzun bir süre için ayrılmaktadır. II. Abdülhamid döneminin bu ilk kitlesel tutuklama ve cezalandırma operasyonunun mağdurları, sürgüne sevk edildikleri gemiye atfen "Şeref Kurbanları" olarak anılmışlardır. Bu 78 kişi içinde yer alan ve sonra İttihat ve Terakki örgütünün Cenevre kolunun önderi haline gelecek Ali Fahri'nin oğlu Feridun Kandemir, babasının hatıralarından yararlanarak kaleme aldığı *Jön Türklerin Zindan Hatıraları* başlıklı kitabında devrim tarihinin bu ilk mağdurlarını yeniden gündeme

2 Ali Fahri, *Emel Yolunda*. Müşterekü'l-Menfaat Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul: 1328 (ikinci tab), s. 11-15.
3 Ali Fahri, *Emel Yolunda...*, s. 26.
4 Yusuf Akçura, "Önsöz", Feridun Kandemir, *Jön Türklerin Zindan Hatıraları*, Muhit Yayınları, İstanbul: 1975, s. 8.

taşımış ve "Şeref Kurbanları" deyişini kamuoyuna mal etmiştir[5]. Sürgünlerin listesine bakıldığında izleyen yakın tarih dönemine damgasını vurmuş pek çok şahsiyetin, ilk ve şedid bir siyasî deneyimle bu olay yoluyla tanıştığı görülür[6]. Halil Sırrı Efendi'nin bu siyasî sürgünlüğü ve bu yüzden diplomasızlığı Adalet Bakanlığı'ndaki sicilinde şu ilginç ifadelerle sükût geçilir:

> ...Mülkiye-i İdâdiye ve Harbiye Mektebi'nde bir müddet tahsil itmiş ise de *bazı esbâb-ı saireden dolayı Trablusgarb'a izam olunarak* şehadetnâme istihsal edemediği...

Aldığı tek diploma, daha sonra Adliye'nin açtığı kursta yüksek derece ile hak kazandığı "müstantiklik (yani sorgu yargıçlığı) şehadetnâmesi" olacaktır.

Şeref Vapuru, içindeki sürgünleri 3 Eylül 1313 (1897) günü Trablusgarb limanına indirmiştir[7]. Sürgünler karaya çıkarken, akıbetlerini bekleyen menzili öğrenirler: Fizan![8] Yani Libya çöllerinin Orta Afrika çölleriyle buluştuğu, kuş uçmaz-kervan geçmez sahra... Bu aslında unutulmak, hatta ölmek demektir. Ancak, belirli bir süre Trablusgarb kalesinin hapisanesinde tutulan sürgünler, İstanbul'dan gelen ve bizzat valinin okuduğu bir telgraf mucibince padişaha sadakatle hizmet edeceklerine ve firar ederek Avrupa'da "kötü neşriyatla" uğraşanlara katılmayacaklarına dair yemin ettikten sonra, ikinci bir telgrafla eski rütbeleri iade edilerek Trablusgarp içinde şimdilik "misafireten" kendi mesleklerinde istihdam edilecekleri bildirilir. Pekiyi, "mektepli" olanlar ne olacaktır? Her halde, onlara da en azından okur-yazar oldukları için çeşitli devlet dairelerinde işler düşecektir. Ne var ki bu "misafirlik" sekiz yıl sürer[9]. Sürgünleri rahatlatan ikinci gelişme, İttihat-Terakki'ye yakınlığı ile tanınan Recep Paşa'nın, Müşir Arif Paşa'nın yerine Trablusgarb'a tayininin çıkmasıdır. 10 Eylül 1314 (1898) günü Recep Paşa Trablusgarb'a gelir ve askerî görevini teslim alır. Recep Paşa'nın idaresi altında sürgünler daha da rahat bir nefes alırlar ve sürgünler içinden Avrupa'ya ve Mısır'a firarlar bu devrede başlar.

Trablusgarb'ı terk etmemek şartıyla ilgi ve bilgi alanlarında devlet hizmetine devam etmelerine izin çıktığında, Halil Sırrı'nın intisab ettiği kurum "Adliye" olmuştur. Halil

---

5 Bu sürgün grubunun tam bir listesi yazının sonunda liste halinde verilmiştir.

6 Listede dilci Ahmet Cevat Emre'nin, tarihçi Yusuf Akçura'nın, İttihat Terakki'nin Cenevre hizbinin önderlerinden Ali Fahri'nin, Ermeni Tehciri yüzünden tâkibata uğrayan Ankara Valisi Dr. Reşit'in adları dikkat çekmektedir. Liste yer alanların çoğunluğu ise askerlik mesleğine devam etmiştir.

7 Ali Fahri, *Emel Yolunda...*, s. 68.

8 Ali Fahri, *Emel Yolunda...*, s. 72.

9 Bu "aff-ı şahâne"yi tâkiben kapı önünde sürgünler toplu halde resim çektirmişlerdir. O resim bu yazıda görülen toplu resimdir. (bkz. Resim 3)

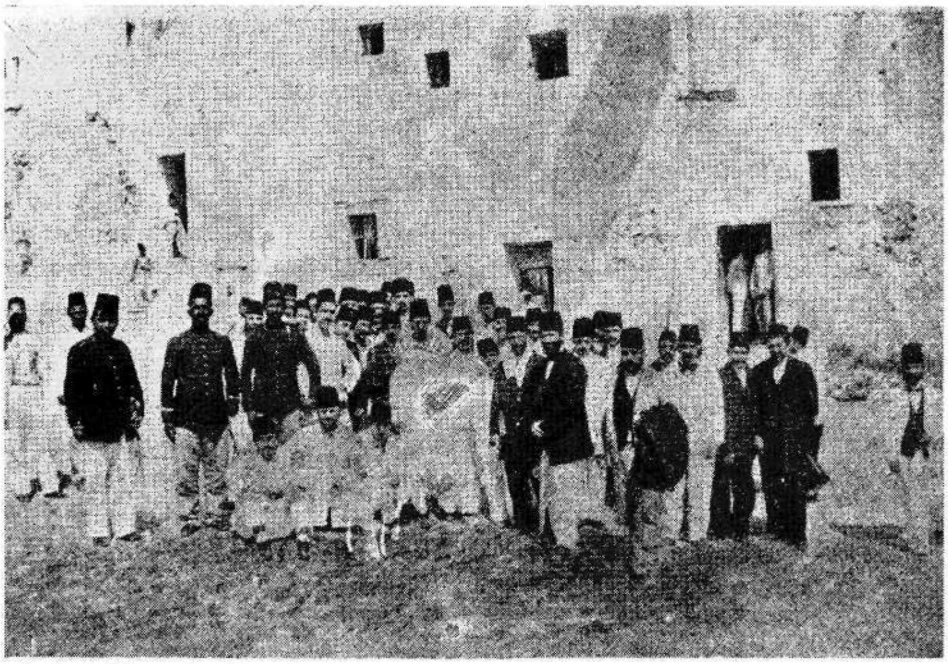

Resim 2: "Fotoğraf makinesi karşısında bulunduk" grubun sağında, koyu elbiseli olan Halil Sırrı Bey

Sırrı Efendi, Trablusgarb'daki "serbestliğinde", tıpkı diğer sürgünler gibi kendisine burada bir hayat kurmaya girişir. Burada Ayşe adında bir Arapla evlenir. 15 Teşrinievvel 1315 (15 Ekim 1899) günü Trablusgarb Merkez Bidayet Mahkemesi Kalemi mülâzımlığına atanır. Bir yıl kadar sonra, 9 Eylül 1900 tarihinde aynı mahkemede 300 kuruş aylıkla zabıt kâtipliğine terfi etmiştir. Yine yaklaşık bir yıl sonra, 12 Ağustos 1901'de, bu kez aynı mahkemenin "Azâ Mülâzımlığı"na seçilir. Bu arada 1905 senesinde ilk çocuğu amcam Cahit doğar (kundura tâmircisiydi, 1967'de Ankara'da öldü)[10]. Uzunca bir süre mahkemede "Azâ Mülâzımı" olarak görev yapan dedem, 31 Mart 1905'te aynı mahkemede 540 kuruş maaşla "Müstantik" (sorgu yargıcı) olur. 22 Kasım 1906'da ise yeniden 270 kuruş aylıkla "Azâ Mülâzımlığı"na iade edilir. Bu rütbe tenzilinin nedeni bilinmiyor. Rütbe tenziline uğrar ama buna karşın yeni bir mutlulukla da yüzleşir: 1907 senesinde ikinci çocuğu amcam İbrahim Nuri doğmuştur (Sağlık Müdürlüğü Başkâtibi idi, 1981'de Bolu'da öldü). 12 Ağustos 1908'e kadar bu görevde

10 Cahit amcam, çok ilginç biriydi. Çorum'dayken dedemin istemediği bir evlilik yaptığı için dedemle arası bozulmuştu. Bunun üzerine dedeme çok bağlı olan Cahit amcamın akıl sağlığı yavaş yavaş kötüye gitti. Sonunda tek başına, kucağında bezden bebeğiyle gezen biri haline gelmişti. Sinemaya gider, bu yapma bebeğine de bilet alırdı. Bir gün bebeğiyle tren yolunu izleyerek Adana'ya gidip geldiği de anlatılır.

Resim 3: en sağda, şemsiyeli olan Halil Sırrı Bey

devam etmiştir. O arada ilk karısı Ayşe ölmüştür. Ayşe'nin ölümüyle gelen elem, 1908 "Temmuz İhtilâli"nin sevinciyle bir nebze olsun dinecektir. Geri dönüş, esaretten hürriyete avdet başlayacak, uzun bir ayrılıktan sonra sevdiklerine kavuşacaktır. Adliye Sicili'nde "12 Ağustos 324'de istifa etmiştir" yazılıdır. Hürriyet'in ilânıyla öksüz iki çocuğuyla birlikte İstanbul'a döner. İstanbul'da yeni bir hayat kurmaya giriştiğinde, ilk işi yeniden evlenmek olur. Dayısı Mustafa Efendi'nin ve Fatih'in ebesi Hürmüz Hanım'ın kızı 1889 doğumlu Fevziye ile, yani babaannemle evlenir. "Hürriyet'in ilânı" dedemin hayatında yeni bir sayfa açarken karısı Fevziye Hanım'ın hayatında başka türden izler bırakmıştır. Babaannemin anlattığına göre, piyano dersi almak için bir Rum hanımın evine rutin gidişleri, "Hürriyet ilân edildi, askerler sokaklarda kadınları öpüyorlarmış"! söylentileri üzerine kesilir[11]. İlk oğluna adını verdiği Ali Suavi, babaannemin okula giderken papağanıyla dikkat çeken ve 80'lerinde bile çocukça bir eğlence ve heyecanla anlattığı köşkünün önünden geçtiği Yedi-Sekiz Hasan Paşa'nın sopasıyla can vermişti. Dedem "Abdülhamid zulmü" ile sürgün hayatı yaşarken onlar

11 Babaannem okur-yazar bir kadındı. Osmanlı devrinin okumuş ender kadınlarından biriydi. Bu imkânı Abdülhamid sayesinde elde ettiğini teslim etmek gerek! 1905-1906 yıllarında İstanbul Darülmuallimatı (Öğretmen Okulu) Rüşdiye, yani orta kısmını bitirmiş; 1909 yılında da yüksek kısmın ikinci sınıfından okulu bırakmıştır. Bu bırakışın nedeni evlenmesi olmalı...

Fatih yangınından sonra taşındıkları Beşiktaş'taki mutfaksız evlerinde Yıldız sarayında pişen yemekle karın doyurmaktaydı. O yüzden babaannem Abdülhamid'i pek severdi ama Cumhuriyet döneminin yılmaz devletçilerindendi de... Ölümünde bavulundan İsmet Paşa'nın resmi ve CHP bayrağı çıkmıştı. CHP'nin seçim konvoylarına karşı balkona çıkarak, "Ya ya ya, şa şa şa İsmet paşa çok yaşa" diye beni bağırttığını çok iyi hatırlarım. Bu nasıl açıklanır, bilemem ama Osmanlı'dan beri "devletli" olan bu memur ve okumuş kesimin Cumhuriyet döneminde de "devletçi" olmalarına pek şaşmamak gerek!

Halil Sırrı Trablusgarb'dan döner dönmez, yeniden açılan Meclis-i Mebusan'da 500 kuruş maaşla güvenlik amirliğine, "Polis 3. Sınıf Komiserliği"ne atanmıştır. İttihat-Terakki yönetiminin bu ilk "kahramanlarını" kollamaları ve onları kritik yerlere yerleştirmeleri doğaldır. Ancak Halil Sırrı, kendi devirlerinin geçtiğini, kendilerinden genç subayların iktidar ve kudret sahibi olduğunu anlamıştır. Artık Cemiyet içinde hiçbir önemleri kalmamıştır. Tıpkı II. Abdülhamid'e karşı başkaldırı bayrağını taşımış sivillerin başında yer alan Ahmed Rıza Bey gibi, çoğu sivil bu Jön-türk kuşağı prestijli görünen ama etkisi son derecede sınırlı mevkilere yerleştirilmiş, iktidar mevkilerini ise çoğu asker militarist ve jakoben bu yeni kadro almıştır. Bu yeni kadronun hırsı, zayıf İmparatorluğu yenilgiyle sonuçlanacak bir savaşa sürükleyecektir. Halil Sırrı, bu ihtiraslı, bol komplolu ve siyasî cinayetli iktidar alanında figüran bir oyuncu olmak istemeyecektir[12]. Muhtemel çekişmeler sonucunda 1 Ağustos 1909'da tensikata uğrar ve "Dersaadet Polis komiser Muavinliği"ne getirilir. İlginç biçimde maaşı 600 kuruşa çıkmış ama rütbesi düşürülmüştür! Edilginleştirilmek istendiği açıktır. Daha fazla dayanamaz ve 11 Ekim 1909'da istifa eder ve Adliye teşkilâtına dönerek İstanbul'dan olabildiğince uzak bir yere tayinini ister. Bu isteği geri çevrilmez (belki de hükûmet, İstanbul'da başlarına dert olacağına uzakta bulunmasını tercih etmişti) ve 1200 kuruş aylıkla "Beyrut Bidayet Mahkemesi Sermüstantikliğine" atanır. Dedemin Arap vilâyetlerindeki hayatı, bundan sonra Osmanlı'nın bu vilâyetlerdeki hayatı kadar sürecektir. Suriye'ye atanmasında, uzun süre Trablusgarb vilâyetinde çalışmasının ve her halde bu nedenle Arapçaya bîhakkın vakıf olmasının etkisi olmalıdır. 24 Kasım 1909'da işe başlar. Burada dört yıl kalacaktır. Bu vesileyle Kız Muallim Mektebi'ni bırakan babaannem de ilk kez İstanbul dışına çıkmış olacaktır. Beyrut'un zenginliği ve görkemi her ikisini de etkileyecektir. Babaannemin bana anlattığına göre "İstanbul'da daha atlı tramvay varken, Beyrut'da elektirikli tramvay çalışmaktadır!" Cahit amcam eğitimine buradaki Fransız Mektebi'nde başlar. 1912 yılında babaannemin ilk çocuğu,

12 Dedem muhtemelen tahtından indirmek için ve belki de sonunda padişahın canından bile olabileceği bir ihtilâlin peşinde gizli örgüt kurdukları Abdülhamid'in kendilerini sadece sürgün etmekle yetinmesi ve sürgünde de kısmî bir afla serbest bırakması ile, bu yeni İttihatçı kuşağın işe başlar başlamaz en küçük bir acıma ve hoşgörü olmaksızın kirli cinayetlerle iktidarını pekiştirmeye çalışmasını kıyaslamıştı. Bu onun pek hoşlandığı ve içinde rol almak isteyeceği bir durum olmasa gerekti.

üçüncü amcam Ali Suavi burada doğacaktır (deniz astsubayıydı, 1954 yılında Antalya-Elmalı'da öldü). Dedem Halil Sırrı, ilk kuşak Jön-Türklere duyduğu özlemi adeta çocuğuna verdiği isimle yansıtmaktadır. Daha sonra bu isim genç yaşında (42 yaşında) ölen amcamın hatırasına, "Ali'siz" biçimiyle bana kalmıştır. Dedem bu zengin ve eğlenceli şehirde zevk ve sefa aleminin bütün duraklarını dolaşmaktadır. Keyfine düşkündür ve çapkınlığıyla meşhurdur. Babaannemin buna göz yummaktan başka elinden birşey gelmeyecektir. 13 Ağustos 1913'te görev yeri değiştirilir ve 28 Ağustos 1913 tarihinde 1000 kuruş maaşla atandığı "Kudüs-i Şerif Bidayet Mahkemesi Birinci Müstantikliği" görevine başlar. Zengin ve eğlenceli bir şehirden dingin ve uhrevî bir şehre nakl-i mekân eylemek dedemi duraklatmış mıdır acaba? 1 Mart 1914 tarihinde, daha Kudüs hayatına tam intibak etmemişken, maaşı 800 kuruşa düşürülerek "Hısnü'l-Ekrad Müstantikliği"ne tayin edilir. Sicil dosyasındaki tayin gerekçesinde,

> Bir takım münasebetsiz ahval ile mücazatından... diğer bir mahalle nefy ve tahvili, Kudüs'de Dördüncü Ordu Kumandanlığı'ndan varid olan şifre üzerine..[13].

diye yazılıdır. Pek rahat durmadığı anlaşılmaktadır. Rüşvet almadığı ve suiistimal yapmadığı açıktır. Dürüstlüğü ile ün salmıştır, lâkin çapkınlığı başına belâdır. Bu arada I. Dünya Savaşı başlamış ve ihtiyat zâbiti (yedek subay) olarak silah altına alınmıştır:

> ...bu sırada efrâd-ı muallimden (?) olması hasebiyle silah altına alınarak Kudüs Divan-ı Harb-i Örfisi Hey'et-i Tahkikiyesi'nde olduğundan mahall-i me'muriyetine azimetinin gayr-i caiz olduğu Harbiye Nezâreti Ordu Dairesi İkmal Şubesi'nden yazılan 10 Mayıs 1331 tarihli ve 123/79 numaralı tezkereden anlaşılmakla şerh verildiği..[14].

bildirilerek "ordu malı" olur. Bu bilgiye göre 1915 yılının bahar aylarından Eylül ayına kadar Kudüs Sıkıyönetim Mahkemesi'nde çalıştığı anlaşılıyor. Bu sıralarda Kudüs'te ayrılıkçı Arap örgütlerinin ve Yahudi-Siyonist yeraltı teşkilâtının faal olduğu bilinmektedir. 23. Tümen, kıyı jandarması ve 8. ve 12. Kolordu karargâhları dışında 4. Ordu'nun kalan birlikleri kâmilen diğer cephelere takviye olarak gönderildiğinden bu örgütlerin faaliyetleri karşısında ciddi bir sıkıntının varlığı bilinmektedir. O nedenle 4. Ordu Komutanlığı asayiş işlerine öncelik vermişti. Cephe gerisini emniyete almak, sağlam yapılı bir bölge haline getirmek için 4. Ordu Komutanlığı tahkikâta girişmişti.

13 Adalet Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü (ABPGM) Sic. Dos./1094.
14 ABPGM, Sic. Dos./1094.

Bu bakımdan dedemin silah altına alınır alınmaz, deneyimli bir sorgu yargıcı olarak Kudüs'teki Sıkıyönetim Mahkemesi emrine verilmesi tesadüf değildir. 1915 olayları sonucunda infaz edilmiş 34 idam, gıyaben verilmiş 55 idam ve 5 kalebentlik hükmü vardı[15]. Ne yazık ki, bu idamlarda Arap düşünce hayatının kaymak tabakasını oluşturan birçok entelektüel de heba olup gitmiştir. Bu idamların ardından Arap gizli faaliyeti neredeyse bıçak gibi kesilince, dedemin de Kudüs Divan-ı Harb'inde işi kalmamış olsa gerektir. Buna bağlı olarak harekâtın gelişmesiyle Baalbek'deki 13. Depo Alayı emrine verilmiştir. Yine sicilindeki bir notta

> Mümaileyh... 17 Teşrinisâni 331 [17 Kasım 1915] tarihinde talimgâha sevk edilmiş ve14 Eylül 333 [14 Eylül 1917] tarihinde ihtiyat zabit vekilliğiyle terhisi icra kılınmıştır

yazıyor. Şu tâlihe bakın ki, Harbiye'de kendisinden sonra gelen devrelere mensup Cemal Paşa, hatta Enver Paşa gibi komutanların yönettiği orduda, şimdi sadece asteğmen rütbesiyle, zâbitan sınıfının en alt mevkiinde görev yapmaktadır. Üstelik kendisinin başlangıcında birinci derecede roller üstlendiği bir Cemiyet'in mutlak iktidarı dönemindel... Ancak Baalbek'deki günlerin güzel geçtiği anlaşılıyor. Nuri amcam, buradaki Roma döneminden kalma görkemli ören yerini ve meşhur Baalbek kaplıcalarını anlata anlata bitiremezdi. Babaannemin en büyük oğlu Suavi de burada Türkçeyi tamamen unutup Arapça konuşmaya başlamıştı.

O arada, 1914'de Halil Sırrı ikinci bir evlilik yapmıştır. Babannemin üstüne Şadiye adında genç bir Arap kızıyla evlenmiştir. Babaannemin bunu hazmetmesi hiç kolay olmayacaktır. 1915'de Şadiye'nin ilk erkek çocuğu doğar, adını Hüseyin Haydar koyarlar. Halil Sırrı Efendi 1 Ocak 1917 tarihi itibariyle, bu kez yine Suriye Vilâyeti dahilinde 1000 kuruş maaşla "Sur Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumiliği"ne atanır. Savcılığa terfi etmiş, ancak "ihtiyat zâbiti olarak askerde bulunduğundan" görevine başlayamamıştır. 12 Kasım 1917 tarihinde işbaşı yaptığı halde yedek subaylığı devam etmektedir. Eylül'de terhis edildiği halde, İngiliz genel harekâtı karşısında yeniden silah altında tutulduğu anlaşılıyor. O sıralarda, 1917 yılı içinde, Baalbek'de babaannemin ikinci oğlu Mustafa Halit (levazım albayıydı, 1975'de Ankara'da öldü) ve Şadiye Anne'nin ilk kızı Ümmügülsüm Hayat (ev hanımıydı, 1997'de öldü) doğmuşlardır. Genel İngiliz saldırısı sırasında yaralanan dedem, savaşın sona ermesi ve savaş sonrası belirsizliğin devam etmesi üzerine ailesini trenle Geyve'deki bir çiftlik evine nakleder.

15 Bkz. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, IV. Cilt, I. Kısım: Sina-Filistin Cephesi, Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara: 1979, ss. 689-95.

Burada Şadiye'nin sıkıntısı büyük olur; babaannem, dedemin yokluğunda, tek kelime Türkçe bilmeyen ve etrafta hiçbir akrabası, eşi-dostu bulunmayan bu genç kadına, üzerine kuma gelmesinin öfkesiyle zor günler geçirtir. Ancak o da zamanla durumu kabullenecek ve bu iyi kadınla güzel bir dostluk kuracaktır. Babaannem, Şadiye Anne'ye "ortağım" derdi. Şadiye Anne de 1954 yılında ölürken çocuklarını babaanneme emanet etmiş ve onu anneleri bilmelerini öğütlemişti. Şadiye Anne'den kalan bir diğer hâtıra, onun dadısı olan ve aile içinde Arap Ayşe Anne dediğimiz zenci bir kadındır. Arap Ayşe Anne, hem Şadiye'nin hem de Fevziye'nin çocuklarına dadılık etmiştir. Hatırladığım bir diğer kişi Ayşe Anne'nin kocası Nâsır Baba'dır. Nâsır Baba ile Ayşe Anne'nin nerede ve ne zaman evlendiğini bilemiyorum, tek bildiğim Nâsır'ın meşhur Vagon Lee şirketinden emekli olduğu ve Ayşe Anne'nin yaptığı Arap yemekleridir. Nâsır ve Ayşe 1960'lı yıllarda veya 1970'lerin başında ölmüşlerdir.

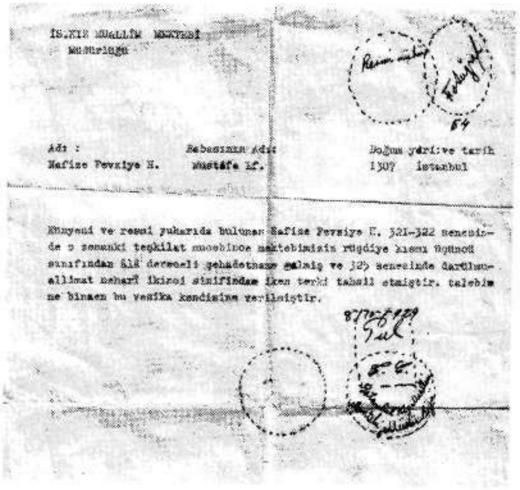
İS.KIZ MUALLİM MEKTEBİ
MÜDÜRLÜĞÜ

Adı : Nafize Fevziye H.
Babasının Adı: Mustafa Ef.
Doğum yeri ve tarih: 1307 İstanbul

Künyesi ve resmi yukarıda bulunan Nafize Fevziye H. 321-322 senesinde o zamanki teşkilat mucibince mektebimizin rüşdiye kısmı üçüncü sınıfından âlâ dereceli şahadetname almış ve 325 senesinde darülmuallimat neharî ikinci sınıfında iken terki tahsil etmiştir. talebine binaen bu vesika kendisine verilmiştir.

Resim 4: Nafize Fevziye Hanım'ın şahadetname örneği

Dedem 1918'in 26 Mart'ında 1000 kuruş maaşla Lübnan'daki "Trablus Bidayet Mahkemesi Azâlığı"na atanmıştır. Ancak, yine sicilde yazdığı üzere, işgal nedeniyle İstanbul'a gelip işgal altındaki mahallerdeki Adliye memurlarının haklarının korunmasına ilişkin karar gereğince, tam maaşını almıştır. Muhtemelen Yıldırım ordularının çekilme harekâtı sonrasında İstanbul'a gelmiş olmalıdır. 28 Ocak 1919'a kadar İstanbul'da oturup Trablusşam'daki kadrosu tertibinden maaşını almaya devam eder ve bu tarihte 1000 kuruş maaşla "Keskin Müdde-i Umumîsi" olarak tayin edilir. Bu tayinle birlikte Halil Sırrı Bey Keskin'e gider ancak aile bir süre daha İstanbul'da kalır. 1920'de, babaannemin üçüncü oğlu Turhan İstanbul'da doğmuştur (İstanbul'da terziydi, 1984'de İstanbul'da öldü)[16]. Bu Turhan adı, dedemin bir ara Türkçülüğe gönül verdiğine işaret eder mi? bilinmez. Gerçi Yusuf Akçura ile arasının çok iyi olduğu anlatılır. Akçura öldükten sonra oğlu, zaman zaman "baba yadigârı" dedemi arayıp hatırını sorarmış. Turhan amcamın doğumundan sonra aile Keskin'e göç eder.

16 Türkiye'nin ilk toptan kesim yapan terzilerindendi. Çarşıkapı'da küçük bir dükkanı vardı, ama dükkan vızır vızır çalışırdı. Onun yanında yetişen çırakların çoğu, Türkiye'nin önemli konfeksiyoncuları olmuştur. Amcam ise yoksulluk içinde hayata veda etmiştir.

Dedem İstiklâl Harbi yıllarını Keskin'de geçirmiştir. Ankara'ya bu kadar yakın olup, aralarında arkadaşları olan "Millî Mücadele" kadrosuyla ilişki kurmayışı ilginçtir. Hukukla uzaktan yakından ilgisi olmayan Kılıç Ali'nin, Kel Ali'nin İstiklâl mahkemelerinde hâkimlik yapıp idam cezaları kestiği bir devirde, semere tahsil edebileceği dönemde bile İttihat ve Terakki iktidarına sırt çevirip kendini unutturan dedemin bu çevreden uzak duruşu biraz anlaşılabilir. Tabii o yüzden de Kılıç Ali'nin oğlu Altemur Kılıç'lar Cumhuriyet nomenklaturasının önde gelen aktörleri olurken, Halil Sırrı Bey'in çocukları birer küçük memur veya asker olarak yaşayıp gitmişlerdir. Devletten kopamadılar, zira başka çalacak kapıları, yapacak işleri, üzerinde çalışacak toprakları yahut kira toplayacak akarları yoktu ama yukarılara da çıkamadılar, çünkü babaları iktidar çevresinden hep uzak durmuş, oradan bir beklentiyle nimet-külfet ilişkisine hiç girmemişti. Bu yüzden "orta halli" bir ailenin imkânları neyi sunuyorsa hayatta o kadar ileri gidebildiler.

Keskin'de 1921'de Şadiye Anne'nin ikinci kızı Hatice Avniye (banka memurluğundan emeklidir, Allah uzun ömür versin, Ankara'da hayattadır) ve 1922'de babaannemin dördüncü oğlu Nahit doğmuştur (İstanbul Belediyesi İETT işletmesi elektrik başsürveyanlığından emekliydi, 1997'de İstanbul'da ölmüştür). O arada da savaş sona ermiş ve dedemin 28 Mart 1923'de yine tayini çıkmıştır. Bu sefer vazife mahalli, 1400 kuruş maaşla terfien Hüseyinabad, yani Çorum'un Alaca'sıdır. 28 Nisan 1923'de "Hüseyinabad Bidayet Mahkemesi Hâkimi" ünvanıyla göreve başlayan dedemin maaşı, aynı görevde iken, aynı yılın kasımında 2500 kuruşa yükseltilir. Ancak aile yine geriden gelmiştir. 1924 yılı içinde Keskin'de babaannemin beşinci oğlu Hamit (MİT'ten emekli olmuştur, 1993'de Turgut Özal'la aynı gün Ankara'da öldü)[17] ve Şadiye Anne'nin üçüncü kızı Ülfet (elan Ankara'da hayattadır, Allah uzun ömür versin) doğmuştur. Dedem Alaca'dayken, kadrosu kaldırılmış ve yine 2500 kuruş maaşla 1 Mayıs 1924'de "İskilip Mahkeme-i Asliye Azâlığı"na tayin edilmiştir. Aile de Keskin'den doğrudan doğruya İskilip'e naklolur. Halil Sırrı 14 Mayıs 1927'de yine İskilip'te "Ceza

17 Hamit amcam da ilginç bir kişiliktir. 1940'lı yıllarda Trabzon'dan Erzurum'a kamyonla tenekelere doldurulmuş gaz ticareti yapardı. Bir ara Diyarbakır'da sinema işletmeciliği bile yapmıştır. Diyarbakır'a sinema makinesini getiren kişidir. Müteşebbis bir ruhu olduğu açıktır ama ticaret hayatında başarılı olamamış, o hayatın gerektirdiği kıvraklığı ve acımasızlığı bir türlü becerememiştir. O yüzden iflas edip memuriyete girmiştir. 1950'li yıllarda CHP muhalefetteyken şedid bir CHP'liydi. Kamyonuyla CHP kongrelerine adam bile taşıdığı olmuştu. İflasının nedenlerinden biri de bu olabilir. Babam da onunla çok dolanmıştı. Babamın CHP'liliğinin tohumlarını da o atmış olmalıdır. Babam Orman Bölge Şefi iken CHP'ye alenen bağış yapan ender kişilerden biriydi. Aynı zamanda sevilen ve dürüst biri olduğu için yerel DP teşkilâtlarının hışmına uğrayıp sürülmeyen ender kişilerden de biri olmuştur. Ancak ne gariptir ki tüm muhalifliğine karşın DP döneminde sürgün yaşamayan babam, 27 Mayıs'ın ardından Akçakoca'dan Beyşehir'e sürülmüştür. O da kısa bir süre sonra istifa edip Ankara'da banka memurluğuna geçmiştir.

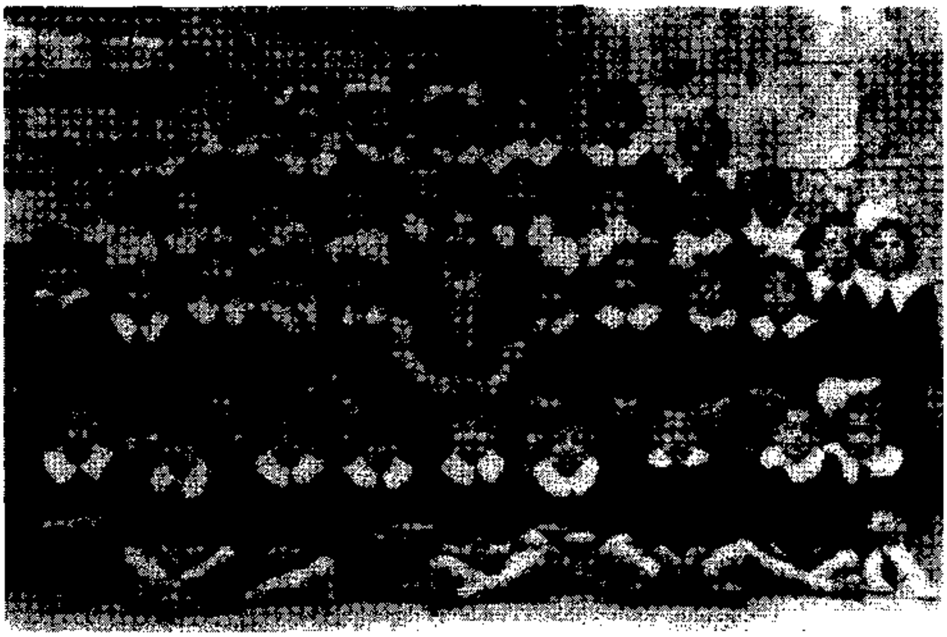

Resim 5: İsmail Doğan Bey'in ilkokul yılları (en önde sağdan ikinci)

Hakimliği"ne atanır. Şadiye Hanım'ın en küçük kızı Mübeccel de 1927 yılında İskilip'te doğmuştur (Ankara'da hayattadır, Allah uzun ömür versin). Dedemin üç yıl süren İskilip yılları 27 Ocak 1929'da sona erer. Bu kez "Gerede İcra Hakimliği"ne atanmış ama 3 Mart'ta işe başlayabilmiştir. Gittikçe büyüyen bir aileyi toparlayıp bir yerden bir yere nakletmek oldukça zorlaşmış olmalıdır. Aynı yılın Ekiminde ise "Gerede Ceza Hakimi" olur. O arada, 1930 yılında, babaannemin altıncı ve son çocuğu, ailenin en küçüğü İsmail Doğan, yani babam doğar (banka memurluğundan emekli oldu, 1999 yılında Ankara'da ölmüştür). 1931 yılının Ekiminde, Halil Sırrı Bey, otuz iki yıllık Adliye hayatına son verir ve emekliliğini ister. Emeklilik işlemleri için gittiği Ankara'da Adliye Vekâleti'nin bir kaleminde beklerken, bakan imzasına sunulan evrakında adı bakanın dikkatini çeker ve bakan dedemi yanına çağırtır. Bakan Yusuf Kemal Tengirşenk dedemi heyecan ve sevgiyle "Vay Halil Hoca" diye karşılar. Bakanın karşısında kendisini unutturmuş, İttihatçılığın ilk neferlerinden biri durmaktadır. Emekli olmasını engellemek ister, daha iyi vazifeler teklif eder, fakat dedem kabul etmez. Ankara'dan Gerede'ye dönüşünde elinde sadece emeklilik cüzdanı ve avukatlık yapmasına müsaade edecek "Avukat Ruhsatnamesi" vardır. Aileye bir göç yolu daha gözükmüştür. Beyrut'tan başlayıp İç Anadolu'da batıya doğru bir yay çizen göç yolu, başlangıç noktasına yani İstanbul'a en yakın noktasında, Bolu'da duraklamaktadır.

1931'den itibaren dedem Bolu'da avukatlık yapmaya başlar. Geniş Aydın ailesinin nüfus kütüğünün son durağı da burasıdır. Değiştirenler hariç, hepimizin nüfusu hâlâ bu yüzden Bolu'dadır. O arada babaannem kendi çocuklarıyla İstanbul'a döner. Babamlar Soğukçeşme Sokağı'nda, bugün restore edilen evlerin birinde kirada oturmuşlardır, babamın çocukluğu Topkapı Sarayı'nın duvarları üzerinde oynamakla geçmişti. Gittiği ilkokul da o duvarın dibindeydi (galiba "İkinci İlkokul"). Dedem ise Şadiye Anne ve onun çocuklarıyla kalmıştır. Yetişkin hale gelmiş olan erkek çocuklar Bolu'da çalışmaya başlarlar. Nuri amcam Sağlık Bakanlığı emrinde, Haydar amcam ise Orman Genel Müdürlüğü emrinde Bolu Orman Okulu'nda memurdur. Babam on altı yaşında okumak için İstanbul'dan Bolu'ya geldiğinde bu okula girecektir. Dedem, Bolu'da on yıla yakın bir süre çalışmıştır. Bolu günlerinden itibaren aile parçalanmıştır. Bir süre sonra, dedemin hastalığı ilerleyince, Şadiye Anne, çocukları ve dedem Ankara'ya taşınmışlar; dedem 1946 yılının güzünde burada hayata veda etmiştir. Dedemin öldüğü ev Hamamönü'nde eski bir Ankara evîydi. İmparatorluğun son yıllarında fırtınalı bir hayat yaşayan kuşağın öncü ve parlak mensuplarından biri, II. Meşrutiyet'in iktidar savaşlarına ve Cumhuriyet'in kurucu nomenklaturasına bulaşmadan, kendisini unutturarak yaşamış ve İmparatorluğun başkentinde başlayan bu hayat, Cumhuriyetin başkentinde sona ermiştir. Dedem ölünce, Cebeci Asrî Mezarlığı'na gömüldü. Bu naiv kuşağın çok genç yaşında zindan ve sürgün görmüş temsilcilerinin pek çoğu, silinip gittiler. Bunda hem naivliklerinin hem de zindan ve sürgünde pişerek siyasetle iktidar arasındaki kirli ilişkiyi görmüş olmalarının rolü vardır. Yusuf Akçura, bu kuşağı şu sözleriyle betimliyor[18]:

> Abdülhamid'in otoriter idaresi memlekete hâkim iken İttihat ve Terakki Fırkası'na girerek o idareye karşı koyanların, hiç olmazsa bir kısmı [dedemin bu kısımda olduğuna şüphe yoktur], samimî ve idealist Genç Türklerden meydana geliyordu. Lâkin bu gençler, memleketin geçmiş ve gelecekteki durumuna, Avrupa'nın tutum ve gayelerine hakkıyle vakıf değildiler. Kendi memleketlerinde gördükleri sıkıntı ile pek az tanıdıkları garp memleketleri durumunu kabataslak kıyaslayarak, garbın bütün başarılarını rejimlerinin şeklinden çıkmış inancına kapılıyorlar ve çok sevdikleri memleketlerine de aynı usulün tatbiki halinde refah ve saadete, itibar ve kudrete kavuşulacağına iman ediyorlardı. Genç Türklerin mahut bilgileri, şahsî siyaset sahasından pek ileri gidememişti: Ecnebi memleketlerinde çıkan Genç Türk neşriyatı mütalaa olunursa, bu fırkanın iktisadî, millî ve kültürel mes'elelere ne kadar az yer ayırmış olduklarını ve bu mes'elelerde görüşlerinin ne derecelerde basit olduğu hayretle müşahade olunur. Bu böyle olmakla beraber, Genç Türklük hareketinin memleketimizde bir ileri hareket olduğuna şüphe edilemez....

18 Akçura, "Önsöz"..., ss. 7-8.

Ölümünün ardından Sayıştay onayıyla Bolu Maliyesince, dedemin iki karısına 828'er kuruştan ve evli ve yetişkin olmayan iki çocuğuna da (babama ve Mübeccel Halama) 16 lira 56'şar kuruştan toplam 49 lira 60 kuruş yetim aylığı bağlanmıştır. O sırada hayattaki iki karısına da maaş bağlandığı görülüyor. Çünkü Medenî Kanun çıktığında, iki hanımı da dedemin resmi karılarıydılar ve bu durum yeni halde de devam etti.

21. yüzyıla girdiğimiz halde, 19. yüzyılın ikinci yarısında cereyan etmiş olaylarla ve insanlarla temasım, onlarla benim aramdaki kuşak aracılığıyla devam ediyor. Hatta o yılları yaşamış kişilerden -örneğin babaannemden- doğrudan da çok şeyler dinledim. Benim gibi pek çok kişinin de bu türden tecrübesi bulunuyor. Bizler, bir İmparatorluğun çöküşü ve yerine bir Cumhuriyetin kurulduğu yıllarla teması, bu aracılıkla hâlâ koruyan son kuşağız ve bu temasın ürünlerini bu tür vesilelerle yansıtmak zorundayız. Yoksa kuru tarihsel belgeleri, ete-kemiğe bürüyecek sözlü bilgi yitip gidecek, geriye de kuru ve yabancılaştırıcı bir tarih yazımı kalacak!

"ŞEREF KURBANLARI"NIN LİSTESİ[19]

Karacı Subaylar

1) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Birinci Şubesinde memur Topçu erkân-ı harb yüzbaşılarından Silistreli Hamdi bin Süleyman Efendi (*sonra* Birinci Ordu Birinci Şubesinde binbaşı)

2) Mekteb-i İdâdi-i Harbî makine müsellesât muallim muavini mülâzım-ı evvel Kâmil Efendi (*sonra* Kolağası, muallimdir)

3) Selimiye'de seyyar Topçu Beşinci Alayı miralayı yaveri mülâzım-ı evvel Hilmi bin Ali Efendi (*sonra* Kolağası, Trablusgarb'dadır)

4) Erkân-ı Harbiye mülâzımlarından Kazanlı M. Yusuf Akçurin Efendi (Harbiye ve Mülkiye'de tarih-i siyasî muallim-i sânisi, *tarih profesörü Yusuf Akçura*)

5) Seyyar Topçu mülâzımlarından Berkofçalı Ali Rıza bin Hacı İsmail Efendi (vefat etti)

6) Topçu mülâzım sınıfından Koskalı Emin bin Hayri Efendi

7) Erkân-ı Harb mülâzımlarından Ferid bin Reşid Efendi (sonra Kütahya mebusu)

8) Selimiye Kışlası'nda Hassa Topçu Beşinci Alayı Altıncı Bölük mülâzım-ı evveli Ali Kemal bin Atâ Efendi

9) Süvari mülâzım-ı sânisi Hasan Fehmi Efendi (*sonra* yüzbaşı)

10) Süvari mülâzım-ı sânisi Mehmet Bahaeddin Efendi

19 Liste Ali Fahri'den aynen alınmıştır (bkz. *Emel Yolunda...*, ss.58-65). İtalik yazılmış olanlar, Feridun Kandemir'in kitabından da yararlanarak benim eklediğim bilgilerdir. Bkz. Feridun Kandemir, *Jön Türklerin Zindan Hatıraları*, Muhit Yayınları, İstanbul: 1975, ss. 106-8.

11) Piyade Dokuzuncu Alay Birinci Taburu Kâtip muavini Rodoslu Ahmed Refik bin İbrahim Efendi Bey (Trablusgarb'da vefat etti)

Deniz Subayları

1) Bahriye Binbaşılarından Mehmed Bey (bunun rütbesi alınmamıştı ve Trablusgarb'da ancak bir ay kadar durarak İstanbul'a alındı)

2) Bahriye erkân-ı harb mülâzımı Ferid Reşid Efendi (*daha sonra Varşova Büyükelçisi*)

3) Bahriye makine resimhânesinden mülâzım Haydar bin Mehmed Şükrü Efendi

4) Bahriye mülâzım-ı sânilerinden Edirneli Mehmet Sami bin Hacı Hulusi Efendi (*sonra* Fizan mutasarrıfı, *eski Ankara milletvekili ve Halk Fırkası müfettişi*)

5) Bahriye Fen Komisyonu azâsından mülâzım-ı evvel Rıza bin Şakir Efendi (*sonra* Kolağası ve Ceride-i Bahriye muharrirlerinden)

6) Bahriye mülâzım-ı sânilerinden Mesudiye fırkateyn-i Hümâyunu'nda Mahmudağa Çeşmeli Safvet bin Tevfik Efendi (*sonra* yüzbaşı ve Ceride-i Bahriye muharrirlerinden)

7) Bahriye Silâhendaz Taburu'nda Korvet kâtibi Mahmudağa Çeşmeli Ali bin Tevfik Efendi (*sonra* kâtib kolağası ve Ceride-i Bahriye muharrirlerinden)

8) Bahriye Korvet kâtiblerinden Kasımpaşalı Fahri bin Ali Efendi (*sonra* Kâtip kolağası, Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Üçüncü Şube Başkâtibi, *İttihat Terakki'nin Cenevre hizbinin önemli adamı Ali Fahri Bey*)

9) Bahriye Torpido resimhanesinden mülâzım-ı evvel Çarkçı Ahmed Hayri Efendi (*sonra* kolağası, Bahriye Fabrikalar Mektebi ders nâzırı)

10) Bahriye Torpido mülâzım-ı evvellerinden Mehmed Behçet bin Şükrü Efendi (*sonra* yüzbaşı)

11) Hıfzırrahman zırhlısında mülâzım-ı sâni Sâdık bin Mehmed Efendi (*sonra* yüzbaşı)

12) Tersane resimhânesinde mülâzım-ı evvel Trabzonlu Osman bin Hasan Efendi (*sonra* yüzbaşı)

13) Bahriye mülâzımlarından Kıbrıslı Muhiddin Efendi (bunun da rütbesi alınmamıştı; bir müddet sonra İzmir'deki vapurların birine tayin edilerek Trablus'dan gitti. Ruhen ve dimağen bir dervişe benzerdi)

Asker Tıp Doktorları

1) Haydarpaşa Hastanesi Tabib Yüzbaşılarından Cevdet Osman Efendi (Trablusgarb Fırkasındadır)

2) Guraba-yı Müslimîn Hastanesi etıbbasından Çarşanbalı Yüzbaşı Süleyman Emin Efendi (*sonra* kolağası ve Haydarpaşa Hastane'sinde memur olup, bilâhare müsabaka imtihanında kazanarak Almanya'ya tahsile gidecek doktorlar meyanında bulunmaktadır)

3) Altıncı Ordu etıbbasından Yüzbaşı Halil Kadri bin Mustafa Efendi (Fizan karibinde Şâtî nam mahalde vefat etti)

4) Bahriye Tabib Yüzbaşısı Hamid bin Hüsnü Efendi

5) Haydarpaşa Hastanesi'nde Tabib Yüzbaşı Mehmed Reşid bin Osman Efendi (*sonra* Humus Mutasarrıfı, *sonradan Ankara Valisi olmuş, Nemrut Mustafa divânının tâkibi üzerine intihar etmiş olan Dr. Reşid*)

Dış İşleri (Hariciye Nezareti) memurları

1) Hariciye Mektubî Kaleminden Ömer Adil bin Mehmed Şevki Efendi

2) Umûr-ı Şehbenderî [*Konsolosluk İşleri*] Kaleminden Hasan Fehmi bin Midhat Efendi (Zaimzâde. Sonra Mısır Fevkalâde Komiserliği Başkâtibi)

Veterinerler

1) Mülkiye Baytar Tıbbiyesi'nden mezun Kazanlı Abdullah Efendi

Hukukçular

1) Hukuk mezunlarından Mirahor Şeyhizâde Vahî Efendi (Şeyh Necmeddin Efendi'nin biraderi)

Şeyhler

1) Mirahor Tekkesi Şeyhi Hasan Necmeddin Efendi (İskenderiye'de vefat etti)

Mühendishane (Teknik Üniversite) öğrencileri

1) Mühendishâne-i Harbiye ikinci sınıfından Yeniköylü Hulusi Süleyman Efendi

2) Mühendishâne-i Harbiye ikinci sınıfından Gelibolulu Nazmi bin Nuri Efendi (Merkez Postanesi'nde)

3) Mühendishâne-i Harbiye ikinci sınıfından Tokadlı Ziya bin Salih Efendi

4) Mühendishâne-i Harbiye ikinci sınıfından Fındıklılı Hâlid bin Mehmed Efendi

Harbiye (Kara Harp Okulu) öğrencileri

1) Mekteb-i Harbiye ikinci sınıfından Ishakpaşalı İsmail bin Murat Efendi

2) Mekteb-i Harbiye ikinci sınıfından Kuruçeşmeli Fazlı bin Ahmet Efendi (*daha sonra Ankara Kızılay merkezi Neşriyat müdürü*)

3) Mekteb-i Harbiye ikinci sınıfından Sakallızâde Resmolu Ahmet Cevat Efendi (*Dilbilimci ve Muhit dergisi sahibi Ahmet Cevat Emre*)

4) Mekteb-i Harbiye ikinci sınıfından Giritli Abdülhalim Fikri bin Kadri Efendi

5) Mekteb-i Harbiye birinci sınıfından Ankaralı Mahir bin Said Efendi (*sonra,* Ankara mebusu ve Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri)

6) Mekteb-i Harbiye ikinci sınıfından Şehzâdebaşılı Arif bin Haydar Efendi

7) Mekteb-i Harbiye ikinci sınıfından Kadırgalı Hasan bin İsmail Efendi (*sonra* Ziraat Bankası Merkez Memurin-i müttehizesinden. *Daha sonra Ziraat Bankası İstanbul Şubesi müfettişi*)

8) Mekteb-i Harbiye ikinci sınıfından Küçükayasofyalı Hayri bin Ahmet Efendi (vefat etti)

9) Mekteb-i Harbiye üçüncü sınıfından Hırka-i Şerifli Halil bin Sırrı Efendi

10) Mekteb-i Harbiye üçüncü sınıfından Mirahorlu Hafız İsmail bin Reşid Efendi

Bahriye Mektebi (Deniz Harp Okulu) Öğrencileri

1) Mekteb-i Bahriye-i Harbiye ikinci sınıfından Kopandakikli Ali Kemal bin Nazmi Efendi (Trablusgarb'da vefat etti)

Tıbbıye (Tıp Fakültesi) öğrencileri

1) Mekteb-i Tıbbiye onuncu sınıfından Ali bin Osman Efendi (*sonra* doktor yüzbaşı)

2) Mekteb-i Tıbbiye yedinci sınıfından Nâzım bin Ahmed Efendi (*sonra* eczacı yüzbaşı, *daha sonra İstanbul'da Kolordu başeczacısı albay*)

3) Mekteb-i Tıbbiye dokuzuncu sınıfından Naslıclı Abdürrahman Cafer Efendi (*sonra* doktor yüzbaşı)

4) Mekteb-i Tıbbiye yedinci sınıfından Fâtihli İbrahim Edhem bin Hacı Ahmed Efendi (*Avukat*, Balkan gazetesi Başmuharriri Edhem Ruhi)

5) Mekteb-i Tıbbiye onuncu sınıfından Kale-i Sultaniye'li [*Çanakkaleli*] Hasan Tahsin bin Hasan Efendi (*sonra* doktor yüzbaşı)

6) Mekteb-i Tıbbiye altıncı sınıfından Halıcıoğlulu Ali Rıza bin İsmail Nuri Efendi (vefat etti)

7) Mekteb-i Tıbbiye dokuzuncu sınıfından Neşat bin Hasib Efendi (*sonra* doktor yüzbaşı)

8) Mekteb-i Tıbbiye onuncu sınıfından Tophaneli Muhtar bin Fuad Efendi (*sonra* Yüzbaşı)

9) Mekteb-i Tıbbiye onuncu sınıfından Şamlı Salih bin Said Efendi (*sonra* Etfal Hastanesi göz tabibi)

10) Mekteb-i Tıbbiye onuncu sınıfından Selânikli Avram Salem Efendi ([*Yahudidir*], Selânik'te vefat etti. Gayyur, afif bir vatanperver, ve o kadar afif ve gayyur bir göz tabibi idi)

11) Mekteb-i Tıbbiye sekizinci sınıfından Aşir Avram Efendi ([*Yahudidir*], Avram'ın biraderi, Paris'de hukuk tahsil etti, şimdi Selânik'de dava vekili)

12) Mekteb-i Tıbbiye dokuzuncu sınıfından Harputlu Vehbi bin Reşid Efendi (doktor yüzbaşı)

13) Mekteb-i Tıbbiye sekizinci sınıfından Trablusgarb'lı Münib Ziyaeddin Efendi

14) Mekteb-i Tıbbiye Mülkiyesinden Asitâneli Ali Mâil Efendi

15) Mekteb-i Tıbbıye üçüncü sınıfından Mahmudpaşalı Faik bin Abdüllatif Efendi (*sonra* Mısrate? Kaymakamı)

16) Mekteb-i Tıbbiye dokuzuncu sınıfından Davudpaşalı Mustafa bin Kadri Efendi

17) Mekteb-i Tıbbiye yedinci sınıfından Üsküdarlı Ahmet Sabri Efendi

18) Mekteb-i Tıbbiye onuncu sınıfından Tosyalı Ahmet Vasfi Efendi (Trablusgarb'da vefat etti)

19) Mekteb-i Tıbbiye dokuzuncu sınıfından Kütahyalı Osman bin Süleyman Efendi (doktor yüzbaşı)

20) Mekteb-i Tıbbiye dokuzuncu sınıfından Sakızlı İzzet bin Hacı Ahmet Efendi

21) Mekteb-i Tıbbiye dokuzuncu sınıfından Samatyalı Hüsameddin bin Mehmed Tevfik Efendi (Trablusgarb'da vefat etti)

22) Mekteb-i Tıbbiye beşinci sınıfından Selânikli Mehmed Aziz bin Süleyman Efendi

23) Mekteb-i Tıbbiye altıncı sınıfından İzmirli İbrahim Edhem bin Hacı Hasan Efendi

24) Mekteb-i Tıbbiye altıncı sınıfından Sultanhamamlı Kâzım bin Hüseyin Efendi

25) Mekteb-i Tıbbiye yedinci sınıfından Galib bin Hasib Efendi

26) Mekteb-i Tıbbiye yedinci sınıfından Hırka-i şerifli Nazmi bin Asaf Efendi (Cenevre'de kimyagerlik tahsil etmiş, *daha sonra Üniversite profesörü*)

Sivil Denizcilik Okulu öğrencileri

1) Mekteb-i Bahriye'ye mülhak Tüccar Kaptan Mektebi'nden mahrec-i Trabzonlu İsmail bin mehmed Efendi

Lise öğrencileri

1) Dersaadet İdâdisi'nden Kazanlı Abdurrahman bin Mehmet Efendi

Askeri Lise öğrencileri

1) Harbiye İdâdisi birinci sınıfından Hidayet bin Ahmed Muhtar Efendi

Bu listeye göre sürgünler, 11'i Karacı subay, 13'ü denizci subay, 5'i askeri doktor, 2'si Dışişleri mensubu, 1'i veteriner, 1'i hukukçu, 1'i şeyh, 4'ü Teknik Üniversite öğrencisi, 10'u Kara Harp Okulu öğrencisi, 1'i Deniz Harp Okulu öğrencisi, 26'sı Tıp Fakültesi

öğrencisi, 1'i Sivil Denizcilik Okulu öğrencisi, 1'i sivil lise öğrencisi ve 1'i askerî lise öğrencisi olmak üzere toplam 78 kişiydi. Tutuklananlardan biri İstanbul'da alıkonulmuş, geri kalan bu 78 kişi ise Fizan'a sürgün cezası almıştı.

Özet:
Makale, torununun kaleminden, İttihat ve Terakki'nin İstanbul'daki kurucu kadrosunda yer alan Halil Sırrı (Aydın) Bey'in politikadan kopuşu ve Meşrutiyet hayatı üzerinden bir Osmanlı ailesinin oluşum sürecini ele almaktadır.

Anahtar sözcükler: Halil Sırrı Aydın, Hırka-i Şerif, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kudüs, Trablusgarp, II. Abdülhamit, Şeref Kurbanları

Abstract:
Written by his grandson, the article presents the life of Halil Sırrı (Aydın), who was among the founding cadre of İttihat ve Terakki Cemiyeti (Committee of Union and Progress) in İstanbul. It reconstructs the story of the family after Halil Bey left politics and their ensuing experience of the constitutional period.

Keywords: Halil Sırrı Aydın, Hırka-i Şerif, İttihat ve Terakki Cemiyeti (Committee of Union and Progress), Kudüs (Jerusalem), Tripoli, Abdülhamit II, Şeref Kurbanları

Dedem Mehmet Emin Bey ve Trablusgarp Hatıraları

M. Ercan ARIKAN

Aşağıda hatıralarını okuyacağınız dedem Mehmet Emin Arıkan, 1300 [1884] yılında, İstanbul Kocamustafapaşa'da dünyaya gelmiştir. Babası mülazm-ı evvel Hasan Tahsin Efendi, annesi Mühibe Hanım'dır. 1915'de Galiçya Cephesi'nde şehit Behçet ve Tahsin isimli diğer erkek kardeşleriyle, Namigar isimli bir kız kardeşi vardır.

M.S.B. Lodumlu Askeri Arşivi'nden aldiğımız safahat cetveline göre, 1 Kanun 1321'de Harbiye'ye girmiş, buradan 19 Ağustos 1324 [1908] tarihinde teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. İlk görev yeri Şam'dır. Bu göreve bağlı olarak Halep Subay Talimgahı'nda da görev yapmıştır.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Cemal Paşa komutasındaki 4. Ordu emrinde Birinci Kanal Muharebeleri'ne katılmıştır. Bu harekatın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Der'a Grubu'na bağlı olarak Kuvve-i Seferiye adı altında kurulan ve kurmay yarbay Refet Bey[Bele] emrine verilen birlikte görevli iken, Şam'a izinle geldiği bir günde arkadaşı Cafer Askeri Bey ile karşılaşmış, onun görev teklifi üzerine Beyrut Limanı'ndan Trablusgarp'ın Sellum Limanı'na yelkenli bir kayık ile seksen ton mühimmat nakledilmesi işine katılmış, Trablusgarp'da Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa kuvvetleriyle birlikte hareket eden Şeyh Sunisi'ye bağlı bir taburun kumandanlığını üstlenmiştir.

İşte bu hatıralar, bu dönemde yaşadığı olayları içermektedir. Bir subayın savaş içinde yaşadıklarını ifade eden bu notlar, sadece bir 'Harp hatıraları' olmaktan öte, karışık ve çalkantılı bir dönemin panoramasıdır; dönemi, insanları ve coğrafyasıyla

birlikte üzerinde az çalışılmış Osmanlı Kuzey Afrikası ile ilgili bir çok ayrıntıyı gözler önüne sermektedir. Bu aynı zamanda dedem Mehmet Emin Bey'in kişiliği ve savaşçı kuşağı hakkında da bir çok bilgiler içermektedir.

Hatıratın sahibi Yüzbaşı Mehmet Emin (Kasımpaşa) Trablusgarp'daki hizmet ve liyakati sebebiyle, dönemin Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından iki madalya ile taltif edilmiştir. Bu madalyalardan biri Mısır Batı Cephesi'nde gösterdiği kahramanlık için olup, madalya beraatinde de bu husus belirtilmiştir. Yüzbaşı Mehmet Emin Bey, 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra, Trabusgarp'da savaşan tüm Osmanlı askerleriyle birlikte, mütareke koşulları gereği İtalyan ordusunca teslim alınmış, İtalya'nın İsviçre sınırına yakın Kassama kentinde altı ay süren esaretten sonra, 1919 yılında Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından gönderilen bir vapur ile, diğer tüm esirlerle birlikte İstanbul'a dönmüş, önce Selimiye Kışlası'nda inzibat subayı olarak görevlendirilmiş, ancak İngiliz subaylarının baskısını dayanamayarak, birkaç arkadaşı ile birlikte kaçıp Samsun'da Milli Kurtuluş Mücadelesi'ne katılmıştır.

Anadolu'daki ilk görevi 10. Fırka Hücum Taburu'dur. Bu taburun subay kadrosunda yer alarak, Karadeniz bölgesindeki Rum çetelerinin çökertilmesinde bilfiil hizmette bulunduktan sonra, Batı Cephesi'ne geçerek Sakallı Nurettin Paşa kumandasında görev yapmıştır.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, Binbaşı rütbesiyle Manisa-Kırkağaç ve Milas'ta tabur kumandalığı yapmış, 1925'den itibaren Siirt yöresinde bulunan 2. Tümen'de Mutki ve Sason isyanlarının bastırılmasında aktif rol oynayarak, 1931'de yarbay, 1936'da albay rütbesine terfi etmiştir. İzmit Merkez Kumandanlığı son görev yeridir. 1944'de emekli olmuş, İstanbul'a yerleşmiş ve 1952 yılında vefat etmiştir, mezarı Topkapı Mezarlığı'ndadır.

1909 Yılında Şam'da, ilk görev yaptığı taburun kumandanı Binbaşı Müftüzade Süleyman Bey'in büyük kızı Bedriye Hanım ile evlenmiş, bu evlilikten 1910 doğumlu Naciye (Caz sanatçısı Okay Temiz'in annesi), 1911 doğumlu Babam Seyfettin ve 1916 doğumlu amcam Hayrettin dünyaya gelmiştir. Bedriye Hanım'ın vefatından bir süre sonra ikinci eşi Fatma Nezihe Hanım ile evlenmiş, bu evlilikten çocuğu olmamıştır. Fatma Nezihe Hanım hâla hayatta olup, İstanbul'da oturmaktadır.

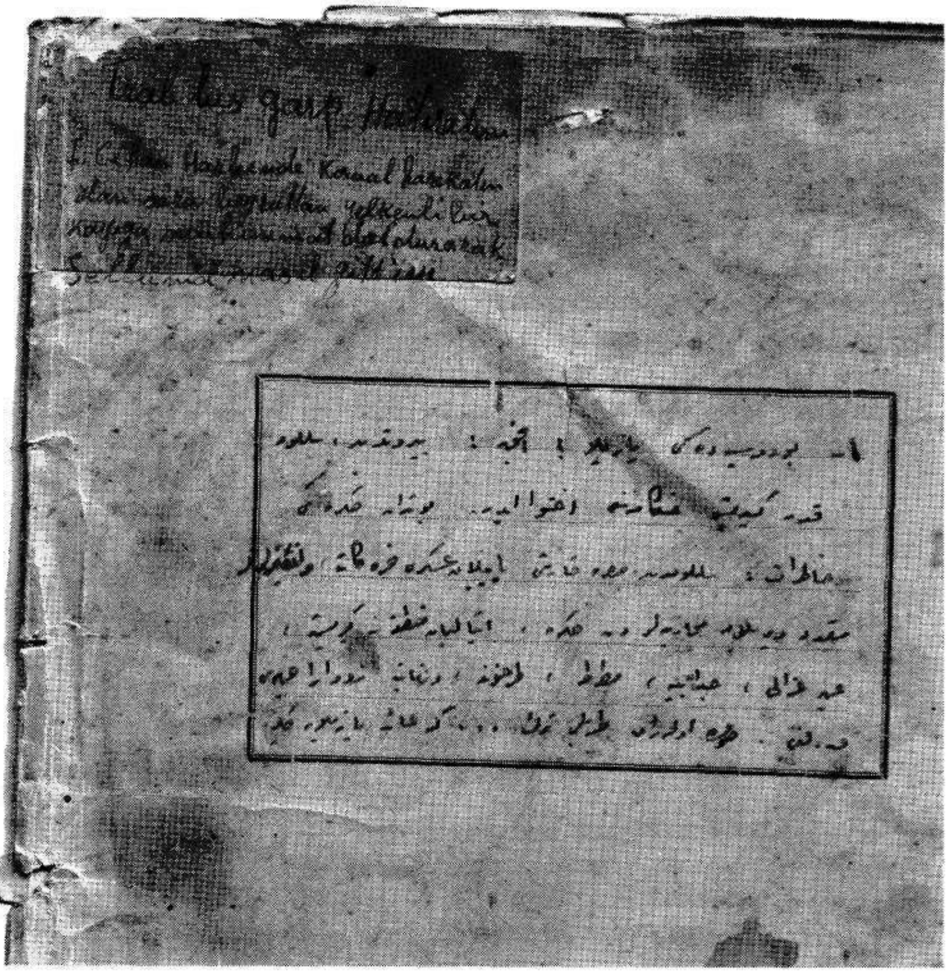

Hatıratın bulunduğu dosyanın kapağı.

Aşağıda okuyacağınız bu hatırat, dedemin zamanında notlar çıkararak, daha sonra temize çektiği ve bizim terekesi içinde bulduğumuz ve halen şahsi kütüphanemde muhafaza ettiğim el yazmalarından, yeni harflere olduğu gibi aktardığımız orijinal metindir. Metinde zaruri harf hatalarından başka tadilat yapılmamıştır. Bundan başka, elimizde Mısır Batı Cephesi'nde meydana gelen muharebeleri anlatan harp hatıraları da vardır. Sadece çatışmaları askeri açıdan ele alan bu hatıralar, yayına ilave edilmemiştir.

TRABLUSGARP HATIRATIM

1. CİHAN HARBİNDE KANAL HAREKATI'NDAN SONRA BEYRUT'TAN YELKENLİ BİR KAYIĞA MÜHİMMAT DOLDURARAK SELLUM'A NASIL GİTTİM

Bu dosyadaki yazılar ancak Beyrut'tan Sellum'a kadar gidiş hikayesini ihtiva eder. Bundan sonraki hatırat, Sellum'dan Mısır'a karşı yapılan askeri harekat ve İngilizlerle müteaddid verilen muharebelerden sonra, İtalyan mıntıkasına giriş, Ayni Gazali, Cüdabiye, Mutata, Trahnune ve nihayet Züvvar...... Kumandanlığını, Son olarak Trablus Türk .... na ait yazılar gelir.

Sene: 331 Birinci Cihan Harbinde mühimmat yüklü yelkenli bir kayıkla Beyrut'dan Trablusgarp'ın bir sahiline kadar onbeş günlük seyahat.
Şeyh Sunusi ordugahı. Sunusi ordusu ve Sunusi Hazretleriyle Maceraları

330 senesi binbir fedakarlıkla yapılan o meş'um kanal harekatı yeni bitmiş ve geri çekilen yorgun argın kıtalardan bir kısmı, Der'a , Maan, İkan gibi mıntıkalara yerleşmişti. Der'a da bulunan bizim grupta o sıralarda kuvve-i seferiye namı altında Kurmay Yarbay Rafet beyin (paşa) emrine verilmişti. Hepimizde derin bir teessür ve telafisi ancak oldukça istirahatla geçemiyecek bir yorgunluğun altında idik. Hatta bu halet-i ruhiyeyi hisseden kumandanlık güya bir çare-i tedavi olmak üzere, her subaya onar gün izin vereceğini ilan etti. Ben de ilk listeye dahil olanlardan idim. İki gün sonra da bedeviyetten medeniyete kavuşmak sevdasıyla, ilk vasıta ile Şam'daki ailemin yanına gelmiştim.

Şam'daki Hamidiye ve Mithat Paşa çarşıları hemen herkesin bildiği yegane gezinti mahallidir. Bu çarşılardan bilhassa Hamidiye Çarşısı adeta bizim Kapalıçarşı gibidir ve bilhassa yaz mevsimlerinde ekseri halk ...... için bu çarşıdaki meşhur Şakir'in dondurmacı dükkanına hücum eder ve diğer kısım halk da serinlikten istifade için çarşı gibi adeta bir gezinti yeri yaparlar.

Şam'a geldikten iki gün sonra, ben de heyet-i umumiyenin bu gidişine uyarak sivil kıyafetle dolaşırken, ancak gözleri hiç de yabancı olmayan bir şahısla karşılaştım. Bu zattaki kıyafet şöyle idi:

Başında Mısır'lı hocaların kullandığı şekilde bir sarık, top bir sakal, elbisesi de tam softavari, elde doksandokuzluk bir tesbih. Tabiatıyla ben duraklamıştım. Yorgun vücudun kafası da yorgun olurmuş derler. Hakikaten pek doğru imiş. Bir türlü bu arkadaşın kim olduğunu kestiremedim. Harekat dolayısıyla birçok kıtaların imamlarını tanırım. Acaba hangisi idi? Kısa bir zaman içinde geçirdiğim tereddüdü bereket versin bu hocaefendi aydınlattı ve gülerek latifelerle karışık "Ben Cafer'im" dedi. Fakat bu

defa da kendisine çok hürmet ettiğim ve çok sevdiğim bu arkadaşın softa kıyafetiyle Şam'da dolaşması aklıma bir sürü istihfamlar getirdi. (Korkulacak bazı hususlar geldi-üzeri çizilmiş) Nasıl olur! Cafer bey Almanya'da tahsil görmüş, Almancası mükemmel, Fransızcası da oldukça kuvvetlidir. Orduda ise mühim mevkilerde yaverlik, tercümanlıklar yapmıştır. Ve en sonra da seferberlikten bir sene evvel Halep'te zabitan talimgahında kumandan Vaytman Edvard'ın (Eduard Whiteman!) tercümanı ve heyet-i talimiye erkanındandı. Çok vakit geçirmeden öğrenilmeye değer bu karışık vaziyetin beni nekadar üzdüğünü takdir eden arkadaşım, halen sükunetini muhafaza ediyor ve şuradan buradan konuşuyorduk. Fakat o ne derse desin, hep kafamda yer eden nokta, kıymetli arkadaşım bu subayın şimdi softa kıyafetinde Şam'da dolaşması idi. Halbuki Cafer'in çok şık, Almanya'da yaptırılmış takım takım sivil elbiseleri olduğunu da biliyorum. Kanal Harekatı esnasında idi, Merhum Cemal Paşa'nın bazı zabitanı tard, hapis gibi cezalara çarptırdığı da malum olunca, bende endişe hem artıyor ve hem de bu arkadaşımın durumuyla kısmen kendimi teselliye çalışıyordum. Bu itibarla da, arkadaşın bir tehlikeye maruz kalmış olacağını tahmin etmiyordum. Fakat harekatta bazı zabitanın bu gibi akibetlere uğradıklarını da görmüş olduğumdan, içimde bir büyük istihfam belirmişti. Bereket versin, arkadaşım Cafer bey, üzüldüğümü hissetmiş olacak ki, bana "...Üzülme, korkulacak hiçbirşey yok" demekle beni teskin etti ve canu gönülden bir "oh" dedim ve teklif etti; yakınımızdaki yattığı Menazir-i Cemil Oteli'ndeki odasına gittik.

Fakat bu defa da, sabırsızlıkla bu softa arkadaşımın bu kıyafetle peşinde koştuğu maceranın neden ibaret olduğunu ve ne gibi bir fevkaladelikten bahsedeceğini bekliyordum. Anlamıştı, beni daha fazla merakta bırakmamak için söze başladı ve ilk önce de madde başı olarak; bana olan kuvvetli itimadından ve görüşeceğimiz lafların tamamen büyük bir memleket meselesi olduğunu da ilave eyledi ve devamla dedi ki :

"Bundan dört ay evvel, bir yolunu bularak (Enver Paşa'nın emriyle) kardeşi Yüzbaşı Nuri Bey'le ve Yunanlı bir kılavuzun delaletiyle Yunanistan'a gitmişler ve orada birçok müşkilattan sonra, bol para mukabilinde buldukları bir motorla Trablusgarp'ın Sellum mıntıkası civarında bir yerde, karaya çıkmışlar.

Arkadaşım anlatırken, ben de aklımdan şöyle bir münakaşa geçiriyordum. (Memleketimizin muharebe durumu malum, hemen her tarafta hudutlarımızı korumak için kan dökülüyorken, bu iki kıymetli zabit bilhassa anavatanla zerre kadar irtibatı olmayan bir memleketten ne faide bekliyorlardı? diyordum)

Adeta, arkadaşımın bu yaptığı hareketi fikrimce tenkit etmiştim. O halen anlatıyordu. Yüzbaşı Nuri Bey'le karaya çıktıktan sonra, birhayli müşkilatlardan sonra da hemen Sellum'un iki kilometre güneyinde ordugah kurmuş olan Şeyh Sunusi Hazretlerinin (Seyyid Ahmed Şerif'tir) yanına varmışlar, maksat da anavatan

ordumuzun ileride Mısır'a karşı yapacağı ikinci bir taaruz esnasında Şeyh Sunusi'nin nüfuzundan istifade ile, elindeki muazzam insan kaynaklarından faydalanarak, kıtalar teşkil etmek ve ondan sonra da, ordumuzun Kanal'a harekat-ı harbiyesinde onlar da Mısır'a Garbdan taaruz etmek imiş.

Esasen Mısır'da da dahilen ihtilaller başlamış imiş. Ve daha birsürü vatanperverliği okşayacak ve kışkırtacak parlak mevzuular işe bu suretle .... yapılacak ciddi bir harekat karşısında bittabi düşman zayıf düşecek ve netice olarak, asıl ordumuz Mısır'a girmiş olacaktır – dedi.

İşte bizim memleketimizde iken, Hükümetce düşünüp verdiğimiz karar bu idi. Vakta ki, Seyyid Ahmet Şerif'in Ordugahını gördük ve işi de maksadımıza göre inceledik. Maalesef gördük ki, ellerinde iş görecek tek bir silah dahi yok, aynı zamanda teşkil edilecek kıtaları yetiştirecek ve kumanda edecek zabit de yoktu ve bu mühim ihtiyaç temin edilmedikçe de bu muazzam insan kalabalığından bir istifade de memul değildir dedi.

Kendisinden haklı olarak şöyle bir sual sordum. Pekala orada gördüğünüz bir sürü ihtiyacı buradan temin etmek üzere nereden ve nasıl geldiniz. Çünkü oraya giderken dahi ne kadar zorluklarla karşılaşmış fakat Trablus'dan tekrar buraya gelmek için hangi vesaitten ve hangi yoldan istifade kabildir demiştim. Cevaben izah etti. Ben bu sakalı Trablus'a gitmeden iki ay evvel büyütmeye başlamıştım. Zira, o zatın yanına sakalsız gidilmezmiş. Ve bu sakal ki benim birçok işime yaradı, onun sayesindedir ki bu aldatma ile her yerlerinde serbestçe gelir geçerdim dedi. Trablus'tan İskenderiye'ye bir ihvan kıyafetinde geldim. (Şeyh Sunusi'nin müridi demektir.) Birkaç gün etrafı tetkik ettim ve sonra da bulduğum bir kayıkla gizlice Gazze'ye çıktım. Ondan sonra da buraya gelmek tabii bir heyecandan ibaret değildi. Şimdi ise burada menzil müfettişi Miralay Kazım Bey'in (Gazzeli Kazım Dirik) vasıtasıyla ordu kumandanı büyük Cemal Paşa ile temas halindeyim dedi.

Tekrar kendisinden müsaade istedim ve şunu sordum; Pekala size bu istediğiniz tekmil levazımatı ordu kumandanı vermiş olsun, sonra bu kadar eşyayı buradan Trablusgarp'a kadar götürmek için ne düşünüyorsunuz, bittabi havadan gidecek değil ya.. Zira Akdeniz şu anda İngiliz ve Fransız donanmasıyla doludur. (bu tarihte İtalyanlar henüz harbe girmemişlerdi.) Bilhassa Suriye sahillerini sıkı kontrol etmekte olan Fransızların Jandark kruvazörü bila merhamet her limanda demirli ufak bir sandal dahi görse derhal top ateşiyle batırmaktadır. Anadolu sahillerimizde de bir Rus kruvazörünün bulunduğunu işitmiştim. Bu kadar tehlikeli bir duruma ne dersiniz dedim ve sordum: Bu kadar hakikat olan izahatıma kısaca cevap verdi. Biz istediğimiz eşyayı ele geçirelim ötesi gayet kolay, yelkenli bir kayıkla gecenin birinde oraya sığınarak sahilden bir açıldık mı ötesi kolay dedi.

Görünür bir hakikat olan bu kadar tehlike karşısında Suriye'nin herhangi bir noktasından bahusus yelkenli kayıkla Trablusgarp'a sefer yapmak, neticede bile bile alınacak bu kadar malzemeyi ya denize gömmek veya düşmana teslim etmekten başka ne olabilir diye düşündüm. Zaman da çok geçmişti. Bu arkadaşımdan müsaade isteyerek ayrılmak istedim. Fakat o hele dur sana daha söyleyeceğim mühim sözlerim var diye beni alıkoydu.

Tekrar başlayan görüşmemiz sırasında: Bu vatanı ve çok fedakarlığı da icab ettiren mühim bir vazifeye şimdi katılarak kendisiyle beraber çalışmamı teklif etti ve bu teklifi kabul ettiğim andan itibaren yüzbaşı olacağımı da ilave ederek, beni de bu tehlikeye girdiği işin içine sokmak istiyordu ve ayrıca da birçok öğütlerle benden müsbet bir cevap bekliyordu. Biraz düşündüm. Demek Ordunun böyle bir mühim düşüncesi var ve bu arkadaşım da fedakarlıklar yaparak bu vazifeyi üzerine almış. Mana ve mantığın dahi zor kabul edebileceği bir maceraya girişmiş. Ben ise neden bu arkadaşım kadar atılganlık yapmayayım. Ben de bu memleketin hakiki öz evladıyım dedim ve derhal bu arkadaşıma "Pekiyi Dostum, ben de seninle beraberim, ne olursak beraber olalım" deyince, gayrı ihtiyari arkadaşım beni kucakladı ve gözlerimden öptü ve sakallarından aşağı doğru gözlerinden birkaç damlanın yuvarlandığını da görmüştüm.

Hemen menzil müfettişi Kazım Bey'i görmemizi arzu etti ve beraberce yola çıktık. Az sonra da Müfettişlikte idik. Şimdi kendisi ile beraber çalışacağımı, esasen beni Halep'te zabit talimgahından çok iyi tanıdığını ve saireden sonra da bu hususun Cemal Paşa'ya derhal arz edilmesini ve rütbemin de yüzbaşılığa terfiini istedi ve bu talebi hemen mevki-i mer'iyete kondu ve kıtama da bir telgraf çekilecek, ilişiğim kesilerek en seri bir vasıta ile Beyrut'taki yüzbaşı Cafer Askeri Bey'e iltihakım istenecekti.

Bu işler oladursun, benim de on günlük iznim bir gün sonra bitiyordu. Bu itibarla, daha zaman geçirmeden günü gününe kıtama dönmek lazım idi ve öylece de yaptım. Aradan bir hafta geçmişti, bir gün Der'a'da Kuvve-i Seferiyye kumandanının yaveri bir üsteğmen çadırıma gelerek Trablusgarp'a gitmeye muvaffakatım olup olmadığını sordu. Ben de bu acaib sual karşısında arkadaşım Cafer'e verdiğim sözü geri alacağımı kısaca bildirmiştim. O da tabii yanımda fazla kalamayarak savuştu gitti.

İki gün sonra da acele ve mahrem işaretli, Kuvve-i Seferiyye'den aldığım kapalı zarfı açtığım zaman, "Kıtanızla alakanızı kesip ilk vasıta ile Beyrut'ta Cafer Bey'e mülaki olmaklığım" yazılı idi. Ben de, hatta bölüğümün dahi devr-i teslim muamelesini yapamadan, esasen istasyonda hareket etmek üzere bulunan askeri trene yetiştim ve bir gün sonra da Şam'da idim.

O sıralarda Şam – Beyrut Hattı ancak askeri maksatlar için sefer yapıyordu. Mecburen dört atlı faytonla ve bir gün süren seyahatten sonra da Beyrut'ta Cafer Bey'i bulmuştum. Aramızda mahrem olarak hiçbir cihet kalmadığından, beraberce

çalışmaya başlamıştık. Tabii, ben de (iki senelik üsteğmen) Yüzbaşı olmuştum. Lakin, muhitin nazar-ı dikkatini çekmemek ve daha serbest dolaşmak için mecburen sivil kıyafette idik.

Evet, tekmil işlerimizin en ufak bir noktasını bile saklamak lazımdı. Aksi halde, Beyrut'tan yelkenli bir kayıkla yukarıda izah ettiğim tehlikeleri aşmak büsbütün imkansız olurdu. Çünkü, yapılacak seyahat bir iki günlük bir iş değildi. Vasati yaptığımız bir hesaba göre, gidilecek mıntıkayı ancak onbeş-yirmi günde alabilirmişiz. İşte giriştiğimiz veyahut gönderildiğimiz vazifenin kıymet ve ehemmiyeti bu kadar büyüktü.

Bu itibarla gölgemizden dahi korkarcasına hareket etmek en birinci vazife idi. Yalnız bizim denize ait işlerimizi, bilhassa ordudan gelen mühimmatı gizli yerlere koymayı Beyrut liman reisi merhum İlyas Şerafettin Bey temin ediyordu ki, bu vesile ile de kendisiyle sık sık temasımız oluyordu. Nadiren de ve ancak sözlü olarak Vali Sami Bey'i o sıra görür, kendisinden yardım isterdik.

Trablusgarp'a götürülmek üzere, Ordu kumandanlığından istenen eşyaya gelince: Seferi mevcutlu bir tabur teşkil edilecek kadarmış. Bilhassa cephanenin herşeyden fazla olacağını da öğrenmiştik. Ve bu eşyanın seksen ton olduğunu da Şerafettin Bey söylemişti. Şu halde, bizi Akdeniz'in diğer bir ucunda bulunan Trablusgarp'a götürecek kayığın da enaz yüzelli tonluk olması icab eder diyordum ve bu kadar ağır bir kayığı da Trablusgarp'a sürecek rüzgarın mutlak surette fırtına şeklinde olması lazım idi.

Bizim için en selametli yol : İlk iş bir gecede Akdeniz'in engin dalgaları arasına karışarak ve sahilden görülmeyecek kadar yol almamızdı. Bu temenni ise, ancak şiddetli rüzgarlara bağlı idi, yoksa, sahilden birkaç saat açıldıktan sonra rüzgarsız kalırsak, kocaman bir hedef olarak JANDARK kruvazörünün arayıp bulamadığı ve değerli bir av olacaktık. Zira, bu atıldığımız ve çok hayırlı gördüğümüz işin en ufak noktasına kadar nüfuz ederek esaslı tedbir düşünmek ve herhalde çok lüzumlu ve zaruri bir önem arzediyorsa da elimizdeki nakil vasıtasının sadece yelkenleri vardı. Şu halde bir talih eseri olarak şayet bunlar şişerse maksadımız hasıl olacak, aksi olarak ya pörsürse? İşte işi ne kadar inceden inceye mütalaa edersek edelim nihayet iş tahniyat'a kalıyordu.

İsmi geçen kayığımız mendireğin içinde gizlice bulunuyor ve tamir ediliyormuş. Bu işler olurken biz de gideceğimiz Trablus'da lüzumlu olacak en ufak bir ihtiyacı dahi teminle meşguldük. Mesela: Karaya çıkmak nasip olursa mühimmat ve eşyayı kaldırmaya bir sürü deve gelirmiş. Fakat bunlarda ip namına bir şey bulunmazmış. İşte bu mübrem ihtiyacı da Beyrut'tan temin etmek lazım idi. Hatta bu işleri Beyrut'ta da bulamamıştık da suret-i mahsusada bir araba ile Şam'a kadar gitmiş ve Menzil Müfettişliği vasıtası ile temin ederek tekrar Beyrut'a dönmüştüm.

Böylece didinmemiz bir ay devam etti ve nihayet bir gün liman reisi Şerafettin Bey'den bir havadis aldık. Kayığımızın tamiri bitmiş ve bu gece alınacak tertibat ve muhafazayla kayık yüklenecek ve hareket edilecekmiş.

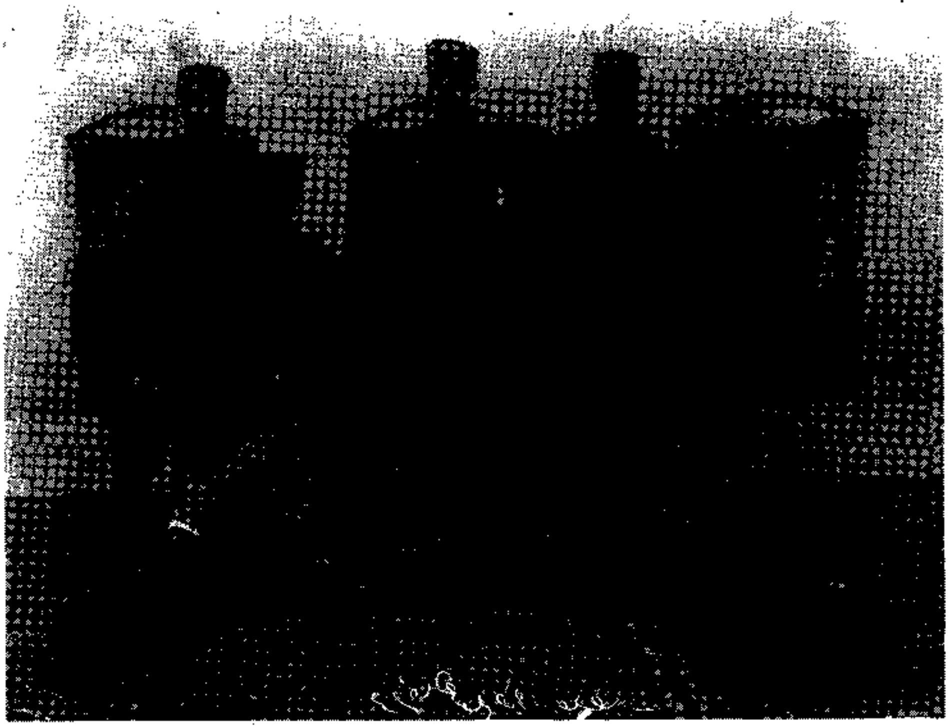

15. Fırka Hücum Taburu Hatırası (Çocuğun hemen üstünde oturan Mehmet Emin Bey)

O gece saat 20.00 raddelerinde idi. Biz de seyirci gibi kayığın bulunduğu yere gitmiştik. Hakikaten kayığın bulunduğu mıntıka geniş bir kordon altına alınmış polis ve inzibat kuş uçurtmuyorlar ve mütemadiyen de gelmiş vagonlardan çıkarılan muhtelif eşya kayığa yerleştiriliyordu.

Bu ameliyat da birkaç saat içinde bitirilerek artık son iş denize açılmaktan ibaretti. Çarnaçar, karada kalacak olanlarla vedalaştık ve bir sürü dalgalar savrulurken biz de kayığımıza bindik ve ufacık bir himmetle de kara ile olan irtibatımız bir saniyede kesilmişti.

Garip bir nokta da, limanda elektrikler içinde bir şehir gibi yanan kocaman bir Amerikan zırhlısı bulunuyordu. Pek tabii olarak kabul etmek lazımdır ki, bizim mendirekten yelken açarak şimale doğru yaptığımız bu gizli harekatı pekala görüyordu. Aklımızdan şöyle bir korku da geçiyordu: Acaba bu zırhlı bir telsizle JANDARK Fransız kruvazörüne haber verir mi? diyorduk. Fakat ileride bu düşüncemiz tahakkuk etmeyince, Amerikalıların hakikaten insan adam olduklarını takdir etmiştik.

Gittiğimiz istikametin kuzeye doğru olduğunu (hemen hepimiz birer gemici kesilmiştik.) elimizdeki pusulaya bakarak derhal kestirdik ve bu vaziyeti arkadaşım

Cafer'e söyledim. O da, "Kaptanlar gidecekleri istikameti bilirler" dedi ve tekrar yatağına uzandı. Ben bu istikamette gidişin sebebini nöbette bulunan Kıbrıs'lı Mustafa Kaptan'dan öğrenmek istedim ve sordum. Kaptan dedi ki : "Efendi, bu günlerde Malta ile İskenderiye arasında mekik gibi düşman gemileri işliyor. Şayet biz Beyrut'tan kalkıp doğru garb istikametine gidecek olursak, iki gün sonra mutlaka bu gemilerin yolları arasına gireriz ve yakalanmamız da gayet kolay olur. Biz, işin selametini Kıbrıs adasının arkasından ve bizim sahillere yakın olarak gitmek ve Antalya'yı tutuncaya kadar biraz zorluklar da var ama, ondan sonra da güneye doğru yol vererek emniyetle hareket etmekle ancak o tarif ettiğim tehlikeli hattı da Allah bir rüzgar verirse bir gecede geçip Trablus'a ulaşmakta buluyoruz." demişti.

Zaman da hayli ilerlemişti ki, ortalık da ağarmaya başlamıştı. Artık kayığın içinde birbirimizi epeyce görüyor ve konuşuyorduk. Ne de olsa yine gözlerimiz hep ufuklarda. Acaba bir düşman gemisine tesadüf edecekmiyiz! korkusuyla dört açılmıştı. Mamafih, günler geçtikçe hepimizde bu endişe de kendiliğinden zail olmuştu. Adam sen de diyor, yolumuza devam ediyorduk.

Kayığımıza gece karanlıkta binmiş olduğumuzdan aramızdaki şahısların da kimler olduğunu bittabi iyice görmemiştik. Vakta ki şafak sökmüştü, bizimle beraber kayıkta yataklarından başlarını kaldıranların arasında bilhassa öğrenmek istediğim (Bize ileride takım kumandanlığı yapacak kudrette verilmiş olan) zevatı görmek ve onlarla konuşmak idi. Kendileriyle bu hususta biraz görüştükten sonra hemen hepsi de (başımızdan gitsin diye) verilmiş kayıkçı, balıkçı gibi insanlar olduğu anlaşılmıştı. Ne çare ki, bu acı duruma denizin ortasında vakıf olmuştum. Yoksa daha biz Beyrut'ta iken bu arkadaşları görmüş ve biraz da ilmi kabiliyetlerini yoklamış olsa idim, yapılacak muamele bittabi bambaşka olurdu.

Biz ne maksatla ve neler peşinde koşarken ve yine bir memleket düşüncesiyle bu muazzam tehlikelere girmişken takdirsiz görüşleri olan birkaç kişinin yaptığı bu affedilmez hatayı artık kime şikayet edebilirdik. Zira çokluk arasında bu arkadaşların her birinden yerine göre azami istifade beklenirdi. Fakat bizim için asla. Halbuki biz onların her birinden yüksek işler ümit ediyorduk. Bize bu üzüntü de ayrıca caba oldu.

Yolumuza devam edelim. Kara ile irtibatımız kesildiği birinci gündü. Sert bir rüzgarın önüne düşmüş kayığımız, sulara gömülerek bir balık gibi yuvarlanıp koşuyordu. Gittiğimiz istikamet tam kuzey idi. Kıbrıs adasıyla İskenderun Körfezi arasına doğru gidiyoruz. Fakat Kıbrıs'tan çok uzakta olarak seyretmemiz lazım iken belki bir İngiliz Karakol Gemisine tesadüf edermişiz diyen kaptanımızın bu haklı olan mütalaasını da yerinde bulduk. Şu halde, şayet bir tehlike ile karşılaşırsak ne yapacağız diye arkadaşım Cafer Bey'le de daha evvelden konuşarak şöyle karar vermiştik: Denizde bir düşman gemisiyle karşılaşır da bizi yakalamaya teşebbüs ederlerse, derhal kayığın (sintinasına) koyduğumuz kalın bir demir küskü ile birimiz

kayığın süratle batmasını temin etmek ve güvertedeki kayığı denize atarak içine girip düşman tarafına gitmek idi.

Daha mühim bir işimiz de, beraberimizde Trablus'daki mühim işlere sarf edilmek üzere, beşbin sarı lira vardı. Bu parayı da boş bir su varilinin altına bağlayıp denize atmak olacaktı. Tabii olarak kayık aldığı yaradan az bir müddet sonra da batacaktı. Fakat su fıçısı su üzerinde kalarak belki bizim sahillerden bir yere başvurur da hiç olmazsa bu para da bir Türk'ün eline geçer ümidiyle bu tertibatı da almıştık.

Aradan iki gün geçmişti. Kaptanın verdiği malumata göre Kıbrıs'la Silifke arazisi arasında bulunuyormuşuz. Kıbrıs adasının hayal meyal görülen uzaklığı da epeyce idi. Bu itibarla burası da adeta geniş bir boğaz manzarası arz ediyordu. Belki aksi tesadüf olacak, burada esmekte olan rüzgar aleyhimize olduktan bir iki saat kadar sağa sola kıvrandık

İlerlemenin imkanı olmayınca güzel bir tesadüf Silifke ilçesine ait sahilde güzel bir koy karşımıza çıktı. Hemen oraya daldık ve bu yer kayığımızı rüzgara karşı da tamamen saklar bir şekilde idi. Artık burada lehimize kuvvetli bir rüzgarın çıkmasını beklemek mecburi idi. Ve nitekim öyle de oldu. Hemen karaya çıktık. Rahat ve huzurla bir yemek yedik ve bir parça da emniyetle uyuduk. Kayıkta iaşe maddesi gayet mebzul idi. Beyrut liman reisi Bey, hakikaten o kadar iyi düşünerek kayığa kumanya doldurmuş ki, bunun sonradan farkına varmıştık.

Yemek pişirmek için bir de Mısır'lı aşçımız vardı. Herşey mükemmel, ancak noksan olan birinci derecede kayığımızın motorsuz oluşu, diğer husus da deniz ortasında birdenbire rüzgarsız kalıp kainata karşı tehlike ve hiç de korkulmayacak bir ev gibi beklemek idi.

Karada biz bu hülyalarla dalgın dalgın güya uyurken, birdenbire kuvvetli bir rüzgarın ağaç dallarını kıracakmış gibi çıkardığı gürültü arasında bizim kaptanın sesi işitildi: "Hadi çocuklar, çabuk gemiye gidiniz, hava müsait, kalkıyoruz!" diyordu.

Bizim de Allah'dan beklediğimiz bu değil mi? Hemen hepimiz bir anda kayığımızın içine dolmuştuk ve saklı bulunduğumuz yuvadan çıkar çıkmaz anında bizi karşılayan sert rüzgarın önüne düştük. Kayığın gittiği sürati ölçtüler, 12 mil imiş. Ara sıra yelken serenleri çatır çatır ses çıkarıyordu. Tabii kaptanın keyfi de tamam idi.

Kayık ambarları kapaklı olmasa idi ağzına kadar yüklü olan bu kayığın batması mutlak mukadderdi. Güverte su içinde, efrad ve gemiciler dizlerine kadar bacakları çıplak olarak dolaşmak zorunda idiler. Belki kurt dumanlı havayı sever derler. Biz de denizcilerin fırtına sayarak böyle yelkenli kayıkla yola çıkmadıkları bir havayı nimet sayıyorduk.

Sabaha kadar bu sert rüzgar bizim hayli yol almamıza yardım etmişti. Fakat ortalık ağarmaya başlayınca bizde malum olan endişe tekrar başlamıştı. Bu mıntıkada da Anadolu sahilini kontrol eden bir Rus kruvazörü vardı. Bu hain geminin de

JANDARK kruvazörü kadar vahşice hareket ettiğini biliyorduk, bu itibarla da gözlerimiz yine ufuklarda dolaşmaya başladı.

Bir parça size kayıkta kaptanlık yapan Mustafa Ağa'nın mazisini kısaca anlatayım: Bu adam aslen Kıbrıslı olup küçük yaştan beri denizciliğe başlamış , uzun senelerden beri bu meslekte bulunmuş ve bilhassa Akdeniz sahillerini karış karış bilir, bu meyanda vaktiyle Trablusgarp'a da birkaç sefer yapmış kıymetli bir deniz kurdu idi.

Beraberimizde bizim Beyrut'lu Murat Eren (?) ikinci bir kaptanımız daha vardı,, fakat hakikaten aralarında oldukça derece farkı vardı. Mesela: Elimizde mufassal bir haritamız var, gidiş istikametimiz malum, katedilen mesafeyi de her zaman ölçüp bir tarafa kaydediyorlardı. Biz de bu kadar malumattan istifade ederek harita üzerinde takriben bulunduğumuz yeri tesbit ediyorduk.

Fakat Mustafa Kaptan böyle değildi. O, sahillerimizden herhangi bir noktayı görünce bila tereddüt bulunduğumuz yeri söylemekte hiç de gecikmiyordu. Bu sebeptendir ki kayıkta onun dedikleri de herkes tarafından bila itiraz kabul ediliyordu. Gözüpek, bilgisi mükemmel sonra yüksek bir vatanperver olan bu şahıstan daha ne gibi meziyyet beklenirdi ki? Kendine karşı bir laf söylemeye hakkımız olsun.

Seyahat ettiğimiz istikamet sahillerimize yakın olarak garba doğru idi ve kaptanımızdan bazı malumat sormak lazım geldi. Meğer o hesabını yapmış ve kararını vermiş. Sakin bir eda ile de, "Alaiye'ye gidiyoruz, şayet uygun bir hava çıkarsa yolumuza devam ederiz, Aksi halde Alaiye'de hava beklemek lazımdır , bir defa Antalya açıklarını tutsak, oradan ötesi beş on gün selametle ve tehlikesiz geçer" dedi.

Mevsim temmuz ayı idi, her ne kadar deniz havası ne de olsa serinlik yapıyorsa da, buna rağmen sıcak o kadar boğucu idi ki, adeta zeval vakti havasızlıktan bayılacakmışız gibi, kayıkta bitab dolaşıyorduk. Rüzgar pek sert değilse de, bizi de yerimizde demirli imiş gibi tutmuyordu. Uzaktan ve bir yamaca sırtını vermiş gibi birçok binaları olan Alaiye (bir lütf-i mahsus olacakki) birdenbire görünmeye başladı.

Ne faide; "Yetişir menzile aheste giden" demişler amma, bizim için bu kadarı da fazla idi. Bir lutf-u mahsus olacak ki, birdenbire yelkenler dolmaya başladı ve takriben saatte 7-8 mil alırcasına da bir süratle ilerlemeye başladı.

Bu kasabaya hayli de yaklaşmıştık ki, her taraftan görünecek kadar büyük olan güzel sancağımızı da direğe çekmiştik.

Dürbünler elimizde, Alaiye'yi seyrederken, sahilden bir sandalla beyaz ceketli birkaç kişinin bize doğru geldiklerini gördük. Az zaman sonra da, bu zevat bize mülaki olmuşlardı. Bunlardan birisinin Liman reisi ve diğerinin de başka sivil bir arkadaş olduğunu öğrendik. Tabii, kayığımıza çıktılar.

Liman Reisi Bey, Bidayeten kocaman yüklü bir kayığın, içinde de askerleri ve bizim de subay olduğumuzu anlayınca, bizi bir kenara çekerek :

Temmuz 1335 senesi Trablusgarp'tan ancak İtalya yoluyla İstanbul'a dönmek üzere (ve İtalya ordusunun bir misafiri kabulüyle) İtalya'ya girmiştir. İkametimize tahsis olunan İsviçre hududuna yakın Kassama'da bulunurken buradaki ikamet beş ay sürmüştür. Hükümet bize ait masrafları verdikten sonra İtalyanlar da bizi İstanbul'a yollamışlardı. İçimizde Avusturyalı zabitler de vardır. (Önde işaretli olan Mehmet Emin Bey)

- Meraktan patlayacağım !, bu zamanda, bu kadar yüklü bir kayıkla nereden geliyor ve nereye gidiyorsunuz ve hamuleniz nedir ? dedi.

Ben de, latife olsun diye :

- Kayığımızın baş tarafında üç adet hilal şekli var dedim. Ve gülüştük.

Tabii, herşeyi anlamıştı. Ve telaşla :

- Aman, hemen karaya yanaşınca kayığı saklayacağız, dedi.

Zira, yukarıda izah ettiğim Rus Kruvazörü on gün evvel Alaiye sahiline yanaşmış ve dolu gördüğü bir-iki balıkçı kayığını bile top ateşi ile parçalamış. İşte bu sebepledir ki; liman reisini oldukça düşündürüyordu.

Vakta ki, topluca sahile yanaşmıştık ve gördüğümüz manzarayı şöylece hülasa edeyim:

Bütün memleketin halkı, çoluk çocuk sahile yığılmış, ayrıca yamaçta bulunan her evin pencerelerinden bakışan ailelerin telaşlı ve heyecanlı halleri, hep Rus gemisinin

verdiği zararlar daha unutulmamış iken, bizim ümid edilmedik bir anda görülmemizden ibaret olacaktı.

Karaya çıktığımız zaman halktan gördüğümüz iltifat herşeyin üstünde idi. Liman reisi bey, oradaki birkaç tanınmış kimselere icab eden emirleri verdi. Ve bizleri de Belediye dairesine götürdüler. Aradan ancak iki saat geçmişti ki, gidip kayığımızı görmek istedim ve sahile vardığım zaman koca kayığın karaya çekilmiş olduğunu ve üzerine de elegeçen hertürlü eski yelkenbezleri ve çuvalların örtülmüş olduğunu gördüm. Ayrıca da, şehrin yüksek bir yerinde bulunan kaleye muhtelif nöbetçiler konmuş, şayet uzaktan düşman gemilerinin geldiği görülür ise derhal kayıktaki mühimmatı boşaltmak için de lüzumlu tertibat alınmış.

Manzara şöyleydi:

Tekmil halk bize ve kayığımıza karşı o kadar yakın alaka göstermişlerdi ki, ben, şahsen bu gibi yüksek insanlar karşısında duyduğum zevki bütün hayatımca unutmayacağım. Daha doğrusu, halkımızın bu kadar ulvi takdirleridir ki, müteakip harekatımız için, hepimize manevi bir şırınga gibi tesir etmişti.

Bu geceyi Alaiye'de geçiriyorduk, aynı zamanda da müteakip harekatımızı emniyete almak için de Ege sahillerine kadar birçok telgraflar çekilerek Rus Kruvazörünün nerelerde olduğunu öğrenmek istiyorduk.

Takdirle karşılanacak kadar bir süratle, bu hain geminin o günlerde Adalar Denizi mıntıkasında bulunduğu anlaşılmıştı. Bu havadis de bizim yüreğimize şüphesiz serin bir duş yapmıştı.

Sabahın erken saatinde "Yolcu yolunda gerekdir" diyerek ve fırsatı da kaçırmayarak bütün halka veda ile yola çıkmıştık.

Arkamızdan can u gönülden bizi alkışlayan ve veda edenlerin ilahi temenniyatlarıdır ki, güzel bir rüzgarla karşılaştık ve garba doğru akıp gidiyorduk.

Bütün gün rahat ve huzurla seyahat ettik ve akşam da olmuştu ki, yine herkes rahat uykularına daldılar. Zaman geceyarısı olmuştu. Kaptanımızla da hasbihal eden yalnız ben idim. Bu esnada kara tarafımızda bazı ışıklar gördüm. Burası bir kasabamızdı; fakat neresi olabilirdi? diye düşünürken anlamış olacak ki, Mustafa Kaptan, bu düşüncemizi halletti:

-Şu görülen Antalya'dır, bu ziyayı gaib ettikten sonra da artık esas yolumuza devam edeceğiz ki, daha önümüzde uzun bir müddet çıkacak bir tehlike de olmayacaktır dedi.

Aradan iki saat geçmişti ki, pusula üzerinde yaptığı bazı karıştırmadan sonra, istikametin Trablusgarp olduğunu da bildirdi.

Hakikaten, elimizdeki hususi pusulaya baktım. Gidiş istikametimizin güney-batıya çevrilmiş olduğunu gördüm.

Mustafa Kaptan pürneşe dümenini tutuyor ve ağır ağır da memleket şarkılarını söylüyordu. Ben de daha fazla uykusuzluğa dayanamadım ve çekilip yatmıştım.

Ertesi gün uykudan kalktığım zaman da, hiçbir tarafta ne kara ve ne de bir iz görülmüyordu. Yegane görülen şey sema ile deniz idi. Çok müsait bir rüzgar da bizi iterek hedefimize doğru sürüp götürüyordu.

Gemiden atılan parakete ile öğrendik ki, saatte vasati olarak on mil kat ediyorduk ki, bizim için bu sürat de fevkalade sayılıyordu.

Mamaafih, Beyrut'tan ayrılalı da on gün olmuştu.

Bir sabah erkenden dürbünümü alıp direğin orta yerine kadar (yandaki ip merdivenlerden) çıkmıştım. Gidiş istikametimizi tarassud ederken, çok uzakta ....gibi gayet belirsiz bir karartı gördüm ve kaptana bu malumatı verince, "orası Girit adasının doğu kısmıdır" dedi. Ben de işi hesaplamak istedim ve haritamız üzerindeki tetkiklerden sonra da hakikaten kaptanın dediği doğru idi ve derhal bir emir:

-Yelkenler mayna! dedi.

Sebebi artık belli idi.

Zira, burada da karadan görülmemiz tehlikesi mevcut idi. Bu itibarla da bütün günü burada geçireceğimiz anlaşılmış idi.

Akşam olunca da, tekrar yolumuza devam etmeğe başladık. Fakat gün geçtikçe de asıl korktuğumuz en kalabalık Malta-İskenderiye yoluna yanaşıyorduk.

Yine sabah olmuştu. Tekrar etrafı gözetlerken, bu defa da, birgün evvel gördüğümüz Girit adasını arka tarafta bırakmış olduğumuzu gördük ve hayli de uzaklaşmıştık.

O gün akşama doğru, bu adanın da görülebilen kısmını gaib etmiştik.

Gündüzü de böylece istemeye istemeye yolculukla geçirmiştik ki, artık gece vakti yapılacak bütün seyahatte bizce adeta mayın tarlası gibi telakki ettiğimiz hattan geçmek olacaktı; düşmanın müstahkem bir mevkiine yanaşıyormuş gibi.

Hatta, kayıkta yüksek sesle konuşursak dahi, düşman işitecekmiş kadar da tedbirli olarak harekata devam ediyorduk.

Her taraf zifiri karanlık içinde olduğundan bir tarafı göremeden ilerliyoruz. Ben "acaba" diyerek tekrar direğe çıkarak ve dürbünümün yardımıyla da belki ikiyüz metrelik bir yeri görmek ümid etmiştim.

Tam bu esnada idi, bize mesafesi de ancak yüz metre kadar olan mahud hat üzerinde iki bacalı büyük bir vapurun durduğunu gördüm ve aşağıya haber vermekte gecikmedim. Zaten, herkes işbaşında alesta duruyorlardı. Hemen yelkenler indirildi ve kayığın gidiş istikameti de değiştirildi.

Bundan sonra, sıra eli kolu bağlı olarak mukadderata tabi olup beklemeğe gelmişti. Şayet korktuğumuz tehlike vuku bulursa, Beyrut'tan buraya kadar binbir korku ve heyecan içinde gel de, en sonra bu kadar harb malzemesini, kayığımızı batırmak

suretiyle yoketmek... Ne kadar acı gelecekti. Hemen hepimiz bu hususta ittifak etmiş gibi düşünüyorduk. Bu hal ancak on dakika devam etti ve sonra vapur kaptanının makine dairesine verdiği bir takım işaretleri işittik. Akabinde de bu kocaman vapurun pervaneleri çalışmaya başlamıştı ve son süratle de gözden gaib olup gitmişti.

Hepimiz olduğumuz yerlerde birer heykel gibi kalmış bulunuyorduk ve bu korkunç hadiseden kurtulduktan sonra da, herkezin ağzında "... Arkadaşlar! Geçmiş olsun" lafları duyulmaya başlamıştı.

Daha burada durulur mu? Pupa yelken ve bütün süratimizle güneye doğru kaçmak endoğru hareketti. Bütün gece başka bir vapur tesadüf etmeden yolumuza devam etmiştik. Sabahın olduğunu hiçbirimiz istemiyorduk. Fakat bizi kim dinler!

Ortalık yine ağarmağa başlamıştı ki, bu defa da etrafı tetkike başladık. Bir şey görünmüyordu ve kaptanımızın mütalaasına göre de o korktuğumuz hattı geçmiş bulunuyorduk. Böylece, telaşsız iki gün daha yolculuk yaşadık ki, bu son günkü hesabımıza göre, artık bir taraftan bir kara parçasını görmek lazım idi.

Bütün gözler ileride, ve ben de direkten bu tarassut işine iştirak etmiştim. Bende dürbün olduğundan, bu defa da çok uzakta ince ve sis gibi bir karartı gördüğümü kaptana haber verdim.

-Tamam, dedi.

Hesabımız doğrudur, Mayna yelken! Emrini verdi.

Bu yelken indirmenin neye delalet ettiğini artık hepimiz öğrenmiştik. Bu defa da Sellum'da İngilizlerin ve Tobruk'da da İtalyanların karakol gemileri varmış ve bu sebepten görülmek ihtimalimiz olurmuş.

Bu fikir de ne kadar doğru idi.

Burada da bütün günü bir balıkçı kayığı gibi geçirdik. Vakta ki, sular kararmıştı, rüzgar da o kadar hesabımıza uygun idi ki, bizim kadar kayığımız dahi, bir an evvel sahile varıp, sırtındaki yükü atmak hevesiyle koşup gidiyordu.

Gecenin yarısı olmuştu. Artık sahile tamamıyla sokulmuş bulunuyorduk. Çok büyük bir tesadüf eseri olarak, karşımıza ancak kayığımızı içine alır ve saklayacak kadar bir koy çıktı. Mahir kayıkçılarımız pek kısa bir zamanda bu işi de yaptılar.Artık denize karşı hem kayık saklandı ve hem de ayağımız varmak istediğimiz karaya basmıştı.

Beyrut'tan hareketimizin tamam onbeşinci gününde işte Trablusgarp'ın Sellum Limanının 20 mil batısında bulunan bu mıntıkaya varmış bulunuyorduk.

İşin en mühimi olan kayıktaki 80 ton mühimmat ve saireyi karaya çıkarmak idi. Artık subaylığı bir tarafa bırakarak, arkadaşım Cafer başta olmak üzere, bu işi başarmaya başladık. İşin tamamlanmasında ancak iki kişi Cafer'in yaptığı işi yapabiliyorduk. Çünkü, Cafer Bey pehlivan vücutlu ve kuvvetli idi. Biz ise malum, yaptığımız işten ne kadar pehlivan olduğumuz belli değil mi?

Bu karınca faaliyetiyle, sabahın geç saatlerine kadar durmadan çalıştık ve nihayet, kayığın boşaldığı haberini-müjdesini aldık. Lakin, bu defa da başka bir tehlikenin olması muhtemel idi. O da : Şayet düşman karakol gemileri bu harekatımızı haber alırsa, mutlak gelip, top ateşiyle bütün mühimmatı havaya uçuracaktı.

Şu halde ne yapmalı idi? Evet, gözümüzün önünde bu felakete katlanamazdık. İkinci bir faaliyet lazımdı; O da bütün sandıkları oralardaki büyük kayalıkların arkalarına saklamaktı.

Biz bu ikinci işi de yaparken, sahile yakın sırtların birinden ortamıza birkaç el silah atıldı ve sonra Arapça -Kimsiniz ? diye bağıranlar oldu.

Anladık. Bunlar, sahili gözleyen Arap nöbetçiler idi.

Biz de cevaben, -Müslümanız, Seyyid Ahmed Şerif'e cephane getirdik, diye bağırdık. Her iki taraftan da ses kesilmişti. Yarım saat sonra da silahlı birkaç Arap yanımıza gelerek, hakikati görünce bizden özür dilediler; biz de mükafaten onlara bolca yiyecek vermekle herhalde çok memnun etmiş olduk.

Bu sırada, arkadaşım Cafer Bey yazdığı bir mektupla da bu Arap erlerden ikisini acele olarak Nuri Bey'e gönderdi ve ellerine de bir parça dünyalık vermeği unutmamıştı.

Arkadaşım Cafer Bey muhafazasında bir de mühim denecek kadar ve tenekeden muhafaza içine konmuş bir emir vardı. Bu Nuri Bey'e ait Garb-ı Trablus'a mahsus olmak üzere, Fahri Mirlivalık (Tuğgeneral) emri idi. Tabii, birkaç bavul şahsi eşyaları arasında paşalara mahsus birkaç takım elbise de vardı.

Cafer Bey'in gönderdiği mektuptan tahminen dört beş saat kadar bir zaman geçmişti ki, Nuri Paşa ve refakatinde birkaç Türk zabiti bulunduğumuz yere geldiler. Cafer tarafından kendilerine takdim edildim ve diğer arkadaşlarla da yabancı toprakta olduğumuz için daha hemşehrice ve candan selamlaştık.

Benimle hemrütbe olan arkadaşlarla bir kenara çekilip hasbihale başlamıştık.

Bir müddet sonra, Ahmet Şerif Hazretlerinin emirleriyle olacak, o muhitte ne kadar deve varsa cephane nakline tahsis edilmiş olarak yanımıza gelmişlerdi.

Garibi şu ki, develerin hiçbirisinde ip namına bir şey yoktu. Okuyucularım hatırlarlar: Arkadaşım Cafer biz daha Beyrut'ta iken bu ip ihtiyacını bildiği için hatta Beyrut'ta da bulamamıştık da Şam'a gidip yüzlercesini ben getirmiştim.

İşte o iplerin burada kullanma sırası gelmişti. Her deveciye yarım ip vermek suretiyle, bütün eşyamız kolaylıkla kaldırılmıştı. Biz karaya çıktıktan sonra, artık kendi işlerimizle uğraşmağa başlamıştık. Yalnız orada unutulanlar bizi getiren gemicilerimizdi. Onlar halen bu koyda ne bekliyorlardı, onlar için bir an evvel bu mıntıkayı terk etmek lazımdı. Çünkü iki güne kalmayacak ki, Sellum'daki İngilizler bu gelişimizi haber alacaklardı.

Nitekim de öyle olmuştu. Zira bu gibi mıntıkalar halkı üzerinde İngiliz parasının oynadığı büyük rolü acaba bilmeyen var mıdır?

Nihayet, kahraman ve büyük vatansever gemicilerimizi canıgönülden ve memnun ederek uğurlamıştık. Ne çare ki bu zavallı kıymetli arkadaşlarımızın iki gün sonra açık denizde İngilizler tarafından yakalanarak esir edildiklerini ve İskenderiye'ye götürüldüklerini öğrenmiştik.

Halen acıdığım bir nokta da, şayet bu arkadaşlarımızı salimen Trablus'a götürüp avdete muvaffak olurlarsa ordu kumandanı Cemal Paşa bu kayığı onlara hediye edecekti. İşte birsürü kahraman ve fakir bu arkadaşlarımız, kırk yılda bir karşılarına çıkan bu büyük kısmeti de elden kaçırmışlardı ve üstüne de, uzun müddet İskenderiye'de esir olarak kaldıktan sonra memleketlerine bırakmışlar ise de, bu sefer de ne elde var, ne arkada olarak vatanlarına dönmüşlerdi.

İKİNCİ SAFHA

Muvaffakiyetle karaya çıkarılan ve peyderpey taşınan eşya Sellum'un takriben beş kilometre batısında "Bir u vair" (kör kuyu) denilen mahalle nakledilmişti.

Nuri Paşa'nın karargahı esasen orada idi. Biz de deniz kenarında bir müddet işlerimizi bitirdikten sonra, elegeçen bir vesaitle ve arkadaşlarla beraber aynı yolu tutmuştuk.

Yolda giderken çabucak ahbab olduğum Yüzbaşı Nihat'la konuşuyoruz. Şeyh Sunusi Hazretlerinin vaziyeti ve elindeki insan bolluğunun miktarı ve kendilerinin şimdiye kadar ne işler gördüğünü sormuştum. Acı bir gülümseyişle atının gemini biraz çekti. Ben de ona uydum. Bu suretle öndeki kafileden hayli geri kalmıştık. Anlatıyor:

- Nuri Paşa buraya geldi geleli Bir u vair'de adeta saklı bir halde bulunmaktadır. Biz ise daha bir vazife almış değiliz ve bu gidişle verecekleri de yok zannederim. Şeyh Sunusi'ye gelince, o da Sellum'daki İngiliz binbaşısı ile anlaşmış, İngilizler ne derse onu yapmaktadır. İngilizlere karşı katiyen bir harb etmeyeceğine dair kat'i söz vermiş ve bu sözünde durmak için de hiçbir Türk zabitine vazife vermiyor. Kuvvetine gelince de: Ordugahında birsürü çadır var ama, hemen hepsi de çoluk çocuk gürültüsüdür. Ve ilave ederek:

-Fakat bu sefer bu kadar harb malzemesi geldi. Siz geldiniz ve bilhassa Nuri Bey paşa oldu. Bakalım ne vaziyet olacak. Belki Ahmet Şerif'e söz geçirir de idareyi ele alır ve biz de bu sayede vazifemizi bilir, çalışırız, demişti.

Nihayet, Bir u Vair denilen mahalle vardık. Hakikaten burada bir kör kuyu ve bir mağara vardı. Meydanda da Nuri Paşa'nın şahsına mahsus mahruti bir çadır bulunuyordu. Bize de bu civarda bir çadır kurdular ve birleştik.

Kibarca bu yere bir tecrid kampı demek daha doğru olurdu. Mevsim yazın en hararetli zamanı idi. Sıcağın derecesini ölçmek için esasen eldeki dereceler kafi bile gelmezdi. Hele gündüzün çadıra girmek, adeta yanar bir fırına girmek gibiydi ve insanın her tarafını haşlayacak kadar sıcaktı.

Geldiğimizden bir gün sonra da, artık benim Seyyid Ahmed'e takdim edilmekliğim lazım geliyordu. Ve bu vazifeyi de kaideten Nuri Paşa yapacakmış.

Akşam ezanından sonra (Bu hesap oraya göre yapılıyordu) Nuri Paşa beni aldı, beraberce Seyyid Ahmed'in ordugahına gittik. Vakit de yatsı zamanı idi. Seyyid Ahmed'in barakasına vardığımız zaman, herkesin namazda olduğunu söylediler. Biz de tabii olarak dışarda bekliyorduk.

Bu defa da orada Yüzbaşı Muhtar'dan başka Halep zabitan talimgahından tanıdığım Trablusgarp'lı Ahmed Muhtar'ı gördüm. Bu arkadaşla da iyi görüşürdük. O, talimgahta benim mangamda idi. Hemen kenardan köşeden birparça konuşurken, gözüme barakanın önündeki nöbetçi ilişti. Bu er, beyaz don ve gömlekli, birkenara bırakılmış bir tüfek ve mütemadiyen de Kur'an okuyor, arasıra yanına gelenlerle el ve ayak şakaları yapıyor, konuşuyor ve sonra da tekrar okumaya devam ediyordu.

Ben bu hafızın Kur'an okumasını hayretle seyrederken, birdenbire üç, dört boru erinin bildiğimiz havalardan bir iki parça çaldıkları duyuldu. Arkadaşlardan bunun ne demek olduğunu sordum: Seyyid Ahmed şimdi camiden çıkıyor dediler ve öyle de oldu.

Nuri Paşa da gelmişti. İçeriden alınan müsaade üzerine sırayla kapıdan içeriye girdik.

Artık, Nuri Paşa ne yaparsa ben de onu yapacaktım. Dikkat ediyorum, Nuri Paşa, kemal-i ihtiramla Seyyid Ahmed'in önüne diz çöktü, uzatılan elin iç ve dışını öptü ve kalktı. Ben de aynı surette hareket ettim ve karşıdaki eski bir hasırın orta yerinde diz çökerek oturmuştuk.

Bana lütfen (Arapça) hoş geldin, nasılsın ? dedi. İşte iltifat da bu kadardı. Yanında hafifce sarıklı ve daha genç iki zat vardı. Adlarını sonra öğrenmiştim. Birisi kardeşinin oğlu, Seyyid İdris, diğeri de kardeşi Seyyid Hilal imiş. Onlar aralarında birşeyler konuşuyorlar, biz de uzaktan dinliyorduk. Bu esnada bir tepsi içine eski rakı kadehleriyle içlerine çay konmuş olarak getirdiler. Birer adet aldık, zehir gibi acı idi. Fakat mis gibi de bir kokusu vardı. Sonra öğrendik ki, Seyyid Ahmed çayını daima amberli içermiş. Demek icab ediyormuş diyerek, arkadaşlarla gülüşmüştük.

Çayı bitirir bitirmez, Ahmed Şerif, iki elini dua eder gibi kaldırarak – Fatiha dedi. Biz de aynı suretle hareket ettik. Ben şaşırmıştım. Zannederim ki, Nuri Paşa'nın artık

kalkmak istediğini anlamış da, onun için fatiha demiş ve başka zamanlar, başka kimseleri baştan savmak istediği vakit, derhal bu usule müracaat ederek, atlatırmış.

Biz de aynı suretle, evvelki merasimi tekrar ederek dışarı çıkmıştık. Biraz sonra da Ahmed Şerif'in hesabına gayet uygun ve fakat bizim için bir tecrid kampı olan Bir'u Vair'e istemeyerek yollanmıştık.

Yazılarım arasında mütemadiyen ismi geçen Cafer Askeri bey Bağdat'lı olduğu için bittabi Arapçası mükemmel idi. Bu sebebten de Nuri Paşa'dan daha ziyade, Seyyid Ahmed'le emr-i hal temasta idi.

Aradan bir hafta ancak geçmişti ki, getirdiğimiz malzeme ile, bir numune taburu teşkil edilmesi için Seyyid Ahmed'ten müsaade alınmış bulunuyordu. Bu havadis de, tekmil ordugahta yayılmışdı. Hakikaten getirdiğimiz malzeme dolgun mevcutlu bir taburu her teferruatıyla silahlandırmaya ve giydirmeye yetecek miktarda idi. Teşkil edilecek bu taburun kumandanı da ben oluyordum.

Seyyid Ahmed, bir hafta evvel sılah dolu bir kayığın gelmesi ve müteakiben de muvazzaf bir zabitin kumandasında böyle bir taburun teşkilinin halk arasında yaptığı manevi tesirden başka, asıl tesiri Sellum'daki İngilizlere yapmış olacaktı.

Bu harekat ve icraat da Nuri Paşa'nın idareyi yavaş yavaş ele aldığına bir başlangıç sayılırdı.

Gelelim Seyyid Ahmed'in ordugahının içyüzüne :

Bu ordugah şöyle terekküp etmişti:

A) Sayılar: Çadır miktarı üçyüzü bulur. Bu çadırların hepsi eskimiş ve kıldan mamuldür.

B) Bunların her birinde iki veya üç insan vardır. Daha fazlası da kadındır-ailedir.

C) Birkısım çadırlarda da neğakile (?) denilen kadınlar bulunuyordu. Yani boğaz tokluğuna metres olanlar.

Fakat yabancı bir gözle bu gürültüyü uzaktan görürseniz ve her çadırda da en az bir manga bulunur gibi bir hesaba takılırsanız, o zaman Seyyid Ahmed ordugahının mevcudunu 2-3 bin kişi tahmin edersiniz.

Daha da var. Mevcut bu milislerin ifadelerine de bakarsanız size birçok taburdan bahsederler. Yani işin esası her kabile efradından bir tabur teşkil edilmiş. Lakin o kabilenin afradı 20 kişidir. Diğer kabileninki de 30 kişi imiş. O da tabur namı almış ve ellerine de Ahmed Şerif tarafından Mısır'da imal edilmiş cidden güzel işlenmiş ve üzerlerinde ayetler yazılı bir de sancak verilmiş bulunuyordu. İşte size bir ordugah ve hem de kocaman İngiliz hükümetini dahi tehdid eden mevhum bir kuvvet.

Seyyid Ahmed hakkında ayrıca da şöyle bir rivayet dolaşıyordu: Bu zatın nüfuz sahası, Sellum- Bingazi mevkilerinden Fizan'a doğru birer hat çekiniz. İşte buradaki sahada mevcut tekmil ureban kendisinin emrine amade imiş.

1927'de Milas'da bir kış teftişini müteakip livada Hüseyin Avni Bey'le beraber. (Sağ baş ön sıradaki Mehmet Emin Bey)

Yalnız Mısır'ın garbinde ve Mısırlılar'la İngilizler'e sadık "Evlat Ali" kabilesine nüfuz edemiyormuş. Asıl İngilizleri düşündüren cihet de bu mevhum kuvvet olacaktı.

Ordugahdaki efradın elindeki silahlara gelince: Kısalı ve uzunlu Yunan kırası, Türk mavzerlerinin çeşidi ve İtalyanlardan iğtinam edilmiş tüfeklerdi.

Mermi adedi de hemen hemen her tüfek başına azami onbeş mermiyi geçmiyordu. Bir de altı parçadan ibaret bir bandosu vardı. Bu da Mısır'dan gelmiş Mısırlılar tarafından idare ediliyordu. Her akşam bellenmiş meydanda tekmil taburlar (!) toplanır, akşam yoklaması yapılır, bando birkaç hava çalar ve sonra da selam havası çalar, tekmil efrat da "Padişahım çok yaşa" gibi yalnız Ahmed Şerif'e dua ederlerdi. Müteakiben de, Ahmed Şerif'in önünden geçmek suretiyle, bir de merasim geçişi yapılır ve o günün mesaisine son verilirdi. Çünkü başka iş yoktu ki, kim ne yapacaktı? Ne talim, ne terbiye, ne ders ve ne de atış.

Numune taburunun teşkil edileceğine dair çıkan şayiadan bir gün sonra, Nuri Paşa'dan bir emir aldım. Hakikaten taburun teşkiline başlanılacaktı. Nitekim, bir gün sonra da, kafile halinde sapasağlam, genç ve gözlerinden ateş çıkan çocuklar gelmeye başlamıştı. Zavallıların hemen hepsinin çırılçıplak olduğunu söylemeye lüzum bile yok. Beraber getirdiğimiz ordu efradından kalbur üstü kalan birkaçından istifade ile, gelen bu efradı giydirmeye başladık.

Birkaçgün zarfında tabur, dörtyüz mevcutlu ve mükemmel, tertemiz kıyafetle ortaya çıkmıştı.

Artık bu kadar mevcutla "Bir u Vair" denilen o yerde kalamazdık. Kumandanların Seyyid Ahmed'e verdikleri teminatla olacak ki, bizim de -Taburumla- Seyyid Ahmed'in ordugahında ve münasip bir yerde ordugaha geçmemize emir verildi. Bu emri ben hemen bir günde yerine getirdim ve ordugahın içinde Yenişehir-Eskişehir gibi bir manzara arzeden yepyeni çadırlarımızın içine girmiştik.

Taburum da dahil olmak üzere, tekmil ordugahta efrada verilen erzak, her nefere günde ancak yarım kilo pirinç ve bir fincan da zeytinyağından ibaretti. Maamafih, biz zabitan, Sellum'daki İngilizlerin mükemmel kantinlerinde her ihtiyacımızı temin edebiliyorduk. Tabii, parası olmayanlar da mecburen zeytinyağlı pilava eyvallah diyordu.

Efrada verilen pirinç ve zeytinyağı da İngilizlerin nezaretinde olarak, tüccarlar tarafından İskenderiye'den getiriliyordu ve Sellum'a geldiğimiz zaman da bu iaşe parasının Nuri Paşa'dan çıktığını öğrenmiştik. Fakat, daha evvelce Ahmed Şerif'e İngilizlerin pirinci parasız verdiğini söyleyenler de vardı. Ve o zamanlar da parasızlıktan mecburen mevcudun da pek az olduğunu tahmin etmek lazımdı.

Hakikatte, Seyyid Ahmed'in mıntıkası sayılan yerlerin halkı, kamilen fakir ve hariçten alabilecekleri cüz'i mevad ile geçinmeğe mahkum idiler.

Vakta ki, Nuri Paşa'nın kesesinin ağzının açıldığı duyulmuştu, o zaman, eli tüfekli ve tüfeksiz ne kadar insan varsa günden güne Sellum mıntıkasına akmaya başlamışlardı.

Her ne kadar, bizim hükümetten getirdiğimiz beşbin altının ikibin lirasını ilk günlerde Nuri Paşa Seyyid Ahmed'e vermişse de, o kadar para derhal çöl bankasına yatırılmış ve bir daha da çıkmamak şartıyla ölmüştü.

Her ne kadar, iaşe parası hükümetten veriliyorsa da, en ufak bir hadiseden şüphe edecek İngilizler şayet Sellum'a pirinç göndermeye müsaade etmeyecek olurlarsa, işte o zaman kupkuru çölün ortasında kemerinde binlerce liran olsun akibet malum idi.

Bu tehlikeli noktada esas olarak düşünülürse, birdenbire İngilizleri huylandırmak, bizle beraber binlerce halkın çöllerde açlıktan çiroz gibi kaskatı kalacağına hiç şüphe yoktu.

Şu halde, yapılacak esaslı işin:

A) Mevcut paranın fazlasıyla mütemadiyen erzak alıp depo etmek,

B) Ordugahta tensikat yapıp işe yaramayanları beslemekten sarf-ı nazar etmek olduğu apaşikar bir hakikattı.

Bu pek nazik teferruatla Nuri Paşa ve yardımcısı Cafer Bey düşüne dursunlar, şimdilik biz teşkil ettiğimiz taburumuzun başına dönelim.

Oranın halkı gayet atıcı olduğundan, hazırlattığım talim programında atışlara dair hemen bir madde bile yoktu. Bütün talim ve terbiyede esas olarak yalnız araziden istifade ve düşman karşısında herkesin derhal bir sipere girmesi şart koşulmuştu.

Bilhassa siper meselesinde ısrarla durmuştum. Çünkü, Trabluslular düşmanla harb ederken, yere yatmak ve bir siperin arkasına saklanmak gibi harekatı mezellet sayarlardı.

Ben o zamanki harb şeraitine göre tekmil efradın yetiştirilmesiyle meşgul idim. Tabur dahilinde iaşeler ise, orduda olduğu gibi kazan kaynatmakla temin ediliyordu ki, bu sayede ve bir ay zarfında tekmil efradın sıhhatleri iade edilmiş, canlı kanlı ve her biri bir yiğit olmuşlardı.

Tam bu sıralarda idi ki, arkadaşım Cafer'i bir akşam yoklamada görmüştüm. Kaimmakam olmuştu. Kendisini tebrik ettim ve gülüştük. Benim hakiki rütbem ise yüzbaşı idi. O günün akşamı, ben de, Seyyid Ahmed'den bir emir aldım. Beni de yüzbaşılığa terfi ettirmiş ve bu yazı işlerini yapan Havran'lı Necib ismindeki bir arkadaş da, tesadüfen bana misafir gelmişti. Laf arasında kendisine vaziyeti anlattım:

- Benim ordudaki rütbem yüzbaşıdır. Ahmed Şerif Hazretleri bana kazanılmış bir rütbeyi tekrar kendisi mi veriyor? Dedim. Cevaben dedi ki :

- Adam sende, bir şey ki yazılmış, al torbaya koy. Maamafih iki gün sonra da, sizi binbaşı görürüz dedi ve gülüştük.

Hakikaten de doğru söylemiş. Dediği de oldu. İşin garibi, uydurma olan bu kurmayı takmasam mesele çıkacaktı. Ben de mecburen cemaate uydum. Çünkü şunu da biliyordum: Biz gelirken Sultan Reşat tarafından Ahmed Şerif'e yazılan bir ferman da vardı.

Bu fermanla, Ahmed Şerif Trablusgarp'da naib-i Sultan olmuştu. Yani yaptığı yaptık olacaktı. Her icraatı da Hükümet-i Osmaniye'ce makbul ve muteber sayılacaktı. İşte korkunun büyüğü de buradan geliyordu. Maamafih, bu Naib-i Sultanlık da çok işimize yaramıştı. Yoksa, Ahmed Şerif başta Nuri Paşa olmak üzere, ne kadar Türk zabiti varsa ya bir tecrid kampına tıkar, veyahut işini büsbütün garanti etmek üzere, İngilizlere teslim ederdi.

Bu hususu daha sonra izaha çalışacağım.

Evet, ben de binbaşı olmuştum. Hem de, sekiz-on santim uzun sakallı, genç bir binbaşı.

Yalnız, iyi bir menbaadan sızan havadiste, Seyyid Ahmed, Nuri Paşa'nın hükümet tarafından birdenbire Paşa yapılmasına adeta kızmış ve söylenmişti bile. Bundan dolayı da arkadaşım Cafer Bey, bir ay içinde binbaşılıktan kaimmakamlığa terfi ettirilmişti.

Anlaşıldı ki, Seyyid Ahmed, Cafer'i az zaman sonra kendisine paşa yapacaktı. Çünkü, sıçramalar (süratle olmaya başlamıştı.)

Yukarıda izaha çalıştığım meşgaleler devam ededursun, ordugahta gün geçtikçe de başka başka çehreli şahıslar belirmeğe başlamıştı. Bunların en başında, güya vaktiyle hükümet tarafından gönderilmiş Yemen'li Musa Bey, kaçıp gelen Binbaşı Vasfi, hakiki rütbesi belli değil fakat Ahmed Şerif'in binbaşısı olan topçu kumandanı Ahmet baba, Binbaşı doktor Abdüsselam, Beyrut'lu doktor Beşir Fuad ve Mülazım Kasım ile Mülazım Muhtar (var) idiler.

İşte bu zevatın ileri gelenleri hemen her mesailde Ahmed Şerif'in akıl hocalığını yapar ve Nuri Paşa tarafından yapılması arzu edilen herhangi bir işi baltalarlardı.

Bilhassa, Albay Musa Bey, kendisi varken Nuri Paşa'nın paşa olmasını bir türlü hazmedemiyordu ve bu infiali de onu oradaki muhalifler zümresine sürüklemişti.

İşte, arz ettiğim bu grup (Bazı şahıslar müstesna) tamamen bizimle konuşmak bile istemezlerdi. Ve başlıca tutturdukları da: Şayet İngilizlerle bir harp edersek tekmil millet açlıktan ölür tezini müdafaa ettiler. Derhal Seyyid Ahmed de onlarla beraber (Abduh'm) bastırırmış.

Netice itibariyle bu tez pek tabii olarak İngilizlerin de fazlasıyla hoşuna gidiyordu. Hakikaten bizim de görüşümüz aynı idi. Fakat maksatsız olarak da çölün ortasında bu kadar güruhu bilhassa hükümetin en sıkışık bir zamanında dünya kadar para sarfıyla iaşe etmeğe Nuri Paşa'nın ne mecburiyeti vardı. Ve sonra teşkilat yaparak kıymetli kıtalar vücuda getirmek maksadıyla, Cafer Askeri Bey'in Mısır yoluyla Şam'a kadar gittiğini ve birçok silah ve cephane getireceğini Ahmed Şerif pekala biliyordu. Ya bunlar ne maksat için gelmişdi? Ayrıca, günden güne de noksanları ikmal edilmekte bulunan dört tüfekli bir ağır makinalı tüfek bölüğü ne maksada hizmet edecekti? Bundan başka ele geçen 7,5'luk adi iki cebel topu da bir takım haline konulmaktadır. Bunları Ahmet Şerif görmüyor mu idi?

Bu kadar tafsilatın altından çıkacak mana: Bu teşkilata göz yummakla İngilizleri kısmen olsun tehditle para koparmak ve karşılığında da teminat vermek(tir). Ayrıca, Nuri Paşa'ya da çaktırmadan teşkilatını yap gibi bir tavır takınarak mukabilinde de ya para veya birkaçyüz çuval pirinç koparmak(tır). İşte, işin hülasası budur.

İşi ne taraftan tetkik edersek, netice: Hep menfaat idi.

Muhalif zümre subaylardan bahsediyordum:

Günün birinde ordu mensubu bir yüzbaşı .... bey, çadırıma gelerek, - Sana bir müjdem var, ısmarla kahveleri dedi. Gülüştük. Pek yakında muhalif grubun garbe sürülmek suretiyle bu mıntıkadan uzaklaştırılacağını emin bir yerden işittim dedi. Hakikaten, aradan çok az bir zaman geçmişdi ki, bu muhalif dediğimiz zevat, Sellum muhitini terk ederek birer ikişer gözden gaib olmuşlardı. Yalnız, bunların arasından Beyrutlu doktor Beşir Fuad ile, Mülazim Muhtar kalmışlardı. Bu mülazim Muhtar'ı arkadaşım Cafer Bey de talimgahtan çok iyi tanır ve Trablus'a da ordudan kaçmak suretiyle gelmesine (yukarıda adi geçen ve akrabası olan) Binbaşı Vasfi Bey sebeb olduğuna da inanmıştı ki, bu kıymetli subayı diğer gruptan ayırarak aramızda kalmasına delalet etmişti.

Bu vaziyet hasıl olunca da, artık Ahmet Şerif ile, Nuri Paşa'nın başbaşa kalması lazım gelmez mi? Haber böyle de olmadı. Bu defa da, İngiliz Binbaşı Seyyid Ahmed'e karşı olan ziyaretini daha da sıklaştırmıştı.

Bittabi, muhalif partinin Sellum mıntıkasından garbe nakillerini haber alan İngilizler, anladılar ki, Seyyid Ahmed ellerinden çıkacak ve günün birinde Türklere uyarak kendilerine karşı Mısır'a harb açacaktı.

İşin en kötü tarafı, İngiliz Binbaşısının kasasındaki, urebanı (= Arapları) ve bilhassa Arap reislerini avlamak için bulundurduğu tahsisatı mesture (örtülü ödenek) idi.

Bu Binbaşının tanımadığı Arap şeyhi ve para vermediği kimse kalmamıştı. Buna mukabil, bizde ise, hem para yok (var amma hepsi ikibin lira ya var, veya o kadar da yoktu, bu para da ordugahın iaşesine karşılıktı) ve hem de başta Ahmed Şerif olduğu için, Ureban şeyhleriyle sıkı temas edip anlaşmak da yok idi.

Bazı zamanlar, İngilizlerin casuslarından aldıkları yalan yanlış haberler üzerine bittabi İngiliz Binbaşı Rovel derhal Ahmed Şerif'in yanına gelir, uzun müddet kaldıktan sonra çıkar giderdi. Fakat bu ziyareti yakından hepimiz de görürdük.

Akşam olunca da bir ziyaret bahanesiyle Nuri Paşa Seyyid Ahmed'i bir yoklamak ister, şayet günlük barometrede bozukluk varsa, bu Nuri Paşa'nın kıpkırmızı olmuş yüzünden anlaşılırdı.

Tabii derdini herkese de söyleyemezdi. Ancak, bizim dış bakanımız olan ve Seyyid Ahmed'in güya teveccühünü kazanmış olan yarbay Cafer Askeri Bey, hemen işe müdahale ederek Seyyid'in yanına gider (Tabii, Cafer Bey evladı resuldendir, katiyen yalan söylemez!) Eller öpülür, o günkü yiyeceği haşlamalar ne ise yahni ile binbir dereden su getirerek ve İngilizlerin alem-i islamiyete yaptıkları mezalimden ve elde ettikleri yerlerde bidayeten nasıl dolaplar çevirdiklerini izah etmek suretiyle Ahmet Şerif'i yatıştırır ve nihayet Cafer Bey büyük bir muvaffakiyet kazanmış gibi Seyyid Ahmed'in yanından çıkar(dı).

Onun da çehresinde beşaset ve gözlerinin içinin güldüğü görülürdü.

Ben olan biten bu havadisleri kendisinden ancak akşam yoklamasında mevcut vermek ve talimat almak üzere yanına gittiğim zaman dertleşir öğrenirdim. Bizi uzaktan gören kıtalar da, belki amma da uzun emir ve talimat alıyor diye tenkid etmişlerdir.

Cafer bey, Seyyid Ahmed'i birçok çene yorduktan sonra tatmin etmişti ya, ertesi günü Nuri Paşa Seyyid Ahmed'den şöyle bir kağıt parçası alır:

Siva'ya 50, Cabu'ya 40, Garbe 70 ve kalan para da ... şu kadar pirinç ile ayrıca birer çuval şeker, çay ve erzaka yetecek kadar zeytinyağının gönderilmesi, yazılmıştır.

İşte size bir ceza. Ahmed Şerif'in bu emri yapılırsa, zaten miktarı az olan erzak tamamen elden gitmiş olacaktı. Yapılmazsa, derhal ambarlara kendi adamları tayin edilecek ve bu sefer de emrini (kendi) adamına verecek ve istediğini yaptıracaktı. (Para yine Nuri Paşa'dan çıkacakmış, kime ne?)

Çar naçar bu istekler yapılır ve böylece bir müddet de ortalık süt liman olurdu.

Bu erzak depolarımızın yağma edercesine dağıtılmasının maksadı da şöyle hülasa edilir:

1) Elimizde erzak depoları olmazsa bittabi bir harekete de teşebbüs edemeyeceğiz.

2) Bu harekatla İngilizlere bir öğüt vermiş olacak

3) Kendisine bağlı olan şeyhleri beslemek suretiyle tesir ve nüfuz sahasını genişletmek ve takviye etmek.

Bütün bu olaylar böylece devam ededursun asıl maksadımız: Ordu zabitanının elindeki birlikleri sıkı bir talim ve terbiye ile .... (Disiplin !) altında bulundurmak olduğundan, hepimiz kıtalarımızla uğraşmakta idik.

Bir müddet de gece talimlerine ehemmiyet vermek lazım gelmişti. Tabur da güvenilir (esasen zabit yoktu ya...) yalnız birkaç ordu erinden başka kimse olmadığından mecburen taburun toplu olarak talimlerini ben idare ediyordum. Birkaç gece böylece çalışmıştık.

Günün birinde elinde bir emirle yerli yüzbaşılardan Sinusi adında biri gelerek kendisinin Seyyid Ahmed tarafından tabur kumandan muavini tayin edildiğini bildirdi. Bu yüzbaşının vazifesi hafiyelikten başka bir şey değildi de bilahare öğrendiğime göre Seyyid Ahmed benim gece talimlerine çıkmamdan şüphelenmiş, belki günün birinde gece yarısı bu taburla Sellum'a taarruz ederim de İngilizlerle arasındaki malum olan menfaat-i siyasi bozulurmuş.

Ben birkaç gün taburumun muavini uydurma yüzbaşıyı da yanıma alarak gece talimlerine yine çıktım. Fakat idareli tarafından olmak şartıyla ancak umumi kaideler üzerinde durarak hareket etmiştim. Buna rağmen, bunun dahi fazla olduğundan gece talimlerine son verilmesi hakkında bu defa da Yarbay Cafer Bey'den emir aldım. Tabii, bir tazyik karşısında kalan Cafer Bey başka ne yapabilirdi. Ben de neticenin getireceği vehameti takdiren bu şekil çalışmaya son vermiştim.

Benim gece talimleri yaptığımı gören ve sivil bir tabura kumandan verilmiş olan Celal adında bir arkadaş, bir gece kıtasını toplar (ve esas rütbesi küçük zabit olan bu çocuk) malumatı da kayd olduğundan, ' ya sakın' hakkında malumat verirken, mesela, "Sellum'a bir baskin yapmak lazım gelse" şeklinde bir şeyler söylemeye başlar.

Zavallının etrafında seyirci bulunan Ahmed Şerif'in hafiyeleri derhal bu hali daha da canlandırarak haber verirler. Ve zaman geçmeden Mülazim Celal'in tepesinde üç beş silahlı nefer belirir ve kendisini Ahmed Şerif hazretlerinin istediğini söylerler. Yaka paça ve acınacak halde, bu arkadaşı Ahmed Şerif'in karşısına getirirler. Birçok işittiği hakaretamiz laflardan sonra, (esasen Arapçası da çok az olduğundan, bir şey söyleyememiş) olan Celal'i yere yatırırlar, adam dövmek için hususi kırbaçlarla bayılıncaya kadar döverler. Sonra da, çadırına götürüp atarlar. İşte, kabahat bu!

Bu müessif ve acı hadise karşısında, yukarıdan aşağı hepimiz adeta çıldırmıştık. Fakat neredeyiz, kimin elindeyiz, en ufak bir işte bile iki paralık siyahilerin merhametsizce attığı kırbaçlar gözönünde olunca: Yapılacak yegane iş, tabancayı çekip ve birkaç el bombasıyla beş on kişinin canını yakmaktan başka çare yok.. Evet, bunu

yapmak her zaman kabil, fakat akibetin de ne felaket yaratacağını da yakinen görmek lazım idi. Nihayet hepimiz Memleket menfaati nam ve hesabına, buna da susmak ve sabretmek lazımdır tesellisiyle boynumuzu bükmüştük.

Bu hadisattan günü gününe haber alan İngiliz Binbaşısı, belki de, ... (okunamadı, ancak, kendini ve mevkiini olabilir) tamamen emniyete almak için, başta Nuri Paşa olmak üzere, hepimizi Seyyid Ahmed'den koyun satın alır gibi almaya teşebbüs etmiştir.

Yalnız, Seyyid Ahmed'i bir nokta düşündürüyordu. O da: Sultan Reşat, onu büyük bir salahiyetle Trablusgarp'ın Naib-i Sultan'ı yapmıştı. Artık elinde böyle bir fermanı olan Ahmed Şerif Hazretleri, bizi nasıl olur da İngilizlere teslim ederdi. Ceza ise mükemmelen var, daha ne isterdi.

Haklı olarak bulduğumuz bu nokta, bize daha fazla teselli ve ümid vererek, (Seyid Ahmed'in zabitiyiz maskesi altında) bazı zamanlar resmi elbiselerimizle atlarımıza binerek, Sellum'a kadar giderek traş olur ve bazı ihtiyaçlarımızı da alır dönerdik. Tabii, çirkin hiçbir harekette de bulunmazdık.

Sellum'da neler yoktu. Ama, hepimizde birer sakal. Sonra da Ahmed Şerif'in zabitleri olduğumuzdan, Neuzubillah ağzımıza bir kadeh likör dahi koymak yakışır mı idi? Şu kadar ki, biz oralarda dolaşırken, güya bizden gizli zaten yapılıyordu. Her şekilde fotoğraflarımızın alındığını da görmemezlikten geliyorduk.

Şayet günün birinde, Ahmed Şerif "Sellum'a inmişsiniz" diye birimize bir şey söylerse, vereceğimiz cevabı da kararlaştırmıştık:

- Evet gittik.. Tekmil Subaylar gidiyorlar, biz de sizin zabitiniziz, biz de gittik. Yasak olsa idi tabii kimsenin gitmemesi lazım gelirdi, diyecektik. Güzel bir kalkan olarak düşündük.

Yukarıda izah edildiği gibi, bizim gece talimlerine devamımız ve bu yüzden bir Türk zabitinin de Seyyid Ahmed'den dayak yemesini haber alan İngilizlerin ne de olsa aleyhlerine bir şeyler sezdiği anlaşılıyordu ki; İngiliz binbaşısı eskisi gibi Ahmed Şerif'i çok çok ziyaret etmiyordu.

Bu sıralarda bizim kumandanların da şöyle bir karar verdiklerini öğrenmiştik:

Sellum mıntıkasında bu kadar insan kitlesini maksatsız beslemektense (Esasen eldeki para da bu gidişle yakında bitecek) alelacele bir miktar daha erzak tedarikinden sonra, Mısır'a karşı harekete geçmekdir. Bunun için de hadiseler çıkarmaya başlamaktır.

Belki ileri harekatımız sıralarında Mısır"ın garbindeki 'Evladı Ali' kabilesinden de erzak temin etmek kabil olur ümidi de, az bir ihtimalle ileri sürülmüştü.

Hadise çıkarmak için de, Yarbay Cafer Bey"le görüşmüş ve şu karara varmıştık: İleri vakitler yatmak, geceleri ben tabur efradından itimad edilen ufak postalar vasıtasıyla Sellum'la İskenderiye arasındaki telefon hatlarını kestireceğim, Ayrıca da Sellum'un batısındaki kayalıklı sırtlardan İngiliz binbaşısının oturduğu binaya karşı

(gürültü çıksın için) yine geceleri birkaç el silah attıracağım. Fakat bütün harekat gayet gizli olacak ve hiç kimsenin ele geçmemesi de temin edilecekti. Ve verilen bu emir üzerine de ilk gece bu kararlaştırılan harekat yapılmıştı.

İşin bize en tehlike getirecek tarafı Seyyid Ahmed'in tabura hafiye olarak göndermiş olduğu uydurma Yüzbaşı Sinusi'nin şahsıydı. Güzel bir tesadüf olacak, bu yüzbaşı o günlerde hastalanmış ve çadırdan çıkamayacak kadar da ağırlaşmıştı. Bu anda benim için yapılacak ilk iş hemen bu yüzbaşıyı hastahaneye yatırmak üzere doktora göndermek oldu. Artık başım da rahatlamıştı ve tehlike de kalmamıştı.

Yapılan ufak tefek bu tecavüzü hareketten neler çıkacağını sabırsızlıkla bekliyordum. İki gün geçti ve bir şikayet çıkmadı. Veyahut şahsen ben duymamıştım. Fakat bu günlerde Cafer Bey'in Seyyid Ahmed'le teması fazlalaşmıştı. Bunun da sebeb-i hikmetini anlayamamıştım. Yalnız bir gün yine gayet mahrem olarak Cafer Bey'den şöyle bir emir aldım: Bu sefer de 10-15 kişilik bir kuvvet Sellum'dan 50 km doğuda ve İngilizlerin bir garnizonu olan Bomba'ya gidecekler. Buradaki telefon irtibatları kesilecek ve geceyarısı da bu garnizona sokularak (her nefer beşer mermi yakmak suretiyle) bir ateş baskını yapacaklar ve bir tarafa gözükmeden dönüp geleceklerdi.

Yapılacak bu iş bir parça tehlikeli idi. Çünkü; ya Seyyid Ahmed'in hafiyeleri tarafından bu harekat hakkında bir malumat alınırsa, o zaman vay benim başıma gelecekler. Tabii, her şey de olduğu gibi meydana çıkmış olacaktı. Ne çare bu emir yapılacaktı.

Nihayet bu baskına gidecekleri çok güvenilir efrattan seçtim. Ve o gece de kimseye gözükmeden birer ikişer olarak muhtelif yollardan göndermiştim.

Heyecanla pusuda bekler gibi akıbetin de nasıl tecelli edeceğini bekliyorken Yarbay Cafer Bey'den ikinci bir emir aldım. Emir şu idi:

Hemen Bomba'ya giden müfreze bir zabit kumandasında bir bölükle takviye edilecek ve verilecek emre kadar da bölük Bomba'nın güneyinde gizli bir yerde kalacak ve diğer tarafı da taburca düşünülecekdi. Ben bu emri de alınca artık bu işlerden Seyyid Ahmed'in mutlak haberi var ki, iş bu kadar büyüdü, demiştim. Ve aynı gece bölüğü de noksan ve ihtiyaçları verilerek Mülazım Muhtar'la Bomba'ya yola çıkarmıştım. Aklımca Ahmed Şerif'ten korku da kalmamıştı diyordum.

Maalesef iş böyle çıkmadı, biz bir iki gün sonra da İngiliz binbaşısının pürtelaş Ahmed Şerif'in yanına geldiğini görünce şaşmıştık. Bu ziyaretin sebebini de lehimize olarak tefsirde gecikmedik. Hatta adam sende diyerek kendi idari işlerimizle meşgul olurken bizim tahminler hiç de öyle çıkmadı ve iş öyle alevlendi ki hepimiz şaşa kaldık. Ahmed Şerif'in dairesi önünde bir sürü kalabalık. Ve bizim kumandanların birisi girip diğeri çıkıyorlardı. Kulak misafiri oldum. Anlaşıldı. Meğer Ahmed Şerif'in bu yapılan işlerden zerre kadar haberi yokmuş. Evet bazı ufak yaptığımız tehdid-i amiz işlerden haberi olamazdı. Lakin Bomba'ya giden müfreze ve sonunda bir

bölüğün bu müfrezeyi takviyesinden mutlak surette Ahmed Şerif'in haberi olması icab eder diyorduk.

Çünkü ordugahta bilhassa bu buhranlı günlerde en ufak bir harekatı dahi saklamak imkansız bir hal almıştı ve her taraf Ahmed Şerif'in hafiyeleriyle dolu idi. Bilhassa benim muhitte bu tertibat daha fazla idi.

Ahmed Şerif'le bizim kumandanlar arasındaki görüşmeler daha doğrusu yedikleri haşlamalar sona ermiş ki, sıra bize gelmişti. Çünkü Bomba'ya giden bölük benim bir bölüğümdü. Ben de çadırımın önünde mutlak bu adam beni de çağıracak ne yalan uydurayım diye düşünürken cehennem zebanisi gibi iki siyahinin bana doğru koştuklarını gördüm. Evet tahminlerim çıktı diye intizar ettim, siyahiler yanıma geldiler. Seydi seni çağırıyor dediler ama Arapların hiç de yüzleri gülmüyordu. Yine bu Araplar hemen günaşırı bana gelirler ve kırk taklak atarak benden bir çay parası koparmak isterlerken, şimdiki çehrelerinin kabusluğu ne idi.

Nihayet Ahmed Şerif'in huzuruna çıktım ve gayet candan gözükerek bu sefer ellerinin üstünü ve içini de öpmüştüm. Ve emrinizdeyim diyerek geri çekildim. Bizim Nuri Paşa ile Yarbay Cafer Bey de orada önlerine bakarak kabahatli gibi oturuyorlardı. Bu vaziyet gösterdi ki, bütün yük benim üzerime çevrilmişti.

Hakkımda da başka bir şey yapamazlardı. Çok olsa ben de mülazim Celal gibi birkaçyüz kırbaç yiyeceğim ve tabur kumandanlığından alınarak bir yerde hapis edilecektim. Şimdilik gözümün önüne gelen cezanın en hafifi bu idi.

Sert bir ifade ile bana - Mülazım Muhtar nerede? Dedi. Cevap bekliyordu. Ben de soğukkanlılığımı muhafazaya çalışarak, ordugahta olması lazımdır dedim. Manalı manalı yüzüme bakarak:

- Peki git getir, dedi.

Ben de hakikaten Mülazim Muhtar çadırında imiş gibi dışarıya çıktım ve muhtelif yerlerde zavallı Muhtar'ı aradım. Ve bazı kimselerden nereye gittiğini sordum. Tabii, bilenler adeta bana güler gibi bir tavır almışlardı. Daha vakit geçirmeden tekrar Ahmed Şerif'in huzuruna dikildim. Ve

- Yok bulamadım ya Seydi dedim.

Tekrar ve yerinde olarak bana dedi ki :

- Sen nasıl tabur kumandanısın, bölüğü ile bir zabit ordugahtan Bomba'ya kadar gidiyor ve orada İngilizlere ateş ediyor ve telefon hatlarını kesiyor da senin haberin olmuyor!

İş en nazik safhaya girmişti. Hemen adamın dilinin ucundaki emir malum idi. Ben tekrar kendisinden müsaade rica ederek :

- Efendim, biz yukarıdan aşağıya hepimizi hükümet, sizin emrinize gönderdi ve biz ancak sizin yüksek emirlerinizle hareket edebiliriz. Bunun haricine çıkanlar da Mülazım Celal'in akibetine uğrar. Ben şerefiyle çalışır bir zabitim. Mesleğimi sever,

amirlerimi de iyi tanırım. Malum-ı alileri bu günlerde biz gece talimleri yapıyoruz ve sonra bizde adettir. Bölük kumandanı bölüğünü istediği zaman istediği araziye götürür ve çalışırlar. Şayet Ahmed Muhtar buyurduğunuz gibi emirleriniz harici bir iş ve kötü bir hareket yapmış ise, bu arkadaş hiç de askerlik kaidesine riayet etmeyerek evvela benim hukukuma hürmetsizlik etmiş....! Ben vazifesini iyi bilir, ciddi zabitanın tabur kumandanı olabilirim. Bunun haricine çıkanların tecziyesi zat-ı alilerine aid kalır. Benim bu maruzatımın bir hakikat olduğunu da kabul buyurmanızı ehemmiyetle rica ederim", dedim.

Bundan sonra ortalığı bir sükunet kaplamıştı. Ben de hazır ol vaziyette bir taş gibi duruyordum. Evet benim ordugahımda herkesten fazla çalıştığımı ve taburumun cidden güvenilir bir kuvvet haline gelmiş olduğunu yakinen gören Ahmed Şerif düşündü, taşındı. Peki dedi ve şimdi ordugahta ne kadar süvari varsa emrine veriyorum. Hemen hareket et ve bu asi Ahmed Muhtar'ı bana getir dedi.

Daha orada durulur mu? Çadırıma koştum. İlk emrim: "Borazan tekmil süvarilere cem borusu çal" olmuştu.

Ordugah zaten hadisatı adım adım takip ediyordu. Üstelik Ahmed Şerif'in yanından çıktıktan sonra da süvarileri emrime almaklığım umumi bir heyecan yaratmıştı. Süvariler geledursun ben de yol hazırlığımı yapmakla meşgul iken tekrar bir sipahi gelerek beni Ahmed Şerif'in istediğini söyledi. Fakat bu defa oraya gidişte artık bende korku pek kalmamıştı. Karşılarına dikildim ve –Emirleriniz dedim. Ahmed Muhtar'ı yüzbaşı Refik gidip getirecek, sen taburunun başında kal, dedi.

Peki efendim demekten başka elden ne gelirdi. Yanından ayrıldım ve o sırada Cafer Bey'i gördüm. "Eyvah yazık Ahmed Muhtar gitti. Bu gitmekle, gidecek yüzbaşı Refik mutlak bu çocuğun canına kıyacaktır. Keşke sen gitse idin, bu arkadaşı da gaib etmemiş olurduk" deyince işin vehametini büsbütün anladım. Yalnız, be birader mademki bu adamın (Ahmed Şerif'in) bu işlerden haberi yok da neye bu kadar geniş mikyas da harekata geçtin demiştim. Tabii Cafer Bey de ne yapsın? Hadisenin bu kadar vehamet kesbedeceğini takdir edememiş olacak ki, sade, -ne yapalım Allah Ahmed Muhtar'ın taksiratını affetsin diyebilmişti.

Gelelim İngilizlerin durumuna:

On günden beri telefon hatlarının kesilmesi, İngiliz binbaşısının bulunduğu bina istikametine geceleri ateş edilmesi ve sonra da Bomba'ya baskın yapılması ve nihayet bir bölüğün daha Bomba'ya gönderilmesi en son süvarilere cem borusu çalınması suretiyle ordugahta bir telaşın başladığını casusları vasıtasıyla derhal haber alan İngiliz binbaşı Sellum'da İngiliz namına kim varsa hepsini toplayarak belki ancak çamaşırlarını almak suretiyle, limandaki (eskiden) Osmanlı hükümeti zamanında, (Trablussgarb muhaberesi zamanından) kalmış ve halen Abbasiye adını taşıyan ufak yapılı karakol gemisine binip limandan uzaklaştıkları haberi geldi.

Esasen bu gibi dumanlı havayı bekleyen çapulcu takımı bir sürü urebanın da "nasara kaçtı, koşun! (de be şe) eşya demektir", diye feryatlarla Sellum'a hücum ederek İngilizlerin ayrıca Sellum'da mevcut birçok bakkaliye dükkanlarının yağmasına koyuldukları haberi de tüy dikmişti.

Bu beklenmedik haberi alan ve adeta şaşkına dönmüş olan Seyyid Ahmed bu fevkalade zuhur eden hadise hakkında kiminle istişare edecekti. Çünkü Türklere katiyyen itimadı yoktu ki, o sırada gözönünde bulunan Nuri veya Cafer Paşalardan birini çağırsın.

Asıl endişe her zaman ufak tefek manevralarla ve siyasi oyunlarla (Bizim Nuri Paşa elde yemlik, bu başka) asıl Sellum'daki İngiliz binbaşısını bir daha nerede bulup da para sızdıracaktı. İşte bu sebeptir ki büyük menfaat kapısı bu suretle tıkanınca dön dolaş bizim kumandanlara başvurmaya mecbur kalmıştı.

Sellum hadisesi hakkında mütemadiyen bizzat gelmekte olan muhtelif havadislerin hakikat derecesini anlamak üzere kendi yakınlarından ve atlı olarak gönderdiği birkaç Arap da kendisine aynı havadisi verince yağma edilmekte olan mağazaların namı hesabına önüne geçilmesi için bana da itimadı yok fakat bu anda güvenilir kıta olarak benim taburum olduğu için beni huzurlarına istetti ve istediğim kadar askerle derhal Sellum'a gideceğim ve urebanı dağıtarak mağazaları muhafaza etmekliğim emrini aldım.

Evvelce İngilizlerin yaptıkları zikzakvari şoseden taburla Sellum'a inerken; Limandan ancak iki mil açılmış ve Sellum'un uğradığı akıbeti seyreden Abbasiye vapuru yolcuları bu defa bizim de (muntazam bir taburun) Sellum'a indiğini görünce artık Sellum'un elden çıkmış olduğuna hükmederek ve vapurlarına yol vererek gözümüzden uzaklaşıyorlardı.

Sellum'un yağmaya uğramasıyla taburla yetişip işe müdahale arasında ancak birkaç saat geçmişti ki, bu zaman zarfında tekmil kantinin tamtakır olmuş hatta ele geçirdikleri bazı kamyonların lastiklerini kesmek üzere uğraşanların bu zararlı hareketlerini ancak önleyebildik.

Elimize Sellum'da geçirdiğimiz iki adet sağlam kamyonla bir adet de (Bizim Trablusgarp muharebesi zamanından kalma) adi cebel topu oldu. Bu topu da sanki yokmuş gibi İngilizler denizaltı tehlikesine karşı kayalıkların arasında bir mevzie koymuşlardı. Biz de güya bir ganimetmiş gibi bu parçaları zorla yokuşlardan çıkararak nihayet Seyyid Ahmed'in nahşiyesi (tahtadan yapılmış oda demek) önüne getirmiş ve kendisine de olan ve karşılaştığımız hadiseyi tamamuha (tamamıyla) anlattım.

Kullanılmış iki kamyonla 7,5'luk adi cebel topunu görünce de adeta yüzünde bir memnunluk alaimi belirdi. Fakat Allah beni korudu, İngilizler gece çekildi demekten de kendini alamadı. Bundan sonra artık Şarka- Mısır'a karşı harekete başlamak üzere-bizim kumandanlar Seyyid Ahmed'le görüşmeyi sıklaştırdılar.

Zavallı (şimdi rahmetli oldu) Cafer Paşa'nın bu uğurdaki kahramanlığı, fedakarlığı, rolleri hayret edilecek kadar ileri gitmişti. Zira yukarıda da sırası gelmişken yazmıştım.

Cafer esasen peygamber sülalesinden olduğunu ileri sürerek Seyyid Ahmed'e hulul etmişti ki Cafer katiyyen yalan söylemez, Cafer katiyyen fena düşünmez ve Seyyid Ahmed'i hiçbir suretle fena duruma düşürmez ve mutlaka ileride Mısır'ı zaptedersek koca Mısır'da Şeyh Sinusi Ahmed Şerif en yüksek bir makamı işgal edecekti.

İşte Cafer Paşa verdiği bu öğütlerle Ahmed Şerif'in oldukça yakınlarındandı. Halbuki Cafer tamamen ordunun maksat ve gayesine göre hareket etmek için bu manevraları yapmak zorunda idi ve muvaffak da olmuştu. Yeni bir hülya duygusuyladır ki Seyyid Ahmed ordusuna Mısır'a karşı hareket etmesi emrini vermişti.

Sinusi ordusu dediğim bu kuvvetten de bahsetmeyi faideli buldum. Ve bu kuvvetle de o sıralarda İngiliz kıtaatıyla dolu Mısır'ı fethe gidiyorduk. Evet Mısır'a karşı yalnız biz hareket yapıyorduk zira ordumuzun ikinci bir Mısır harekatını yapamayacağını hepimiz yakınen biliyorduk. Şayet Ordu da tekrar kanala karşı bir harekat yapmış olsa idi, Sinusi kuvvetlerinin de böyle bir hareketi ne de olsa üzerine çekecekti. (Böylece) İngiliz kuvvetleriyle (çatışmakla) asıl ordumuzun yükünü hafifletmiş olurduk. Halbuki böyle bir hareket birliği mevcut olmadığına göre, bu muazzam işi aşağıda bildireceğim kuvvetlerle ancak bizim yapmamız ve sonunda da Mısır'ı zapt etmemiz ne kadar saldırganlık idi.

Sinusi ordusu şu kuvvetlerden terekküp etmişti.

1) 350 mevcutlu numune taburu eldeki silah madelmartin ve her nefere 500 mermi cephane isabet eder. Bu kuvvetin kumandanı yüzbaşı Emin, bölük kumandanları da yerli küçük zabitlerdendi.

2) 200 mevcutlu "Bir u vair" (kör kuyu) taburu; bunların da silahları madelmartin ve tabur kumandanı yüzbaşı Nedim isminde ordu ile alakası kesilmiş bir zat idi.

3) 4 Rus ağır makinalı tüfekli bir bölük, bunların bölük kumandanı yüzbaşı Nihat ve bir takım kumandanı Mülazım Muhtar idi. Diğer tüfekler Türk çavuşlarının kumandasında idi. Erat bittabi yerlilerdendir.

4) 2 adet adi 7,5'luk cebel toplu bir takım. Bunun da kumandanı orduda K.H. iken mülazım yapılan (rahmetli, kahraman) Tevfik ve takım kumandanı da mülazım İzzet idi. Bu takımda da mermi adedi her top başına ancak 50 adet kadardı.

Her kıta kendi iaşe ve mühimmatını beraber taşıyacaktı. Heyetçe olarak da beraberimizde Beyrutlu sivil doktor Beşir adında bir çöl doktorumuz, ve yetecek kadar da ilacımız vardı. Fakat bu doktorun orduda olduğu gibi bir teşkilatı yoktu. Verilen iki adet devesiyle ne götürebilirse işte o kadardı. Ve harekatta da bilhassa verilen muhtelif muharebelerde bu arkadaş hakikaten tam urebane göre doktormuş.

Ne kadar icadlarla, ne kadar mühim yaralıları tedavi etti ve Girit'e naklettirmişti.

Yukarıda bildirdiğim kuvvetler tamamen ordu zabitanı elindeki muazzam kuvvetlerdi.

Şimdi mücahade denilen kısma geçiyorum:

Bunlar da kabileleri ile isim almaktadır. Mesela Hasa taburu mevcudu 60 er, Dirse taburu 40 er, Beresa taburu 50 er, Mufife (veya Muğife) taburu mevcudu 20 er. Bu taburların mevcudu da ancak onu bulur. Ellerindeki silahları da kolleksiyondur.

Rus tüfeği, Yunan Grası ve filintası, İtalyan mavzeri, nadiren de Osmanlı mavzeri olanlar bulunuyordu. Kıyafetleri hemen tamamen ehramlı ve yalın ayaktı. Şunu ilave edeyim; yukarıda Türk zabitlerinin emrindeki kıtaların eratı, bizim ordunun aynı idi. Zira Beyrut'tan hareket ederken bize teslim edilen 800 takım yazlık keten elbise bu kıtaların asker kıyafetine girmesini sağlamıştı.

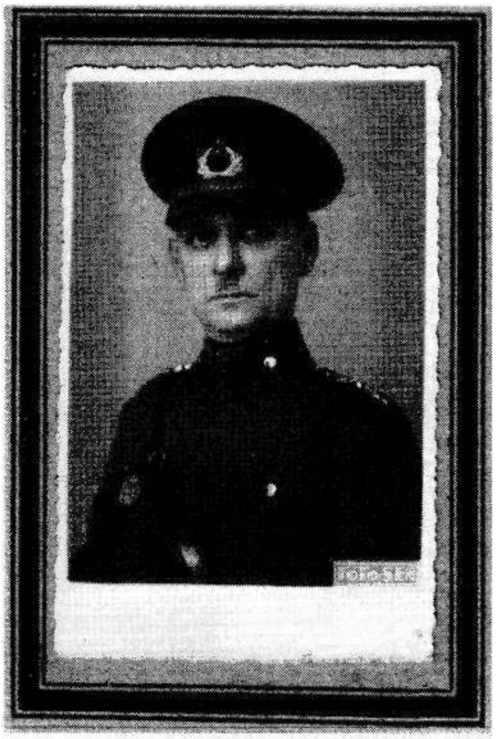

Albay Mehmet Emin Arıkan

Bu ordu ile Mısır'a karşı yapılan harekatta İngilizlerle verilen muharebeler hakikaten o zamanın mahrumiyetlerine rağmen pek büyük ve şerefli olmuştu. Ne faide ki, kuvvet malum, iaşe yok, günden güne azalan mühimmat, yerine gelen yok. Yok, yok, yok idi. Buna rağmen o tarihte Sinusi ordusu dediğim bu kuvvet ikinci cihan harbinde Mareşal Rommel'in gittiği Mısır kapılarına kadar dayanmıştı. Ve neticede yine Rommel'in çekilme sebepleri gibi aynı tesir ve tazyik karşısında biz de tekrar geldiğimiz yerleri adım adım müdafaa ederek ilk hareket noktamız olan Sellum'un garbinde Aynel Gazali denilen ve İtalyan mıntıkası dahilindeki mevkie kadar çekilmiştik.

Zayiatımıza gelince de :

Bu muharebelerde CAFER PAŞA'yı yaralı olarak esir kaptırdık. Makinalı bölük kumandanı YÜZBAŞI MUHTAR ve MÜLAZIM MUHTAR esir olmuşlardı. Ve en sonra da Topçu Kumandanımız rahmetli MÜLAZIM TEVFİK de kahramanca dövüşerek topunun üzerine kapanmak suretiyle şehit edilmişti.

Bu suretle de Sinusi kuvvetleriyle Mısır'a karşı ve bin bir mücadeleden sonra yapılan harekat da bitmiş oldu.

İMZA

Özet:
Mehmet Emin Arıkan (1884-1952), Şam, Halep, Trablusgarp ve Mısır'da savaşmış; İtalyanlara esir düşmüş; Kurtuluş Savaşı'nda büyük yararlılıklar göstermiş bir subaydır. Torunu tarafından kaleme alınan biyografisinden sonra, Trablusgarp hatıraları ilk defa gün ışığına çıkarılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Mehmet Emin, Şam, Trablusgarp, Birinci Dünya Savaşı, Trablusgarp Savaşı, Nuri Paşa, Şeyh Sunisi, Ahmed Şerif, Seyyid Ahmed Şerif, Ahmed Muhtar, Cemal Paşa, Der'a, Cafer Askeri, Sellum.

Abstract:
Mehmet Emin Arıkan (1884-1952) served as an officer on the fronts of Damascus, Aleppo, Tripoli and Egypt during the First World War and was made a prisoner of war by the Italians. He also fought in the Turkish Independence War. His biography and Tripoli diaries are made public for the first time in this article written by his grandson.

Keywords: Mehmet Emin, Damascus, Tripoli, First World War, Nuri Paşa, Sheyk Sunisi, Ahmed Şerif, Seyyid Ahmed Şerif, Ahmed Muhtar, Cemal Paşa, Der'a, Cafer Askeri, Sellum.

Yaşlı ve Sübyan

Süha ÜNSAL

Bu yazı, okunabilir bir hayat hikayesi yazabilmek için gereken asgari edebi yetenekten ve eksikleri tamamlayabilecek tarihi bilgiden yoksun bir torunun, yılanların Allah'ı Evran'ı, hacı leyleklerin can düşmanı soyak kuşlarını, ağıt dinlemenin acısını öğreten anneanneye vefa borcunu ödeyebilmek için kaleme alınmıştır. Oysa Zeynep Ünsal, 1996 senesindeki ölümünden çok önce, bütün borçların ödendiğine inanıyordu; çünkü on beş yıl önce, yatağında uyuyamaz ve sessiz sedasız ölen oğullarına ağıtlar söyleyip ağlarken, uyuyabilsin diye bir bardak ayran vermiştim ona.

Zeynep, Hatay'ın Erzin İlçesi Nüfus Müdürlüğü kayıtlarına göre, 1315 (1899) senesinde Erzin'de doğmuş. Nüfus kayıtları anlatılan hikayelerle örtüşmüyor; büyük kızı Sultan'la büyük oğlu Hasan'ın doğum tarihleri birbirine karışmış görünüyor. "Kaç Kaç"ta küçük kardeşi Ahmet'in elinden tutmuş, oğlu Hasan sırtında dağlara gidişini anlattığına göre, Hasan 1334 (1917) doğumlu olmalı. Bu hesaba göre Zeynep Hasan'ı on dokuz yaşında doğurmuş; ama o Hasan'ı on beş yaşında doğurduğunu söylerdi, düşüğün de bir yıl önce olduğunu.

Yaşayan akrabalarından evlenme tarihini hatırlayan yok. Ablası Sultan öldüğünde, "damatlarını çok seven" ailesi, onu eniştesine ikinci karı olarak vermiş. "Sabi sübyandım" diye başlardı anlatmaya; Emin Ağa evde olmadığı zamanlar bahçeye çıkıp arkadaşlarıyla evcilik oynarmış.

Nüfus kayıtları da evlilik tarihini bildirmiyor; hikayelerinden hatırladığım kadarıyla on iki – on üç yaşlarındaymış. Belki biraz daha küçük; ama nikahtan sonra gerdek

olmadığını, uzun zaman adet görmesini beklediklerini anlatırdı. Anlatılanlara göre bu bekleme en az bir yıl sürmüş. Evdeki ilişkisi, kayınvalidesi Huri Kadın iledir; toz-toprak ve çamur içinde gün boyu oynayıp eve döndüğünde Huri Kadın çocuk yaştaki gelini yıkar, giydirir, saçlarını tararmış. Zeynep geceleri onun koynunda uyurmuş. Hattâ Emin Efendi'nin geldiğini görünce "Aman! Yine geldi şu göğ gözlü herif" diye söylendiğini anlatırdı. Belki de annesi yerine koyduğu Huri Kadın'ın koynunda uyurken bir gün adet görüveren bu çocuk nasıl gerdeğe girdi, neler hissetti pek bilmiyoruz; ama Emin Efendi'yi anlatırken kendisine karşı her zaman nazik olduğunu söylerdi.

Yanılma payı yüksek olmakla birlikte, Payas eşrafından Alicülük Hasan Efendi'nin ikinci kızı Zeynep, muhtemelen 1330 ile 1331 (1914-1915) yılları arasında Erzinli Hacı Hasan Efendi'nin beşinci ve Huri Hanım'ın üçüncü çocuğu olarak, nüfus kayıtlarına göre 1311'de (1895) doğmuş olan Mehmet Emin'e gelin gitmiş. 1334'de on beş yaşındayken Hasan'ı doğurduğuna göre, gerçek doğum tarihi 1319 (1903) olarak hesaplanabilir. Zeynep'in nüfus kayıtlarında doğum yerinin Erzin olarak verilmesinde de devletlû bir hata olmalı. Bu kayıtlarda, Zeynep'in tek evliliğini Mehmet Emin'le yapmasına ve bu evlilikten son çocuğunu 1941'de doğurmuş olmasına rağmen, Mehmet Emin'in büyük kardeşi İbrahim, Zeynep'in ikincisi kocası olarak geçmektedir. Oysa İbrahim 1929'da ölmüştür. Bu nedenle resmi kayıtların anlatılan hikayelerden daha güvenilir olduğunu söyleyebilmek güç; yani hikayeler Zeynep'in doğum yerini de Payas olarak gösteriyor.

Devletin kayıtlarına göre sekiz çocuğu olan Zeynep, bir düşüğün ardından on doğum yapmıştır. 1917'deki bu düşükle başlayan doğurganlığının son bebesini 1941'de dünyaya getirdiğinde, devletin hesabına göre kırk iki, kendi hesabına göre 38 yaşındadır. İlk gebeliği ise bizim hesabımıza göre, on üç ya da on dört yaşında gerçekleşmiştir.

Kayıtlar, son çocuğu 1941'de doğan Emin Efendi'nin 25 Kasım 1937'de öldüğünü söylüyor; oysa anlatılanlara göre ölüm tarihi 1943'tür. Zeynep'in 1938 doğumlu son kızının nüfus tescil tarihini 1933 olarak veren resmi kayıtlar, Zeynep'in son çocuğu İsmet'in babasının ölümünden en az üç yıl sonra doğmadığına dair, Emin Efendi ahvadının yüreğine su serpmektedir. (Şükran doğum tarihinin 1935 olduğunu söylemektedir). Elbette ki devletlû kayıtların bir ciddiyeti vardır; "ma non troppo".

Velhasıl, Zeynep'in doğumuna ilişkin verilen 1315 ve 1319 tarihleri de şüphelidir; ama benim ilk hatırladığım günlerden ölümüne kadar o hep yaşlıydı ve kocasının eve dönmesini beklerken bahçede evcilik oynayan bir "sabi sübyan"ı hiç tahayyül edemedim.

"Sabi sübyan" da olsa aşk sarıyor herhalde; daha çocuk yaşta evinden ayrılıp gelin giden Zeynep'in hayatında en çok kıskandığı kişi, kocasının ilk karısı olan ablası Sultan

olmuş. Bu kıskançlık evliliğinden biraz sonra başlamış olsa gerek; çünkü evliliğinin ilk yıllarında kocasıyla bir ilişkisi olmadığı anlatılıyor.

Zeynep en yaşlı günlerinde bile güzel bir kadındı; ama Emin Efendi'nin nüfus kayıtlarında adı geçemeyen ilk karısı Sultan'ın güzelliği Payas'ta da Erzin'de de dillere destanmış. Emin Efendi ikinci karısı Zeynep'le Payas'a kayınpederinin evine geldiğinde, geceleri ay ışığında, şimdi yerinde yeller esen konağın balkonundan mezarlığa doğru dalıp gidermiş de Zeynep kocasının, daha ilk gebeliğinde Zekiye'yi doğurup, bebekten kısa bir süre sonra da ölüp giden Sultan'ın mezarına aşkla baktığını düşünür, içeri kaçar ağlarmış.

Emin'le Sultan tam on ay evli kalmışlar; gelin hemen gebe kalmış. Bebek doğumdan birkaç gün sonra ölmüş ve Sultan loğusa yatağından kalkamamış. Alicülük Hasan Efendi, gözlerinin önünde eriyen kızının derdine deva, gayr-i müslim bir doktoru getirmiş. Doktor Sultan'ın uzun zamandır böbreklerinden hasta olduğunu; ama bünyesinin gebelik ve doğumu kaldıramadığını söylemiş.

Kim bilir Zeynep, kocasının aslında başka bir kadına aşık olduğunu düşünüp ağlarken kaç yaşındaydı? Kim bilir, kocasına aşık mıydı? Aşk, Erzin'le Payas'ta anlatılan hikayelerde fazla yer tutmaz. Emin Efendi'nin doğan ilk kızına ölen karısının adını vermesi aşkından mıdır yoksa aileye saygısından mı, bilinmez; ama Zeynep'in büyük kızı Sultan, sırf Emin Efendi'nin bakıp durduğu mezarlıkta yatanın adını taşıdığı için annesinden çok dayak yediğini söylüyor. Yani ki kıskançlık alevi uzun zaman kavurmuş Zeynep'in kalbini.

Zeynep'in çocukluğundan hatırlayıp bana anlattığı ilk hikaye, hadi nüfus kayıtlarına itibar edelim, dokuz yaşında, anlatılanların hesabına göre beş yaşında, arkadaşlarıyla bahçede oynarken, Payas Kalesi'nin kapılarının açılıp, zindandaki mahkûmların salınmasıydı. Ceneviz döneminden kalmış olması kuvvetle muhtemel ve meşhur

"konuk"larından biri 1873'deki Kıbrıs yolculuğundan önce kısa bir süre misafir edilen Namık Kemal olan bu Kale, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar kullanılmıştır. Kaleden çıkan mahkûmları gördüklerinde nasıl evlere kaçtıklarını anlatırken korkusu hâlâ gözlerinden okunurdu. Yaş hesabına da temel aldığımız yıl, büyük bir ihtimalle 1908 olmalı; sadece Selânik ve İstanbul'a değil bütün Anadolu'ya gelen "hürriyet"in salıverdiği bu mahkûmlar 1909'da neredeydiler bilinmez, Zeynep'in o günü hatırlayabilecek yaşta olup olmadığını bile tam bilemiyoruz; ama 1909 Adana olayları olarak bilinen boğazlaşmadan sonra yargılanıp asılanlardan biri olduğunu sandığımız Hacı Mustafa için söylenen ağıdı bugünlere Zeynep taşıdı:

"Ezan okur döne döne
Can veriyor süne süne
Hacı Mustafa asılınca
Şaşmış değirmeni gezer*

Derelerde biter nergis
Anam ağlar gece gündüz
Hacı Mustafa asılınca
Tutuldu ay ile yıldız."

1909 yargılamaları Damar Arıkoğlu'na göre 28 kişinin idamı ile sonuçlanmıştır. Ancak Çukurova'daki boğazlaşma 1909 olaylarıyla bitmemiş, 1919'da çetecilikten idama mahkum edilenler de olmuştur. 1919'da idam edilenlerden biri de, Zeynep'in, o tarihte henüz on sekiz yaşında olduğu söylenen amcası Ali'dir. Anlatılanlara göre, Ali'nin ceza almaktan kurtulması için sorgulamalar esnasında kendisine büyük kolaylıklar gösterilmiştir; ama o, bütün ısrarlara rağmen olaylardaki sorumluluğunu inkar etmeyi reddetmiştir.

Payas, Adana Vilayeti'ne bağlı bir kaza; bu kazadan Zeynep'in taşıyıp getirdiği anonim ağıtlardan biri daha idam öyküsü. Ama Osmanlı'nın astığı bu beyin "günahı"nı bilmiyoruz, kim olduğunu da.

"Adana'dan vali gelir
Topraktan temenna alır
Yedi obanın bir beysi
Kendirde takılı kalır."

---

* Bu dizeyi her seferinde böyle söyledi.

Zeynep, Payas eşrafından Alicülük Hasan Efendi'nin kızıdır; ailenin hali vakti yerindedir. Küçük bir liman kasabası olan Payas'ta Alicülük Hasan Efendi, bağ ve bahçe gelirlerinden başka, ticaretten de hatırı sayılır paralar kazanmaktadır. Zeynep giyinip kuşanmayı sever; açık ve parlak renkleri özellikle tercih etmektedir. Yaşlılığında bile, çocukları, torunları kendisine siyah, gri, kahverengi tonlarında elbiselikler, başörtüleri, yelekler, kazaklar hediye ettiğinde "sevinçle" kabul ederdi etmesine de, bunları kullandığı pek görülmezdi. Daha çocuk yaşta evlenen Zeynep, kocasının ailesinin de hali vakti yerinde olmasına rağmen, kendi ailesinden maddi destekler görmüştür. Damat, Alicülük ailesi tarafından çok sevilmektedir. Sık sık Payas'a gitmekte, baba evinde kalmaktadırlar. Adana ve Halep vilayetlerinin Fransız kuvvetleri tarafından işgalinin ardından, Fransız korkusundan daha büyük olan, geri dönen Ermenilerin intikam alacağı korkusuyla yaşanan "kaç kaç"ta da Payas'tadırlar. Aile, Gâvur Dağları'nın tepesindeki Buzdonduran Yaylası'nda üç ay kalır. İlk işgal günlerinin korkusu atlatılıp gündelik hayatın gailesi başladığında, evliliğinin herhalde üçüncü senesinde, 1334'de doğurduğu ilk çocuğu Hasan ve kocası ile birlikte 1335 senesinin bir gününde yine Payas'ta, Alicülük Hasan Efendi'nin konağındadırlar. Konakta, her zaman olduğu gibi çok sayıda misafir de vardır. Öğlen yemeğinden sonradır ve birden bir manga Fransız askeri evi basar. Selamlığa doluşan askerler evdekilere karşı kaba muamele etmez; ama altınları alırlar. Zeynep, altın liralarla dolu fesini ve boynundaki beşi birliği çıkarıp yavaşça sedirin altına saklar; ama pencereden içeriyi gözleyen bir asker bunu görür. Zeynep'in altınları, evden alınanların arasında küçük bir parçadır. Yıllar boyunca o günü korkuyla anlattı; ama Fransız askerlerinin "kibarlığını" da hiç unutmamıştı.

Gençlik yıllarında kendini "uykucu ve korkak" biri olarak anlatırdı. Korkaklığının kocası öldüğü gün geçtiğini söylerdi; ağır ve derin uykusu daha ilk çocuğunu emzirirken kendisine süt evladı kazandırmış. Hasan daha ancak emekleyen bir bebekken evde yalnızdırlar ve Zeynep yine derin uykularından birindedir. Hasan'ın ağlamaları giderek çığlıklara dönüşür. Akrabalar gelip sürgülü kapıyı vururlar; ama bebeğin ağlama seslerinden başka tek bir ses gelmez içerden. Sonunda kapıyı kırıp girerler. Emin Efendi'nin o sıralarda on – on bir yaşında olan yeğeni Hatice bebeği kaptığı gibi hâlâ uyumakta olan yengesinin iki memesini birden açar, birini Hasan'a verir, ötekini kendi emmeye başlar. Hatice'nin anlattığına göre insan sütü, ne inek ne keçi sütüne benzemez; anlatılmaz bir lezzetteymiş.

Bu olaydan bir yıl sonra, ikinci çocuğu Sultan doğar. Hayatta kalan üç kızı arasında, annesi hakkında konuşmayı sadece Sultan kabul etmedi; adı yüzünden kendisini sevmediğini düşünüyordu. Sultan'ın doğumundan sonra, beş yıl doğum yapmayan Zeynep, 1925 ve 1927'de iki erkek çocuk daha doğurmuştur. Kemal ve Ali.

Çocuk ölümleri konusunda erkeklerle kadınların algıları farklıdır. Erkekler ancak kucaklarına alabildikleri çocukların ölümünü algılayabilirler; ama içinde taşıdığı bebeği

elbette ki erkekten daha fazla hisseden kadın için düşük de bir bebek ölümüdür. Erkekler bu isimsiz bebeklerin ölüm acısını, zor da olsa öğrenebilir; ama kadınlar kadar hissedemezler. Zeynep ilk bebeğini daha on üç - on dört yaşında kaybetmiştir; 1929'da ölen Ali ve 1934'de doğup 1936'da ölen Saadet ise Zeynep ve Emin Efendi'nin kaybettikleri bebeklerdir. Yaşlılığından ölmezden öncesine kadar, uykuya geçmeden önce kaybettiği çocuklarına ağıtlar söyleyen Zeynep'in bu üç bebesi için ağıt söyleyip söylemediğini bilmiyorum.

1936'ya kadar Erzin ve Payas arasında geçen hayatta, Erzinli Hacıhasan ailesinin hali vakti yerinde ve kayınpederi Payas'lı Alicülük Efendi'nin ticaret yaşamı sekteye uğramış, lakin bağ bahçe gelirleri ne kadar iyi olsa da, Emin Efendi için, devler kapısında bir iş edinmenin zamanı gelmiştir. Vergi tahsildarı olarak Kozan'a gider. Aile dokuz kişidir. Zeynep, Emin Efendi, Hasan, Sultan, Kemâl, 1930'da doğan Sulbiye, 1934'de doğan Saadet, 1932'de doğan Ahmet Cemal ve 1935'de doğan Şükran.

Kozan'da geçen dört yıl Zeynep için bir ölüm, bir doğum, bir düğün ve bir torun haberidir. Kucağına aldığı ikinci bebeği Saadet 1936'da ölür, ertesi yıl kızı Sultan bir teğmenle evlenerek Antep'e gider. 1938'de Zeynep Tahsin'i, kızı Sultan ise Gönül'ü doğurur. Seksen beş torunun ilki doğmuştur.

Eskinin kisa yolları modern zamanların araçlarına rağmen uzamıştır. Kozan Payas'a uzaktır ve Zeynep anasının evini özlemektedir.

"Anama söyleyin de yaylasını yaylasın
Yaylasın da gönülcüğün eylesin
Üç kızı var da beni neylesin
Koyma Kadir Mevlam beni gurbette

Teperim teperim de tepe delinmez
Erbişimden çula bulgur serilmez
Akşam olur gözüme uykular gelmez
Koyma Kadir Mevlam beni gurbette."

1939'da vergi tahsildarı Emin Efendi, karısı ve altı çocuğuyla birlikte ticaret yapmak için Erzin'e döner. Ölümünden sonrasına dair anlatılan yoksulluk günleri bu ticaret işlerinin pek de kârlı geçmediğini gösteriyor. 1941 senesinde ailenin son çocuğu İsmet dünyaya gelir. Büyük oğul Hasan askerdedir. Hacıhasanlı mahallesinde, iki göz bir evde dokuz kişi yaşamaktadırlar. Emin Efendi, 1943'te kendi topladığı bir tencere mantarı yeyip öldüğünde Zeynep en büyüğü yirmi beş, en küçüğü iki yaşında yedi çocukla, kırk dört yaşında Erzin'de bir başına kalır. Savaş yıllarıdır ve hanelerin çoğunda yoksulluk vardır.

Hacıhasan Efendi'nin sağ kalan büyük oğlu, Hacıhasan mülkünün en büyük parçası çiftliğin sahibidir; torunlarından biri CHP bucak yöneticisi olup, kireç ocakları işletmektedir. Pamuk ve portakal giderek daha yaygın ve gelir getirici tarımsal ürünler olmaktadır. Ailenin mülk sahipleri, dönemin ekonomik sıkıntılarına rağmen yüksek gelir sahibidir. Çiftliklerde, portakal bahçelerinde, pamuk tarlalarında ücretli tarım işçileri çalıştırmaktadırlar. Ertesi sene büyük oğlu Hasan'ı evlendiren Zeynep, zengin akrabaların işçilerine yemek yaparak tarla ve bahçelere taşımakta, evde kalan çocuklardan Kemal kamyonlarda muavinlik, Sulbiye, Cemal ve Şükran çocuk yaşlarında bahçe ve tarlalarda işçilik yapmaktadır. İşverenleri amcaları ve kuzenleridir; Zeynep'in işçiler için pişirdiği yemeklerden hane halkına düşmekte midir, bilmiyoruz; ama Anadolu'da aile içi emek sömürüsünün boyutları hakkındaki araştırmalar, yoksullukları hakkında ilave fikir verebilir.

Sulbiye bu yıllarda Halkevi'nin açtığı ipek dokuma kursunu birincilikle bitirmiş, kendisine bir dokuma tezgahı hediye edilmiştir. On yedi yaşında, amcalarından birinin oğluyla evlenip Hakkari'ye gidene kadar bu tezgahta dokuduğu ipek kumaşlarla eve katkı sağlamıştır. (Bu kumaşlardan kalan son iki parça, şimdi onun kızlarının salonlarını süslemektedir).

Emin Efendi, ailesini tamamen mülksüz bırakıp göçmemiştir; sağlığında baba mülkünden üstüne kalan bir bahçe ve içinde iki göz ev, küçük bir tarla vardır. Alicülük Hasan Efendi öldükten sonra oğulları kızkardeşlerine, Hacıhasan Efendi'nin oğullarına davrandığından daha cömert davranmış, Zeynep'e bazı mülkler kalmıştır. Bu mülklerden biri, çok ortaklı ve hâlâ başkalarına satılmamış olan Payas'taki Cin Kule'yi çevreleyen arazi arkeolojik sit alanı olup, çay bahçesi olarak kullanılmaktadır. Buzdonduran Yaylası'ndaki armutluk, devletin Dörtyol'da kamulaştırma bedeli ödemeden el koyup narenciye bahçeleri yaptığı söylenen araziler ise hâlâ efsane; ama ölümünden önceki son seçimlerde (1996 öncesi), hasta yatağından kalkıp Payas'tan Erzin'e "Alu Ok"a mührü basmak için giden Zeynep, Cumhuriyet'ten de onun partisinden de hiç şikayetçi olmamış, sonuna kadar sadık bir CHP'li olarak kalmıştır.

Kayseri'de o zamanlar Demokrat bir polis memuru olan ikinci damadı, Sulbiye'yle evlenmeden CHP'nin gadrine uğramış ve Hakkari'ye tayin edilmiştir. Düğünden sonra bir mitil ve döşek, ağabeyi Hasan'ın Sulbiye'ye düğün hediyesi olarak verdiği bir çantayla yeni evliler Çukurova'dan Cilo Dağları'na gitmişlerdir. Polis memurunun Hakkari'de yazdığı şiir, Zeynep'in kızını nasıl bir yere gönderdiğini anlatmakta yardımcı olabilir:

> "Bu Kürtler başına poşi takıyor
> Onun da üstüne agil sarıyor
> Görünce insanın aklı şaşıyor..."'

' Yirmi yedi yaşında bir polis memurunun Hakkari'deki ilk günlerinde yazdığı bu şiir, Hakkari hakkındaki aktarımlarının sadece biridir. Buna, Hakkari halkının misafirperverliği muhakkak eklenmelidir. Kış

1950'de millet "Yeter! Söz Bizim" deyip Demokrat Parti'yi iktidara getirince damadın tayini Adana'ya çıkmış ve Zeynep'le çocukları için yeni bir imkan doğmuştur.

1950'de Zeynep, Cemal, Şükran Tahsin ve İsmet ile birlikte halâ Erzin'de yaşamaktadır. 1953'de, yanında kalan çocukları Tahsin ve İsmet ile birlikte Adana'ya, kızı Sulbiye'nin evine taşınır. Kendisi orta okul ikinci sınıfta okuldan alındığı için zor durumda olanları okutmaya meraklı olan damadının yeğenleriyle de birlikte dokuza ulaşan hane nüfusunun ev ekonomisini zorlamasından olsa gerek, Zeynep'in ağabeyi Adana'da bacısına bir ev tutar bir yıl sonra. Zeynep Tahsin ve İsmet'le Adana'ya taşınmadan önce Cemal de bu evde kalmış ve 1952 yılında Yapı Sanat Lisesi'nden mezun olmuştur. Ardından Zonguldak'ta iki yıl inşaat teknik okuluna devam eden Cemal 1954'de D.S.İ. Bölge Müdürlüğü'nde inşaat teknisyeni olarak göreve başlamıştır.

Ailenin en eğitimlisi olan Cemal, D.S.İ. Bölge Müdürlüğü'nde teknisyen olarak işe başladığında Selahattin Kılıç Bölge Müdürü, Süleyman Demirel ise Genel Müdür'dür. Aile efsanesine göre, D.S.İ.'deki memuriyetinin beşinci yılında, Cemal'in çalışkanlığından pek memnun olan Barajlar Kralı, "Bak Cemal, biz bugün var yarın yokuz. Hazır burdayken seni İstanbul'a tayin edelim de mühendislik fakültesinde eğitimini tamamla" demiş. Demirel'in bunu demiş olacağına ve olmayacağına dair iki kanıt da cümlenin içinde var. Cemal, D.S.İ.'nden maaş alarak 1963'de Yıldız Teknik'i bitirdi; ama Süleyman Demirel hâlâ var.

1964'de Cemal'in henüz 32 yaşındayken ölümü Zeynep için ilk yetişkin evlat acısıydı.

> "Eridi dağlar eridi
> Üstünü duman bürüdü
> Cemal oğlum diye diye
> Dilim damağım kurudu."

Ama bütün çocuklarının en kıymetlisi, daha 2 yaşına gelmeden yetim kalan İsmet oldu. İsmet, Y.S.E. Bölge Müdürlüğü'ndeki kadastro teknisyenliğini ölene kadar sürdürdü. 1968'de evlenince Zeynep'i de yanına, Adana'ya aldı ve Zeynep 1977'ye kadar Adana'da İsmet, karısı Şükür, torunları Zeynep ve Cemal'le yaşadı. Bundan sonraki hayatı, kızları, boşanmalarıyla evlilikleri arasında yalnız kalan oğlu Tahsin ve kızlarının evinde sürdü gitti. 1980'le 1995 arasında birkaç defa "bir demliğine" (ölmek için) Ankara'ya geldi, öbür dünyada güzel karşılanmak için saçlarının ve ellerinin kınasını eksik etmedi; ama her seferinde ölemeden Erzin'e ya da Payas'a döndü. 1989'da, ilk

günü aş eren ve canı yaz meyveleri çeken Zeynep'in kızı için bir sepet dolusu meyve gönderen Kürt de bu hikayelerin kahramanları arasındadır. Öksüz ve yetim çocukluğunda, yatağı ağabeyinin karısı tarafından köpek kulübesinin önüne atılan polis memuru için bu sepet de poşili ve agilli "vahşi" Kürt görüntüsü kadar şaşırtıcı olmalı.

torunun ikiz torunları doğdu. Torunun torunları Yaprak'la Başak'ı kucağına alan Zeynep, kendi inancına göre, cennetlik oldu.

Zeynep'in ağzından ilk söylendiğinde dinlediğim tek ağıt 1977'de, İsmet'in tabutu Erzin'e geldiğinde söylenmişti.

"Şöyle durun ben varayım
Açın yüzünü göreyim
Uzak yollardan gelmiş
Kekilini ben tarayım."

Cemal'in 1964'deki erken ölümünün ardından, 1971'de Hasan, 1982'de Kemal öldü. Bebek ölümleri dışında ilk torun acısını 1974'de Leyla'nın ölümünde yaşadı. 1979'da, kocasının adını taşıyan yetişkin torunu Emin, bir başka Sultan'ın aşk acısının da körüklediği bir bunalım anında intihar etti. Zeynep her ölüm için bir ağıt söyledi; ama ne yazık ki bunların çoğu yok olup gitti. 2 Ocak 1993'te, kendisini Payas ve Erzin taraflarındaki son ziyaretimde, Erzin'de, fotoğrafta görülen bir göz evinde, şimdi elde kalan ağıtlarını kaydetmiştim. Küçük kızı Şükran'ın demlediği ve biter bitmez tazelediği çaylarımızı içerken, benim yüzümden sürekli geçmişi hatırlamaktan yorulup, bir dörtlükle birden kesmişti konuyu.

"Masayı ortaya korlar
Misafirler başına otururlar
Ev sahibinin beli bükülük
Söyler onlara ağıtlar."

1995'de, ölümünden tam bir yıl önce, Tahsin de öldü. Bu haber Zeynep'ten aylarca saklandı. Artık, ömrü hastalara ve yaşlılara bakmakla geçmiş olan ve eğer bu dünyada yaptıkları için cenneti hak edecek olanlar varsa bunların başında gelen Şükran'la, Payas'ta yaşıyordu. Son haberi Şükran anlatıyor:

"Bir gün öğlen namazı kılıyordum, anam da sedirde yatıyordu. Ben namazdayken telefon çaldı, açamadım. Namaz bittikten sonra anam, 'Şükran, Tahsin arıyodu heralde' dedi. Kalkıp yanına oturdum. 'Bak Ana' dedim, 'senin kaç tane oğlun öldü?' 'Dört tane' dedi. 'Tahsin de ölse ne kalır?' dedim. 'Ne kalır?' dedi. 'Bak işte Ana, Tahsin de öldü, üç kızla kaldın işte' dedim. Hiç sesini çıkarmadı."

Herhalde artık ağlayacak mecali kalmamıştı. Zeynep, Şükran'ın anlatmasıyla, 19 Ekim 1996 günü sessiz sedasız yatağında öldü.

Özet:
Bu çalışmada Anadolu'dan Erzin-Payas'ta, II. Meşrutiyet'in ilanından önce doğan, çocuklarının ölümünü ve 85 torununun doğumunu gören bir kadının, Zeynep'in (ölm. 1996) öyküsü anlatılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Erzin, Payas, Fransız İşgali, aile tarihi

Abstract:
This is the story of Zeynep (d. 1996), an Anatolian woman from Erzin-Payas; born before the Second Constitutional Period, she lived to see the deaths of her children and the births of 85 grandchildren.

Keywords: Erzin, Payas, French occupation, family history

80 Yıllık Ömürde, 72 Yıllık Cumhuriyet Tanıklığı: "Mehmet Ali Eke"**

Temuçin F. ERTAN*

Giriş:

Tarih, sosyal bilimler arasında insanı kavrayan ve kuşatan bilim dallarından biridir. Bu nedenle hemen herkes tarihle ilgilenmiş, derinliklerini incelemeye çalışmış, zaman ve mekan açısından uzak-yakın demeden geçmişi merak etmiş ve öğrenme arzusu duymuştur. Tarihin bir toplumun hafızası olduğu gerçeğinden hareketle, yaşanan geçmişle, bugünü anlamaya ve gelecekle ilgili öngörülerde bulunmaya çaba sarf etmiştir.

Tarihin toplumsal gelişmelerin bir sonucu olduğu herkes tarafından kabul edilmekle birlikte, zaman zaman kişilerin ön plana çıktığı ve bu kişilerin tarihsel olaylar üzerinde belirleyiciliğe yakın etkilerinin bulunduğu da görülmüştür. Devlet adamları, bilim adamları, komutanlar, filozoflar ve hatta sıra dışı muhalifler zaman zaman tarihe yön vermişler ve bu yüzden de tarihi bir vak'a olarak ele alınmaya ve incelenmeye değer bulunmuşlardır. Bu bağlamda biyografi; din, devlet yönetimi, bilim, sanat ve ekonomi gibi alanlarda çağına ve sonrasına yön vermiş, tanınmış insanların yaşam öyküleri olarak tarih biliminin vazgeçilmez araştırma alanlarından ve kaynaklarından biri olmuştur.

Biyografik bir çalışmada söz konusu kişi; ailesi, yetiştiği çevre, varsa öğrenim süreci, mücadeleleri, başarıları ya da başarısızlıkları, bunlarda etkili olan maddi ve manevi ögeler göz önünde tutularak ele alınır. Tarihte yaşananların açıklanması ve

* Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi.

yorumlanması açısından tarih bilimine ciddi katkılar sağlayan biyografiler, bir toplumun siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel geçmişlerinin açıklanmasında ve anlaşılmasında önemli rol oynarlar.

Savaş kazanan muzaffer komutan, insanlığa yön veren bir düşünür, önemli bir buluşu gerçekleştiren bilim adamı, bir devlet kuran ya da yıkan siyasi önder, sanatta yeni bir anlayış geliştiren sanatçı biyografik bir çalışmanın konusu olabilir. Zaten yaygın olan biyografik çalışma türü de budur. Oysa tarih sadece, tarihin yazımıyla ön plana çıkarılan ve sıra dışı olarak görülen kişilerin ürünü değildir. Türkler için İstanbul'un fethi kadar, II. Viyana kuşatması sırasındaki bozgun da tarihtir. Daha kısa ve açık bir ifadeyle tarih yapmak ve tarihe geçmek için kazanmak ya da kaybetmek belirleyici değildir. Bir kişinin tarihe damgasını vurması, o kişinin yaptıkları kadar, sonraki dönemlerde tarihi kaleme alan tarihçilerin yazım tarzları ve tercihleriyle de ilgilidir.

Bir bakıma tarihin her döneminde ve her toplumda meçhul kahramanlar bulunur. Aslında tarihte incelenme konusu olmak için kahraman olmak temel koşul olmamalıdır. Olaya, sürece ve yaşananlara tanık olan ortalama bir kişi de, tarih bilimi ile uğraşanlar tarafından yaşam deneyimleri açısından ele alındığında ortaya ilginç sonuçlar çıkabilir. Bir bilim adamının önemli buluşunu gerçekleştirirken, yanında bulunanlar ve olaya tanık olanlar; savaş kazanan bir komutanın ordusunda bulunan diğer komutan ve askerler; ihtilalci bir önderin yanındaki milisler; toplumsal değişimi bire bir yaşamış olan kitleler de tarihin yapılmasında doğrudan rol oynamışlar ve söz konusu süreçlerde yer almışlardır.

Sıradan görülen ve literatüre dahi geçmeyen pek çok insanın da, yaşadıkları anı kendilerine göre algıladıkları ve yorumladıkları bir gerçektir. Bu yorum belki de daha saf, daha yalın ve daha kaygısız bir yorumdur. Bu kişilerin yaşadıkları ile ilgili olarak sistematik anıları ve ilgi odağı olan mülakatları yoktur. Büyük bir olasılıkla da bu kişilere en yakınları bile, hayatları boyunca, özel yaşamları dışında herhangi bir soru sormamışlardır. Ancak böylesi soruların sorulmamış olması, tarihsel süreçte yer alan ferdin deneyimlerinin değerini azaltmaz.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Mehmet Ali Eke'nin de yazılı basılmış veya basılmamış herhangi bir eseri ya da kaleme aldığı anısı yoktur. Ama yaşadıkları, tanık olduğu olaylar ve bulunduğu ortamlar vardır. Monarşi'den Cumhuriyet'e, tek partili dönemden çok partili yaşama, otoriter uygulamalardan katılımcı ve çoğulcu yönetime geçiş süreçlerine tanık olmuştur. Onun hayatının akışı içinde izlenebilen tarih, karşımıza yeni kuşak Türk insanının meraklı bir panoramasını çıkarmaktadır. Askerdir, ülkesi için kaygılı bir yurttaştır, bir sendikacıdır, bir babadır. Köklü bir imparatorluğun çöküş acıları içinde doğmuş, yeni bir devletin doğuş sancıları içinde büyümüş ve cumhuriyetin ilk kuşağı olarak yetişmiştir. Türk modernleşmesinin en keskin virajı olan Atatürk döneminin aracısız tanığıdır. Yaşadıkları vardır, bu yaşadıklarının zihninde

bıraktığı izler kimliğinin oluşmasında temel belirleyiciler olmuştur. O halde onun bıraktığı el değmemiş ve çoğunluğu resmi olmayan belgelere dayanılarak yapılacak bir araştırma, bir insan olarak Mehmet Ali Eke'yi tanımaya yol açacağı gibi, Türk toplumunun belli bir dönemine ışık tutacak bir süreci açıklamaya katkı sağlayabilir.

Mehmet Ali Eke'nin Çocukluğu ve İlköğrenimi

Mehmet Ali Eke, 1331 (1915) yılında Kargı'da doğdu. Kargı günümüzde Çorum'a bağlı bir ilçedir. Orta ve doğu kesimleri Kızılırmak ile kollarından olan Devrez çayının vadileriyle yarılmış olan Kargı, Ilgaz ve Köroğlu dağlarının uzantıları nedeniyle engebeli bir arazi yapısına sahiptir. Bizans döneminde kurulduğu sanılan Kargı, 14. yüzyıl sonlarında Osmanlı topraklarına katılmıştı. Adının, eskiden bölgede kargı üretimi yapılmasından kaynaklandığı sanılmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında bucak merkezi olan kasaba, 1936'da ilçe merkezi yapılarak Kastamonu'ya, 1953 yılında ise Çorum'a bağlanmıştı.

Kargı'nın geçmişinin derinliği, bugün ilçede bulunan bazı tarihi eserlerden de anlaşılmaktadır. İlçe sınırları içinde Roma ve Bizans dönemlerinden kaldığı tahmin edilen kaya mezarları Kargı'nın ne denli eski bir tarihinin olduğunun canlı kanıtlarıdır. Hacıhamza bucağında bulunan camii, sıbyan mektebi, han ve hamamdan oluşan Sinan Paşa Külliyesi 16. yüzyıla ait bir eserlerdir. Yıkıntı halinde bulunan surların 1734 yılında yapıldığı sanılmaktadır. Kargı'nın tarihine tanıklık eden bir başka eser ise IV. Murat'ın Karakese Köyünde ölen karısı Mihri Hatun[1] için yaptırmış olduğu camii ve hamamdır. Bu arada 1500'lerde inşa edildiği tahmin edilen Oğuzköy Camii de Kargı'da bulunan bir diğer tarihi eserdir.

Mehmet Ali Eke'nin doğduğu yerleşim merkezinin derin bir geçmişe sahip olmasının, onun yaşamına ciddi bir etki yaptığını akla getirmektedir. Mehmet Ali Eke'nin doğduğu coğrafya kadar, yaşama gözlerini açtığı yıl olan 1915'de sıradan bir yıl değildir. 1915 yılı, I. Dünya Savaşı'nın en çetin çatışmalarının olduğu ve Osmanlı Devleti'nin aynı anda birçok cephede savaştığı bir yıldır. Türk orduları 1915'te bir yandan Çanakkale Cephesinde İtilaf donanmasına karşı tarihi bir direnişi gerçekleştirirken, diğer yandan da Kafkas Cephesinde Rus Ordularının yanı sıra Ermeni milisleri ve doğa şartlarıyla da dramatik bir mücadeleye girişmişti. Yine Süveyş Kanalı'na Cemal Paşa komutasında düzenlenen harekat da aynı yıla rastlamaktadır.

Savaşlarla ilgili olarak, sonraki dönemlerde çoğunlukla genel değerlendirmeler yapılır. Bu değerlendirmeler daha çok bir ülkedeki askeri, idari ve ekonomik gelişmeler çerçevesindedir. Herhangi bir savaşın sonuçları da bu çerçevede rakamlarla ifade

1 Mehmet Ali Eke'nin soykütüğü incelendiğinde Mihriye isminin iki yerde geçtiği görülür. Bu isimlerin verilmesinin nedeni IV. Murat'ın karısı Mihri Hatun olsa gerek. Ayrıca bugün Mehmet Ali Eke'nin ailesinden hayatta kalanların nüfus kağıtlarında mahalle adı olarak Mihrihatun geçmektedir.

edilir. Ölü sayısı, yaralı sayısı, kayıp sayısı, yıkılan bina sayısı ve savaş maliyeti birer matematiksel kavram olarak sunulur ve savaşın sonuçları olarak zihinlerdeki yerini alır. Oysa hemen her savaşın toplumsal ve bireysel etkileri de vardır. Toplam rakamlar arasında verilen ölü, yaralı ve kayıpların her biri aslında bir insandır, yakınları vardır ve bekleyenleri bulunur. Bu anlamda, savaş, sadece çatışma ve çatışmanın rakamsal sonuçları değildir. Savaş yıllarında insanların beklentileri, gündelik yaşamları, çektikleri sıkıntılar ve ölümler karşısındaki tutumları da rakam olarak sunulan sonuçlar kadar, belki de daha fazla önemlidir. Savaşların bu yönü zaman zaman romanlarda, öykülerde, sinemada ve bazı belgesellerde karşımıza çıkarlar. Oysa savaşın insan yaşamını doğrudan etkileyen yönü, bireyin hayalleri veya hayal kırıklıkları da akademik açıdan incelenmeğe değer konulardır.

I. Dünya Savaşı'na da bu açıdan bakıldığında, bu savaşın Mehmet Ali ve ailesi için de yaşamsal önemi vardır. Savaş yıllarında doğan, yürümeyi ve konuşmayı savaşın sıkıntıları arasında öğrenen Mehmet Ali'nin ailesinde de, hemen her ailede olduğu gibi şehit vardır. Babasının kardeşi Çanakkale'de yaralandıktan sonra memleketine dönmüş ve ardından yeniden görev aldığı Doğu Cephesinde şehit olmuştur. Bu şehitlik Mehmet Ali'nin yaşamını ve babasıyla olan bağlarını da yakından etkileyecektir.

Mehmet Ali Eke'nin babasının adı Galip, annesinin adı ise Fatma idi. Kendisinden başka Enver ve Bedriye isimli iki kardeşi daha vardı. Mehmet Ali Eke'nin aile kütüğü ile ilgili olarak dört kuşak geriye gitmek mümkündür. Mehmet Ali Eke'nin çeşitli kurumlara vermiş olduğu belgelerde aile adı Hacı Müştak olarak geçmektedir. Babası Galip Efendi'nin dedesi Hacı Kadı Müştak Efendi idi.[2] Hacı Müştak Efendi'nin bir süre Mekke'de kadılık yaptığı tahmin edilmektedir. Mehmet Ali'nin babası Galip Efendi, ilk eşi Fadime Hanım'ın kolera salgını sırasında ölmesi üzerine savaş sırasında şehit olan kardeşi Saffet'in[3] dul eşi ile evlenmişti ya da evlendirilmişti. Bu nedenle Mehmet Ali'nin çocukluğu anneannesinin yanında geçmişti. Bu bilgilerden anlaşılacağı gibi Galip Efendinin ilk eşi ve kardeşi farklı şekillerde de olsa birbirlerine çok yakın zamanlarda ölmüşlerdir. Bu ölümler Galip Efendi'yi belki de hiç arzu etmediği

2 18 yıl Mekke'de kadılık yapmış olan Hacı Kadı Müştak'ın babası Kara İsmail olarak bilinen bir kişidir. Kara İsmail, Kargı'nın dayanmış olduğu dağın ardındaki yerleşim merkezi olan Boyabat'ın Kızıloğlan köyünden gelip, Kargı'ya yerleşmiştir. Hacı Müştak Efendi'nin sonraki görev yeri Erzincan'dır. Oğullarından biri olan (Mehmet Ali Eke'nin babasının amcası) İsmail Hakkı, burada bir süre gönüllü neferlik yaptıktan sonra, Trablusgarp Savaşı'na gönüllü katılmış ve bundan dolayı da savaş sonrasında zabit olmuştur. Bu bilgilerin ışığında Mehmet Ali Eke'nin kendisi gibi, ailesinin de yaşamında, Doğu Anadolu'nun ve askerlik mesleğinin ayrı bir yeri olduğu söylenebilir.

3 Galip Efendi'nin kardeşi Saffet Çanakkale Savaşları sırasında yaralanmış ve bir süre için memleketine dönmuştür. Çanakkale'de görev yapan birliklerinin Doğu Cephesine aktarılması sırasında Sivas yakınlarında ölmüştür. Saffet'in daha önce almış olduğu yara yüzünden mi, yoksa yeni bir çatışmada mı şehit düştüğü kesin bilinmemektedir.

koşullarda bir evliliğe zorlamıştı. Galip Efendi kolundaki sakatlık nedeniyle askerlik yapmamış ve savaşa da fiilen katılmamıştı. Bu yüzden Galip Efendi savaş yıllarında kahvehane işletmişti.[4]

I. Dünya Savaşı, Mehmet Ali'nin yaşamındaki ilk savaş olmakla birlikte son savaş olmayacaktır. Anadolu'nun işgal edilmesi üzerine başlayan Kurtuluş Savaşı sırasında 5-6 yaşlarında bir çocuktur ve çok küçük yaşta olmasına karşın, bu savaşın bütün olumsuzluklarından doğrudan etkilenmişti. 1921 yılında çıkarılan Tekalif-i Milliye Emirleri çerçevesinde tek binek hayvanları olan katırın, Tekalif-i Milliye Komisyonu tarafından alınması yaşamlarını daha da zorlaştırmıştı. Bu zorluğun Kurtuluş savaşı karşıtlığına dönüştüğü söylenemez. Hemen herkes gibi Mehmet Ali'nin ailesi de savaşın kazanılmasında üzerine düşen görevi yapmaya çalışmıştı. Ayrıca yurdun kurtarılmasından sonra kurulan yeni devlet, bu katırın bedelini Mehmet Ali'nin anneannesine altın değerinden ödemişti.

Anadolu'nun işgal altında bulunmasının Mehmet Ali'ye getirdiği olumsuzluklarından bir başkası da, ilköğretimine oldukça geç başlamış olmasıdır. Mehmet Ali'nin ilkokul yılları genç cumhuriyetin de yeniden inşa yıllarıdır. Osmanlı vatandaşı olarak dünyaya gelen Mehmet Ali, cumhuriyetin birinci kuşağı olarak yaşanan değişimin, yarattığı sancının ve değişim karşıtlığının canlı tanıklarından biridir. Mehmet Ali Eke'nin Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü sonrasında ilköğretime başladığı ve yeni eğitim anlayışının uygulandığı ilk öğrenci kitlesi arasında yer aldığı büyük ihtimaldir. Mehmet Ali Eke, mektep-medrese ikiliğinin kaldırılmasından sonra hayata geçen modern anlamdaki Cumhuriyet eğitim sistemi ile öğrenim hayatına başlayan ve sürdüren ilk kuşağa mensup cumhuriyet yurttaşıdır. Eldeki fotoğraftan karma eğitim veren ve döneme göre modern eğitim metotlarını uygulayan bir ilkokula devam ettiği anlaşılmaktadır (Fotoğraf-1). Fotoğrafta görülen öğretmen Pelitözülü Hilmi Hoca'dır. Sonraki yıllarda Güneş soyadını alacak olan Hilmi Hoca, mesleğinin ilk yıllarında sarıklı ve cübbeli bir şekilde görev yaparken, Tevhid-i Tedrisat Kanunu sonrasında modern görünüme bürünmüştür. Bu biçimsel değişim bir öğretmenin modernleşme karşısındaki hızlı uyumunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca değişimin sadece biçimsel değil, aynı zamanda bir öğretmenin zihninde gerçekleştiği söylenebilir.

Halifeliğin kaldırılması ve Medeni Kanun'un kabulü gibi toplum yaşamını yakından ilgilendiren değişimleri ilkokul sıralarında yaşadı. Eğitim kurumlarını doğrudan etkileyen Maarif Teşkilatı Hakkındaki Kanun'nun çıkarıldığı ve ilk uygulandığı dönemde ilkokulda öğrenci idi. Bütün bunlara ek olarak saat ve takvim değişikliği sonucu, zaman kavramının da yeniden şekillendiği bir dönemde ilkokulda öğrenci olduğu düşünülürse,

4 Galip Efendi 1923 yılında, 29 yaşında iken ölmüştür. Böylece anneannesinin yanında kalan Mehmet Ali Eke, daha 8 yaşına gelmeden babasını da kaybetmiştir.

Fotoğraf: 1

bu yenilikleri benimsemesi daha da kolay oldu, toplumun yeniden şekillendirilmesi projesinde sorun yaratmayacak cumhuriyet kuşağına ait bir birey olarak yetişti. Daha kısa ve açık bir deyimle Mehmet Ali, cumhuriyetle birlikte büyümekle kalmıyor, aynı zamanda biçimsel ve düşünsel değişikliği de bire bir yaşıyordu.

İlkokulu 1931 yılında tamamlamış olması, alfabe değişikliğini bizzat yaşadığını göstermektedir. Okula Arap alfabesiyle başladı, Latin alfabesiyle mezun oldu. O dönemde matbu bir şahadetname bulunmaması gerekçesiyle, ilkokulu tamamlamasıyla ilgili olarak kendisine geçici bir tasdikname verildi.

Askerlik Mesleğine Giriş ve Faaliyetleri

1932 yılında Milli Müdafaa Vekaleti'ne bağlı olan İstanbul Küçük Zabit Hazırlama Mektebine müracaat eden Mehmet Ali Eke'nin başvuru belgesinden anlaşıldığı üzere, bu tarihte annesini ve babasını kaybetmiş durumdadır. Bu başvuru belgesinde Mehmet Ali'nin ailesinden kalan herhangi bir servetinin bulunmadığı ve kefilinin de o dönemde kaymakam olan amcası Nimet Bey olduğu görülmektedir. Yine aynı belgede anneannesinin himayesinde yaşadığı anlaşılmaktadır.

Mehmet Ali, İstanbul'daki Zeytinburnu Gedikli Küçük Zabit Hazırlama Mektebi için girdiği sınavı kazandı ve 22 Mayıs 1932'de bu okulda askeri öğrenime başladı.

1932 yılında geriye dönük olarak, genç cumhuriyetin yaklaşık ilk on yıllık gelişimine bakıldığında, üst yapı ile ilgili çok sayıda köklü değişimin gerçekleştiğini, ancak, toplumun refah düzeyinin ve ekonomik anlamdaki yaşamının geçmişe göre çok da fazla değişmediğini söylemek mümkündür. Bütün bunlara karşılık bir de 1929 dünya ekonomik bunalımının Türkiye'yi olumsuz etkilemesi, Mehmet Ali'nin de yaşamında ciddi zorluklar yarattı.

Türkiye'nin 1929 yılında tüm dünyayı sarsan ekonomik bunalımın olumsuz etkilerinden sıyrılmağa çalıştığı ve devletçi ekonomik politikayı benimsediği bir dönemde, Mehmet Ali Eke de bundan sonraki yaşamını belirleyecek olan askerlik mesleğine ilk adımı attı. Mehmet Ali Eke'ye okulun vermiş olduğu sağlık cüzdanı incelendiğinde herhangi bir kalıcı hastalığının bulunmadığı görülmektedir.[5] O dönemde Zabit Hazırlama Mektebi öğrencilerinin periyodik olarak sağlık kontrolünden geçirilmeleri son derece dikkat çekici bir uygulamadır. Ancak o dönemde 15-16 yaşlarında bulunan ve çocukluktan gençliğe geçiş dönemini yaşayan Mehmet Ali'nin boyu ve kilosunun çok da fazla olduğu söylenemez. 1 Temmuz 1932'de boyu 1.52 cm, kilosu 54 kg iken, 3 Şubat 1933'te yapılan muayenede boyu 1.54 cm'ye ulaşırken, kilosu değişmemişti. Sonraki dönemdeki muayenede boyunun 1.57 cm'ye, kilosunun ise 55 kg'a yükseldiği anlaşılmaktadır. 1.57 cm'lik bir boy uzunluğunun 17 yaşındaki bir askeri öğrenci için yeterli olmadığı düşünülebilir.

Mehmet Ali Eke, 20 Nisan 1934'te mezun olduktan sonra askerlik mesleğine fiilen başladı. 1 Eylül 1934'te onbaşılığa terfi eden Mehmet Ali Eke, altı aylık bir stajdan sonra, 1 Şubat 1935'te İstanbul'daki Maltepe Gedikli Zabit Okulu'nda yeni bir eğitime başladı. Burada bir yıla yakın bir zaman eğitim gördükten sonra 30 Kasım 1935'te mezun oldu, 1726 sicil numarasıyla ve *Gedikli Çavuş* rütbesiyle orduya katıldı. Mehmet Ali Eke için Gedikli Zabit Okulunu bitirmek bir son değil, yaşamı için bir başlangıç oldu. Mehmet Ali Eke'nin kur'a sonucu belirlenen ilk görev yeri Kastamonu idi. 4. Kolorduya bağlı 8. tümen bünyesindeki, 131. piyade alayı, 2. tabur, 7. bölük 2. takımda göreve başladı (Fotoğraf-2)[6].

Mehmet Ali Eke'nin ilk atama belgesindeki bilgiler incelendiğinde aile adının *"Kadıoğlu"* olduğu ve bu tarihte henüz soyadı almadığı görülmektedir. Bundan da, 21 Haziran 1934'te çıkarılan ve 1 Ocak 1935'ten itibaren yürürlüğe giren Soyadı Kanunu karşısında, soyadı almak için Mehmet Ali ve ailesinin pek de acele etmedikleri

5 Mehmet Ali Eke'nin askerlik görevine ilk başladığı anda hazırlanan belgede gözlerinin biraz rahatsız olduğu belirtilmektedir. Bu göz rahatsızlığı o dönemde tedavi edilmesine karşın, tam iyileşme görülememiştir. Bu rahatsızlık Mehmet Ali Eke'nin meslek hayatının gidişatını ciddi şekilde etkileyecektir.

6 Mehmet Al Eke'nin büyük oğlu Galip Eke de bir piyade subayıdır. Galip Eke'nin askerlik mesleğine babasının ilk atandığı birlik olan 131. piyade alayında başlaması ilginç bir rastlantıdır.

Fotoğraf: 2

anlaşılmaktadır[7]. Sonraki dönemlerde Mehmet Ali'nin *"Eke"* soyadını almasında büyük amcası Müştak Bey'in doğrudan etkisi oldu. Aile adı *"Kadıoğlu"*'nun soyadı olarak benimsenmemesi ilginçtir.

Mehmet Ali'nin, Gedikli Çavuş rütbesinde iken katıldığı ve muhtemelen terfi için yapılan tarih ve yurt bilgisi dersi ile ilgili yazılı bir sınavdaki soruların ve verdiği cevapların, dönemin sınav tarzına ışık tutacağı düşünülerek aynen aktarılması uygun görülmektedir:

"S.1: Tarih kaç zamana ayrılır, İstanbul'un zaptı ne vakit kimin tarafından ve nasıl yapılmıştır?
S.2: Çanakkale Harbinde Kaymakam Mustafa Kemal Bey kimdir?
S.3: Türkiye Cumhuriyetinin ilanı ne zamandır?
S.4: Türkiye'de saylav ve Reisicumhur intihabı nasıl yapılır?

C.1: Tarih 4 zamana ayrılır. Eski zaman, orta zaman, yeni zaman, en yakın zaman. İstanbul'un zaptı: 1453 tarihinde mayısın yirmi dokuzuncu günü zapt edildi. İstanbul Fatih Sultan Mehmet'in zamanında zapt edildi. 200.000kişilik bir ordu ile İstanbulu 53 [gün] *muhasarada bıraktı Macaristan'dan getirdiği mühendislere büyük çaplı toplar döktürdü Bu topların açtığı büyük delikten 29 Mayıs 1453 tarihinde İstanbul'u zaptetti. Şarki Roma İmparatorluğuna nihayet verilerek yerine Osmanlı İmparatorluğu kuruldu. İşte İstanbul'un zaptı ile orta zamana nihayet verildi yeni zaman kuruldu.*
C.2: Büyük harpte Çanakkalede 19 fırka komutanı iki düşmanı Çanakkale'ye sokmadı denize döktü. Kemal Bey Anafartalar kahramanıdır. İstiklal Harbinde de bütün düşmanları denize döktü cumhuriyeti kurdu şimdi cumhur reisimiz Atatürk'tür.

7 Soyadı Kanunu ile ilgili devlet ve halkın tutumu için bkz. Temuçin F. Ertan "Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu", *Kebikeç. İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi,* Sayı: 10, 2000, 255-272

C.3: Türkiye Cumhuriyetinin ilanı 29 Teşrin 1923 tarihindedir.
C.4: Türkiyede saylav her dört senede bir intihap edilir. Ulus ilk defa kendi aralarında rey vererek müntehibi saniler seçer, bunlar da akıllarına [göre?] *rey vererek içlerinden bir tanesini saylav olarak seçerler 40 000 kişiden bir saylav seçilir Saylavlar da kendi aralarında rey vererek içlerinden reisi cumhurlarını seçer."*

Fotoğraf: 3

1 Aralık 1937 tarihinde yapılan sınavda, o tarihte 22 yaşında bulunan ve genç bir Gedikli Çavuş olan Mehmet Ali Eke'nin, verdiği cevapların değerlendirme heyeti tarafından yeterli görüldüğü ve tam puan (5) verilerek başarılı bulunduğu anlaşılmaktadır. Mehmet Ali Eke bu sınav sonrasında Gedikli Başçavuş Muavini rütbesine yükseltildi. O dönemde silahlı kuvvetlerde terfi edebilmek için belli koşulların arandığı ve sınavda başarılı olmanın şart olduğu görülmektedir. Bu da sırası gelenin kendiliğinden terfi ettirilmesi uygulamasının bulunmadığını ve terfi işleminde seçici davranıldığını göstermektedir.

Mehmet Ali Eke'nin Türk devrimi karşısındaki tutumu da incelenmeğe değer bir konudur. Türk devriminde gerçekleştirilen yeniliklerin hemen hepsine uyum sağladığı ve bir silahlı kuvvetler mensubu olarak cumhuriyet yurttaşı kimliğini de benimsediği bir gerçektir. Kılık-kıyafetle ilgili modernleşme çabaları karşısındaki tepkisinin ne denli olumlu olduğunun kanıtı bir fotoğrafta görülmektedir (Fotoğraf-3).

1937, Mehmet Ali Eke için sınavda başarılı olduğu ve terfi ettiği bir yıl olurken, Türkiye açısından sıkıntılı bir dönemin başlangıcını teşkil eder. 1937 yılında Tunceli'de, Türkiye'de bugün de tartışma konusu olan ve bir isyan niteliğine bürünen olaylar başladı.[8]

8 Tunceli olaylarıyla ilgili olarak bkz. Suat Akgül, *Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerekçeleri*, İstanbul, 1972 ve Faik Bulut, *Belgelerle Dersim Raporları*, İstanbul, 1992.

Osmanlı Devleti zamanında uzun yıllar yurtluk ve ocaklık biçiminde özerk olarak yönetilen Dersim bölgesinde, gerek bölgenin doğal koşulları, gerekse aşiret yapısının yaygınlığı nedeniyle merkezi otorite kurulamamıştı. Cumhuriyet'in ilanından sonra, bölgede aşiret düzenini yok etmek ve devlet otoritesini sağlamak için ciddi girişimler başladı. 1925 yılındaki Şeyh Sait İsyanı ve 1930'da Ağrı'da çıkan isyan, bölgede genç Cumhuriyet'in otorite kurmak yolundaki yapısal düzenlenmelerini geciktirdi. Bu tür isyanlar genelde asayiş ile ilgili önlemlere ağırlık verilmesine yol açtı.

1935 yılında Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun çıkarıldı. Bu kanun ile Tunceli'ye askeri bir vali tayin edilecekti. Bu vali aynı zamanda Dördüncü Umumi Müfettiş görevini de üstlenerek, idari, askeri ve adli yetkilere sahip olacaktı. Geniş yetkilerle donatılacak olan vali, ilde yaşayan kişileri ve aileleri, gerekli gördüğü takdirde il sınırında başka bir yere nakletmek ve il sınırları dışına çıkarmak yetkisi de taşıyacaktı.

Her yönüyle, ne pahasına olursa olsun iç güvenliği sağlamaya kararlı bir hükümetin uygulamasının bir parçası olan bu yasanın yürürlüğe girmesi, Tunceli'de huzursuzluklara yol açtı. 1937 yılı başlarında bölgede olaylar başladı ve mevcut hükümet, devlet otoritesini kurma konusunda başarılı olamadı. Aynı dönemde Hatay sorunu yüzünden dikkatini bu olaya yöneltmiş olan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, olayları bastırmakta zorlandı. Bu arada olaylarda Suriye'nin ve Fransa'nın kışkırtmalarının rolü olduğu iddiaları ortaya atıldı.[9]

Mart 1937'de olayların genişlemesi üzerine askeri harekat başlatıldı ve sonuçta Eylül 1937'de isyan bastırıldı. Çok sayıda insanın öldüğü olaylar sonunda yapılan yargılamalarla isyanın önderi sayılan Seyyid Rıza ve oğlunun da aralarında bulunduğu yedi kişi idam edildi. Ancak bu idamlar ve diğer hapis cezaları, 1938 yılında yeni olayların başlamasına neden oldu. Bu kez daha sert bir askeri müdahaleyle isyan Eylül 1938'de isyan kesin olarak bastırıldı.

Tarihe *Dersim İsyanı* olarak geçen ve 1937-1938 yıllarında Türkiye'nin gündemini meşgul eden olaylara, o dönemde genç Gedikli Başçavuş Muavini olan Mehmet Ali Eke de yakından tanık oldu. Ancak Dersim'de görev alması iradesi dışında ve biraz da beklenmedik bir şekilde gerçekleşti. Görev yeri olan Kastamonu'da bir yüzbaşı ile kavgaya varan anlaşmazlığı sonucunda Dersim'e gönderildi. Bu görevlendirme biraz da sürgün niteliği taşımaktaydı. Tunceli ve civarında, özellikle olayların büyümesinde doğrudan rol oynayan Demenan aşiretine karşı verilen mücadeleye katıldı. Demenan aşiretinin önde gelenlerinin yakalanmasında rol oynadı (Fotoğraf-4).

9 Benzer iddialar 1925 yılındaki Musul sorunu sırasındaki Şeyh Sait İsyanıyla ilgili olarak da ileri sürülmüştü. Musul sorununda Türkiye'nin karşısında bulunan İngiltere'nin Şeyh Sait İsyanını desteklediği bir çok bilim adamı tarafından ileri sürülen bir görüştür.

Fotoğraf: 4

Demenan aşireti olayların en başından itibaren Seyit Rıza ile birlikte hareket eden ve diğer isyancı aşiretlerle işbirliği yapan bir aşiretti. 21 Mart'ta Nevruz gecesinde Tunceli-Erzincan yolu üzerinde bulunan Pah bucağındaki tahta köprü, bu aşirete mensup kişiler tarafından yakılmıştı. Yine birkaç gün sonra Kahmut ile Pah arasındaki telefon hattı da Demenan aşireti tarafından imha edilmişti. Kahmut karakoluna takviye için gönderilen jandarma kuvvetine de pusu kurulmasında Demenan aşiretinin rolü vardı. Demenan aşiretinin en önde gelen iki ismi olan Cebrail oğulları Hasan ve Hüseyin'in yakalanması, Mehmet Ali Eke'nin yoğun çabaları sonunda gerçekleşti. Yine Baluşağı aşiretinin reisinin de ölü olarak ele geçirilmesinde rol oynadı (Fotoğraf-5).

Olaylarla doğrudan ilgili ve böylesi saldırgan bir çizgide bulanan Demenan aşireti ile yapılan mücadelede rol almak Mehmet Ali Eke'nin yaşamında ciddi izler bıraktı. Bu aşiretin önde gelenlerinin yakalanmasıyla ilgili olan ve Mehmet Ali Eke'nin de içinde bulunduğu fotoğrafların yıllar yılı korunması bunun en çarpıcı örneğidir (Fotoğraf-6)

Daha iki yıllık genç bir silahlı kuvvetler mensubu iken, kendisini böylesi ciddi çatışmaların içinde bulan Mehmet Ali Eke için, Tunceli olayları önemli bir deneyim olmuştu. Genel olarak düzenli harp taktiklerine göre yetiştirilen askerler için Tunceli olayları ve benzeri türünden çatışmalar, düzenli kuvvetler için her zaman sorunlu olmuştur. Bu tür sorunları Mehmet Ali Eke'nin de yaşadığı bir gerçektir. Ancak Tunceli

Fotoğraf: 5

Fotoğraf: 6

olayları onun rütbesinin yükseltilmesinde etkili oldu. Tunceli'deki olayların bastırılmasından sonra Gedikli Başçavuşluğa yükseltildi.

Tunceli olaylarının bastırılmasından hemen sonra Atatürk'ün ölmesiyle büyük bir şoka giren Türkiye, Erzincan depremiyle derinden sarsıldı. Bu doğal afet sırasında Erzincan'da görevli olan Mehmet Ali Eke de depreme şahit oldu ve ciddi bir şekilde etkilendi.

Depremin acıları dinmeden ve yaraları sarılmadan, başlayan II. Dünya Savaşı, Türkiye'yi iyice karamsar bir ortama sürüklendi. Türkiye, savaşa fiilen katılmamasına karşın, ne zaman biteceği belli olmayan ve yıpratıcı bir şekilde gelişen bu savaşın birçok olumsuzluğunu yakından yaşadı. II. Dünya Savaşı'nın getirdiği yokluk ve pahalılıktan Mehmet Ali Eke de olumsuz etkilendi. Ekmek ve şekeri görev yaptığı askeri birlikten tedarik eden Mehmet Ali Eke, gazyağı ve bezi herkes gibi vesika ile alabiliyordu. Bununla birlikte yaşam sadece savaş değildi. Dünya, savaşın en olumsuz yönleriyle uğraşırken ve Türkiye bu büyük savaşın dışında kalmak için her türlü politikayı denerken, diğer taraftan da insanlar arasındaki duygusal ilişkileri savaş bile tatile sokamamıştı.

Mehmet Ali Eke, 28 Birinciteşrin 1941 tarihinde Sultan Hanım ile evlendi. Tunceli'nin Mehmet Ali Eke'nin yaşamında ayrı bir yer kaplamasının bir başka nedeni de orada evlenmiş olmasıdır. Mehmet Ali Bey'in eşinin adı resmi kayıtlarda Sultan olarak geçmesine karşın, asıl adı Cahide'dir ve aslen Erzin'lidir. Sultan Hanım'ın ağabeyi sağlık memuru Nuri Gökcan ile Mehmet Ali Bey'in yakın arkadaş olmaları, bu evliliğin gerçekleşmesinde doğrudan rol oynamıştı. Bu olayların geçtiği yer ise Tunceli'nin Pülümür ilçesidir. İstanbul ve başkent Ankara'nın çok uzağında ve cumhuriyet ideolojisinin yerleştiği konusunda ciddi kuşkuların bulunduğu bir coğrafyada bulunan Pülümür'de, Mehmet Ali Eke ve ailesi modernleşen Türkiye'nin temsilcileri

Fotoğraf: 7

oldular. Eşi ve akrabası olan diğer bayanların, yeni değerlerin Doğu Anadolu'ya taşınmasında üzerlerine düşeni yerine getirdiklerini iddia etmek hiç de abartılı bir yorum değildir (Fotoğraf-7).

Evlenme cüzdanındaki kayıtlarda 1941 yılı ifade edilmesine karşın, evlilik işlemlerinin, soruşturmaların ve raporların tarihinin 1942 yılı Haziran ayına kadar uzandığı görülmektedir.[10] Burada ilginç olan 1940'lı yıllardaki evlenmelerde çok yoğun bir bürokratik işlemin varlığıdır.[11]

Mehmet Ali Bey ile Sultan Hanım'ın ilk çocukları olan İlknur, 1942 yılında Pülümür'de dünyaya geldi. Aynur isimli ikinci çocuklarını ise birkaç aylık iken kaybettiler.

Pülümür'den sonra 1944 yılında Diyarbakır'a tayin edilen Mehmet Ali Eke, II. Dünya Savaşı'nın sonuna değin burada kaldı. Ardından Bayburt ve Amasya'da görev yaptı. Bayburt'ta iken babasının adını verdiği oğlu Galip dünyaya geldi. Çok uzun sürmeyen (altı ay kadar) Amasya'daki görevinden sonra, 1947 yılında Ankara'da Kara Harp Okulu'ndaki görevine başladı (Fotoğraf-8).

Ankara'da görevli iken 1949 yılında bir diğer çocuğu, Mustafa doğdu. Mustafa kayınpederinin adı idi. Böylece iki oğlundan büyüğüne babasının, diğerine ise kayınpederinin adını koymuş oldu. Bu isim koyma anlayışı, modernleşmeden yana bir silahlı kuvvetler mensubunun, geleneksel Türk aile yapısının değerlerini de devam ettirdiğini göstermesi açısından önemlidir.[12]

Resmi Emeklilik ve Sonrası

1953 yılında Hadımköy'de görev yaptıktan sonra, 1954 yılında Kıdemli Başçavuş rütbesinde iken malûlen emekli edildi. Mehmet Ali Eke'nin emekliliği de ilginç bir şekilde gerçekleşti. Gözlerindeki rahatsızlık nedeniyle birkaç kez rapor alınca, iradesi dışında emekli edilmesi ve bu yüzden emekli ikramiyesi alamaması, onun yaşamında yeniden zor günlerin başlamasına yol açtı. Emekli edildiğinde üç çocuk babası idi ve henüz böylesi pasif bir yaşama hazır değildi. Bununla birlikte 39 yaşında idi ve çalışacak

10 Evlenme cüzdanındaki evlilik tarihinin istenilen evraklara göre daha önceki bir tarihi taşıması, evlilik işlemlerinin çok uzamış olduğunu ve Mehmet Ali Bey ile Sultan Hanım'ın bu işlemlerin tamamlanmasını beklemeden evlendiklerini göstermektedir. Önce dini nikahın kıyıldığı, ardından gelen günlerde resmi nikahın kıyılmasından sonra evlilik cüzdanına geriye dönük bir tarihin verildiği de anlaşılmaktadır.

11 Mehmet Ali Bey ve Sultan Hanıma ait sağlık raporları, Sultan Hanımla ilgili polis soruşturması, Mehmet Ali Bey'in bağlı bulunduğu birliğin komutanının izin yazısı ve tabii ki nüfus hüviyet örneklerinin toplanmasıyla, evlilik önünde hiçbir engel kalmamıştı.

12 Cumhuriyetin modernleşme hamleleriyle ilk karşılaşan kuşaktan olan Mehmet Ali Eke'nin, bu modernleşmeye geleneksel değerleri tümüyle terk etmeden sahip çıktığını söylemek mümkündür. Doğal olarak da Mehmet Ali Eke'nin zihninde ve yaşamında modern-geleneksel çatışması yaşanmadı.

Fotoğraf: 8

gücü vardı. Bu arada son çocuğu dünyaya geldi. Aynı yıl Ankara'da bir ev alabildiği için, bu çocuğun şans getirdiğini düşünerek adını Uğur koydu.

Uğur'un doğması çalışmasını elzem hale getirdi. Yaşı, içinde bulunduğu koşullar ve sorumlulukları klasik emekli gibi bir hayat sürmesine engeldi. Emekli edildiği dönem, Demokrat Parti'nin iktidarda bulunduğu ve ülkede sosyo-ekonomik açıdan ciddi değişimlerin yaşandığı yıllardı. Özellikle 1950-1954 yılları arasında, Demokrat Parti'nin iktidara geldiği ilk yıllarda geçmişe göre bolluk ve rahatlık göze çarpıyor ve savaşın sıkıntılarını üzerinden atan ülkede, hemen her sektörde atılımlar gerçekleşiyordu. Özellikle kentleşme hız kazanmış ve şehirlerle köylerin toplumsal dokusu hızla değişmeye başlamıştı. Toplumun günlük yaşayışında, tüketim tercihlerinde ve devlete bakışında geçmişle kıyaslanmayacak kadar farklılıklar ortaya çıkmıştı. Böylesi gelişmelerin yaşandığı bir süreçte, yeni iş kollarına ve bu iş kolları için de elemanlara ihtiyaç doğmuştu.

Bu tür gelişmeler, iradesi dışında birdenbire emekli edilen Mehmet Ali Eke açısında da bir çıkış noktası oluşturdu. Yeni iş bulma konusunda büyük sıkıntılar yaşamayacaktı. Önce bir fırında iş buldu ve buranın muhasebesini üstlendi. Ardından 1956 yılında Belediye'ye ait elektrik şirketine geçti.[13] Burada kalem amir yardımcılığı görevinde

13 Bu dönemde inşa edilen barajlar sayesinde Türkiye'nin elektrik üretiminde büyük artışlar olmuş ve bu artış, başta sanayi olmak üzere, diğer ekonomik sektörlere de yansımıştı. Elektrik İdaresi de dönemin yeni ve gözde kurumlarından biri idi.

bulundu. Ancak emeklilik sonrası başladığı bu iki iş de, askerliğe bir yaşam biçimi olarak bakan Mehmet Ali Eke için geçici çözümlerdi. O ne pahasına olursa olsun yeniden orduyla ilgili çalışmak istiyor ve böyle bir iş için de fırsat kolluyordu. Bu amacına da Ordu Donatım Ana Deposuna işçi olarak girerek kısmen de olsa ulaştı.

1 Nisan 1963 tarihinde Ordu Donatım Ana Deposunda fikir işçisi statüsü ile göreve başlayan Mehmet Ali Eke, 1961 Anayasası sonrasında özgürlükçü anlayışın bir gereği olarak gelişen sendika hareketlerinde aktif görev aldı. İş kolunda örgütlü olan Türk-İş'e bağlı Türk Harb-İş Sendikasına üye oldu ve yoğun sendikal faaliyetler içine girdi.

İlgili sendikanın işyeri temsilciliğini yaptı ve ayrıca bu konudaki bilgi birikimini devamlı arttırmaya çalıştı. Sendikanın düzenlemiş olduğu seminerlere katılarak, işçi hakları konusunda çevresinde söz sahibi oldu. Cumhuriyetin ilk yıllarında modernleşme karşısında destekleyici tavrını, bu kez modernleşmenin bir başka boyutu olan işçi haklarını da içeren katılımcılık konusunda devam ettirdi. Emekli bir asker olarak silahlı kuvvetlere mensup bir işyerinde sendikacılık yapmış olması, onun etkin bir kişiliğe sahip olduğunu kanıtladığı kadar, 1961 yılı sonrasındaki özgürlüğün sınırlarını göstermesi açısından da önemlidir. Ancak Türkiye 1968 yılı sonrasında yeniden siyasal, ekonomik ve toplumsal bunalımlara sürüklendi. Siyasal ve ekonomik çıkmazlar, demokrasi geleneğinin fazla güçlü olmadığı ülkede ordunun siyasete müdahalesine yol açtı. 12 Mart 1971 tarihindeki askeri muhtıra sonrasında anayasada değişiklikler yapıldı. Özgürlüklere bazı sınırlamalar getirildi ve sendikal faaliyetler hız kaybetti. Bu yeni durum Mehmet Ali Eke'yi de etkiledi. Gerek döneme özgü baskıcı uygulamalardan, gerekse artık yaşının bir hayli ilerlemiş olmasından dolayı sendikacılığı bıraktı ve bu kez fiilen emeklilik hayatını tercih etti.

Fiili Emeklilik ve Sonrası

Ordu Donatım Ana Deposu, Mehmet Ali Eke'nin fiilen çalıştığı son iş yeri oldu. Çok sayıda ortalama yaşlı Türk gibi o da dine ve ibadete yaşamında daha fazla yer vermeye başladı. Dini vecibelerini yerine getirme konusunda hassas olan Mehmet Ali Eke, 1976 yılında Hacca giderek, uzun süreden beri istediği bir şeyi de gerçekleştirmiş oldu.

Bu tarihten sonra artık Hacı Mehmet Ali Eke ya da çok sayıda insanın hitap ettiği gibi *"Hacı Amca"* idi. Bu arada çocukları da evlenmiş ve torunları olmuştu.

Hacdan sonra sıradan bir emekli yaşamı tercih etti. Yaşamda eskisi kadar iddialı değildi. Yaklaşık 7 yıl süren bu sıradan emekli yaşamı, hiç de ummadığı ve beklemediği bir olayın gerçekleşmesi sonucu, bir kez daha iradesi dışında değişikliğe uğradı. Uzun yıllardan beri ısrarla almaya devam ettiği milli piyango bileti, Mehmet Ali Eke'nin 19 Şubat 1983'te Türkiye'nin gündemine oturmasına neden oldu. Mehmet Ali Eke'nin

yarım biletine, 19 Şubat 1983 tarihli Milli Piyango çekilişinde büyük ikramiye olan 30 milyon TL'nın çıkması, sıra dışı yaşamında kendisi açısından en çarpıcı olayı oldu. Ancak o dönemde ciddi bir meblağ olan, yarım biletin karşılığı 15 milyon TL'yi tümüyle çocuklarına harcayarak, kendisinden çok çocuklarının yaşamlarını değiştirdi.

Yaklaşık bir buçuk yıl sonra Milli Piyango milyonerleriyle ilgili olarak yayınlanan bir yazı dizisindeki kendisine ait olan ifadeler, onun olaylara bakışını, dünya görüşünü ve kişiliğini yansıtması açısından ihmal edilmeyecek bir belge niteliği taşımaktadır. Mehmet Ali Eke'nin doğrudan kendisine ait olan bu ifadeler, günümüze ulaşan tek basılmış kaynaktır. Bu nedenle bu yazı dizisinde yer alan açıklamaların aynen aktarılmasının, Mehmet Ali Eke'nin anlaşılmasına katkı sağlayacağına kuşku yoktur. Bu yazı dizisinde Mehmet Ali Eke ile ilgili açıklamalar ve kendisinin verdiği cevaplar aynen şöyledir:

> *"Kişi 70 yaşına gelip de, bir sabah 15 milyonun sahibi olarak uyanırsa ne yapar? Herhalde, "Alsam mı, almasam mı" diye düşünmez. Ama, Hacı Mehmet Ali Eke düşündü ve ilk işi de Diyanet İşleri'ndeki bir tanıdığına başvurarak, piyangodan çıkan ikramiyeyi almanın dinî açıdan sakıncası olup olmadığını sormak oldu.*
>
> *Hiçbir sakınca olmadığın öğrendiği anda ise başçavuşluktan emekli Hacı Mehmet Ali Eke, parayı nasıl harcayacağı konusunda hiç tereddüde düşmedi. Havadan gelen 15 milyon lirayı, bir kuruşuna bile dokunmadan dörde böldü ve çocuklarını ev sahibi yaptı.*
>
> *Ankara'nın Kurtuluş semtinde en küçük oğluna aldığı dairede 15 milyonun öyküsünü anlatırken, Mehmet Ali Eke'nin mutluluğu yüzüne aksediyordu.*
>
> *Mehmet Ali Eke 1935'te astsubay çıktı çıkalı, her piyango çekilişinden önce hiç yapmadığı bir şey yaptı:*
>
> *-Evde oturuyoruz. Oğlumu çağırdım. 'Oğlum' dedim. 'Bana para lazım, git de, 15 milyonluk bir bilet alıver'. Çocuk bileti alıp geldi. Cumartesi çekiliş oldu, Pazar sabahı bileti çıkarıp, gazeteye baktım. 160621, tamam, çıkmış. Hiç sesimi çıkarmadım. Biraz sonra gazeteleri içeri aldı. Biletin numarasını da aklında tutmuş, bir patırtı koptu içeride. Koştu 'baba, bize büyük ikramiye çıkmış' diye. Fakat baktım çok heyecanlı. Benim çocuk heyecanlanınca bir bacağı uyuşmaya başlıyor. Hemen sobanın kapağını açtım, bilet de elimde 'yakarım' dedim. Hala 'senin o soğukkanlılığını unutamam' der.*
>
> *İşte ilk bilet aldığı günlerden, 48 yıl sonra yaşı 70'e gelmiş de olsa, Mehmet Ali Eke milyoner oluvermişti... Ama, milyonerliği fazla uzun sürmedi.*
>
> *Eke ailesi piyango çıkmadan önce, Kurtuluş'taki yeni evlerinin üç sokak ötesinde bir gecekonduda oturuyordu. Baba Eke, biletine 15 milyon lira vurduğu anda tek bir şey düşündü: Çocuklarını kiradan kurtarmak... şöyle diyor Mehmet Ali Eke:*
>
> *-Bu memlekette kasaptan 100 gram kıyma alır, bir tencere yemek pişirir, karnını doyurursun. Ama, ay başı gelip de ev sahibi 'arttır' diye kapına dayandı mı, halin fena.*

Ben, çok kirada oturduğum için derdini bilirim. Hele Ankara'da kira meselesi korkunç. Daha önce çocuklar kiradaydı. Binbaşı olan oğlum lojmanda oturuyordu ama, süresi dolunca o da çıkacaktı. Ya sonra?.. 60 bin lira maaş al, 35 binini kiraya ver. Beş nüfus nasıl geçinecek. Onun için üç oğluma birer daire aldım, damadıma da paylarını sermaye yapsın diye verdim.

-Gecekondunuzu ne yaptınız?

-Piyangodan sonra oğlumu everdim. O da 'beraber oturursak evlenirim' dedi. Onun üzerine gecekonduyu kiraya verdim 10 bin liraya. Tapuluydu ama, hisseli olduğu için baktım işin içinden çıkamayacağız, orayı da sattık. Oğlumun yanına yerleştik.

Mehmet Ali Eke eski evine gecekondu diyor ama, eşi Cahide hanım, hemen itiraz ediyor. 28 yıl, iyi kötü ömrünü geçirdiği evini biraz özlediği belli:

-Önü bahçeydi. Bakmayın siz adı gecekondu ama, üç oda, bir salondu. Yani basit bir şey değil. Buradan güzeldi.

Mehmet Ali Eke'nin dört çocuğu var: ikisi öğretmen, biri binbaşı üç oğlu, bir kızı ... '15 milyonluk bilet istiyorum' diye ısmarladığı bilet gerçekten 15 milyon lira getirince, Mehmet Ali Eke 'çocuklara versem kötüye kullanmazlar ama, ne olursa olsun bizzat idare edeyim' diye düşünerek üç tane 3 milyon 250 bin liralık daire almış. Damadına da sermaye için payını verdikten sonra geriye bir kuruş artmamış. Artmadığı gibi kendi parasından ekleyip, oğluna düğün yapmış, evin eşyalarını almış. Kendisi için ne yaptığını merak ediyoruz:

-Karı-koca bir çorap bile almadık. Yalnızca çocuklarım mesut olsun, daha iyi olsunlar diye düşündüm. Onlar benim için medar-ı iftihardır. Cenab-ı Allah bize lütfetti, biz de kötüye harcamadık. Çocuklarımın birer daireye sahip olması bana kâfi.

-Kutlamak için bir yemeğe bile gitmediniz mi?

-Katiyen. Öyle şeyler bize hem ters hem de başka yere harcamak istemedim. Sadece piyango çıktığı gün binbaşı oğlum hasta yatıyordu. Ona gitmiştik. 200 bin lira nakit borcu varmış. Fazladan bir onu verdim.

Mehmet Ali Eke, piyango parasını olduğu gibi çocuklarına harcayınca çevresindeki herkes şaşıp kalmış. Ancak Eke'nin gönlü huzur içinde Diyor ki:

-Benim evladımda olmadıktan sonra bende olmuş, ne yazar. Ben ne yapacağım bundan sonra?.. Benim yaş 70, iş bitmiş. Çok şükür devlet bana birkaç kuruş emekli maaşı vermiş. Bununla gayet güzel idare ediyorum. Çünkü kahveye gitmem, kumar oynamam, içki içmem. Onun için de fuzuli bir masrafım yok. Sigaram yok. Aldığım parayla geçinmeye çalışıyorum. Ayağımızı yorganımıza göre uzatıyoruz, boğazımızdan da kesmiyoruz. Allah olmayanlara da versin. Herkesi bundan kurtarsın.

Mehmet Ali Eke, 30 yıl önce başçavuşluktan malulen emekli olmuş. Ardından elektrik şirketine girmiş ve 1976'da işten ayrıldığı zaman aldığı parayla Hac'a gitmiş. Çevresindekilerin deyişiyle 'Hacı Amca' günümüzde pek nadir rastlanan bir ruh hali içinde:

-Allah her istediğimi verdi. Altı ay evvel sağ tarafıma bir felç geldi ama, abdestimi alabiliyorum, her işimi görebiliyorum. Son olarak hanımı da turist olarak Mekke-Medine'ye bir götürebilirsem, oraları göstermek istiyorum. Hayatta başka da idealim yok.

'Hacı Amca' paranın açmadığı kapı olmadığına inanmıyor, 'Parasızlık da ateşten gömlek, giyebilene' diyor, şöyle devam ediyor:

-Ama bugün millet artık paraya taptı. Fakat olmayınca da bir şey yapamıyorsun...

'Hacı Amca', Mehmet Ali Eke, bugün parasını en iyi şekilde değerlendirdiğine inanmanın verdiği huzur içinde camiye gidiyor, çocuklarının sorunları, başarılarıyla, üzülüp seviniyor... 'Hacı Amca'nın, 'haydan gelip, huya gitmeyen', ama, fazla da uzun olmayan 'milyonerlik' yaşamı işte böyle..."[14]

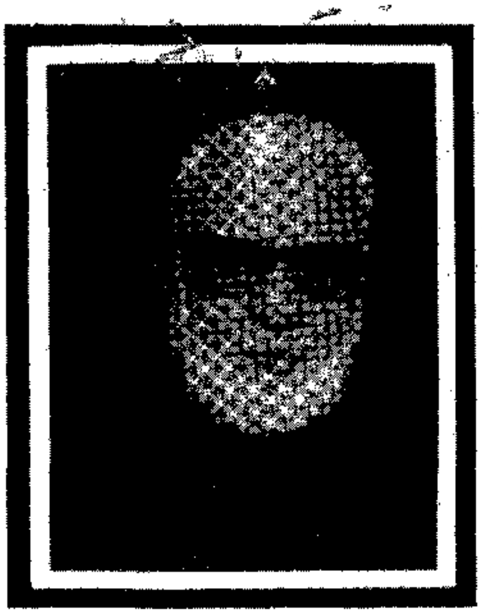

M. Ali EKE
(E.) P. Kd. Bçvş.
(1915 - 1995)

Fotoğraf 9

Çocuklarıyla ilgili düşüncelerini de çok açık bir şekilde ortaya koyan bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, Mehmet Ali Eke, yaşamdaki temel amaçlarının gerçekleştiğini görmüştü. Bu yüzden de samimi olarak inandığı öteki dünyaya yönelik hazırlıklara başladı. Bugün çoğumuza garip gelebilecek bir kararla, eşi ve kendisine ait mezarları satın aldı ve hatta yaptırdı.

Aralık 1995 tarihinde öldü. Askeri bir törenle Karşıyaka mezarlığına defnedildi. Yaşamında çok yer kaplayan askerlik, son yolculuğunda da onu yalnız bırakmadı (Fotoğraf-9).

14 Ayşe Çakıcı, "Talih Kuşu, Kondu Geçti", *Milliyet*, 21 Ağustos 1984

Sonuç

Mehmet Ali Eke'nin monarşiden cumhuriyete, ümmetten ulusa uzanan yaşamı, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihiyle benzer çizgide gelişti. Bir devlet için en sancılı dönem, bir toplum için en sorunlu dönemi bizzat duyarak, görerek ve algılayarak yaşadı. Dokuz cumhurbaşkanı, sayısız başbakan ve hükümet gördü. Üç askeri müdahale, 21 seçim ve bir o kadar da yenilenen parlamento gördü. Hem Osmanlı'yı hem de cumhuriyeti yaşadı. Hem Mebusan Meclisinin hem de TBMM'nin de çıkardığı yasalarla yönetilenler arasında yer aldı. Gün geldi Türk modernleşmesinin destekçisi, gün geldi ülke savunmasının bir neferi oldu. Tunceli'de gelişen olayların bastırılmasında fiilen görev alırken, belki de yaşamının hiçbir döneminde olmadığı kadar katı ve sert davranışlar sergiledi.

Görevi gereği Anadolu'nun bir çok yöresini tanıma imkanı bulan Mehmet Ali Eke'nin yaşamında ailesinin ayrı bir yeri oldu. Her türlü olumsuzluğa rağmen çocuklarının iyi yetişmeleri için en üst düzeyde özen gösterdi. "Hacı Amca" olarak tanınmasına karşın, din ile yaşamın diğer yönlerini ayrı tutmayı başardı. Türk devriminin savunucusu oldu, ama geleneksel Türk aile tipini terk etmedi. Bir anlamda modernleşen Türkiye'nin kendisiyle çatışmayan çehresini temsil etti. Kendi kimliğini ve geçmişini terk etmeden, yeni değerlere uyum sağladı. Bu belki de ülküsel olan, ancak toplumun büyük kısmının başaramadığı bir yaşam tarzıydı. 80 yıllık ömrünün 72 yılını Cumhuriyet yurttaşı olarak sürdürdü ve yeni devletin kanaatkar ve mütevazı kuşağının temsilcisi oldu.

Özet:

Biyografik incelemeler genellikle meşhur şahsiyetler üzerinden gelişmişse de, modern tarihyazıcılığı çoktandır bu sınırı aşmış, "sıradan" hayatları da kendisine araştırma konusu edinmiştir. Bu çalışma, bu eğilimin bir örneği olarak, Mehmet Ali Eke'nin hayatının ana safhalarını binlerce benzer örnekten biri olarak ele almaktadır. Osmanlı tebaası olarak doğup Cumhuriyet vatandaşı olarak ölen Eke'nin 85 yıllık yaşamı, aynı zamanda Türkiye'nin bu dönemde yaşadığı I. Dünya Savaşı, Atatürk devrimleri ve Dersim isyanı gibi tarihi dönüşümlerin sıradan hayatlar üzerindeki izdüşümleri olarak da okunabilir.

Anahtar sözcükler: Mehmet Ali Eke, Atatürk devrimleri, Dersim isyanı

Abstract:

Biographical studies as part of historical research have long been dealing with the "ordinary" lives as much as these of prominent historical figures. The present study is an example of such an inquiry into the life of Mehmet Ali Eke, whose experience

was perhaps no more than only one of thousands of similar cases. Born as an Ottoman subject and died as a citizen of Turkish Republic, his life developed along with the socio-political changes of Turkey during his life time. The study examines the stages of his personal life in parallel with those of the Republic in terms of his involvement in certain crucial moments such as World War I, Atatürk's revolutions, Dersim rebellion, etc.

Keywords: Mehmet Ali Eke, Atatürk's reforms, Dersim rebellion

Ağa, Despot ve Mütedeyyin

Ömer TÜRKOĞLU

Nedense yüzünü susuzluktan çatlamış topraklara benzetirdim. Daha yaşım dört ya da beşti. Evimize geldiğinde ortalığı sebebini bilmediğim bir sessizlik kaplar, suratlar asılırdı. Kimi zaman kaşlarını çatar, babamı ve annemi azarlardı. Her tarafı sararmış ağızlığına sigarasını takıp da içmeye başladığında -aklımca- ona köylü derdim. Çünkü babam ağızlık kullanmazdı. Sararmış ağızlığı ancak köylüler kullanabilirdi. Bir de "Serkisof" marka köstekli cep saatini anımsıyorum... Aynı ismi taşıyorduk. Niye ona da benim ismimi vermişlerdi ki?

Çocukluğumun geçtiği Ankara İtfaiye Meydanı'ndaki evimize geldiğini duyduğumda, bilirdim ki artık evde özgürce konuşma ve bağırma hakkım bir süreliğine kaldırılmıştır. Babamın alışıldık çehresi de değişecek, lambalı radyoda "ajansı" dinlerken laf atmalarıma kayıtsız kalacaktır.

Doğrusu ben dedemi yeterince tanıyamadım. Onunla ilgili bildiklerimin çoğu, aile bireylerinin hakkında anlattıklarıyla döneminin bir iki evrakıyla sınırlı. Bu yüzden anlatılanlardan onu tanımaya, yaşadığı dönemi ve kişiliğini etkileyen olayları anlamaya çalıştım. Anadolu'nun küçük bir köyünde doğmuş, görece varlıklı bir ailenin ferdi olan Ömer/Çavuş/Ağa'nın karakterinin önemli bir parçası olan zorbaca davranışlarıyla, antipatik kişiliğinin sebepleri neler olabilirdi?

Hidayetoğulları'dan İbrahim Ethem Ağa ile Tiryaki Biraderizâde'nin kızı Kezban'ın oğlu olan Ömer, 1903 yılında Çankırı'nın Hıcıp köyünde dünyaya geldi. Osman ve Bayram ağabeyleri ile Behiye adında kız kardeşi vardı. Daha sekiz on yaşında bir çocukken iki ağabeyi kışları İstanbul'a çalışmaya giderler, yaz aylarında da köylerine dönerek tarla işlerinde aileye yardımcı olurlardı. Edinilebilen sözlü bilgilere göre İstanbul'a "gurbet"e giden köylüler genellikle "Tahtakale"de hamal olarak çalışırlarmış. Nitekim büyükbaba İbrahim Ethem yıllarca İstanbul'a gidip çalıştıktan sonra yerine oğlu Osman'ı ve Bayram'ı koyarak memlekete dönmüştür.

Balkan ve Trablusgarp savaşlarını, zaman zaman yaşanan kuraklık ve kıtlıklar ile kolera gibi salgın hastalıkların can aldığı dönemleri hiçbir ferdini kaybetmeden atlatan aile, bütünlüğünü de muhafaza ettiği için kısa zamanda köyün en fazla tarlası, bağı, bostanı, hayvanı ve bilhassa arı kovanı olan ailesi konumuna gelmişti. Ailenin yöre şartlarına göre iyi sayılabilecek derecede varlıklı ve zengin olması, yanlarında çalışanlara da yansıyacak, örneğin tarlalarda çalışanların öğle yemeğinde ekmeklerinin üzerine "birer yapı bal koymak" ailede gelenek haline gelecekti. Bu yüzden Hidayetoğulları'nın tarlasında çalışmak, geçinmek için ırgatlık yapan köylüler için öncelikli tercihlerdendi.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve ilan edilen seferberlikle birlikte ailenin de mutlu ve varlık günlerinin sonu gelmeye başlayacaktır. Ailenin ikinci oğlu olan Bayram'a askere çağrı pusulası gelmiştir. Teslim olacağı birlik ise Çanakkale'dedir. Bir rivayete göre ise büyük oğlan Osman "nazik ve hastalıklı" olduğu için, devlet onun yerine Bayram'ı askere almayı uygun görmüştür. O yıllarda Osman da, Bayram da İstanbul'da çalışmaktadırlar. Bayram, askerliğini yapmak için birliğine teslim olduğu sırada memleketteki yeni doğmuş ancak yüzünü bile görememiş olduğu oğlu Ahmet ile eşi Hamide'ye verilmek üzere "beyaz halkalı şeker"lerden alır ve onlara göndermek üzere bir hemşerisine teslim eder. Bayram, doğru dürüst askerlik eğitimi bile alamadan doğruca cepheye gönderilir. Ne var ki çok kısa bir süre sonra, 18 Ekim 1915'de Çanakkale Kirtetepe'de şehit olur. Öyle ki "emanet" şekerleri getiren hemşeri ile askerlik künyesini aileye teslim edecek olan jandarma aynı günde köye gelirler. 1897 doğumlu 17 yaşındaki taze gelin Hamide 18 Haziran 1913'de evlenmiş, iki buçuk yıl süren bir evliliğin ardından kucağında yaşını bile tamamlamamış yetim oğluyla dul kalmıştır.

Bayram'ın acı haberi köyle birlikte İstanbul'a da ulaşmıştır. Bu arada dul kalan Hamide'nin baba evine gönderilmesi düşünülemez bile. Bunun birinci sebebi dönemin namus anlayışı ile geleneklerdir. Diğer bir sebep ise Hamide'nin koca evine "mallı" yani hakkına düşen tarla, bağ, bostan gibi gayrimenkulleriyle gelmesidir. Genç gelini baba evine göndermek, bu mallardan da feragat etmek demektir. Aile büyüğü İbrahim Ethem Ağa çözümü bulur: İstanbul'da çalışan ve "Çakır Ayşe" ile evli ve Makbule isminde bir de kızı olan Osman, dul kalan kardeşinin de eşini alacak, iki eşli olacaktır.

Haber İstanbul'a ulaşınca Osman mecburen köye dönüş hazırlığına başlar. İstanbul'dan Ankara'ya -muhtemelen- şimendiferle gelir. Ancak "nazik bedenli" Osman, dönemin Ankara'sında salgın halinde olan tifoya yakalanmıştır. Bin bir zorlukla gelebildiği Çankırı'da Memleket Hastanesi'ne yatırmak isterler, o ise bir an evvel köye ulaşmak niyetindedir. Şehirde rastladığı birkaç köylüsüyle birlikte, at üstünde köye hareket ederler. Sarıdağ'a geldiklerinde Osman birden bire fenalaşır. Bunun üzerine yanında bulunan Abdullah Ağa atıyla köye giderek yardım istemeye karar verir. Niyeti bir "sal" yapıp Osman'ı onunla köye taşımaktır. Salla köye getirilen Osman'ın sağlık durumu, yol şartlarından dolayı daha da ağırlaşmıştır. Karısı ise yaylada olduğu için olan bitenden haberdar bile değildir. Verilen bir bardak sıcak sütü içer ve yanındakilere iyi olduğunu, herkesin işine gücüne gitmesini söyler. Mevsim sonbahardır. Kadınlı, çocuklu hemen tüm köylüler tarlalarda, harman yerlerinde düven sürmekte, güz yağmurları başlamadan ürünü ambarlara koymak istemektedirler. Bu yüzden vakit kaybetmemek için herkes tarlaya gider. Ne var ki daha işe başlamadan köyden "sela" sesi gelir. Osman ölmüştür... Böylece aile, bir ay içinde iki çocuğunu birden kaybeder.

İki oğlunu birden kaybeden Ethem Çavuş için artık fazlaca bir seçenek kalmamıştır. İki gelini dul kalmıştır ve her şeye rağmen ayakta durmak gerekmektedir. Her iki gelin de "mallıdır" ama geride bir tek oğlan çocuk kalmıştır, dolayısıyla seçenek tektir: Büyük gelin Ayşe'yi babasının evine yollamak, küçük gelin Hamide'yi ise kendisinden altı yaş küçük Ömer'le evlendirmek. Ethem Çavuş'un bu tercihinde Hamide'yi biraz daha fazla sevmesinin, daha çok "mallı" olmasının ve akrabalık bağlarının olduğu Tiryakiler'in kızı olmasının etkisi büyüktür. Ne var ki Ömer henüz on iki yaşındadır ve iki ağabeyi öldükten sonra küçük kardeşi Behiye ile birlikte kalmıştır.

Ethem Çavuş bu kararı alırken bir çok sorunla birlikte Ömer'in ikna edilmesini de düşünmüştür. Kararlıdır, işi, eğer Ömer, Hamide'yi almazsa "eve iç güveyisi" getirmeye kadar bile götürecektir. Gerçekten işi bu kerteye kadar götürecek midir, bilmiyoruz. Ancak kararının Ömer'i etkilediği bir gerçektir. O yıllarda Ömer, yeni yeni serpilmeye başlamış, artık "seçilmiştir". Babasının hakkındaki niyetlerini ise bilmemektedir. Savaşlar, hastalıklar, erken ölümler vb. sebeplerden dolayı erkek nüfusun az olduğu köyde, bağı, bahçesi, tarlası ve hayvanları olan bir ailenin tek çocuğu olmanın avantajıyla yaşamaktadır. Köydeki evlenme çağına gelmiş bazı kızlar Ömer'e ilgi duymakta, bunu da belli etmektedirler. O da bunların farkındadır. Bu türden ilgilere kayıtsız kalmak istemez. Ne var ki durumun Ethem Çavuş da farkındadır. İşlerin planladığı gibi gitmeyeceğinden korkmaya başlamıştır. Oğlunu yanına çağırarak konuşmaya karar verir. Söylediği ve olmasını istediği şeyler, Ömer'in hayatını değiştirecek şeylerdir: Eğer evlenecekse tek bir seçenek vardır; o da Hamide'dir. Aksi halde Ömer evi ve memleketi terk edecek, bir daha buralara uğramayacaktır.

Zorunlu evlilik kısa sürede gerçekleşir ve Hamide'nin nüfus kaydına göre 23 Ocak 1919'da evlenirler.

Zaman hızla akıp gitmektedir. Ömer Çavuş'un önce kızı Şerif dünyaya gelir. Hamide Ana birkaç düşükten sonra bir oğlan çocuğu doğur, fakat yaşamaz, ölür. Bir kez daha hamile kalır. Bu sefer işi "garantiye" almış, türbeye götürerek karnındaki çocuğu "satmıştır". Çankırı ve Çorum yöresinde bir gelenek olarak çocuk düşüren, ölü doğum yapan veya doğar doğmaz çocuğu ölen anneler, kutsal bilinen bir türbeye giderek çocuklarını satarlar. Doğacak çocuk yaşarsa ve erkek olursa "Satılmış", kız olursa "Satı" ismi verilir.

Satılmış dünyaya gelir. O'nu kısa aralıklarla Osman ve Kezban takip edecektir.

Yıllarca yenge dediği, evliliği aklının ucundan bile geçirmediği ağabeyinin karısıyla evlenmek, üstelik sevmeden ve aşık olmadan evlenmek, Ömer'in hayatında yaşadığı ilk büyük mutsuzluktu. Aile kuralları ve gelenekler duygu ve isteklerinin önüne geçmişti. Belki de bu yüzden, gençlik yıllarında gözü hep "dışarıda" olmuştu. Nitekim kısa zaman sonra köydeki kızlardan birisi Ömer'in ilgisini çekmişti. Ethem Çavuş hâlâ hayattadır ve onu yakından takip etmektedir. Ne var ki Ömer aşıktır ve gözü hiçbir şeyi görmemektedir. Bir yaz günü, Ethem Çavuş yayladayken sevdiği kızı komşu köy Maruf'a kaçırmaya karar verir. Amacı Hamide'nin üstüne ikinci bir eş olarak sevdiği kızı almaktır. Kendince bulduğu bu çözümle hem Hamide evden gitmemiş olacak, dolayısıyla babasının gönlü hoş edilecek, hem de aşık olduğu kız eşi olacaktı. Babasının ve Hamide'nin itiraz etme olasılığına karşı Maruf'tan babasının ahbabı olan iki adamı da köye gönderecek, onları ikna ettirmeye çalışacaktı. Ömer'in aklınca bulduğu bu yöntem, aslında Hamide'yi yeterince tanımadığını gösteriyor. Çünkü köyün büyük ve varlıklı ailelerinden olan Tiryakioğullarının kızı, deyim yerindeyse tam bir "Osmanlı kadını"dır. Prensipli, doğrularında tutarlı ve kararlı, iş bilir, yerine göre sert fakat bir o kadar da anaç bir kadındır. Ömer'in böyle bir işe giriştiğini duyunca ne ağlamış, ne de fevri bir tepki göstermiştir. Hiçbir şey olmamış gibi evi badanalamış, temizlik yapmış, yayık vurarak tereyağı çıkarmış ve hiç eksik olmayan/olmayacak misafirler için yemekler hazırlamıştı. Ömer'in gönderdiği "elçiler" eve geldiğinde de önlerine sofra düzmüş, yemek çıkarmıştı. Haberi duyan Ethem Çavuş ise çok sinirlenerek işi evlatlıktan reddetmeye kadar götürmüş, Ömer'in derhal köyü de, memleketi de terk etmesini istemiştir. Kayınpederini sakinleştirmek ise yine Hamide'ye düşmüştür: "*Kanı kanla yıkamazlar, kanı suyla yıkarlar, Ömer de gelecek, o karı da gelecek... Bırak gelsinler!..*" Bunun üzerine yeniden Maruf'a dönen elçiler, Hamide'nin bir parça ikna olduğunu, ama Ethem Çavuş'un rıza göstermediğini ve yaylaya çıktığını söylemişlerdi. Kararlı olan Ömer ise düşüncesini uygulamak için bir gece yarısı yeni karısını köye getirir. Ancak Hamide de onların gelmesiyle birlikte yaylaya çıkar.

Ömer'in bu ikinci evliliği uzun sürmemiş, yeni eşi altı ay sonra sebepsizce ve ansızın babasının evine geri dönmüştür. Anlatılanlara göre deliye dönen Ömer tüfekle adeta köyde terör estirmiş, ortalık uzun süre tüfek sesiyle yankılanmıştır. Ne var ki iş böyle bitmeyecek, bir de mahkeme faslı başlayacaktır. Ancak ailenin tek oğlu olan Ömer'in ne pahasına olursa olsun hapse girmemesi gerekliği işin "bir şekilde" tatlıya bağlanmasını zorunlu kılmıştır... Öyle de olur.

Ömer Çavuş 34 yaşında

Bu olay, Ömer Çavuş'un mahkemeyle, hapishaneyle "ilk ve son" tanışması değildir.

Ethem Çavuş'un vefatıyla birlikte evin ve onca malın, mülkün tüm sorumluluğu artık Ömer'in omuzlarına binmiştir. Bu arada köydeki ağırlığı ile köylü üzerindeki etkisi de günden güne artmaktadır. Önce "paralı" köy koruculuğu, azalık, sonrasında da muhtar olur. Muhtarlığı sırasında kendisini ve köyü en çok meşgul eden konu, komşu köy Kayıçivi ile aralarında olan "yayla" davasıdır. Adeta her iki köyde de köylüler arasındaki gerilimi arttıran bu sorun "Mevliyat" mevkiinde bulunan bir meranın paylaşılamamasından kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi temeli tarım ve hayvancılığa dayalı olan köy ekonomisinde bilhassa hayvanların beslenmelerinde yaylaların önemi büyüktür. Bu yüzden her iki köyün delikanlıları ile çobanları yaylada sık sık karşılaşmakta, birbirlerinin sürüsünden hayvan çalma, kavga ve münakaşalarsa hiç eksik olmamaktadır. Gerilimin doruk noktasına çıktığı bir gün Hıcıp köyünün çobanı, Kayıçivili çobanı öldürür. Ömer Çavuş ile köyün ileri gelenlerinden birkaç kişinin ismi ise "azmettirme" suçuyla ifade tutanaklarına geçmiş ve jandarma aramaya başlamıştır. Bir müddet arazide saklansalar da sonuçta teslim olurlar. Sonrasında ise Çankırı hapishanesine konulan Ömer Çavuş ile diğerlerinin tutukluluk halleri uzun

sürmeyecek, "ekâbir-i kura" çobanı ikna ederek cinayetin azmettiricisi olmadığını, her şeyi kendisinin planladığını söyleyerek diğerlerinin serbest kalmasını sağlayacaktı. Tabii ki çoban da hapishanede yattığının karşılığını ailesine yapılan çeşitli yardımlarla alacaktı.

Yıllar sonra Hollanda'daki bir enstitüde Hikmet Kıvılcımlı üzerine araştırma yapan bir arkadaşımın çektirdiği fotokopilerin arka yüzünde, dedemin mührünü taşıyan köy ihtiyar heyeti karar defterini gördüğümde çok şaşırmıştım. Doktor, dedemin kimseye güvenmeyerek yanına aldığı defteri –belki de dedem hapisten çıktıktan sonra- kullanmış, üzerine notlar almıştı. Tabii dedem Hikmet Kıvılcımlı ile aynı ranzalarda yattığının farkında bile değildi.

Ömer Çavuş'un mahkemelerle işi bitecek gibi değildi. Bir tartışma sonrasında kavga ettiği bir kadını tekmeleyerek dövmüş, sonrasında ise kadın dayak yüzünden çocuk düşürdüğünü söyleyince yine hapse düşmüştür. Yıllar sonra kendisine sorulduğunda ise kadını dövdüğünü inkâr etmemiş, ancak çocuk düşürme olmadığını, ölü fare yavrusunun derisini yüzüp çocuk cenini gibi göstererek kadının herkesi yanılttığını söylemiştir.

Ömer Çavuş hakkında anlatılan öyle olaylar vardır ki, doğru olup olmadığını tespit etmek artık mümkün değildir. Ancak kişiliğiyle örtüştüğü için olsa gerek, bugün bile ismi geçtiği vakit dile getirilir. İşte onlardan biri: Tek Parti Dönemi'nde muhtarların atama gibi seçimle belirlendiği dönemde Ömer Çavuş muhtardır. Savaş Türkiye'nin kapılarına dayanmış, bir çok temel tüketim maddelerinin yokluğu iyiden iyiye hissedilmeye başlanmıştır. Büyük şehirlerde ekmeğin, şekerin, kahvenin karneye bağlandığı dönemde köylülerin olmazsa olmaz gereksinimi gazyağıdır. Bu dönemde Hıcıp köyünün istihkakı olan üç teneke gazyağı muhtar Ömer Çavuş'a teslim edilerek köylüye dağıtması istenir. O da dağıtır. Tabii ki kendi doğrusuyla! Yani bir teneke Hidayetoğulları'nın -yani kendi evine, bir teneke azalara, kalan bir teneke ise diğer köylülere!..

Birbiri ardı sıra cereyan eden hapse girip çıkmaların ardından şehit olan ağabeyi Bayram'ın oğlu Ahmet evlendirilir. Uygun görülen gelin adayı ise Efe'nin Kızı olmuştur. Düğünün dikkat çeken yanı köyde ilk defa bir düğünde araba kullanılmasıdır. Bu arada aile daha büyümüş, artık ev almaz olmuştur. Üç aile aynı evde oturmaktadırlar. Bunun üzerine köye hakim bir mevkide "ağaya yaraşır" bir ev yaptırılır. Artık Ömer "Ağa" bu evde oturacaktır.

Köyde huysuzluğu, kavgacılığı ve geçimsizliği ile tanınan Ömer Ağa evde de aynı davranışları sergilemektedir. Terbiye anlayışı dayak üzerine kuruluğu olduğu gibi tartışmasız hakimiyetini sağlamanın yolu da çoğu kez kavganın sonrasında gelen dayaktan geçmektedir. Öyle ki küçük oğlan Osman, hayvanları kaşağılamadan okula gittiği için öğretmenle kavga ederek oğlunu kaşağı yapması için eve geri getirmiştir. Her ne kadar kavgacı ve geçimsiz biri olsa da kavgalarını zaman zaman haklı yere yaptığını da belirtmek gerek. Evde ve aile içerisinde "hükümranlığını" kaba kuvvetle gösteren Ağa, köydeki bazı anlaşmazlıklarda da taraf olmuş, ancak anlatılanlara göre hep haklıdan yana tavır göstermiştir.

Ömer Çavuş, ağalığını göstermekten, onu tartışmasız olarak bir asalet payesi gibi taşımaktan hoşlanır. Erkek çocuklarının eşleri olan bayanların "gelinlik" yapması önemlidir onun için. Yaren meclislerinde baş köşeye oturmak da. Sokaktan geçerken kapı önüne oturmuş kadınların içeriye kaçmaları ya da çeşme başında su dolduran gelinlerin onu görünce arkalarını dönmeleri ağalığının en önemli gereklerindendir. Köyden haftada bir kez pazarın kurulduğu günler, Çankırı'ya kamyonla giderlerken "şoför mahalli" tartışmasız onundur. Ömer Çavuş'un arkada, kamyonun kasasında oturması düşünemez bile. Ön tarafta birisi oturursa onu kaldırmaktan, hatta onunla kavga etmekten de hiç çekinmez. Ziraat Mühendisi olup mimar bir gençle evlenen torunu Munise ile eşi, bir bayram günü "el öpmeye" dedelerine geldiklerinde; "*iki tane mühendissiniz, yakışıyor mu minibüsle gelmek; taksiyle gelsenize*" diyerek sitem etmesinde ise ağalığının izleri vardır.

Yanından eksik etmediği muhtar çakmağı ile içinde tütün bulunan tabakası adeta alameti farikası gibiydi. Son zamanlara kadar sarma tütün içerdi. Sonrasında ise "Jelatinli Bafra"ya dönmüş, kısa süre sonra da tütünü tamamen bırakmıştı. Evde onun bardağı, hatta sofrası bile ayrıydı. Kalabalık aile yer sofrasında tek tabaktan yemek yerken o, sedir üzerine kurulmuş küçük sofrasında yer içerdi.

Bütün bu despotluğuna rağmen oldukça mütedeyyin biriydi. Denilebilir ki bir ömür boyunca –hasta olmadığı günler dışında- hemen her sabah namazını camide kılmıştı. Kar, kış, soğuk ya da işlerin çokluğu bu ibadetine hiçbir zaman engel olmadı. Bir de belirli aralıklarla Kuran okurdu. Onun rahleye eğilerek Kuran okuduğunu anımsıyorum. İşte o vakitler dedemi hiç tanıyamazdım. Sanki bütün sertliği, korkutucu kişiliği ve despot yanı gider, yerine ağlayan, af dileyen, günah çıkaran biri gelirdi. Ne var ki bu anlar pek fazla uzun sürmezdi.

Ömer Çavuş'un, deyim yerindeyse "gerileme dönemi" büyük oğlan Satılmış'ın askere gitmesiyle başlar. Satılmış'ın hayatında askerlik adeta bir dönüm noktası olmuştur. İstanbul Selimiye'de yaptığı askerliği süresince hayatı ve dünyayı daha iyi tanımış, köy yaşamıyla İstanbul'un pırıltılı dünyasını kıyaslamak olanağını bulmuştur. Kararlıdır, askerliği bitince köye dönmeyecek, büyük bir şehirde yaşayacaktır. Ne var ki bu şehir İstanbul olmayacak, Ankara olacaktı.

Askerliğinin bitiminde Ankara'da Sular İdaresi'ne giren Satılmış, girişkenliği ve çevresine kolayca uyum sağlamasıyla çalıştığı çevrenin dikkatini çekecek, kısa süre sonra buradan İtfaiye Müdürlüğü'ne geçecektir. İtfaiyenin disiplinli ve hareketli iş ortamı adeta onu cezbetmektedir. Burada gösterdiği başarılar sonucunda mesleğinde yükselmeye de başlar. Artık eşini de Ankara'ya getirmiş, Demirlibahçe'de kiraladıkları küçük bir eve yerleştirmiştir.

Görünüşte Satılmış ve ailesinin işleri yolunda gitmektedir. Bir tek sorun dışında: Ömer Ağa kendi inisiyatifi dışında gelişen "büyük şehre göç etme" işinden rahatsızlık duymuş, hatta içten içe Satılmış'a kızmıştır. Doğrusu yapabileceği de pek fazla bir şey

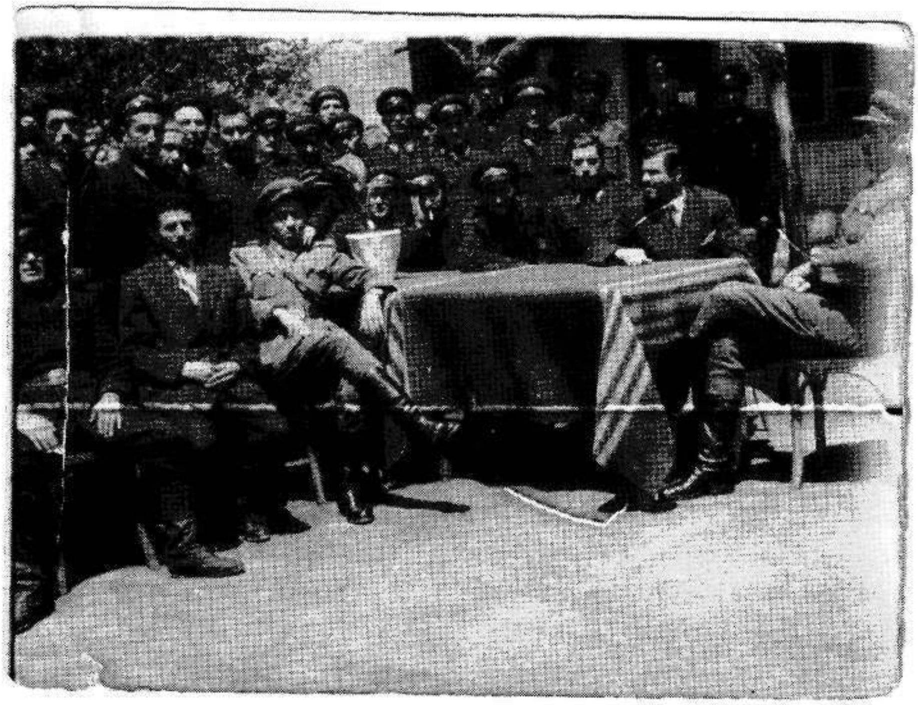

Büyük oğlu Satılmış'ın Ankara İtfaiyesi'nde amir olduğu yıllar

yoktur. Ancak kısa zamanda bu olumsuz gelişmeyi de lehine çevirmeyi becerecektir. Az da olsa her ay düzenli maaş alan, işini seven, evini ve yaşamını düzenlemeye çalışan Satılmış'ın ve ailesinin hemen her ay, üstelik aybaşlarında gelen bir misafiri vardır: Ömer Ağa... Onun neredeyse hiç sektirmeden gelip önce köy için "harç gördürmesi", sonra da Satılmış'ın maaşının hemen tamamını alması ve o parayla köyde sürekli tarla alması, Satılmış ile ailesini sürekli yoksul ve parasız bırakmaktadır. Yıllar boyu aile yokluk ve yoksulluk çekerken Ömer Çavuş köyde tarla zengini olacaktır. Bir gün umduğu parayı oğlundan alamayan Ömer Ağa, Satılmış'ı -üstelik çalıştığı personelinin gözünün önünde, İtfaiye Meydanı'nda azarlayarak cezalandırmıştır.

Bir müddet sonra küçük oğlu Osman da Ankara'da işe girer, kızı Kezban'ı ise evlendirir. Ömer Ağa, Satılmış'a karşı kullandığı taktiklerin benzerlerini Osman'a karşı da uygulamakta, hatta bununla da yetinmeyerek zaman zaman iki kardeş arasına nifak sokmakta, bundan menfaat ummaktadır. Kızı Kezban ise -nedendir bilinmezen kıymetlisidir. Artık yaşlanmış, eski gücünü kaybetmeye başlamıştır. Kendisine ve Hamide Ana'ya bakacak birini aramaktadır. Gözüne Satılmış'ın en büyük oğlu Kadir'i kestirir. Kadir'in küçükken geçirdiği ateşli menenjit hastalığı, onu normal insanlardan farklı bir kişiliğe büründürmüştür. Bunu fırsat bilen Ömer Ağa ısrarla bu çocuğu yanına almak istemektedir. Ama Satılmış ile ailesi, özellikle büyük kız Munise, çok sevdiği Kadir Ağabeyini bırakmak istememektedir. Ona Ankara'da bir iş bularak evlendirmeyi hayal etmektedirler. Bir gün büyük kız Munise, bütün cesaretini toplayarak dedesine Kadir'in yakasını bırakmasını, onu alıp götürmemesini söylerek; "*sen artık iyice yaşlandın, bugün Kadir'i götürmek istiyorsun ama yarın öldüğünde Ona kim bakacak?*" diye sorar. Aldığı cevap ise, Ömer Çavuş'un tüm yaşam felsefesini özetler niteliktedir: "*Ben ölünceye kadar bana baksın da, ondan sonra ne yaparsanız yapın!*"

Ömer Ağa yaşlandığında bile ağalığından taviz vermedi. Köyde bazı insanların onun yaşlandığını ima etmeleri üzerine onlara verdiği cevap, adeta Orson Welles'in "I know what it is to be young" şarkısının sözleriyle örtüşür: "*Ben genç olmak nedir biliyorum, peki sen yaşlılığı bilir misin?..*"

Kuru fasulye ve pirinç pilavının, köy arabasını dakikalarca bekletecek derecede müptelasıydı. Şık ve düzgün giyinmeyi, kavga etmeyi, ne olursa olsun sözünü dinletmeyi severdi. Kimi zaman aşırı küfürbaz, kimi zamansa kendince dindardı. Siniri, adi senetle evini on dakikada sattıracak kadar haşmetli, sevecenliği sekiz-on torununun küçücük bir odada yaptıkları gürültüye dakikalarca tahammül edecek kadar insancıldı. Ağaydı, despottu, mütedeyyindi, benim dedemdi...

Özet: Bu yazıda Osmanlı son döneminde doğup cumhuriyeti yaşamış görece zengin bir Anadolu köylüsünün, zamana ve mekâna bağlı olarak, çevresine ve ailesine karşı değişen tavrı örneklerle anlatılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Hidayetoğulları, Ömer Çavuş [Türkoğlu], Hıcıp köyü, Çankırı, köyden kente göç.

Abstract:
This article examines the life of a relatively well-off Anatolian villager with special emphasis on his changing attitudes towards his family and larger social environment. His story, which began in the late Ottoman era and continued during the republican period, is told in parallel with the changes in time and space.

Keywords: Hidayetoğlus, Ömer Çavuş [Türkoğlu], Hıcıp village, Çankırı, migration from village to cities (internal migration).

Tatlı Ye Aga

Dedem deve gelmez eve
Çek başını gelsin eve!

Müfit GÜNAY

Babam ilk dede olduğunda aklına bu tekerlemenin geldiğini söylemişti. Büyükbabam öldüğünde olup biteni ayırt edemeyecek kadar küçüktüm. Ama "damımızda dalgın dalgın uyurken/inil inil bir ses geldi derinden", ya da "gel kardeşim al şu taşı ben altından kalkayım/anam babam nicoldular bakayım/ dedim amma hiç ses veren olmadı/dertli gonül aradığını bulmadı/ gibi dizeleri bir tiyatrocu edasıyla okuyan anneannemin kocası dedemi iyi bilirim. O gerçekten de anneannemim kocası olarak vardı. Damat adayını anneanneme bahçe duvarının üzerinden gizlice gösterdiklerinde "ben bu adama varmam" demiş ancak kendisinden altı yaş küçük dedemle muhallebi kazanlarını tekmeleyerek devirdiği bir düğünle hiç istemeden de olsa evlenmişti. Kaymakam ağabeyi "söz verdim" evleneceksin demişti çünkü. Anneannem ondan kocası değil de herhangi bir canlıymış gibi bahsederdi. "Yemeğini verdim", "şerbetini yaptım", "sigarasını aldım", "üstünü örttüm" gibi dedemin gereksinimleriyle ilgili cümleler dolaşırdı ağzında. Bir gün olsun "deden de şöyle düşünüyor" dediğini duymamıştım. Oysa dedem gösterişli bir adamdı. Bir kere uzun çok uzun boyluydu. Hele bir de ilkokul çağındaysanız düşünün o boyu artık. Yeşil gözleri vardı. Ancak son zamanlarında Parkinson hastalığına yakalanmıştı. Elleri titrerdi. Eskiden kumar oynadığı –tavla- söylenirdi. Bir de çok namuslu olduğu. Anneannemim anlattığına göre bir gün bakkalın biri dedeme verdiği bir bakraç yoğurdun parasını almak istememiş, dedem de "vurunca bütün yumurtalarını kırmıştı adamın". İçki hiç içmemişti. Sigarı ise en iyi arkadaşıydı. Yemek yemeyi ve tatlıyı çok severdi. Bir dede olarak bana yegane nasihatı ise gerekçesiyle birlikte aynen şöyleydi: "Tatlı ye

aga tatlı. İyidir." Bunu söylerken ellerinin de görünmez marakaslar çalarmış gibi titrediğini gözünüzde canlandırmanızı isterim. Bize geldiğinde -nedense hep yaz günleri olarak aklımda- bahçede oturur, annemin ona hizmet etmesini beklerdi. Gözkapakları sürekli bir şekilde ağır ağır açılır kapanır ve her açıldığında gözlerinin aynı noktaya baktığını şaşırarak görürdünüz. Sakın yanlış anlaşılmasın ben dedemi çok severdim. Anneannemin toptan aldığı *Birinci* sigaralarını koyduğu sedirin altındaki hasır yayvan sepetin içinde dedemim eskilerden, polislik yaptığı zamanlardan kalma gümüş gibi parlayan ay-yıldız armaları vardı; şu şapkaların önüne takılan metal ay-yıldızlardan. Onlarla oynamama ses çıkarmazdı. Ve bize her gelişinde de yelek cebinden çıkardığı bir lirayı titreyen eliyle bana uzatırdı. Her zaman ama. İstisnasız. O nedenle de dedem bize geldiğinde mutlaka bir liram olacağını bilirdim. Diğer torunlarına da verip vermediğini bilmiyorum. Ancak çocuk kafamla o zaman bu işi fazla kurcalamamamın benim için iyi olacağını düşünmüştüm. İlk torun olduğuma göre muhtemelen bu bana tanınan bir ayrıcalıktı.

Dedem yemeği zamanında verilmediğinde çok sinirlenirdi. Ve iflah olmaz bir "sade yağ" tutkunu ve makine yağı –margarin- düşmanıydı. Eski toprakların sağlıklı oluşunu makine yağı yememelerine bağlardı. Bir gün annemi anneanneme fısıltıyla Sana yağıyla pilav yaptığını ve dedemin fark etmediği, üstelik de "çok güzel olmuş kızım eline sağlık" dediğini anlatırken gördüğümde dedem adına çok üzülmüştüm. Fark etmemiş olsa da asla ağzına koymak istemediği bir yağı ona yedirmişlerdi. Hem de bunu yapan öz kızıydı. Marifetmiş gibi de annesine yetiştiriyordu. Dedemim ellerine nazire yaparcasına anneannemin de kafası titrerdi. Kaderin cilvesi karı-kocanın fazla kullandıkları yerlerinde tezahür etmişti sanki. Rüştiye mezunu anneannem dedeme yutturulan margarinin hikayesini dinlerken başını titreterek kıs kıs gülmüştü. Belki de kendisinin yıllarca yapmak için can attığı ancak denemeye cesaret edemediği bir işi kızı yapmış olduğu için böylesine çocukça bir muzipliğe kapılmıştı.

Yirmili yaşlarda sokakta aşık oynarken aile büyüklerinin "artık şunu evlendirelim" kararıyla önce devlette bir işe sokulan sonra da anneannemle evlendirilen Cumhuriyetin ilk polislerinden olan dedemin dört çocuğu olmuştu. Üç dayım ve annem. Bir de küçükken ölüp gitmiş bir Avni konusu olurdu ara sıra. Önde gelen bir aileye mensup olduğundan işe girmesi de, anneannem gibi hem çok güzel hem de akıllı bir eş bulması da zor olmamıştı. Zaten bütün bunları ona başkaları hazırlamıştı. Evlendikten sonra da "işi" anneannem üstlenmişti. Dedem çocuklarının tahsili konusunda da fazla müdahaleci olmamıştı, aslında hiç müdahale etmemişti de diyebiliriz. O nedenle de dayılarım meslek edinme konusunda "serbest" kalmışlardı. Kısa bir süre daha bizim kaldığımız kentte -memuriyetini bu kentte tamamlamıştı- kaldıktan sonra anneannemle birlikte büyük dayımın da yaşadığı bağlık bahçelik Anadolu şehrine, doğduğu Kırşehir'e göçmüşlerdi. Yani ay-yıldızlı, bir liralı ve dedeli

günlerim de artık sona ermişti. Evlerinde telefon yoktu. Ben de anneanneme yazdığım, "anneanne seni dün rüyamda gördüm"le başlayan ve "orada havalar nasıl"la devam eden mektuplarımda dedeme selam gönderirdim.

Yıllar sonra dedemi bu kez Ankara'da küçük dayımın evinde gördüm. Ben delikanlı olmuştum. O ise sayılı günleri kalmış bir hastaydı. Derslerimi sordu, "iyi" dedim. Üst üste "aferin, aferin aferin aga" dedi. Dedemle ayrıldıktan kısa bir süre sonra öldüğü haberi geldi. Eski toprak dedem ancak 61 yıl direnebilmişti. Ankara'ya ulaştığımızda defnetmişlerdi ve anneannem durumu tam olarak şu kelimelerle özetlemişti: "Çenesini de bağladık yolcu ettik aga dedeni". Sanki yüzünde margarinli pilav olayındaki gibi muzip bir ifade vardı. O zaman kocasının onun hiçbir şeyi, benimse "dedem" olduğunu net olarak anlamıştım.

Aradan otuz sene geçti. Ve ben -buna inanmanızı istiyorum- yıllardır, yılda en az iki kez onu Karşıyaka'daki mezarında ziyaret ediyorum. Mezar ziyaretlerini beraber yaptığımız çocukluk arkadaşım Ahmet ona Fatiha okurken ben de mezarının önündeki suluk çukuruna zamanın madeni parası neyse ondan koyuyorum. Benim yelek cebim yok ama, ne yapalım, para paradır. Geçen gün annem gitmiş mezarına. Beni aradı "oğlum son koyduğun para hâlâ orada deden harcamamış" dedi.

Özet:
Çalışma, görece zengin bir ailenin oğlunun, şehrin zengin kızlarından biriyle yaptığı evliliği ve bu bağlamdaki aile ilişkilerini torununun kaleminden ele almaktadır.

Anahtar sözcükler: Sivas, evlilik yaşamı, dede-torun ilişkisi

Abstract:
This study presents the marriage of a relatively wealthy man who married the daughter of one of the wealthy families of Sivas. The story of his marriage and his familial relationships is told by his grandson.

Keywords: Sivas, marriage life, grandfather-grandson relationship

Babamın Hayatının Dedemin Şahsından Bana Yansıyarak Oğlumda Tamamlanan Kısa Tarihi

Ahmet YÜKSEL

Dedem ki mekanı cennet olası, seferberlikte askere çağrıldığı zaman babamın çam beşiğinin başına sabit kalem ile ve keza vaktiyle pek namı duyulmamış, ancak hattı düzgün bir hattat elinden çıkma, yirmi kırmızı liraya yazdırıldığı rivayet olunan, abadi kağıtlı, küp kapağı dede yadigarı *Koca Mushaf*ın bir boş sayfasına Osmanî harfler ile şöylece yazmış: "Bilalim altı günlük çocuk iken Allah'a emanet ettim gidiyom" ...

Seferberlik, bizim oralarda 'Sefer Beylik' namıyla şöhret bulmuş bir yüce şahsiyettir. En azından dedesinin hikayesini dinleyerek büyüyen Ahmet kulunuz, o zamanlar öyle zannetmektedir. Babamın ve cümle akrânının nüfus memurluğunu yapan işte bu Sefer Bey, herkesin doğum tarihini tam günü gününe kaydetmiştir. Bu da köy çocukları için ne büyük bir nimettir. Biraz iyimser bir açıdan bakacak olursak bu, seferberliğin en iyi yanıdır. Köy çocuklarının doğum tarihlerinin bir türlü günü gününe bilinememesi talihsizliği, böyle önemli tarih düşülesi zamanlarda kırılır. Bu açıdan bakınca babamın benden bile daha şanslı olduğu görülecektir.

'Gidiyom', demiş ya dedem, gidiş o gidiş. Ta ki Allahüekber Dağı'nın tepelerinde, uzaktan bakınca çalı çırpı gibi görünen binlerce donuğun kemik yığınına dahil oluncaya kadar gitmiş.

Amasya ve kazalarından askere alınanları, seferberlikte Şark Cephesi emrine vermişler. Hal böyle olunca aynı köylüler aynı taburlara, bölüklere düşmüşler. Bunlar içinde, neden sonra köye iki kişi dönebilmiş; Ayağıkesik Gazi Dede ile Tekaüt namıyla anılan Mehmet Ağa.

Ayağıkesik Gazi Dede ile dedem Abdülmuttalip Efendi, 3. Ordu emrinde Erzurum civarında Ruslarla harp ederken ikisi dahi mecruh olup, Narman'daki seyyar askeri hastaneye varıp yatmışlar. Kezalik bu meyanda, Takaüt dahi ayağından vurulmuş olarak gelmiş aynı hastaneye, yanı başlarına yatmış. Tekaüt'ün köy meydanında oturup yarenlik ederken etrafındaki koca heriflere, koca heriflerin koca karılara, koca karıların taze gelinlere, taze gelinlerin sabilerine, sabilerin cümle âleme duyurduğuna göre, Muttalip Hoca[1] sünnetinden vurulmuş olarak kanlar içinde yanındaki yatakta yatmış. (Allah yüzüne bakmış da rahmetli dedeciğim, köye dönememiş. Hasbelkader dönmüş olsa, 'sünnetinden vurulmuş olmakla' herhal madara olacakmış.) Ayağının ağrısına doktorlar iğne yapınca bizim Tekaüt'ün içi geçmiş. Gözünü açınca bir de bakmış ki, Muttallip Hoca'dan geriye, yatağının ortasında hayli gölükmüş kanı kalmış. Sormuş soruşturmuş ama kimse ağız dilden bir cevap edip köylüsüne ne olduğunu söylememiş.

Biz imdi Tekaüt'ü orada ıstırabıyla başbaşa bırakalım. Hele o 'sakat ayağı ile harbedemez deyi rapor' ile cephe gerisine gönderilsin. En son ayağını çeke çeke gittiği Sakarya'dan da birkaç nişâne ile dönsün. Köy meydanında güneşten gölgeye, gölgeden güneşe kaçarak, sakat ayağını ovalıya ovalıya yaşasın. Herkes tarlaya tapana giderken O: " Ben on üç sene siperde yattım, yanım çürüdü, yaralanmasam yatak yüzü görmeyeceğidim, gayri ben bundan kelli çalışmam" diyedursun. Soyadı kanunu çıkınca da bunca harpten sağ çıkmasını hatırlatan 'Güngören' soyadını bilhassa aladursun, biz haberi öbür yüzden verelim, bakalım Ayağıkesik Gazi Dede dahi ne söylemiş, ne anlatmış:

Yatarken yatmaktayken hastanede bunlara bakış görüş etmişler, yiyeceği-giyeceği yerinde, yatak-yorgan, odun-soba, ilaç-pansuman derken bu saltanat fazla sürmemiş. Ordusunu teftişe çıkan Askeridekıran Enveri Paşa Hazretleri'nin yolu Narman'daki seyyar hastaneye uğramış. Bakmış ki bizimkiler at götünde sinek misali saltanat sürmedeler: "Kavlimiz mezara kadardı, doğru cepheye arş arş" demiş. Bu ağır sözün altında yatmak kâbil mi, yaralarına son bir pansuman yapıp, gece vakti bizimkileri, kan revan içre yola vurmuşlar. İki arkadaş, dizboyu karda Hasankalesi yol çatına kadar 'yeşil kurbağalar'ı söyleyerek yürümüşler. Sabahın kuşluk vakti, yol çatında oturmuş, soluklanmışlar. Ayağıkesik Gazi Dede, Kemiğiçalı Muttalip Dedeme: "Bak hele" demiş, "Muttalip Hoca, şimdi köyde anan ekmeği yapmış, sacı geriye kakmıştır, saç ekmeğinin müş müş kokusu köyü tutmuştur" deyince şöyle bir sıcak ekmek kokusunu içlerini çekmişler. Ayağıkesik Gazi Dede, cebinden bir hapaz arpa kavurması çıkarıp kepeğini dedeme doğru üfürünce sıcak ekmeğin hayali dağılıvermiş: "Atların kemresinden yıkayıp kavurdum, hele şunu, şurada yiyekoyalım" demiş. Bir neş'e içinde, Gazi Dede'nin at gübresinden derleyerek, yikayıp kurutup, kavurduğu taamlarını hayallerine katık edip kemal-i afiyetle yemişler.

1 Dedem, Gümüş kasabasında bulunan Haliliye Medresi'nde tahsil görmüş, okuması yazması yerinde, hafız ve hatip olmakla, 'Hoca' olarak anılırmış.

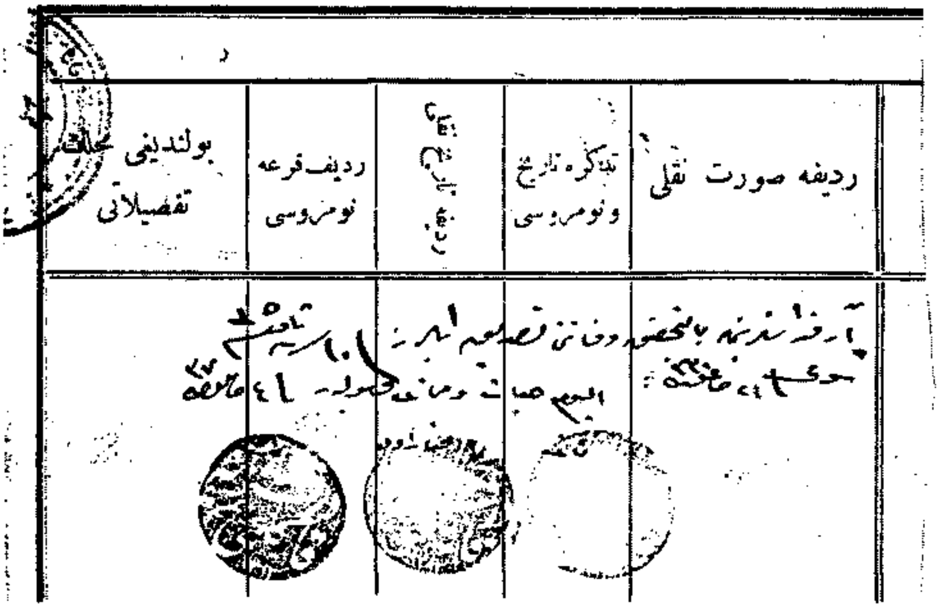

Askerlik şubesinde bulunan 2 numaralı redif defterinde dedeceğazım Abdülmuttalip'in 'hayat ve mematının meçhul' olduğunun kaydıdır.

Vakit erişince sarılıp helalleşmişler, yolları ayrılmış. Gazi Dede 3. Ordu emrine Erzurum'a, Dedem Muttalip, 9. Kolordu emrine Sarıkamış'a sevkolunmuş. Gel zaman Gazi Dede ayağının birini Erzurum'da bırakıp köyüne dönünce ahretliği Muttalip'i belki döner diye çok gözlemiş. Onunla bile Alime Ebem ve dört yetimi dahi çok gözlemiş. Ne kendi gelmiş ne şehitlik haberi. Dedemden geriye bir iz, çam beşiğin başındaki yazı ile bir de *Koca Musaf*taki derkenar kalmış.

Ta ki yıllar sonra ancak, 90'lı yılların başında, babamın bu izin yanına bir iz daha eklemesi kâbil olmuş. Seksen yaşında iken, kasabanın en yaşlı 'okur-yazar' adamı olması hasebiyle askerlik şubesinin eski kayıtlarını okumak üzere yeminli mütercim kabul edildiği vakit, babasına rastlamış. Meğer dedem onca senedir 2 numaralı redif defterinin 36. sırasında oturmakta imiş:

"Cürekoğlu lakaplı Ömer Oğlu 1303 doğumlu Abdülmuttalip, arkadaşlarından bi-t-tahkik vefatını tasdik eyleriz. 10 Teşrin-i sani 1335. Sevki 2 Ağustos 1330. Elyevm hayat ve mematı meçhuldür. 4 Mayıs 1337. Köyün muhtar-ı evvel, muhtar-ı sâni ve imamının mühürleriyle[2]."

2 [Cephede beraber olduğu] Arkadaşlarından araştırıldığına göre ölümünü onaylarız. 10 Kasım 1919. [Cepheye] sevki 15 Ağustos 1914. Bugün yaşadığı ya da öldüğü belirsizdir. 4 Mayıs 1921. Kağnıcı Köyünün birinci, ikinci muhtarları ile imamının mühürleri.

'Hayat ve mematı meçhuldür', yani ne ölü ne sağ... Ancak cepheye sevk edildiği kabak gibi belli. Misal, bir ulu yangına bir kuru meşe odunu atarsın da yanmadığına şüphe olur mu? Olmuş işte. Yangını çıkaran Enver Paşa ki, işte bu şüpheyi 'izhar etmiş'[3]. Paşa ile kavilleşen dedem ve daha nice doksan bin dedelerimiz hepsi sözünde durup vurularak, donarak şehit olmuş da, Divan-i Harp'ten korkan Paşa da on beş binini şehit yazdırıp, kalanının üstüne yatmış. Enver Paşa'nın sansürüne gelen dedem de niceleri gibi muğlak ifadelerle kayıtlara girmişler.[4]

Abdülmuttalip arkasında dört yetim bir de dul bırakmış. Besbelli ki seferberliğe kadar ancak dört çocuk yapmaya vakti olmuş. Enver Paşa'nın Sarı kamışı'ndan kurtulsaymış, Alime Ebemden daha nice çocuklar meydana getireceği aşikarmış. Gel gör ki ömrü vefa etmemiş. Bu yüzden 1330[1914] yılında doğan babam, son çocukları olarak kalmış.

Abdülmuttalip'in, vukuatlı nüfus kaydına göre doğumu 1303[1886]'dür. Ancak askeri arşiv kayıtlarında ise 1297[1880] doğumlu olduğu belirtilmiştir. Babası Ömer Ağa, anası İsmehan Hatun'muş. Karısı Alime Ebem ise 1296 [1879] doğumlu olup, bu hesapça dedemden az biraz büyükmüş. Onun dahi Babası Veli Ağa, anası Safiye Hatun olup 1962'de, 82 yaşında köyde eceliyle vefat etmiştir.

Alime Ebem, çocuklarına hem analık hem babalık yapan bir 'Osmanlı kadın'mış. "Aman oğlum okuyun, aman oğlum okuyun" der dururː "Anasız babasız kalan yetim değildir, cahil kalan yetimdir" sözünü, sık sık söyleyerek iki erkek çocuğuna kulak küpesi yapmış. Oğullarını medreseye gönderip okutmuş. Kızlarını ise dizinin dibinden ayırmayıp 'hatunluğun esaslarını' bihakkın belletmiş. Bu yüzden olacak amcam ve babam, bilgileri ile hükmeden birer çarıklı erkan-ı harp iken, halalarım ise sevgisi sınırsız, müşfik ama sözünü geçiren, oturaklı kadınlardır.

Büyük kızı Emine Halam (nüfus kaydında Ayşe), 1321[1903] doğumlu olup Debent Obruğu köyünün Yongalık Kışlası denilen bir güzel mahallesinde mekan tutmuş olarak hayvancılıkla uğraşan Arpakuşoğulları'na gelin gitmiş. Arpakuşoğlu Bilal Ağa'nın tek karısı olarak uzun bir hayat sürmüştür. Ak saçlı, pamuk gibi, nuranî bir ihtiyardı, 95 yaş civarında vefaten mürdeyledi. Gelin gittiği kışlada gömülüdür.

Küçük kızı Hüma Halam ise 1324[1906] doğumlu olup, pek de ismiyle müsemma bir talihi olmamış. 'Pire Ahmet' namıyla bilinen köyden bir yiğide vermişler. Ancak bu Pire Ahmet eniştemiz biraz ters tabiatlı olmakla ara sıra geçimsizlik yaparmış. Eğerci işi azıtırsa babam müdahale eder, eniştesini az biraz okşarmış. Okşanan enişte gevşediğinden o da karısına karşı daha müşfik davranırmış. Hüma Halam da ileri

3 'izhar', burada 'yalan yere ortaya çıkarma' manasınadır, bilhassa dikkat isterim.

4 Şimdi doksan yaşın çayırını yiyen babam, babasının şehit kaydedilmemesine hislenerek, mahkeme açtı. Bir de 1970 yılında dönemin muhtar ve ihtiyar heyeti 'köyde eceli ile öldü' diye bir tutanak tutarak, dedemin nüfusunu yıkmışlar. Nüfus tashihi ve şehitliğin tescili davası sürüyor.

yaşında köyde eceli ile vefat etmiştir, ancak Pire Ahmet'i gömmeden kendisi kara toprağa girmemiştir.

Üçüncü çocukları Veli Hoca Amcam, 1325 [1908] doğumludur. İki defa evlenmiş olup, on beş kadar çocuğa sahiptir. Hem medrese tahsili yapmış hem de Cumhuriyet'te eğitmenlik kursunu başarı ile tamamlayıp, eğitmen olmuştur. Çoğunlukla köyümüzden ayrılmayıp köyün mektebinde sayısız çocuk okutmuştur. Hem de köyün eski camisinde aynı çocuklara Kur'an dersi vermiştir. Kendini eski ve yeni yazıyı çocuklara öğretmekle vazifeli sayardı. Eğitmen olarak devletten tekaüt oldu. 1988 yılında öldü. Köyün ağası, beyi, hocası, imamı, muallimi, hasılı her şeyi idi. Her iki dünya işleri kendisinden sorulur, her sözü kanun hükmünde kararname yerine geçerdi. Bütün aile erkeklerine sirayet etmiş bir hususiyet olarak, 'azabı pek şiddetli' idi. Beni pek sever, yüzümü uzun sakallarına sürerek 'karındaşımın tekne kazıntısı' (Babamın on birinci, son çocuğu olmam hasebiyle) diye severdi. Penceresi Kiraz Pınarı'na bakan duvarı kitapla dolu ferah odasında, büyük pirinç karyolanın üstüne kurularak Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin *Amasya Tarihi*'nden bulup çıkardığı menkıbeleri, masal tadında, tatlı tatlı anlatırdı; Artıkabat Mahallesi'nin adı nereden gelmiş? Kimmerler Cumara Mahallesi'nin bulunduğu yere ne zaman yerleştiler? Yörgüç Paşa bizim köylere Oğuz boylarını nece saldı? Dumanlı Köyü'nün üstündeki eski kalede hangi dizdarlar otururdu? Bunların hepsini amcamdan dinlemiştim. Beni eski yazıya heveslendiren Hüseyin Hüsameddin'in *Amasya Tarihi*[5]'ni okumak arzusu olmuştur. Yıllar sonra eski yazıyı kıvırıp da Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin dilini çözecek kıvama gelmiştim ki, amcamın *Amasya Tarihi* ciltlerini helal miras sayıp koltuğumun altına sıkıştırmak nasip oldu. Gel gör ki o satırların arasında amcamın anlattığı hikayelerin lezzetini bulmam mümkün olmadı. Meğer kendinden neler neler katarmış. Yaşlılığının son demlerinde bir ara köyde davul-zurna ile düğün yapılmasını yasaklayarak, mevlidli düğünlere geçişi teşvik etmiş, ancak 'sin sin oyunu'nun önünü alamıştı[6]. Boktabiten denilen tarlasının başına; "Ben ölünce gelip başımda tıkırdamasınlar" diyerek kendi mezar taşını hakketti. Vakti gelince de ölüp oracığaza gömüldü.

---

5 Amasyalı Abdizâde Hüseyin Hüsameddin [Yaşar], *Amasya Tarihi*, Cilt 1- 4 + Dördüncü Cildin Bakıyyesi, İstanbul, 1327[1912] – 1935, son cilt, 'Dördüncü Cildin Bakıyyesi', 1935 yılında yeni harflerle basılmıştır.

6 'Sin sin'in geçmişi köyümüzün tarihiden daha eskidir. Köyümüzü kuran, yirmi dörtlü sınıfa dahil Oğuz boyundan Kızıklar, birçok eski Türkmen adetini yeni yurtlarında yaşatmış, hâla da yaşatmaktadır. Aynı boydan ovada yerleşenler Alevi-Bektaşi olarak kalırken, bizim dağlık bölgeye yerleşen ve burada Kabaoğuz / Kabağoz köy topluluğunu meydana getirenler, zamanla sünnileşmiştir. Sin sin, Şamanlıktan kalma, bugün düğünlerin bir eğlencesi haline gelmiş eski bir kötü ruh korkutma ayinidir. Veli Hoca Amcamın emriyle başlayan sünni adeti mevlidli düğünlerde, gece yarısı sin sin oynamak suretiyle eski şaman gelenekler, biçim değiştirerek varlığını sürdürmüştür.

Dedem, dedemin babası, babasının dedesi, dedesinin babası derken bütün Cürekler ya da Cürükler sülalesi vâridatlı imişler. İşin ucu mütegalibeliğe kadar gidermiş. Hal böyle olunca dedem, seferberlikten önceki seferlere, bedel ödeyerek bedelli olabilmiş, misal Balkan Harbi'ne gitmemiş. Ancak seferberliğin uçanı kaçanı olmamış, bütün köyün erkekleri cepheye sevkedilmiş. Arşiv kayıtlarına bakarak bizim Kağnıcı köyü ve cümle Kabağoz köylükleri Şark Cephesi'ne sevkedilmişler.[7] Bu defa dedemle birlikte Şark Cephesi'ne sevkedilen kayınbiraderi, yani babamın dayısı, Ali Dayı da, omzundan süngülenmiş, bir ayağı donmuş olarak; Sibirya'da esir düşme, Alman subaylarla ahbaplık, Almanca'yı, Rusça'yı az buçuk kıvırma, hastanede Rus hemşireye asılma, Almanya'ya kaçış, arkasında kara kafalı ancak mavi gözlü çocuklar bırakma gibi hikayelerle 'Devr-i Dilara-yı Cumhuriyet'te köyüne geri dönmeyi başarmış. Ben tanıdığımda iriyarı ama çökmüş, hikayesini anlatmayı iştiyakla seven, seferberlik cehenneminde yanmış, Sibirya soğuğunda donmuş bir insan-ı kâmil, Sarı Paşa'yı bizzat tanımış olmakla memnun ve mesrur bir ihtiyarcıktı. Onun hikayesi ayrı bir maceradır ve otuz iki kısımda ikmal olmaz. Ancak köye dönüp geldiğinde dedemin yetimlerine sahip çıkmış, malını yağmalatmamış, uğursuzu ürkütmüş. Bu cümleden olarak şimdi gelelim Hatıp'ın hayınlıklarına.

Dedemin amcazadesi olan ve köyde 'Hatıplar' olarak bilinen sülalenin başında bulunan baş Hatıp, kardeşinin gidip de geri dönmemesini fırsat bilip vereseli tarla tapana el koymuş. Hem de yengesine, yengesinin yetimlerine rağmen. Hastalık ve sakatlık sebebiyle seferberliğe alınmamış köyün birkaç çürüğünden biri olan Hatıp Efendi, şark kurnazlığının tipik bir temsilcisi olmakla, fırsatı ganimet bilen, fırıldağın bayramda döndüğüne inananlardanmış. Köyde ne kadar gidip gelmez var ise hayata direnen yetimlerinin elinden ufak ufak topraklarını, açlığı kıtlıkla korkutarak, kapatmış. Bitmek tükenmek bilmeyen kuraklık kıtlık zamanları, Hatıp'ın dolu ambarlarını köylüye çuval çuval açması, karşılığının da tarla tapan, harman yeri, ev yeri, çayır-mera olarak geri dönmesini sağlamış. Alime Ebem, Hatıp'la kadın başına pek uğraşmış ama başa çıkamamış, çaresiz oğlanları yoklukla büyütüp birer delikanlı yapıncaya kadar sabretmeye mecbur kalmış. Veli ile Bilal, iki yaman delikanlı olup da sırt sırta verince, Hatıp da zaten iyice yaşı ilerleyip köpeklediğinden baba mallarını geri almaları kâbil olabilmiş.

Bilhassa babam pek şaşaalı bir delikanlılık devri yaşamış. Güzel at besler, iyi ata binermiş. Atının terkisinde kısa namlulu Romen filintasını asla eksik etmez, mahmuzlu çizmesini gıcırdata gıcırdata gezermiş.

Önce Ağabey Veli medreseye gidip Emsile, Binâ, Maksud; peşinden kardeşi Bilal Emsile, Binâ, Maksud... döne döne okumuşlar. Yeni yazıya geçilince de iki kardeş

7 *Şehitlerimiz*, M.S.B. Personel Dire Başkanlığı (Haz.), Lodumlu / Ankara, 1998, Cilt 1, s. 194-207.

halk dershanelerine giderek, cümle Kabağoz köylükleri içinde yeni yazıyı ilk söken olmuşlar. Babam mektebe başladığı ilk gün öğretmen tahtaya şöylece yazmış:

> Kişi ki görmemiş mektep
> Ne bilsün millet ve mezhep...

Böylece mektebin millet ve mezhep üzerinde doğrudan tesir ettiğini idrak etmiş. Daha sonra aynı hocanın aynı tahtaya yazdığı bir güzel sözde hayat felsefesini yakalamış:

> Ne kadar aç olsa karnım, doyar birkaç lokmayınan
> Valâkin doymaz şu gözüm, güzel yüzüne bakmayınan...

Amcam daha sonra eğitmenlik kursuna giderek, eğitmen de olmuş. Babam da malın melalin, tarlanın tapanın peşine.

Veli Hoca ağası, Alime anası babama köyden bir kız bulmuşlar, everecekler. Ancak kız on sekiz yaşında, babam on yedisinde imiş. Köyden bir yaşlıyı şahit gösterip yaşını büyütmek üzere mahkeme açmışlar. Duruşma günü kazaya varılmış. Atlarını hana bağlayıp, hükümet konağının önüne gelmişler, konağın önünde halk toplanmış horoz dövüştürüyor. Eski Gümüşhacıköy Hükümet Konağı'nın bahçesi genişçe olup halkın toplantı yeri imiş. Erkekler bu bahçeye gelip oturur, ellerindeki kirmanlarla yün eğirirlermiş. Derken bizimkiler horoz dövüşünü keyifle seyredip mahkeme salonuna girmişler. Yaşlı hakim, yaşlı şahidi dinlemiş, babamı şöyle bir tartmak için bahçedeki şamataya bir gönderme yaparak; "Sen de horoz dövüştürür müsün, çocuk?" diye, manidar soru sormuş. Babam dahi maddeyi anlamayıp "Hayır, efendim, dövüştürmem, ama ben kendim güreş tutarım" diyesi, hakim babamı ufak bulmuş. Amma katibine: "günahını şahidine yazalım" deyip yaşı büyütmüş. Böylece babamın doğum tarihi 00.03.1329 olmuş ki Mart'ın çıkmaz gününe kaydedilmiş. İlk karısı Fatıma ile 1932 yılında evlenmiş. Bir yıl sonra da askere gitmiş. İki buçuk sene askerlik yapmış.

Askerde jandarma onbaşılığına kadar yükselmiş. Uzunköprü'de sınır muhafızlığı yapmış, Bozüyük'te eşkıya takibinde bulunmuş. Babam askerde iken soyadı kanunu çıkınca amcam önce sülale adı olan 'Cürekoğlu'[8]nu almak istemişse de kanuna mugayir olduğundan alamamış. Kanun süresi bitmek üzereyken, hâla soyadı almamış olanlar için köye mecburi listeler gönderilince 'Yüksel'i seçmiş, bir mektupla da babama bildirerek, rızasını almış.

---

8 Resmi kayıtlarda **'Cüreh'**, mahallinde **'Cürek'** ya da **'Cürük'** olarak kullanılmıştır : T. Yürek, cesaret. *Derleme Sözlüğü*, T.D.K. yay., Ankara, 1968, Cilt 3, s.1022.

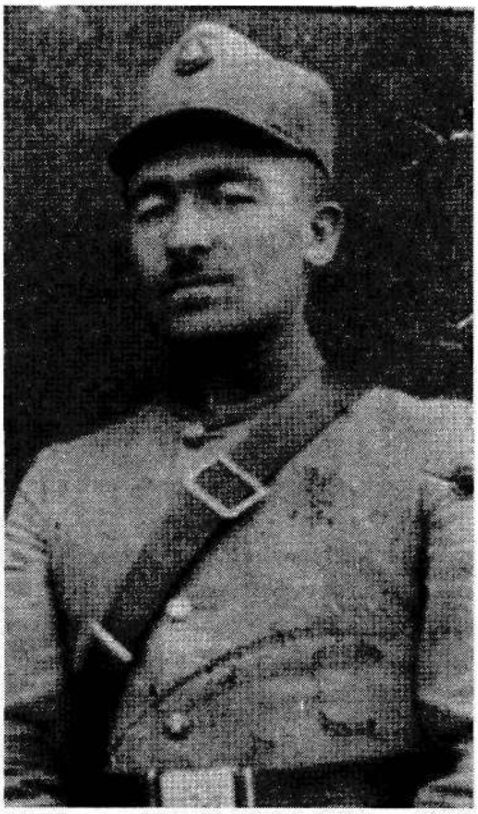

Bilal Hoca'nın terhis belgesindeki fotoğrafısı. 8 Teşrin-i evvel 1935

Terhis olmasına yakın bölük kumandanından babamı isteyerek, 'orman mesâha memuru' yapmak istemişler. Kumandan münasip bulmuş. Ancak babam; "Benim anam, ağam var, köyüme gideceğim demiş" kabul etmemiş. Bunun üzerine yüzbaşı: "Hadi git de ağan gözlerinden öpsün" demiş, kızmış.

Her ne kadar sıla hasretiyle ormancılık teklifini o zaman kabul etmeyen babam, yıllar sonra kendi isteği ile ormancı olacak, İnegöl Dağları'nda uzun yıllar orman muhafaza memurluğu yapacak, bölgenin unutulmaz ormancısı Seceğenli Musa Savcı ile yoldaşlık edecektir. Yeşil üniforması mı?, Altından eksik olmayan atı mı?, Ruhsatlı beylik silahı mı?, Dere, tepe, tavşan, tilki mi?, Köylüyü korkutma duygusu mu?... Belki de hepsi birden Bilal Hoca'yı ormancı yapmış. Dağda kendi başına dolaşırken hiç gam çekmemiş de rütbesi yükseltilip şefliğe terfi edince tadı kaçmış, 'memuriyette iltimas oluyor, rüşvet oluyor' diye istifa etmiş. Bilahare köye muhtar olmuş.

Bu arada köyün mektebine bir muallim tayin edilmiş. Ama ne muallim. Neriman Hanım, bir idealist Cumhuriyet kızı imiş. Aslen Akşehir'li olan bu genç hanım, ilk görev yeri olarak Gümüşhacıköy'e at ile iki saat mesafede, 1500 metre yükseklikteki bir dağ köyü olan Kağnıcı'ya kız başına yüksünmeden gelmiş. Köylünün yadırgamaları, o sıralarda muhtar olan babamın tam desteği ile bir süre sonra kabule dönüşmüş. Köyde kaldığı birkaç sene içerisinde köye, köylüye, köy çocuklarına birçok iyiliği dokunmuş. Babamla aralarında geçen sıcak ilişkiler de, köy halkının dilinde dedikodu malzemesi olmuş. Bir de manisini çıkarmışlar:

Estiri Neriman estiri
Mantoyu kısa kestiri
Mantodan artanını
Muhtara yelek diktiri.

Yıllar sonra Konya'da öğretmenlik yaparken ablam, Akşehir'de emeklilik günlerini yaşayan Neriman Hanım'ı bulmuş, elini öpmüş. Babamla ilgili anılarını muhafaza etmiş olarak, hiç evlenmediğine şahit olmuş.

Birinci karısı Fatma Hanım ile evliliğinden, Cezminur (1936), Cezmi (1939 - çocukken ölmüş), Ganimet (1940), Şerafettin (1944), Makbule (1945), Emin (1947) adlı çocukları olmuştur.

Beş çocuklu bir adam olmasına rağmen, serde ağalık, muhtarlık, imamlık gibi kudretli sıfatları olduğundan köyün en güzel kızı olan annem Emine'yi kendine ikinci eş olarak almak istemiş. Babası verecek vermesine de annem ayak diremiş. Evli ve çocuklu adama varmak istememiş. Bunun üzerine babam bütün köye baskı kurup, kızın kimseye gitmemesi sağlamış. Ne kadar görücü çıkmışsa, hepsini engellemiş. Köylülere de: "Ben sizin güneş tarafınıza bunca sene gölge oldum, elbet köyün en güzel kızı benim hakkımdır" dermiş. Köyde, başta annemin yakın akrabaları olmak üzere hayli kişi babamın sopasını yemiş, çizmesinin mahmuzundan nasibini almış. Babamın anneme balta asmasından, düğünlerine kadar beş altı yıl geçmiş. Annem direnmiş, babam diretmiş. Yaşı da yirmi beşe gelmiş, göz göre göre köylük yerde evde kalacak. Babamdan başka talibi yok, ne yapsın çar naçar: "He" demiş. Şatafatlı bir düğünle dünya evine girmişler. Böylece birinci hanımın üstüne kuma gelmiş. Zamanla babama ısınmış. 'Esas kadın' olmuş. Bu evlilikten de, Faruk (1949), Faik (1950), Fatma (1953), arada çocukken ölen Abdülmuttalip, Mehmet (1956), Ümmühan (1960), Ahmet (1964, 'tekne kazıntısı' sıfatıyla taltif edilmekte olan bendeniz) olmak üzere toplam, yaşayan altı çocukları olmuştur.

Babamın çocukları ile ilgili genel bir bilanço çıkarmak gerekirse; ilk hanımdan yedi, ikincisinden altı olmak üzere ceman yekun on üç eder, iki ölen bebeği düşersek, berhayat on bir kalır. Buna bir de annesini küçükken kaybeden amcaoğlumun oğlunu yedekten listeye eklersek bir düzine tamamlanır.

Seceğen (Çampınar) taraflarında birkaç yıl kireç yakıp, ticaretini yapmış. Olmadı değirmencilik, fenni arıcılık (kursuna gidip belgesini alarak), koyunculuk, inekçilik yapmış. Bu meyanda dönem dönem muhtarlık, il encümen azalığı yaptığından geleni gideni eksik olmazmış. Evinin yanına misafirler için hasseten yaptırdığı, altı ahırlı bir odası varmış. Her Allah'ın günü fırın yanar, misafire yemek yapılır, birkaç güne bir koyun kuzu kesilirmiş. O zamanlar sürünün peşinde gezen bir amca oğlumdan nakil, bir yılda 200 küsur, sırf misafire yedirmek üzere koyun kesilmiş. Misafirine vaktinde fırın yakıp, ekmeğini hazır etmeyen annem ile eltisinin kafalarını fırına sokup ütülediği ayniyle vâkidir.

Muhtarlığı esnasında pek sevdiği bir kır atı varmış. Atla yola çıkmadan kuyruğunu düğüm yapar; "Hadi gidiyoruz Kırat, beni bir saatte şehre indir" dedi mi, Kırat; "Anladım" dercesine bir defa kesik kişner, yola düşermiş. Bir saat sonra babam atını

Bilal Hoca, 'bıçağının hem önünün hem arkasının kestiği' yıllarda. 1944, Gümüşhacıköy Parkı. Soldan sağa: Faik Dikmen, Vahit Karayel, Bilal Yüksel.

Gümüşhacıköy Halkevi'nin önüne bağlamış olurmuş. Amasya'dan, Parti teşkilatından gelecek tebligatları bekler, tek partinin ileri gelenleri, kasaba eşrafı ile istişare edermiş. Gelen tebligatları, direktifleri, Kabagoz köylerinde uygulatmak üzere yanına alır, Kırat onu yine bir saatte köye atarmış. Kırat yoldan geldiğinde kuyruk düğümü çözülmez, rahatlatılmazla asla yem yemezmiş.

1944 yılında yılın başarılı muhtarı seçilmiş, Milli Şef İnönü tarafından tebrik edildiğinde pek mahcuplanmış, Allah'tan Paşa, bu esnada sigarasını ters yakmış da, bizimkinin mahcubiyeti arada kaynamış. Bu tarihten sonra Halk Partisi tarafından il encümen azalığına seçilmiş, 1950 seçimlerine kadar bu görevi devam etmiş.

Demokrat Partililer, milletvekilliği için teklifte bulunmuşsa da hiç düşünmeden reddetmiş. Üstelik Amasya'dan bir heyet halinde İsmet Paşa'ya gidip, bağlılık yemini etmişler. "Odunu dikip mebus yaptılar" diye düşündüğünden, bunu kaçırılmış bir fırsat olarak görmemiş. Yıllarca peşinden koştuğu Halk Partisi de ona böyle bir şans vermemiş.

Köye ilk traktörü getiren Bilal Hoca olmuş. Bu traktör Fordson marka olup gazyağı ile çalışırmış. Amcamın çocukları kasabaya atla gider, atın sırtına aldığı kadar gazyağı tenekelerini yükleyip köye getirirler, 'kömüş irisi motur'un, 'zilli makine'nin

karnını doyurur, tarlaları sürerlermiş. Köylüler de traktöre davar gibi bakar: "Lan bu tekerin ezdiği toprağın ekini yenmez" derlermiş.

Köyün karşısında, köye nazır bir tepenin yamacındaki ormana bakan bir büyük araziyi babam ve amcam ıslah ederek bir güzel meyve bahçesi, elmalık haline getirmişler. Amasya'dan hususi elma fidanı getirip dikmişler. Sekiz yüz ağaç elma yetişmiş. Kırk dönümlük bu bahçenin etrafına kavak dikilmiş, içine bir bağ evi kondurmuş, dağdan suyunu getirdikleri bir havuz çevirmişler. O güne kadar meyve olarak ahlat, acık ve alıçtan ibaret hüday-ı nabitleri bilen köy halkı, sert, sulu, kütür Amasya elmasını karşılarında görünce cennet taamı zannetmişler.

'Kiraz Pınarı' denilen bu güzel bahçenin alt eteğinden bir küçük dere, Ayrancı Deresi şırıldar. Bahar geldi mi dere boyu mis kokulu çileğe keser. Derenin öbür geçesi sık çam ağaçlarıyla mestur bir koruluktur. Vaktiyle bu bahçenin iki-üç kamyon elma verdiğine şahit olmuşumdur. Şimdilerde bu bahçe, âbad eden sahiplerinin kaderini paylaşmaktadır; bir tarafı göçmüş, öbür tarafı çökmüş.

Çocukları büyüyünce babam, onları okutmak ve ticarete atılmak üzere 1955'de Gümüşhacıköy'e yerleşmiş. Bir müddet kirada oturduktan sonra iki katlı, müştemilatlı yarı kâgir bir ev yaptırmış. Önceleri çevre kasaba ve şehirlerin pazarlarında yün yatak-yorgan satmaya başlamış. Satılık yatak-yorganları evde annelerim dikermiş. Babam pazara tellal çıkarır, arttırma usulüyle mallarını arzedermiş. Amasyalı şair Miktat tellallık yapar, babamın malını iyi fiyata okutur, komisyonunu alır, öğleyin de babamdan tandır kebabını yermiş;

> Şeker veresiye içerler çayı
> Arpa veresiye besler kır tayı
> Tarhana çorbası içsen olmaz mı?
> İçsen olmaz mı? Hehe hey olmaz mı?

diye tekerlemesiyle çığırtkanlık edermiş.

Köylünün 'Menderes geldi de ayağımız çarıktan kurtuldu' dediği zamanlarda babam, tor lastik ticaretine başlamış. Samsun'da imal edilen Canik marka lastik ayakkabıları fabrikasından alır, pazar pazar dolaştırıp sergicilik yaparmış. Bir ara işi ilerletip Samsun'daki fabrikaya ortak da olmuş.

Merzifon'da Singer dikiş makineleri acenteliğini açmış. Gümüşhacıköy'de tüccar Mehmet Ali Civek'in manifatura mağazasına ortak olmuş. Bir müddet de böylece geçmiş. Derken, derken Bedestan yanına kendi namı hesabına bir manifatura mağazası açmış. İtibarlı adam olduğundan her yerden mal alır, daha çok köylülerden oluşan müşterilerine satarmış. Bilhassa kendi köylüleri, Kabağoz köylüklerinden müşterilere hitap edermiş.

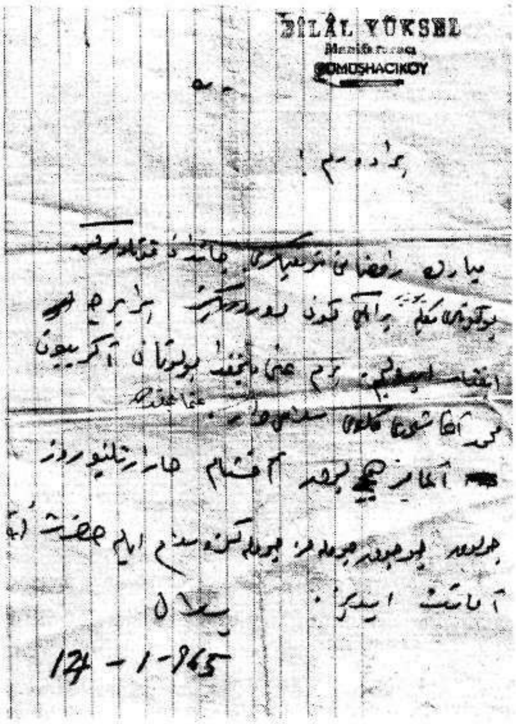
BİLÂL YÜKSEL
Manifaturacı
GÜMÜŞHACIKÖY

17-1-965

Bilal Hoca'nın manifaturacılık yaptığı yıllarda yazdığı bir mektuptur.

O zamanlar 'pırtı görme' denilen, düğün öncesinde, damat donatma, gelin donatma işleri olurmuş. (az biraz şimdilerde de olur a, keyfe kederdir). Kız tarafı ayrı oğlan tarafı ayrı alışveriş yapar; anasına, babasına, kardeşine, yengesine, eltisine, baldızına, bacanağına, kapının çomarına derken üst baş alınır, hayli para sarf-ederlermiş. Babam da böyle bohça bohça mal satarmış. Ancak serde ağalık olduğundan bol bol da hediye verir, az kâr eder, alacağını 'tütün parasına' 'harman zamanına' bekletirmiş. Kimi öder kimi ödemez, kırka altmış çapında on santim kalınlığında, üzeri pembe patiska kaplı, ciltli veresiye defterine 'çıkmasın nasipten' der yazarmış. Yoldan geçen fukarayı çevirir, üstünü başını görür, duasını alır gönderirmiş. Dükkanına ilk defa gelen müşteriyi dahi geri çevirmeyip veresiye mal verdiğine dair hikayeler, hâla dillerdedir. Ben dahi bu hesaplı vursan adam öldüren veresiye defterini çocukluğumda çok büyük dikkatle incelemişimdir. Bu kayıtlardan bir tanesini hiç unutmam: Sayfanın başına sabit kalemle Pusacaklı Eğri Boyun Mehmet Ağa'ya bir hane açmış. Bu Eğri Boyun Mehmet Ağa çeşitli zamanlarda patiska, pazen, kaput bezi, mandiklik almış da almış. Sayfa tükenmiş. İlk alışverişten on sene sonra kırmızı kalem ile şöyle bir hâmiş düşmüş: "Bu adamın boynu gibi sözü de eğridir, bir daha mal vermemeli"...

Babam çocuklarını ticarete alıştırmak için uğraşmış, özendirmeye çalışmıştır. Çocuğun eline bir deste yemeni verir, pazarda sattırır. Bir arkadaşını da pazara gönderir, çocuktan yemeni almasını ister, adam birkaç yemeni alır, çocuk sevinir, koşa koşa babasına gelir, bütün yemenileri sattığını söyler babası da kazandığı paradan bir miktar çocuğuna haçlık verir. Bütün ağabeylerime olduğu gibi bana da oynadığı bu tatlı oyun, ne yazık ki babamızın ticari işlerinde onun yanında kalıp, dükkanını çekip çevirmek bir anlamda sağ kolu olup, işleri daha da genişletmek ile sonuçlanmadı. Bu biraz da onun tercihiydi. O hepimizi okutmak istiyordu. Dedesi Ömer Ağa'nın

babasını, anası Alime Hatun, kendisini okutmuştu. O da çocuklarını okutacaktı. Bu yüzden şehre göçmemiş miydi?... Oğlan çocuklarını istediği ya da kazandığı okulda sonuna kadar okutmuş, kız çocuklarının ise terzi ya da öğretmen olmasını istemiştir. Hasılı, okuyan çocuğu okutmuştur.

Okumak ve okutmak....Bilal Hoca için hem bir dini vecibe, bir tür ibadet, bir aile geleneğidir. Erzurumlu İbrahim Efendi'nin ardından gidenlerin kurduğu İbrahimî yoluna evvel eski bağlanmış, Gümüş'teki Haliliye Medresesi'nde oturan İbrahim Hakkı soyundan Garip Hafız (İbrahim Hakkı Gül 1903-1976)'dan feyz alarak, kendini bu yolda yetiştirmiştir. Okumaya, yazmaya, kitaba düşkün bütün İbrahimîler gibi babam da, *Maarifetname*'yi okuya okuya, okumayı marifet saymış, okutmaya teşne olmuştur. Mütevazı bir kütüphaneye sahip olan babamın elindeki en kıymetli kitap, Amire baskısı bir *Marifetname*[9] idi. Biz bütün ev halkı bu kalın kitabı şıp diye tanır, babamız istediğinde ceviz konsolun üzerinde, üzeri bir bezle örtülü olduğu yerinden alır teslim ederdik. Babam sevdiği kitaplarla arasında duygusal bir bağ kurar, bilhassa yatmadan önce en az iki saat okumaya ayırmazsa uyku tutmazdı. Okuyamadığı zamanlarda "kitaplar orada bar bar bağırıyor" derdi.

Ben doğduğum zaman babam elli, annem kırk yaşlarında idi. En büyük ağabey ve ablalarımla aramdaki yaş farki çok olduğundan, haliyle benden yaşlı yeğenlerim vardı. Benden on yaş büyük yeğenim bana çocukken bile gevrek gevrek "Dayı" der, babamın yanında, bilmeyenler beni ancak torunu zannederdi. İlkokula gittiğim sıralarda herkesin babasını genç genç görür, "benim babam niye yaşlı" diye kızardım. Bu yüzden belki, çocukluk ve ilk gençliğimde babamla çatışmalarım oldu. Gurbete çıkıp da aklım başıma gelince babamın yaşlı olmasının benim için bir zenginlik olduğunu anlayacaktım.

Şimdi doksan yaşında bir ihtiyar olmakla birlikte, elden ayaktan düşmemiş, kendini idare eder vaziyette olup otuz iki dişinin sağlamlığıyla iftihar etmektedir. Gümüşhacıköy'de annemle birlikte yaşamaktadır, kasabanın danışılan bilge kişisidir. Kahvehaneye girdi mi, cümle âdemi ağzına baktırır, bir hoş sohbet ehli, nüktedan ve belleği çapcanlı bir hafızdır. Güzel dinlemeyi, hıfzedip tam yerinde sarfetmeyi, bir işi güzel bir sözle çözmeyi gayetle iyi becerir. Döneminin bir çok şairinin uzun uzun beyitlerini, destanlarını hafızasına almıştır.[10] Kendi de söz düzmenin, kafiye düşürmenin, manzume yazmanın hakkını vermiştir, misal:

9 Erzurumlu İbrahim Hakkı (1703-1780), *Marifetname*, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1310 [1892], 16+564 s., Metin içinde haritalar, şekiller. Esas itibariyle tasavvufi bir eser olmakla birlikte, astronomiden kadın-erkek ilişkisine kadar geniş, bir tür ilimler ansiklopedisidir de. Telif tarihi 1765, ilk basımı 1835'de Kahire-Bulak Matbaası'dır.

10 Bilal Hoca'nın Osmancıklı Kadir Efendi'den hıfzettiği 169 dizelik 'Zelzele' şiiri ile, Hasan Geylani'den hıfzettiği 'Gün Doğmadan Neler Doğar' şiiri için bkz: Ahmet Ankaralı, Sedat Cin, A.Galip Tunçay, *Dünden Bugüne Gümüşhacıköy*, b.t.y., b.y.y., s.197-202 .

Yüzüne çok gülerler yüzde yüzü yalandır
Menfaat kaygısıdır hepsi filan falandır
Alemin göz diktiği cebinde son kalandır
Cebin delikse eğer vermezler bir yudum su
Aldırma adam dünyadır bu

Herkes ısınır sana mangalın dolu korken
Hısım akraban çok olur kazanın kaynıyorken
Dostların yüzüne güler maymunun oynuyorken
Hakiki dost ararsan ne o ne şu aldırma
Adam hepsi geçer dünyadır bu

Gölü deniz zannettik bir yudum suyu Tuna
Kardaş arkadaş diye çok kandık şuna buna
Meğer güzel günleri kaçırmışız boşuna
Yazık giden günler gelmez geri tu
Aldırma adam dünyadır bu

Ne kadar bilse bilen bilemez üstâzı gibi,
Kelp de şikâr eder amma olamaz tâzı gibi
(üstaz: üstat, kelp: kapı iti, şikâr: av, tâzı: av köpeği)

İlim irfan köşesinde ne gezer bu cahil hergele
Tut kulağından at dışarıya çek kapıyı zerzele
(zerze: bizim oralara has kapı sürgüsü)

Fadimem kalk gidelim
Feneri yak gidelim
Güzele doyum olmaz
Yüzüne bak gidelim

"Kaşları çatık, gözleri hilal / Nasılsın iyi misin torunum Bilal."

Son Söz Olarak

Oğluma, yirmi beşinde koç gibi delikanlı iken ölen ustam-ağabeyim Sami Önal'ın oğlu ile müstakbel rahmetli, doksanlık babamın adlarını birleştirerek 'Ayberk Bilal' adını koydum. İyi mi ettim kötü mü, bilmiyorum çocuk büyüyünce anlayacağız. Şimdilik henüz beşi bitirdi altıya girdi. Aslen Oltulu olup Allahüekber Dağı'nın dibinde büyüyen Sami Bey, Köprülülü Şerif'in *Sarıkamış*[11] nam eserinin girişinde; "Ben, bu trajedinin sahnelendiği bölgenin çocuğuyum. Allahüekber Dağları'nda donarak ölen askerlerimizin iskeletlerinin uzaktan çalı çırpı gibi göründüğünü çok iyi anımsarım. Bu görüntüyü rahmetli Orgenaral Refik Tulga 1963'te 3'üncü Ordu Komutanı iken değiştirmiş, topladığı kemikleri toplu bir mezara gömdürerek oraya bir anıt diktirmişti."diyor. Kezalik bir de o güzel el yazısı ile; "Ahmet Yüksel, senin deden de Sarıkamış trajedisinin aktörlerindendi. Bu nedenle dedene rahmet, sana da mutluluk ve esenlik dilekleriyle kitaba imza atıyorum. Sevgiler . Kadıköy, 11 / 02 / 1999. Sami Önal " demiş, imzalamış.

Enver Paşa'ya hakettiği küfrü, en ince ve en usturuplusundan asla esirgemeyen korkusuz Şerif Bey'in kaleminden, Sami Bey'in güzel Türkçesine yansıyan, bilcümle

11 Emekli Kur. Yarbay Köprülülü Şerif (İlden), *Sarıkamış*, Yayına Hazırlayan: Sami Önal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.

dedelerimizin ve bilhassa dedem Muttalip Hoca'nın hikayesini okurken, encamında çalı çırpı olmuş dedemin kemiklerinin, zayıf ve çelimsiz oğlumun kol ve bacaklarında hayat bulduğu, böylece bana ayan oldu, vesselam.

Özet:
Bilal Yüksel'in (1914 - berhayat) oğlu tarafından kaleme alınmış dönemi, olayları, kişileri ve anektodlarıyla hayat hikayesi. Osmanlı son döneminden başlayarak Cumhuriyet'le devam eden yıllarında köy ve kasaba yaşantısı ekseninde bir aile tarihçesi.

Anahtar sözcükler: Abdülmuttalip, Sarıkamış, Bilal Hoca, Bilal Yüksel, Kağnıcı Köyü, Kabağoz, Gümüşhacıköy

Abstract:
Bilal Yüksel's life story (b. 1914) is written by his son. It begins with the closing years of the Ottoman Empire, continuing with the Republican era, and includes his life in a village and a small town in north central Anatolia.

Keywords: Abdülmuttalip, Sarıkamış, Bilal Hoca, Bilal Yüksel, Kağnıcı village, Kabağoz, Gümüşhacıköy

Tokat'ta Ermeni Olmak

Emran NALÇACIER

Adım Emran Nalçacıer. 1954 yılında Tokat'ta doğmuşum. 1965 yılında kuyumcu çıraklığı ile işe başladım. Ustam Boğos Kasparoğlu, Tokat'ın eski ve meşhur ustalarından biridir. 1976'da Tokat'ta kendi kuyumcu dükkanımı açtım ve 1993'e kadar da bu mesleğe devam ettim. 1980'lerde Kuyumcular Derneği'nin kurucu üyelerindendim. 1981'de evlendim; bir oğlum bir de kızım var.

1993 yılında İstanbul'a göçene kadar Tokat'ta yüz yılı aşkın hatıralarımız vardı. Dedelerimizin atalarından başlayarak bütün sülalemiz hatırı sayılır zanaatkârlardı ve bize de bu yetenekten biraz bulaştı sanırım. Dolayısıyla saygı gördüğümüz, içinde mutlu olduğumuz bu yaşantıdan kopmak, hele de Tokat'ın o güzelim yeşil, verimli bağlarını geride bırakmak bize çok zor geldi.

Ailemiz Anadolu'daki Ermenilerin çoğunun karşılaştığı hemen hemen bütün sorunları fazlasıyla yaşadı; tehcir, Varlık Vergisi vs.

Babaannemin babası Hagop Haylazoğlu'nun doğum tarihi 1870'li yıllardır. Kendisi fayton imalatçısıdır. Onun ürettiği faytonlara "London modeli" denirmiş ve bu yaylı faytonun Anadolu'da üretilen bir çeşididir. Atölye eski Yazmahane'nin dış cephesindeki dükkanlardan birindedir. Evleri ise atölyeden yüz metre ileride Pervane Hamamı'nın kadınlar kısmının karşısındadır. Hanımının, yani babaannemin annesinin ismi Mayram'dır. Hagop ve Maryam Haylazoğlu'nun 1915'e kadar üç kız çocukları olur ve bunlardan ikisini evlendirirler. Ne yazık ki tehcirde bu iki kızın kocaları da sürgüne gönderilir.

Değirmenci Manuel Ağa, eşi Teperik, oğulları Levon ve kızları Araksi

Hagop dedenin kız kardeşi de tehcire gönderilir. Ancak Hagop dede zanaatkâr olduğu için tehcire gönderilmekten kurtulur. Türklerden fazla zanaatkâr çıkmadığı için, eğer bir yerde sözgelimi üç Ermeni usta varsa ikisini yollarlarmış. Birini ise ihtiyaçtan dolayı mutlaka yerinde bırakırlarmış. Hatta büyüklerimiz buna ilişkin bir olayı da anlatırlardı: Yetenekli bir usta olan değirmenci Manuel'i tehcire yollamışlar On gün sonra ise askerler değirmene gelip Manuel Ağa'yı sorup askerin ununun bittiğin, değirmene ihtiyaçları olduğunu söylemişler. Manuel Ağa'nın karısı da onlara şaşkınlık ve kızgınlık içinde, "Biriniz tehcire yolluyorsunuz, biriniz gelip un istiyorsunuz" diye bağırarak çıkışmış. Tabii o dönemde çok sıkıntılı günler yaşamış Ermeniler. Yokluk, işsizlik, can korkusu içinde geçen günler Cumhuriyet'in ilanına kadar sürmüş.

Dedem (babamın babası) Nışan Usta, Sivas'ın Seyit Paşa Mahallesi'nde oturururmuş. Kendisi demirci ustası olduğu için Tokat'a asker olarak gönderilmiş. Bu sırada annesi, karısı ve bir çocuğu tehcire gönderilmiş. Askerlikten sonra da artık döneceği bir evi, yuvası olmadığından Tokat'ta kalıp Hagop (Haylazoğlu) dedenin yanında çalışmaya başlamış. Dedem Nışan Usta, çok usta bir zanaatkârmış; balta, kazma, kürek, çapa, kağnı demiri, tırpan gibi çeşitli ziraat aletleri imal edermiş.

Nışan dedem 1920 yılında Hagop Haylazoğlu'nun ikinci kızıyla evlenir. Sivas'taki evi muhacirlere verildiğinden oraya dönme ihtimali tamamen ortadan kalkmış durumdadır ve bu evlilikle birlikte artık Tokat'a tamamen yerleşmiş olur. Nışan dedemin bu ikinci evliliğinden üç oğlu olur, çocukların üçü de kendisi gibi zanaatkâr olarak yetiştirilir. Büyük amcam ve babam demirci ustası, ortarca amcam da kadın terzisi olur. Babam Onnik Usta, baba mesleğini sonuna kadar devam ettirdi. Tokat'ta birçok kişi onun imal ettiği baltaları hatıra diye saklardı. Babam Tokat'ın Türk cemaatı tarafından da sevilen bir insandı. Babam da yaşadığımız sıkıntılardan dolayı 1993'te bizimle birlikte Tokat'tan göç etmek zorunda kaldı.

Dedem Nişan Nalçacıer, büyükannem Mehrube Nalçacıer (1920'ler)

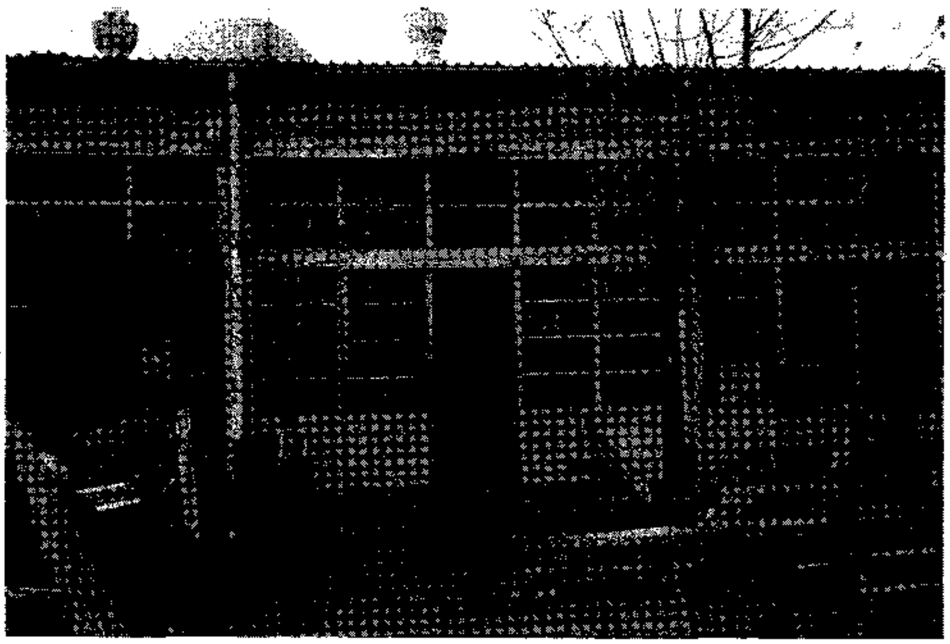

Babam Onnik Nalçacıer'in demirci dükkânı. "Tozanlı Demircisi" olarak tanınırdı (1987).

Nışan dedem tehcirden sonra demirciliğin az kalmış iyi ustalarından biriydi Yetiştirdiklerinin arasında da çok iyi ustalar vardı; Manuk, Mıgır, Ömer, Çiseli Mehmet, Topal Tevfik ve Arif usta onun yetiştirdiği ustalardı.

Hagop Haylazoğlu 1935 yılında ölür, dolayısıyla Varlık Vergisi'ni görmez. Ancak dedem Nışan Usta ve amcam bu vergi nedeniyle yeniden çok büyük sıkıntı çekerler. Nışan dedeme 2.525 lira, terzi amcama da 500 lira olmak üzere ailemize toplam 3.025 lira Varlık Vergisi koyarlar. Bu parayla o zamanlar üç tane büyük ev alabilmek mümkünmüş. Dolayısıyla ödenmesi son derece güç bir miktar. Rahmetli dedem, "çaremiz yoktu, ya ödeyecektik ya da Aşkale'ye yol yapımına gidecektik. Kimseden ödünç de alamıyorduk, çünkü herkes sıkıntı içindeydi" derdi. Evdeki halıya, kilime, bakır kazanlara kadar elde avuçta ne varsa satmak zorunda kalırlar. Amcam ekmeğini kazandığı elindeki Singer marka dikiş makinesini satar ve zar zor bu parayı denkleştirirler. Tabii, yeniden yokluk içinde yaşamaya, eski kilimler üzerinde oturmaya başlarlar.

Zaten Alman Harbi nedeniyle sıkıntıların çok yoğun olduğu bir dönemden geçmektedirler. Şeker bulunmazmış, çayı bile kuru üzümle içerlermiş. Ekmek karne ile verilirmiş. Tabii herkesin aynı ölçüde sıkıntı çekip çekmediğini bilemem; çünkü Tokatlılar esnafa esmer undan, memurlara ise has undan ekmek çıkarıldığını söylerlerdi. İsmet Paşa'ya memleketi harbe sokmadığı için çok sempati duyulurmuş. Hep onun

için büyük siyasetçi olduğu söylenirdi, hatta bununla ilgili bir olay da anlatılırdı: Bir Anadolu gezisinde İsmet Paşa'ya vatandaşlardan biri, "Paşam, açız" diye bağırıyor. Paşa da "Sizi aç bıraktık, ama öksüz bırakmadık" diye yanıt vermiş.

Varlık Vergisi'nden sonra ailemiz oldukça zor günler yaşamış. Bu sırada Tokat valisi de meşhur İzzettin Çağpar imiş. Varlık Vergisi'nin makbuzunu hâlâ, o sıkıntılı günlerden kalma bir hatıra olarak saklarım.

T. C.
Maliye Vekâleti
TAHSİLDAR MAKBUZU
Seri: P
Vilâyeti: Kazası:
№ 654988

Mükellefin			Veridatın		
Adı ve soyadı	Mufredat defteri No	Mahallesi veya köyü	Nev'i	Sinnesi	Miktarı Lira K.

Yalnız 2525 lira kuruş
Tahsildar
DAMGA PULU
Ambar ayniyat No. : 206
Damga Matbaası — 1941

Dedeme intikal eden 2.525 TL'lik Varlık Vergisi'nin ödendiğini gösteren makbuz. Dikkati çeken nokta makbuzda ne Tokat'a, ne de Varlık Vergisi'ne ilişkin bir ibarenin bulunmasıdır.

Bu sıkıntılardan sonra aile yeniden biraz toparlanmaya, düze çıkmaya başlıyor. Bu sırada 1949'da amcam, 1951'de de babam evleniyor. Aile kalabalıklaşıyor ve iki gelin eve sığmayınca amcam evden ayrılıyor. O zamanların aile yaşamı şimdikinden hayli farklı imiş. Örneğin, gelinler, evde büyüklerin karşısında yüksek sesle değil, neredeyse fısıltıyla konuşurlarmış. Gelinler ancak bir süre sonra, büyüklerin izniyle yüksek sesle konuşmaya başlarmarmış. Büyükler bu izinle birlikte gelinlere bir de hediye verirlermiş. Tabii Anadolu kültürü günümüzde büyük şehirlerde yaşananlardan epeyce farklılık taşıyordu. Küçükler büyüklere karşı daha saygılıydı. Örneğin, aile büyüklerine "beybaba, büyükanne" diye hitap edilirdi.

O dönemde yoksulluk içinde yaşanırdı, insanlar her istediklerini alamazlardı. Televizyon hiç yoktu, radyo ise herkesin evinde bulunmuyordu. Dolayısıyla insanlar birbirleriyle daha samimiydiler, birbirlerine daha fazla zaman ayırıyorlardı. Akşam gezmeleri yapılırdı ve bu bir araya gelişlerinde kağıt oyunları, tombala, tiyatro oyunları oynanırdı. İlişkiler daha sıcak ve içtendi. Menfaatçilik şimdiki gibi alıp başını yürümemişti.

Ermeniler yaşadıkları bütün sıkıntılara rağmen neşelerini korumayı beceren, eğlenmeyi bilen bir millettir. Tokat'ın bağlarının ünü iyi bilinir; bunların başlıcaları Malkayası, Kaşıkçı, Kemer ve Cemal bağları idi. Neredeyse her evin bir bağı vardı ve yazın insanlar biraz serinlemek, nefes almak için bu bağlara koşarlardı. Bağlarda "alaçık" dediğimiz ahşaptan yapılma evler vardı. Ermenilerin bağlarından ud sesi, keman sesi hiç eksik olmazdı. Tokat'ın bağları çok verimlidir de. Kemer bağlarının "çavuş üzümü", Kışla bağlarının "narince üzümü", Malkayası bağlarının "fenerit üzümü", Kaşıkçı bağlarının "cincife kızılı üzümleri" çok meşhurdu. Türkiye'de yalnız Tokat'a mahsus oniki çeşit armut ve çok güzel kirazlar yetişmekteydi.

Tokat'ın meşhur kebabı iyi bilinir; Cumartesi-Pazar oldu mu kebap ocakları yanar ve nefis Tokat kebabı yapılırdı. Ocağın altına da tavalar konurdu ve kebabın yağı tavaya damlardı. Bu şekilde tavada pişirilen fasulyenin, dolmanın tadına hiçbir yerde rastlayamazdınız.

Tokat bağlarının dün gibi hatırladığım bu güzellikleri ne yazık ki, Ermenilerin İstanbul'a göçmesi ve 1985'ten sonra bağların imara açılması ile son buldu. Hâlâ senede bir kez Tokat'a gezmeye, hatıralarımı yad etmeye giderim. Bağlara gidince o tatlı, huzurlu günler gözümün önüne gelir, kederlenirim. Sağolsunlar, güzelim Tokat'ı beton yuvasına çevirmekte, bağ kültürünü yok etmekte hiç tereddüt etmemişler.

Ben 1981'de evlendim, ama gariptir ki, tarih kitaplarında XX. yüzyılın başına kadar şehir içinde 7, şehir dışında da 20'ye yakın Ermeni kilisesinin bulunduğu yazılan Tokat'ta dini nikah için papaz bulamadığımdan, dini nikahı İstanbul'da yaptık.

Bizim Tokat'tan ayrılmamız da bir zorunluluktan kaynaklandı, çünkü Belediye evimizi yol yapılacağı gerekçesiyle istimlak etti. 1983 yılının Ekim ayında Belediye'den gelen acele el koyma kararı ile şoke olduk, çünkü bir hafta içinde evimizi tahliye etmemiz isteniyordu. Türkiye'de böyle jet hızıyla yapılmış bir başka istimlak var mı, doğrusu bilemiyorum. Üstelik 1981'de devlete 5 milyondan vergisini ödediğimiz evimize 1 milyon lira değer biçtiler. O dönemde mali beyana göre istimlak yapılıyordu. Oyse Belediye istimlakı yaparken her ne hikmetse 1978 beyanını esas almıştı.

Tabii o sıralar 12 Eylül döneminin etkileri hâlâ hakimdi ve hakkını aramakta güçlükle karşılaşılıyordu. Belediye başkanına, yapılanların haksızlık olduğunu, mağdur edildiğimizi söyleyince aldığımız yanıt şu oldu: "Çok konuşma, sizi Erzincan'a yollarım". Hem mağdur edilmiştik, hem de tehdit ediliyorduk. Biz de durumu Milli Güvenlik Konseyi'ne, Kenan Paşa'ya yazdık. O dönem herkes şikayetini Paşa'ya yazardı. Ama oradan da hiçbir cevap gelmedi ve kısa bir süre sonra Belediye evimizi elimizden aldı. Sanırım böyle bir istimlak da ilk defa bizim başımıza geldi. Tebliğ edilen istimlak kararını acı bir hatıra olarak saklıyorum. Acımı daha fazla artıran ise, Belediye'nin yol için aldığı evimizin yerine yirmi sene sonra bir işhanı yaptırmış olmasıdır.

T.C.
TOKAT BELEDİYESİ
FEN ve İMAR İŞLERİ MÜDÜRLÜĞÜ

Sayı : 5723 12/ 9 /1983
Konu : Acele el koyma Hk.

Sayın: Onnik NALCACIER
Semerkant mahallesi Taşhan
Sokak No:4
TOKAT

Tokat Asliye Hukuk Mahkemesinin 9.8.1983 tarih ve esas No:1983/381, karar No:1983/420 sayılı ilamı ile Tokat merkez tapunun meydan mahallesinde pafta 19, ada 268, parsel 2 ve 63 numaralarında kayıtlı taşınmazlarınıza 6830 sayılı yasanın 16.maddesi uyarınca acele belediyemiz lehine acele el konulmuştur.

Yazının tebliğ tarihiyle bir hafta içerisinde söz konusu eviniz ile dükkanın boşaltılmasını aksi halde icra yoluyla tahliye cihetine gidileceğini bilgilerinize rica ederim.

İsmet SARAÇOĞLU
Belediye Başkanı

Tokat Belediyesi'nin istimlak kararını bildiren tebliği (1983)

Bütün bu olup bitenlerden sonra 1993 yılında İstanbul'a göçmemiz Tokat'taki yaşantımızı noktaladı ve bir kez daha her şeye yeniden başlamak zorunda kaldık. Böylece dedelerimin yaşadıklarının bir benzerini ben de yaşamak zorunda kaldım; kurulu düzenimizi bozup her şeye yeniden başladık. Tabii, benim yaşımda bu süreci yeniden yaşamak, yeniden bir denge kurmak bir hayli zor oluyor. Ama yaşadığımız hiçbir sıkıntı, eziyet Tokat'ı, oradaki mutlu, huzurlu yaşantımızı hatıralarımızdan silemez.

Tokat'ı her zaman mutlulukla, iç huzuruyla ve elbette biraz da gözyaşı ile hatırlayacağım.

Özet:

Bu çalışmada Tokatlı Ermeni Emran Nalçacıer, ailesi, cemaati ve Varlık Vergisi başta olmak üzere dönemin olaylarını anlatmaktadır.

Anahtar sözcükler: Emran Nalçacıer, Hagop Haylazoğlu, Manuel Ağa, Tokat, Ermeni, Nişan Usta, Onnik Usta, Varlık Vergisi.

Abstract: In his article, the author presents the story of his family and the Armenian community of Tokat within the historical developments of the period.

Keywords: Emran Nalçacıer, Hagop Haylazoğlu, Manuel Ağa, Tokat, Armenian community, Nişan Usta, Onnik Usta, *Varlık Vergisi.*

Niso'nun Öyküsü**

Rıfat N. BALİ*

Çok tuhaf bir şekilde babamla ilgili neler hatırladığımı düşünmeye başladığımda hep annem aklıma gelmekte.. Kim bilir belki de babamın vefatından sonra annemin evimize taşınıp, vefat etmesine kadar, yani tam on dört yıl, bizimle birlikte yaşamasından kaynaklanan bir şey .... Babamla ilgili hafızamda kalan puslu görüntü uzun boylu, ciddi, hem bana, hem de anneme karşı sevgisini pek belli etmeyen, onu tanıyanlar tarafından "aksi", "soğuk" ve "asabi" sıfatlarıyla tarif edilen orta halli bir ambar şefi siması....

Babam, XIX. yüzyılın sonlarında İstanbul'un önemli Yahudi yerleşim merkezlerinden Kuzguncuk, Dağhamamı, Karakolhane Sokak 23 numaralı evde yaşayan geniş bir Yahudi ailenin altı erkek evladından biriydi. Musevi Lisesi mezunu olduğundan ciddi bir eğitime sahip biri olarak kabul ediliyordu bundan ötürü de "kardeşlerin en tahsillisi" şöhretine sahipti. Bugün vefatından yirmi yıl sonra bile yakın aile efradına babamı sorduğumda hepsi ağız birliği etmişçesine ondan halen "Niso en tahsilli kardeşti" diye bahsetmekteler... Aslında babam hiç hayatının bilançosunu yaptı mı bilmiyorum ama tahsilini ve dil bilgisini müteşebbislikle

* Araştırmacı.

** Bu makalenin yazımı sırasında bana vakit ayırıp anılarını aktaran Rafael Torel, Cako Koronel, Rober Baruh, Nafi Ervaron, Zizi Perahya, Albert Guakil, Ceni-Zeki Bali, Nedim H. Bali, İlyas H. Bali, Rıfat M. Bali, Edith Kalderon-Baruh, Ester Caouki, Ester-Sami Aelyon, Klara Behmuaras'a candan teşekkür ederim. Arşivindeki fotoğrafı ödünç veren Nedim H. Bali'ye ayrıca müteşekkirim. Bu makale "Bir Ailenin Öyküsü" başlığıyla daha önce *Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları* kitabının içinde yer alan bölümün değişik ve geliştirilmiş şeklidir.

Elza-Niso Bali ve oğulları, yaklaşık 1954. (Şahsi arşivim)

birleştiremediği için "okumuş" olmanın ona pek bir yarar sağladığını sanmıyorum. Ömrünün sonunda vardığı mevki ambar ve depo şefliğiydi. Onun kadar iyi eğitim görmeyen iki kardeşi yani Hayri ve Sabetay amcalarım ise sanayici olmuşlardı.

Marsilya, Paris ve Anadolu Yılları

Babam, nüfus kaydındaki adıyla Nesim Yasef, annem ve yakın aile efradı için Niso, özel sektördeki memuriyet hayatı boyunca hitap edildiği şekliyle Nesim Bey, 1903 yılının Nisan ayında doğmuştu. Diğer erkek kardeşleri Sami, (yaşça en büyüğü) küçüklüğünde tramvay çarptığından menenjit geçiren Musa (daha sonra uzun süre Ankara'da yaşadığından aile içinde "Ankaralı" olarak anılan), Hayri, Sabetay ve kardeşlerin en küçüğü İzakito (küçük İzak) idi. Babam aslında daha fazla kardeş olduklarını ama ikisinin küçük yaşta öldüğünü anlatırdı. Kuzinim Zizi'ye göre kaynar suyun içine düşerek veya hastalanarak ölmüşlerdi. 11 yaşındayken asıldığı tramvaydan düşüp tekerleklerin altında kalarak sağ bacağını kaybeden İzakito amcayı hep güler yüzlü, cana yakın ve protez bacağıyla topallayarak gezen biri olarak hatırlarım. Dağhamam'da çıkan büyük bir yangın sonucunda bütün evler yanıp kül olduktan

sonra büyükbabam Rafael Galata, Medrese Sokak No. 1'deki hanı satın aldı, adını Bali Han olarak değiştirdi ve bütün aile efradı oraya taşınıp yaşamaya başladı. Hanın diğer odaları ise kiraya verildi. Bali Han'ın akıbeti biraz meçhul. Kimisine göre Varlık Vergisi sırasında aileye tahakkuk edilen vergiyi ödeyebilmek için satılacak ve adı Pehlivan Han olarak değişecek, kimisine göre ise her kardeş kendine düşen payı almak istediğinden hanın katları peyder pey satılacaktı.

Yengem Raşel Bali'nin Kızkardeşi Ester Caouki'nin Ağzından Babamın Gençlik Yılları:

> "Annem, babaannen Zimbul'un kızkardeşiydi. Dolayısıyla Bali Han'a girer çıkardım. Babaanneni, büyükbabanı tanıdım. 18-20 yaşına kadar bütün çocuklarla yani baban Nesim, kardeşleri Hayri, Sabetay, Moiz [Türkçe adıyla Musa], Sami'yle beraberdim. Her Pazar günü dans etmeye giderdik. En büyük kardeş Sami bana eşlik ederdi ama flörtüm değildi. Ben ancak 18-20 yaşındaydım. O zamanlar Tokatlıyan Oteli'nde çay içmek ve dans etmek çok modaydı. Sami her Pazar günü arkadaşlarıyla beni alır ve Tokatlıyan'a götürürdü. Baban da sık sık gelirdi. Zannediyorum baban benimle nezaket icabı dans ederdi, çünkü buz gibiydi. Diğerleriyle dans eder, güler, eğlenirdik ama Nesim çok çok ciddiydi ve onun için dans etmek âdeta çok ciddi bir iş yapmak gibi bir şeydi. Böyle idi. Diğerleri ile gülerdik ama onun dans etme sırası gelince dans ederdi ama hiç romantik danslar yapmazdı. Uzun boylu olduğundan tek adım atarak dans ederdi."

Kardeşlerine kıyasla babamın tuhaf bir hayatı olmuştu. Diğer kardeşler piyasaya atılıp bir yerlerde çalışmaya başlamışlarsa da babam, her nedense, Fransa'ya gitmeye karar verdi... Fransızcayı konuşabilmesi tabii ki bu seyahati yapmasında önemli derecede etkiliydi... Önce Marsilya daha sonra Paris'te iki ayrı şirkette çalıştı. Çalıştığı şirketlerden birinde malların sevkiyatıyla meşgul oluyordu.. Neden Fransa'ya gitmeye karar verdiğini, gittikten sonra neden sadece bir yıl çalışıp askerliğini yapmak üzere geri döndüğünü doğrusu tam anlamış değilim. Rivayet odur ki ailemizin Fransa'da bir akrabası vardı. Babam belki de onun yanında çalışıp geleceğini orada inşa etmek için gitmişti. Fransa'dan döndükten sonra Mayıs 1925 ilâ Nisan 1926 tarihleri arasında bedelli askerlik yaptı, askerden döner dönmez de Dördüncü Vakıf Han'da borsa simsarlığı yapan İzak Mizrahi'nin yanında muhasebeci olarak çalışmaya başladı. Mizrahi'nin işine son vermesi üzerine Osmanlı Bankası'na başvurdu. Merkez'de, burada boş memuriyet olmadığı takdirde, taşra şubelerinde çalışmaya hazır olduğunu belirtti. Müracaatı kabul edilip Osmanlı Bankası tarafından işe alınan babam için Anadolu yılları başlamıştı. 18 Eylül 1928 ila 16 Mart 1929 tarihleri arasında Kayseri, 23 Aralık 1929 ilâ 2 Eylül 1932 tarihleri arasında ise Samsun şubesinde çalışacaktı. Samsun'da çalıştığı yıllar zarfında mesai arkadaşı S. Alguadiş ile birlikte 19 Mayıs

Bayramı sırasında resmî geçit yapan izcilerle alay ettikleri ileri sürülerek TCK'nın 159. maddesi gereğince "Türklüğü tahkir etme" suçlamasıyla karşı karşıya kalacak, Samsun Emniyet Müdürlüğü'ne götürülecek, böyle bir suçu işlemedikleri tespit edilince de serbest bırakılacaklardı. Ancak bu olayın babamı etkilediği, kim bilir belki de eğlendirdiğini sanıyorum. Çünkü ben yaklaşık 15 yaşlarında iken yani 1960'lı yılların başlarında, aşağı yukarı otuz yıl önce cereyan etmiş bu olayı birkaç kere bana gülerek anlattığını hatırlıyorum. Onun anlatımına göre kendisine yöneltilen suçlama resmî geçit sırasında izcileri avuçlarıyla alkışlayacağına alay eder bir şekilde baş parmak tırnaklarını birbirine vurarak alkışladığıydı. Gerçekten öyle mi yaptı, yoksa bu bir haksız suçlama mıydı orasını hiç bilmiyorum. Bu olaydan birkaç ay sonra 3 Eylül 1932 tarihinde Trabzon şubesine tayin oldu. Bu onun son göreviydi. Osmanlı Bankası müfettişlerinin hakkında düzenledikleri raporların birinde bilgili ve zeki olduğu ancak "kötü karakter" sahibi olduğu zikrediliyordu. Bir diğer raporda hakkında "çabuk öfkelenen ve esneklikten yoksun" biri olduğu notu düşülüyordu. Herhalde bu "kötü karakter"inden dolayı ölümünden sonra bile aile içinde "aksi ve asabi bir insan" olarak anılacaktı. Babam Trabzon Şubesi'nde çalışırken disiplinsizlik nedeniyle 9 Temmuz 1934 tarihinde işine son verildi. Babasının işsiz, annesinin ise hasta olması nedeniyle kararın bir daha gözden geçirilmesini istemesine rağmen karar değiştirilmedi. Böylece 18 Eylül 1928 günü başlayan Osmanlı Bankası'ndaki memuriyet hayatı yaklaşık altı yıl sonra sona eriyordu. İstanbullu burjuva bir Musevi ailenin lisan bilir evladı olarak İstanbul'da iş arayacağına altı yıl Anadolu'da çalışmayı göze alması ise benim için halen izahı çok zor bir karar. Fransızca ve muhasebe bilgisiyle pekâlâ bir başka bankada, bir sigorta veya bir ithalat-ihracat şirketinde iş bulabilirdi. Her nedense bütün bunlara teşebbüs etmedi, taşrada çalışmayı göze alarak banka memurluğuna talip oldu. Kim bilir belki de taşrada çalıştığı takdirde alacağı maaş İstanbul'da benzeri bir memuriyette elde edebileceği maaşa kıyasla daha yüksekti, onu da cezbeden buydu. Fakat sebep ne olursa olsun dönemin en geçerli yabancı dili Fransızcaya vakıf, lise mezunu, muhasebe bilen bir gencin Kayseri, Trabzon ve Samsun'da çalışmaya karar vermesi şaşırtıcı. Bu altı yıl zarfında bu şehirlerde ne yaptığı ise benim için tamamıyla meçhul. Boş zamanlarını nasıl değerlendirirdi, ailesi ve kardeşleriyle yazışır mıydı ?? Hiç ama hiçbir şey bilmiyorum... O yıllardan tek hatırladığım geriye kalan ve bugün artık elimizde olmayan iki fotoğraf. Birinde babam Samsun'daki Atatürk heykelinin altında bir arkadaşı ile birlikte gülümseyerek poz veriyor... Diğerinde ise bir yaz günü elinde ceketi, pantolon paçalarını sıvamış, bir derenin üzerindeki taşlara basarak ilerleyen bir genç kızın elinden tutarak dereyi geçmesine yardımcı oluyor ...

"Büyük Bali Ailesi" bir Hamursuz (Pesah) Bayramı gecesi amcam Hayri Bali'nin evinde dua okurlarken. Soldan sağa: Nesim Lodrik (aile dostu), Rafael Torel (büyükbabalarımız kardeşti), Pepo Eskenazi (amcam Hayri Bali'nin Hayriş Boyahanesi'ndeki ortağı), Sabetay Bali (amcam), İzak Fermon (Hayri Bali'nin kayınbiraderi, Rașel Bali'nin ağabeyi), Bay Filozof (Pepo Eskenazi'nin kayınpederi-anne tarafımdan büyükbabamın kardeşi), Hayri Bali (amcam, ayakta duran ve eliyle işaret eden), Edi Bali (Hayri Bali'nin gelini, merhum İbrahim Bali'nin eşi, ayakta duran), Sami Sisa (Rașel Bali'nin ablası Korin'in ikinci eşi), Nesim Yasef Bali (babam), Rifat Sisa (Sami Sisa'nın oğlu), Rifat H. Bali (Hayri Bali'nin oğlu). (Nedim H. Bali Arşivi)

İstanbul Yılları

Babam İstanbul'a geri döndükten sonra dönemin önde gelen ihracat-ithalat şirketi Anadol Kontuarı Türk Limited Şirketi'ne girdi. Bana buradayken tanıştığı kişilerden birinin günümüz Borusan Holding'in sahibi ünlü sanayici Asım Kocabıyık'ın merhum kardeşi Hüseyin Kocabıyık olduğunu söylerdi. Pazarlama elemanı olarak çalıştığım 1970'li yıllarda ziyaret ettiğim şirketlerden biri, kurucusu ve patronu Hüseyin Kocabıyık olan elektrikli yağlı radyatör ile elektrikli ev aletleri için ısıtıcı ve çelik boru imal eden Hü-Ko Metal A.Ş. idi. İstanbul'da orta ölçekteki sanayi atölyelerinin bulunduğu Topkapı Maltepe'deki fabrikayı ve Hüseyin Kocabıyık'ı halen hatırlarım. Orta boylu, babacan ve güler yüzlü Hüseyin Bey ile ilk tanıştığımda, biraz da satıcı-müşteri ilişkisini sıcak bir havaya sokmak için, babamın adını ve bir zamanlar Anadol Kontuarı'nda çalıştığını

Anadol Kontuarı'nın L'Etoile du Levant gazetesindeki ilanı

söylemiştim. O'nu hatırladığını ve oğlu olduğumu öğrendiğinde sevindiğini hatırlarım... Hepsi bu... Hüseyin Bey bir on küsur yıl önce vefat etti. Ne yazık ki o zaman ne annem, ne babam, ne de Anadol Kontuarı hakkında daha fazla bilgi sormayı akıl etmedim.

Babamın 1934 yılının Temmuz ayında Osmanlı Bankası'ndaki işine son verilmesi üzerine muhtemelen İstanbul'a hemen geri döndü. "Muhtemelen" diyorum zira uzun yıllar çalışacağı Anadol Kontuarı'na hangi yılda ve ne şekilde girdiğini bilmiyorum. SSK'da yaptığım araştırmada ilk işi Anadol Kontuarı ve işe giriş tarihi 1947 yılı olarak gözükmekte. İşçi Sigortaları Kanunu 1 Ocak 1946 tarihinde yürürlüğe girdiği için bu tarihten önce özel sektörde çalışan memurların nerelerde çalıştıklarını tespit etmek mümkün değil. Anadol Kontuarı devrin ünlü asırlık komisyon şirketi Lauterjung'un sahipleri Emilio ve Rikardo Darr biraderler, Guiseppe Nahum ve Sezar Şaşati tarafından 13 Ocak 1934 tarihinde kurulmuştu.[1] Babamı tanımış olan bir tanığa göre babam hem Lauterjung, hem de Anadol Kontuarı'nda çalışmıştı. Babamın anlattığına göre Anadol Kontuarı takas muameleleri, krom ve fındık ihracatıyla meşgul oluyordu. Ayrıca hatırladığım kadarıyla Amerika'dan Coleman marka karbüratörlü gaz sobaları, Çekoslavakya'dan Bohemya kristal avize ve Koh-i-Noor marka kurşun kalemleri ithal ediyorlardı. Evimizde bir Coleman soba, bir Bohemya kristal avize, babamın çocukken bana hediye ettiği üzerinde Koh-i-Noor yazılı teneke kutu mahfazalı kurşun kalemleri

1 *Sicilli Ticaret Gazetesi ve Piyasa Cetveli*, 20 Ocak 1934. 19905 sicil sayılı Anadol Kontuarı Türk Ltd. Şti'nin kuruluş sözleşmesi.

ve aynı amblemli bir kristal küllük bulunduğundan şirketin ithal ettiği nice ürünlerden bir tek bunlar aklımda kalmış. Avize, kristal küllük ve kurşun kalemler aradan yetmiş yıl geçmesine rağmen halen duruyor. Coleman gaz sobası ise yıllar önce satıldı.

Babam Anadol Kontuarı'nda Muamelât Servisi Şefi olarak çalışırdı.[2] Annemle de orada tanıştı. Annemin gözü onu her nedense pek tutmamıştı ama büroda çalışan babamın akrabası Nesim Kafe ve diğer mesai arkadaşlarının telkinleriyle fikrini değiştirdi. 28 Mayıs 1939 günü evlenen annem ve babam balaylarını dönemin moda sayfiye yerlerinden Yalova Kaplıcaları'nda geçirdi. Onları el ele birlikte olup gülümsediklerini gördüğüm fotoğraflar sadece iki tane. Biri Yalova Kaplıcaları'nda şelalemsi türde akan suların önünde, diğeri de bir yaz günü Taksim Meydanı'nda çekilmiş. Gençlik yıllarında el ele dolaşan anne ve babamı bir daha hiçbir zaman el ele görmedim... Birbirlerine sevgileri mi soğudu, yoksa babam annemin gönlünü çelene kadar onunla el ele dolaştı sonrasında da "artık keklik çantada" diye düşünerek "aksi karakter"i mi galebe çaldı orasını hiç bilmiyorum... Babam annemle evlendikten iki yıl sonra yirmi kura gayrimüslimlerin ihtiyat olarak askere alındıkları sırada tekrar askere alındı ve Kütahya'ya sevk edildi. Burada bulunduğu sırada daha önce iki kere kırılan sağ kolunu bir daha kırdı.. Hastanede yatarken annemin adını sayıklaması üzerine ortak tanıdıkların telkinleriyle annemin Niso'sunu görmek üzere Kütahya'ya kadar gittiğini biliyorum.

Asmalı Mescit Yılları

Annem ve babam uzun yıllar boyunca Asmalı Mescit, Piremeci Sokak No. 31-33, Musa Bey Apartmanı'nın ikinci katında yaşadılar. Ben 1948 yılında doğduğumda o dairede kirada oturuyorlardı. Mal sahibi Van Yahudilerinden Musa Gavriyeloğlu idi. Küçücük bir daireydi... Halen gözlerimin önündedir. Kapıdan girdiğinde sağda küçük bir mutfak, solda aynı zamanda odun deposu olarak kullanılan küçük bir tuvalet, sağda bir misafir odası ve en nihayet hem yatak odası, hem oturma odası olarak kullanılan ve cephesi günümüzde Mercure Oteli (eski Etap Marmara Oteli) olan eski Jül Han'a bakan küçücük balkonlu bir oda. Misafir odasında ahşap oymalı bir yemek masası, gene oymalı masif bir büfe, Çekoslovak malı iskemleler, bir küçük kitaplık ve ahşap iskeletli ağır bir koltuk vardı. Sanırım bu iskemleleri Anadol Kontuarı Çekoslovakya'dan ithal etmiş, babam da şirkette çalıştığı için onları ehven bir fiyata satın almıştı. Oda misafir odası olduğu için buraya kimsenin girdiğini hatırlamıyorum. Pek bir misafir de gelmediğinden eşyalara hiç dokunulmazdı. Bu oda âdeta evin vitriniydi. Evde kitap da yoktu zira annem babam pek "okumaya meraklı kimseler" değillerdi. Ömrümüz hem yatak, hem oturma odası vazifesini gören büyük odada

2 *Sicilli Ticaret Gazetesi ve Piyasa Cetveli*, 14 Haziran 1940. 19905 sicil sayılı Anadol Kontuarı Türk Ltd. Şti'nin ilanı.

geçiyordu. Anne ve babamın yattığı, tahtakurularının istilasına uğradığı için ara sıra ispirto dökülerek yakılan iki kişilik ahşap kasalı geniş bir yatak, onun yanında benim küçük yatağım, bir kanape, hasır bir yemek masası, tahta kasalı ve lambalı bir RCA radyo, beyaz bir çini soba, geniş bir gardrop ve pencerelerde İkinci Dünya Savaşı'nın karartma günlerinden kalma koyu lacivert storlar... Bunlar oturma-yatak odasındaki eşyaların külliyatı... Asmalı Mescit yıllarından babamla ilgili hatırladığım bir diğer şey annemin, babamın bitişiğimizdeki Kanuni Esasi Kıraathanesi'ne gidip sürekli tavla oynamasından son derece rahatsız olmasıydı. Oniki yılım Asmalı Mescit'te geçti. Çocukken "Küçüka" diye çağırdığım asıl adının ne olduğunu hatırlayamadığım bir kadın annemin ev işlerine yardımcı olurdu. Daha önce de Zeynep adında çok güzel bir kız çalışmıştı. Çok güzel olduğu için de Asmalı Mescit'teki taksi şoförlerinden biri tarafından kaçırılmıştı. Hatırlarım annem bu işte bir dahli olabileceği düşüncesiyle polisin gelip babamı tutuklamasından hep korkardı! Şimdi düşünüyorum da orta gelirli bir şirket memuru olan babam öyle pek de yüksek bir maaş almadığı halde anneme yardımcı kadın tutabildiğine göre, herhalde maddi durumları o yılların Türkiye'sine ve İstanbul'una kıyasla pek de fazla kötü olmasa gerekti... Böyle olmasına rağmen ne annem, ne de babam (gençlik yıllarındaki Fransa macerası hariç) yurtdışına hiç çıkmamışlardı. Konser, gazino veya lokantalara da gitmezlerdi. Sanırım bu faaliyetlere ayıracak fazla paraları yoktu.

Kuledibi'ndeki Musevi Birinci Karma İlkokulu'ndan mezun olduğum 1960 yılına kadar bu evde oturduk. Annemin Fransız kültürüyle büyümüş ablası yani Klemans (kısaca Klemi) teyzem, benim taktığım adla Nuna, Fransızca eğitim veren Saint-Michel Orta Okulu'na gitmemin çok yararlı olacağına karar verdi. Nuna ve eşi Rudi otoriter karaktere sahip olmalarından, Rudi'nin babama kıyasla toplum içinde çok daha iyi bir mevkiide bulunmasından ve Nuna'nın abla olarak annemi her konuda otoriter bir şekilde yönlendirmesinden ötürü Rudi ve Klemi anne ve babamın referans almak zorunda oldukları (!) modellerdi. Bu nedenle bu teyzemin kararını hemencecik onaylayan annem ve babam müstakbel okula yakın olmak için Osmanbey'de bir daire aramaya başladılar.

Osmanbey Yılları

Osmanbey, Dere Sokak'ta devrin modasına uygun cephesi mozaik taşlı yeni inşa edilmiş kaloriferli apartmandaki daireyi galiba babam bulmuştu. O yıllarda Rum müteahhitler vardı. Babam daireyi gözüne kestirdiğinde pazarlığı yapmak için Rum müteahhiti Rudi'nin Taksim, Mete Caddesi, Panoroma Palas'taki dairesine getirdi. Sanırım eniştem babamın iyi pazarlık yapamayacağını düşündüğü için böyle bir formül bulunmuştu. Gene yanılmıyorsam pazarlık sonucu daire 60.000 liraya satın alınmıştı. Annem ve babam, babamın vefatına kadar bu dairede yaşayacaklardı. Piremeci

Sokak'taki evimizde bulunan çini soba, masif oymalı yemek odası takımı yeni dairemize nakledilecek, ev kalorifer ısıtmalı olduğu için çini soba kapıcı dairesinde saklanacak, bir süre sonra da parçalanıp yok olacaktı. Güzelim masif yemek odası takımı ise satılacak yerine "modern" görünümlü bir sunta kaplama takım alınacaktı. Rudi ve Klemi'nin annemin babamla evlenmesinden çok memnun kaldıklarını sanmıyorum. Onlara göre Niso dürüst bir insandı ama ilerisini göremeyecek kadar küçük bir dünyaya sahipti. Hayatı boyunca küçük bir memur kalması da bunun ispatıydı. Nuna ve Rudi babamı ve son derece yumuşak başlı, munis ve babamın otoritesinin altında yaşayan annemi daima bir yerlere gelememekten dolayı eleştirirlerdi. En büyük endişeleri ise bendim. Benim de babam gibi "hayatta kaybedenler" safında yer almamdan dehşetli korkuyorlardı. Bu nedenle ailemiz için bir sosyal yükselme anlamını taşıyan Osmanbey'e taşınma ve Saint Michel Orta Okulu'na yazılmam hep teyzem tarafından kararlaştırılmıştı. Osmanbey yıllarından aklımda kalan babamın her pazar günü bizden iki sokak uzakta oturan ve kardeşleri arasında en iyi anlaştığı ağabeyi Sami'nin evine gidip poker partilerine katılmasıydı. Bu partiler bütün bir öğleden sonrasının eğlencesiydi. Üç, dört ayrı masa kurulurdu. Bazen annem de gelir eltileriyle sohbet ederdi. Ancak annem için poker partileri çok büyük bir dramdı. Mütevazi maaşlı bir memur olan babam oyunda hep para kaybettiğinden annem hiçbir zaman oynamasını tasvip etmezdi... Anladığım kadarıyla babam poker tutkunuydu zira 1941-42 yıllarında Kütahya'da onunla birlikte askerlik hizmetini yapan Sami Aelyon amcam askerde iken boş vakitlerinde sürekli poker oynadıklarını hatırlamakta.

Anadol Kontuarı Sonrası Hayat

Babam 1957 yılına kadar Anadol Kontuarı'nda çalıştı. 1 Eylül 1957 tarihinde Anadol Kontuarı'nın kurucu ortağı olduğu Anayün Anadolu Yün İpliği ve Dokuma Tic. A.Ş.'ye girdi. Burada beş ay gibi kısa bir süre çalıştıktan sonra ayrıldı ve 1 Nisan 1958 tarihinde kardeşi Hayri'nin ortağı olduğu Havluiş Fabrikası'na girdi, ticari mümessil, mesul müdür ve umumi vekil görevini üstlendi.[3] İlk girişte 1.330.- lira, 1959 yılında ise 1.480.- lira maaş alıyordu. Hayri amca eski ortaklarının hisselerini satın almış ve oğulları Rıfat ve İbrahim'i fabrikaya yüzde onarlık küçük hisselerle ortak etmişti.[4] Kardeşlerden en küçüğü İzakito da fabrikada işçi olarak çalışıyordu. Müstakbel eşi Ester'le burada tanışacaktı. Bomonti, Sıraselviler Caddesi, Rum Kilisesi Sokağı No.10'da bulunan fabrikayı bir gün ziyaret ettiğimi, babamı ve onunla birlikte çalışan şirketin eski ortaklarından Hayik Papazoğlu'nu gördüğümü hatırlıyorum. Babam havlu fabrikasında çalıştığından yıllar boyunca evimize hep bedava havlu gelirdi. O yıllarda

3 *Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi*, 14 Nisan 1958. 21721 sicil sayılı Havluiş Fabrikası Hayri Bali ve Ortakları Koll. Şti. ilanı.

4 *Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi*, 11 Nisan 1958. 21721 sicil sayılı Havluiş Fabrikası ilanı.

babam sürekli iş için Bursa'ya gider, gelirdi. Bu seyahatlerden birinde evde ciddi bir kriz yaşandığını hatırlıyorum. Annem babamın seyahate götürdüğü küçük bavulunda "bir şey" bulmuş, hüngür hüngür ağlıyor ve babam da onu teselli etmeye çalışıyordu. Daha sonra havlu fabrikası kapandı ve babam ayrıldı. Kardeşi Hayri'nin "hakkını yediği"ni ileri sürdüğünden babam ile Hayri amca ve eşi Raşel teyze arasında bir soğukluk yaşandığını hayal meyal hatırlıyorum. Bu ikinci nesle yani amca çocukları olan bizlere sirayet etmedi. Evde babamın annemle bu meseleyi devamlı konuştuğunu, anneme Raşel'in ona karşı çıktığı, buna karşılık kardeşi Hayri'nin en büyük oğlu adaşım ve merhum kuzenimin ise annesine "anne sen meseleyi tam bilmiyorsun, Nisim amca haklı" dediğini anlattığını hatırlarım... Bunları halen hatırladığıma göre bu meselenin babamı epey üzdüğünü ve uzun süre evde tartışıldığı aşikâr. Kuzenim Nedim'e göre babam fabrikada çalışan küçük kardeşi İzakito ile de geçinemiyor ve iki kardeş sürekli kavga ediyorlardı. Galiba fabrika bundan ötürü kapandı. Hayri amca daha sonra tutulduğu kanser hastalığından kurtulamadı ve genç yaşta vefat etti. Hayri amcayı hep heybetli, yakışıklı, çocukluk yıllarımda bizleri ailece Fenerbahçe'deki çakıl taşları döşeli muhteşem bahçeli üç katlı güzel köşküne davet eden amcam olarak hatırlarım... Hayri amcanın vefatından kırk yıl sonra hayatımın en garip cilvelerinden birini yaşadım. Bir Cumartesi akşamı Simurg Kitabevi'nin sahibi İbrahim Yılmaz beni evden arayarak sahaf piyasasında "hurdacı" olarak tarif edilen eski kağıt ve kitapları el arabasıyla dolaşan eskicilerden toplayıp sahaflara satan bir kişinin elinde bana hitaben yazılmış bir poşet dolusu mektup ve fotoğraf olduğunu söylüyor ve acele gelmemi istiyordu. Simurg'a varıp poşete baktığımda söz konusu mektupların tedavi için Fransa'ya giden Hayri amcaya refakat eden oğlu ve aynı zamanda adaşımın eşine ve çocuklarına yazdığı, yıllar boyunca saklandıktan sonra yanlışlıkla çöpe atılan mektup ve fotoğraflar olduklarını fark edecektim. Kırk yıl sonra garip bir şekilde Hayri amca ve Fenerbahçe'deki güzelim köşk birden yeniden canlanıvermişti.

Babam Havluiş'ten ayrıldıktan sonra 11 Aralık 1961 tarihinde Derby Lastik ve Plastik Fabrikaları'nın kurucusu ünlü sanayici Rafael Torel'e giderek iş aradığını söyledi. Büyükbabalarımız kardeş olduğundan küçükken Bali ailesi içinde büyüyen ve bu nedenle aile içi dayanışmaya çok önem veren Torel onu hemen Derby Lastik Fabrikası'na işe alacak, ambarları, fabrika sarf malzemelerinin alımını ve hurda varillerin satışını ona emanet edecekti. Babam 11 Aralık 1961 tarihinde Derby'de işe başladı. O yıllardan aklımda kalan sabahları çok erken saatlerde kalkıp Osmanbey, Halaskârgazi Caddesi'nde bugün Mecidiyeköy Vergi Dairesi'nin bulunduğu binanın önünden onu Osmaniye'ye götürecek servis otobüsünü beklemekten şikâyetçi olmasıydı. Artık yorulmuştu. Derby yıllarından hatırladığım bir diğer şey babamın Derby'nin matbaa işlerini yapan genç bir Yahudi matbaacıya forsunu kullanarak benim imrendiğim bir "bond çanta"yı hediye olarak aldırmasıydı... Derby'de çalıştığı yıllar zarfında babamın

amirleri ve mesai arkadaşları üzerine bıraktığı izlenim sinirli, diplomasiye önem vermeyen, herkes hakkında ne düşündüğünü dobra dobra söyleyen inatçı bir kişi olduğuydu. Mesai arkadaşlarının bazıları tarafından varillerin satışlarından "hediye" almakla suçlanan babamın tepkisini dönemin Fabrika İşletme Müdürü Rober Baruh şöyle anlatmakta:

> "Babanız aynı zamanda fabrikanın bazı hurda kısımlarının satışıyla da ilgilenirdi. Ona verilmişti. Demir hurda olurdu ve özellikle en mühim olan şey, boş bidon. Çok boş bidon çıkardı, çok kullanılırdı, solventle solüsyon yapmak için, aşırı derecede boş bidon çıkardı ve bunlar değerliydi. Yani bir metaydı, bir kıymeti vardı. Bunu satmakla ilgilenmek isteyen çok vardı fabrikada. Çünkü bir şey kalırdı falan, ve pedere zırt pırt [laf] atarlardı üstüne falan, "üç kuruş, beş kuruş faydalanıyor" diye. O da çok kızardı. "Yahu böyle faydalanan bir adam, bak üstümdeki paltoya bak, üstümdeki cekete bak, faydalanan adam böyle mi giyinir?"

Bugün anlıyorum ki Adnan adında hapse girip çıkmış birinin babamı tehdit edip varilleri kendisine satmasını istemesi, babamın buna inatla direnmesi yüzünden "boş varil satışı meselesi" onun için ciddi bir baş ağrısıymış. Babam 1972 yılının Eylül ayında Derby Lastik Fabrikası'ndan emekli olduktan sonra bu kez Raşel teyzenin kızkardeşi Ester'in (kısaca Esti) kocası şen şakrak ve küfürbaz John Caouki'nin sahibi olduğu Ege Metal Madencilik Şirketi'nin Harbiye'deki bürosunda çalışmaya başladı. Ancak orada uzun bir süre kalmadı. Bu en son işiydi.

Musa Amca'nın Oğlu, Kuzenim ve Adaşımın Ağzından Babam:

> "Ankara'da olmamız dolayısı ile babanın ailesiyle olan ilişkilerimiz son derece azdı. İstanbul'a taşındığımız 1974 senesi sonrasında ilişkiler bir nebze daha sıklaştı ama hiçbir zaman umulan aile samimiyetine ulaşamadı. Oncle [Amca] Nisim ile bir ara babam daha samimi olmuşlardı diye hatırlıyorum. Sanırım baban İzmit yöresindeki büyükbabamızdan kalmış arsaların satışı için uğraşıyordu ve babamın Tahtakale'deki bürosuna elindeki dosyalarla gelip prosedürün nasıl geliştiğini tartışıyorlardı. Bütün bunları çok berrak olarak hatırlayamıyorum. Epey gençtim ve açıkçası pek fazla da beni ilgilendirmiyordu. Ancak baban çok karmaşık ve zorlu davalar sonucunda bu arsaların satışını gerçekleştirdi ve kardeşlere eşit olarak paylaştırdı. Babamın Oncle Nisim [Nesim Amca] hakkında söyledikleri hep onun kardeşlerin arasında en iyi eğitimi almış olduğu ve bu arsa işinde onun çabaları olmasaydı verasetin kesinlikle kaybolmuş sayılabileceğiydi. Ayrıca Oncle Nisim ile Meldado'larda [Mevlitlerde] karşılaşırdık. Bir keresinde Galatasaray İşletme'de okuduğumu bildiğinden benimle epey konuşmuş, senin de o okulda olduğunu ve 3.üncü sınıfın en zor sınıf olduğunu uzun uzun anlatmıştı. Bunu çok iyi hatırlıyorum.

Bir keresinde de Derby'de çalıştığımı duymuş bana arkadaşlarını tek, tek isimleriyle saymış ve niteliklerini de (!) eklemişti. "Şu adam namussuzdur - şu puştun tekidir" vs. vs. Şimdi hatırladıkça gülüyorum ama o anda epey etkilenmiştim. Bir de dediğinin aksine ben babanla Derby'de hiç beraber çalışmadım. Ben 2 Ocak 1978'de Derby'de ilk işbaşı yaptığımda baban zaten emekli olmuştu. Ama fabrikada ismi hep anılırdı. Özellikle depoda çalışan Cako [Koronel] isimli bir memurla olan ilişkileri çok konuşulur ve şaka yollu «Bak Cako, Bali gitti, başına yeni Bali geldi» diye takılırlardı. Anladığım kadarı ile baban bu Cako'ya hayatı biraz zorlaştırırmış. Tabii ki baban depo şefiydi ve bu Cako onun altında çalışırdı. Rafael Torel de bana Oncle Nisim'den bahsederken depoyu gözü kapalı teslim ettiği tek adam olduğunu, böyle namuslu bir memurun zor bulunabildiğini söylerdi.

Ayrıca Fabrika İşletme Müdürü Ruhi Bey diye bir zat vardı. Bu zat ile de baban epey samimiymişler. O da bana Oncle Nisim ile nasıl rakı içtiklerini anlatırdı. Ama bunu kesin hatırlamıyorum. Servis otobüsünün içinde mi içerlermiş yoksa Bakırköy'deki ufak bir meyhanede mi inan hatırlayamıyorum. Bir de babanın depodaki dolabının içinde annenin özenle yaptığı reçelleri, kompostoları depo ettiğini ve goûter [ikindi kahvaltısı] zamanı onları açıp afiyetle yediğini ve kimseye de koklatmadığını da şaka yollu anlatırlardı. Ayrıca Cako'nun dayanamayıp babanın olmadığı bir anda "reçellerden bir kaşık tadayım" deyip çala kaşık bir kavanoza dadandığında babanın Cako'yu suçüstü yakalayıp iyice haşladığını da komik bir şekilde bu Ruhi Bey anlatırdı."

Babamın Yeni Meşgalesi : Müstakbel Gelin Arama

Bu arada ben 1968 yılında askere gitmiş, 1970 yılının Kasım ayında terhis olmuş, İstanbul'a dönmüş ve bir şirkette çalışmaya başlamıştım. Babam 1972 yılında emekli olunca kendine yeni bir görev ve meşgale bulmuştu : Beni evlendirmek! Babam ve de annem memuriyet yıllarından kalan "işe dört elle sarılma" alışkanlıklarıyla bu meseleyi ciddi bir şekilde ele alıp bekâr Yahudi kızlar aramaya başladılar! Sistem nasıl işliyordu bilmiyorum ama bildiğim bu işi çok ciddi bir şekilde yaptıklarıydı. Bir kere evliliği kolaylaştırmak için Nişantaşı, Hacı Mansur Sokak, Saraf Apartmanı'ndaki küçük daireyi ünlü psikiyatr Prof. Dr. Günsel Koptagel'den satın almışlardı. O günün parasıyla 225.000 lira ödenmişti. Sene 1975, aylardan Haziran idi. Daire boş vaziyette beni bekliyordu. Askerden döndüğümde arkadaşlarımın çoğu evlenmişti. Ben ise bir yandan çalışıyor, bir yandan gece üniversiteye gidiyor, (o yıllarda özel yüksek okullar revaçta idi, ben de Galatasaray İktisadi ve Ticari Bilimler Yüksek Okulu'nun gece öğretimine kayıtlıydım) bir yandan İngilizce öğreniyordum. Yani kız aramaya vakit kalmıyordu! Bu annem ve babam için ciddi bir dertti. Beni hatırladığım kadarıyla üç genç kızla tanıştırdılar. Her biri ile birer kere çıktım. İlk ikisini ben beğenmemiştim. Üçüncüsünde ise beğenilmeyen ben olmuştum. Ümitlerin tükendiği bir anda emekli olduğu için bol vakti olan babam Tahtakale'ye gidip eskiden tanıdığı iş ahbaplarını dolaşıp hem vakit geçirmeye, hem de müstakbel gelinini buralarda aramaya karar

verdi. Bu ahbaplardan birisi sanıyorum Anadol Kontuarı günlerinden tanıdığı Niso Koronel idi. Babam Koronel'e gidip meseleyi izah ettiğinde bu zat iş münasebetinde bulunduğu Adler Biraderler şirketinde çalışan bir kızdan söz etti. Babam nasıl yaptı bilmiyorum ama gidip kıza alıcı gözü ile baktı, galiba da hoşuna gitti ve kızla aynı handa çalışan babasının kartını aldı. Üzerine Beti'nin adını yazdı ve telefon edip onunla tanışmam için bana verdi. Babamın bu misyonu başarıya ulaştı ve düğün 1976 yılında gerçekleşti. Nikâh şahitlerinden biri Niso Koronel diğeri ise günümüzde Türkiye konusunda önde gelen Amerikalı siyaset bilimi uzmanlarından Prof. Dr. Henri Barkey'in babası olan patronum Jak Barkey'di. Düğünden babamla ilgili hatırladığım iki şey var. Biri sinagoğa annem babam ve ben birlikte kol kola gireceğimizden evde uygun adım yürüme provaları yapmamız, ikincisi babama kiralanan smokinin papyonunun düğün boyunca kaymış olmasıydı... Hatta tebrikler sırasında bir arkadaşım papyonu eliyle düzeltmişti.

Son Yılları

Sanırım babamın son beş yılı en mutlu yıllarıydı. 1978 yılında adını devam ettirecek torunu Nedim doğmuştu. 1982 yılında da kız torunu olmuştu: Seza. Karı-koca çalıştığımızdan Nedim'i annemin Dere Sokak'taki dairesinin yanındaki yuvaya yerleştirmiştik. Babam veya annem her akşam Nedim'i yuvadan alır, evine getirir ve ona bir elma yedirirlerdi. Daha sonra eşim işten gelip emaneti teslim alırdı. O yıllarda biraz da küçük oğlumuz için yaz aylarında Suadiye'de kiraladığımız bir daireye taşınır, annem ve babam da bizlerle birlikte gelir, hep birlikte birkaç ay sayfiyenin tadını çıkarırdık. Daha doğrusu ben hariç herkes çıkarırdı zira ben her sabah ve akşam otobüsle Boğaz Köprüsü'nü kat etmekten ötürü canımdan bezmiştim. 1983 yılının yaz aylarında bu sakin yaşam alt üst olacaktı. Bir gün babamın karnının anormal bir şekilde şiştiğini gördük. Civarda oturan bir Musevi hekimi çağırıp muayene ettirdik. Düşündüğümde halen öfke beslediğim, adını hatırlamadığım bu hekim ciddi bir şey olmadığını ve gazdan ileri gelebileceğini söyledi. Ancak şiş inmiyordu. Bunun üzerine eşimle birlikte onu alelâcele Prof. Dr. Tarık Minkari'ye götürdük. Teşhis kötüydü ve kurtuluş yoktu... Babam siroz veya kanservari bir hastalığa yakalanmıştı. Prof. Minkari'nin tavsiyesi üzerine bugün artık faaliyet göstermeyen Mecidiyeköy'deki Hayat Hastahanesi'ne yatırıldı. Ünlü hoca ümitsiz bir vaka olmasından ötürü babamın yanına hiç uğramadı. Sürekli şişen karnından su alınıyordu ama nafileydi. Babama ara sıra kaşıkla yemek verirken gözyaşlarımı tutamadığımdan ve boğazıma bir şeyler kitlendiğinden eşim bu görevi devralıyor ve ona yemek yediriyordu. Durumu hiç iyi değildi ve zoraki yaşatıyorlardı. Hastabakıcılara zoraki yaşatmamalarını söylediğimi hatırlıyorum. Bir gece sabaha karşı telefon çaldı: Nöbetçi hekim babamın biraz önce vefat ettiğini bildiriyordu. Hastasını kaybeden Prof. Minkari ne bir başsağlığı diledi, ne

bir telefon etti, ne de bir mektup yazdı. Bugün emekli olan Prof. Minkari'nin babacan ve hoşsohbet tavrıyla televizyon kanallarında arz-ı endam ettiğini gördüğüm an hemen televizyonu kapatıyorum. Babamdan aklımda kalan son şey mezarlıkta defnedilmeden önce âdet olduğu üzere başının altına bir avuç toprak koymam için tabutun kapağı son bir kez açıldığında gördüğüm çenesi bağlanmış bembeyaz yüzü idi...

1903 yılının Nisan ayında Kuzguncuk'ta doğan, Marsilya ve Paris'e gidip geri dönen, bir daha ömrünün sonuna kadar yurtdışına gitmeyen, Kayseri, Samsun ve Trabzon'da banka memurluğu yapan, hayatı boyunca siyaset konuşmayan, sadece *Hürriyet* gazetesi okuyan, Anadol Kontuarı'nda Elza'yı ilk gördüğünde ona abayı yakan, Kütahya'da askerî hastahanede yatarken adını sayıklayan, buna mukabil onunla çok az el ele dolaşan, onu sevip sevmediğini belli dahi etmeyen, bu nedenle de aile içinde adı "soğuk adam"a çıkan, Elza'nın öfkelenmesine rağmen poker oynamaktan vazgeçmeyen, hiçbir zaman araba sahibi olmayan, Nuna teyzeye göre sadece kendi hayatını değil kızkardeşinin de hayatını ıskalatan, oğlunu hiçbir zaman sinagoğa gitmeye veya dinin icaplarını yerine getirmeye zorlamayan, ona yük olmamak için hayatta iken kendisine ve Elza'sına Ulus Aşkenazi Musevi Mezarlığı'nda mezar yeri satın alan babamı, 25 Eylül 1983 günü öğle vakti toprağa verirken farkında olmadığım ama çok sonra idrak edeceğim şey ölümünün aynı zamanda annemin de ölümü demek olduğuydu. Annem ve benim için bir dönem kapanmıştı. Bir daha babamı hatırlamamaya çalıştım... Evimize taşınan annem ise kendi iç dünyasına kapandı. Bizimle yaşadığı 14 yıl boyunca bizlerle doğru dürüst iletişim kurmadı, 27 Ocak 1997 günü vefat etti ve Niso'sunun yanına defnedildi. Elza ile Niso, İstanbul'un onlarca önemsiz ve meçhul sakinlerinden ikisi, bugün Ulus'ta yan yana yatmaktalar...

Özet

Bu makale yazarın babasının Cumhuriyet'in ilk yıllarından vefat ettiği 1983 yılına kadar olan hayat serüvenini konu etmektedir. Okur bu serüvende orta sınıf bir Yahudi burjuva ailenin günlük yaşamına ait izleri görecektir.

Anahtar sözcükler: İstanbul Yahudileri, Kuzguncuk, Osmanlı Bankası, Beyoğlu, Bali Ailesi.

Abstract

This article treats about the saga of the author's father's life starting from the early days of the Turkish Republic until his death in 1983. Thru this saga the reader will find traces of the daily life of a middle class Jewish bourgeois family.

Keywords: Jews of İstanbul, Kuzguncuk, Ottoman Bank, Beyoğlu, Bali family.

Milas Yahudileri ve Eğitim: Talmud Tora'dan Alliance İsraelit Universelle'ye

Melek ÇOLAK*

I. Tarih İçinde Milas'ta Yahudiler

Milas, Batı Anadolu'nun güneyinde günümüzde Muğla'ya bağlı bir ilçedir. Sodra dağının doğu eteklerinden ayrılan dört tepe ile bunlar arasındaki düzlükler üzerinde kurulmuştur[1].

Milas, eski çağlarda *Karia* denilen ve güçlü bir Yahudi cemaatinin bulunduğu bölgenin batısında yer almaktadır[2]. Pers egemenliği öncesinde Karia'nın başkentidir[3]. Güllük körfezinin hemen yanında olması ve uç kısmında doğal bir liman olan Güllük'ün bulunması gibi coğrafi durumu gözönünde bulundurulmasa bile Milas; *"Tanrıların Merkezi"*, *"Hac Yeri"* sayılması sebebiyle olağanüstü önem taşımaktadır[4]. Eskiçağlarda Güllük Körfezi içinde önemli bir yerleşim merkezi olan[5] ve Strabon'un karaya çok yakın bir ada üzerinde kurulduğunu belirttiği İassos adasında[6] (Kıyıkışlacık, Asin Kurin)

---

* Muğla Üniversitesi Fen–Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Nuri Adıyeke, *XIX. Yüzyılda Milas Kazası*, s. 6-8.

2 Anadolu'nun güneybatısına (Kuzeyde Büyük Menderes'in sağ yakasındaki Cevizli ve Karanlık dağları, doğuda Babadağ, Honaz dağı, Bozdağ ve Dalaman çayı ile çevrili olan yer) eskiçağda Karia denilmektedir. Bkz: Turhan Akarca-Aşkıdil Akarca, *Milas Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, s. 53-62.

3 Adıyeke, *a.g.e.*, s. 9.

4 Avram Galante, *Histoire Des Juifs De Turquie*, s. 120.

5 *Cumhuriyetin 50. Yılında Muğla*, 1973 İl Yıllığı, s. 155, Abuzer Kızıl, *Uygarlıkların Başkenti Mylasa ve Çevresi*, s. 71-74 ve İbrahim Güner, *Bodrum ve Milas Yörelerinin Coğrafi Etüdü*, s. 341-342.

6 Ada bugün sığ bir kıstak ile karaya bağlıdır. Ada terimi antik çağda yarımada anlamında kullanılırdı. Bkz: George E. Bean, *Karia*, s. 70.

bir Yahudi cemaati bulunmaktadır[7]. Avram Galante'ye göre Milas topraklarının verimliliği gözönüne alındığında bu şehir ile bir bağlantısı olmalıdır[8]. İassos'un dışındaki yakın çevrede birbirlerine çok az uzaklıkta bulunan İstanköy (Kos) ve Bodrum'da (Halikarnossos)[9] ayrıca Sakız, Rodos gibi adalarda da Yahudi cemaatleri vardır[10]. Ortaçağın ilk dönemlerinde olduğu gibi,[11] Milas ve çevresinde yüzelli yıla yakın hüküm süren Türk Beyliği Menteşeoğulları döneminde de Yahudi varlığı bilinmektedir. Ancak Rum cemaati gibi Yahudi cemaatinin sürekliliğinden söz etmek mümkün değildir[12]. Fatih Sultan Mehmet 1453'te İstanbul'u aldığında, İmparatorluğun çeşitli yerlerindeki Yahudi cemaatlerini yeni başkente getirmiş, fakat Osmanlı Yahudilerinin toplumsal topografyasını en fazla değiştiren olay, İspanya Yahudilerinin 1492'de başlayan göçü olmuştur[13]. Bu ilk göç Sultan II. Beyazıt devrine rastlamaktadır. İspanya ve Portekiz'de başlatılan müslüman ve musevi[14] soykırımdan sağ kalabilenlere Osmanlı Devleti kucak açmıştır[15].

---

7 Avram Galante, *Türkler ve Yahudiler(Tarihi, Siyasi Araştırma)*, s. 21; Galante, *Histoire Des Juifs...*, s. 120.

8 İassos adasında (Asin Kalesinde Karia bölgesinde), bir yazıt bulunur. Bu yazıt siyasal hakları olmayan yerleşik bir Yahudiye (bu şehirde oturan yabancı olan) aittir. Bkz: Galante, *a.g.e.*, s. 140 ve Galante, *Histoire Des Juifs...*, s. 120.

9 Galante, *Historie Des Juifs...*, s. 141.

10 Galante, *Türkler ve Yahudiler...*, s. 17-19.

11 Galante, günümüzde Musalla olarak adlandırılan bir yerde bulunan bir anıt mezarın üzerindeki yazılardan Yahudi cemaatinin Milas'ta varolduğu sonucunu çıkarmaktadır. Galante'nin kayanın şeklinden dolayı Selçuklu dönemine ait olabileceğini düşündüğü silindir şeklinde, üzerinde tekrar yuvarlak kaya bulunan bu anıt mezarda şu yazılar bulunmaktadır: *"(1356) Shoumuel Behar Yitsak Sh Ak Tas."* Galante bu yazıyı Milas'ta görev yapan Fransa'nın eski Konsolos yardımcısı Josef Abouf'ın vasıtasıyla elde ettiğini söylemektedir. Abouf bu taşı Havra'nın avlusunda sergilendiği yerde birçok kez gördüğünü ifade etmiştir. Bir zamanlar Milas Yahudi cemaatinin hahamı olan Bension Amato; gençliğinde Havra'nın avlusunda İbranice yazılı (5) 385 (1625) tarihli Shelomon adının yazılı olduğunu fakat soyadını hatırlayamadığı bir taş yazıtını gördüğünü söylemiştir. Bension Amato, yaşlılara bu yazıtın ana kaynağı üzerinde detaylar sorduğunu ve O'na bunun aynı yerde yapılan inşaat çalışmaları esnasında bulunduğunu ve Havranın buraya inşa edildiğini ve yazıtın burada birkaç yıl kaldıktan sonra kaybolduğunu ifade etmiştir. Bkz: Galante, *Historie Des Juifs...*, s. 120.

12 Adıyeke, *a.g.e.*, s. 106 ,

13 İrvin Cemil Schick, "Osmanlılar Azınlıklar ve Yahudiler", s. 37.

14 Musevi sözcüğü bir din grubunu yani Hz. Musa'nın dininden olanları, Yahudi sözcüğü ise bir etnik grubu yani eski İbranileri, günümüzde ise İsraillileri ifade eder. Ancak Osmanlı İmparatorluğu döneminde Yahudi sözcüğü bir dini grubu ifade için kullanıldı. Günümüzde Yahudi sözcüğü hem etnik, hem dini anlam kazandı. Bkz: Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bazı Sorunlar ve Günümüze Yansımaları*, s. 11.

15 Necdet Sevinç, *Ajan Okulları*, s. 166; Ercan, *a.g.e.*, s. 11-12; ve Schick, *a.g.m.*, s. 37.
Yaşadıkları sürgün Yahudilerin hafızalarında çok canlı bir şekilde yaşamaktadır. Bu konuda;
"Kral Ferdinand ve kraliçe İsabella bir ferman çıkararak Yahudilerin kovulmasını öngörüyorlarmış. Kısa bir zaman zarfında İspanya'yı bırakmaları gerekiyormuş. Bu haber Sultan II. Beyazıt'ın kulağına

Osmanlı İmparatorluğunun ticaret yaşamı canlı olan hemen her yerleşim yerinde Yahudi cemaatleri ortaya çıkmıştır[16].

Bu dönemde, Milas'ta Yahudi cemaatinin ortaya çıkışı XIX. yüzyıla rastlamaktadır. XIX. yüzyılda Milas'ın etnik ve sosyal yapısı karışık bir nitelik göstermektedir[17]. Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşan gayrimüslim nüfus kasabada öbekleşmiştir. Milas kazasında hiç gayrimüslim köyü yoktur[18]. Dolayısıyla sadece Milas merkezde Yahudi varlığından sözedebiliriz.

Yahudi cemaati buraya Rodos, Aydın ve İzmir'den gelmiş,[19] ayrıca civar adalardan da gelenler olmuştur[20]. XIX. yüzyılın ilk yarısında bu cemaat on kadar aileden oluşan küçük bir topluluk iken[21], 1914-1915 yılında 1005'e yükselmiştir[22].

II. Eğitim

1.Talmud Tora ve Alliance İsraelit Universelle

Her yerde olduğu gibi Türkiye'deki geleneksel Yahudi eğitimi öncelikle dine dayalıydı. Çocuğa aileden sonra okul, dinin ana ekseni oluşturduğu bir toplumun gelenek ve

gitmiş, O'da bizzat kendi güçlerini İspanya'ya göndererek kovulmak üzere olan Yahudi cemaatini Türkiye'ye getirmiş ve Türkiye'nin dört bir bucağına dağılmışlardır... (1492-1493) Milas'a da Yahudiler böylece gelmiş oldular".

"Maalesef Hıristiyanlar İspanya'da zulüm edilmeleri için Engizisyon mahkemeleri kurmuşlar, Hıristiyan olmak istemeyen Yahudileri işkencelerle cezalandırırlarmış. Mesela bu ağır cezalar nasıl bir zulümdü? Büyük bir salon; döşemede, dışarıya doğru çıkmış çiviler ve döşemenin altında ateş. Bu kızgın olan çivilerin üzerine Yahudileri salıverirler, ve orada sıçramaya başlarlarmış. Kan içinde yaralı olan Yahudileri tedavi eder, tekrar oraya salıverirlerdi. Bu işkenceler hep papazların bu Engizisyon mahkemelerinde verdikleri kararlara göreydi. Böylece iğneli beşik gibi iftira ile dolu kararlar binlerce Yahudi'nin ölümüne sebep olmuştur. Bu durum maalesef günümüze kadar devam etmektedir...", Moşe İsrael [Dündar Nayır] (1928 Milas doğumlu, İsrail vatandaşı), (Moşe İsrael'in tarafıma gönderdiği 09. 03. 2003 tarihli mektup, s. 17-18)

"İspanya kralı Yahudilerin dinini değiştirmek talebinde bulundu. Yahudiler kabul etmediler. O zamanda onlara akla gelmez işkenceler yaptılar. Oda fayda vermeyince bütün Yahudileri memleketinden kovdu, o zamanda Yahudiler barınmak için bir yer aradılar. Hiçbir ülke kapısını bu mültecilere açmadı. Yalnız o zaman Osmanlı hükümeti Yahudileri bağrına bastı. Ve onlara Türk milletine verilen bütün hakları verdi." Bero Yako [Yako Hoş] (1929 Milas doğumlu, İsrail vatandaşı)'nın tarafıma gönderdiği 11. 03. 2003 tarihli mektup, s. 3-4).

16 Ercan, *a.g.e.*, s. 11-12.

17 Adıyeke, *a.g.e.*, s. 114.

18 Adıyeke, *a.g.e.*, s. 103.

19 Galente, *a.g.e.*, s. 121

20 Eliezer Kapuya (1938 İzmir doğumlu, Amerikan vatandaşı)'nın tarafıma gönderdiği 09. 03. 2003 tarihli mektup.

21 Galente, *a.g.e.*, s. 121, Sevgi Aktüre, "19. Yüzyılda Muğla", s. 63.

22 1910-1911 yılında da nüfus 739 olduğu için 1914-1915 yılında sayı epeyce artmış görünüyor. Bkz: Adıyeke, *a.g.e.*, s. 139.

adetlerini benimseterek onun toplumsallaşmasında hayati bir rol oynamakta idi[23]. Tevrat eğitiminin verildiği[24], gelenekçi Yahudi okullarına *Talmud Tora* denilmektedir[25]. Avram Galante, 1851 yılında Milas'ta bir Talmud Tora'nın varlığından bahsetmektedir[26].

Geleneksel eğitim sistemi içinde XIX. yüzyıl sonunda bu okullar büyük bir çöküntü içine girmişlerdir. En iyi okullar dahi yokluk içinde kıvranıyordu. Çoğu Talmud Tora masraflarını karşılayabilmek için acil olarak paraya ihtiyaç duymaktaydı. Ancak cemaatler artık okula yardım amacıyla bir fon oluşturmaktan acizdiler. Bu okullar, okuma yazma ile kutsal metinlerin Ladinoya[27] çevrilmesinin ötesinde bir eğitim vermemekte idiler[28]. 1851 yılında Nissim Tarica, Bension Amato ve Nissim Lévi; Talmud Tora'yı ziyaretlerin birinde bu kurumun içler acısı durumunu fark etmiş ve duruma el koymuşlardır. Pourim[29] bayramından istifade ederek bölgede yaşayan Yahudilerden yardım toplayıp okul binasını onarmaya başlamışlar, çocuklar için sıralar yapmışlardır. Aynı yılın Paskalya tatilinden sonra bina tamir edilmiş ve çocuklar da yerde oturmaktan kurtulmuşlardır. Ders programlarına da el atıp *Türkçe, İbranice, Gramer ve Kutsal Tarih* dersleri eklenmiştir. Kısa bir süre sonra daha büyük bir bina kiralanmış, eski okul terk edilmiştir[30]. Milas Yahudilerinin önde gelen seçkin simaları ilk öğrenimlerini Talmud Tora'da tamamlamışlardır[31].

XIX. yüzyılın sonlarında Yahudiler için yeni bir okullar zinciri devreye girmiştir: Alliance İsraelite Universelle (Evrensel Yahudi Birliği). XV. yüzyılda zengin bir kültürel birikimle Osmanlı ülkesine gelen Yahudiler, XVII. yüzyılda Sabatay Sevi'nin tutucu hareketleri ve dini baskısı sonucu kendi kültürlerini yeniden üretemez duruma düşmüşlerdi. Yahudi toplumuna modern eğitim hareketi, diğer topluluklarda olduğu gibi ticaret burjuvazisi yoluyla değil, uluslararası Yahudi burjuvazisinin girişimleriyle gelmiştir. Bunun en çarpıcı örneği Rochild gibi ünlü Yahudi kapitalistlerinin 1860'da

23 Aron Rodrique, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması "Alliance" Okulları 1860 – 1925*, s. 57.

24 Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni [1923-1945)]*, s. 560.

25 Rodrique, *a.g.e.*, s. 265

26 Galante, *a.g.e.*, s. 126.

27 1492'de İspanya'dan kovulan ve Osmanlı topraklarına gelen Yahudiler tarafından konuşulan İspanyolca'dır. Bu dil 1920'lerin sonuna dek İbrani harfleriyle yazılıyordu. XIX. yüzyıl sonuna doğru Yahudi İspanyolcası (Judeo- Espagnol/Judeo-Spanish) adı verilmeye başlandı.

28 Rodrique, *a.g.e.*, s. 57

29 Pourim bayramı: İbrani takvimine göre her yılın Adar ayının ondördüncü günü, miladi takvime göre Şubat-Mart aylarına denk gelen bayram. Pers İmparatorluğundaki Yahudileri Haman tarafından imha edilmekten Ester ve kuzeni Mordoşe kurtarmıştır. Pourim bayramı bu kurtuluşu kutlamaktadır. Bkz: Bali, *a.g.e.*, s. 559.

30 Galante, *a.g.e.*, s. 126.

31 Galante, *a.g.e.*, s. 133-138.

Paris'te Alliance İsraelite Universelle (AIU)'i kurmalarıdır[32]. AIU, Fransız devriminin düşüncesiyle beslenmiş Fransa Yahudileri tarafından[33] Yahudilerin maddi ve manevi kalkınmasını sağlamak[34], bulundukları memleketlerde mesleki bağımsızlıklarını ve toplumsal bütünleşmelerini gerçekleştirmek[35], Yahudileri aydınlanma devrine ulaştırmak için kurulan bir teşkilattır[36]. AIU, kurulduktan sonra yayınladığı bildiride amacını, Judaizm (Yahudilik) için güçlü bir biçimde çalışmak olduğu şeklinde özetlemiştir. Fransa'da başlayan çalışmalar kısa sürede gelişme göstermiş, bunun sonucu olarak Hollanda, Belçika, İngiltere, Almanya ve diğer bazı ülkelerde yerel komiteler oluşturulmuştur. Bu sürece paralel olarak Alliance, özellikle Orta Doğuda Judaizmin yeniden canlanmasında başlıca etken olmuştur. Başlıca faaliyetleri de okullar üzerinde yoğunlaşmıştır. Başlangıçta okullar için bir örgüt olarak düşünülmemişti. Ancak çok geçmeden İsrail kavminin maddeten ve manen canlandırılmasının köklü bir eğitim-öğretime bağlı olduğu anlaşılmıştır. AIU, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etkinliklerine de özel bir ilgi göstermiş, onbeş yirmi yıl içinde imparatorluğun çeşitli yerlerine dağılmış olan altmıştan fazla okul açılmıştır[37]. İmparatorluğun Yahudi cemaatleri arasında yeni bir ruh, AIU'in Fransız eğitiminden geçmiş bir Türk Yahudileri kuşağı yarattığı XIX. yüzyılın sonlarında boy verebilmiş ve ilk kez batıya pencereler açılmıştır[38]. Yahudi nüfusun 1.200 ile 3.000 arasında değiştiği küçük yerleşim birimlerinde AIU okullarının çoğu XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında kurulmuştur. Küçük Asyada yaşayan bir çok topluluk kendi AIU okuluna sahip olmaya başlamıştır. Bu dönem, AIU'nun Türkiye'deki en parlak dönemidir. Alliance okullarının kurulması konusunda küçük cemaatler büyük cemaatlerin izlediği yolu izlemişlerdir. Merkez komitesinin İstanbul, İzmir ve Edirne gibi büyük kentlerde okul kurmaya karar vermesine yol açan nedenler, küçük cemaatler için de geçerli idi. Okul kurulması için yerel cemaatler tarafından örgüte mali yardım sağlanacağı konusunda garanti verilmesi gerekiyordu. Bununla birlikte okul kurulması sürecinde küçük cemaatleri, büyüklerden ayıran temel bir farklılık vardı. Okulların kuruluş yıllarında Paris'le doğrudan ilişkiye geçmek zorunda kalan yoğun Yahudi nüfuslu merkezlerinin aksine, küçük cemaatler ilk önce bu merkezlerdeki okul müdürlerinin yardımına başvurmuşlardır. Samuel Loupa (Edirne) ve Shemtolp Pariente (İzmir) gibi okul müdürleri bu cemaatlerin durumunu

32 Haydaroğlu, *a.g.e.*, s. 185.
33 Bali, *a.g.e.*, s. 557.
34 Ester Benbassa – Aron Rodrique, "XIX. Yüzyıl Sonunda Türkiye'deki Yahudi Esnafı, Alliance İsraelite Universelle (Evrensel Yahudi İttifakı) ve Çıraklık Kuruluşları", s. 22.
35 Rena Molho; "Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri", s. 85.
36 Bali, *a.g.e.*, s. 557.
37 İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, s. 185-186.
38 Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, s. 200.

değerlendirip, merkez komitesine öğütlerde bulunarak, bu konuda belirleyici rol oynamışlardır[39].

1879'da Turgutlu, Bergama, Aydın, Sakız Adası cemaatleri ile birlikte Milas Yahudi cemaati AIU'e bağlı mahalli komiteleri oluşturmuşlardır[40]. Ancak Urla, Akhisar, Nazilli, Menemen'deki Yahudi okullarında olduğu gibi Milas'taki Yahudi Okulu, İzmir'deki Alliance okul müdürlerinin gözetiminde kendilerini yenilemişlerdir. Alliance'ın gönderdiği müdürler tarafından yönetilmediği için Alliance okul ağının bir parçası değildir. Fransızca öğrenim yapılsa da okul programı Alliance okullarınınkinden farklıdır[41].

İzmir'de bulunan ittifakın müdürü olan Navon tarafından AIU'nin komite merkezine gönderilen raporlarında Milas'ta AIU'nin örgütlenmiş bir Yahudi okulunun olmadığından sözedilmektedir[42]. Milas'taki okul, Talmud Tora okulunun zaman içinde yenilenmesiyle ortaya çıkan *Musevi Mektebidir.* Çünkü Talmud Tora'nın binası ve ders programı yenilendikten sonra, 1896'da cemaatin masraflarını üstlendiği iki katlı bir okul binası inşa edilmiş, bu kez ders programına Fransızca da eklenmiştir. 1896'daki yangından sonra okul olarak kullanılmak üzere geçici bir bina tahsis edilmiştir. Bension Amato on sekiz yıl aralıksız okulu yönetmiştir.

1321 Maarif Salnamesine göre Milas Musevi Mektebi'nin 1891 -1892 yıllarında rüşti derecesinde açıldığı belirtilmesine rağmen[43], Aydın Vilayeti salnamelerinde iptidai derecesinde gösterilmektedir[44]. Havranın hemen yanında olan[45] Musevi Mektebi'nde 1897'de 49 öğrenci öğrenim görürken,[46] 1908'de 95 öğrenci öğrenim görmektedir[47]. Ayrıca Avram Galante'nin *Kızlar Okulu* dediği bina da düşünülürse,[48] zamanla kız öğrenci sayısının artmasıyla, okulun iki ayrı binada eğitim öğretim verdiğini akla getirmektedir. Milas Musevi Mektebi XX. yüzyılın ilk on yarısı içerisinde AIU'den para yardımı almaya başlamıştır[49].

39 Rodrique, *Türkiye Yahudilerinin...*, s. 142-143.
40 Rodrique, *a.g.e.*, s. 108
41 Rodrique, *a.g.e.*, s. 293
42 Galante, *a.g.e.*, s. 132
43 *Maarif Nezareti Salnamesi*, Hicri 1321, s. 385
44 *Aydın Vilayeti Salnamesi*, H. 1315 (M. 1897), s. 535, *Aydın Vilayeti Salnamesi*, H. 1316 (M. 1898), s. 515 ve *Aydın Vilayeti Salnamesi*, H. 1323 (M. 1905), s. 585. 1899, 1901, 1902, 1908 Salnamelerinde bu okulun derecesi gösterilmemiştir. Bkz. H. 1317, 1319, 1320, 1326 yılı salnameleri, s. 453, 408, 408, 731.
45 Adıyeke, *a.g.e.*, s. 70.
46 *Aydın Vilayeti Salnamesi*, H. 1315 (M. 1897), s. 535.
47 *Aydın Vilayeti Salnamesi*, H. 1326 (M. 1908), s. 731.
48 Galante, *a.g.e.*, s. 136-137.
49 Rodrique, *a.g.e.*, s. 293.

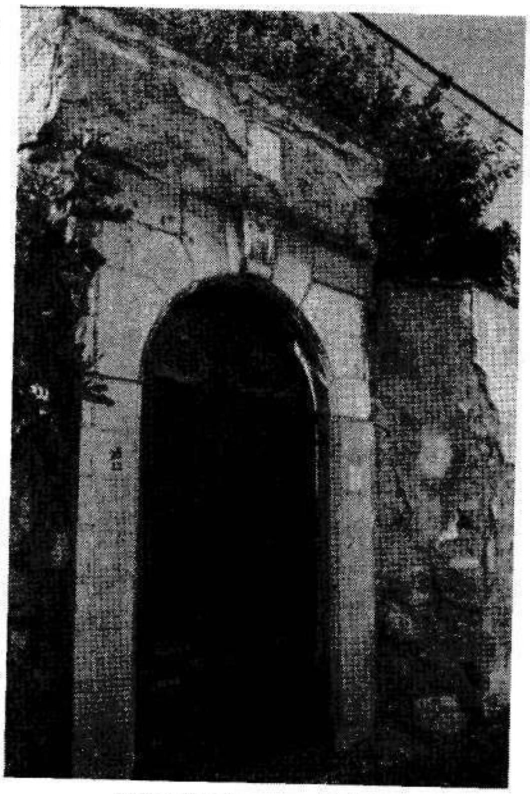

Milas'taki sinagogun giriş kapısı (Fotoğraf: M. Bülent Varlık Arşivi)

AIU, Milas Yahudi Mektebine yıllık 400 frank yardım etmektedir. Bu yardım ilerki yıllarda Leon Danon'un çabası ile 1.500 franga çıkarılmıştır. İzmir'den Herman Firması ve Milas'tan Tarica kardeşlerin yardımıyla okula bir yurt eklenmiş ve her mükellefin vergilerleriyle dengeli bir bütçe oluşturulmuştur[50]. Ayrıca Milas'ın önde gelen tüccarları mektebe yeteri kadar para yardım etmektedirler. Bu paralarla mektebin laboratuar, araç-gereç, kitap ihtiyacı ve öğretmenlerin aylık maaşları ödenmiştir. Avrupa'dan Rochild ailesi, Amerika'da yaşayan İzak Sason ismindeki milyoner ve arkadaşları, Milas'ta Erman Şatır, Naoman Dikiş Makineleri Satış Acentesi önemli para yardımı yapmakta idiler. Örneğin yıllarca tamirat görmeyen ve mektep bütçesi için çok pahalı sayılan 400 lira olan tamirat masrafının 200 lirasını devlet verirken, Amerika'da bulunan İzak Sason ve arkadaşı 400 lira bağış yapmışlardır[51]. Yahudi kadınlar da kendi çaplarında eğitimin gelişmesine katkıda bulunuyorlardı. Kadınların kurduğu *Kadınlar Birliği* adlı dernek yoksul öğrencilerin giyim ve okul masraflarını karşılamak için kurulmuştu[52]. Kadınlar Birliği gibi bazı küçük dernek ve hayırsever kişiler halk arasında eğlencelerin organizasyonlarıyla uğraşarak, okula gelir sağlıyorlardı[53]. Galante'ye göre, bireylerin bu şekilde eğitimin

50 Galante, *a.g.e.*, s. 126.

51 Josef Malki'nin (1916 Aydın doğumlu İsrail vatandaşı) Nevzat Çağlar Tüfekçi'ye gönderdiği 05. 01. 1999 tarihli mektup, s. 4 (Nevzat Çağlar Tüfekçi Özel Arşivi) ve Malki'nin tarafıma gönderdiği 28. 02. 2003 tarihli mektup s. 5.

52 Galante, *a.g.e.*, s. 127.

53 "Milaslı Yahudilerin hayırsever bazı küçük cemiyetleri vardı. Bu küçük hayırsever topluluklar halk arasında eğlenceler, balolar, danslar, hep beraber şarkı okumak gibi organizasyonlar yaparlardı. Milas'ın sene sonu tatilinde mektebin bahçesinde bir tiyatro sahnesi vardı. Bu sahnede bazı piyesler oynanır idi. Özellikle monologlar, diyaloglar teşhir edilirdi. Bu gösterişlere hükümet kaymakamı ve

yararlarını benimsemesi Milas Yahudi cemaatini "*doğunun ilkleri*" arasına sokmakta idi[54]. AIU'nin komite merkezine gönderdiği raporda da Milas Yahudilerinin eğitime verdikleri önemden bahsedilmektedir[55].

I. Dünya Savaşı arifesinde AIU okulları başlangıçtaki bocalama dönemlerini geride bırakmış, mesafe katederek Türkiye Yahudi cemaatlerine yönelik standart bir kitle eğitimi tesis edebilmişti[56]. Alliance örgütüne bağlı olarak kendini geliştiren Milas Musevi Mektebi bu dönemde erkekler askere çağrıldığı için Matmazel Luna İsraél ve Matmazel Mazliah adlı iki kadının yönetiminde kalmıştır[57].

Kurtuluş savaşını bitiren Lozan Antlaşması Türkiye'deki azınlıkların eğitim haklarına ilişkin hükümler taşımaktadır. Ekalliyetler, masrafları kendilerine ait olmak üzere her türlü mektep açabilecek, buralarda kendi dilleriyle öğretim yapabilecekler, fakat Türkçeyi de zorunlu olarak okutacaklardır[58]. Milas Musevi Mektebinde de, Alliance'ın açtığı okullarda olduğu gibi[59], Türkçe, Fransızca, Yahudi-İspanyolcası ve İbranice olmak üzere dört dil öğretilmekte idi[60]. Cumhuriyetin ilanından önceki kuşak Fransızca'yı ana dili gibi konuşmaktadır[61]. Avram Galante bunu şöyle açıklamaktadır:[62]

> *"Bugün torunlarını anlamayan büyükbabalar vardır. Çünkü yaşlı olan büyükbaba yalnız Yahudice-İspanyolca bilir, Fransızca bilmez. Oğlu hem Yahudice, hem İspanyolca bilir, oğlunun oğlu yalnız Fransızca bilir".*

Bu da AIU'nin etkisini göstermektedir. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Türk toplumunu çağdaşlaştırmaya yönelik hareketler milli eğitim alanında da

hükümet mensupları, bazı askeri kumandanlar ile beraber banka müdürleri ve talebelerin ebeveyni davet edilirdi. Sene sonu derslerini başarıyla bitiren üç öğrenci sahneye davet edilir ve davetlilere gösterilirdi. En yüksek not alan talebeye kaymakam tarafından bir altın madalya takılırdı. 2. derece not alan talebeye gümüş madalya ve 3. gelene de bronz bir madalya takılırdı. Ve üç talebe kaymakam tarafından tebrik edilirdi. Mektebi bitirdiğimde altın madalyayı hak etmiştim. Bu madalya ile Milas sokaklarını defalarca dolaştıkça her beni tanıyan tebrik ederdi. Ben de madalyam görülsün diye sol kolumu daima arkada tutar idim". (Malki'nin Nevzat Çağlar Tüfekçi'ye gönderdiği 05. 01. 1999 tarihli mektup, s. 4 (Nevzat Çağlar Tüfekçi Özel Arşivi). [Nevzat Çağlar Tüfekçi, Milas Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma-Tanıtma Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi, Araştırmacı, 1955 Milas doğumlu].

54 Galante, *a.g.e.*, s. 126.

55 Galante, *a.g.e.*, s. 132.

56 Rodrique, *a.g.e.*, s. 150.

57 Galante, *a.g.e.*, s. 126.

58 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, s. 325.

59 Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, s. 192.

60 Kapuya'nın Nevzat Çağlar Tüfekçi'ye gönderdiği 02. 04. 2001 tarihli mektup, s. 2 (Nevzat Çağlar Tüfekçi Özel Arşivi).

61 Malki, 28. 02. 03. s. 5.

62 Galante, *Türkler ve Yahudiler*, s. 178

uygulanmıştır. 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile başlayan eğitimdeki millileşme ve laikleşme hareketi ile bütün ülkedeki okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır[63]. Türkiye'de kurulu misyoner okullarına genellikle azınlıklarla mensup çocukların gitmeleri, bu okulların siyasi ihtirasları için siyaset yuvaları haline gelmesine neden olmuştu. Bu aslında genellikle Kurtuluş Savaşı sırasında içlerinde ayrılıkçı amaçlar gütmüş olan hizipleri barındıran Rum ve Ermeni topluluklarına ait okullar için geçerli bir kaygıydı. Ancak azınlıklar arasında herhangi bir fark gözetmeyen yeni rejim, Yahudi azınlığı da aynı uygulamaya tabi tutmuştur[64]. Tevhid-i Tedrisat Kanunu; Alliance okulları için sonun başlangıcı olmuştur. Kanun'un kabul edilmesinden bir ay sonra Maarif Vekaleti, tüm Alliance okullarına Paris'teki merkezi teşkilatla olan ilişkilerini kesmelerini emretmiş, bu okulları Yahudi cemaatlere ait azınlık okulları olarak kabul ettiğini bildirmiştir[65].

Bu, Alliance'ın Türkiye'deki varlığının hukuken son bulması anlamına geliyordu. Maarif Vekaleti, 1924 yılının Haziran ayında bütün Yahudi ilkokullarına öğretim dili olarak ya Türkçe ya da İbraniceyi seçme hakkı tanımıştır. Bu zekice tasarlanmış bir manevraydı. Çünkü yaşayan bir dil olarak İbraniceye çok az Türk Yahudisi vakıftı. Yahudilerin neredeyse tümü Ladino konuşuyordu. Bu kararnamenin Fransızca'yı, bir öğretim dili olarak Türkiye Yahudileri nezdindeki konumundan uzaklaştırmak niyetiyle hazırlandığı açıktı. Yahudi cemaati kendisine kalan tek seçeneği kabul etmek durumunda kalmış; Türkçe, Yahudi ilkokullarında öğretim dili olmuştur[66]. Fransızca dil dersleri haftada birkaç saatle kısıtlı kalmıştır[67].

Yahudi halkın "*Alliance Okulu*" dediği[68] Milas Musevi Mektebi'nde bu yıllarda 140 kadar öğrenci eğitim görmekte idi. Yedi yaşından büyük öğrenciler beş sınıfa ayrılıyor, dört ile yedi yaş arası grup "*azil*" denilen sınıfta öğrenim görüyordu. 1927'lerde otuz üç kadar çocuk azil sınıfında idi. Bu çocuklar küçük yaşta olmalarına rağmen Türkçe ve Fransızca konuşma ve yazmayı öğrenirlerdi[69]. Daha sonraki yıllarda hahamın ikamet ettiği evde olan ana çocuk okulu, bu yıllardaki azil sınıfının isim değiştirmiş hali olabilir[70]. Musevi Mektebi'nde yedi yaşından büyük öğrenciler için okunan dersler genel olarak ikiye ayrılmakta idi: Türkçe ve Fransızca. Latin alfabesinin kabul

---

63 Sezer, *a.g.e.*, s. 44

64 Bali, *a.g.e.*, s. 195 – 196

65 Bali, *a.g.e.*, s. 187

66 Rodrique, *Türkiye Yahudilerinin...* , s. 251.

67 Benbassa, *a.g.e.*, s. 243.

68 Moşe İsrael'in 09. 03. 2003 tarihli mektubu, s. 5; Bero Yako'nun 11. 03. 2003 tarihli mektubu, s. 4-5 ve Malki'nin 28. 02. 2003 tarihli mektubu, s. 9.

69 Malki'nin 28. 02. 2003 tarihli mektubu, s. 2.

70 Bu ana çocuk okulu sonraki yıllarda askeriyenin atları için yulaf ambarı olarak kullanılmıştır. Bkz: Moşe İsrael'in 09. 03. 2003 tarihli mektubu, s. 16.

edilmesinden sonra yeni harflerle okunan Türkçe dersleri bu öğrenciler için bir sorun teşkil etmemiştir. Zira öğrenciler Fransızca okuyup yazmakta idiler[71]. 26 Eylül 1925 tarihinde azınlık ve yabancı okullarına yönelik bir genelge ile haftada beş saat Türkçe, Tarih ve Coğrafya derslerinin Türk öğretmenler tarafından okutulması kararlaştırıldıktan sonra,[72] Türkçe derslerini Arif Bey (1926-1927) ve Zehra Hanım (1930-1934), Türk Tarih ve Coğrafyasını İlyas Bahri Bey (1929-1933) ve Şadiye Hanım (1933-1934) vermişlerdir[73].

Fransızca'dan başka okulda, "*Histoire Sainte*" diye bilinen İbranice olarak Tevrat okutulmakta, Resim İş, Tahrir, Dilbilgisi, Gramer, Şiir dersleri de programda yeralmakta idi.

Sayıları onu bulmasa da üçü kız olmak üzere öğrenciler arasında Türkler de vardı. Fransızca telaffuzunda zorluk çeken Türk öğrenciler kısa bir zamanda iyi bir şekilde Fransızca konuşmaya başlarlardı[74]. Daha sonra Türk vatandaşlarının yabancı ilkokullara devamı yasaklanmıştır[75].

1929'a gelindiğinde Musevi okulları din eğitimine ayrılan birkaç saat dışında devlet müfredatını takip eder hale gelmiş ve artık tamamen millileştirilmiştir[76]. Doğal olarak Milas Musevi Mektebi'nde devlet okullarında olduğu gibi ders programlarının temelini Türkçe oluşturmak üzere,[77] Leon Danon tarafından[78] 1925'ten 1932 yılının sonuna dek idare edilmiştir[79]. 1932'de Türkiye Yahudi cemaatinin ileri gelenleriyle yapılan bir dizi söyleşide düşüncelerine başvurulan kişilerin büyük çoğunluğu, Yahudi okullarında Türkçe öğretmenlerinin sadece birkaç saat ders vermelerinin yeterli olmadığını, Maarif Vekaletinin yeterli öğretmen desteğinde bulunmadığını belirtiler. Ayrıca Yahudi

---

71 Malki'nin 28. 02. 2003 tarihli mektubu, s. 2.

72 Bali, *a.g.e.*, s. 187-188.

73 Muğla Milli Eğitim Müdürlüğü Arşivi/Kadro Defteri, s. 470-475.

74 Malki'nin 28. 02. 2003 tarihli mektubu, s. 2.

75 Benbassa, *a.g.e.*, s. 273.

76 Rodrique, *Türkiye Yahudilerinin* ..., s. 251.

77 Galante, *a.g.e.*, s. 126-127.

78 "Leon Danon, Yahoshua Mussafir, Nur Amato, harika öğretmenlerdi. Leon Danon İbranice ve Türkçe kafiyeler yazar öğrencilere öğretirdi. Bir örnek:

'Elinizi kaldırın, kaldırın
Elinizi İndirin
Sıraya girin, girin
Daire yapın, yapın', (Kapuya'nın Nevzat Çağlar Tüfekçi'ye gönderdiği 02. 04. 2001 tarihli mektup, s. 1. (Nevzat Çağlar Tüfekçi Özel Arşivi).

"Mektebin müdürü Leon Danon ile beraber İdare Heyeti Avukat Amato, Avukat Şaul Garika ve Avukat Salom İsrael'den oluşmakta idi". (Malki'nin 28. 02. 2003 tarihli mektubu, s. 3).

79 Galante, *a.g.e.*, s. 126.

okullarının mali imkanlarının üstünde olan bir bütçenin altında ezildiklerini ve cemaat mensuplarının kişisel fedakarlıklarda bulunup okullarda borç para vermeleri sayesinde öğretmen maaşlarının ödendiğini bildirmişler-dir. Yeni öğretim düzeyinde Türkçe öğretmenlerinin maaşları çok yüksekti. Bu maaşların azınlık cemaatleri tarafından ödenmesi zorunluluğu yüzünden Yahudi cemaati ciddi bir para sıkıntısıyla karşılaşmış ve birçok okul kapanmak zorunda kalmıştır[80]. Alliance, 1930'lara dek okullara para göndermeye ve okul müdürleri ile düzenli bir ilişki içerisinde olmaya devam etmiştir. Bu okullar hala Yahudi okullarıydı ve din eğitimi de verdikleri için (1936'ya dek) Alliance'ın gözünde önemlerini korumakta idiler. Ancak 1925'te öğretim dili olarak Türkçe'nin kullanılmaya başlamasıyla birlikte bu okulların Alliance'a bağlı kurumlar olma niteliği de sona ermiştir[81]. Milas Musevi Mektebi'nin kapanmasını bu neden-lerden başka, öğrenci sayısının azalmasını da ekleyebiliriz. Çünkü Milas Yahudilerinin çoğu İzmir, İstanbul gibi büyük şehirlere veya Avrupa ülkelerine göç etmeye başlamışlardı. 1927-1928 yıllarında yüzelli/yüzaltmış civarında öğrenci varken bu sayı daha sonraki yıllarda çok azalmıştı[82]. Genel olarak Türkleşmenin eğitime yansımasıyla azınlık okullarının ve bu okullarda öğrenim gören öğrencilerin sayıları gitgide azalmıştır[83]. Bu durumda Milas'taki Musevi Mektebi, kızlar okulu binasıyla birleşmiş, tek bir okula dönüşmüştür[84]. Milas'taki Musevi Mektebi

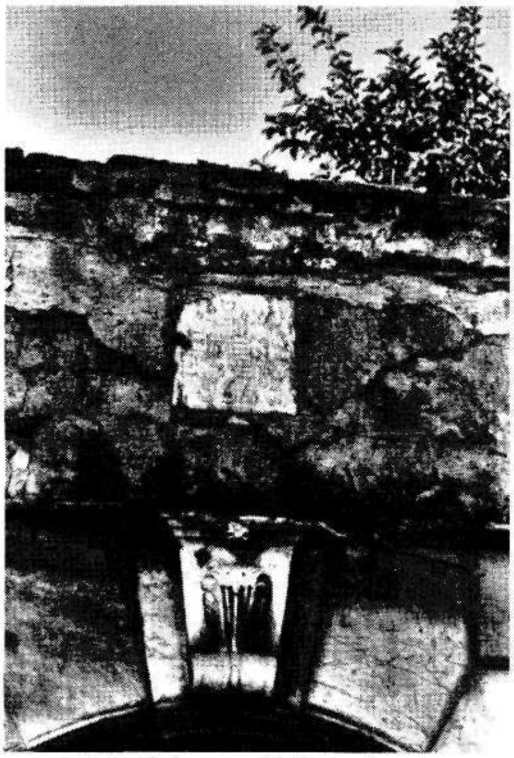

Milas'taki sinagogun giriş kapısından ayrıntı (Fotoğraf: M. Bülent Varlık Arşivi)

80 Bali, *a.g.e.*, s. 192.

81 Rodrique, *a.g.e.*, s. 253.

82 Malki'nin 28. 02. 2003 tarihli mektubu, s. 8.

83 Bali, *a.g.e.*, s. 192.

84 Kızlar okulu kapanınca bu bina Marcel Franco'nun girişimleri sayesinde genişletilerek ek binalarıyla beraber Havraya dönüştürüldü. Havra 26 Eylül 1938'de açıldı. Bkz: Galante, *a.g.e.*, s. 136-137.

de, Milas Musevi cemaati ve okul yönetiminin 11. 08. 1934 tarihli dilekçeleri ile 01. 10. 1934'te parasızlık gerekçesiyle kapatılmıştır[85]. Milaslı Yahudi öğrenciler de devlet okullarına[86] devam etmeye başlamışlardır[87]. Lise eğitimi için özellikle İzmir'e gidiliyordu[88]. Böylece Türkiye genelinde 82.000 nüfuslu Yahudi cemaatinde 1927 yılında 5.459 öğrenci cemaat okullarına gitmekte iken, 1945 yılında 77.000 kişilik bir nüfusta 2.623 çocuk cemaat okullarına gitmekte idi. İlkokul sayısı da üçe inmişti[89]. II. Dünya Savaşından sonra sınırlı sayıda Yahudi okulu eğitimine devam etmiştir. Türk okullarında yetişen Cumhuriyet döneminin yeni kuşağı ise ilk defa olarak tam anlamıyla Türkçe konuşan bir kuşak olarak belirmiştir[90].

Yaygın eğitim alanlarında ise Milas'ta kadının manevi ve sosyal kalkınmasını sağlamak amacı güden Genç Kızlar Topluluğu, gece dersleri düzenlemiştir. Eğitimden yoksun olan genç kız ve kadınların eğitildiği bu derslere çok sayıda genç kız katılmıştır.

Her kesimden insanın rahatlıkla katılabildiği bu gece derslerinde; İspanyolca, Türkçe, Fransızca, Hesap, Ev İşleri, Hayat Bilgisi dersleri verilmiştir[91].

---

85 Milli Eğitim Müdürlüğü Arşivi/Kadro Defteri, No: 3-479.

86 "Bizler Türk okulunda okuduk öğretmenlerimiz bir Türk öğrencisiyle bizleri hiç ayırt etmezlerdi. Cumartesi okul tatil edileceği zaman beni bayrak törenine çağırırlardı. Tören bittikten sonra bayrağı güzelce sarar ve üç defa öperdim. Eşim Esther[in] de bana anlatmış olduğuna göre, törene onu da davet ederlermiş. O da bayrağı sarar, üç defa öpermiş.

"Birinci sınıfın en çalışkan talebesiydim. Zehra hanım isminde öğretmenim vardı. Beni çok severdi. O zaman 6 yaşımdaydım. Atatürk başlıklı bir ezberi ezberlememi söylemişti ve iyice ezberlemiştim. O zaman Milas'ta Ahçı Bekir'in İstikamet sinemasında müsamere verilecekti. Milas'ın en büyük rütbeli subayları ve diğer ileri gelenler eşleriyle birlikte yer almışlardı. Annem ve babam yukarıdaki balkondan yerlerini almışlardı. Müsamere başlamıştı. Ezbere okuduğum şiirin birkaç cümlesini hatırlıyorum.

"Atatürk
Anamızı babamızı tutup kesmek istemişler
Ah ne işler, ah ne işler
Hemen büyük Atatürk, Paşa
Askeri ile geçmiş başa."

Gerisini hatırlamıyorum. Unutmuşum. Sinema salonu hatırlamış olduğuma göre hınca hınç doluydu. Alkışlar salonu çınlatıyor ve birbirlerine bakışıyorlardı. "Aferin, aferin bu çocuk kimin oğludur" diyorlardı. Annem "o benim oğlumdur" deyince "Allah bağışlasın ne de güzel okuyuvermiş" dediler" (Moşe İsrael'in , 09. 03 .2003 tarihli mektubu, s. 4-16).

87 Galante, *a.g.e.*, s. 127.

88 Malki'nin 28. 02. 2003 tarihli mektubu, s. 3.

89 Bali, *a.g.e.*, s. 400-402.

90 Benbassa, *a.g.e.*, s. 244-245.

91 Galante, *a.g.e.*, s: 127-132'de gece dersleri konusunda şunları söylemektedir: "Hizmetkar kesimi de derslere katılırdı. Misafiri olduğumuz Milas cemaati Başkanı Bay Jacop Tarica, akşam yemeğinin gecikmesi nedeniyle özür dilediler. Çünkü akşam derslerine giden hizmetçi kız, henüz dönmemişti".

2.Milas Yahudi Cemaatinin Yetiştirdiği Seçkin Kişiler

Avram Galante'ye göre Yahudi cemaati doğu ülkelerinin diğer toplulukları gibi bilgisizlik içinde yaşadıktan sonra uyanmış ve gelişme yoluna atılmıştır. Bireylerin zekası ve eğitimin yararlarını benimsemesi bu cemaati tüm doğunun ilkleri arasına sokmaktadır[92]. AIU'nin komite merkezine gönderdiği raporun özeti bunu yansıtmaktadır. Bu rapora göre Milas'ta örgütlenmiş bir Yahudi okulu asla olmamasına rağmen, yine de bu şehrin Yahudilerinin çoğu, yeteri derecede önem taşıyan mevkiler işgal etmişleridir. Bunu da girişimci ruhları ve eğitime verdikleri önem sayesinde gerçekleştirmişlerdir[93]. Ekonomik durumu iyi olan aileler çocuklarını Fransa ve İsviçre gibi ülkelerdeki üniversitelere göndermişlerdir[94]. Başarılı, ancak fakir öğrencilere öğrenim imkanı sağlamış, yüksek öğrenim görmelerine yardım edilmiştir.

Musevi Mektebi, Milas'ın yoksul ve yeni zengin neslinin entelektüel gelişimine katkılarda bulunmuş[95] bu okuldan mezun olan bir çok öğrenci önemli görevlere gelmiştir[96].

Milas Yahudi cemaatinin devlet görevlileri ve yetiştirdiği seçkin simalardan bazıları şunlardır:[97]

Devlet Görevlileri:

Jacop Tarica: Milas Beyinin hizmetinde bulunan iki sarraf Aslan Moussafir ve Abraham Amato'nun görevlerinden sonra Vilayet uygulaması yasasının çıkmasıyla devlet veznedarlığı görevine atanmıştır. Onbeş yıl görevini sürdürmüş, sonra istifa etmiştir.

Joseph Franco: Veznedar. Jacop Tarica'dan sonra bu göreve atanmıştır. Daha sonraları Fethiye'ye vergi dairesi müdürü olarak atanmıştır.

Jacop Messeri: Veznedar Joseph Franco ve Hiziko Amato'dan sonra bu göreve getirilmiştir.

Hiziko Amato: Veznedar. Bu görevi yürüttüğü sırada PTT'de çalışan bir hizmetli kasayı açarak içerisindeki bütün parayı almıştır. Para bulunup hırsızın tutuklanmasına rağmen bir süre sonra Amato istifa etmiştir.

Moise Franco: Haham. Rodos Başhahamlığı görevine atandığı 1857 yılına kadar başhaham vekilliği görevini yerine getirmiştir.

Haim Franco, Jacop Tarica, Rabenou Amato, Rahamim Franco ve Jacop Amato da Bidayet mahkemesi üyesi olarak çalışmışlardır.

92 Galante, *a.g.e.*, s. 126.
93 Galante, *a.g.e.*, s. 132.
94 Malki'nin 28. 02. 2003 tarihli mektubu, s. 3.
95 Galante, *a.g.e.*, s. 126-127.
96 Kapuya'nın Nevzat Çağlar Tüfekçi'ye gönderdiği 02. 04. 2001 tarihli mektup, s. 2. (Nevzat Çağlar Tüfekçi Özel Arşivi).
97 Galante, *a.g.e.*, s. 129-140 ve Galante, *Türkler ve Yahudiler*, s. 162-163.

Dr. Elie de Ciavés ve Dr. Raphael Pérahya Belediye doktoru olarak görev yapmışlardır.

Jakoup Bérou (Yakup Kemal Beri): Kadastro Müdürlüğünde şef görevini yürütmüştür. Milas Türkçe Konuşturma Birliğinin kurucu üyesidir.

Albert Cadranel: Ziraat Bankası'nda memurluk ve Vergi Dairesinde müdür yardımcılığı yapmıştır.

Behor İsrael: CHP Belediye üyesi. Milas doğumludur. İlk öğretimini Milas'ta tamamladıktan sonra Rodos'a gitmiş ve oradaki Türk Kolejine devam etmiştir. Milas'a dönüşünde, Musevi Mektebinde öğretmenlik yapmıştır. 1908'den sonra İstanbul'a gelmiş ve Yüksek Sağlık Kurulunda tercüman olarak çalışmıştır. Türk basınına makaleler yazarak katkıda bulunmuştur. Felsefenin Tarihini Fransızca'dan Türkçeye çevirmiş, *Felsefe Mecmuası* adlı bir dergiyi Türkçe olarak yayımlamıştır. Bir süre sonra günlük Türk gazetesi olan *Hadise*'de yazı işleri müdürlüğü yapmıştır.

Behor Bensoussan: Türk Okulu İkmal Mektebi'nde Fransızca öğretmenliği yapmıştır.

Marco İsraél: Türk Ortaokulu'nda Fransızca öğretmenliği yapmıştır.

Joseph Abouaf: 1877-1893 yılları arasında Milas'ta Fransa'nın Konsolos Vekilliğini yürütmüştür.

Joseph Tarica: İzmir ABD Konsolosluğunda ilk tercümanlık görevini üstlenmiştir.

Sara Cadranel: Albert Cadranel'in kızıdır. Milas ve İzmir'de eğitimini tamamladıktan sonra Paris'teki Alliance İsraelite Universelle normal okuluna devam etmiş, buradan mezun olunca Alliance, O'nu Hemedan'daki okuluna sınıf öğretmeni olarak atamıştır. Paris'ten İran'a yaptığı yolculuğu sırasında kendisini etkileyen izlenimlerini samimi duygularla anlattığı bir rapor için kendisine ödüller verilmiştir.

Rafael Amato: Milas'ta dünyaya gelen Amato, Talmud Tora'yı bitirdikten sonra Rodos'a giderek Türk Kolejinde eğitimini tamamlamış, daha sonra, Gelibolu Yahudi Okullarının Müdürlüğü ve Manisa Türk Kolejinde Fransızca öğretmenliği yapmıştır. İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra İzmir'de çalışmaya başlamıştır. Yayımlanmış iki eseri vardır. İzmir'de Türk Lisesi'nde Fransızca öğretmeni olarak da çalışan Amato buradaki Türk ve Fransız basınına katkıda bulunarak *Levant* adlı günlük Fransız gazetesinde idareci olarak görev yapmıştır.

Albert Tarica: Milas'taki Talmut Tora'da eğitim gördükten sonra İzmir Türk Lisesi'nde okumuştur. Daha sonra Fransa'da hukuk eğitimini yapmış ve İzmir'de avukat olarak çalışmaya başlamıştır. İbranice-İspanyol dilinde Ticaret Kanununu yayımlamış, İzmir Bene Berith Locasının ve hastanesinin genel kurul başkanlığını yürütmüştür.

Marcel Franco: Gad Franco'nun kardeşi olan Marcel Franco, İzmir'deki AIU okulunda eğitimini tamamladıktan sonra, İsviçre'de hukuk eğitimi gördükten sonra İstanbul'a yerleşerek Yahudi cemaatinin başkanlığını yapmıştır.

Dr. Gad Franco: Soyadına *"Milaslı"* kelimesini ekleten Gad Franco Milas'ta doğmuştur. Milas'ta eğitimine başladıktan sonra Rodos'a giderek orada bulunan Türk Kolejine devam etmiş, Milas'a dönüşünde belli bir süre Musevi Mektebini yönetmiştir. 1902'de İzmir'e yerleşmiştir. İzmir'de Türk gazeteleri *Hizmet* ve *Ahenk*'e katkılarda bulunmuştur. Bunun yanı sıra avukatlık mesleğini sürdürmüştür. I. Dünya Savaşı sonunda İstanbul'a yerleşerek doktorasını hazırlayıp Paris'te Hukuk Fakültesi'nde savunmasını başarıyla gerçekleştirmiştir. Kendi alanında yazdığı pek çok eser mevcuttur.

Hizkia Franco: Juven Union (Gençler Birliği)'ın kurucu üyelerinden olan Franco, Milas ve İzmir'de sürdürdüğü eğitimini sağlık sorunları ve maddi imkansızlık nedenleriyle yarıda bırakmak zorunda kalmış, kendi kendine bir çalışma disiplini uygulamıştır. 1902'de ticaret ve gazetecilikle uğraşmak için İzmir'e yerleşmiş, kuzeni Gad Franco ile birlikte Franco Basımevini ve Yahudi basını içerisinde önemli bir yer edinen *El Commercial* (Ticaret) gazetesini kurmuşlardır. Hizkia, uzun yıllar boyunca, İzmir'deki Yahudi cemaatine önce üye olarak, sonra da başkan olarak hizmet etmiştir. 1918'de İzmir'i terk ederek Rodos'a yerleşmiş, ticaretle ve cemaat başkanlığıyla uğraşmış, *Selam* adlı gazete ve *El Boletin* adlı yerel aylık gazetenin kurucusu olmuştur. Beş perdelik bir komedi, makaleler ve düşüncelerden oluşan *Empresiones I. Reflexiones* adlı Yahudi-İspanyol yapıtının yazarıdır.

Leon Danon:[98] Milas'ta Musevi Mektebi, İzmir'de Bene Berith Okullarının müdürlük görevlerini yapmıştır.

Behor Amato: Milas doğumlu, Musevi Mektebi mezunu olan Amato, İzmir'de "*Usta Avukat*" ünvanıyla tanınmıştır.

Daha yakın dönemler için aşağıdaki isimleri verebiliriz:

Dr. Sara Şikar: Milas doğumludur. İlk öğrenimini Musevi Mektebinde yapmıştır. İsrail'de sivil ve askeri hastane olan Asaf Arofe'de röntgen cihazları baş sorumlusu görevini yürütmüştür.

Dr. Jaakov Beja: Milas doğumludur. İlk öğrenimini Musevi Mektebinde yapmıştır. İsrail'de Doktorlar Sendikası Başkanlığını yürütmüştür.

Jaakov Varol: Milas doğumludur. Musevi Mektebi mezunudur. NASA'da elektronik cihazların hazırlanmasında önemli bir yeri vardır. Babası Eli Varol, Milas'ta Refet Beyin eczanesinde çalışmakta idi.

Jontov Levy: Milas doğumlu olan Levy, Musevi Mektebini bitirmiştir. Fransa Yüksek Dil Akademisi'nde üyelik yapmıştır.

---

98 Malki'nin 28. 02. 2003 tarihli mektubu, s. 3-4.

Sonuç

XX. yüzyıl başlarından itibaren Milas'a Rodos ve civar adalardan, Aydın, İzmir gibi yakın yerleşim merkezlerinden gelerek yerleşen Yahudiler; imparatorluktan ulus-devlet sürecine geçişte eğitim alanında yaşanılan geleneksel eğitimden milli laik eğitime geçişin aşamalarını, Talmud Tora okullarından Alliance İsraelit okullarının kurulmasına ve bir Yahudi elit sınıfının yetişmesini sağlayan süreçte yaşamışlardır.

Bibliyografya

I. Arşiv Belgeleri

Muğla Milli Eğitim Müdürlüğü Arşivi

II. Salnameler

Aydın Vilayeti Salnameleri
Maarif Nezareti Salnamesi

III. Kitap ve Makaleler

Adıyeke, Nuri; *XIX. Yüzyılda Milas Kazası*, Yeni Milas Matbaası, Milas, Şubat-1995

Akarca, Turhan-Aşkıdil Akarca; *Milas Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, İstanbul Matbaası, İstanbul-1954

Aktüre, Sevgi; "19. Yüzyılda Muğla", *Tarih İçinde Muğla*, (der: İlhan Tekeli), ODTÜ Mimarlık Fakültesi yay., Ankara-1993

Akyüz, Yahya; *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, Kültür Koleji yay., 5. baskı, İstanbul-1994

Bali, Rıfat N.; *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni [1923 – 1945]*, İletişim yay., 2. baskı, İstanbul-2000

Bean, George E.; *Karia*, (çev.: Burak Akgüç), Cem yay., İstanbul

Benbassa, Ester-Aron Rodrique; "XIX. Yüzyıl Sonunda Türkiye'deki Yahudi Esnafı, Alliance İsraelite Universelle (Evrensel Yahudi İttifakı) ve Çıraklık Kuruluşları", *Tarih ve Toplum*, cilt: 11, sayı: 66, Haziran-1989

Cumhuriyetin 50. Yılında Muğla, 1973 İl Yıllığı

Ercan, Yavuz; *Osmanlı İmparatorluğunda Bazı Sorunlar ve Günümüze Yansımaları*, T.C. M.E.B. Basımevi, Ankara-2002

Eroğlu, Ahmet Hikmet; *Osmanlı Devletinde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Seba yay., Ekim-1997

Galante, Avram, *Histoire Des Juifs De Turquie*, Editions Isis, Tome: IV, İstanbul-1939

Galante, Avram ; *Türkler ve Yahudiler (Tarihi, Siyasi Araştırma)*, Türkçeleştirilmiş 3. baskı, Tiglad Matbaacılık, İstanbul-1995

Güner, İbrahim; *Bodrum ve Milas Yörelerinin Coğrafi Etüdü*, Atatürk Üniversitesi yay., No: 838, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları No: 77, Araştırma Serisi: 18, Erzurum-1997.

Haydaroğlu, İlknur Polat; *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara-1990

Kızıl, Abuzer; *Uygarlıkların Başkenti Mylasa ve Çevresi*, Milas-2002

Lewis, Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler*, (çev.: Bahadır Sina Şener), İmge Kitabevi yay., Ankara-1996

Molho, Rena; "Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri", *XIX. Yüzyıl İstanbul'unda Gayri Müslimler*, (editör: Pinelopi Stathis, çev.: Foti Benlisoy-Stefo Benlisoy), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul-1999, ss: 78-85.

Rodrique, Aron; *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması "Alliance" Okulları 1860-1925*, (çev.: İbrahim Yıldız), Ayraç yay., Ankara-1997

Schick, İrvin Cemil; "Osmanlılar Azınlıklar ve Yahudiler", *Tarih ve Toplum*, sayı: 29, Mayıs-1986

Sevinç, Necdet *Ajan Okulları*, Oymak yay., 3. baskı, İstanbul

Sezer, Ayten; *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar 1923 – 1938*, TTK Basımevi, Ankara-1999

IV. Bilgisinden Yararlanılan Kişiler

Bero Yako, Eliezer Kapuya, Josef Malki ve Moşe İsrael tarafından gönderilen mektuplar ile Nevzat Çağlar Tüfekçi özel arşivi.

Özet:

İlkçağlardan beri, sürekli olmasa da bir Yahudi yerleşim merkezi olan, Milas'a XIX. yüzyıl başlarından itibaren gelen Yahudiler; Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarından ulus–devlete geçiş sürecinde eğitimde görülen dini–gelenekçi çizgiden milli–laik eğitime geçişin bir benzerini gelenekçi Talmud Tora okulundan Alliance İsraelit Universelle'in (Evrensel Yahudi İttifakı) desteklediği Musevi Okulu'na uzanan çizgide yaşamışlardır. Bu çalışmada imparatorluktan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde eğitim sistemimizde oluşan değişimler çerçevesinde, Milas Yahudilerinin Talmut Tora'lı eğitimden Alliance'a uzanan eğitimdeki değişim ve gelişmeler ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler: Milas, Yahudi, Millet, Talmud Tora, Eğitim, Alliance İsraelit Universelle

Abstract:
The Jews who came during the nineteenth century to Milas, which had been a Jewish town since ancient times, underwent a significant transformation. The most notable aspect of this change was the transition from the Talmud Tora School to the Jewish School supported by Alliance İsraelite Universelle (Universal Jewish Alience). This change coincided with the general trend in the Ottoman Empire towards a national-secular education system during the same period. The present study examines the phases and characteristics of this change within the Jewish community of Milas during the general transition in Turkey from Empire to Republic.

Key Words: Milas, Jewis, Nation, Talmud Tora, Education, Alliance İsraelit Universelle

Ankaralı Bir Fotoğraf Ustası: Rıdvan Kırmacı (Foto Rıdvan)

Gülseren MUNGAN YAVUZTÜRK

Pek çok Anadolu kentinde olduğu gibi Ankara'da da fotoğrafçılığın başlangıçta Hristiyan azınlıkça benimsenmiş bir meslek olarak toplum yaşamına katıldığını görüyoruz. 1914 ve 1921 yılları *Annuaire Oriental*'leri Ankara'da fotoğrafçı olarak şu iki ismi vermektedir: **Antranik Djevahirdjian** ve **M. Moughamian.** *Engin Çizgen*'in *Photography in the Ottoman Empire 1839-1919* adlı kitabında yer alan Osmanlı Fotoğrafçıları listesinde ise, Ankara Vilayeti Merkez Sancağı fotoğrafçılarına bu iki ismin yanında; **K. Djevahirdjian, Stephane Passet** ve **Gustave Fougere**'in adları eklenmiştir.

Yirminci yüzyıl başlarında Ankara'daki yerli müslüman halkın fotoğrafçılığa ve fotoğrafa uzak durmasında kuşkusuz, İslamiyetin "*tasvir*" konusunda getirdiği yasaklamalar etkili olmuştur. Zaman geçip belki biraz özenme ya da belki biraz kanıksamayla fotoğraflar, aile büyüklerinin ciddi görüntüleri biçiminde Ankara'daki Müslüman evlerinin duvarlarında tek tük görülmeye başladığında bile, "*fotoğraf*", bu kentin insanları için varlığı hiç de tekin olmayan, kuşkulu bir günah nesnesi olmayı sürdürecektir. Nitekim *Vehbi Koç*, çocukluk yıllarının Ankara'sında evlerde namaz kılınırken, odadaki bütün resimlerin üstünün örtüldüğünü, ya da namaz kılmak için içinde resim bulunmayan bir odanın seçildiğini anlatmaktadır (Koç, 1973:11).

Ankara'nın ilk Müslüman Türk fotoğrafçılarını, Kurtuluş Savaşı yıllarının Ankara gazetelerinden tanıyoruz. O yıllarda *Hakimiyet-i Milliye* ve *Anadolu'da Yenigün*'de **Mehmet Adil Bey**'in **Zafer Fotoğrafhanesi**'yle **İsmail Remzi Bey**'in **(Tezel) Hilal Fotoğrafhanesi**'nin ilanları peş peşe yayınlanmaktadır (Hakimiyet-i Milliye, 12

Rıdvan Kırmacı (sol başta) Ankara'nın ilk Müslüman fotoğrafçısı. Çulluzâde Mehmet Adil Bey'in (en sağda) Zafer Fotoğrafhanesi önünde ustasıyla birlikte.

Temmuz 1921; 4 Kanunu Evvel 1921). Ankara artık fotoğraflara ve fotoğrafçılara iyice alışmaktadır. Kim bilir belki de insanlar, yaşadıkları o tarihi sürecin içinde bir zaman tanığına her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Hilal Fotoğrafhanesi sahibi İsmail Remzi Bey de bunun ayırdında olmalı ki gazeteye verdiği ilanda, "*Hayatlarının hatıra-i tarihiyyelerini idame ettirmek isteyen*" Ankaralıları, "*resimlerini aldırmak*" üzere atölyesine davet eder (*Hakimiyet-i Milliye*, 4 Kanunu evvel 1921).

Başkent fotoğrafçıları arasında kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze ulaşan bir bilgiye göre, Ankara'da fotoğrafhane açmış ilk müslüman fotoğrafçı **(Çulluzade) Mehmet Adil Bey**'dir. Ankara'nın bu ustaların ustası fotoğrafçısı, meslektaşları içinde mesleki birikiminin zenginliği ve üstün kişiliğiyle kazandığı çok özel, saygın yeri ölene değin korumuştur. Onun içlerinden pek çoğuna ustalık yaptığı sonraki kuşaklardan başkentli genç meslektaşları arasında "Baba" lakabıyla adlandırıldığını, Ankara'nın daha sonraki fotoğraf ustalarından Sayın **Orhan Özden**'in konuya ilişkin notlarından öğreniyoruz.

Başkentte zamanla fotoğrafa duyulan ilginin artması ve kentin giderek daha da kalabalıklaşması sonucunda Ankara'daki fotoğrafhanelere yenileri katılmaya başlar. Bu yeni fotoğrafhanelerin arasında, Çulluzade Mehmet Adil Bey'in atölyesinde yetişmiş olan ***Rıdvan Bey***'in açtığı "***Foto Rıdvan***" da vardır. Rıdvan Bey, ustasından icazet (izin) alarak Samanpazarı'ndaki otobüs durağının karşısında bu ilk atölyesini açtığında henüz yirmi bir yaşında gencecik bir delikanlıdır. Ancak ustası Mehmet Adil Bey'in yanına adeta çocuk denebilecek bir yaşta girmiş olduğundan fotoğrafçılık mesleğinde belirli bir yeterliğe sahiptir. Zaten ustasından aldığı icazet de bunun bir göstergesidir.

Rıdvan Bey'in yıllardır konut sıkıntısı çekilen başkentte atölyesi için, üç katlı bir evin en üst katı gibi, oldukça uygun bir mekanı yakalayabilmesi, gerçek bir şans olmuştur. Böylelikle çatıdan sağlayacağı gün ışığında çekimlerini rahatlıkla yapabilecektir. Çünkü o tarihlerde Ankara'da elektrik dağıtılabilen abone sayısı henüz 500'ün altında bulunmaktadır. Damadı Metin Akçakın'ın verdiği bilgiye göre, atölyesine henüz elektriğin ulaşmadığı yıllarda beş numaralı gaz lambalarıyla çalışmıştır.

Ankara Haftası, 10 Mart 1932

Rıdvan Bey bir yandan kendi stüdyosunu açmış olmanın heyecanını yaşarken bir yandan da, ona bir meslek kazandırıp onca şey öğretmiş ustası Mehmet Adil Bey'in girişimiyle oluşmakta olan Ankara Fotoğrafçılar Cemiyeti'nin kuruluş çalışmalarına katılmaktadır. Cemiyet üyelerinin 10 Mayıs 1929 günlü *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yayınlanan grup fotoğrafında, çekingen bir saygının okunduğu hafifçe öne eğik duruşuyla ayaktaki genç meslektaşları arasında yer alır.

Foto Rıdvan fotoğrafları

Bir gün bana; "Eski Ankara çocukları, en güzel gülüşlerini kentteki hangi fotoğrafçının objektifine bırakmışlar" diye sorulursa; buna cevabım kuşkusuz, "Foto Rıdvan" ola-caktır. Belki de işin sırrı, onun stüdyo-sunda çalışırken karşı komşusu sayılan ilkokul çocuklarıyla -en azından o cıvıl cıvıl sesleri aracılığıyla- bir yakınlığı sürekli paylaşıyor olmasındaydı.

Foto Rıdvan Kırmacı, son yıllarında

Onca yıl her bir çalışma gününe, caddenin karşı yakasından yükselen neşeli çocuk seslerini dinleyerek başladığından mı yürütebilmişti uzun zaman mesleğini; yoksa yüreğinde taşıdığı insan sevgisi miydi onu öylesine güçle işine bağlayan. Sanırım mesleğinde gösterdiği üstün başarı, yaşamındaki bütün derin sevgilerin bir sonucuydu.

Uzun yılları kucaklamış bir öykü onunkisi. Kurtuluş Savaşı yıllarında Bilecik'ten göçüp gelmiş bir ailenin altı erkek çocuğundan en küçüğü olarak ayak bastığı Ankara'da; zamanla kentin en eski Müslüman fotoğrafçısı Çulluzade Mehmet Adil'in rahle-i tedrisinden geçerek başlayan, Samanpazarı'nda tutulmuş derme çatma bir stüdyoda kendi başına zorluklarla boğuşarak olgunlaşan, giderek mükemmelliğe varıp Çocuk Sarayı Caddesi'nde açılan yeni stüdyoda, kentin en sayılı fotoğrafçılarından ünlü Foto Rıdvan'a dönüşen bir öykü.

Önce Samanpazarı'nda, sonra Anafartalar'daki stüdyoda; kimler geçmemiştir ki Foto Rıdvan'ın objektifinin önünden. Vehbi Koç, eşi ve çocukları fotoğraf çekimi için ona birlikte poz verdiklerinde, herhalde bir bayram günüdür. Suna Kıraç, yıllar sonra bir programda Ankara'yla ilgili çocukluk anılarından söz ederken Foto Rıdvan'dan da söz edecektir.

Otuzlu yıllarda çekilmiş Foto Rıdvan damgalı fotoğraflara bakıyorum şimdi. Bir tiyatro sahnesi özeniyle dekore edilmiş stüdyo ortamında, sanki bir düşte belli belirsiz algılanırcasına sisli, uzak ve bilinmez diyarları resmeden panoların önlerinde oturmuş eski zaman kadınları, geçmişin derinliklerinden durgun bakışlar gönderiyorlar. Bir çocuk

sallanan tahta bir atın üstünde oturmuş, gülümsüyor. Etkili ışık gölge kontrastlarıyla güçlü bir profil kazandırılan genç izci, uzaktaki bir noktayı çelik bakışlarla süzmekte. Arkalarındaki tarihlere bakılırsa çoğu Samanpazarı'ndaki stüdyoda çekilmiş; ama sanırım hemen hemen hiçbiri, beş numaralı gaz lambasından yararlanılarak çekilmiş değil.

Rıdvan Kırmacı Samanpazarı'ndaki stüdyosundan 1938 yılının Ocak ayında ayrılacaktır. 20 Ocak 1938 tarihli Ulus gazetesinde yayınlanan ilanda, "*Foto Rıdvan pek yakında Çocuk Sarayı Caddesi, Çocuk Esirgeme Kurumu Apartmanına taşınıyor*" sözleri yer alır. Foto Aile'nin kapanmasından sonra, Ankara'nın çalışmaya devam eden en eski fotoğraf stüdyosu olma özelliğini ondan devralan Foto Rıdvan, hala 1938 yılındaki adresindedir.

Rıdvan Kırmacı fotoğrafçılığı yalnız stüdyosunda sürdürmemiş; zaman zaman çağrıldığı bazı etkinliklerle, önemli toplantılarda görev yapmış; ayrıca fotoğraf çekimi için özel olarak çağrıldığı evlerde Ankara'nın birtakım seçkin ailelerinin yaşamlarından sahneler görüntülemiştir.

Cumhuriyet'in erken yıllarını konu alan *"Düşkünler"* adlı romanında Beyoğlu'ndaki fotoğrafçı vitrinlerinden söz açan Sadri Ertem, o yıllarda bazılarının "yalnız bu vitrinlere bakarak hiç gazete okumadan", ülkede ve kentte olan bitenden haberdar olabildiklerini söyler. Çünkü ona göre insanlar, "*adeta gündelik bir gazetenin ilk sahifesini*" andıran bu camekanlardaki fotoğraflara bakarak kimlerin itibar kazandıklarını anlayabilmekte; ya da siyaset, sanat, eğlence ve spor alanlarında gelişen bazı güncel olayları izleyebilmekteydiler.

Ertem'in tanımladığı ölçüde abartılmış olmasa da, bu tarz bir vitrin geleneği kuşkusuz başkentin önde gelen fotoğrafhanelerinde de uygulanmaktaydı. Söz konusu geleneğin Ankara'daki takipçileri arasında bulunan Foto Rıdvan, zaman zaman bazı başarılar, olaylar ya da önemli günler hakkında; kendinden çizgiler, renkler ve süsler katarak özenle bezeyip oluşturduğu birtakım fotoğraf kompozisyonlarını vitrininde sergileyerek sınırlı da olsa insanlara, yaşanan hayatın bir tür aktüalitesini izletebilmekteydi. Onun 1934 yılında, Çankaya Kulübü'nün Ankara Futbol Şampiyonluğu'nu kazanışı anısına hazırladığı ve orijinali büyük olasılıkla bir süre fotoğrafhanenin vitrininde sergilenmiş olan böyle bir kompozisyonunu, bugün geçmiş yılların aktüalitesinden bir yansıma olarak eski bir fotokart üzerinde hala izleyebiliyoruz.

İlk gençlik yıllarından başlayarak futbola hayatında önemli bir yer veren Rıdvan Kırmacı'nın Gençlerbirliği'ne olan bağlılığından söz etmeden portresi asla tamamlanmayacaktır. Hem bu tutku değil midir ki onu, takımının peş peşe gelen yenilgi haberlerinin ardından ölüme sürükleyen. Evet 14 Mart 1923'te, henüz Ankara Sultanisi'nin 8. sınıfına devam eden on beş yaşında bir gençken, yaşıtı arkadaşlarıyla birlikte kurdukları Gençlerbirliği'nin yenilgilerle geçen 1978/79 Futbol Sezonunda,

aldığı bir mağlubiyete fazlasıyla üzülen Rıdvan Bey, geçirdiği enfarktüs krizi sonucu 1978'de hayatını kaybetmiştir.

Rıdvan Kırmacı iki kız çocuğu babasıydı. Kızlarının varlığı onun için büyük bir mutluluk kaynağıydı ama; mesleğinin bütün inceliklerini aktarabileceği bir oğulun eksikliğini hissediyordu. Çalışma yaşamındaki zorlukları beraberce göğüsleyebileceği candan bir kişiye her zaman gereksinim duymuştu. Yaşamındaki bu boşluğu, damadı ***Metin Akçakın*** doldurdu. Foto Rıdvan çatısı altında 1959 yılında başlayan beraberlikleri, karşılıklı sevgi, saygı ve güven duygularıyla beslenen güçlü bir birliktelik biçiminde uzun yıllar sürüp gitti.

Kaynağı, Çulluzade Mehmet Adil Bey olan derin bir ustalık bilgisini, kayınpederi Rıdvan Kırmacı'nın elinden daha da beslenmiş biçimiyle alıp onu, yıllarca kendinden kattıklarıyla özenle işleyip geliştiren Metin Akçakın; şimdilerde bu zengin birikimi, *Foto Rıdvan* adlı stüdyo geleneğinde zincirin son halkasını oluşturan Üçler ve Ömer Sivri kardeşlere devretmiş bulunuyor.

1938'den bu yana üstünden gelip geçen taşıt sayısının artmasıyla Anafartalar Caddesi'ndeki gürültü giderek çoğalmış olsa da; bu caddede 1938'deki adresini korumakta olan Foto Rıdvan Fotoğraf Stüdyosu'nda hala, karşı ilkokulun bahçesinden yükselen o neşeli çocuk sesleri duyulabilmekte. Zaman; caddenin ismini, yüzlerini, bazı seslerini ve yapılarını değiştirebilmişti; ama o neşeli çocuk sesleri hep orada kalmıştı. Ankara'nın 74 yıllık fotoğraf stüdyosu Foto Rıdvan'ın günümüzdeki sahipleri *Üçler* ve *Ömer Sivri* kardeşler de, kuşkusuz daha yıllarca, bir zamanlar Rıdvan Kırmacı ve Metin Akçakın'ın çalışırken dinlemekten tat aldıkları o güzel sesleri dinleyerek sürdürecekler çalışmalarını.

Kaynaklar

Koç, Vehbi (1973), *Hayat Hikayem.*

Metin Akçakın'la Mayıs 2000 'de yapılan görüşme.

Özet:

Bu çalışma, fotoğrafçılığı Çulluzade Mehmet Adil Bey'den öğrenen ve Ankara'nın en eski fotoğrafçılarından biri olan Rıdvan Kırmacı'nın (1908-1978), renkli hayatı hakkındadır. 1929 yılında kurduğu 'Foto Rıdvan', birçok kişi tarafından işletilmiş olmakla birlikte, halen Ankara'daki en eski fotoğrafçı olmayı sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rıdvan Kırmacı, Foto Rıdvan, Çulluzade Mehmet Adil Bey, İsmail Remzi Bey, Ankara Zafer Fotoğrafhanesi, Ankara Hilal Fotoğrafhanesi, Antranik Cevahirciyan, M. Moughamian, K. Cevahirciyan, Stephane Passet, Gustave Fougere,

Orhan Özden, Metin Akçakın, Üçler Sivri, Ömer Sivri, Çankaya Kulübü, Gençlerbirliği.

Abstract:
This study deals with the colorful life of Rıdvan Kırmacı (1908–1978). Trained by Çulluzade Mehmet Adil Bey, he was as one of the oldest photographers of Ankara. Although "Photo Rıdvan", established in 1929, has changed hands since his death, it still remains the oldest active photograph shop in Ankara.

Keywords: Rıdvan Kırmacı, Foto Rıdvan, Çulluzade Mehmet Adil Bey, İsmail Remzi Bey, Ankara Zafer Fotoğrafhanesi, Ankara Hilal Fotoğrafhanesi, Antranik Djevahirdjian, M. Moughamian, K. Djevahirdjian, Stephane Passet, Gustave Fougere, Orhan Özden, Metin Akçakın, Üçler Sivri, Ömer Sivri, Çankaya Kulübü, Gençlerbirliği.

Mimar Şevki Balmumcu'nun ve Ankara Sergi Evi Binası'nın Üzüntü Verici Öyküsü

Mustafa S. AKPOLAT*

Giriş

Başkent Ankara'da 1933 yılında uluslararası bir yarışma sonucunda elde edilen projeye göre inşa edilen "Sergi Evi" binası ile mimarı Şevki Balmumcu (1905-1982) hiç de hak etmedikleri bir cezaya çarptırıldılar. Cezanın infazı sonucunda bina yok edildi, mimarı ise başta sağlığı olmak üzere tedavisi ve telafisi olanaksız badirelerle karşılaştı. Balmumcu'nun uluslararası üsluptaki yapısının başına gelenler 1930'ların başındaki ve 1940'ların ortasındaki siyasal ve kültürel ortamın neredeyse birebir yansımasıdır. Bir bakıma da "sanatçı ve teknokratlarla", "siyasetçi ve bürokratların", "siyasetçilerin ve bürokratların" üstünlüğü ile sonuçlanan çekişmesidir.

Balmumcu'nun Yaşamı (1905-1982) ve Mimarlığı

Şevki Balmumcu'nun yaşam öyküsüne ilişkin derli toplu bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda elimizdeki kayda değer bilgiler, mimarın ölümü üzerine yakın arkadaşı ve meslektaşı Prof. Maruf Önal'ın kaleme aldığı "Şevki Balmumcu ve Yaşamı" başlıklı yazıda bulunanlardır. Balmumcu, tanınmış ve varlıklı bir ailenin çocuğu olarak 1905 yılında İstanbul-Beykoz'da dünyaya geldi. Kendisi ise bu konuda her zaman telgrafçı Eşref Balmumcu'nun oğluyum demekle yetinmiştir. Şevki Balmumcu babasının Mustafa Kemal'in telgrafçıları arasında yer almasından onur duyardı. Prof. Önal, Balmumcu'nun Kurtuluş Savaşı sırasında babası ile birlikte Çanakkale, Konya ve

* Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

Kütahya'da geçen yoksulluk ve yorgunlukla dolu günleri, çocukluğunun en önemli anıları olarak gördüğünü belirtmektedir (Fotoğraf-1).

Fotoğraf: 1 - Ş. Balmumcu (ortada), meslektaşları Z. Sayar (solda) ve M. R. Kural (sağda) ile birlikte (Önal 1982:3)

1928'de Güzel Sanatlar Akademisi'nden mimarlık diplomasını aldıktan sonra, 1930 yılına kadar Yalova Kaplıcası'nın onarım işini yapan Akay İşletmesi'nde çalıştı. 1930-1932 yıllarında "Türk Tayyare Cemiyeti" ile Bursa sinema ve tiyatro binalarının kontrol mimarı yardımcılığı görevlerini yaptı. Aynı yıllarda "Elazığ Sineması Mimari Proje Yarışması"nda birinci oldu. 1932-1933 yıllarında askere alındı. 1933-1935 yılları arasında, yazımızın ana konusunu oluşturan "Sergi Evi Uluslararası Mimari Proje Yarışması"nda birinci oldu ve yapı, mimarın mesleki kontrolluğu altında gerçekleştirildi. Aynı yıllarda "Tokat Atatürk Anıtı Kaidesi" ve "Terzili Kaplıcası ve Oteli" proje yarışmalarında da birincilik ödüllerini kazandı. 1935 yılı sonunda "Akay İşletmesi Müşavir Mimarlığı"na atandı.

1936 yılında Çocuk Esirgeme Kurumu'nun açtığı "Ankara Kapalı Havuz, Sinema ve Büro Binası Proje Yarışması"nda da birincilik ödülü Balmumcu'nun projesine verilmiştir. 1936-1937 yıllarında ise mimar, "Samsun Halkevi Binası Mimari Proje Yarışması"nda ikincilik ödülünü, bunun ardından da Karaköy'deki "İstanbul Yolcu Salonu Mimari Proje Yarışması"nda ise birincilik ödülünü kazanmıştır.

1938-1939'da Tekel Genel Müdürlüğü İnşaat Şubesi Kontrol Şefi oldu ve on ayrı yapının kontrolluğunu üstlendi.

1940-1941 yıllarında ise ilk serbest mimarlık bürosunu açtı ancak aynı yıl işsizlik nedeniyle bürosunu kapatmak zorunda kaldı ve ikinci kez askere alındı.

1941-1945 yıllarında tekrar Tekel Genel Müdürlüğü'nde çalıştı ve daha sonra üçüncü kez askere alındı. Askerlik sonrasında Tekel Genel Müdürlüğü'ndeki görevine döndü, ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi için Konya Halkevi Binası'nın projesini yaptı. Tekel Genel Müdürlüğü'ndeki işinden ayrılmasından sonra, 1958 yılında açtığı bürosunda hemen hemen hiçbir önemli mimari etkinlikte bulunamadı. Prof. Önal'ın deyişi ile "1958'den ölüm tarihi olan 1982 Nisan ayının 20. günü sabahına kadar geçen 24 yıl içinde, ilkeleri ve inançları dışında her şeyini tüketerek yaşadı. Kurum ve örgüt desteğinden yoksun kalmış tipik bir aydın küçük burjuvanın, ama erdemli bir küçük burjuvanın acıklı serüvenini yaşadı" (Önal 1982:4). Balmumcu'nun hüzünlü son yıllarının bir bölümünü Abdurrahman Hancı ve Yalçın Çıkınoğlu'nun "MİMAT" mimarlık bürosunda yatıp kalkarak geçirdiği bilinmektedir[1].

Sergi Evi Binası'nın Ortaya Çıkışı

Osmanlı döneminde başlayan "Batılılaşma"nın ivmesi, Cumhuriyet döneminde en üst düzeye çıkmıştır. Bu en üst noktaya çıkışta, büyük devlet adamı ve asker, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal'in rolü yadsınamaz. Atatürk her alanda, Türk toplumunun Batılı toplumlar düzeyine çıkmasını istiyordu. Onun mimarlıkla doğrudan ilgili sözleri bulunmamakla birlikte, ünlü Fransız düşünür Montesqieu'nün "Sanatta devrim yapılmadıkça devrimler tam sayılmaz" ilkesini benimsemiş olması, Atatürk'ün mimarlık alanındaki düşüncelerini de bir ölçüde yansıtmaktadır (Alsaç 1973:14). Bu tutumun Türk mimarlığı üzerindeki etkisi ise Türk mimarlarının Batı'ya Osmanlı döneminden farklı bir anlayışla bakmaya başlamalarına neden olmuştur. 1908 yılından başlayarak Türk mimarlığının ulusallaşmasında ve bunun topluma mal edilmesini sağlamada büyük başarı gösteren Kemalettin ve Vedat Beyler etkili olmuşlardır. Bu mimarların etkinlikleri Cumhuriyet'in başkenti Ankara'da da sürmüştür. Çeşitli mesleksel entrikalar nedeniyle, karizmatik bir kişiliği olan Vedat Bey'in İstanbul'a Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki görevine dönmesinden ve Kemalettin Bey'in 1927 yılındaki ani ve erken ölümünden sonra Türk mimarlığı bambaşka bir üslubun etkisine girecektir (Özkan 1973:47,48).

1 Bu bilgi, 1979-1980 yıllarında eski Türkocağı Binası'nı Devlet Resim Heykel Müzesi'ne dönüştürme işinin kontrol amirliğini yaptığım dönemde merhum mimar Yalçın Çıkınoğlu tarafından verilmiştir. Söz konusu dönüştürme projesi "MİMAT" tarafından hazırlanmış ve meslekî uygulama kontrolluğu da aynı firma tarafından yapılmıştır.

Yazımızın asıl konusunu oluşturan Sergi Evi, mimarlık tarihinde "Uluslararası Üslup" denilen bu üslubun ürünüdür. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da ortaya çıkan Uluslararası Üslup dünya mimarlığının tarihsel gelişmesi içinde bir devrim sayılmaktadır. XIX. yüzyılın seçmeci anlayışına şiddetle karşı çıkan yeni görüş mimarlıkta yalınlığı, akılcılığı ve işlevselliği ön plana çıkarmaktadır. Bunun yanında, dünyaya daha bütüncül bir açıdan bakan yeni mimarlık anlayışı, yukarıda belirtilen özelliklerinin bir sonucu olarak yapılar için harcanan kaynakların daha tutumlu ve özenli kullanılmasını önermektedir.

Türk mimarları, Uluslararası Üslupla ancak 1930'lu yılların başında karşılaşabildiler. Bu mimarlık anlayışı çağdaş yeni bir ulus yaratmayı amaçlayan Atatürk Devrimleri'nin amaç ve ilkelerine de uygun düşmektedir. Mimarlık alanındaki bu anlayışın Türkiye'deki öncüleri Avusturyalı mimar C. Holzmeister (1886-1983) ile İsviçreli mimar ve kent plancısı E. A. Egli (1893-1983) olmuştur. Her iki uzman da, Türkiye'de hem bina tasarımları yapmışlar, hem de Güzel Sanatlar Akademisi'nde ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nde eğitimci olarak çalışmışlardır[2]. Mimarlıktaki Uluslararası Üslubu benimseyen Türk mimarları arasında ise Şevki Balmumcu ile Seyfi Arkan'ın (1904-1966)[3] isimleri öne çıkmaktadır (Batur 1983:1393).

Yukarıda çok kısa olarak özellikleri ve Türkiye'ye gelişi özetlenen Uluslararası Üslup, o dönem mimarlığının en önemli belirleyicisi, hatta mimari proje yarışmalarının önde gelen koşullarından biri olmuştur.

Yazımızın konusu olan Sergi Evi Binası projesinin elde edilmesi için de 1933 yılında uluslararası mimari proje yarışması düzenlenmiştir[4].

Dönemin tek mimarlık dergisi olan *Arkitekt* proje yarışmasını düzenleyen "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti"'nin projeyi yabancı bir mimara doğrudan vermeyip,

---

2 E.A. Egli'nin Ankara'daki yapıları arasında eski Sayıştay, Türk Hava Kurumu, eski Ticaret Lisesi, eski Konservatuar, Siyasal Bilgiler Fakültesi ve İsviçre Büyükelçiliği binaları ilk akla gelenlerdir. C. Holzmeister'in önemli yapıları arasında ise, III. T.B.M.M., Bakanlıklar Sitesi, Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Çankaya Köşkü ve Merkez Bankası binaları sayılabilir.

3 Uluslararası üslubun ünlü temsilcilerinden olan S. Arkan hem Ankara'da, hem İstanbul'da birçok yapı gerçekleştirmiştir. Bu yapılar arasında Florya Cumhurbaşkanı Deniz Köşkü, Ankara Hariciye Köşkü, Ankara İller Bankası Genel Müdürlüğü (Sergi Evi'nin karşısında), Tahran Türkiye Büyükelçilik binaları en çok bilinenlerdir.

4 10 tanesi yabancı toplam 26 projenin katıldığı yarışmanın seçici kurulunda "Umumi Jüri Heyeti" adı altında şu isimler yer alıyordu: 1- Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Reisi ve Kastamonu Meb'usu Tahsin Bey, 2- Ziraat Umum Müdürü Sabri Bey, 3- İktisat Umum Müdürü Recai Bey, 4- Ankara İmar Müdürü Vekili mühendis İrfan Bey, 5- Ankara Mimarlar Birliği Reisi mimar Bedri Bey, 6- Maarif Vekaleti mimarlarından Bürhan Arif Bey, 7- İktisat Vekaleti fen müşaviri mühendis Mithat Bey, 8- Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umumi Katibi Vedat Nedim [Tör] Bey, 9- Nafia Vekaleti betonarme şubesinden Fuat Bey ve 11- Mimar Gross Röll.

yarışma ile elde etme yoluna gitmesini memnuniyetle karşılamıştır[5]. Sonuçta mimar Balmumcu ile İtalyan mimar Paolo Vietti Violi'nin projeleri birinci seçilmiştir. Seçici kurul, İtalyan mimarın projesinin bu iş için ayrılan 250 bin lira ile gerçekleştirilemeyeceği gerekçesiyle Balmumcu'nun projesinin uygulanmasına karar vermiştir (Şekil-1).

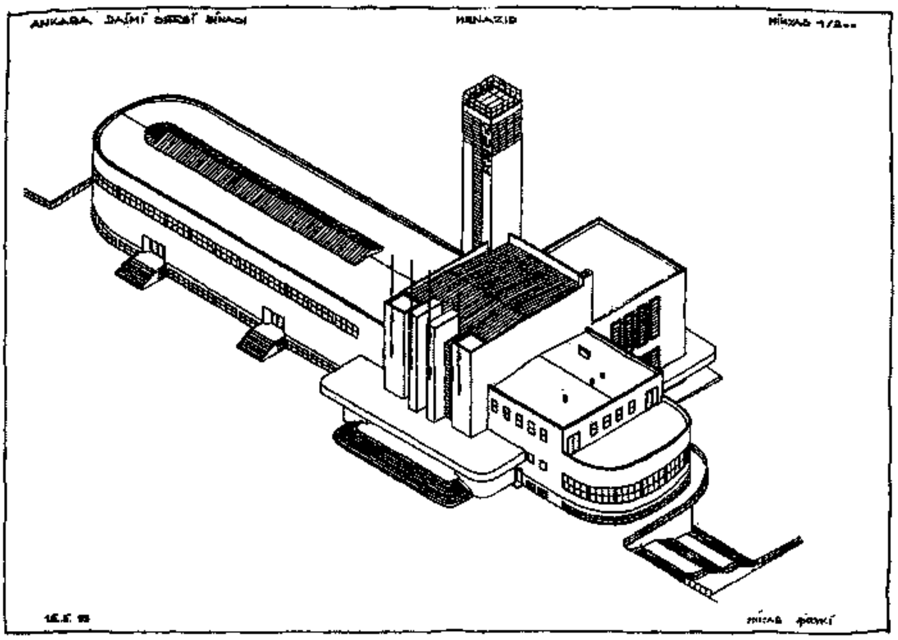

Şekil: 1 - Sergi Evi'nin izometrik görünüşü (Anonim 1933: 133)

Proje yarışması açıldığına ilişkin yapılan duyuruda "Maksatlar" ve "Şartlar" başlıkları altında uyulması istenen kurallar belirtilmiştir. "Şartlar" başlığı altındaki "A" maddesinde "Bina modern mimari tarzında olacaktır" denmektedir. Diğer maddelerde ise binanın ihtiyaç programı ile mimari ve teknik özellikleri ayrıntılı olarak verilmiştir. Ayrıca çok önemsendiği belli olan binanın maliyeti ise "H" maddesinde "Bu bina için en çok 225 bin lira sarfedilecektir" deyişi ile yer almaktadır.

1935 yılında tamamlanan bina, Ş. Balmumcu tarafından, mimari çizim ve fotoğraflardan oluşan görsel malzeme eşliğinde *Mimar* dergisinin 1935/4 sayısında tanıtılmaktadır. Yapı'nın tanıtım yazısı biraz abartılı olarak şöyle başlamaktadır: "Milli

5 *Arkitekt* dergisi 1933 yılında yayımlanan 5. sayısında yarışmaya 23 sayfa (131-153) ayırmış ve yazarı belirtilmeyen bir ön yazı ile yarışmaya katılan 7 projenin çizimlerini yayımlamıştır.

İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin açtığı uluslararası proje müsabakasını kazanan arkitekt Şevki'nin[6] Ankara Sergievi yeni Ankara'nın en güzel yapısı oldu" (Balmumcu 1935:97). Yazıda daha sonra, yabancı mimarlara körü körüne bağlanmanın yanlış olduğu ifade edilerek, yabancı mimarlar sorunu irdelenmektedir.

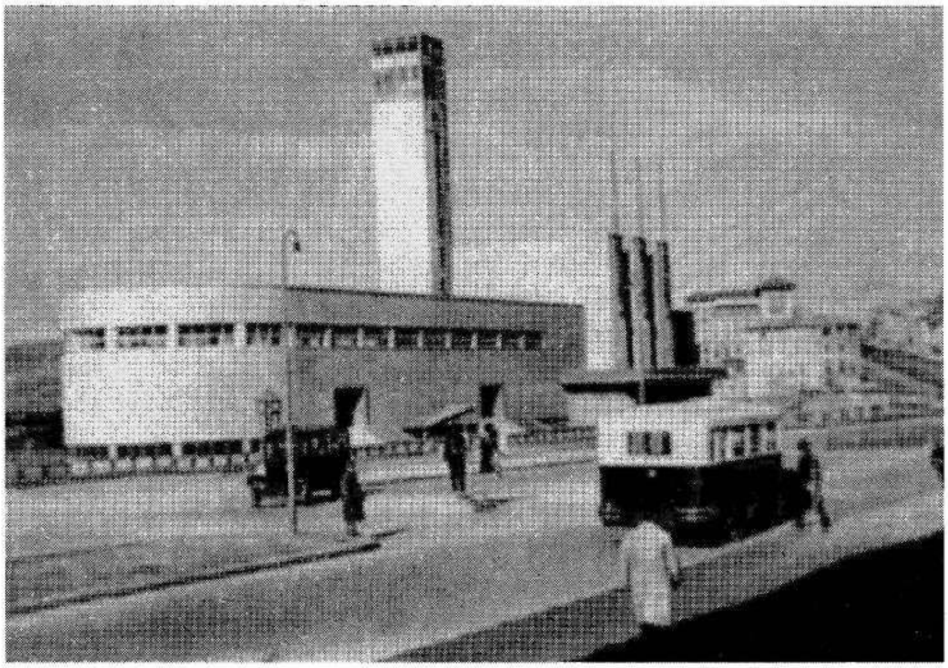

Fotoğraf: 2 - Sergi Evi'nin güneydoğudan genel görünüşü (Sağdıç 1973: 107)

Binanın ana girişinin ve cephesinin günümüzdeki Atatürk Bulvarı'na (o zaman Cumhuriyet Caddesi) bakmasının, en çok etkiyi sağlamak açısından doğru olduğu vurgulanmaktadır. Daha sonra, yapının uzaktan ve yakından zengin bir görünüşe sahip olduğu, elektrik ve kalorifer tesisatı ile birlikte 310 bin liraya tamamlandığı belirtilmektedir (Fotoğraf-2 ve Fotoğraf-3).

Mimar Şevki Balmumcu Sergi Evi'ni tanıtan yazısında, iç mekanda farklı seviyelerde mekanlar yaparak sergi veya sergileri gezenlerin binada bıkmadan kalmalarını sağlamaya yöneldiğini söylemektedir. Ayrıca yapının saat kulesine, pencerelerine ve yapı malzemelerine ilişkin bilgiler de vermektedir (Balmumcu 1935:98).

6 1935 yılından itibaren "mimar" sözcüğünün yerine "arkitekt" kullanılması, *Mimar* dergisinin adının da bu tarihten başlayarak *Arkitekt* olarak değiştirilmesi dikkat çekicidir. *Arkitekt*, rahmetli Zeki Sayar yönetiminde 1979'a kadar kesintisiz yayımlanmıştır.

Fotoğraf: 3 - Sergi Evi'nin kuzeydoğudan genel görünüşü (Sözen ve Tapan 1973: 183)

Balmumcu'nun Sergi Evi binası Türk mimarlığında önemli bir aşamayı ve gelişmeyi işaret etmektedir. Kuran, XX. yüzyıl Batı mimarisiyle Türk mimarisinin gelişmesini karşılaştırdığı makalesinde, Balmumcu'nun başarısının Türk mimarlarını heyecanlandırdığını söylemekte ve yapının yalın bir plan düzenlenmesine sahip olduğunu, uyumlu kütlesiyle güzel ve hafif görünüşlü bir yapı olduğunu belirtmektedir (Kuran 1963:420). Cengiz Bektaş, bu yapının, yalın tasarım anlayışı, kütleleri arasındaki oranları iyi ve bünyesinde çağdaş mimari çözümler barındırdığını belirtir; bu yapının uluslararası yarışma sonunda gerçekleşmesinin yalnız Balmumcu için değil dönemin bütün genç mimarları için heyecan verici olduğunu söylemektedir (Gerçek 1979:7).

Bir başka araştırmacı Cengizkan ise, Sergi Evi'ni Cumhuriyet Dönemi Ankara'sındaki saat kuleli yapılar bağlamında değerlendirir ve görüşünü şöyle ifade eder: "Cumhuriyet dönemiyle birlikte, örneğin Cumhuriyet'in örnek kenti olan başkent Ankara'da yeni yapılan yapılarda, Ankara Sergi Evi'nde (Şevki Balmumcu; 1933-34), Erkek Ticaret Lisesi'nde (Ernest Egli; 1928-30), Ankara Gar Gazinosu'nda (Şekip Akalın; 1935-37) ve Su Süzgeci Tesisi'nde (Alman Hochtief Şirketi,1935-1936)

kullanılan kamusal kullanıma açık saatlerin kamusal mekanın 'laikleştirilmesinde ve demokratikleştirilmesinde' geçerli ve çok önemli rolleri olmalıdır" (Cengizkan 2002:17).

Alman araştırmacı B. Nikolai ise, Sergi Evi'ni Ankara'daki modern mimarinin en parlak eseri olarak kabul etmektedir (Nikolai 1998:73).

Sergi Evi'nin Opera'ya Dönüştürülmesi

1935 yılında tamamlanan, Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı'nın en önemli yapılarından biri olan Balmumcu'nun Sergi Evi, anlaşılması zor bir kararla 1946-1948 yıllarında Opera Binası'na dönüştürülmüştür. Dönüştürme kararı ve dönüştürme işi için Alman mimar Paul Bonatz'ın (1877-1956)[7] seçimi, dönemin mimarlık ve sanat dergilerinde uzun tartışmalara konu olmuştur. Çok sayıda mimar kararın yanlış olduğunu ileri sürerken, sayıları az da olsa kimi mimarlar da bu kararın doğru olduğunu savunmuşlardır.

Dönüştürme işinin Bonatz'a verilmesi *Mimarlık* dergisinde, haberler bölümünde "Ankara Sergi Evi Yıkılıp Tiyatroya Çevriliyor" başlığı ile yer almaktadır. Haber yazısında, dönüştürme projesinin eski Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından Şevki Balmumcu'ya yaptırılacağı sözünün verildiği ve Balmumcu'nun da işi yapmayı kabul ettiğini içeren bir cevabi yazı yazdığı bildirilmektedir. Aynı haber yazısında, daha sonra, yukarıda belirtilen duruma rağmen dönüştürme işinin P. Bonatz'a verildiği belirtilmektedir[8]. Bu durumda yapılan iş gerek etik, gerekse bürokratik kurallara uymayan bir uygulama gibi gözükmektedir.

Yüksek mimar A. Kuruyazıcı, *Mimarlık* dergisinde Sergi Evi'nin operaya dönüştürülmesi işine karşı çıkan, konuyu çeşitli açılardan eleştiren bir yazı yayımlamıştır. Kuruyazıcı, Ankara için bir tiyatro binasının gerekli olduğunu kabul etmekte, fakat bunun var olan bir yapının dönüştürülerek elde edilmesine karşı çıkmaktadır. Diğer taraftan, Kemalettin Bey'in tasarımı olan Evkaf Apartmanları binasındaki tiyatro salonunun[9] depo olarak kullanıldığını belirterek, bu salonun çabucak kullanıma sokulabileceğini dile getirmektedir. Yazar, daha sonra, mevcut binalardan dönüştürülerek elde edilen opera ve tiyatroların işlevsel açıdan her zaman riskli

7 1877 yılında Almanya'da Lothringen kasabasında doğan Paul Bonatz başta Stuttgart Garı ve Basel Müzesi binaları olmak üzere bir çok önemli yapının tasarımını yapmıştır. Mimar, Türkiye'ye çeşitli amaçlarla 1916 yılından başlayarak altı kez gelmiştir. Anıtkabir proje yarışması seçici kurulunda görev almış, İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde öğretim üyeliği yapmıştır. Türkiye'deki en çok bilinen yapıları arasında Ankara Falih Rıfkı Atay evi, eski Milli Kütüphane, Ankara Saraçoğlu Mahallesi, İzmir Efes Oteli sayılabilir.

8 Bkz: *Mimarlık*, yıl: III, 1946, sayı: 3-4, s: 43.

9 Bu salon günümüzde halen kullanılmakta olan Küçük Tiyatro'dur ve bu eleştiri çok yerindedir.

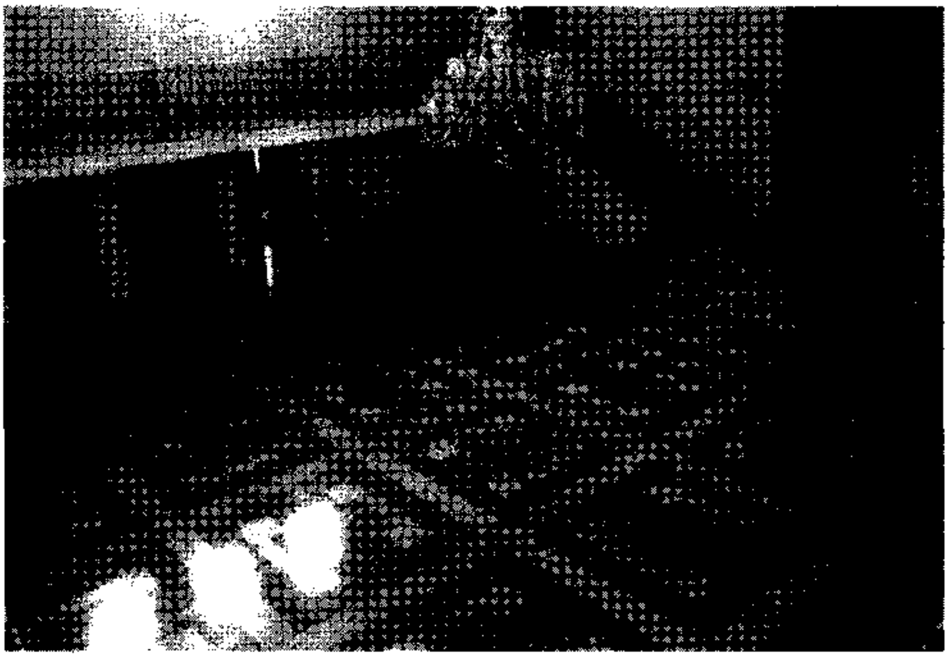

Fotoğraf: 4 - Opera Binası fuaye

olduğunu belirtmekte, bu işin ekonomik açıdan da doğru olmadığını savunmaktadır. Kuruyazıcı, dönüştürme işinin, yurttaşlara konut yapmak ve var olan konut sıkıntısını gidermek amacıyla kurulmuş olan, Türkiye Emlak Kredi Bankası tarafından yapılmasını da eleştirmektedir.

Sergi Evi'nin operaya dönüştürülmesi işini, Cumhuriyet Dönemi mimarlığının çok yönlü kişilerinden merhum, mimar Orhan Alsaç[10] da, bu konuda Türk mimarların görüşlerinin alınmaması ve işin Balmumcu'ya verilmemesi gibi nedenlerle şiddetle eleştiriyor. Ayrıca işin Balmumcu'ya değil de hiç tiyatro binası yapmamış olan bir yabancı mimara verilmesi ve Türk mimarların proje ve uygulama yapmasına imkan verilmemesinin sonucunda Türk mimarların bu ve benzeri alanlarda ilerleme sağlayamayacağını vurgulamaktadır (Alsaç 1946:4).

Günümüzün ünlü mimarlarından Cengiz Bektaş da 1979 yılında yapılan bir söyleşide, Sergi Evi'nin operaya dönüştürülmesi işinin P. Bonatz'a nasıl verildiğini

10 O. Alsaç, Cumhuriyet dönemi Türk mimarlığının kurumlaşmasına çok emek vermiş bir mimardır. Anıtkabir, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Kavaklıdere'deki Eski Türkiye İş Bankası Genel Müdürlüğü yapılarının gerçekleşmesindeki katkıları, meslek odalarında yaptığı çalışmaları, tarihsel anıtların korunması alanındaki çabaları ile tanınan Alsaç, uzun yıllar Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun başkanlığını yapmıştır.

anlatır. Bu dönüştürme işi için kendilerine başvuruda bulunmasını isteyen Türk yetkiliye Bonatz tuhaf bir espri anlayışı ile cevap vermiştir: "Ekselans, beni oldukça çirkin bir kadınla evlendirmek istiyorsunuz". Birkaç hafta sonra yeniden karşılaştıklarında Türk yetkili sorar: "Çirkin kadından ne haber?" Bonatz, "Bana inanmayacaksınız ama, bu arada onu sevmeyi öğrendim, artık çirkin kalmayacak" yanıtını verir (Gerçek 1979:7). Böylesi bir söylem, meslek etiği açısından savunulması olanaksız bir düzeyi göstermektedir; Bonatz uluslararası proje yarışması sonunda ortaya çıkan bir mimarlık yapıtını "çirkin bir kadın"a benzeterek büyük bir gaf yapmıştır.

Alman araştırmacı Nikolai, Sergi Evi'nin operaya dönüştürülmesi kararının Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden uzun tartışmalardan sonra 6 Haziran 1946 tarihinde çıktığını belirtmektedir. Projenin hazırlanmasında rejisör C. Ebert ve mimar F. Reichl'ın danışman olarak görev yaptığı ve yapının en görkemli bölümünün fuayesinin olduğu ifade edilmektedir (Fotoğraf-4). Ayrıca yapının içinde ve dışında "Doğulu" mimari öğelerin kullanıldığı belirtilmektedir (Nikolai 1998:188)[11].

Dönüştürme işine ilişkin şiddetli bir eleştiri de 2002 yılında gelir. Cengizkan "Bitpazarı: Lale Çayevi" başlıklı şiirinde şöyle sesleniyor:

> "Şimdi Gençlik Parkı olan bataklığı düşün.
>
> Belki o zaman hak verirsin İstasyon Saat Kulesi'ne
> deniz ortasında bir işaret feneri
> belki o zaman anlarsın Şevki Bey'in Sergi Evini
>
> Karaya vurmuş bir konser/ve gemisidir Opera.
> Onu bir lüks lamba sanan
> (böyle anlatırlar)
> Altındağ'lı Döndü Dor sütunlu bir örtü örmese başına
> (ah, papatya gibisin, beyaz ve ince, *merci*
> *danke schön* size ilk arabesk aydınlar)
> gövdesinde su kesimi çizgisi, çiroz balıklar
> hala yüzmeye çalıştığı görülecektir, tutunmaya..."

Opera binasının açılışı dönemin iki dergisinde haber olarak yer almıştır. *Eser* adlı dergide şu bilgiler yer almaktadır: "Başkentimizin iki güzel binası, kapılarını bugünlerde halka açmak üzere. Birisi Devlet Opera ve Tiyatrosu, diğeri Saraçoğlu mahallesinin

11 Nikolai'nin kitabındaki bu bölümü Türkçe'ye çevirdiği için sevgili dostum Dr. A. Etemoğlu'na çok teşekkür ederim.

gazinosu. Profesör Bonatz'ın idaresinde, Türk mimar, mühendis ve işçilerinin kurdukları Ankara Devlet Opera ve Tiyatrosu, yeni Türk mimarlığının başarılı bir eseridir. Sarih planı, teknik olgunluğu, dış ve iç mimarisindeki özellikleri ile bu binada diğer bütün opera ve tiyatrolardan apayrı bir sadelik ve güzellik var"denilmektedir. Haberle birlikte aynı sayfada iki de fotoğraf yer almaktadır. Ayrıca derginin aynı sayısında mimar Selçuk Milar'ın kaleme aldığı, P. Bonatz'ın yaşamını ve mimarlığını anlatan üç sayfalık bir yazı bulunmaktadır (Milar, 1948:49-51).

Sergi Evi'nin Opera'ya dönüştürülmesine başından beri karşı çıkan *Mimarlık* dergisi ise Opera'nın açılışını 2. sayısında "üç" satırlık bir haber olarak "Eski Sergi Evi'nden dört buçuk milyon lira sarfiyle opera binası haline getirilen yapı tamamlanmış ve bir törenle açılmıştır" şeklinde vermektedir (*Mimarlık*, 1948/2, 2.43).

Son Söz

Bu yazıda açıkça görüldüğü gibi toplumsal kimliğimizi oluşturan, topluma mal olmuş mimari yapılarımız, yaygın deyişle kültür varlıklarımız, sadece karayolu, demiryolu ve baraj yaparken veya deprem, yangın, sel baskını gibi afetlerle yok edilmiyor. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kültür varlıklarının korunmasında, çağdaş ilkeleri uygulamak kolay değildir. Sergi Evi'nin Opera'ya dönüştürülmesi işi ile Türkiye, gerçekten de mimarlık alanında dünyada az rastlanan bir olayı gerçekleştirmiştir. Atatürk dönemi Ankara'sının simge yapılarından Sergi Evi yapımından 11 yıl sonra Opera'nın altına gömülmüş, yok edilmiştir. Üstelik döneminin önde gelen mimarlarından Sergi Evi Projesi'nin müellifi Şevki Balmumcu mesleğinin en verimli döneminde iken, dönüştürme projesi Alman mimar Paul Bonatz'a verilerek, pot üstüne pot kırılarak.

Mimar Balmumcu'yu da onulmaz dertlere gark ederek.

Kaynakça

Alsaç, O.; "Mimarlıkla İlgili Olaylar", *Mimarlık*, 1946, sayı: 1, 2, ss: 3, 4.

Alsaç, Ü.; "Türk Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Devrindeki Evrimi", *Mimarlık*, 1973, sayı: 11-12, ss: 12-25.

Aslanoğlu, İ.; "Bina Tanıtma: Ankara Sergievi Binası (Sonraki Büyük Tiyatro)", *Mimarlık*, 1985/9, ss: 37-39.

Balmumcu, Ş.; "Küçük Seyahat 17.3.1934/8.4.1934 Sofya, Belgrat, Budapeşte, Viyana, Münih, Venedik, Roma, Brindizi", *Mimar*, 1934, sayı: 3, ss: 92-95.

Balmumcu, Ş.; "Memleket Köşeleri: Görüşler ve Temenniler", *Mimar*, 1934, sayı: 6, ss: 172-174.

Balmumcu, Ş.; "Sergi Evi-Ankara", *Mimar*, 1935, sayı: 4, ss: 97-107.

Balmumcu, Ş.; "Macit Rüştü Kural 1315-1964", *Arkitekt*, 1964, sayı: 314, ss: 38-39.

Batur, A.; "Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, ss: 1379-1424, İstanbul-1983.
Cengizkan, A.; *Modernin Saati*, Ankara-2002.
Kuran, A.; *Çağdaş Mimaride Madde ve Ruh, XX. Yüzyılda Batı Mimarisiyle Türk Mimarisinin Gelişmesi Hususunda Mukayeseli Bir Çalışma*, Türk Sanatı ve Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, İstanbul-1963.
Kuruyazıcı, A.; "Ankara'da Tiyatro Binası İhtiyacımız ve Sergi Evi", *Mimarlık*, 1946, sayı: 3-4, ss: 14-15.
Milar, S.; "Paul Bonatz", *Eser*, 1948, sayı: 2, ss: 45-51.
Nikolai, B.; *Moderne und Exil: Deutsch-Sprachige Architekten in der Türkei 1923-1955*, Berlin-1998.
Önal, M.; "Şevki Balmumcu ve Yaşamı", *Mimarlık*, 1982, sayı: 5-6, ss: 3-4.
Özkan, S.; "Mimar Vedat Tek (1873-1942)", *Mimarlık*, 1973, sayı: 11-12, ss:. 45-51.
Proje Uygulama 2/ Cengiz Bektaş Mimarlık Çalışmaları, (der: Ç. Gerçek), Ankara-1979.
Rona, Z.-Z. Güreyman; "Mimar Seyfi Arkan (1903-1966)", *Mimarlık*, 1973, sayı: 11-12, ss: 52-56
Sağdıç, O.; *Once Upon a Time, Ankara*, Ankara-1975.
Sergi Binası Müsabakası-Ankara, *Arkitekt*, 1933, sayı: 5, ss: 131-153.
Serin, E.; *Ankara Opera ve Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası Konser Salonu Binaları*, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, Yayımlanmamış Lisans Tezi, 1987.
Sözen, M.-M. Tapan; *50 Yılın Türk Mimarisi*, İstanbul-1973.
Yavuz, Y.; "Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında Mimari Biçim Endişeleri", *Mimarlık*, 1973, sayı:11-12, ss: 26-44.

Özet:

Şevki Balmumcu (1905-1982), Uluslararası Mimari Uslup'un ilk uygulayıcılarındandır ve 1933'de Ankara'da Sergi Evi proje yarışmasını kazanmıştır. Fakat bu anıtsal yapı, 1946'da Alman mimar P. Bonatz'a yaptırılan bir proje ile opera binasına dönüştürülerek yok edilmiştir. Bu çalışmada mimar Şevki Balmumcu'nun hayatı ve mesleki başarıları ele alınmaktadır.

Anahtar sözcükler: Şevki Balmumcu, mimarlık tarihi, erken Cumhuriyet döneminde mimarlık siyaseti

Abstract:

Şevki Balmumcu (1905-1982) was one of the first architects of the International Architectural Style and winner of the Exhibition House project in Ankara in 1933. But this monumental building was transformed into the opera house by the German

architect, P. Bonatz in 1946. The article is about the life and professional achievements of Şevki Balmumcu.

Keywords: Şevki Balmumcu, history of architecture, architectural politics in Ankara during early Republic.

Unutulan Bir Cumhuriyet Aydını: Ali Rıza Yalgın

Ertuğrul DANIK*

Usturumca'da Mavi Gözlü Bir Çocuk ve İlk Öğretmenlik Yılları

1888 yılının Ekim ayında Selanik Usturumca'sında, İlyas Resmi Bey ile Dervişe Hanım'ın oğlu olarak mavi gözlerini dünyaya açan Ali Rıza, ilköğrenimini doğduğu yerde Kavala Mehmet Ali Paşa mektebinde, orta öğrenimini Selanik İdadisi Aliyiala'da 1325 (1909) yılında tamamladıktan sonra, 1326 (1910) yılında muallim sıfatı ile Selanik Karacaabat Rüşdiyesi'ne atanır.

1328 yılında ilk kitabı olan *Alfabe*'yi yayınladığında, henüz 22 yaşında olan Ali Rıza, 1329 (1913) yılında önce Bursa İncirli Mektebi'ne muallim, ardından Karacabey Muhtelit Mektebi'ne baş muallim olarak atanır ve yıl içinde ikinci kitabı olan *Malumat-ı Medeniye Dersleri* adlı kitabını yazar. Bu yıllarda "Darülmuallim Mektebi"ne kaydolup, 1330 (1914) yılında mezun olduktan sonra, 1332 (1916) yılında Söğüt'teki Darülitam Mektebi'ne muallim olarak ataması yapılır. Devamında 1333 (1917) yılında Bursa Reşadiye Mektebi, 1334 (1918) yılında Bursa Hacı İlyas Mektebi, 1335 (1919) Bursa Kirmastı[1] Numune Mektebi'ne atanır. Ali Rıza, 1334 (1918) yılı içinde, çok sevdiği eşi Huriye Hanım'la evlenir[2] ve bu evlilikten ilerleyen yıllarda Doğan, Türkan ve Ülker isimli üç çocuğu olur.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın da başladığı bu dönem içinde, öğretmenliğin yanı sıra "Kuvayı Milliye" adına bilgi toplayıp, bu bilgileri gerekli yerlere ileten Ali Rıza, 1336

*Müze Müdürü, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzeleri Müdürlüğü 06100 Ulus/Ankara.

1 Bursa'nın bugünkü Mustafakemalpaşa ilçesi.

2 Ali Rıza'nın evliliği bir başka kayıtta 11 Mayıs 1336 (1920) olarak geçer.

Unutulan Bir Cumhuriyet Aydını: Ali Rıza Yalgın

Ertuğrul DANIK*

Usturumca'da Mavi Gözlü Bir Çocuk ve İlk Öğretmenlik Yılları

1888 yılının Ekim ayında Selanik Usturumca'sında, İlyas Resmi Bey ile Dervişe Hanım'ın oğlu olarak mavi gözlerini dünyaya açan Ali Rıza, ilköğrenimini doğduğu yerde Kavala Mehmet Ali Paşa mektebinde, orta öğrenimini Selanik İdadisi Aliyiala'da 1325 (1909) yılında tamamladıktan sonra, 1326 (1910) yılında muallim sıfatı ile Selanik Karacaabat Rüşdiyesi'ne atanır.

1328 yılında ilk kitabı olan *Alfabe*'yi yayınladığında, henüz 22 yaşında olan Ali Rıza, 1329 (1913) yılında önce Bursa İncirli Mektebi'ne muallim, ardından Karacabey Muhtelit Mektebi'ne baş muallim olarak atanır ve yıl içinde ikinci kitabı olan *Malumat-ı Medeniye Dersleri* adlı kitabını yazar. Bu yıllarda "Darülmuallim Mektebi"ne kaydolup, 1330 (1914) yılında mezun olduktan sonra, 1332 (1916) yılında Söğüt'teki Darülitam Mektebi'ne muallim olarak ataması yapılır. Devamında 1333 (1917) yılında Bursa Reşadiye Mektebi, 1334 (1918) yılında Bursa Hacı İlyas Mektebi, 1335 (1919) Bursa Kirmastı[1] Numune Mektebi'ne atanır. Ali Rıza, 1334 (1918) yılı içinde, çok sevdiği eşi Huriye Hanım'la evlenir[2] ve bu evlilikten ilerleyen yıllarda Doğan, Türkan ve Ülker isimli üç çocuğu olur.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın da başladığı bu dönem içinde, öğretmenliğin yanı sıra "Kuvayı Milliye" adına bilgi toplayıp, bu bilgileri gerekli yerlere ileten Ali Rıza, 1336

*Müze Müdürü, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzeleri Müdürlüğü 06100 Ulus/Ankara.

1 Bursa'nın bugünkü Mustafakemalpaşa ilçesi.

2 Ali Rıza'nın evliliği bir başka kayıtta 11 Mayıs 1336 (1920) olarak geçer.

(1920) yılında Bursa'dan ayrılarak, Konya'da Rehber-i Hürriyet Mektebi müdürlüğüne başlar. Bu arada çevre gezileri ve incelemelerinde bulunur. Yaptığı bu çevre gezilerinden Seydişehir'de, Küpeli Dağı'nda "Oğuz Pehlivan" isimli bir Yörük beyinden dinlediği Karacaoğlan[3] ve göçebe Türkmen etnografyasından, yaşamı boyunca asla kopamayacaktır. Aynı yıl içinde ise, üçüncü kitabı olan *Ezber Dersleri* adlı şiir çalışmasını yayınlar. Aradan geçen beş ay sonra aynı yıl içinde, bu defa ilk tedrisat müfettişliğine atanır. Uzunca bir süre bu görevde kaldıktan ve dördüncü kitabı olan *Doğan Şeref* adlı piyesini yayınladıktan sonra, aynı unvanla 1338 (1922)'de Adana'ya atanırsa da, bu kadronun kaldırılması ile birlikte İlk Mektepler Seyyar Terbiye-i Bedeniye Muallimliği'ne, yani gezici olarak ilk okullar beden eğitimi öğretmenliği kadrosuna verilir. Bu kadro Ali Rıza'yı memnun etmemiş olmalı ki, yaklaşık iki ay sonra bu görevinden istifa ederek ayrılır. İstifasından iki gün sonra Cebelibereket[4] ilçesinin Yarbuz Bucağı'na nahiye müdürü ve aynı zamanda Ceyhan İlçesi'ne kaymakam vekili olarak ataması yapılır. İşte bu yıllarda Yarbuz'a bağlı Çamçatağı Yaylası, Ali Rıza'nın yaşamını alt üst eder. Yayla ve civarında tanıdığı "Yörük"ler, bir daha vazgeçmemecesine Ali Rıza'nın yüreğine, beynine ve yaşamına işler. Yörükler arasında şimdiye kadar görmediği ve bilmediği değişik bir yaşam biçimi olduğunu fark eder ve gördüğü her şeyi not eder.

Ali Rıza, aldığı bu notları bir süre sonra yazıya dökerek, ilk folklor derlemelerini yayınlamaya başlar ki, 1338 (1922) yılı içinde Konya'da yayımlanan *Babalık* gazetesinde yayınlanan Karacaoğlan derlemeleri ile, Karacaoğlan'ı ilk defa gün ışığına çıkarır[5]. Ali Rıza'nın yaptığı ve yayınladığı bu derlemeler[6], önceleri değilse bile ileriki yıllarda kendisini sarsacak olayların da başlangıcı olur. Konyalı bir öğretmen olan Sadettin Nüzhet Ergun, Ali Rıza'nın yaptığı derlemeleri kendi adına kullanır ki, Afif Evren bu olayı "*(...) öte yandan, yıllardan sonra, edebiyat tarihçileriyle halkiyatçı kişilerin, Ali Rıza Bey'in geçmişteki mevsuk büyük edebi hizmet ve emeklerine gölge düşürdükleri, hatta hazıra kondukları seziliyordu. Nitekim, yeni harflerin kabulü sırasında Konya'da öğretmen olarak bulunan Sadettin Nüzhet Ergun, rahmetli bilginlerimizden Ferit Uğur'un ikaz ve rehberliği ile* ***Babalık****'ta , Ali Rıza Bey'in yazılarını görmüş, derlenmiş o toplu bilgilerden geniş ölçüde faydalanmıştı. Karacaoğlan'ın hayatına ait bilgi ile bir hayli türkü ve koşmasını Ali Rıza Bey merhumunun emek mahsulü yazıları arasından aldığı; sonradan yaptığımız karşılaştırmalardan ortaya çıkmıştır. Oysa ki Ali Rıza Bey, Sadettin Nüzhet Ergun'dan çok evvel Karacaoğlan'ın konup geçtiği yerlerde, onun aşki ve edebi menkıbelerini, Yarbuz bucağının Çamçatağı yaylasında çok yaşlı yörüklerin ağızlarından,*

3 Afif Evren, "Karacaoğlan ve Ali Rıza", *Türk Folklor Araştırmaları* 174, İstanbul, 1964, s. 3283.

4 Bugünkü Osmaniye ili.

5 Konuya ilişkin bir değerlendirme için bkz. Afif Evren, a.g.m., s.3282.

6 Aynı yazı dizisi 1928 yılında *Tarsus Gazetesi*'nde, 1947-1948 yıllarında ise *Babalık* gazetesinde yeniden yayınlanmıştır.

koşmalarıyla türkülerini sazlarından dinlemiş bulunuyordu (...)"[7] şeklinde aktarırken; Sadettin Nüzhet Ergun'un, Ali Rıza Yalgın'ın yaptığı derlemeleri sadece kullanmakla kalmayıp, kendi yaptığı derlemeler gibi sunduğunu, bir başka deyimle çaldığını belirtmektedir.

Ali Rıza Yalgın, 1935

Yalgın, aynı yıl içinde yaklaşık olarak beş ay görev yaptıktan sonra nahiye müdürlüğü ve kaymakam vekilliğinden istifa eder. İstifanın hemen ardından Mersin Ticaret İdadisi Müdürü olarak atansa da, Toroslar ve Toroslar'daki, Konya bölgesinden daha öncede inceleme ve tanıma fırsatı yakaladığı göçebe Yörükler, artık onun yaşamının birer parçası durumundadırlar. Ali Rıza'nın bir yıl sonra 1339 (1923) yılında çok sevdiği bölgeden ayrılarak, Tekirdağ Lisesi'ne Türkçe öğretmeni ve hemen devamında müdür muavini olarak atanır. Ancak, 1340 (1924) yılında bu görevinden de istifa eder. 1927 yılında Nevşehir Orta Mektebi'ne Türkçe öğretmeni olarak ataması yapılır ve aynı yıl içinde memuriyet yaşamının son istifasını yaparak, bu görevinden de ayrılır. Birkaç ay boşta kalan Ali Rıza, 1928 yılında o çok sevdiği bölgeye geri dönerek, Mersin Cumhuriyet Mektebinde muallim olarak yeniden göreve başlar ve aynı yıl içinde Mersin Kayatepe Mektebi Müdürü olarak terfi eder. Ancak, birkaç ay sonra 1929 yılı başlarında, bu defa Gaziantep Nizip'te İlk Tedrisat Müfettişliği'ne gönderilir.

Öğretmenliğin Son Yılları

Gaziantep'te görev yaptığı yıllarda (1929-1933), Kuvayı Milliye'den gelme yurtseverlik duygularını sergileme olanağı bulan Ali Rıza'nın, çok sevdiği oğlu Doğan'a ithafen

7 Afif Evren, a.g.m., s. 3282.

yazdığı tiyatro oyunu, bir çok defa sergilenir. Gaziantep'te edindiği dostlarından Şakir Sabri Yener'in *"(...) 1920, 1930 ve 1931 yıllarında Gaziantep'te ilk tedrisat müfettişi bulunduğu sırada, Gaziantep folkloru üzerinde birlikte çalıştığımız merhum, Gaziantep gençliğine folklorculuğu aşılamış ve kalplerimize heykelini dikip gitmişti. Onun, kapitülasyonların, Osmanlılar devrinde Türklere yaptıkları ekonomik baskıları dile getiren ve oğlu Doğan adına ithafen yazdığı (İzmir'de Doğan Şeref) adlı küçük ve çok heyecan veren piyesini defalarca ilk okullarda temsil etmiş ve küçüklere, yurd severlik enjeksiyonu yapmıştık (...)"*[8] şeklinde aktardığı bu yıllarda, Ali Rıza Bey'in Yörüklerle başlayan folklor heyecanını ve tutkusunu koruduğunu ve Gaziantep'te de bu derlemelere devam ettiğini görmekteyiz. 1922'den sonra bir ara görev yaptığı Tekirdağ dışında; Adana, Mersin, Konya hattından Gaziantep'e yönelen alanda, Toroslar'da ve Toros kolu üzerindeki çeşitli dağlarda yaşayan göçebelerin yaşamını yakından izleyen Ali Rıza, bu gözlemlerini Gaziantep'te *Gaziantep* ve Adana'da *Türk Sözü* gazetelerinde yayınlar.

İyi derecede Rumca ve İngilizce, konuşabilecek düzeyde Bulgarca ve Fransızca bilen, oldukça iyi resim yapan, kanun çalabilen ve kısmen solfej bilen Ali Rıza, 1927 yılında "Soyadı Kanunu"nun çıkması ile birlikte önce "Yalman", daha sonra "Yalgın"[9] soyadını alır. Bu nedenle yayınlanan ilk yazılarında Ali Rıza ismi görülürken, devamında önce Yalman, ardından Yalman Yalgın birlikte ve en sonunda çoğunlukla kullandığı Yalgın soyadını görmekteyiz.

Aydınlanma Döneminde Cumhuriyet, Müzecilik ve Arkeoloji İçin Bir Özet

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, bir çok alanda olduğu gibi arkeoloji ve müzecilik alanında da köklü yeniliklere gidilerek, "devrim" niteliğinde kararlar alınmış ve uygulamalara geçilmiştir. Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre önce 9 Mayıs 1920 tarihli Milli Hükümet programında belirtilen "Milli eski eserlerimizi bir an önce derleyerek korumanın amaçlandığı" ilkesi doğrultusunda oluşturulan "Türk Asar-ı Atika Müdürlüğü", işte bu uygulamaların çekirdeğini oluşturmuş; Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından 5 Kasım 1922'de yayınlanan "Asar-ı Atika Hakkında Talimat" isimli genelge ve Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924'te yayınlanan "Asar-ı Atika Encümeninin Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kararname" ile, 1925'te yayınlanan "Kıymetli Eserlerin Harice İhracının Menine Dair Kanunname", Cumhuriyet Hükümeti'nin müzecilik ve arkeoloji çizgisini netleştirmiştir.

1923'ten itibaren hızla gelişen Türk müzecilik ve arkeoloji hareketi ile birlikte; 1923'te Bursa ve Ankara Arkeoloji, 1924'te Antalya, Amasya, Adana ve Bergama,

---

8 Şakir Sabri Yener, "Ali Rıza Yalgın İçin", *Türk Folklor Araştırmaları* 145, İstanbul, 1961, s. 2480.

9 Kimi kaynaklarda Yalkın soyadının da geçtiği görülmektedir.

Afyon'da etnografik inceleme sırasında, 1947 (sağ baştaki)

1926'da Sinop, Tokat ve İzmir, 1927'de kısmen Topkapı Sarayı, 1928'de Ankara Etnografya, 1929'da Kayseri müzeleri açılmış; bu ilk hareketi takip eden 1930 sonrası süreç içinde ise, çeşitli illerde oluşturulan müze depoları müzeye dönüştürülerek, aydınlanma hareketi devam ettirilmiştir. Bu yıllarda yabancı bilim adamlarının yanı sıra Hamit Zübeyr Koşay, Remzi Oğuz Arık, Şevket Aziz Kansu, Selahattin Kantar ve Arif Müfit Mansel gibi Türk bilim adamlarınca Alacahöyük, Pazarlı, Güllüdağ, Çankırıkapı, Ankara Kalesi, Eti (Ahi) Yokuşu, İzmir Namazgah, Trakya Tümülüsleri, Karaoğlan, Karalar, Ahlatlıbel, Etimesgut Höyüğü ve Ankara Tümülüsleri gibi alanlarda kazı çalışmaları yürütülerek; çıkarılan eserler, müzeleri ve müze depolarını daha da canlandırmıştır.

Atatürk'ün bizzat katıldığı, ziyaret ettiği ya da açılışlarını yaptığı bu kurumsal çalışmalar, 1931'de "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" adıyla kurulan bugünkü Türk Tarih Kurumu, 1932'de yapılan I. Türk Tarih Kongresi, 1936'da kurulan "Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi", 1937'de yapılan II. Türk Tarih Kongresi ile desteklenirken; 1931'de "Antikacıların Tabi Olacağı Şartlara Dair Tamim", "Abidelerin Tesciline Dair Tamim", 1934'te "Müze ve Rasathane Kanunu" ile, "Höyüklerde Bulunan Çanak Çömlekler Hakkında Tamim" ve "Eski Eserlerin Muhafaza ve Belediye Hususi İdarelerce Asar-ı Atika İçin Muallimlere Düşen Vazife Hakkında Tamim" yayınlanır. Aynı aydınlanma hareketinin içinde bulunan "Halkevleri"nin ise, 1944'e kadar oluşturulan 405

şubesinden 90'ında "Tarih ve Müze Kolları" bulunmaktaydı[10]. Kısacası, müzelerimize, tarihi eserlerimize ve kendi tarihimize sahip çıkmak için "topyekun" bir çalışma başlatılmıştı.

Bütün bu çalışmalar ile birlikte yerel tarih, etnografya, eski eser tespiti ve müzecilik alanındaki çalışmalar, yetişmiş uzman kadro bulunamaması/eksikliği nedeniyle, daha çok öğretmenler eliyle yürütülmekteydi. İşte bu eğitim ordusunun temsilcilerinden biri olan Ali Rıza Yalgın'ın[11], 1922 yılında başlayan eğitim yaşamı; Bursa, Konya, Adana, Osmaniye, Mersin, Tekirdağ, Nevşehir ve Gaziantep, gibi illerde devam ettikten sonra, ikinci defa geldiği Adana'da son bulur. 1922-1934 yılları arasında, daha çok göçebe Türkmen kitlelerinin etnografyası ile ilgili yaptığı çalışmalardan tanıdığımız Yalgın, artık Cumhuriyetin ilk müzecilerinden birisidir.

Yalgın'ın Müzeciliğe İlk Atanma Süreci ve İlk Gelişmeler

1 Ekim 1934 tarihinde, Adana Asar-ı Atika Müzesi kurucu müdürü Alyanakzade Halil Kamil Bey emekli olduğunda[12], Seyhan Vilayeti (Adana İli) Maarif (Milli Eğitim) Müdürlüğü, Maarif Vekaleti (Milli Eğitim Bakanlığı) makamına, Vali Hadi imzası ile 2 Ekim'de bir yazı yazarak; ilk tedrisat (ilköğretim) müfettişlerinden Ali Rıza Bey'in, müzedeki eserleri devralacağı ve müdür atanıncaya kadar vekaleten görevlendirildiğini bildirir[13]. Bu vekalet, Ali Rıza Yalgın'ın müzeciliğe başlangıcı olduğu gibi, kendisi adına uzun ve zorlu bir dönemin de başlangıcı olur.

Ali Rıza Yalgın, Halil Kamil Bey'in emekli olduğu 1 Ekim 1934'te görevi devralarak, aynı tarihli bir yazı ile durumu genel müdürlüğe bildirir. Ekim ayının sonunda ise, Vali Hadi Bey imzası ile, Ali Rıza Bey'in müze müdürlüğüne 3500 kuruş maaşla asaleten

---

10 Cumhuriyet Dönemi Türk Müzeciliği ve arkeolojisi hakkında toplu ve detaylı bilgi için bkz. Ferruh Gerçek, *Türk Müzeciliği*, Ankara, 1999; Erdem Yücel, *Türkiye'de Müzecilik*, İstanbul, 1999. Ayrıca Osmanlı Dönemi Türk müzeciliği için bkz. Kamil Su, *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*, İstanbul, 1965.

11 Yalgın'ın Müzecilik dönemi öncesi ve sonrası yaşamı ile yayınları hakkında bilgi için bkz. İhsan Hınçer, "Ali Rıza Yalgın da Öldü", *Türk Folklor Araştırmaları* 143, İstanbul, 1961, s. 2419-2421; Şakir Sabri Yener, a.g.m., s. 2480,2481; Kerim Yund, "Ali Rıza (Yalman) Yalgın'ın Maarif Mecmuası, Çınar Altındaki Yazıları", *Türk Folklor Araştırmaları* 166, İstanbul, 1963, s. 3050; Afif Evren, a.g.m., s. 3282, 3283; Ertuğrul Danık, "Anadolu Folklorunun Unutulan İsmi Ali Rıza Yalgın", *Folklor/Edebiyat* V/20, Ankara, 1999, s. 73-78; "Türk Müzeciliğinin Unutulan İsmi Ali Rıza Yalgın", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 2, Ankara, 2001, s. 137-144.

12 Halil Kemal Bey'e yaş haddinden emekli olacağı bildirildiğinde; Halil Kemal Bey, dönemin Asar-ı Atika ve Müzeler Umum Müdürlüğü'ne bir yazı ile başvurarak, emekliliğinin beş yıl tecil edilmesini isterse de, bu isteğine olumlu yanıt alamaz ve emekli olmak zorunda kalır.

13 Konuya ilişkin belge ve Yalgın'ın müzecilik dönemine ilişkin yazımızda yer alan tüm diğer belgeler, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü personel arşivinden alınmıştır.

atanması teklif edilir. Oysa 2 Kasım'da Hamit Zübeyr Koşay teklifli vekalet onayı, Maarif Vekili (Bakanı) R. Nafiz'in imzasından henüz çıkmıştır. Seyhan Valiliği'nin vekalet teklifine çıkan olumlu yanıtın ardından, asalet için gereken ikinci onay öncesi Hamit Zübeyr Koşay, 14 Kasım'da İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü'nden Ali Rıza Yalgın'ın nakil geçiş iznini ister. Bu isteğe karşın İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü'nden gelen yazı herkesi şaşırtır. "*İlk tedrisat müfettişlerinin gerek asaleten ve gerek vekaleten vazifeleri haricinde ikinci bir vazife almalarına talimatnameleri manidir. Bununla beraber müfettişlerin daimi bir suretle kasaba ve köy mekteplerini teftiş ile mükellef olduklarından diğer bir vazife deruhte etmelerine maddeten imkan görülememektedir efendim.*"

Afyon'da etnografik inceleme sırasında, 1947

Beklenilmeyen bu yanıtın ardından, 22 Kasım'da genel müdür vekili Remzi Oğuz Arık imzası ile, Ali Rıza Bey'in bakan onaylı vekalet yazısı, "*Yanlışlıkla müzenize (...) gönderilen (...) vekalet kaadının süratle iadesini reca*" denilerek geri istenilir. Anlaşılan İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü'nün uyarısı, yapılan yanlışlığı düzeltmeye zorlamaktadır ki, Ali Rıza Bey'in yazıya yanıtı çok kısa ve net olur. "*Telgrafla istenilen evrak gönderilmiştir efendim*".

İlerleyen süreçte İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü, Ali Rıza Bey'in geçişine izin verince; Hamit Zübeyr Koşay, zaman kaybetmeden 5 Aralık'ta asaleten atanma teklifini yapar ve 23 Aralık tarihli bakan onayı ile, Ali Rıza Yalgın, Alyanakzade Halil Kamil Bey'den sonra Adana Müzesi'nin ikinci müdürü olarak, asaleten atanır. Bu hızlı gelişme, gerçekten Hamit Zübeyr Koşay'ın isteği doğrultusunda mı oldu, yoksa Yalgın'ın asaleten atanma onayından üç gün önce, 20 Aralık'ta bakana özel olarak yazdığı "*Yüce ve ünlü saygılar alan bakanım. Kutlum... Ben öndört yıldır güney yurtta; dağları, ovaları dolaştım. Asar-ı Atika, folklor ve etnografya bilgilerile savaştım, bunun için bıldırki yıl kültür*

Viyana'ya da uğrar. Gezilerden duyduğu memnuniyet sonrasında, 1939'da bu defa Hamit Zübeyr Koşay'ın tavsiyesi ile, İsveç (İskanson) Açık Hava Müzesi'ni görmek için izin ve yardım isterse de, bu isteğine olumlu ya da olumsuz hiçbir yanıt alamaz.

Ali Rıza Yalgın'ın Adana Müzesi'ndeki çalışmaları süresince yaptığı yurt içi ve dışı geziler, bilgi birikimi kadar müzecilik konusundaki deneyimlerini de arttırır. Fırsat buldukça da, göçebe Türkmen bölgelerindeki gezi ve incelemelerine devam ederek *Cenupta Türkmen Oymakları*'nın 1934'de 4. cildini, 1939'da 5. cildini yayınlar. Bu arada 1937'de *Çukurova Halk Terbiyesinde Avcılık*, *Meyveli Bulmaca Tarihi*, 1940'da *Cenupta Türkmen Çalgıları* adlı kitaplarını yayınlar. Kitap ve makale çalışmaları ile birlikte; Toroslar'da daha önce bilinen "İvriz" ve "Alihoca" Hitit kaya anıtlarından başka, 1932'de keşfedip 1934'de *Cenupta Türkmen Oymakları*'nın 4. cildinde yayınladığı "Taşçıkine" anıtı, 1935'de Hamit Zübeyr Koşay ile birlikte bulduğu "Gebzeli" ve "Karababa" anıtlarını bilim dünyasına sunar[16]. Bu başarılı çalışmaları nedeniyle de, dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından, "*Sirkeli, Gezbeli, Kazıbaba'daki Eti anıtlarını meydana çıkarmak hususunda gösterdiğiniz gayreti ve Etnoğrafik araştırmalar sahasındaki verimli mesainizi takdir ederim*" şeklinde bir takdirname ile ödüllendirilir. Müzecilik çalışmalarında ise; bir ilk olarak, o çok sevdiği Türkmen göçerlerinin yayla yaşamını müzeye indirerek "Yörük/Türkmen Çadırı" adlı sergilemeyi yapar.

1930-1940 yılları arasında yayınlanan bu kitaplar, Yalgın'ın ne kadar iyi bir gözlemci ve arşivci olduğunu da göstermektedir. Her ne kadar yayın yaşamı içinde *Ülkü*, *Çınaraltı*, *Babalık*, *Türk Folklor Araştırmaları*, *Türk Sözü*, *Adana Mıntıkası Maarif Mecmuası*, *Çukurovada Memleket*, *Türk Etnografya Dergisi*, *Türk Arkeoloji Dergisi*, *Bilgi*, *İçel*, *Gaziantep Kültürü*, *Halkbilgisi Haberleri*, *Görüşler*, *Atsız Mecmua*, *Uludağ*, *Folklor Postası*, *Ün*, *Tarsus*, *Kırkpınar*, *Kırşehir*, *Çalışma* ve *Yayla* gibi gazete ve dergilerde[17] çok sayıda yazılarını görsek de, Yalgın'ın fazlaca bilinmeyen tiyatro yazarlığı[18] ve fotoğraf arşivleri, Anadolu folkloru için vazgeçilmez bir hazine niteliğindedir ki, yayınladığı kitap ve makaleleri dışında kalan malzemeler yayınlanmadığı gibi[19], bugün bu malzemelerin nerede olduğu da bilinmemektedir. Bir bölümünün çocuklarında olduğu varsayılsa da, bir bölüm malzeme deyim yerindeyse açıkça çalınmıştır. Özellikle Gaziantep folkloruna ilişkin yaptığı derlemelerin sonunu, dostu Şakir Sabri Yener "*(...) O zaman Gaziantep'e, İstanbul'dan Abdulkadir İnan'ın başkanlığında bir folklor ekibi gelmişti. Merhum ile ben de bu*

16 Ayrıntılı bilgi için bkz. R. Yalgın, "Gebzeli'de Bulunan Anıt Hakkında Rapor", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi* IV, İstanbul, 1940, s.265, 266.

17 Bu yazılardan bir bölümünün listesi için bkz. Kerim Yund, a.g.m., s. 3050.

18 Yalgın'ın, *İzmirde Doğan Şeref* dışında, 1927 yılında *Tarsus* adlı gazetede *Oğuz Pehlivan* adlı bir başka tiyatro oyununun yayınlandığını bilmekteyiz.

19 Yayınlanmaya hazır olup ta yayınlanamayan bu eserlerden bazıları *Cenupta Türkmen Oymakları* (6. ve 7. cilt) ile, *Yörüklerde Dokumacılık* ve *Uludağ Obaları* adına taşımakta olup, bu dosyaların yerleri bilinmemektedir.

ekiple işbirliği yapmıştım ve tomarlarla folklor malzemesi toplamıştık. Hatta şimdi kasaba olan ve (Oğuzeli) adını alan (Büyük Kızılhisar) adlı köyümüzde yeni bir Oğuz boyu da bulmuştuk. Bu ekip, bu folklor malzemesi hazinemizi aldı götürdü. Bir rapor halinde Maarif Vekaleti tabettirecekti. İmkan hasıl olmadı. Rapor rahmetli Halit Bayrı'nın eline geçti. Biz o zamanlar bu malzemenin, tabettirilmek üzere bize iadesi için, Gaziantep Halkevine ne kadar yazdık, çizdikse de Halid Bey bir türlü vermedi (...)"[20] şeklinde anlatırken, Karacaoğlan'a ilişkin ilk derlemelerin ardından yaşanan bu olayın, Yalgın'ı fazlasıyla etkilemediğini görmekteyiz. Nitekim, çalışmalarındaki hızını kaybetmeyen Yalgın, derlemelerine bıkmadan, usanmadan ve yorulmadan devam eder. Hatta bir ara *Cenupta Türkmen Oymakları*'nın 5. cildinde yayınlanacak kimi derlemeleri kaybettiği için basımı durdurup, aynı yerleri dolaşıp yeniden yazdıktan sonra, basıma devam ettiğini de bilmekteyiz.

Yalgın, 1 Ekim 1940 tarihinde bakanlık makamına, sürpriz bir şekilde "*Bendeniz uzun senelerden beri Çukurova'da bulunmaktayım biraz da garp vilayetlerinde çalışmak istiyorum. Haber aldığıma göre Bursa inhilal etmiş ora müze müdürlüğüne naklen tayinime yüksek müsaadelerinizi diler ve derin saygılarımı sunarım.*" Şeklinde bir dilekçe vererek, Bursa Müze Müdürlüğü kadrosuna atanmak ister. Yalgın'ın bu isteği olumlu karşılanır ve hiçbir sorunla karşılaşılmadan aynı ayın 21'inde, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in oluru ile, ataması yapılır. Aynı anda Bursa Müze Müdürü Naci Kum da, Adana Müze Müdürlüğü'ne atanır. Ekim'in 24'ünde Adana'dan ayrılan Yalgın, aynı gün Adana'da yayınlanan *Türk Sözü* gazetesinde, Adanalılar'a hitaben duygusal bir veda mektubu yayınlar. "*Yirmi yıl önce (1920) memleketim Bursa'yı düşman istila ederken tek başıma ana savaşın devam ettiği yere doğru yürüdüm. Kara gömlek geydim, sakal bıraktım, gözyaşlarım kurumadan Konya'ya ulaştım. Konya'da ilk defa Çukurova'yı Asafhanın zengin ve şirin cümleleriyle konuştum, maneviyatımı size bağlarken sizin Karacaoğlan ruhumu gasbederek daha o gün Konya'da iken beni sizin etti. Çukurova kurtuldu. (1922) Bu kurtuluş haberi bana Bursa kurtuluşu müjdesinden farksız göründü. İçimi sıkan ıstıraplarım söndü. Sakalım ve kara gömleğim Konya'da kaldı, ben neşeli ve sevinçli bir heyacanla sizin aranıza katıldım. Sizin gibi koşa koşa Çukurova'ya indim. Adana'da, Osmaniye'de, Mersin'de yaşadım, sizinle beraber ağladım ve güldüm. Bugün Kalbimi yine aranızda bırakarak yeni memuriyetim olan Bursa'ya dönüyorum. Sizin hatıralarınız ölünceye kadar kalbimde kalacaktır. Sağlıcakla kalınız kadirşinas Çukurovalılar...*".

Yalgın, Bursa Müzesi'nde

Memuriyet yaşamının başladığı "memleketim" dediği Bursa'ya dönen Yalgın, göreve başladıktan sonra, bu tanıdık coğrafyada, Çukurova'da olduğu gibi gezer ve gezerken fotoğraflar çekip notlar tutar. Bir yandan müze ile ilgili işler, bir yandan çevre gezileri

20 Şakir Sabri Yener, a.g.m., s. 2480.

ve uzun yılların ardından giderilen özlemler, Yalgın'ı fazlasıyla mutlu eder. İlk çalışmalarını çeşitli dergilerde yayınlasa da, 1943 yılında *Uludağ'dan Toroslar'a* ve *Anadolu'da Türk Damgaları* adlı iki yeni kitabını yayınlar.

Ali Rıza Yalgın, 1950

Bu yıllarda Ali Rıza Yalgın'ın ardında, sürekli olarak Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürü olan, Hamit Zübeyr Koşay'ı görmekteyiz. Aslında Yalgın'ın dinamik çalışmaları, derlemeleri ve raporları, Koşay'ın da eline ulaşmakta ve Koşay tarafından zaman zaman kullanılmaktadır[21]. Ancak, bu dönem içinde *"(...) bu sarsılmaz inancım ile yurdumuzun her bucağında binlerce milli materyal bulunacağına eminim. Yirmi beş seneyi geçen bu çalışmalarım yurdumuzun bu uğurda didinecek gençlere bağrını açmış olduğunu ve Türk gencini sür'atle beklediğini bir defa daha söylemek isterim (...) Ben kendi hesabıma uğradığım yerlerde bu işten bir an bıkmadan bulduğum her şeyi topladım. Fakat bu işin bir kişinin bin kişinin toplamasile sona erecek küçük bir iş olmadığını unutmamak gerekir (...)"*[22] sözleriyle, mesleğine olan aşkını ifade eden Yalgın'ın, 1944-1949 yılları arasında Ankara'da bulunduğu yıllarda, ciddi anlamda bir üretimde bulunmaması, elinde bulunan yoğun malzemeye karşın, birkaç makale çalışması dışında bu dönemin karanlıkta kalmış olması, Yalgın'ın en verimli olduğu bu dönemde, yıllar önce yaşadığı olayların da birikimi ile küskün bir yaşam sürdürdüğünü göstermektedir.

Bu arada Yalgın'ın, Hamit Zübeyr Koşay denetiminde "Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü"nce yayınlanan *Türk Etnografya Dergisi*'ne gönderdiği çalışmalarının da yayınlanmadığını bilmekteyiz ki, Yalgın'ın yakın dostu İhsan Hınçer'in *"(...) 17 eserinden ancak 9 tanesi merhum tarafından kendi elile Beyazıt Belediye Kitaplığına verilmiştir.*

21 Örneğin Koşay'ın 1944 baskılı *Türkiye ve Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme* adlı yayınında çeşitli yerlerde, isimli ancak kaynaksız olarak Ali Rıza Yalgın'ın derlemelerini görmekteyiz ki, olasılıkla bu derlemeler A. R. Yalgın'ın basılsın diye genel müdürlüğüne gönderdiği raporlardan alınmış olmalıdır. Koşay'ın 1974 yılında basılan *Makaleler ve İncelemeler* adlı yayınında da yer yer A. R. Yalgın'ın malzemelerinin kullanıldığı görülmektedir.

22 Ali Rıza Yalgın, *Anadoluda Türk Damgaları*, Bursa, 1943, s. 3.

Diğer eserlerin listesini, sayın Hamit Zübeyr Koşay'ın listeye ilave edeceğine inanmaktayız (...)"[23] şeklindeki sitemi, Koşay ile Yalgın arasında bir çatışma olup olmadığını düşündürse de, genel kanımız olmadığı yönündedir.

Yalgın'ın Adana'dan sonra Bursa'daki başarılı ve özverili çalışmaları karşılıksız kalmaz. Önce 16 Mart 1943'te Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından ödüllendirilir, hemen ardından "etnograf" ünvanı ile Ankara'ya tayin edilir. Yalgın'ı öne çıkaran sadece çalışkanlığı, mesleğine olan saygısı ve titizliği değildir. 25 Mart 1941 tarihinde genel müdürü Hamit Zübeyr Koşay'a hitaben yazdığı, "*Bursa Müzesi'nin gelecek sene çalışma işlerini daha iyi tedvir edebilmek için bazı görüşmeler yapmak istiyorum. Mayıs içinde bir hafta müddetle Ankara'ya kadar gelmeme müsadelerinizi diler ve saygılarımı sunarım*" şeklindeki yazıda olduğu gibi, ciddiyeti ve beyefendiliği de önemli bir etkendi.

Koşay ile Yalgın arasındaki samimi ve dostane duygular, bununla sınırlı kalmaz. Koşay'ın "*Bursa Müze Müdürü Ali Rıza Yalgın Sirkeli, Cezbeli ve Kazıbaba Eti anıtlarını ilk defa keşfetmek; Cerablustaki eserleri nakletmek; orijinal etüt mahsülü olan beş ciltlik Türk Oymakları adlı eseri telif etmek suretiyle gerek müzelere ve gerekse ilme hizmet etmiştir. Bu suretle ödevinde muvaffak olan ve terfi müddetini dolduran Ali Rıza Yalgın'ın ihtisas mevkiinde bulunması hasebiyle 3469 sayılı kanun hükümlerine göre maaş farkı maarif vekilliği maaş tertibindeki tasarruflardan verilmek üzere maaşının 40 liradan 50 liraya çıkarılmak suretiyle bir derece terfi hususu kabullerinize arzolunur.*" Şeklindeki teklifi, Bakan Hasan Ali Yücel tarafından kabul edilir. İşte bu teklif ve olur, Yalgın'ın kişiliğine yönelik verilen bir ödül ve onurdur.

Yalgın'ın kişilik olgunluğu ve becerileri, 1944 yılında kendini bir defa daha gösterir. *Resmi Gazete*'de yaynlanan yeni kadrolardan biri, Yalgın'ın ilgisini çeker ve zaman kaybetmeksizin 2 Ağustos 1944'de, Hamit Zübeyr Koşay'a bir mektup yazar. Yalgın, "*Sayın Bay Hamit Koşay, otuz senedir Etnoloji sahasında çalışıyorum. Türkiye Cumhuriyetinde ilk defa resmi olarak bir memuriyet haline giren ve resmi gazete ile neşrolunan eski eserler umum müdürlüğüne bağlı etnografistliğe ilk defa benim tayin edilmekliğim bu uğurda senelerce çalışmamın bir şeref mükafatı olacağını arzeder ve benden başkasına bu işin verilmemesini rica ederek bu vesile ile de saygılarımı sunarım*" şeklindeki bir yazı ile, her şeyin üstünde tuttuğu etnoloji ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk resmi "etnolog" ünvanı adına, müze müdürlüğü kadrosunu bir yana bırakarak, bu kadroya talip olur.

Yıllarca Anadolu'nun bir çok noktasında değişik görevlerde bulunan ve bürokrasi içinde müze müdürlüğüne kadar yükselen Yalgın için, ne yayınladığı kitap ve makaleler, ne müdürlük kadrosu, ne de aldığı takdir ve ödüller vardır artık. Bu görev belki de ulaşabileceği, düşünebileceği ve isteyebileceği son görevdir. Bu isteğinden tam 20 gün sonra; Yalgın, "şeref mükafatını" alır. O artık Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk resmi

23 İhsan Hınçer, a.g.m., s. 2421.

unvanlı etnologudur. Bu mutlu sonun arkasında ise, yine tanıdık iki isim vardır. Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürü Hamit Zübeyr Koşay ve Maarif Vekili Hasan Ali Yücel. Koşay'ın, 10 Ağustos 1944 tarihli "*4624 sayılı kanunla Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü merkez kadrosunda ihdas edilen 50 lira maaşlı Etnografistliğe Bursa Müzesi Müdürü Ali Rıza Yalgın'ın almakta olduğu 50 lira maaşla naklen tayini hususu yüksek tasviplerinize arzolunur*" şeklindeki teklifi, 22 Ağustos'ta dönemim Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından imzalanır.

Ankara'daki Sıkıntılı ve Yalnız Geçen Yıllar

Bursa'dan ayrılan Yalgın, karısını ve iki çocuğunu Bursa'da bırakarak, 25 Eylül 1944'de Ankara'daki görevine başlar ve ilk iş olarak etnografik çalışmalarda bulunmak üzere, Ekim ayı içinde Eskişehir ve Bilecik yörelerine gider. Kasım ayı içinde bu defa, genel müdürlükte oluşturulan "Türk etnografyasına dair araştırmaları teşkilatlandırmak" üzere kurulan şube adına, bir deneme niteliğinde olmak üzere "Ankara Vilayeti Etnografyası" adlı kitap hazırlığı için, Ankara ili dahilinde çalışmaya görevlendirilir.

Ankara başta olmak üzere; Yalgın'ın, iller üzerindeki çalışmaları hızla devam eder. Şubat 1945'de öncelikli olarak, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün çocukluğunda kaldığı evin etnografya müzesine dönüştürülmesi için Sivas'a gönderilir. Yalgın'ın Sivas'taki görevi sadece müze oluşturulması için altyapı çalışmaları değildir. Bu işin yanı sıra Sivas bölgesinde ve yakın civarında etnografya çalışmaları yapacak olan Yalgın, Sivas'tan sonra Elazığ ve Tunceli'ye geçip "etnografik tetkikler"e devam edecektir. Bütün bu çalışmalar için 16 Şubat 1945'de Sivas'a, Mart ayında Elazığ'a ulaşır.

Bu çalışmalar devam ederken, Ankara'ya dönmeden önce yapılan kimi bildirimler ve maaşına gelen hacizler, Yalgın'ı zor durumda bırakır ve yaşadığı ekonomik sıkıntı nedeniyle, Çanakkale'den getirtilerek Ankara Çankırıkapı'ya[24] kurulan portatif eve taşınmak ister. 6 lira aylık kira ile Çankırıkapı'daki evin bir odasına yerleşen Yalgın, zaman zaman Ankara ilçelerindeki çalışmalarına devam eder. Bu olayla darbe yiyen Yalgın'a ikinci darbe "Talim ve Terbiye Kurulu"ndan gelir. Genel Müdürlüğün "*Dairemiz Etnografi Ali Rıza Yalgın (Darülmuallimin Sınıfı İhzarı) sinden 330 yılında mezun olmuştur. Bu derece tahsilin yüksek tahsil sayılıp sayılmayacağının bildirilmesine müsadelerinizi rica eder, saygılarımı sunarım*" şeklindeki, ne amaçla sorulduğunu bilemediğimiz yazıya, "*Eski Darülmuallimin Kısmı İhzarisi'nin yüksek öğrenim kurumlarından sayılmadığını arzederim*" şeklinde kısa bir yanıt gelir ki, bu yanıt Yalgın'ı birden bire lise mezunu durumuna düşürür. Artık Yalgın için uzun soluklu sıkıntılı bir dönem başlamıştır.

24 Bugünkü Roma Hamamı'nın bulunduğu yer.

Bu arada Yalgın, bir yandan Sivas'ta kurulması düşünülen etnografya müzesinin oluşumu için Sivas'a gidip gelmekte, bir yandan da arkeolojik ve etnografik çalışmalarda bulunmaktadır. Bütün bu çalışmaların yanı sıra, Bursa'da kalan ve yanına getiremediği ailesi ile yaşadığı ekonomik sıkıntılar, Yalgın'ı fazlasıyla yıpratır. Son bir çözüm olarak 30 Ağustos 1945'de Milli Eğitim Bakanlığı'na *"Eski Eserler ve Umum Müdürlüğünde 50 lira asli maaşlı Etnografya uzmanıyım. Bir senedir ev bulamadığımdan Bursa'daki aile efradımı getiremedim. Aldığım maaşın ikiye bölünmesi gerektiğinde maddi sıkıntı içinde bulunmaktayım. Bir defa yapılmakta olduğunu haber aldığım Saracoğlu mahallesindeki dairelerden bir tanesinin verilmesi hususunu delaletinizi saygılarımla rica ederim."* Şeklinde bir dilekçe verse de, bu isteğine yanıt alamaz.

Yalgın'ın sıkıntıları her geçen gün artarak devam ederken, Bursa'da öğretmenlik yapan arkadaşlarından Baki Gökçe'nin, genel müdürlüğe hitaben yazdığı *"Maarif vekilliği müzeler umum müdürlüğü etnografya mütehassısı Alirıza Yalkın Bursa'da müze müdürü iken Bursa öğretmenler sandığından taksitle ödenmek üzere aldığı (...) liralık senedine kefil olmuştum. Bursa'dan ayrıldıktan sonra (...) liralık borcunu göndermemiş ve (...) lira sandık benim maaşımdan kesmiştir. Maaşımla efradı ailemi geçindiremediğim şu sırada başkasının parasını ödemekle birkat daha müşkül vaziyete düşmüş bulunuyorum. Bir meslektaşı mahkemeye virmek suretile paramın tahsilini meslekim namına muvafık görmediğimden yüksek vekalete mecbur kaldım. Paramı derhal göndermediği takdirde mahkemeye müracaat ederek zarar ve ziyanımı ve çektiğim ıztırabı ödeteceğimden kendisine lazım gelen tebligatın yapılmasını derin saygılarımla istida ederim"* şeklindeki dilekçesi, Yalgın için tam anlamıyla bir darbe olur. Ne yazık ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk resmi unvanlı etnoloğu olmak için, müze müdürlüğünü ve ailesini geride bırakarak Ankara'ya geliş tam bir fiyaskoya döner ve bu durum uzun süre devam eder.

1945 yılının Kasım ayında, İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Th. Bossert'in Kayseri gezisine katılan Yalgın'ın, Mart 1946'da maaşı 60 liraya çıksa da, sıkıntıları aşırı bir şekilde devam eder. Parçalanmış bir aile, ekonomik sıkıntılar, Çankırıkapı'nın tek odalı evinde yalnız geçen geceler ve alkol bir yana; mesken tazminatı adı altında maaşından yapılan kesinti, durumu daha da kötüleştirir. Neyse ki, Yalgın'ın itirazı ve Bütçe ve Mali Kontrol Umum Müdürlüğü'nün uygun görüşü ile, bu kesinti kısa sürede kaldırılır.

Yoğun Yurt Gezileri ve Etnoloji Araştırmaları

Haziran 1946'da asistan Kerim Kayhan ile birlikte Bolu'nun Göynük ilçesinde etnografik araştırmalar yapan Yalgın, yıl sonunda ağır bir şekilde hastalanarak odasına kapanır. Hastalığın ardından, 1938'den beri izin kullanmadığını belirterek bir ay süreyle izin kullanan Yalgın, izinden dönmeden hemen önce, Bursa Defterdarlığı'ndan bir yazı gelir. Gelen yazıda, 1943 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi'nde tahmin memurluğu sırasında kendisine fazla ödeme yapıldığı, bu nedenle belirtilen fazla ödemenin ilk

maaşından kesilmesi istenir. Ocak 1947'de yapılan 17 liralık bu kesinti, Haziran 1945'den bu yana Çankırıkapı'daki odanın aylık 6 liralık kirasını bile yatıramayan Yalgın'ı daha da zor duruma sokar.

Uzun süre sessiz kalan Yalgın, yaşadığı bütün olumsuzluklara ve zorluklara karşın, 1947 yılının Mayıs ayında Afyon[25], Temmuz-Ağustos aylarında Bitlis ve Van, Aralık ayında Kırşehir, 1948 yılının Mart-Nisan aylarında Hatay, Seyhan, Adana, Gaziantep ve Urfa, Mayıs ayında Diyarbakır ve Elazığ, Eylül ayında Bilecik, Kütahya, Eskişehir ve Sakarya bölgelerinde etnografik ve mimari araştırmalarda bulunur. Bu sıralarda maaşı 70 liraya yükselse de, alacaklı tahsilleri devam eder. Ancak, Yalgın artık bu durumu biraz kanıksamış olarak, Anadolu etnolojisi malzemesini toplama gayretini devam ettirerek, 1949 yılında Kastamonu civarında çalışmalar yapar.

Yalgın, Kastamonu'ya gitmeden önce, gözlerinde oluşan yoğun sorunlar nedeniyle Ankara Numune Hastahanesi'nde muayene olur. Bu rahatsızlık ileride gözlerinde oluşacak büyük ölçüdeki rahatsızlıkların da başlangıcıdır. Ancak bu başlangıç, Yalgın'ın "Ankara macerası"nın ve etnolog unvanının da sonu olur. Kastamonu gezisinin hemen ardından 12 Mayıs 1949'da verdiği "*Münhal olduğunu haber aldığım Bursa Müzesi Müdürlüğü'ne naklen tayinimi rica eder saygılarımı sunarım*" şeklindeki kısa ve net dilekçe ile, Ankara ve resmi unvanlı etnologluk dönemi biter. Yalgın artık 61 yaşına gelmiş ve yorulmuştur. Geride beş yıldır Bursa'da bıraktığı eşi ve kızları ile oturup çalışmasını yapması gereken çok sayıda doküman vardır.

Yalgın'ın, Neşet Köseoğlu'nun Sinop Müze Müdürlüğü'ne atanması ile boşalan, Bursa Müze Müdürlüğü'ne atanma isteği, hemen kabul edilir ve 13 Mayıs 1949'da ataması yapılır. Yalgın, 30 Mayıs'ta Ankara ile ilişiğini keser.

Yalgın İkinci ve Son Defa Bursa'da

Genel müdürlükteki arkadaşları, genel müdürü Hamit Zübeyr Koşay ve oda arkadaşı Mahmut Akok'la vedalaşan Yalgın; 1 Haziran 1949'da dört yıldır kaldığı Çankırıkapı'daki mütevazi odasını boşaltır ve geldiği günkü kadar mutlu olmasa da, eşine ve kızlarına kavuşma arzusu ile Bursa'ya doğru yola çıkar. Ertesi gün Bursa'da yeni görevine başlar ancak, şanssızlıklar yakasını bırakmaz. Önce bordrosu Bursa Defterdarlığı'na gitmediği için iki ay maaşını alamaz, ardından Ankara'da bulunduğu süre içinde genel müdürlüğün kefaleti ile, borçlarını ödemek için Ziraat Bankası'ndan aldığı borcunu ödeyemediği için, Hamit Zübeyr Koşay tarafından nazik bir şekilde uyarılır.

Bursa Müzesi'nde son yılını geçiren Yalgın, Adana Müzesi'nde yaptığı uygulamanın bir diğer örneği olarak, "Uludağ'da Türkmen kızı" isimli sergilemeyi yapar. Yine bu son bir yıl içinde bir çok dergide, ağırlıklı olarak Bursa ve Uludağ yöresi ile ilgili

25 Süleyman Gönçer ile birlikte.

etnografik derlemelerini yayınlar. 1950 yılında çalışmalarını yoğunlaştırır ve aldığı bir aylık bir izin sonrası, *Toroslarda Karatepeli Bölgesi Yurt ve Etnografya* isimli son kitabını yayınlar. Bu iki kitap dışında, 1949-1950 yılları arasında diğer kimi dergilerle birlikte, özellikle *Türk Folklor Araştırmaları*'nda çok sayıda derleme yayınlar. Bu son çalışmalarının ardından emekliliğini isteyen "5952" sicil no'lu Ali Rıza Yalgın, 1 Mayıs 1950'de 39 yıl 7 aylık hizmetinin ardından, 62 yaşında emekliye ayrılır.

Emeklilik Sonrasi Yeni Yaşam ve
Bir Cumhuriyet Aydınının Bilinmeyen Yalnızlığı

Emekliliğin ardından İstanbul'a yerleşen Yalgın, aldığı emekli ikramiyesiyle Vezneciler'de bir lokanta açar. İşleri umduğu gibi iyi gitmeyen ve bu arada eşini kaybettikten sonra, kızlarını da evlendiren ve çok sevdiği oğlu da subay olarak görev yapan Yalgın, yalnızlığın verdiği etki ile Rumeli göçmenlerinin yoğun olarak yaşadığı Tuzla'da, Selanik Oteli'nin bir odasına yerleşir. Tuzlalılar'ın "Rıza Baba"sı, burada "Türk Kültür Derneği"ni kurarak, Belediye Gazinosu'nun hemen önünde, Tuzla İskelesi'nin ilk oluşumunu başlatır. 1954 yılında geçirdiği bir kazadan sonra 4 ay hastahanede yatar. Bu arada gözlerindeki sorun iyice artmıştır. Artık eskisi kadar rahat gezememekte, çalışamamakta ve asıl önemlisi yazamamaktadır. Kimi dostlarının yardımı ile tamamladığı birkaç makale dışında, yayınlamayı planladığı kimi eserleri ve derlemelerinin geleceği konusunda kuşkular duymaya başlar. Çünkü bütün bu çalışmalar yılların birikimi ve ürünü olduğu gibi, yalnız günlerinin dostları ve çocuklarıdır. Bu nedenledir ki, dostu ve arkadaşı İhsan Hınçer'e *"(...) şayet ben ölürsem, bunları burada bir ocağa atar yakarlar, çocuklarım da kendilerini mesleklerine vermiş durumdadırlar. Onun için Tuzla'da daimi öğretmen Edip Erol'dan benim için haber almayı ihmal etme. Ben ölürsem sen bunları yayınlamak suretile benim adımı olsun yaşatabilirsin (...)"*[26] şeklinde vasiyet ederse de, bu yazılar yayınlanmaz. Yalgın'ın bu kuşkuları, aslında geçmişe yönelik bir serzenіştir. Çünkü, artık güvenebileceği birkaç dosttan başkası yoktur. Çocuklarının yokluğu, eşinin ölümü, eserlerinin çalınması, gözlerinin zayıflaması, içkiye olan aşırı düşkünlüğü. Bütün bunlar Yalgın'ı oldukça yıpratırken, "Demokrat Parti" iktidarı da bir o kadar yıpratır. Çünkü, Yalgın koyu bir "Halk Partili"dir. Kuvayı Milliye'den gelen gelenekçi yapısı ile Cumhuriyet'i kuran Halk Partisi'ne olan bağlılığı, o kadar net ve yalındır ki, bu bağlılık ve yalınlık "27 Mayıs 1960 Devrimi" sonrasında *"artık ölsem de gam yemem"*[27] diyecek kadar süreklidir. Yayınladığı hemen hemen tüm kitaplarında (farklı yayınevlerinde basılmış olsalar da) daire içinde bir kurt başı yani "bozkurt"u görmeye

26 İhsan Hınçer a.g.m., s. 2419, 2420.
27 İhsan Hınçer, a.g.m., s. 2420.

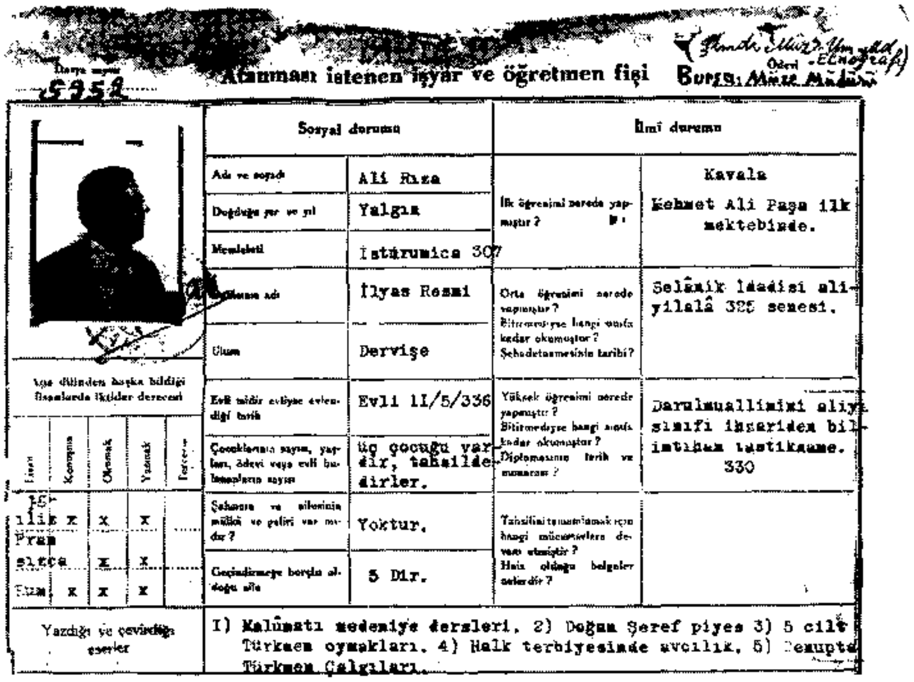

Dosya sayısı 5958

...tanması istenen işyar ve öğretmen fişi — Bursa Müze Müdürü

Sosyal durumu		İlmî durumu	
Adı ve soyadı	Ali Rıza	İlk öğrenimi nerede yapmıştır?	Kavala Mehmet Ali Paşa ilk mektebinde.
Doğduğu yer ve yıl	Yalgın		
Memleketi	İstürumica 307		
Babasının adı	İlyas Resmi	Orta öğrenimi nerede yapmıştır? Bitirmediyse hangi sınıfa kadar okumuştur? Şehadetnamesinin tarihi?	Selânik İdadisi aliyilalâ 325 senesi.
Anası	Dervişe		
Evli midir evliyse evlendiği tarih	Evli 11/5/336	Yüksek öğrenimi nerede yapmıştır? Bitirmediyse hangi sınıfa kadar okumuştur? Diplomasının tarih ve numarası?	Darulmuallimini aliye sınıfı ihzariden bil-imtihan tastiknâme. 330
Çocuklarının sayısı, yaşları, ödevi veya evli bulunanların sayısı	üç çocuğu vardır, tahsildedirler.		
Şahsının ve ailesinin mülkü ve geliri var mıdır?	Yoktur.	Tahsilini tamamlamak için hangi müesseselere devam etmiştir? Haiz olduğu belgeler nelerdir?	
Geçindirmeye borçlu olduğu aile	5 Dir.		

Ana dilinden başka bildiği lisanlarda iktidar derecesi

Lisan	Konuşma	Okumak	Yazmak	Tercüme
İngilizce	x	x	x	.....
Fransızca		x	x	.....
Rumca	x	x	x	

Yazdığı ve çevirdiği eserler: 1) Malûmatı medeniye dersleri. 2) Doğan Şeref piyes 3) 5 cilt Türkmen oymakları. 4) Halk terbiyesinde avcılık. 5) Cenupta Türkmen Çalgıları.

Ali Rıza Yalgın'ın Personel Bilgi Fişi

alıştığımız Yalgın'ın milliyetçiliği ise, Halk Partisi programında ki "altı ok"tan birini oluşturan "milliyetçilik" kavramından başka bir şey değildir.

Sonunda genç yaşlarında başladığı "içkili sohbet alemlerinin müdavimi", 1307 Usturumca doğumlu İlyas Resmi Bey oğlu Dervişe Hanım'dan olma Ali Rıza Yalgın, nam-ı diğer "Rıza Baba", 1 Kasım 1960'da Eskişehir'de, o çok sevdiği ama hiçbir zaman doyamadığı ve uğruna piyes yazdığı oğlu Doğan'ın yanında, 72 yaşında mutsuz bir şekilde ölür ve Eskişehir'de defnedilir. Yalgın'ın ardından Tuzla'da yapılan bir anma toplantısında, yanında hep Halk Partili dostları vardır. Bunlar Molla Ali Kılıç, Hasan Sever, Fahreddin Tuncer, Kazım Temizer, Selami Tezcan, İbrahim Kuş, İhsan Hınçer, Edip Erol ve Mustafa Yener'dir. Çünkü Ali Rıza Yalgın bu bir avuç son dostunun "Rıza Baba"sıdır.

Ne ilginçtir ki, 1922'den 1960'a kadar aralıksız olarak Anadolu folkloru için çalışan Ali Rıza Yalgın, "Türk Folkloru" tarihçesi hazırlayanlarca[28] hiç değerlendirilmemiş, kimi ansiklopedilerde ise üç beş satırlık yazılarla geçiştirilmiştir. Bugün birçok

28 Bu çalışmalara örnek olarak bkz. Hilmi Ziya Ülken "Türk Folklor Araştırmaları", *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara, 1974, s. 35-39.

üniversitemizde, çeşitli folklorcuların yaşamı, kişiliği ve eserlerine yönelik tez çalışmaları yapılırken, çeşitli dergi ve sempozyumlarda biyografileri verilirken, Ali Rıza Yalgın'a ilişkin hiçbir çalışma yapılmamıştır. Bu ayıbı silmek için, Ali Rıza Yalgın gibi örnek bir folklorcunun hak ettiği konumda değerlendirilip, kayıp ve çalıntı çalışmalarının gün ışığına çıkarılması gerekmektedir. Yaşadığı süre içinde durmaksızın üreten, gezen, belgeleyen ve yazan Yalgın'ın arşivi, kendisinin de korktuğu gibi kaybolur. Özellikle Ankara'daki görev yıllarında yaptığı çalışmalar ve çeşitli illere ait etnografik malzemeler, yayınlanmadan yok olur. *Cenupta Türkmen Oymakları* adlı çalışması dışında, diğer çalışmaları da kütüphane raflarında tozlanır. O artık Türk eğitim tarihinin ve Türk folklorunun olduğu kadar, çağdaş Türk müzeciliğinin de unutulan ve yalnızlaşan bir ismi olarak, tarihteki yerini alır.

Özet:
Bu çalışma öğretmen, müzeci, 'etnograf', 'etnografist', etnolog, yazar, lokantacı, içkili sohbetlerin 'Rıza Baba'sı, Ali Rıza Yalgın'ın (1888-1960) hayatını ele almaktadır. Araştırmaları ve yayınları bilinen ancak hayatı sırlarla örtülü olan Yalgın hakkında, daha önce ilk biyografik yayınları yapan Danık (*Folklor / Edebiyat*, sayı: 20, 1999 ve *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, sayı: 2, 2001), bu kez hayat hikayesinin tamamını, bütün ayrıntılarıyla ve yeni bilgiler ışığında ele alıyor.

Anahtar sözcükler: Ali Rıza Yalgın, etnoloji, Adana Müzesi, Bursa Müzesi, Ankara, Rıza Baba, Hamit Zübeyr Koşay.

Abstract:
Teacher, museum expert, ethnographer, Ali Rıza Yalgın (1888-1960) was also a popular participant at social gatherings. Though his writings and publishings are well known, his life for a long time remained a secret. This article sheds more light on the topic and completes Yalgın's life story .

Keywords: Ali Rıza Yalgın, ethnology, Adana Museum, Bursa Museum, Ankara, Rıza Baba, Hamit Zübeyr Koşay.

Subay, Şoför, Fırıncı, İşçi, Yargıç, Gazeteci ve Avukat: Doğan Tanyer

Turan TANYER

*Onunla hergün gidip geldiğimiz adliye koridorlarında tanıştık. '**Son Posta**' gazetesinin zabıta ve adliye muhabirliğini yapıyordu. Gayet sakin mizacının ve olgun tavırlarının arkasında üzücü bir hayat hikayesi olduğunu tahmin etmek mümkün değildi. Zaman geçtikçe arkadaşlığımız arttı. Doğan Tanyer'in gazetecilik sahasında hakikaten fazlası ile çalıştığı, yılmadığı görülüyordu. Saat 7.30'da ona karakolda rasladığım gibi, gece karanlığında suçüstü mahkemesinde de Doğan'ı bulabilirdik. Onun arkadaşlarını hiç bir zaman kırmadığını da söyleyebilirim.*

Doğan Tanyer birgün, yine adliye koridorlarında bana hayat hikayesini ve uğradığı haksızlığı anlatmıştı. Yalnız, geçen yıl onun ordudan tardına sebep olan kanun B.M. Meclisi tarafından kaldırıldığı zaman beraberce sevinmiştik.

Evvelki akşam matbaada çalışırken Ankara muhabirimizden gazetemize; adalet komisyonunun Doğan Tanyer'in affedildiğine dair kararı haber olarak geldi. Ve artık ben de onun hayat hikayesini kendi ağzından sizlere duyuruyorum:.."

Vatan gazetesinin "Adliye ve Polis Muhabiri" Yılmaz Çetiner'in haber-röportajı, gazetenin 19 Aralık 1952 tarihli nüshasında yayımlanmış. Üç sütun üzerinden. Şöyle bir başlığı var: *"Mesleğine ve sevgilisine aşık bir teğmenin hayat hikayesi"*. Başlığın üzerine de bir fotoğraf konulmuş. Eşiyle evlendikleri yıl çektirdikleri bir fotoğraf.

Binbaşı Ahmet Tevfik Bey

Ahmet Tevfik Bey 1884 yılında Kayseri'de doğmuş, Harp Okulu'nu bitirmişti. Orduya subay olarak katıldıktan sonra çeşitli yerlerde görev yaptı. Bayburtlu Hatice Kadriye

Bir yaşındayken, Giresun, 1922

Hanım ile 1912'de evlendi. İlk çocukları Turan 1914'de doğdu. Baba Ahmet Tevfik Bey Kırşehir'de Jandarma Komutanı iken 11 yaşında vefat etti. İkinci çocuğu Mustafa Doğan ise 1921'de Giresun'da doğdu.

Türk siyasi hayatının renkli simalarından Osman Bölükbaşı, 1970'li yıllarda, bu satırların yazarına, konu açıldığında, Binbaşı Ahmet Tevfik Bey'i, amcamı, en ufak ayrıntısına kadar anarak, kendisiyle ilkokulda aynı sırada oturduklarını, öldüğünde çok ağladığını anlatmış, daha bilmediğim pek çok ayrıntı bilgi vermişti. Bölükbaşı'nın hafızasındaki bu kudret karşısında, içimden, "Pes" demiştim!

Ahmet Tevfik Bey, 1926'da sonlarında Bitlis'e Jandarma Komutanı olarak atandı. O yıllar Bitlis ve civarı iller çok karışıktı. Oğlu Doğan Tanyer, Kırşehir'de başladığı ilkokulu Bitlis'de bitirdi. "Bitlis İkinci İlkmektebi" nden verilen 10 Birincikanun 1930 tarihli "Şehadetnamesi" nde, doğduğu yıl "333" olarak gösterilmiş ise de, gerçek yıl "337" idi. Okuma yazmayı küçük yaşta çözmüş, yaşı küçük olduğundan, dört yaş büyük gösterilip, ilkokula girmesi sağlanmıştı. Bu şekilde, ilkokulu bitirdiğinde dokuz yaşındaydı.

1930 yılında İstanbul'a dönüldü. Ahmet Tevfik Bey emekliliğini istemişti. Cephelerde geçirdiği yılların yorgunluğu, aldığı yaralar, onu sinirli bir insan yapmıştı. Fatih civarında bir eve yerleştiler. Ahmet Tevfik Bey bakkal dükkanı açtı.

Oğlu Doğan, yaşı küçük olduğundan, bir yıl ortaokula verilmedi. 1931'de Maltepe Askeri Lisesi'ne yazıldı. Orta kısım öğrencisiydi.

Askeri Lise'de

Aslında babası oğlunun askeri okulda okumasını istemiyordu. Kendi subaylığı öylesine yıpratıcı, çetin geçmişti ki, bu yüzden oğlunun askeri okulda okumasına, subay olmasına karşıydı. Fakat babadan habersiz, annesi elinden tutmuş, birlikte okula gitmişlerdi. Yaşının küçük olduğu, babanın izninin gerekliliği, bunlar söylendi. Okul Komutanı,

babasının sınıf arkadaşı çıkmıştı. Anneyi ve Doğan'ı dinledi. *"Peki, Doğan'ın kaydını yaptıralım. Ben Tevfik'le de görüşür, onu ikna ederim"* dedi. Çocuğun hevesini, arzusunu kırmak, yok etmek istememişti.

Nitekim babayla konuştu. *"Çocuk asker olmayı çok istiyor"* dedi. Tevfik Bey istemeye istemeye razı oldu.

Doğan sınıfının yaş ve fizik olarak en küçüğüydü.

Derslerine düzgün çalışıyor, öğretmenlerini seviyordu. Arkadaşlarıyla arası iyiydi. Bir zamanlar Kazım Karabekir'in koruduğu, yetim çocuklardan çok öğrenci vardı okulda.

Yıllar böyle geçti.

Edebiyat dersine Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır geliyordu. Doğan, ön sırada otururdu. Hocası Ali Ekrem Bey'in ahşap iskemlesinin minderi, ufak şişesi, küçük kadehi onda dururdu. Ali Ekrem Bey sınıfa girmeden minderini iskemleye koyar, hocasını beklerdi. Bolayır gelip oturunca da, küçük şişeyi ve kadehini hocasına verirdi. Şair, ders anlatırken susadığından olacak, şişedeki mayiden boğazını ıslatırdı.

Doğan sınavlarda, ödevlerde hocasından not olarak hep "sekiz" alıyordu. Bir gün bunun nedenini soracak oldu. *"Ben bütün soruları doğru cevaplandırıyorum, hep sekiz veriyorsunuz, neden?"* diye. Bolayır, öğrencisine, *"Babam kadar edebiyat bilen on alır, benim kadar bilen dokuz. Benden sonraki sekiz alır."* demişti. Veya buna benzer bir cevap. "Sekiz" in sırrı bu cevapla çözülmüştü!

Sonunda Maltepe Askeri Lisesi bitti.

Bu arada babası da tekrar orduya dönmüştü. Fatih'te açtığı bakkal dükkanını yürütememiş, iflas etmişti. Harbiye'den sınıf arkadaşı Başvekil

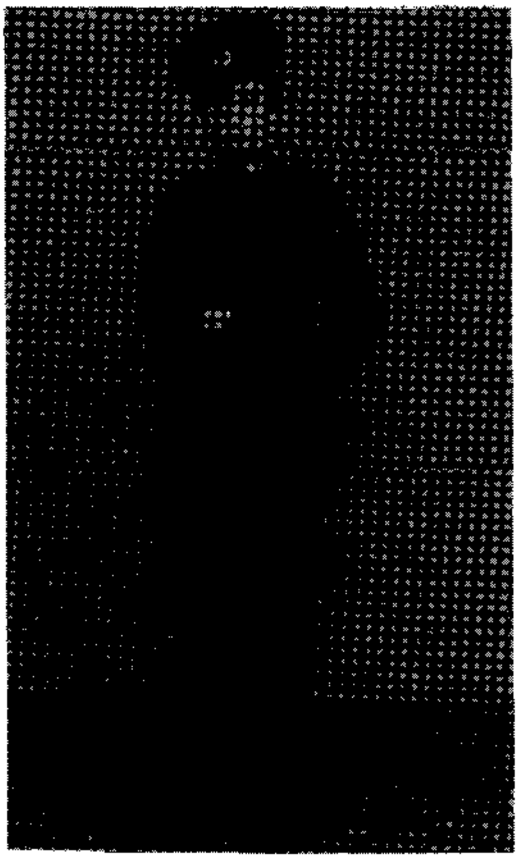

1934'de, Maltepe Askeri Lisesi'nde.

İsmet Paşa'ya mektup yazmış, geçim darlığına düştüğünü anlatmış, tekrar görev verilmesini istemişti. Çok geçmedi; ataması yapıldı. Bursa Askerlik Şubesi Başkanlığı'na getirilmişti.

Bir de acı "olay". Anne Hatice Kadriye Tanyer, 25 Ocak 1937 günü vefat etti.

Harbiyeli

1936 yılında Harbiye İstanbul'dan Ankara'daki yeni binasına taşınmıştı.

Doğan Tanyer'in "Hizmet Cetveli"nde, Harp Okulu'na duhulü, 1 Mayıs 1937 olarak gözüküyor.

Harbiye'de en çok tarih dersini seviyordu. Derse Enver Behnan Şapolyo geliyordu.

Okul dışında tek eğlence, izinli çıkıldığında gidilen Kulüp ve Yeni sinemalarında izlenen filmlerdi. Özellikle de westernler.

Bir gün bu filmlerin etkisiyle Hollywood'a gidip, kovboy artisti olmaya karar verdi. Bu düşüncesini arkadaşı Nuri'ye açtı. O da kabul etti. Tabii bunun için, Harbiye'den ayrılmak, doğrusu atılmak gerekiyordu. Atılmayı kolaylaştırmak için "deli" numarası yapmaya karar verdiler. Bir sabah bütün okul "içtima" ya çıktığında, iki arkadaş bahçede yoktular. Onlar da okulun damına çıkmışlardı. Damda dolaşıyor, amuda kalkıyor, garip hareketler yapıyorlardı. Bahçedeki öğrenciler, el çırparak, "Deli.. Deli.." diye tezahürata başlamışlardı. İki çocuk öğretmenleri tarafından, yalvar yakar, zor bela damdan indirildiler. Okul yönetimi, öğretmenler, herkes çok üzgündü. Subaylar, *"Çocuklar eğitimin zorluğuna dayanamadılar, çok yoruldular.."* diye konuşuyorlardı aralarında. Okulun revirine kaldırıldılar. Kol kanat gerilmişti iki çocuğa. Tekrar asker ocağına kazandırılmaları için tedaviye başlandı. Özellikle okulun tabip binbaşısı, kendi çocuklarıymış gibi onlarla ilgileniyordu. Revire gittiğinde, onlara *"Yavrularım.."* diye söze başlıyor, ama arkasını getiremiyordu. Çünkü, ikisi de, deli olmaya karar vermişlerdi bir defa. Tabip komutanlarının konuşmasına fırsat vermiyor ve kendisinden hiçbir lafı esirgemiyorlardı.

Fakat bu "delilik" işi uzamış, günler geçiyordu. İki arkadaş okulun "tedavi inadı" karşısında paniğe kapılmaya başladılar. Bir gün aralarında, *"Bu işi çakarlarsa, ne yaparız"* diye konuşurken, kapının arkasından onları dinleyen binbaşı durumu anladı. Hışımla içeri girdi, "Ulan keratalar, beni bile kandırdınız, günlerdir yedi sülalemin canına okudunuz, yaktım sizi.." diyerek, başlarında bitti.

Delilik numarasını sökmemişti. Ama onları okuldan atmadılar. Karşılarında iki çocuk vardı. Çocukluklarına verdiler. Onlar savaş görmüş, kalpleri zengin, affedici insandılar.

Bu olaydan geride kalan lakabı oldu: "Deli Doğan". Sınıf, okul arkadaşları yıllar geçip, eksile eksile bir araya geldiklerinde dahi, lakaplarıyla birbirlerine hitap ederlerdi: Deli Doğan, Moruk Sedat (Celasun), Uslu Orhan (Süerdem).. gibi. O da, hem "Deli"

liği, hem de ünlü "Yamyam" dansı ile hatırlanacaktı. "Yamyam" dansı ise şuydu: Öğrenciler bahçede toplanırlar, ateş yakarlardı. Doğan da, soyunur, iri ağaç yapraklarından dikilmiş bir eteklik giyer, ateşin çevresinde hoplar zıplar, öğrenciler de "Tam Tam" diye ses verirlerdi. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra bile, 1939 Harbiyelileri sınıf toplantılarında Doğan'dan bu dansı isterler, o günler tekrarlanırdı.

31 Mayıs1939 tarihinde "Piyade" sınıfına ayrılarak orduya asteğmen rütbesiyle katıldı. Orhan Kabibay, Sedat Celasun, Dündar Seyhan (Gölgedeki Adam), Sezai Okan, Celil Gürkan hep bu devrenin mezunları.

Dönüm Noktası

18 yaşındaki asteğmen, sınıf arkadaşları gibi pek fiyakalıydı. Alman subaylarınki gibi siperlikli şapkası, astarı bordo renginde uzun pelerini, belinde kılıncı, ayağında parlak çizmeleri ile yanındaki arkadaşları, İstiklal Caddesi'nde dolaşırlardı. Caddenin ve yan sokakların lokalleri kapılarını bu gençlere açarlardı. Yenilir, içilir, 30 liralık asteğmen maaşı iki günde bitiverirdi.

Bu güzel günler kısa sürdü. 7 Aralık 1939'da teğmenliğe nasbı yapıldı. Görev yeri Trakya'daydı. Bulgaristan sınırına yakın bir Piyade Alayı'nda Bölük Komutanı idi artık.

Bu arada acı bir haber aldı. Babası, 1940 yılının 15 Şubat günü vefat etmişti. Ahmet Tevfik Bey siroz hastalığına yakalanmıştı. Hastanede öldü.

Sınıra Çanakkale Boğazı taraflarındaki yaşlı topları götürmüşlerdi. Bu kocaman topların her birine öküzler koşulmuş, olmayan yollardan, çamura bata çıka yol almışlar, ama görevlerini de tamamlamışlardı. Sınırın ötesinde, yüz metre uzaklıkta, Alman askerinin miğferlerini görüyorlardı. Acaba gelecekler miydi?

Sınırı beklerken, hayatının akışını değiştirecek "olay" anı da gelip çatmıştı. Yılmaz Çetiner'e şöyle anlatmış:

> *"Almanlar Bulgaristan topraklarından hudutlarımıza kadar inmişlerdi. Biz bu yüzden ancak ayda bir defa izine çıkıyorduk. İstanbula gelişlerimizde kısa ihtiyaçlarını giderebiliyor, ne eğlenmeye ne de ailemizle oturmaya vakit bulabiliyorduk. Bu izinli gelişlerin birinde bir öğle üzeri yanan Zeynep Hanım konağında bulunan, Fen Fakültesi'nden öğrenciler yemeğe çıkarlarken bir güzel kız gördüm. Mahrumiyetin bende unutturduğu sevmek hissi o anda canlanıverdi. Biraz da kendime olan itimatla bu güzel kıza sahip olmaya karar verdim. O gece tanıdığım bir aile vasıtası ile Muzaffer'i annesinden istettim. Reddettiler. 'Subaya kız vermeyiz, bizim kızımız kimyager olacak, mahrumiyete katlanamaz' dediler."*

Anne Hopalı Lütfiye Hanım ve eşi Jandarma Binbaşısı Yaşar Bey, üniversitede okuyan kızlarına kıyamamışlardı. Aslında Binbaşı Yaşar Yasakul, kızına keman dersleri aldırtan, ona çok düşkün, sessiz, sakin bir insandı. Kızına sormuş, ondan "Ben üniversiteyi bitireceğim, evlenmek istemiyorum" cevabını almıştı. Bunun yanısıra

kendisinin de bir gerekçesi vardı. Doğan Tanyer'in babası Binbaşı Tevfik, Yaşar binbaşının bölük komutanlığını yapmıştı bir tarihte. "Ben o aksi adamın oğluna, kızımı vermem" diyordu.

"Red" cevabı teğmeni kamçılayacaktı:

"Bu beni büsbütün alevlendirdi. Öbür akşam kıtama iltihak ettiğim zaman kafamda müthiş bir karar vardı. Hemen bunu tatbike koyuldum ve 7 ay her gece Muzaffere bir mektup gönderdim. 223 mektuptan hiç birine cevap istemiyordum. Zira adres de vermiyordum. 7 ay sonra mektubu keserek 1 ay onu mektupsuz bıraktım. Her gün mektup almaya alışmış olan Muzaffer'i; bu bir aylık ihmalin hastalandırdığını duydum. Nihayet İstanbul'a indim. O gün nişanlandık... Altı ay geçmeden evlenmeye karar vermiştik.

İşte, aksilikler de bu karardan sonra başladı. Çünkü:

"1940 senesindeki kanun bir teğmenin evlenmesine müsaade etmiyordu. (Not: Teğmen evlilikleri hep gizli kıyılırdı.) *Bizim için ise evlenmek artık bir mecburiyet haline gelmişti. Sivil nikah kıymak üzere evlenme memurluğuna müracaat ettiğimiz zaman kimin gönderdiğini hala tayin edemediğimiz bir mektup bize gösterildi. Bunda benim subay olduğum yazılı idi. Böylece arzumuz suya düşüyordu."*

Yıllar sonra bu ihbar mektubunu üvey annesi ile kız kardeşinin gönderdiğini öğrenecekti. Devam ediyoruz:

"Bir gün kıtada bulunduğum sırada askeri mahkeme tarafından celbedildim. Bana, bir kadınla nikahsız yaşadığım ve bu kadını bırakmam lazım geldiği söylendi. Halbuki karım, namuslu; dürüst ve iyi bir ailenin münevver bir kızı idi. Ve ben onun için 'bırakırım' demeyi bile ihanet sayardım. Çünkü onu seviyordum.. Mahkemem 3 sene sürdü. Nihayet karımla nikahsız yaşamakta ısrar ettiğim sebebiyle ordudan tardıma karar verildi."

Mahkeme heyeti, bu işi Doğan Tanyer'in lehine çözebilmek için çok uğraşmış, davayı uzattıkça uzatmıştı. Ama elden bir şey gelmiyordu.

"Aldığım tard kararının tasdiki 6 ay sonra geldi. Ben bu arada üsteğmen olmuş ve kanunun müsaadesi ile resmi nikahı yapmıştım.."

30 Ağustos 1944 tarihinde üsteğmen olmuştu.

Ama faydası yoktu. Yasa hükmü açıktı. 7 Haziran 1945 günü ordudaki son günü oldu. "İhraç" kararı uygulandı.

Ankara'da ve İzmir'de Geçen Zor Yıllar

Vatan gazetesinin muhabirine anlatmayı sürdürüyor:

"Ordudan ve pek bağlı olduğum bu mukaddes ocaktan ayrıldığım zaman, daha doğrusu tardedildiğim zaman hamisiz ve beş parasızdım. Fakat alnım açık, lekesiz ve vicdanım müsterihti.

Düşünüyordum: İngiliz Kralı tahtını, tacını sevdiği kadın için terketmişti. Ben ise, çocuğum ve sevdiğim kadının istikballerini, şereflerini kurtarmak için sadece bir insanın en medeni

hakkından istifade etmek istemiştim.

Sivil hayatta bir iş yapabileceğimi zannetmiyordum. Nitekim de ilk zamanlar öyle oldu. Sonra, bazı anlayışlarımız her türlü mesleği bize mübah gösteriyordu. Karım bir okulda öğretmenlik yapıyor, aldığı maaş üç nüfuslu aileye yetmiyordu. Ben cemiyet dışı edilmiştim. Resmi vazife almama imkan yoktu. 1947 senesinde karımın imkanlarını kendilerine hasredebilmek için yanlarından uzaklaşmayı düşündüm. Muvaffak olursam dönecektim. Ankara'ya binbir müşkülatla gittim. Öyle bir devirdi ki; çaldığım kapı yüzüme kapanıyordu. İlk işime bir inşaatta amelelikle başladım. İskelelerden üçüncü kata harç taşıyordum. Sonra bir ekmekçi fırınında hamurkarlık yaptım. Oradan Hamdi ağa adında bir otelcinin katibi oldum. Gündeliğim 75 kuruştu. Ayrıca Hamdi ağaya ait fırından; günde bir kilo ekmek alabiliyordum.

Ankara'da geçirdiğim 6 ay benim hayat üniversitem oldu. Tesellimi Neyzen Tevfik'in ' ***Azab-ı Mukaddes'*** *indeki meşhur '****Münacat'****, ve '****Geçer'*** *gibi şiirlerini okumakla buluyordum. Bir gün Hamdi ağa benim tahsilli olduğumu anlayınca kovdu. Yine işsiz kalmıştım."*

Ankara'da geçen aylar acılıydı. Posta Caddesi'ndeki ucuz meyhanelerde akşamları bir-iki bardak şarap ile acısını söndürmeye çalışırdı. O günlerde çekilmiş birkaç fotoğrafı var albümünde. Ankara'da başka bir iş bulamayınca şansını bir de İzmir'de denemeye karar verdi.

"Oradan İzmir'e geçtim. Büyük bir ticarethanede üzüm işletme amelesi oldum. 6 ay içinde işletmenin ustabaşısı ve nihayet müdürü haline geldim. Elime 500 lira kadar maaş geçmeye başladı. Ve ailemi İzmire aldım."

Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nde (TARİŞ), üzüm işletmesinde iş bulmuştu. 1947 yılının yaz aylarında yevmiyeli girdiği bu işte kısa zamanda yükseldi, ücretli statüsüne geçti. İşletmenin müdürlüğüne getirildi. Faal bir insandı. İş dışında Kızılay Derneği'nde, spor kulübünde (Tarişspor) görev yapıyordu. İşletmedeki görevi 1 Ekim 1948 tarihine kadar sürdü. Ailesini İstanbul'dan getirmesinin hemen ardından, *"Bir ay sonra sonra işletme kapandı, açıkta kaldık"* diye Çetiner'e anlatmış.

Çok geçmeden yine TARİŞ'de, bu defa Kuşat Fabrikası'na memur olarak girdi. Fabrika Kuşadası'ndaydı. Oraya gidildi. 1949 yılının son gününe kadar burada çalıştı. Ama şanssızlık yakadan düşmüyordu bir defa. Bu fabrika da kapandı.

"İstanbul'a bu sefer, karım da işsiz olduğu halde döndük."

İstanbul'da önce kayınvaldesinin Fatih'teki ahşap iki katlı eski evine sığındılar. Sonra Karagümrük'te bir ev tutuldu. Eşi, özel ders vererek, dikiş dikerek eve katkıda bulunurken, kendisi de taksi şoförlüğü yapıyordu. Karagümrüklü taksiciler yakın dostuydular.

1947, Ankara'da işsizlik günleri. (kasketli ve hayata endişeli bakan: Doğan Tanyer)

Babıali Günleri

Bir gün yolu Ankara Caddesi'ne düştü. Cağaloğlu'nda, Babıali'deydi artık. Çeşitli gazetelerde muhabir olarak çalıştı. *Vakit, En Son Dakika, Milliyet, Son Posta...*

Gazeteler çalışanlarına çok az ücret ödüyorlardı o yıllarda. Pek çok arkadaşının yaptığı gibi, birkaç gazetede birden çalışıyordu. Her yere koşardı. Adliye, Belediye, Valilik, Emniyet Müdürlüğü... Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay ("Küçük Vali") geçim sıkıntısı çeken, doğru dürüst ücret alamayan gazetecilere belediyede temizlik işçiliği, bahçıvanlık gibi, yevmiyeli işler verirdi.

Son Posta'nın patronu Selim Ragıp Emeç eli sıkı patronlardandı. Aynı zamanda Demokrat Parti'nin Bursa Mebusuydu. Doğan Tanyer'e pek güvenir, ona "ek" görevler verirdi. Gazetenin iade nüshalarının kantarda tartılması sırasında kantarcıya nezaret etmek görevi! Bu önemli görev anında, kantarın başında Doğan Tanyer durur, gazeteler tartılır, hesap tutulur, sonra da iade nüshalar kağıt hurdacılarına gönderilirdi. Bu iş ve benzeri işler dışında, İstihbarat Şefi "Şimendifer" Sami'in yönlendirmesiyle sağa sola giderdi. Sami Bey'e, "Şimendifer denmesinin nedeni, eski demiryolu çalışanı olmasıydı.

İstanbul Emniyet Müdürü Kemal Aygün, Son Posta muhabiri Doğan Tanyer'e izahat verirken. 3 Ocak 1953

Milliyet gazetesi sahibi Ali Naci Karacan'dan da öyle geçim sağlayacak düzeyde bir ücret alınmazdı. Ama onun fazla parası yoktu. Oğlu Ercüment'i bile bedava çalıştırırdı. Oğul Karacan, muhabir Doğan Tanyer'e uğrar, ufak tefek harçlık alır, durumu idare ederdi! Gazetenin başına Abdi İpekçi getirilmişti. 2 Mayıs 1950'de gazete yeni biçimiyle okuyucunun önüne çıktı. Bir yazar kitabında, *Milliyet*'in ilk kadrosunu sayarken, "Doğan Tanyeli" yi de (Soyadı hep yanlış yazılırdı) zikrediyor. (Emin Karaca, *Milliyet Olayı*, İstanbul, 1995, s.71)

Son Posta gazetesine daha sonra geçti. Şunu da belirtelim ki, gazetecilik yıllarında hep sigortasız çalıştı. Yıllar sonra Abdi İpekçi, 1 Nisan 1950 - 26 Şubat 1953 yılları arasındaki sigorta primlerini (Tanyer'in başka gazetelerdeki çalışmalarını da kapsayacak şekilde) yatırtarak bir vefa örneği gösterecekti.

26 Şubat 1953 günü Babiali'deki son günüydü.

Yeni Bir Hayata Başlangıç

1951'de, ordudan ihracına yol açan yasa maddesi Anayasa'ya aykırı bulunarak yürürlükten kaldırıldı. Sonra, Adalet Komisyonu bir karar aldı. Bu karara göre, tekrar orduya dönebilecekti. Yılmaz Çetiner şöyle yazıyor:

"Adalet komisyonunun bu adilane kararı karşısında Doğan hakikaten bir çocuk gibi seviniyor ve 'şu anda 8 yılın ıstırabı ne kadar hafifledi bilsen' diyordu. Sonra duygularını şöyle anlattı:

- Gazeteciliğe başlamazdan önce, Büyük Millet Meclisi'ne subaylık haklarımın iadesi için verdiğim dilekçeden çok ümidim vardı. Çünkü 14 Mayıs inkılabı, Büyük Millet Meclisi mensuplarını halka yaklaştırmıştı. Nitekim iktidarı almalarının akabinde, benim tard olmama sebep olan kanun maddesi Anayasanın ruhuna aykırı olduğu için kaldırılmıştı. İşte bu bende ilk ümit ışığı oldu. 8 senedir her türlü meşakkat ve ıstırap içinde geçen benim, karımın ve çocuklarımın hayatı adalet komisyonunun hakikaten adil kararı ile kurtulmuş oldu.

Bu hayırlı haberi eve bildirdiğim zamanki, karım ve çocuklarımın durumunu tarif etmeme imkan bulamıyorum.'

Zabıta ve adliye muhabiri arkadaşımız Doğan Tanyerin, adalet komisyonunun verdiği karara göre, bütün hukuki neticeleriyle beraber rütbesi iade olunmaktadır.

Mağdur olduğu ve çok sıkıntı çektiği senelerde, Neyzen'in *'Azab-ı Mukaddes'* adlı şiir kitabını okuyarak teselli bulan ve yarına ümitle ve hayat sevgisiyle bakan Doğan, *'O müthiş şiirleri unutamam amma ıstırabım şimdi bu adil kararla dindi'* diyor..."

Gazeteciliği bıraktı ve 26 Şubat 1953 günü orduya döndü. Görev yeri, Hadımköy'deydi. Tümen komutanının yaverliliğini yapıyordu.

Ailesi İstanbul'da kalmıştı. Eşi yine dikiş dikerek, dantel örerek, kimya, matematik dersi vererek ev bütçesine katkı da bulunuyordu.

Bir zaman sonra, önce bu tekdüze hayattan sıkılmaya başladı. Milli Müdafaa Vekaleti'nin, muvazzaf subayların ihtiyaç nedeniyle "Askeri Adli Hakim" olarak yetiştirilmesine dair bir talimat gereği sınav açacağını öğrendi. Sınav Ankara'da yapılacak, başarılı olacak on subay Hukuk Fakültesi'nde okuyacaklardı. Okumaya meraklı bir insandı. Bu sınava katılmaya karar verdi. Ankara'ya gitti. Yüzlerce subay sınava katılmak için toplanmıştı. Sınava girdi. Ve sonucunu beklemeye başladı.

Bir süre sonra Ankara'daki sınıf arkadaşlarından Hakkı, 31 Ekim 1955 tarihinde, Eski Ali Paşa Caddesi, No: 88, Edirnekapı, İstanbul adresindeki evine şu telgrafı gönderdi:

"İmtihanı kazandın. Yedi Kasım'da Vekalette bulunacaksın. Kolorduya da tel çekildi."

Ankara'da

Ankara'ya önce tek başına geldi. Hukuk Fakültesi'ne kaydını yaptırdı. Bir daire tuttu. Selanik Caddesi'nden Kocatepe'ye doğru çıktığınızda karşınıza aldığınız Kızılırmak Caddesi'ndeki İrengün apartmanında. Arkasında Kocatepe koruluğu ve su deposu,

Anadolu Ajansı

kiyenin bir ihtilâf halinde ilk darbe ile karşılaşma ihtimalinin göz önüne alınması lüzumu üzerinde ısrarla durmuştur.

Balkanlarda bir cephe kuruluyor

Paris, 18 (T.H.A.) — Kuzey Atlantik paktı teşkilâtı ile yakınlığı malûm bulunan «News Service» adındaki Beynelmilel Ajansın Avrupa şubesi müdürü Kingsbury Smith'in verdiği bir haber gerek Pariste, gerekse Londra ve Amerikada büyük bir alâka uyandırmıştır. Bu habere göre, Atlantik Paktı konseyinin üzerinde durduğu en mühim meselelerden biri müttefiklerin Balkanlar için tasarladıkları yeni bir stratejidir.

Bu strateji, Ruslar tarafından Batı cephesine karşı bir taarruz vuku bulduğu takdirde, Hür Balkan, yani Türk - Yunan ve Yugoslav ordularının Balkanlarda derhal mukabil bir taarruza geçmelerini istihdaf etmektedir.

Filhakika [illegible]

(Devamı Sa: 7 Sü: 2 de)

Doğan Tanyer ile eşi Muzaffer Tanyer evlendikleri yıl...

Adâlet Komisyonunun ihya ettiği bir yuva

Mesleğine ve sevgilisine âşık bir teğmenin hayat hikâyesi

Doğan Tanyer, normal şekilde bir Türk kızıyle evlendiği halde eski kanun gereğince 1946 da ordudan tardedilmişti. Adâlet Komisyonu bu tard kararını kaldırarak Tanyerin bütün hukukunu tanıdı ve iade etti

YILMAZ ÇETİNER

Onunla, her gün gidip geldiğimiz adliye koridorlarında tanıştık. «Son Posta» gazetesinin zabıta ve adliye muhabirliği yapıyordu. Gayet sakin mizacının ve olgun tavırlarının arkasında üzücü bir hayat hikâyesi olduğunu tahmin etmek mümkün değildi. Zaman geçtikçe arkadaşlığımız arttı. Doğan Tanyerin ga ... kolda rasladığım gibi, gece karanlığında suçüstü mahkemesinde de Doğanı bulabilirdik. Onun arkadaşlarını hiç bir zaman kırmadığını da söyleyebilirim...

Doğan Tanyer bir gün, yine adliye koridorlarında bana hayat hikâyesini ve uğradığı haksızlığı anlatmıştı. Yalnız, geçen yıl onun ordudan tardına sebep olan kanun B. M. Meclisi tarafından kaldırıldığı zaman beraberce sevinmiştik.

Evvelki akşam matbaada çalışırken Ankara muhabirimizden gazetemize; adalet komisyonunun Doğan Tanyerin affedildiğine dair kararı haber olarak geldi.

Ve artık ben de onun hayat hikâyesini kendi ağzından sizlere duyuruyorum.

(Devamı Sa: 7 Sü: 3 de)

Yılmaz Çetiner'in 19 Aralık 1952 tarihli Vatan'daki haber röportajı.

hemen solunda Ayşe Abla İlkokulu vardı. Oğlu da burada okuyabilirdi. Bu binalar, küçük bir orman görüntüsü veren Kocatepe şimdi yok; çevre düzenlemesi sırasında yok oldu. Evi tutunca ailesini İstanbul'dan getirtti.

O şimdi 34 yaşında, Hukuk Fakültesi'de birinci sınıf öğrencisi bir subaydı. Fiilen bir görevi yoktu, izinliydi. Sadece derslerine çalışacaktı. Bir bakıma bağımsızdı. Yalnız bir sorun vardı. Ev kirası, çocuğun okul masrafı derken, subay maaşından pek bir şey kalmıyordu elinde. Bu sorunu da Ercüment Karacan ile Abdi İpekçi çözeceklerdi. Eski dostlar, *"Madem Ankara'ya gidiyorsun, izinlisin, gazetenin daimi bir bürosu olsun, sen de temsilci ol*" demişlerdi. "Gizli" tutulursa neden olmasın? Kabul etti. İyi de para alacaktı gazeteden.

Milliyet gazetesinin hikayesini kaleme alan bir araştırmacı, gazeteci Sadun Tanju'nun elinde bulunan bir dosyadaki "notlar" dan yararlanarak şöyle yazıyor:

"Milliyet'in (..) Ankara muhabirliğini Bilal Akba, daha sonra Levent Esmer (..) yapmaktaydılar. Milliyet'in ilk yurt bürosu 1956 Mayıs ayında Ankara'da kuruldu. Kızılay'da, Sakarya Caddesi'ndeki Paşakay Apartmanı'nın ilk katında açılan büroya Doğan Tanyer temsilci olarak atandı. Muhabir olarak Mücahit Beşer ve Atilla Bartınlıoğlu, bir ara da Orhan Türel çalıştılar. Bu ilk kuruluşta; temsilciliğin, kira ve işletme dahil tüm personel masrafı ayda 2.250 lira kadardı. Doğan Tanyer, bu günleri anlatırken, bu miktar aşıldığında Müessese Müdürü Nurettin Demirkol'un kızdığını söyler." (Emin Karaca, a.g.e., s.219.)

Milliyet bürosu, yazarın belirttiği gibi, Sakarya Caddesi'ndeydi. Altı numaralı apartmanda. Bu apartman yerinde duruyor. Şimdiki Soysal İş Hanı'nın arka girişinin yanındaki apartman. Hemen giriş katında, sağda, üç odalı küçük bir daireydi.

1957 milletvekili genel seçimlerinin arifesinde *Milliyet*'in Ankara temsilciliğini bıraktı. *Cumhuriyet* Gazetesi'nin Ankara temsilcisi Ecvet Güresin İstanbul'dan arkadaşıydı. Birlikte çalışmak istediğini söylemişti. *Cumhuriyet*'in Ankara Bürosu'na geçti. Büro, İzmir Caddesi'nde, Kocabeyoğlu Apartmanı'nın ikinci katında bir dairedeki büroda, Dündar Arcayürek, Sait Arif Terzioğlu da vardı.

Gazetecilik yıllarında yeni bir çevre edindi. Demokrat Parti'den, Cumhuriyet Halk Partisi'nden ve başka çevrelerden yeni tanışıklıklar, yeni ahbaplıklar.

Kızılırmak Caddesi'ndeki ev Selanik Caddesi ile Meşrutiyet Caddesi'ne bağlanırdı. Meşrutiyet Caddesi'nde bir kitabevine sık uğrardı. Selanik Caddesi'nden hemen sağa dönüldüğünde, Hemşin Fırını'nın (Ekmek buradan alınırdı) yanında Cahit Zamangil'in "Hür Kitabevi". 1950'de milletvekili seçimini kaybedince bu kitabevini açmıştı bu kibar insan. C.H.P.'nin eski bir bakanıydı. Oturup, siyasi konuları görüşürlerdi. Demokrat Parti'den sevdiği insanlar vardı, ama, iktidarın gidişi pek öyle iyi değildi. Bunları konuşurlardı. Karşıdaki Ankaralı "Ahi Berber" Ömer Usta'da traş olurdu. Biraz aşağıda "Bahar Pastanesi" vardı. Çakıl taşlı, havuzlu, çardaklı pastaneye ailesiyle

gider, hakiki limonata içilir, piramit pasta yenilirdi. Cadde, şimdiki gibi, yüksek binalara, otuz tane otobüs durağına boğulmuş bir yer değildi. 1940'lı yılların bahçeli küçük apartmanlarının bulunduğu bir "Mahalle" ydi. (Bir araştırmacı "Bahar Pastanesi" nin 1963'de kurulduğunu yazıyor: Dr. Selçuk Akşin Somel, "Bahar ve Filiz Pastaneleri", *Yerel Tarih,* Sayı 4, Temmuz 1998, s. 10-11. Oysa bu pastane 1956 yılında vardı.)

Fakültede dersleri, hocalarla arası iyiydi. Yaşı 40'a yaklaşmış bir subaya saygı duyuyorlardı. İdare Hukuku'nun sözlü sınavında, Profesör Süheyl Derbil'in sorusuna cevap veriyordu ki, hoca uyuklamaya başladı. Profesör'ün doçenti Mukbil Özyörük durumu farkedince, yaşıtı öğrencisiyle sohbete başladı. Bir süre geçti, hoca gözlerini açtı, *"Ne oldu?"* diye sordu. Özyörük, *"Tam cevap verdi hocam"* dedi. Hoca da, *"İyi öyle ise, on verelim"* diye notunu açıklayıverdi. Özyörük, 12 Mart 1971 Muhtırası'ndan sonra tutuklandığında, Sıkıyönetim Mahkemesi'nde kendisini Doğan Tanyer savunacaktı.

Sonunda fakülte bitti. Sıra stajdaydı. Bu yüzden "gizlice" sürdürdüğü gazeteciliği bıraktı. Staja başladı, bitirdi. Bakanlık onayı ile 28 Ocak 1960'da Askeri Adli Hakim sınıfına geçirildi. Görev yeri, Ankara Garnizon Hakimliği idi.

Birkaç ay sonra da, çat kapı, ihtilal geliverdi.

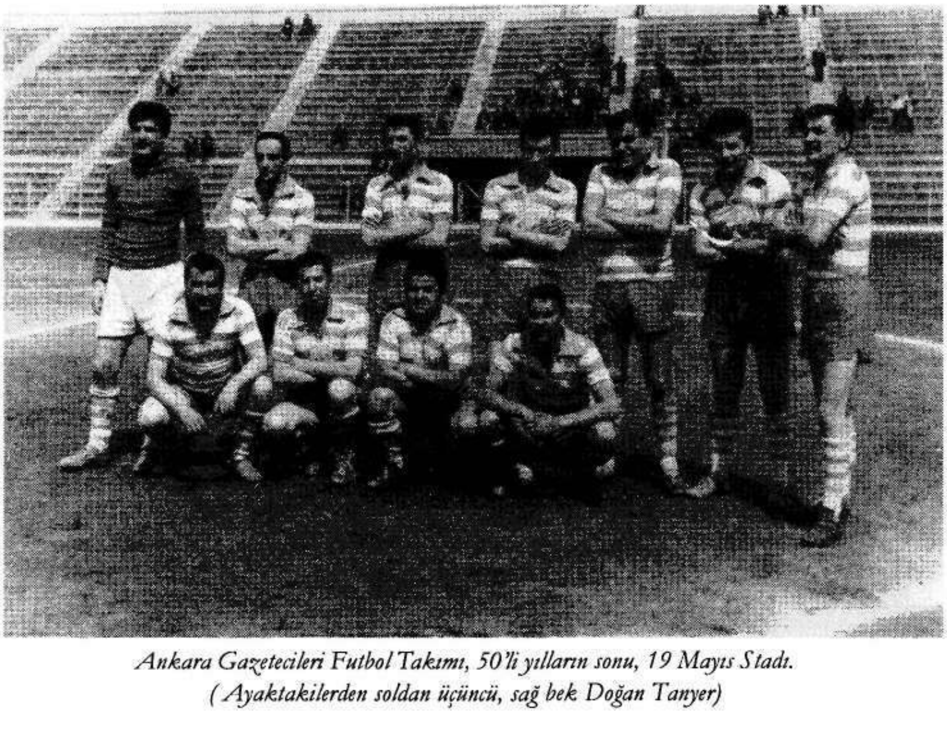

Ankara Gazetecileri Futbol Takımı, 50'li yılların sonu, 19 Mayıs Stadı.
(Ayaktakilerden soldan üçüncü, sağ bek Doğan Tanyer)

27 Mayıs 1960'dan Sonraki Günler

26 Mayıs 1960 akşamı eve gelmemişti. Sabaha doğru radyodan Türkeş'in sesi ve marşlar duyuldu. İhtilal olmuştu. İhtilalciler arasında (Milli Birlik Komitesi'nden) sınıf arkadaşları vardı. Ona, ihtilal yapacaklarını söylemişler, görev vermişlerdi. İhtilal başlayınca, yanına birkaç Harbiyeli alıp, cezaevine gitmiş, tutuklu, mahkum, ne kadar gazeteci, üniversiteli varsa serbest bıraktırmıştı.

27 Mayıs öğle saatlerinde bir jeep ile eve geldi. İki lokma yemek sırasında, yaptıklarını, İnönü'nün evine uğradığını, anlattı. Paşa, Tanyer'i tanır, severdi. Gazeteci Mustafa Ekmekçi sonradan şöyle yazacaktı:

"İhtilalin kurmaylarından -Şimdi Tabii Senatör- biri, o zaman askeri yargıç olan Doğan Tanyer'e şöyle demişti:

> - *Doğan sen İsmet Paşa'nın evine git. Şimdi herkes oraya koşuşmuştur. Orada güvenlik önlemleri alın.*

Doğan Tanyer, İsmet Paşa'nın evine gitti. Elini öptü. Paşa fazla yüz vermedi. İhtilalin bilgisi dışında oluşundan, hele bazı yakın çevresinin ihtilal olayına karışmış olmasından kırgın gibiydi. Sordu:

- *İçlerinde sen de mi varsın?*
- *Evet Paşam.*
- *Kaç yıldan beri?*
- *İki...*" (Mustafa Ekmekçi, "Ohhhhhh...", *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1978)

Paşa, kızıp, küsecekti kendisine.

C.H.P. Genel Merkezi'nde, Doğan Tanyer İsmet Paşa'nın arkasında, 1957.

İhtilalin ileri günlerinde, Milli Birlik Komitesi, iktidar mensuplarını yargılamaya karar verdi. Bir "Yüksek Adalet Divanı" kuruldu. Ayrıca, dosyaları hazırlayacak, sanıkları sorguya çekecek "Yüksek Soruşturma Kurulu" oluşturuldu. İhtilalci arkadaşları, Doğan Tanyer'i bu kurula üye yaptılar.

Kurulun esas çalışma yeri, Ulus'daki T.B.M.M. binası içerisindeydi. Yirmi kadar üyeydiler. Bir sürü belge toplandı, dosyalar oluşturuldu. Bu arada yazılı, sözlü ihbarlar, çoğalarak önlerine yığılıyordu. Adamı

bunaltan, bezdiren bir ortam oluştu Bir gün Komite üyesi ve Ankara Komutanı Cemal Madanoğlu Paşa, Tanyer'in odasına uğradı. Paşa ile arası iyiydi. Bir köşeye yığılmış çuvalları göstererek, *"Bunlarda ne var?"* diye sordu. Tanyer, *"Saçmasapan şeyler. Adam komşusuna kızmış, 'Koyu Demokrattır' diye ihbar etmiş. Buraya göndermişler. Bu çeşit şeyleri çuvallara koydum"* diye cevap verdi. Paşanın, *"Ne yapmayı düşünüyorsun?"* sorusuna da, *"Hepsini yakmayı"* şeklinde karşılık verdi. Madanoğlu kabadayıydı! *"Yak gitsin yahu"* dedi. Ertesi gün, o çuvallar bir kamyonetin içinde Gölbaşı'na götürüldü, emir uygulandı.

Ama "iş" hep böyle kolay tarafından sürüp gitmeyecekti.

Yassıada'da Bir Yargıç

Yüksek Soruşturma Kurulu İstanbul'a taşındı. Görev orada sürdürülecekti. Doğan Tanyer, kayınvaldesinin evinde kalıyordu. İhtilalin ilk gününden itibaren "Günlük" tutuyor, gördüğünü, duyduğunu, düşündüğünü günlüğüne geçiriyordu. Gördüğü bazı şeyler hoşuna gitmiyordu. Günlüğünde, 11 Eylül 1960, pazar gününe şöyle başlamış:

"Rahatsız bir uykudan sonra uyandım. Annemin kahvesi sinirlerimi yatıştırdı. Süratle giyindim, dosyaları bir otomobile yükleyerek Dolmabahçe'ye indim. İstanbul'da bulunan Yüksek Soruşturma Kurulu üyeleri bir odada toplandık. Adalet Bakanı Amil Artus, hepimizden tahkikatın seyri hakkında bilgi aldı. Adalet Bakanı'nı ilk tayininden itibaren beğenmemiştim. Yakından görünce hislerimde aldanmadığımı anladım. Kendisini gerçek bir bakan sanıyor, adeta tahkikatın teferruatı üzerinde yargıca baskı yapacak kudret ve yetkisinin olduğu zehabına kapılıyordu. Bu sebeple de benim izahatım sathi ve kısa oldu."

Bir deniz motoruyla o gün Yassıada'ya gidildi. Burada kalacaklardı.

Sorgular başlamıştı. Eski cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlar, milletvekilleri, bürokratlar... Her akşam odasına çekildiğinde, o gün sorgusunu yaptığı kişi ile ilgili düşüncelerini, duygularını, o kişinin psikolojisini, yüz hatlarına, giysisine varıncaya kadar her gördüğünü günlüğüne geçiriyordu. Klasik sorgu, soru-cevap şeklindeki zabıtlar zaten dosyasına konuluyordu. Ama bir de bu zabıtlara geçmeyen noktalar, konuşmalar vardı, asıl önemli olan.

Gazetecilik günlerinden tanıdığı, yardımını gördüğü, İstanbul Emniyet Müdürü (Sonra Vali ve Belediye Başkanı) Kemal Aygün'ün sorgusunda bulundu. Ve akşam saatlerinde de günlüğüne yazdı:

"Morali bozulmuş, zayıflamış olarak karşımıza geldi.

Beni görünce, bir an yüzümde dost hatlar aradı.

Oturdu. Ölümünü beklermiş gibi, ümitsiz bir hali vardı.

Basit sorgusuna müteakip, konuşmak istediğini anladım. Söze şöyle başladı:

'Moralim çok bozulmuştur. Bana gösterdiğiniz güzel yüz, bu morali biraz takviye etmiştir. Bugünkü şartlar içinde bir şeyler saklamayı namussuzluk addederim. İhtilal gününe kadar etrafımı saran dostlarım, hepsi, hepsi, o Bedii Faikler, Falih Rıfkılar, Nadir Beyler, onların gazetelerinin mensupları, muhabir arkadaşlarım, hepsi mütecaviz oldular. (Eroin kaçakçısı) dediler, (Kumar oynatıcı) dediler, (Silahlı çeteler kurdu) dediler. Bu deyişler karşısında gün be gün eridim.. Hergün biraz daha ölüme gittim. Bu durumda yalan söylemeyeceğimi bilmelisiniz. Ben bir itidal insanı olmuştum. Polisken anlayışlıydım. Valiyken öyleydim. Kime kötülük yaptım, bilemem. Böyle şey olmadı. Bana konuşma fırsatı, açılma imkanı verdiğiniz için sizlere teşekkür ederim. Beni tanıyan insanların arasında olmaktan bahtiyarım. Bana yaşama gücü verdiniz. Sizlere teşekkür ederim. Minnet hislerimi kabul ediniz. Aylarca bulunduğum maddi ve manevi şartları bilseniz, size duyduğum minnetin manasını daha derin anlarsınız.'

Ve ağlamaya başladı.

Sonra, teşekkür ederek ayrıldı."

Adnan Menderes için de şöyle yazmış günlüğüne:

"Pencereden bakarken Menderes'in iki nöbetçi arasında geldiğini gördüm. Yavaş yürüyordu. Masum bir yürüyüşü vardı. Ellerini önüne bağlamıştı. Başı sağa eğikti. Ve yüzünde acı bir tebessüm vardı. Kendisine *'Sabık'* dedirtmeyeceğini söylediği ve 1950'de iktidara geldiği zamanları hatırlıyorum.

Tam on sene iktidar sürmüş ve Yassıada'da bir iktidarı mahkum eden fiillerde hissesi olmuştu. İddia buydu.

Odadan içeri girdi. Üzerinde kurşuni bir elbise, beyaz gömlek ve siyah bir kıravat vardı. Ben, elbise içinde külçeleşmiş, bitmiş, erimiş, kaybolmuş bir insan gördüm. O derece zayıftı ki. Yüzü sararmış, hatlar derinleşmişti. Saçlar gelişigüzel taranmıştı. Hafif sakalı vardı.

'O günlerin heyecanı içinde, o günlerin muktazatı (gerekleri) içinde ne düşünebilirdim? Yapılan işlerin bir merkezden idare edildiğini, bu merkezin de Halk Partisi olduğunu düşünmekten başka çarem yoktu' diyordu.

Yüzünün bütün kemikleri dışarı çıkmıştı. Çorapları bej rengindeydi ve pantolon paçalarından biri dizine kadar sıyrılmıştı.

Sualleri dinlerken incelmiş dudakları titriyor, yüzünde yüzlerce tik dolaşıyordu. Bu ne çöküştü? Gözleri fersiz ve yaşlıydı. Önüne konulan vesikaları okuyamıyor, göremediğini söylüyordu.

Ellerini dizlerinin arasına almış, konuşurken öne arkaya doğru sallanıyor ve dizlerini de açıp kapıyordu. Boynu çok incelmiş ve kırışmıştı.

Bu, artık yıkılan bir insandı.

Yüzündeki hüzünlü ifadeyi bir ressam yaratamazdı.

Bana gözleri hiç görmüyor gibi geldi. Bir âma gibi bakıyordu. Gömleği kirlenmiş,

dikişleri yenmiş ve liflenmişti.

Konuşurken zorluk çekiyor ve arada sırada gözlerini sımsıkı yumarak, nezaketle, *'Affedersiniz toplayamıyorum'* diyor, *'Asabım bozuk, yorgunum, bir şey bile düşünemiyorum, ne oluyor, bilmiyorum'* diye ilave ediyordu.

İki saat sürdü sorgusu ve sonra kendisine sordum:

'Rahatsız mısınız?'

'Tecritte melekalim kayboldu' dedi. Başını göstererek, *'Burası da rahatsız'*, göğsünü işaret ederek, *'İçerde de bir şey var. Bir sıkıntı, bir yıkıntı. Konuşamıyorum. Kimseyle beni konuşturmuyorlar'* dedi.

Ben Menderes'in ölmüş olduğunu gördüm!

Türkiye'nin tarihinde şu veya bu şekilde tefsire uğrayacak rol oynayanlardan biriydi. Kelimelerim onun tarifini yapamaz. Ne söylesem, 'Emredersiniz' diyor ve ayağa kalkıyordu. Artık tahammülümüz kalmamıştı.

'İşimiz bitti' dedim. 'Emredersiniz' dedi.

Gözlerinden yaş akıyordu.

Diğer arkadaşlarımla tokalaştı.

'Emredersiniz' diyerek yavaş yavaş odamızı terkederken yuvarlanır gibiydi.

Menderes'in artık yaşamadığına kani idim."

Yassıada'da yargılananlardan biri de Esat Budakoğlu idi. Tanışırlardı. Ziraat Vekilliği, Adliye Vekilliği yapmıştı. Uygar, olgun, sessiz bir insandı. Birbirini tanıyan iki insanın karşılaşması anlatılması zor, epey üzücüydü:

"Yüzü sararmış bir insan karşımıza gelip de beni görünce duraklayıverdi. Sandalyeye oturduktan sonra başını kaldırdığı zaman gözlerinden yaş akıyordu. İfadesini hıçkırıklarını tutarak zorlukla veriyor, yavaş yavaş konuşuyordu. Yüzü daha çok solgunlaşmış, vücut biraz çökmüştü. Yassıada'yı yadırgıyordu. Kendi hayatında burada kalmayı gerektiren bir fiil göremiyordu. *'Niçin burdayım, bilmiyorum'* diyordu.

Diğer üye arkadaşlarımın dayanamayıp masayı terkettiklerini gördüm. Yalnız kalmıştık. Zorlukla ve ağlayarak verdiği ifadeyi tamamlayabildim.

Hayır, **ben hakim olamayacağım!**

Budakoğlu, yaşlı gözleriyle de metin olmaya çalışıyordu.

Bir saat kadar sürdü bu sahne, akşam yemeğinde içmeye karar verdim!

Giderken teşekkür etti.

Arkadaşlarım arkalarını dönmüşlerdi."

Askerlikten İstifa Ediyor

Kurul üyeleri arasında tartışmalar da eksik olmuyordu. 3 Kasım 1960 tarihi altında günlüğünde şu satırlar var:

"İki aydır üzerinde çalıştığımız silahlanma konusu bugün genel kurulda. Karara

bağlanıyor. Azalardan (x), Selahattin İnan için, silah taşımadan istediğimiz men'i muhakemeye itiraz etti. '*Bu adam canidir* ' diye bağırdı.

'*Biz bu adamın vasfına değil, suçuna ceza tayin ediyoruz*' dedim.

21 mebus hakkında meri af kanunu sebebiyle men'i muhakeme kararı almıştık. Selahattin İnan'ın da suçu aynı idi.

Nasıl olur da, onun için özel bir muamele yapılırdı? Bu, hakimlik değildi. Bu karar tamamen hissi idi.

Münakaşamız kısa ve sert oldu. Yanımdaki bir arkadaş, (x) için, '*İnkılaptan önce İstanbul Savcısı (y) 'ın köpeği idi. Günahlarını örtmek için saldırıyor,* dedi."

Bu tür tartışmalar, Doğan Tanyer'e ters geliyordu. "Yargıç" lık yapamayacağını anlamıştı. Zaten, Yüksek Adalet Divanı'nda görev yapacak savcılar kuruluna ayrılan soruşturma kurulu üyeleri arasına katılmaktan affını istemişti. Hele "Savcılılık" hiç yapamazdı. Kafasına koymuştu; hele şu üzerindeki son görev bir bitsin!

Cumhuriyet Gazetesi Ankara Bürosu., 1961. (Telefonda konuşan: Doğan Tanyer, yanında ayakta: Özgen Acar, Masa kenarında: temsilci, sonradan senatör Ecvet Güresin, arkasında Haluk Bey.

Ankara'ya döner dönmez, asıl görev yeri olan 28. Tümen Komutanlığı'na ordudan istifa dilekçesini verdi. Arkadaşları vaz geçirmeye çalıştılar. Direndi. Tahammülü kalmamıştı. İsteği, bakanlıkça 26 Eylül 1961'de onaylandı. 21 Ekim günü de ilişiği kesildi.

Ertesi gün gidip *Cumhuriyet* gazetesinin Ankara Bürosu'nda yeniden gazeteciliğe başladı.

Bir de, Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi'nin "Felsefe" bölümüne yazıldı.

Tekrar Devlet Memurluğuna Dönüş

Tuğgeneral Fuat Doğu, Milli Emniyet Hizmetleri (MAH) Başkanı idi. Doğan Tanyer'i tanırdı. O günlerde MAH yeniden yapılanma içerisindeydi. Başbakan İnönü bizzat ilgileniyordu. Teşkilata bir Hukuk Müşaviri gerekliydi. Başkan, bağlı olduğu Başbakanı'na, *"Doğan Tanyer'i Hukuk Müşaviri yapmak istiyorum"* dedi. Başbakan da, *"Olur"* dedi. Zaten Başbakan, Tanyer'i daha önce görmemezlikten gelirken, bir gün meclis koridorunda *"Öp bakayım elimi"* deyip elini uzatmış ve kendisini affetmişti!

Böylece, gazeteciliği bırakıp, 1 Ekim 1962'de MAH'daki görevine başladı.

23 Aralık 1966 tarihine kadar burada (sonra MİT)'te çalıştı. 1 Ağustos 1964 - 1 Eylül 1966 tarihleri arasında Almanya'da, Münih şehrinde görevli olarak bulundu.

Almanya'dan döndükten sonra kuruluşta kalmak istemedi. Naklen 24 Aralık 1966 günü TRT'de göreve başladı. Bu kuruluşta Teftiş Kurulu Başkanlığı'na getirildi.

13 Temmuz 1967, İzmir Büyük Efes Oteli. Halikarnas Balıkçısı'nın solundaki Doğan Tanyer.

Yaşar Kemal, Doğan Tanyer'in yanağına buse kondururken. 1971, Sıkıyönetim mahkemesi kapısı.

Geçimsiz değil, uyumlu, olumlu adamdı; ama olaylar üzerinde durma tarzı, vardığı sonuçlar kimilerinin hoşuna gitmiyordu. Televizyonda, "Türkiye'nin Kalbi Ankara" adlı, Sovyet sinemacılarının yaptığı bir belgeselin oynatılması üzerine kıyametler kopmuştu. *"Moskova'nın propogandası yapılıyor"* diye ortalığı velveleye verenler vardı. Genel Müdür ürkmüş, Televizyon Dairesi Başkanı hakkında idari soruşturma açılmasını istemişti. Tanyer soruşturmayı bizzat yürüttü ve "Suç yoktur" dedi. Sadece bu da değil. "Usulsüz harcama yapılıyor" diye bir dizi soruşturma yapılıyordu. Bütün bunlar, kimilerini kızdırdı. Yönetim Kurulu toplanıp, önce Erzurum Radyosu Müdürlüğü'ne atadı, sonra geri adım atıp, Genel Müdür Müşavirliği'ne getirdi Tanyer'i.

Kızak bir görevdeydi. Emeklilik hakkını da elde etmişti. *"Emekli olup, avukatlık mı yapsam?"* diye düşünürken, bu kararını vermesini hızlandıran bir olay gerçekleşti.

Avukat

12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri muhtıra vermiş, Sıkıyönetim makamları hızlı bir çalışma temposu içerisine girmişti. Gözaltına alınmalar, tutuklamalar yoğunlaşmıştı. 27 Mayıs İhtilali'nin liderlerinden Korgeneral Cemal

Madanoğlu'nun "cunta" kurduğu iddiasıyla yargılanacağı günler yakındı. Paşa, Doğan Tanyer'i çağırmış, *"Emekli ol da avukatlığımı al"* demişti. O da, 16 Temmuz 1971 günü emekliğe ayrıldı. Bir büro tutup, avukatlığa başladı.

İlk vekaletnameler, paşadan ve aynı soruşturma kapsamındaki Doğan Avcıoğlu, Osman Köksal, Cemal Reşit Eyüboğlu'dan geldi.

Avukatlığı boyunca binlerce dosya geçti elinden. Yılmaz Güney'den İsmail Cem'e, Mümtaz Soysal'dan Sevgi Soysal'a... Yüzlerce kişinin idari, hukuki, cezai dosyalarını üstlendi.

Avukatlık yaptı.

Yıllar çabucak geçti. 1990'lı yılların ortalarına doğru mesleği bıraktı. Yaşlanmıştı. Bıkmıştı da.

12 Ağustos 1998 günü eşini kaybetti.

Öyle pek bir yaşama arzusu taşımadan birkaç yıl daha geçirdi.

10 Ocak 2003 günü hastalandı. Hastaneye kaldırıldı. 20 Ağustos günü vefat etti.

Özet:
Makalede Cumhuriyet kuşağı aydını Doğan Tanyer'in (1921-2003) yaşam öyküsü, oğlu Turan Tanyer'in kaleminden dönemin panoraması ve ilginç anekdotlarıyla birlikte ele alınmaktadır.

Anahtar sözcükler: Doğan Tanyer, Ahmet Tevfik Bey, Yılmaz Çetiner, Kemal Aygün, İsmet İnönü, Adnan Menderes, Gazetecilik, Babıali, Ankara, Hukuk, Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Yassıada.

Abstract:
Written by his son Turan Tanyer, the article looks at the life of Doğan Tanyer (1921-2003), against the general background of his time, with a number of interesting anecdotes.

Keywords: Doğan Tanyer, Ahmet Tevfik Bey, Yılmaz Çetiner, Kemal Aygün, İsmet İnönü, Adnan Menderes, Press, Babıali, Ankara, Law, Democrat Party, Republican People's Party, Yassıada.

Uzunköprü'den Afyon'a Uzun İnce Bir Yol

-Varsın yazmamış olsun kaynaklar.
Ben o yaşanmış öyküleri öylesine çok dinlemiştim ki.-

Gülseren MUNGAN YAVUZTÜRK*

Kayal ailesinin biricik kızları Nermin'in dünyaya geldiği 1927 yılı Temmuzunda Edirne'de kavurucu sıcaklar yaşanıyormuş. İki canıyla gün boyu yanıp tutuşan annesi Fethiye Hanım'ı bahçelerindeki kuyudan çekilen buz gibi sularla serinletirlermiş sürekli. Bunca bekleyişin sonunda ayın 25. günü doğan kızına "Nermin" adını koyan Selahattin Bey, onun adı gibi "yumuşak başlı, uysal" bir insan olmasını diler; ama o, daha çocukluk yıllarında girişken, atak, mücadeleci kişiliğinin ilk işaretlerini vermeye başlamıştır bile. Kız arkadaşlarıyla uslu uslu evcilik oynamak yerine; çelik çomak, pate (misket, bilye) gibi daha çok erkek çocuklarının rağbet ettikleri oyunlarda ustalaşan Nermin'i, hep en yüksek dallarına ulaşmaya çalıştığı kiraz ağacından indirmek hiç de kolay değildir.

---

* Afyon Halkevi'ne yıllarını vermiş aile büyüklerimin o günlere ilişkin unutamadıkları anılarının dışında, belleklerinin derinliklerinde kaybolup gitmiş daha değişik bilgilere ve diğer bazı detaylara ulaşabilmek amacıyla, Ankara Milli Kütüphane'de ve Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan ilgili süreli yayınlarla, katalog kayıtları üzerinde yaptığım tarama ve incelemeler sonucunda, bir zamanlar Afyon Halkevi Temsil Kolu'nda etkin çalışmalar yapmış bu insanların söz konusu çabalarına değin elde edebildiğim veriler yok denebilecek kadar sınırlı kaldı. Zaman pek çok şeyi, sanki hiç yaşanmamışcasına kendiyle birlikte sürükleyip götürmüştü.
İncelemenin 1939 1946 yılları arası gibi, oldukça yakın bir zaman dilimini kapsadığı göz önüne alınırsa, varılan sonucun yarattığı şaşkınlık ve düş kırıklığı yadırganmayacaktır sanırım.
Bir geçmiş zaman tanığının bunca yıl belleğinde yaşattığı anıları, yazılı bir kaynağa dönüştürme fırsatı verdikleri için Kebikeç yayıncılarına teşekkür ederim.

Onunkisi, doğayla sarmaş dolaş yaşanmış bir çocukluktur. Babasının Edirne köylerinde öğretmenlik yaptığı yıllar; serinliklerini bırakarak akıp giden berrak sularla, yemyeşil koruları çınlatan bülbül sesleriyle yerleşir belleğine.

1935 yılında Kayalların yaşamına Ergene nehrine geçit veren uzun, upuzun bir köprü katılır. Otuzlu yılların ikinci yarısını, adını bu yüzlerce yıllık tarihi köprüden alan Uzunköprü kasabasında geçirirler. Selahattin Bey, şimdi Özel İdare Varidat Katipliğini yürütmektedir. Gündüzleri köy çocuklarını okutup geceleri de Millet Mekteplerinde ebeveynlerine okuma yazma öğrettiği günleri geride bırakarak öğretmenlikten ayrılmıştır. Meslekteki son yılında kızına öğretmenlik yaptığı için hep sevinecektir, ileride. Uzunköprü'ye geldiklerinde Nermin, Mimar Hayrettin İlkokulu'na yazdırılıp Hayriye öğretmenin şefkatli kollarına teslim edilir. Öğrencilik hayatının üç yılını geçirdiği okulu; biraz eskimiş de olsa uzun pencerelerinden bol ışık alan ahşap, tek katlı, sıcak bir yapıdır. Hele bayram günleri geldiğinde renk renk kraponlarla, bayraklar ve çiçeklerle süslenmek sanki onu daha bir canlandırıyor, o eski yıpranmış görünümünden arındırıyordur. Bayram günlerinin coşkusu tüm öğrenciler gibi Nermin Kayal'ı da sarmaktadır ama; onun için kuşkusuz en etkileyici bayram, Edirne'de izlediği Cumhuriyet'in Onuncu Yılı'nı kutlama şenlikleridir.

Büyükbabasının daveti üzerine yalnızca bu şenlikleri izlemek için geldikleri Edirne'de caddeleri tak-ı zaferlerle süslenmiş, ince minarelerinin arasına ışıltılı mahyalar asılmış bir kent beklemektedir onları. Nermin Kayal, Cumhuriyet'in Onuncu Yılı Marşı'nı işte ilk kez orada dinlemiştir. 1933 yılının Edirne Şehir Parkı'nda bando eşliğinde, herkesin günlerce hep birlikte ve her defasında aynı heyecanı duyarak söyledikleri bu marşı, yetmiş yıl sonra sekiz yaşındaki torunuyla birlikte okurken yaşadığı heyecan, öncekinden hiç de farklı değildir.

Kayal ailesi Uzunköprü'den ve Trakya'dan Selahattin Bey'in Afyonkarahisar Varidat Müdürlüğüne tayininin çıkmasıyla ayrılırlar. Kuşkusuz bu buruk bir ayrılıştır. Benzer duyguları onlarla paylaşan kasaba halkı; çeşitli kültürel etkinliklerde ve ilçenin sosyal yaşamında yaratıcı, çalışkan, canlı kişiliğiyle kendini tanıtıp sevdiren Selahattin Kayal'la ailesini, Uzunköprü'de o güne değin görülmemiş genişlikte bir katılımla uğurlar. Çoğunluğunu talikalarla* öküz arabalarının oluşturduğu konvoyun bir ucu Kayalların evlerinin önünde, diğer ucu istasyondadır.

* Yöreye özgü bir tür atlı araba.

Nermin Kayal'ın, on bir yaşında bir çocuk olarak ayak bastığı Afyonkarahisar'la ilgili ilk izlenimlerine, ardında bıraktığı bütün bu güzelliklere duyduğu özlemden çok, önüne serilen yepyeni yaşamın getireceklerine duyduğu merakın yansıdığı görülür:

> *"1938 yılının Ekim ayı ortalarında bir gece yarısı Afyonkarahisar vilayetinin İstanbul İstasyonu'na indik. Ta Edirne'den geliyorduk, yorgunduk. İki atın çektiği bir faytona binerek şehrin içine doğru ilerledik. Karanlık bir şehirdi. Babam, elektriklerin her gece yirmi üçte kesilince etrafın böyle karanlığa gömüldüğünü anlatırken, bizler de oldukça soğuk olan havaya rağmen kapalı faytonun camından dışarıya bakıyor, çocuk merakıyla şehri görmeye çalışıyorduk."* (Mungan, 1997)

Afyon'da oturdukları ilk ev, tümü yağlı boya, şirin bir evdir; ama bahçe içinde ve biraz karanlıktır. İki ay sonra Yukarı Mahalle'ye taşınırlar. Yeni evleri iki odası, mutfağı, arkasında bahçesi olan, eski bir Ermeni yapısıdır. Alt katında tahta merdivenle inilen bir taşlık vardır. Çamaşırlarını buradaki eğimli, büyük taşın üzerinde ona sürterek yıkarlar. İlerideki yıllarda, o usanç veren karartma gecelerini işte bu evde yaşayacaklardır. Yavaş yavaş şehre alışmaya başlarlar. Dostların, ahbapların sayısı giderek artmaktadır. Selahattin Bey, tıpkı Uzunköprü'de olduğu gibi burada da tüm girişkenliği; güvenilir, güçlü kişiliğiyle çevresini genişletmiş, özellikle Afyon Halkevi'nin etkin ve aranılan bir üyesi olmuştur. Engin kültürü ve renkli buluşlarıyla yeni bir soluk getirdiği Halkevi Temsil Kolu'ndaki çalışmalarını, Varidat Müdürlüğü gibi ağır sorumluluklar taşıyan bir görevin yanı sıra özveriyle sürdürür. Hatta bu uğurda arkadaşlarıyla birlikte geçirdiği büyük bir kazada ölümün kıyısından dönecektir. ("İlk Halkevi Şehitleri", *Taşpınar*, Sayı 75, Haziran 1939)

2 Haziran 1939 tarihinde Sandıklı ve Dinar kaza merkezlerinde temsiller vermek üzere yirmi üç arkadaş yola çıktıklarında, önce hafif başlayan yağmurun gittikçe şiddetlenmesiyle yollar sellerle kapanmış, bindikleri otobüsün sular yönünde devrilerek sürüklenmesi sonucunda üç arkadaşları şehit olmuştur. Otobüsün devrilmesinden az önce soldaki camların birinden dışarı çıkarak kendini suyun akıntısından ve olası bir ölümden kurtaran Selahattin Bey, bir yıl sonra şehit arkadaşlarının anısına kazanın olduğu yerde düzenledikleri törende, duygu dolu uzun bir konuşma yapar.(Selahattin Kayal, "Hazin Bir Yıldönümü", *Taşpınar*, Sayı 82-84, 1940)

Tam bir ideal insanı olan Selahattin Kayal'ın bu heyecan dolu, coşkulu kişiliği; çocuklarını derinden etkilemektedir. Büyük oğlu Ahmet ve biricik kızı Nermin, onlara hep önemli ve güçlü duyarlıklar armağan eden babalarına olağanüstü bir hayranlıkla bağlıdırlar. Küçük oğlu Gündoğdu ise, şimdilik yalnızca yaşadıkları hayatın canlılığının tadını çıkarmaktadır.

Afyon Halkevi'nde 30 Ağustos 1944'de sahnelenen "Savaş Yolcuları"na emeği geçenler, gösteriden sonra oyunun yazarı ve yönetmeni Selahattin Kayal'la birlikte. Başrol oyuncularından Nermin Kayal babasının yanında oturmaktadır.

Bu tarihlerde Dumlupınar İlkokulu'na devam eden Nermin, okul çıkışlarında çoğunlukla karşıdaki halkevi binasına giderek babasının da içinde bulunduğu çalışmaları izlerken içinden gelen bir ses ona ısrarla, "bir gün sen de bunları yapabilirsin" diye seslenmektedir. Ve sonunda, 1939 yılı 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı nedeniyle halkevinde yapılacak kutlama etkinlikleri çerçevesinde ilk kez görev alır. Bayram gecesi Halkevinde oynanacak temsilin sahne arasında, Çanakkale Destanı'nı okuyacaktır. Bu ilk sahne deneyimine ilişkin anılarını anlatırken: *"O geceki heyecanımı hiç unutmam" der. "Şiiri çok güzel ezberlemiş, nasıl okunacağını "Hocam babam"la çalışmıştım. Perde kapandığı zaman kopan alkış, ilerde o sahnede birçok temsilde rol alarak başarılar kazanacağımın bir işaretiydi sanki".*(Mungan, 1997)

Yıllar geçer, Nermin Kayal, ortaokula devam ederken yaz tatilinde; hem boş zamanını değerlendirmek, hem de harçlığını çıkararak aile bütçesine küçük de olsa katkıda bulunmak amacıyla Veteriner Müdürlüğü'nde geçici görevle kadrosuz olarak çalışmaya başlar. Ancak zamanla çalışma hayatı daha ağır basar ve okulu tamamen bırakır.

Afyon İl Özel İdaresi'nin Köy Bürosu'ndaki daktilograf kadrosuna girebilmesi için, mahkemede yaşı bir buçuk yıl büyütüldüğünde, henüz on altı buçuk yaşında gencecik bir kızdır.

Artık tuşlarda uçuşan parmakların, bembeyaz kağıtlara gün boyu resmi yazıların, ağır ve eskimiş sözcüklerini yazacağı memuriyet yılları başlamıştır. Günlerin; karbon kağıtlarıyla, siyah daktilo şeritleri arasında akıp gittiği, öncekinden çok farklı bir dünyadır bu.

Kısa sürede dikkatli ve seri yazan bir daktilograf olarak öne çıkar. Tüm gizli ve önemli yazışmalar, onun güvenilir ellerine teslim edilmektedir. Hatta daha sonraları, ülkenin İkinci Dünya Savaşı'nın eşiğine gelip durduğu o gergin günlerde Seferberlik Müdürlüğü'nde, hiç dışarıya çıkmadan tam kırk sekiz saat, vilayetin tüm gizli yazışmalarını daktilo eden iki daktilograftan biri olarak görevine bir parça tarihsel boyut kattığını bile düşünebiliriz.

Nermin Kayal Mungan (sağda), Afyon Halkevi Temsil Kolu'ndan arkadaşı Muhsine ile birlikte

Kendini belki bir parça özel, önemli ve özgür hissettiği bütün o yıllar; yalın ve sade bir zaman olarak yaşanmaktadır. Ancak, yaşam boyu yüreğinden çıkmayacak bir tutkuyu içinde yeşertecek olay, 1943 senesi başlarında gerçekleşir. Halkevlerinin kuruluş yıldönümü nedeniyle Afyon Halkevi'ndeki faaliyetler daha bir yoğunluk kazanmıştır. Çalışmalar kapsamında Temsil Kolunun sergileyeceği bir de oyun seçilir. İbnürrefik Ahmet Nuri'nin **"Himmet'in Oğlu"** adlı müzikal komedisi. Bu eser, Nermin Kayal'ın, Afyon Halkevi sahnesinde rol aldığı ilk oyun olacaktır. O günlerden söz ederken: *"Babam"* der. *"temsil kolu başkanıydı. Kulakları çınlasın Nezahat Çınar (Bayram). Halkevi'nin kütüphane memuru. Sesi çok güzel, oyunda da güzel bir sese ihtiyaç var. Babam ondaki bu güzel sesi keşfediyor. (Nezahat Çınar, daha sonra Nezahat Bayram adıyla yurt çapında halk türküleri icra eden başarılı bir sanatçı olacaktı.) Nezahat genç kızı oynuyor. Oyunda bir de anneye ihtiyaç var. Babam bu rolü üstlenmem için ısrar etti. Kabul ederek çalışmalara başladım. Rejisörümüz Lütfü Bozkurt, tiyatro deneyimi eskilere dayanan, daha önce İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda oyuncu olarak çalışmış değerli bir insandı. Beni sahneye ve rolüme sabırla alıştırdı. Başlangıçtaki çekingenliğimi yenmemi sağladı. Çok başarılı oldum. Duyarak oynadım rolümü. Bu benim ilk oyunumdu. Perde açıldığı zaman, ben artık Nermin değil, Gülsüm'düm.*

Afyon Halkevi, 30'lu yılların sonu

Dünyanın en zevkli mesleği; sahnede yalnızsın, seni izleyen yüzlerce göz her hareketini takip ediyor, yüzlerce kulak ağzından çıkacak sözleri büyük bir dikkatle izliyor. Ama sen onları görmüyorsun. Orada oynadığın rolü yaşıyorsun. Perde kapandığı zaman, alkış sesleriyle kendine geliyorsun" (Mungan, 1997)

Afyon Halkevi tüm kollarıyla faaliyetine devam ediyordu. Temsil Kolu, Müzik Kolu, Spor Kolu, Halkla İlişkiler Kolu, Kütüphanecilik Kolu. Bu kollar halkı aydınlatıyor, eğitiyor, özellikle gençlere tam bir eğitim veriyordu. Afyon'un kabadayı, kavgacı gençlerinin cadde ortasında attıkları naralar, birbirleriyle dalaşmaları kesilmiş, çoğunluğu Halkevi'nde toplanmaya başlamıştı. Bu arada temsil kolunun çalışmalarında da bir yoğunlaşma gözleniyordu. 26-30 Ağustos tarihleri arasında arasında oluşturulan Zafer Haftası içinde şenlikler düzenlenmekte, çeşitli kutlamalar yapılmaktaydı. Bu nedenle iki temsil hazırlanıyor; bir gece biri, bir gece diğeri sahneleniyordu. Kolun kadrosu oldukça genişlemişti. Artık Afyon'un ileri gelen ailelerinin genç kızları da temsillerde görev almaktaydılar.

Tiyatronun ülkede; daha önce hiç olmadığı kadar yaygın ve önemli, hiç görülmediği kadar desteklenmiş ve benimsenmiş bir konuma geldiği zamanlar yaşanmaktadır. Örneğin 1944 yılında, çalışmakta olan 405 halkevinin 329'unda tiyatro kolları etkin durumdadır.(*CHP Halkevleri ve Halkodaları 1944*, 1945, s.20-21) İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği bütün yoksunluklara karşın; Türkiye'de tiyatro, bir kültürel zenginlik

olarak artık küçük kentlerin, kasabaların, hatta köylerin hayatına katılmıştır. Gene aynı yıl, halkevlerinde tam 3000 tane oyun sahnelenir. O günlerin içinden gelen bir kişi olan Nermin Mungan, bu oyunlardan birinin, **Savaş Yolcuları**'nın sahnelenişini, hala ilk günkü gibi hatırlıyor:

> *"27 Ağustos Afyon'un Kurtuluş Günü için bir oyun arıyordu; ama güne uygun yeni bir oyun bulunamamıştı. Arkadaşlar, rejisörümüz Lütfü Bozkurt, Halkevi başkanımız Ali Bey babama ısrarla bir senaryo yazması için baskı yapmaya başladılar. Babam sonunda onları kırmayarak bir oyun yazdı. İsmi "Savaş Yolcuları"ydı. Tam güne uygun bir eserdi; ama sahnelenmesi için mutlaka Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün onayı gerekiyordu. Sonunda, Genel Müdür Selim Sarper tarafından onaylanan eserin provaları başladı.*
>
> *Bu oyunda savaşa giden bir zabitin eşini oynayacaktım. Hepimiz milli hislerle doluyduk. Tüm rolümü ezberledim. Zaten oyunda savaş sahneleri ve benim olduğum sahneler yoğundu. Oyunu izlemeye gelen hemen hemen tüm Afyon halkı, temsilin bitiminde ağlayarak çıkıyorlardı salondan.*
>
> *30 Ağustos günü, Dumlupınar'da Zafer Bayramı nedeniyle yapılacak törenleri, Halkevinin konuğu olarak izlemek üzere Ankara'dan görevli gelen üniversite hocalarıyla talebelerine, milletvekillerine, bazı hükümet üyelerine, Afyon ve civar illerin vali, belediye başkanı ve diğer ileri gelenlerine, önce yemek verilir, sonra da temsil kolunun hazırladığı oyunlar sergilenirdi.*
>
> *1944 yılı, 30 Ağustos'unda Savaş Yolcuları'nın perdesinin kapanmasından sonra, ayakta ve tempolu alkışlarla bizleri sahneye çağırmalarını ve bravo! seslerini, aradan elli üç sene geçmesine rağmen şu an kulaklarımda duyuyorum. Müthiş bir geceydi."* (Mungan, 1997)

"Nermin Kayal, Afyon Halkevi'nde sergilenen daha pek çok oyunda rol almıştır. İçlerinde en unutamadıklarından biri, Behçet Kemal Çağlar'ın **"Çoban"** piyesidir. Bu oyuna manzum metnin tümünü ezberleyerek hazırlandığını, hatta seyirciye hissettirmeden arkadaşlarına sahnede sufle bile verdiğini hatırlıyor. Oyunun bir perdesini zamanın Reisicumhuru İsmet İnönü'yle Behçet Kemal Çağlar'ın karşısında oynamışlar. Başarıyla tamamlanan gösterinin ardından kulise kadar gelen Çağlar, onları kutlamış, ayrıca eserini en iyi şekilde canlandırdıkları için teşekkür etmiştir.

Afyon Halkevi Temsil Kolu'nun hazırladığı oyunlar, yalnızca il merkezinde değil, vilayete bağlı ilçelerde, nahiyelerde, bazen de köylerde sergilenmekteydi. Nermin Hanım, babasıyla ve Temsil Kolu'ndaki diğer arkadaşlarıyla birlikte; birçok kez Şuhut, Dinar, İhsaniye, İscehisar'a giderek oralarda temsiller vermişlerdir.

1946 yılında PTT Başmüdürlüğü'nde çalışmaya başlayan Nermin Kayal, işyerinden izin verilmediği için, Halkevi Temsil Kolu'ndaki çalışmalarına son vermiştir. Zaten bir süre sonra nişanlanıp evlenir. İşinden istifa edip ayrılırsa da eşi, eski çalışmalarına

Nermin Mungan, Ankara Büyükşehir Belediyesi "Kadınların Ankarası Komisyonu"nun Kitle İletişim Örgütlerine verdiği dostluk çayını açarken - 4 Ekim 1990.

dönmesine sıcak bakmadığından, artık Afyon Halkevi'ndeki etkinliklere yalnızca izleyici olarak katılır. Fakat tiyatroya duyduğu sevgiyi, onu hiç terketmeyen sürgün bir tutku olarak içinde hep taşıyacaktır. Ve tam 39 yıl sonra, 1985'te Ankara Sanat Kurumu Deneme Sahnesi'nde Tamer Levent'in yönetiminde yeniden tiyatroyu yaşamaya başlar. Daha önce onu engelleyen eşi, bu kez onu desteklemektedir.

Bunca zaman sonra geriye baktığında, Afyon Halkevi Temsil Kolu'nda, çok genç yaşlarda başladığı çalışmaların ona en çok, güçlü bir kendine güven duygusu kazandırdığını düşünüyor. Sonra gözlem yeteneği gelişmiş, etkili ve güzel konuşmayı öğrenmiştir.

Aslında O yıllarda Halkevleri'nin amaçladığı da gençlerde böyle bir değişimi gerçekleştirmek değil miydi?

Kaynak

Nermin Mungan'la 1997 yılı Aralık ayında Ankara'da yapılan görüşmeler.

Özet:

Nermin Mungan (Kuyal), 1940'larda babasının yönetici olduğu ve Afyon Halkevi tiyatro kolunda birçok oyunda rol almış ve 1946'da biten tiyatroculuğuna 39 yıl sonra Ankara Deneme Sahnesi'nde devam etmiştir. Aynı zamanda politikayla da uğraşan Nermin Hanım, iki kez CHP kadın kolları yönetimine seçilmiş ve 80'lerden sonra Sosyal Demokrat Halkçı Parti ve Ankara Büyükşehir Belediyesi Kadınlar Komisyonu'nda da görev yapmıştır.

Anahtar sözcükler: Nermin Mungan (Kayal), Selahattin Kayal, Lütfü Bozkurt, Afyon Halkevi, Nezahat Çınar (Bayram), Uzunköprü Mimar Hayrettin İlkokulu

Abstract:
The actress Nermin Mungan (Kayal) played many roles at the Theatre Branch of the Afyon People's House where her father was director in the 1940s. Thirty nine years after leaving the stage, she returned to her theatrical career at the Deneme Theatre in Ankara. In addition, she was actively involved in politics. She was twice elected to the executive committee of the women's branch of the CHP and continued in the Social Democratic Populist Party in the 80s. She also served as chairman of the Women's Commission of the Ankara Metropolitan Municipality.

Keywords: Nermin Mungan (Kayal), Selahattin Kayal, Lütfü Bozkurt, Afyon Halkevi, Nezahat Çınar (Bayram), Uzunköprü Mimar Hayrettin İlkokulu

Bir Devlet Memurunun 1930'ların Türkiye'sindeki Hukuk Mücadelesi

Murat KORALTÜRK*
Cem ÇETİN**

Bu makalede bir devlet memurunun 1920'lerin sonunda uğradığı iftira üzerine görevinden istifa etmesi, ardından aklanma mücadelesi vermesi ve ayrıldığı işine yeniden dönmek için sarf ettiği çaba konu edilmektedir. Makalenin dayandığı belgeler bir sahafta bulunmuştur. Makalenin kahramanının çeşitli kurum ve kişilere yazdığı dilekçelerinin suretlerinden oluşmaktadır. Dilekçelerin kurumlara verilenlerinin Latin Harfleriyle yazılmış olduğu, ancak Arap harfli birer de suretlerinin bulunduğu görülmektedir. Olayın kahramanı sıradan yani tarihe mal olmamış bir kişiliktir. Ancak başından geçen olay geçmişte yaşanmış olmakla birlikte benzeri bugün, hatta gelecekte de yaşanabilecek türdendir. Dolayısıyla kahramanın mücadelesini izlemek bu makalenin yazarları gibi çoğu okurun da ilgisini çekecektir.

Devlet memuru olmak özel sektörle karşılaştırıldığında daha düşük ücretler alınmasına karşın iş güvenliği ve yeri geldiğinde toplumsal itibarı nedeniyle cazip görülmüştür. Bu tür cazibesi yanı sıra devlet memurluğu geçmişten bu yana sürgün, tenzil-i rütbe ve pasif göreve getirilme gibi cezalandırılma ve tehdit yöntemleri ile de bilinir. Bu makalenin kahramanı Hamit Bey de bir iftira üzerine tayin=sürgün ile karşılaşır ve görevinden ayrılarak aklanma, temize çıkma mücadelesi vermeye başlar.

Hamit Bey iyi bir yüksek eğitim almıştır. Darülfünun Hukuk Fakültesi ve Ticaret Mekteb-i Ali'sinden mezundur. Harf devriminden önce Latin alfabesini

* Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.
** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

kullanabilmekteydi. İstanbul Defterdarlığı'nda varidat tetkik memuru olarak çalışmaktaydı.[1]

Olay palamut taciri Salamya Roso'nun ortağı Nurettin Bey tarafından vergi kaçakçılığı yaptığı gerekçesiyle İstanbul Defterdarlığı'na ihbar edilmesiyle başlar. Salamya Roso, varlıklı bir Yahudi tüccardır. Şekerci namıyla tanınan Nurettin Bey de İstanbul Balık Pazarında faaliyet gösteren Moiz ve Gidon Rosi adlı tacirlerle ortak olan bir palamut tüccarıdır. Moiz ve Gidon Rosi Yahudi oluşları ve 1926-1927 yıllarında gayrimüslimlerin Anadolu'ya geçişlerinin yasaklanmış olması sebebiyle Nurettin Bey'le ortaklık kurmak zorunda kalmışlardır. Bu ortaklık sayesinde Moiz ve Gidon Rosi yasağı delerek Burhaniye ve civarıyla ticari ilişkiler kurmuşlardır. Salamya Roso da aynı bölgeyle ticaret ilişkisi içersinde olan bir Yahudi tüccar olarak benzer gerekçe ile yani gayrimüslimlere uygulanan seyahat yasağına karşı Nurettin Bey'e ortaklık teklif eder. Oldukça varlıklı bir tacir olan Salamya Roso'nun teklifinin kabul edilmemesi halinde fiyat kırma tehditleri karşısında Nurettin Bey ve ortakları kendisini istemeyerek de olsa iki bin lira sermaye ile ortaklığa kabul ederler. Ancak bu zoraki bir birlikteliktir. Çünkü daha önceden üç kişi arasında taksim edilecek olan kâr, şimdi dörde bölünecektir. Bu zoraki ortaklığın kurulmasından sonra yeni ortaklarının ticari faaliyetleri ve işlemleri hakkında bilgi sahibi olan Nurettin Bey; Salamya Roso'nun elde ettiği gelir karşısında çok düşük miktarda kazanç vergisi ödediği iddiasıyla okul arkadaşı ve yakın dostu İstanbul Defterdarı Şefik Bey'e durumu ihbar eder. Defterdar, ihbarı *"gizli"* emirle varidat tetkik memuru Hamit Bey'e havale eder. Hamit Bey yaptığı incelemenin sonucunda düzenlediği raporu defterdara sunar.

Hamit Bey'in raporunu tatminkar bulmayan Defterdar Şefik Bey, Hamit Bey'i Salamya Roso'dan rüşvet almak suretiyle matrahı olduğundan düşük göstermekle itham ederek durumu Maliye Vekaleti Müsteşarı'na bildirir. Müsteşar Ali Rıza [Reymen] Bey'in de Defterdara hak vererek olayı *"bu memur hırsızdır. Bize vasıl olan malumat bunu intaç etmiştir. Onun içindir ki oradan uzaklaştırılmak gayesiyle Gevar'a*[2] *tayin eyledik. İstanbul Defterdarına itimadım vardır. Bu bapta aldığım malumat böyledir. Bazı işler vardır ki kanunen tespiti mümkün olmaz."* şeklinde değerlendirmesi üzerine İstanbul'dan Gevar'a tayin=sürgün edilen Hamit Bey, çareyi 31 Ağustos 1929'da istifa etmekte bulur.[3]

Hamit Bey istifa etmekle birlikte olayın peşini bırakmaz. Hırsızlıkla itham edilmek ciddi ve rencide edici bir durumdur. Hamit Bey şerefine sürülen bu lekenin temizlenmesini istemektedir. Olayın bundan sonraki kısmını Hamit Bey'in başta maliye vekaleti olmak üzere çeşitli kurum ve kişilere yazdığı dilekçelerden izlemek mümkündür.

1 Bugün vergi denetmeni benzeri bir memuriyet.

2 Hakkari'nin Yüksekova ilçesinin eski adı.

3 Müsteşar Ali Rıza Bey'in Hamit Bey'e ilişkin sözleri Hamit Bey'in Maliye Vekaleti Celilesi'ne yazdığı 6 Kasım 1929 tarihli dilekçenin suretinden alınmıştır.

6 Kasım 1929 tarihli dilekçesinde Hamit Bey maliye vekiline nasıl olup da insanların hırsızlık gibi yalnız adı bile namuslu insanları zedeleyen bir suçla hiçbir delil ortaya konulmaksızın lekelenebildiğini sormaktadır? Kaldi ki Hamit Bey suçluluğu sabit olması halinde cezalandırılmaya razıdır ve idam mahkumlarına bile suçunu yüzüne okumak bir hukuk kaidesi olduğu halde kendisine itham edildiği suç ile ilgili hiçbir kanıt bildiril(e)memesine bir anlam verememektedir. Üstelik Maliye Vekaleti Müsteşarı'nın kendisi hakkında hiçbir delil olmaksızın sarf ettiği sözler Cumhuriyet'in yargı organlarını ve kanunlarını da zedeleyici niteliktedir. Keza *"adli inkılap"*ın Cumhuriyetin en önemli kazanımlarından olduğu su götürmez bir gerçektir. Dolayısıyla *"bu yüksek adalet devrinde"* kanun dışı uygulamalara yer vermemek gerekmektedir. Adalet gizli tatbik edilemeyeceği gibi şahsi de olmamalıdır. Bu bağlamda müsteşarın yapması gereken defterdardan aldığı duyumu inceletmek olmalıyken, defterdarın sözünü araştırma gereği duymadan kabul etmiştir. Hamit Bey'e göre eğer bütün memurların namusu bu örnekte olduğu gibi amirlerin ellerine bırakılacak olursa haktan ve adaletten bahsetmek mümkün olmayacaktır.

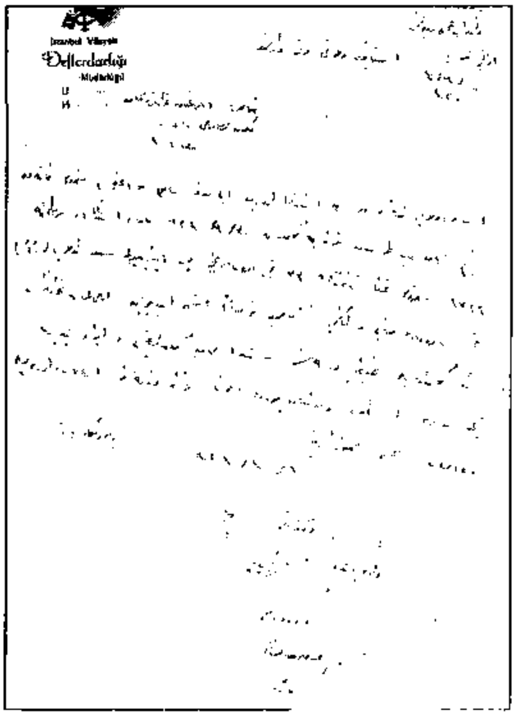

Maliye Vekâleti tarafından İstanbul Defterdarlığı'na yazılan 8/10/1929 tarihli yazının sureti

Dilekçesinde kendisinin icra yetkisine sahip bir amir olmayıp sadece verilen bir emri yine kanuni sınırları içinde ifa eden bir memur olduğuna işaret eden Hamit Bey; olaya ilişkin olarak sunduğu raporun defterdarlık tarafından aynen kabul edilerek uygulamaya konulmasının ardından nasıl olup da hırsızlıkla suçlandığını anlayamadığını belirtir. Hamit Bey'e göre aslında defterdar da bu ithamın somut bir dayanağı olmadığının farkındadır. Nitekim olaya ilişkin olarak Defterdarlığa gönderdiği iki adet dilekçeye Defterdar Şefik Bey hiçbir cevap vermediği gibi; Hamit Bey'i amiri olması hasebiyle tanıyan eski darphane müdürlüğünden emekli ve halen defterdarlık muhasebe mütehassısı[4] Hafız İhsan Bey ile yaptığı bir konuşmada *"bu meselede bir*

yanlışlıktır oldu. Yakında tashih edeceğim" sözlerini sarf etmesi Hamit Bey'e göre suçlamanın mesnetsizliğine ilişkin açık bir göstergesidir.

6 Kasım 1929 tarihli dilekçesinde *"Şimdiye kadar ifayı vazife eylediğim İstanbul Vilayeti Defterdarlığı tetkik memurluğu vazifesinde vermiş olduğum raporlarımın hazineye tevlit eylediği menafi yüz binlerce liraya baliğ olmuştur... Şu ciheti kemali iftiharla arz edeyim ki defterdarlık kadrosuna dahil bulunan elli tetkik memurundan kırk dokuzunun hazineye temin eyledikleri menfaatler acizlerinin bu müddet zarfındaki raporlarının tevlit eylediği hak ve menfaatlerle tekabül edemeyecek derecede dun bir vaziyettedirler. Bunların haricinde olarak da pek yakında vekaleti celilelerinin emr-i işarı üzerine azimet eylediğim Yavuz zırhlısını İzmit'te Gölcük'te tamir etmekte olan Fransız Sent Nazer Şirketi nezdinde yaptığım tetkikat neticesinde müstahdemin kazanç vergilerinden yapılmakta olan ketmiyattan dolayı İzmit Defterdarlığı'na ita eylediğim raporla senevi yirmi iki bin lirayı mütecaviz bir varidat temin ettim."* diyerek memuriyet geçmişindeki başarılarına atıflar yapan Hamit Bey başarılarla dolu olan ve bir kısmı askeriyede olmak üzere on sekiz yılı aşan mesleki yaşantısını referans olarak ortaya koyarak şerefine sürülen bu lekenin giderilmesini ya da isnat olunan suçun ispatlanarak hakkında kanuni muamelenin yapılmasını istemektedir.

Memuriyetten istifa eden Hamit Bey siciline işlenen *"teklif olunan Şemdinan Kazası[5] Malmüdürlüğünü adem-i kabul ile istifa"* kaydının bulunması üzerine bunun doğru olmadığını belirttiği bir dilekçeyle düzeltme talebi için 18 Mayıs 1930 tarihli bir dilekçe ile Şurayı Devlet Riyasetine başvurur.[6] Kendisine istifa ettiği tarihe kadar her hangi bir mal müdürlüğünün teklif edilmediğini; buna karşılık istifasının ardından Maliye Vekaleti tarafından Aydın ve Zonguldak pul tetkik memurluğunun teklif edildiğini belirten Hamit Bey bunun aksini iddia eden defterdarlığın iddiasını ispatla mükellef olduğunu dile getirerek sicilinin *"ahvali sıhhiyesinden dolayı istifa"* olarak düzeltilmesini talep eder.

Salamya Roso hakkında yazdığı raporun akıbetini de takip eden Hamit Bey; bu raporunda belirttiği 1929 ve 1930 seneleri için vergi tarhiyatına esas olan bazı noktaların incelenmesi yönündeki önerisinin defterdarlık tarafından üzerinden bir yıl geçmesine rağmen hiçbir şekilde dikkate alınmaması üzerine Maliye Teftiş Heyeti Baş Müfettişi Nazım Ragıp Bey'e yazdığı bir dilekçeyle durumu bildirir. Hamit Bey aynı dilekçede kendisinden beş yüz lira rüşvet istediği iddia edilen Salamya Roso ile yüzleşme talebinde de bulunur.[7]

---

4 Bugün muhasebe denetmeni benzeri bir memuriyet.

5 Hakkari'nin Şemdinli ilçesinin eski adı.

6 Hamit Bey'in Şura-i Devlet Riyaseti Celilesi'ne yazdığı 18 Mayıs 1930 tarihli dilekçenin sureti.

7 Hamit Bey'in Maliye Teftiş Heyeti Baş Müfettişi Nazım Ragıp Bey'e yazdığı 12 Haziran 1930 tarihli dilekçenin sureti.

Maliye Vekaletindeki görevinden ayrılan Hamit Bey bir süre Dahiliye Vekaletinde çalışır. Önceleri İstanbul Vilayeti maiyet memuru[8] iken Konya İli, Çumra Kazası Akviran Nahiye Müdürlüğü görevine atanması üzerine Dahiliye Vekaleti'ne bir dilekçe yazar ve tayine gayri resmi bir surette itiraz eder.[9] Kısaca memuriyet yaşamını özetleyen Hamit Bey her ne kadar 1700 sayılı Dahiliye Memurları Hakkında Kanunda daha önce başka bakanlıklarda çalışanların konumları ile ilgili bir açıklama bulunmasa da gerek İstanbul Vilayeti'nde geçirdiği on altı aylık başarılı olduğunu iddia ettiği hizmet dönemi, gerek maliye ve askeriye de yaptığı vazifeler değerlendirilerek bir defalığa mahsus olmak üzere ifa ettiği hizmetler dikkate alınarak kendisine Akviran Nahiye Müdürlüğü'nden daha etkili bir görev verilmesini ister. Üstelik Hamit Bey'in bu konuda bir örneği de vardır. Yıllarca İstanbul Polis Müdüriyeti'nde çalışan Hukuk eğitimi almış bir polis memuru kaymakamlığa terfi ettirilmiştir ve Hamit Bey ticaret hem de hukuk eğitimi almış ve uzun yıllar maliyede memuriyet yapmış bir kişi olarak kendisinin bu polis memurundan aşağı olmadığını düşünmektedir.

Hamit Bey dahiliye vekaletindeki mesaisini maliye vekiline hitaben yazdığı 23 Haziran 1930 tarihli dilekçesinde namuslu bir memur oluşunun kanıtı olarak sunmaktadır.[10] *"Eğer bendenizde memleket ve vatanına karşı olan vazifenin ifasında her türlü menfaatleri reddeylemiyerek namuskarane çalışmış olmasaydım bugün daha dun bir sınıf ve maaşla biliztirar Dahiliye Vekalet-i Celilesi emrinde bir vazife almazdım."* diyen Hamit Bey, mesleki başarılarından örnekler vermeyi bu dilekçesinde de sürdürür. Belçika Bankası hakkında yaptığı inceleme neticesinde bu bankanın örtülü olarak bulundurduğu kazancı –matrah farkını- ortaya çıkararak hazineye iki yüz bin lirayı aşan bir kazanç vergisi girişini temin ettiği rapor ile Arkos Limited Şirketi hakkında yaptığı tetkikat neticesinde çıkardığı iki yüz bin lira civarındaki kazanç ve tüketim vergilerine ilişkin rapora işaret eden Hamit Bey *"bütün bu hususat Defterdar Şefik Beyefendi tarafından hırsızlıkla ittiham olunan acizleri tarafından ifa edilmiştir."* ifadesiyle vazifesine olan sadakatine dikkat çeker. Bu dilekçesinde de maliye vekaletine yazdığı 6 Kasım 1929 tarihli dilekçesinde olduğu gibi darphane müdürlüğünden emekli ve halen defterdarlık muhasebe mütehassısı olan Hafız İhsan Bey ile Defterdar Şefik Bey'in yaptıkları konuşmaya değinen Hamit Bey; aslında defterdarın da bir yanlışlık olduğunu kabul etmekle birlikte arkadaşı Nurettin Bey'in hatırını kırmamak için olayı örtbas etmek istediğini öne sürer. Dilekçede son olarak Hamit Bey, Maliye Teftiş Heyeti Baş Müfettişi Nazım Ragıp Bey'in kendisi hakkında 27 Mayıs 1930'da yaptığı tahkikatın sonuçlarının şayet vekalete ulaşmışsa müspet ya da menfi sonucun kendisine bildirilmesi ve bir an önce gerekenin yapılmasını ister.

8 Şimdi kaymakam.

9 Hamit Bey'in Dahiliye Vekaleti Celilesi Yüksek Makamına yazdığı tarihsiz dilekçenin sureti.

10 Hamit Bey'in Maliye Vekaleti Celilesi Canib-i Alisine yazdığı 23 Haziran 1930 tarihli dilekçenin sureti.

Teftiş Kurulunun da görüşü alındıktan sonra olay maliye vekaleti tarafından 13 Eylül 1930 tarih ve 3545 numaralı tezkere ile Şura-i Devlet'e intikal ettirilir. Davada Hamit Bey'e rüşvet almak, Salamya Roso'ya rüşvet vermek, Defterdar Şefik Bey ise rüşvet söylentileri karşısında hiçbir tahkikat yaptırmaksızın olayı doğrudan maliye vekaleti müsteşarına bildirmek ve Hamit Bey'in Salamya Roso hakkında düzenlediği raporu incelemeksizin kazanç memurluğuna havale etmesi suçları isnat olunur. Yapılan inceleme sonucunda Şura-i Devlet Mülkiye Dairesi 21 Ekim 1930 tarih ve 2441/2899 numaralı kararı ile Hamit Bey'e isnat edilen suçun 1609 numaralı kanun kapsamına girmesi nedeniyle lüzum-ı muhakeme kararı alınmaksızın doğrudan adliye tarafından kovuşturulacağına; Şefik Bey hakkında ise Salamya Roso hakkında düzenlediği raporu incelemeksizin kazanç memurluğuna havale ettiği gerekçesiyle lüzum-u muhakemesine karar verilir.[11]

Hamit Bey daha sonra Şurayı Devlet'e yazdığı bir dilekçe ile Şefik Bey hakkında yapılan yargılamaya defterdarın söz ve eylemlerinden kişisel olarak zarar gördüğü gerekçesiyle Şura-i Devlet Kanununun 31. maddesi mucibince müdahale davası açtığını bildirir.[12] Hamit Bey bu süreç sonucunda hukuken aklanır, ancak girişimleri sona ermez. Keza onun amacı eski görevine geri dönebilmektir ve bunun için pek çok girişimde bulunur ve yazışma yapar. Hamit Bey ilk olarak maliye vekaletine hitaben yazdığı bir dilekçe ile aklanmasına ilişkin durumu özetler ve eski görevine ya da eş değer bir vazifeye atanmasını vekaletten talep eder.[13] Bu dilekçesine bir cevap alamayan Hamit Bey bu kez de Maliye Teftiş Heyetine bir dilekçe yazar.[14] Bu dilekçesinde Hamit Bey Teftiş Kurulu Başkanına hitaben kendisinin on sekiz yıllık memuriyeti olduğunu, tetkik memuru olarak ifa ettiği başarılı hizmetlerin yanı sıra ayrıca 1926 yılında yeni mali kanunların yürürlüğe girmesi üzerine memurlara defter-i ticari ve muhasebe dersleri verdiğini ve 1928 yılında kabul edilen yeni Türk harflerinin maliye memurlarına öğretilmesinde faal görev üslendiğini belirtir. *"Devletin en yüksek bir mahkeme-i aliyesinin kararıyla bir iftira ve saniadan ibaret bulunduğu teeyyüt eylemiştir"* şeklinde suçsuzluğunun hukuki bir karara dayandığına işaret eden Hamit Bey *"memleketin en yüksek iki ilim müessesesinden Ticaret Mekteb-i Alisi ile Darülfünun Hukuk Fakültesi'nden mezun bulunmaklığı"*'nın göz önüne alınmak suretiyle eski görevine yahut Defterdarlık Muhasebe Mütehassıslığı görevine atanmasını talep eder.

---

11 T.C. Maliye Vekaleti Memurin Müdürlüğü'nün Şura-i Devlet Mülkiye Dairesi'nin 21/10/930 tarih ve 2442/2899 numaralı karar suretine ilişkin 11 Haziran 1931 tarihli yazısı.

12 Hamit Bey'in İstanbul Vilayeti Vasıtasıyla Devlet Şurası Riyaseti Celilesi'ne yazdığı tarihsiz dilekçenin sureti.

13 Hamit Bey'in Maliye Vekaleti Celilesi Yüksek Makamına yazdığı tarihsiz dilekçenin sureti.

14 Hamit Bey'in Maliye Teftiş Heyeti Muhteremesi Yüksek Reisliğine yazdığı tarihsiz dilekçenin sureti.

Ardından Hamit Bey 12 Eylül 1931 tarihinde Maliye Vekaletine bir dilekçe daha yazarak daha önce belirttiği hususları yineler ve muhasebe mütehassıslığı görevine getirilmek ister.[15] Hamit Bey bu görev için bir sınava girmek icap ederse bundan da kaçınmayacağını vekalete bildirir.

Maliye Bakanlığına yaptığı hiçbir iş başvurusuna tatmin edici bir cevap alamayan Hamit Bey bir kere de 5 Ekim 1931 tarihinde Gümrükler Umum Müdürlüğüne başvurur.[16] Bu dilekçesinde Ticaret Mekteb-i Alisi ile Darülfünun Hukuk Fakültesi'nden mezun olduğunu ve üç bin kuruş maaşla İstanbul Defterdarlığı'nda varidat tetkik memuru iken sağlık koşulları yüzünden istifa ettiğini ve şimdi Gümrükler Umum Müdürlüğü'nde "muamelat memuru" olarak çalışmak istediğini belirtir. Hamit Bey önceki memuriyetinde iken almış olduğu takdirnameleri de bu dilekçeye ekler.

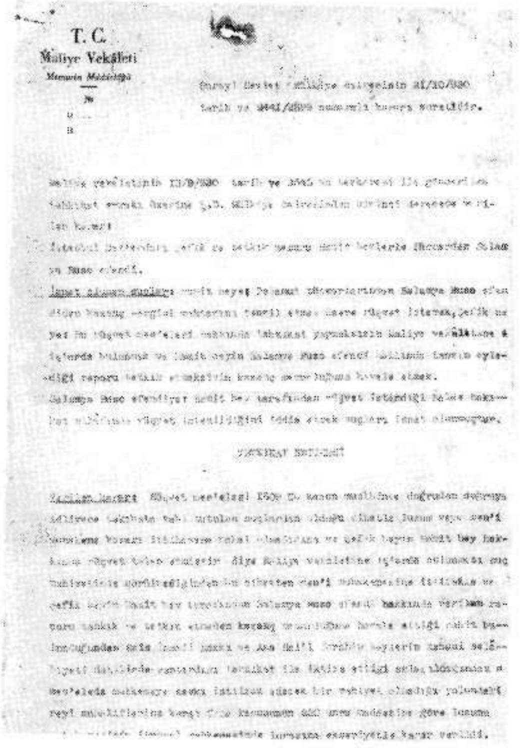
T. C.
Maliye Vekâleti
Memurin Müdürlüğü
21/10/930

Şurayı Devlet Mülkiye Dairesi'nin 21/10/1930 tarihli kararının sureti

Bu dilekçeden sonra Hamit Bey'e ilişkin belgeler sona erer. Daha sonra memuriyette ve iş yaşamında neler yaptığından şu an için haberdar değiliz. Eski görevine dönebildi mi? Memuriyette nereye kadar geldi? Bu soruların yanıtlarını şu an için veremiyoruz. Ancak bu makalenin kaleme alınmasını mümkün kılan belgelerin de gösterdiği gibi iki yılı aşkın bir süre devam eden girişimleri ve mücadelesi Hamit Bey'i kim bilir ne kadar yıpratmıştır? Aslında Türkiye'de memur olma halinin zaman ve mekan tanımaksızın pek de değişmediğini Hamit Bey'in mücadelesi göstermektedir. Türk kamu bürokrasisinin her hangi bir mensubunun başına Hamit Bey'in başına gelenlerin

15 Hamit Bey'in Maliye Vekaleti Celilesi Yüksek Makamına yazdığı 12 Eylül 1931 tarihli dilekçenin sureti.

16 Hamit Bey'in Gümrükler Umum Müdürlüğü Yüksek Makamına yazdığı 5 Ekim 1931 tarihli dilekçenin sureti.

benzerinin gelmeyeceğini kimse iddia edemez. Bugün ve gelecekte de münferit de olsa benzer durumlar yaşanacaktır. Bu makale ile yakın tarihi siyasal çalkantılar, hak ve hukuk mücadelesi ile dolu olan bir ülkede sıradan bir insanın, bir devlet memurunun hukuk mücadelesi vermesinin hiç de kolay olmadığı gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Özet:
Bu makalede bir devlet memurunun 1920'lerin sonunda uğradığı iftira üzerine görevinden istifa etmesi, ardından aklanma mücadelesi vermesi ve ayrıldığı işine yeniden dönmek için sarf ettiği çaba konu edilmektedir. Makalenin dayandığı belgeler bir sahafta bulunmuştur. Hikayemizin sıradan bir insan olan kahramanı Hamit Bey'in çeşitli kurum ve kişilere yazdığı dilekçelerin suretlerinden oluşmaktadır

Anahtar sözcükler: Yolsuzluk, Resmi Görev, Sosyal Tarih, Erken Cumhuriyet Dönemi

Abstract:
This article aims to illustrate the story of an official, Hamit Bey, who upon being accused of bribery, resigned in order to clear his honour, but later exhausted judicial means to return to his post in the late 1920's. The documents of this fascinating story were found in a book dealer's shop. We follow the story of Hamit Bey by means of petitions written in the Latin and Arabic alphabets which he sent to certain officials and institutions.

Keywords: Bribery, Official, Social History, Biography, Early Republican Turkey.

My Secret Life: Penisimin Gözünden Otobiyografim

"... some men-and I am one-are insatiable and could look at a cunt without taking their eyes off for a month."[1]
Walter
My Secret Life

"You must like looking at cunts."[2]
Sarah'dan Walter'a
My Secret Life

Orhun YAKIN

Michel Foucault, son iki yüz küsur yılımızın cinsellik tarihi açısından bir baskının güncesi olarak okunması ve yorumlanması gerektiğini belirtir. Cinsellik modern bir biçimde bastırılmak istenmektedir, bu baskı çağı on sekizinci yüzyılda başlatılmış, bu tarihten sonra cinselliğin adını anmak daha güç ve tehlikeli bir hal almış, kapitalizmin gelişmesiyle çakıştırılmış ve burjuva düzeniyle tek vücut olması sağlanmıştır (1986:10) Cinsellikle iktidar arasındaki ilişkinin bir baskı ilişkisi olmadığını söylemek kısır bir paradoksun dile getirilmesinden başka bir şey değildir Foucault'a göre ve ondokuzuncu yüzyılın "burjuva" toplumu, varlığını kuşkusuz günümüzde de sürdüren toplum, çarpıcı ve çatlak bir sapkınlık toplumudur (1986:53)

Norbert Elias ise diğer dürtüler gibi cinsel dürtünün de uygarlık süreci boyunca giderek daha sıkı kurallara bağlandığını ve biçimlendirildiğini belirttikten sonra yetişkinlerin bütün dürtülerini, özellikle cinsel olanlarını gizleme zorunluluğu ile karşı karşıya bulunuşun, bu konular üzerindeki "konuşma yasağının" ve diğer kısıtlamaların yetişmekte olan bireyin çevresinde oldukça kalın bir gizlilik duvarı oluşturduğunu söyler (2000:295).[3] Elias'a göre cinsel konularda bireyin yeterli bilgiye ulaşamamasının

1 "... bazı erkekler- ki ben de onlardan biriyim- tam anlamıyla pisboğazdır ve bir a.cığa gözlerini ayırmaksızın aylarca bakabilirler."

2 "A.cıklara bakmaktan hoşlanıyorsun galiba..."

3 Freud bu engeller ve yasaklamalar konusunda 'bu yasaklarda dile getirilen, herkes için geçerli tek bir tür cinsel yaşam talebi, insanların cinsel bünyelerindeki doğuştan gelen ya da sonradan edinilmiş eşitsizlikleri gözardı eder; insanların hayli büyük bir kısmını cinsel zevkten yoksun kılar ve böylece de ağır bir haksızlığın kaynağı haline gelir' yorumunu getirmekte (1999: 61).

ardında yatan esas neden yetişkinlerin ruhsal yapıları olup bu yapının onların bu gibi gizli konular üzerinde konuşmalarını güçleştirmektedir. Ne gerekli tonu ne de sözcükleri bulamadıkları gibi bildikleri ayıp sözcükleri de kullanamazlar. Bu konuşma konusunda dirence yol açan şeyin bireylerin içindeki sosyo-oluşumsal baskı olduğunu belirtir Elias (2000:295).

İşte tam da bu noktada aşağıda detaylarına gireceğimiz *My Secret Life* ve onun kimliği bilinmeyen yazarı devreye girer. Çünkü bu yazar yukarıda bahsedilen türden engellemelerin ve kısıtlamaların karşısına -kimliğini gizli tutmak pahasına bile olsa- anıları (ya da itirafları) ile çıkmakta ve bu bir çeşit günah çıkarma eylemini Kilisenin her iyi Hıristiyan için zorunlu kıldığı bir biçimde yapmaktaydı. 'Ortaçağdan beri' diye açıklar Foucault, 'batı toplumları itirafı, gerçeği üretmesi beklenen ana törenlerin (rituel) arasına yerleştirmiştir ve... bir statü, kimlik, ve birisine diğerinin verdiği değerin güvencesi olan 'itiraf'tan, birisinin kendi eylem ve düşüncelerini resmen kabul etmesi olan 'itiraf'a geçilmiştir' (1986:64). Bu gözlemler önemlidir çünkü *My Secret Life*'ı ya da benzeri metinleri bir başka gözle değerlendirebilmemizi sağlayabilir. Foucault'nun da sorduğu gibi, ya 'itiraf edilen şey' ise cinsellik? Ya onu saklama zorunluluğu, onu itiraf etme görevinin bir başka görünümüyse? (1986:67)

Foucault, bu 'zorunlu' edim sırasında kişinin, yalnızca yasalara aykırı davranışlarının günahını çıkarmadığını isteğini, tüm isteklerini söyleme dönüştürdüğünü, kullandığı sözcükler titizlikle etkisiz kılınsa da, olanaklar elverdiğince, hiçbir şeyi bu anlatımın dışında bırakmadığını ve Hıristiyan öğretisinin cinselliğe ilişkin her şeyi kelamın sonsuz süzgecinden geçirme çabasını temel görev addettiğini söyler (1986:26-7). İşte bu çerçevede *My Secret Life*'ın yazarının da bu buyruğa boyun eğdiğini görmekteyiz. Aşağıda detaylarına gireceğimiz on bir ciltlik seksüel otobiyografisinde yazar cinsel yaşamını Foucault'un alıntılamasıyla "olguları, oldukları gibi ve anımsayabildiğim ölçüde anlatıyorum; yapabileceğim budur... gizli yaşama ilişkin hiçbir şey ihmal edilmemelidir; utanmamız gereken hiçbir şey yoktur... insanın doğası hiçbir zaman yeterince bilinemez..." şeklinde sergilemektedir (1986:27-8).

My Secret Life, Viktorya dönemi olarak adlandırılan tarih diliminin bir ürünüdür. Kraliçe Victoria'nın (1819-1901) hükümranlığında geçen bu dönem (1837-1901) İngiltere'nin demiryolları, buharlı trenleri, kömürü ve demiri, tekstili ve fabrikalarıyla dünyanın en büyük sanayi imparatorluğu haline geldiği ve kollarını 'üzerinde güneşin batmadığı' bir imparatorluk kurmak üzere dört bir yana uzatışına denk gelmektedir.[4]

4 İngiltere ulaşmış olduğu düzeyi ve zenginliği 1851'de dünyanın ilk endüstri fuarını açarak dosta düşmana göstermişti. Londra'da tamamen İngiliz mühendisliğinin eseri olan demir ve camdan inşa edilmiş Crystal Palace tam 100.000 ürüne ev sahipliği yapmış, bu ürünleri görmek için çoğunluğunu İngilizlerin oluşturduğu tam altı milyon konuk mekanı ziyaret etmişti. Açılışına kraliyet ailesinin de katıldığı bu fuar Britanyanın ilk ve en zengin sanayi ülkesi olduğunu herkese resmen göstermekteydi. *My Secret Life*'ın yazarının anılarında da bu fuar yer almaktadır.

Bu müthiş gelişmenin sonuçlarının günlük yaşama ve toplumun bütününe tam anlamıyla yansıdığı pek söylenemez. Kraliçenin ahlak konularında gittikçe daha sert bir tavır benimsemesi, hiçbir yeniliğe açık olmaması ve işçi sınıfının varlığını kavrayamamasının bireylerin yaşamlarını olumsuz biçimde etkilediği görüşü yaygındır. Daha sonraları 'kibarlık', 'dar görüşlülük', 'maddiyatçılık' ve 'her şeyde bir kusur bulma' gibi özellikler yüzünden genellikle olumsuz bir çağrışıma yol açan bu dönem, edebiyatçılarını benzer bir şekilde etkilememiştir. *Robert Browning, Charles Dickens, Emily Bronte, George Elliot ve Thomas Hardy* gibi sanatçılar ahlaki birtakım misyonları yüklenmek yerine estetik kaygıları ön plana çıkarmaya başlamış ve konularını toplumdan ziyade kendi yaşamlarından seçmişlerdir. Tabii bunda dönemin sansür anlayışının oynadığı rolü de inkar etmek mümkün değildir. Ama bu anlayışın kolay kolay değişmeyeceği gerçeğini kabul eden Viktoryen dönemi yazarları cinselliği ifade etmek için daha farklı yollar bulmaya çalışmışlardır. Dönemin edebiyatından ve uygulanan tekniklerden haberdar olanlar için bu eserlerde verilmeye çalışılanlar yeterince açıklayıcı olabilir ama söz konusu resimde yine de bir eksiğin varlığından bahsetmek mümkündür. Dönemin erotik edebiyatı üzerine yapılmış en yetkin çalışmanın sahibi Steven Marcus işte tam da bu noktada *My Secret Life* ve benzeri diğer dönem ürünlerinin devreye girdiğini söylemektedir. En basit ifadeyle bu ürünler dönem edebiyatına ek bir perspektif kazandırmakta, bağlamı genişletmektedirler. Peki yazılmış belki de en kötü şöhretli otobiyografi olarak tanınan *My Secret Life*'ın hikayesi nedir? Belki de bu konuya kısa bir anektod ile girmekte fayda var.

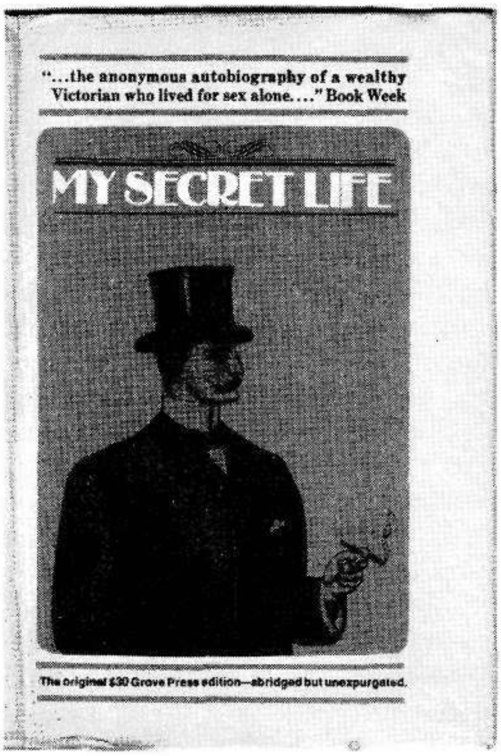

Erotik kitap ve belge alışverişi alanındaki en önemli isimlerden birisi - büyük olasılıkla açılacak davaları önceden bertaraf etmek için- gerçek adını saklayarak (kullandığı takma isim Armand Coppens) otobiyografisinin birinci cildinin sonlarına

doğru meslek hayatının sadece zaferlerle dolu olmadığını belirterek en büyük başarısızlıklarından biri olarak nitelendirdiği bir olayı aktarır okuyucularına: Paris'te sürekli uğradığı küçük dükkanlardan birinde eline geçen 1880'lerde yazıldığını tahmin ettiği altı adet eski model erotik fotoğrafla süslenmiş bir elyazması geçer. Dükkan sahibi İngilizce bilmediğinden Coppens'a olan güveni ile kendi fiyatını belirlemesini rica eder. Yazı biraz maço bir tavır sergilese de düzgün bir dil kullanımı ve mantık çerçevesi içinde anlatılmış izlenimi veren bir erotik hikayedir. Fotoğrafların durumu oldukça iyidir ve metne katkısı büyüktür. Kısacası metin hali vakti yerinde sınıfın üyeleri arasındaki cinsel serüvenlerin okunabileceği bayağı cins bir pornografik yazım örneğidir. Coppens bu örneği elinden kaçırmak istemez ve döneme göre orta karar sayılabilecek bir miktar olan on beş sterline eserin sahibi olur. Satıcı ise malın İngilizce olmasının değerini düşürdüğü kanısındadır ve zaten kendisine maliyeti iki küsur sterlin olan bir parçadan edebileceği azami kârı da elde etmiştir. Memleketine dönen Coppens bilgisine güvendiği bir müşterisine elyazmasını gösterir ama bir şey öğrenemez, zaten istediği fiyat müşteriye fazla gelmiştir. Kısa bir süre sonra Coppens el yazmasını bu konularla yakından ilgili Amerikalı bir müşterisine otuz sterline satar ve konuyu unutur. Aradan üç aydan fazla bir zaman geçer ve ilk müşterisi kendisine telefon ederek elyazmasının halen elinde olup olmadığını sorar. Yanıtı duyan müşteri "salaklığımıza doymayalım Coppens" der. Müşteri, İngiltere ziyareti sırasında konuyu bir bilene açmış ve kendisine gösterilen bazı belgelerdeki yazı ile Coppens'ın kendisine gösterdiği elyazmasındaki yazının aynı olduğundan hiçbir şüphesi yoktur. "İyi de kimmiş yazarı?" diye sorar Coppens. Yanıt kısa ve çok acıdır: "Ashbee'miş Coppens. *Henry Spencer Ashbee.*" "Ama bu imkansız" diye şansını bir kez daha dener Coppens. Ama müşterisi bir adım bile geri gitmez. "Kesinlikle o. Eğer belgeler sahte değilse tabii ama ben öyle olduğunu hiç sanmıyorum. Başın sağ olsun dostum." Coppens elinde ahize dakikalarca boşluğa bakar. Şiddetli bir içki ihtiyacı duymaktadır. Malı satabileceği kişileri ve kaybını düşündükçe delirecek gibi olmaktadır. Hele tanıtımında kullanabileceği şu tarz bir ifadeyi düşündükçe: "bu elyazması büyük bir olasılıkla Pisanus Fraxi takma adını kullanan, İngiliz dilinde erotizm üzerine bilinen en geniş kapsamlı bibliyografyayı[5] yazmış olan *Henry Spencer Ashbee* tarafından kaleme alınmıştır" (1973:188-191).

5 Bu bibliografya, *Index Librorum Prohibitorum* 1877, *Centuria Librorum Absconditorum* 1879 ve *Catena Librorum Tacendorum* 1885 olmak üzere üç ciltir ve döneminde özel olarak bastırılmış 250 kopyası olduğu tahmin edilmektedir. Sonradan birkaç yeniden baskısı yapıldıysa da kütüphanelerde orijinal baskısından sadece bir ya da iki ciltin bulunabilmesi çok nadir bir yayın olduğunu göstermektedir. Bu yapıtın en önemli özelliklerinden birisi de Ashbee'nin tanıtımını verdiği kitapların ya kendi kütüphanesinde bulunması ya da kişisel olarak görüp inceleme şansını elde etmiş olmasıdır ve bu nedenle de verdiği bilgi son derece güvenilir kabul edilmektedir. Ashbee bununla da yetinmemiş ve

Ashbee'nin (1834-1900) ünü sadece bu bibliyografyanın yazarı olmasından kaynaklanmıyor. Kendisi çok büyük bir olasılıkla bu yazının konusu olan Viktorya döneminin en önemli pornografik (otobiyografik) ürünü olarak kabul edilen *My Secret Life*'ın (Gizli Hayatım) da yazarı.[6] Ashbee ticaret dünyasının kendisine kazandırdıkları sayesinde oldukça rahat bir yaşam sürmüş, erotik yapıtlara ve kadınlara oldukça düşkün bir karakter. Paranın sağladığı güçle partner bulmakta, birkaç istisna dışında, hiçbir zaman güçlük çekmemiş ve arayışlarını küresel ölçüde sürdürebilmiş bir meraklı.[7] Koleksiyon merakı ve incelediği konu ile ilgili ulaşabildiği her bilgiyi en ince detayına kadar kağıda dökmesi sonucu pornografinin bir ticaret alanı olarak ortaya çıktığı on dokuzuncu yüzyıl ile ilgili oldukça geniş bilgi sahibi olabiliyoruz.[8] Günümüzde pornografinin ulaştığı yasal seviyenin ardında çoğunlukla tüketiciye ve meraklıya yansımayan bir 'yer altı' sistemi söz konusudur. Bu sistem söz konusu doğuş döneminde de geçerliydi ve Ashbee'nin aktardığı gözlemler/deneyimler bu döneme ve -eğer bu deyim kullanılabilirse- alt kültüre- ait oldukça önemli bilgiler vermektedir araştırmacılara ve akademisyenlere. Bunları diğer bir takım özellikleri ve geride kalan ipuçları ile birleştirdiğimizde kitabın günümüze kadar gizliliğini korumuş yazarı için Ashbee en kuvvetli aday olarak gözükmekte.

---

ele aldığı kitapların sadece erotik içeriğini değil tarihsel ve sosyolojik olarak nerede durduklarını da irdelemiştir. Hemen her fırsatta yazarın karakteri ile bir sanatçı olarak durduğu/ulaştığı nokta arasında bağlantılar kurmakta ve bir çeşit seksoloji uzmanı ve psikolog görevi üstlenmektedir. Ashbee'nin var olan her Don Kişot baskısını, İspanyolca ya da çeviri, topladığı da bilinmektedir. Erotik kütüphanesini (toplam 15.299 kitap) bıraktığı British Museum önce bu bağışı kabul etmeye pek yanaşmadıysa da Ashbee'nin vasiyetinde böylesi bir durumda Don Kişot kolleksiyonunu da alamayacakları yönünde koymuş olduğu madde yüzünden mirası devralmak zorunda kalmıştı.

6 Bu yazıdaki alıntılar benim çevirim. Sadece tonu yansıtmaya çalıştım. Kitabın -ya da yapılacak bir seçkinin-üzerinde daha çok zaman harcanacak bir çevirisinin daha kaliteli olacağını düşünüyorum. Kitaptan alınmış bir bölümün benim haberdar olduğum tek çevirisi genellikle piyasaya çıktıktan kısa bir süre sonra toplatılan bir seri erotik edebiyat ürünü yayınlayan Dodo yayınlarının '*Gizli Hayatım*' isimli yayınında görülebilir. Yaklaşık seksen sayfalık bu bölümün çevirisinin yazarın üslubunu yansıttığını söylemek mümkün. Kitabın geri kalan kısmı aynı dönemde yayımlanmış beş kitaptan yapılmış kısa seçkilerden oluşuyor.

7 Henüz uçakla yolculuğun başlamadığı bir dönemde Ashbee neredeyse dünyayı dolaşma şansını elde etmiş birisi: Afrika, Amerika, Asya, Çin ve Japonya gezip gördükleri arasında. *Travels in Tunisia* isimli gezi kitabının halen değerli bir başvuru kaynağı olarak görüldüğü belirtiliyor. Tüm bu bilgileri edindiğimiz Ashbee'nin biografisinin yazarı Iwan Bloch'dan (Eugen Duehren takma adını kullanıyordu) da kitaplar bağlamında birkaç söz etmek gerekli. Ashbee'nin o müthiş kütüphanesine girme izni olan ender kişilerden birisi olan Bloch'un modern İspanyol erotik yayınları ve diğer konular üzerine oluşturduğu kütüphanesi ölümünden sonra dağılmış ve alındığı kütüphanelerin büyük bir kısmı Naziler tarafından yakılmıştır.

8 George Legman *My Secret Life*'ın önsözünde 18. ve erken 19. yüzyıl İngilteresi ile ilgilenen sosyal tarihçilerin Ashbee'ye büyük teşekkür borcu olduğunu söylemekte (1973: 19).

Peki bu *My Secret Life* nasıl bir kitap? Bir otobiyografi olarak nerede duruyor ve nasıl değerlendirilmeli? Önce kitabın orijinal baskısı üzerine birkaç söz: kitap toplam 11 cilt ve 4200 sayfadan oluşmakta. Baskısı Amsterdam'da sadece altı set olarak tahminen 1890 yılı içerisinde özel sipariş üzerine belli aralıklarla gerçekleştirilmiş. Matbaanın sahibi bu konularda yeterince tanınmış o tarihlerde Hollanda'da sürgün hayatı yaşamakta olan Belçikalı Auguste Brancart'dır. Siparişi veren zengin İngiliz beyefendisi basımdan sonra kalıpların imha edilmesini istemiş ama daha sonrasında ortaya çıktığı bilinen bazı ciltler bu arzusunun yerine getirilmediğini gösteriyor. Kitap baskı açısından pek parlak değil. Yazım ve dilbilgisi hataları oldukça fazla ve dizgicinin anadilinin Fransızca olması ihtimali oldukça yüksek. Ne yazarın ne de matbaanın düzeltme yapmadığı çok açık. Edinilen bilgiye göre yazar eline her yeni cilt geçtiğinde sıradaki cildin elyazmasını vermekteymiş. Günümüze ulaşan tam takımların sayısı sadece üç olarak verilmekte.[9] Piyasadan edinilebilecek olan olabildiğince kısaltılmış ama yapıtın tamamı hakkında yeterince fikir verecek oldukça küçük puntolu yaklaşık 700 sayfalık bir edisyon.[10]

Yazarımız hikayesi süresince elinden geldiği kadar, ama iyi bir araştırmacının bir takım sonuçlara varmasına da yetecek kadar ipucu bırakarak, kimliğini gizli tutmaya çalışmaktadır. Bir taraftan hem kendisini hem de yaşamöyküsünde adı geçen hemen her şeyi saklamaya çalışan yazar bir taraftan da anlatmaya değer bir hikayesi olduğunu düşünmekte ve bu hikayesini anlatacağı okuyucuları olsun istemektedir. Kendisine uygun gördüğü isim 'Walter'dır. Yerler, kişiler ve tarihler her fırsatta değiştirilir ya da gizlenir. Yazar daha kitabın sunuş kısmında kendisini bir editör olarak tanımlar. Elindeki elyazması kendisine yakın bir arkadaşı tarafından bırakılmış ve eğer sağlığına kavuşamazsa yakması istenmiştir. Arkadaşı ölür ve 'editör' elyazmasının içinde olduğu paketi bir süreliğine unutur. Daha sonra fırsat bulup okuduğunda yakmak istemez (böylesi tarihsel bir dokümana çok yazık olacaktır) ve kendisine bir kopya hazırlayıp orijinalini yakar.

Peki nasıl bir dokümandır bu? Oldukça nadir bir belgedir öncelikle. Çok küçük yaştan başlayarak hemen her şeyi belleğine atmaya başlayan ve bunu yaklaşık kırk yıl devam ettiren bir Viktorya çağı beyefendisinin cinsellik anılarıdır. Döneminin bir çok

9 Yetmişli yılların başı itibarı ile eldeki bilgi, bir takım Amerika'da Kinsey Enstitüsünde, bir takım British Museum'da, bir diğer takımında da Avrupalı bir özel kolleksiyonerde bulunduğu yönünde. Marcus'a göre Amsterdamlı matbaacı fazladan baskı yapmış olsa bile varlığı kesin olarak bilinen/ispatlanan kopyalar bunlar.

10 Bu yazı için kullanılan Amerikan Grove Press'in 1966'da büyük kağıda iki cilt, toplam 2400 sayfa olarak hazırladığı ve bir kutu içinde 36 dolara satışa sunduğu baskıdan kısaltılarak ama özü korunarak hazırlanan baskıdır. Aynı baskı cep kitabı olarak Ballantine Books tarafından 1973'te 3 doların altında bir fiyatla piyasaya verilmiştir.

beyefendisi gibi o da bir günlük tutmaya soyunmuştur ilk gençlik yıllarında ama 23-24 yaşlarında tekrar bu işe soyunduğunda tutmaya başladığı günlükler artık tümüyle yaşadığı cinsel maceralara/deneyimlere ayrılmıştır. İşte bu günlükler daha sonra *My Secret Life*'ın temelini oluşturacaktır. Ama bir süre sonra yine canı sıkılan Walter otuzlu yaşlarının ortalarında karşısına çıkan bir hanımefendi ve onun çevresindeki diğer karakterler sayesinde "bir kadın ve erkeğin cinsel organlarıyla yapabilecekleri her şeyi" görür ve işitir. Bu deneyimleri kağıda dökme isteği tekrar alevlenen Walter hazır son dört beş yılın olayları belleğinde henüz taze iken işe koyulur. Kırklı yıllarının başında kendisini yatağa düşüren ilk ciddi hastalığını geçirir ama zamanını boşa geçirmez ve yatağında tuttuğu notları düzeltir ve sıraya kor. Birkaç yıl sonra tekrar yatağa düştüğünde bu kez daha önce unuttuğu olayları kronolojik sıraya koyarak kağıda döker ve tüm materyali baştan sona tekrar okur. Viktorya dönemi cinsellik araştırmalarının kilit ismi Steven Marcus konuyla ilgili önemli eseri *The Other Victorians*'da Walter'ın artık bir otobiyografi yazarı olarak yavaş yavaş tavına geldiğine işaret ederek yazılarında belli bir metot takip etmeye başladığını söyler. Yazarımız bir deneyim yaşar ve günlüğüne bununla ilgili kısa bir not düşer. Kısa bir süre sonra, bilemediniz iki gün, masanın başına geçerek olayı anımsayabildiği bütün detayları ile[11] yazıya döker. Gittikçe artan bu sayfaları yazarımız belli aralıklarla elden geçirerek gerekli düzeltmeleri ve eklemeleri yapar. Ama artık bu uğraşıyı daha da somutlaştırma zamanı gelmektedir. Kitap fikri kafasında netleşmeye başlayan yazar işte bu noktada yavaş yavaş isimleri, yerleri ve tarihleri değiştirmeye başlar. Bu değişiklerden anlatının zamanı da nasibini alır. El yazmasının büyük kısmı şimdiki zamanda yazılmıştır ama yazarımız artık geçmiş zamanı tercih etmektedir. Anlatılan olaylara yorumlarını eklemeye başlayan Walter son okumaları yaparken bu yorumlara da yorumlar getirmeye başlar. Başından itibaren Walter'ın yazılarında belli bir formatı tutturmayı düşünmediği ve bir iç tutarlılık peşinde olmadığı görülür. Ama zaten metnin derdi bu değildir. Metin bize aklını sadece ve sadece tek bir konuya takmış, bu konuyla saplantılı olarak nitelendirilebilecek kadar meşgul bir zihnin nasıl çalıştığını göstermektedir. Walter'ın anlatımı/tonu metin boyunca son derece düz hatta kurudur. Bazı noktalarda didaktik bir hava sezilse de asıl ilginç nokta (teknik?) bazen aynı bölüm içerisinde beklenmedik ve sert atlayışlara başvurulmuş olması, bunun okuyucuya çoğu zaman hiçbir uyarıda bulunulmadan yapılmasıdır. Bu durum büyük olasılıkla Walter'ın tuttuğu günlüklerin dağınık ve belli bir kronolojiye göre tutulmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Her ne kadar Walter çok güçlü bir belleğe sahip

11 Bu detay merakı (saplantısı?) kendisini özellikle fahişelerle olan ilişkisinde göstermektedir. Walter gerçek bir İngiliz beyefendisi olarak kadınlara kaç para ödediğini, kapsamlı maceralarının kendisine kaça patladığını mutlaka kayda geçmektedir. Dahası, kadınlara sorduğu yaşamları ile ilgili detayları not almakta ve kaç para kazandıklarını hesaplamaya çalışmaktadır.

olmakla övünse de anlatılanları bizim için "olabildiğince gerçek" yapan şey olayların üzerinden en fazla birkaç hafta sonra, çoğu zaman birkaç gün sonra, kağıda dökülmesidir. Kendi ifadesi ile binin üzerinde kadınla olan Walter doğal olarak yıllar içerisinde söz konusu kadınlar içerisinde hangileriyle birden çok beraber olduğunu net olarak hatırlayamamaktadır. Kitabı oluşturan her bölümün başında okuyacaklarımız kısa ifadelerle bir çeşit özet oluşturacak şekilde sunulur. Birkaç tipik örnek vermek gerekirse:

> Bir denizci, bir orospu ve bir bahçe duvarı- Yapımı yeni bitmiş bir yol- Yağmurlu ve rüzgarlı bir hava- Pazarlığa kulak misafirliği- Ücreti ödeme teklifi- Bahçe duvarına yaslanış- Arkayı yoklayış/Bir avuç ıslaklık- Gözünü şehvet bürümek- Sperme dalış-Polis memuru- Kayıp şemsiye- Değişik bir leğen türü- Hastalık korkusu (1976:232)
>
> ya da
>
> Koca gözlü Betsy Johnson- Eski bir tanıdık- Kerhaneler kapatılıyor- On yıl sonra- Sen misin Betsy?- A.nın dev dudakları- Şişmiş gözleri- Erotik isteklerim- Betsy'nin yardımı- Betsy ve bir adamla- Tereddütler- Adamın teklifleri- Adamı okşuyorum- Adam g..ünü sunuyor- Kaldıramıyorum- Havan elleri ve g.. delikleri- Semen ve kürdan- Betsy'e geçiriyorum- Adamın başparmağı deliğimde- Küçük bir bakire aranıyor- Bulunuyor Kızla J***s sokağında- Bir başka Molly daha- Betsy'nin oyunları- Molly makul davranıyor, soyuluyor ve içki veriliyor- A.larına şilingleri atıyorum- Molly amatörce yaklaşımları geri çeviriyor- Betsy'nin tehditleri (1976: 369)

Bu tip kısa özetlerin tam olarak neye yaradığını söylemek biraz zor. Hiç şüphesiz söz konusu tasvirlere ait olduğu bölümün içerisinde ayrıntılarıyla yer veriliyor. Atlanan herhangi bir ifade yok. Bir olasılık bu notlar Walter'ın zaman içerisinde tuttuğu ve ileride olayları hatırlamak için kullandığı notların bir dökümü olabilirler ama bu varsayım bütün notlar için geçerli olmayabilir çünkü Walter bir çok olayı sıcağı sıcağına kağıda geçirmekteydi.

Kitabın pornografi tarihi dışında sosyal tarih açısından da belli bir önem taşıdığını belirtmek gerekiyor. Marcus, kitaptaki olguların ve detayların oldukça ilginç ve faydalı olduğunu, Viktorya dönemi gerçeklerinin anlaşılmasında kullanılabileceğini ve bize, şu ana kadar bildiklerimizin tersine, söz konusu dönemde bir yer altı sosyal yaşamının sürmekte olduğunu ve bu yaşamın en temel belirleyicisinin seks olduğunu belirtmektedir. İnsanlar gün içinde bir araya gelmekte, tanışmakta, ilişkiye geçmekte ve sonrasında kendi yollarına gitmektedirler. Bu yoğun ilişkiler zinciri klasik Viktorya dönemi çalışmalarında kendisine pek yer bulamamıştır.[12] Marcus'un üzerinde durduğu

12 Bu ifadeler 1960'lı yılların ortası için geçerliydi. Marcus'un kitabından sonra Viktorya dönemi

bir diğer nokta da *My Secret Life*'ın Viktorya dönemi romanları ile gösterdiği olgusal bütünlük. Örneğin Dickens'ın bazı romanları ile paralel okumalar yapıldığında *My Secret Life*'ın tasvirlerinin dönemin alışkanlıkları ve düşünüş biçimlerini desteklediğini görmenin mümkün olacağını söylemekte Marcus (1969:99-100) Aslında bu kitabı Viktorya dönemi romancılığının diğer yüzü olarak nitelendirmek pek de yanlış olmayacaktır.[13]

Marcus, tek derdi cinselliği ve insan vücudunu anlatmak olan böylesi bir otobiyografinin doğal olarak anlattığı dönemin bedene ve hijyene nasıl yaklaştığını da anlattığını söyler. Dönemin günlük yaşamı ile ilgili bir çok ilginç ve 'faydalı' bilgi adeta sayfalardan fışkırmaktadır. Örneğin ondokuzuncu yüzyılın ortalarında bir çok kamuya açık dinlence yerlerinde, Hampton Court Parkı'nda olduğu gibi, umumi tuvalet bulunmamakta ve ister kadınlar ister erkekler bu ihtiyaçlarını çevredeki çalıların arkasına giderek yere dökülmüş yaprakların üzerine gidermek durumundadırlar. Dönemin başlarında hanımefendilerin bile don giymediğini ve bu alışkanlığı yüzyılın ortalarından itibaren edindiklerini ve bu değişikliğin yazarımızın hiç de hoşuna gitmediğini öğreniyoruz (1969: 98-101).[14] Dahası yüzyılın sonlarına doğru bile Londra'nın bir çok bölgesinin ve caddesinin kuytu bir duvar dibinden farkı olmadığını, bir çok merkezi sayılabilecek noktanın özellikle gece kuşlarının sidik torbalarını boşaltmak için kullanıldığını/seçildiğini görüyoruz. Yazar, bir gece geç vakit kalabalık bir grup kadının kaldırım kenarına çömelmiş aynı anda işlerini gördüğünü söyleyerek

cinselliğini çeşitli açılardan irdeleyen çok sayıda araştırma yapılmış ve yayınlanmıştır. Ama, görebildiğim kadarı ile, *My Secret Life*'ın bu araştırmalarda sık sık konu edildiğini söylemek pek mümkün değil.

13 *The Guardian* gazetesinde Charles Dickens'ın önemli eserlerinden *Bleak House* (1853) üzerine yayımladığı yazısında Jane Stevenson aslında hep uzak durmaya gayret ettiği Dickens'ı eline geçen *The Other Victorians* sayesinde yeniden keşfettiğini söylüyor. Marcus'un biraz alışılmadık bir biçimde Dickens'ı övdüğünü görüyor. Kahramanımız Walter'ın arada sırada da olsa beraber olduğu kadınlara yaşamları hakkında sorular sorduğunu ve duyduklarını not aldığını ve bu notlardaki çalışan sınıfın günlük yaşamları ile ilgili detayların Dickens'ın anlattıklarını olabildiğince desteklediğini görüyor ve 'Dickens'a özgü olasılık dışı durumlar'ın o dönem Londra'sının sıradan günlük olayları içerisinde yer aldığını anlıyor. Stevenson, *The Other Victorians*'ı bitirir bitirmez *Bleak House*'ı eline aldığını ve kitabın öykü anlatımı açısından bir başeser olduğuna kanaat getirdiğini ve artık en değer verdiği kitaplardan birisi haline geldiğini de ekliyor. Son kitabı '*What Sparked Fingersmith?*'de Viktorya döneminin kirli yüzünü yansıtan yazar Sarah Waters dönemin insanlarının sanıldığı kadar kısıtlı ya da baskı altında bir cinsel hayatları olmadığını belirttikten sonra Walter'ın *My Secret Life*'ından da anlaşılacağı gibi hem oldukça yoğun bir cinsel yaşamın söz konusu olduğunu hem de konu hakkında, pek bizim alışmadığımız tarzda olsa da, bol bol konuşulduğunu ekliyor.

14 Elias bu döneme yönelik olarak 'artık insanın uyurken ya da giyinip soyunurken yabancı insanlar tarafından görülmesini gerektiren çok daha fazla an vardır. Bunun sonucunda gerek gecelik ve pijama, gerekse iç çamaşırlarının başkaları tarafından görüldüğünde utanmaya yol açmayacak biçim kazanmıştır' yorumunu getiriyor (2000:272-73).

genelde iki kadının birlikte görülmesinin daha alışılageldik bir manzara olduğunu söylüyor. Biri etekleri ile bir çeşit perde oluşturuyor ve işini bitiren daha sonra aynı görevi devralıyor (1973: 326-27)

My Secret Life'ı diğer erotik otobiyografilerden ayıran en önemli özelliği sadece ve sadece cinsel ilişki (sanatı?) üzerine yoğunlaşması ve son derece bilinçli bir şekilde yazarın (olası) duygusal ilişkilerinden bahsetmemesidir. Kitap üzerine ilk ciddi araştırmayı yapan Dr. Eberhard ve Dr. Phyllis Kronhausen'nin de belirttiği gibi Walter (Kronhausen'ların adlandirışı ile İngiliz Kazanovası) kendisinden önce gelen bir çok yazardan farklı olarak aile, iş, meslek, yaşam güvencesi gibi çoğunluğun öncelik verdiği konuları tamamıyla ikinci plana atmış ve sadece cinsel hayatı üzerine yoğunlaşmayı seçmiştir. Walter, kadınların peşinden Kazanova gibi kısa süreli aşklar yaşayıp sonra da bırakıp gitmek için değil tam tersine sadece bir cinsel ilişki yaşamak ve bu deneyimi mümkün olduğunca daha çok tekrar etmek için koşmaktadır. Bu yoğunlaşmanın gerisinde- yüzlerce kadın ama halen 'aradığını' bulamamış erkek figürü- gizli bir homoseksüellik yattığı düşüncesi de dile getirilmiştir. Söz konusu olan kadının cinsel organından duyulan bilinçaltı (kadınlar iğdiş edilmişler ve penislerini kaybetmişlerdir) bir korku ve nefrettir (1967:237-38). Ama bir noktada Walter bize gerçek (?) duygularını açar. Vaftiz babasından kalan ve büyük kısmını uçkuru uğruna harcadığı paralar artık suyunu çekmiştir. Annesinin eline bakmak zorunda kalan Walter çok mutsuzdur ama umudunu kaybetmemiştir. İyice yaşlanmış olan bir akrabasının kendisini tek varis olarak gösterme olasılığı büyüktür. Ama akraba Walter'ın para harcama alışkanlıklarından haberdardır ve kendisini varis olarak göstermeden ani bir ölümle sahneden çekilir. Walter perişandır, teselliyi kadınlarda ve Londra'da yaşamakta olan zengin ve çocuksuz teyzelerinden birinde arar. Bu teyze kendisine az da olsa bir miktar para vermektedir ve öldüğünde öteki hayırsız akrabadan daha fazlasını bırakacaktır kendisine. Bu zor şartlarda geçen bir yılın ardından Walter kendi ifadesiyle 'kadın peşinde bir servet tüketmekten çok daha vahim' bir hata yapar ve yirmi altı yaşında dünya evine girer. Bu evliliğin tek nedeni paradır ama bu da kendisine mutluluk getirmez çünkü eline geçen yıllık para eskiden bir ayda harcadığına eştir ve artık kuruşun hesabını yapmakta, arabayla gittiği yerlere kilometrelerce yürüyerek gitmek zorundadır, ve en önemlisi de bu para kendi parası değildir. Karısı ile ilişkileri ise tam manasıyla bir yok oluşa doğru gitmektedir. Geçmişini ikide birde kendisine hatırlatan karısı yatakta da son derece soğuktur ve ilişki öyle bir noktaya gelir ki Walter belki de on bir ciltlik yaşamöyküsü boyunca ilk ve son kez gösterdiği bir kendine acıma duygusu içinde samimi itiraflarına başlar:

> "içine girip rahatlamaktansa her gece ıslak rüyalar görmeyi tercih etmeye başladım. Onu düzmek zorunda kalmayayım diye önce sokaklarda istimna edip eve öyle giriyordum.

> Ben, kadınları böylesine seven, son derece sevecen ve nazik olabilen ben, ondan adeta bir cesetten uzak durur gibi uzak durmaya çalışıyordum. Bir kadının peşinde önüm dimdik kilometrelerce yürüyor ama sadık kalma yemini verdiğimi düşünüp eve dönüyordum. Biraz ilgi, sıcak bir öpücük peşindeydim ama bir taraftan da bundan kaçınmaya çalışıyordum. Bu durum çökertmişti beni, uykusuz geceler, yorgunluktan bitap düştüğüm günler beni intiharın eşiğine getirmişti."

Ama sonuçta Walter ne intihar eder ne de sadık kalma yeminini tutar. Eski 'kariyeri'ne tam bir dönüş yapan adamımız bir fahişeden ötekine yaptığı hızlı geçişlerle 'yitik zamanın peşinde' koşmaya devam eder. Daha sonra çıkardığı bilançoya göre Walter geçirdiği bu zor dönemi;

'yaklaşık elli kadar kadının özel noktalarını görmüş bir o kadarını da düzmüş olmalıyım. Ne kadar kaba saba olurlarsa olsunlar eğer onlar (fahişeler) olmasaydı çoktan yaşamıma son vermiş olurdum. İmdadıma yetişen, içimde bulunduğum durumu bana unutturacak, biraz olsun rahatlamamı sağlayacak, içkiden de kumardan da iyi olan tek şey, bir a.cıktı' şeklinde özetleyecektir. Ama Walter evliliğini sürdürmeye devam eder çünkü, bir hanım arkadaşına da açıkladığı gibi, karısının öleceği ve servetinin kendisine kalacağı o güzel günlerin hayalini kurmaktadır. Dahası, bu sefil evliliği kendisine hem davranışlarını rasyonalize etme hem de içine düştüğü bu durumdan sorumlu tuttuğu karısından bir çeşit intikam alma fırsatı da vermektedir. Söz konusu metnin gerçekliğinden şüphe edenler için aşağıdaki olay yeterince ikna edici olabilir. Bir gece geç vakit evine dönmekte olan Walter o dönemde sık rastlanan bir biçimde karanlık bir köşede mesleğini icra etmekte olan bir fahişe ve denizci müşterisine rastlar. Olaya dahil olma fırsatını kaçırmayan Walter ayaküstü işini görür ve birkaç dakika sonra evine gelir

> 'Birden bir ürperti geldi üzerime. İçinde boktan bir denizcinin spermlerini taşıyan sıradan bir sokak orospusunu düzmüştüm ve ikisinde de frengi olabilirdi. Ilık ve yapışkan spermi s..imin etrafında ve taşaklarımda hissediyordum. Uyumak için giyinme odasına geçtim. Karımın her zamanki gibi uyuduğunu sanıyordum ama odaya girince bir de baktım hiç de alışık olmadığım bir şekilde elinde bir kitap halen ayakta. Oturup odayı terk etmesini beklemeye başladım çünkü temizlenmek istiyordum ve gecenin o saatinde s..imi yıkarken soracağı olası sorulara muhatap olmak işime gelmiyordu.'

Tuvalete giderek yıkanma işini halleden Walter yatak odasına geçer, yatağına uzanır ve biraz önce sokakta yaşadiklarını düşünmeye başlar

> Frengi korkusundan bir türlü uyku tutmuyordu. Ama sonra yaşadığım olayın heyecanını öylesine şiddetli duymaya başladım ki s..im çelik gibi sertleşti. Bir türlü aklımdan

> çıkaramıyordum yaşadıklarımı. Acayip azmıştım. Önce bir posta atıp rahatlayayım dedim ama kesmeyecekti, sadece ve sadece bir a.dı bana gereken. Öylesine güçlüydü ki bu istek karıma duyduğum hoşnutsuzluğu bile bastırmıştı. Yatağımdan fırlayıp doğruca odasına girdim. "Asla olmaz- ne diye uyandırıyorsun beni böyle, aylardır elini bile sürmedin, şimdi böyle yangından mal kaçırır gibi- izin vermiyorum, yapamazsın- defol buradan". Aldırmadım bile, yatağa atlayıp sırtüstü çevirdim ve saldım kobrayı içine. Herhalde bayağı kurumuştu, ben de oldukça sert davranıyordum çünkü canını yaktığımı haykırıyordu. 'Yavaş yap biraz -ne oluyor sana böyle!' Ama sanki onu s..imle öldürebilecekmişim gibi geliyordu bana. Kökledikçe köklüyordum, sonunda o küfürlerini sıralarken boşaldım. S..erken nefret ediyordum ondan- belimi getiren bir makineydi o yalnızca. 'Kalk üzerimden. Yaptın işte. İğrenç konuşuyordun.' Uyumak için odama geçtim. (Marcus, 1969:92-95)

Çiftin evliliği bu minval üzerinden yıllarca, ve çocuksuz olarak, devam eder. Aslında dönem için bu biraz şaşırtıcı bir durumdur ama Walter anılarında hamile bıraktığı bir takım hanım arkadaşlarından söz etmektedir. Bu arada aile fertleri birer birer ölmektedir ve Walter'ın acısı dönemin roman yapısına uygun bir biçimde sona erer. Uzak bir akrabası ölmüş ve kendisine yüklüce bir miras bırakmıştır. Ama bizim kahramanımız bir Viktorya dönemi roman kahramanı değildir ve bu bilgiyi işlerini yoluna koyuncaya kadar kendisine saklar. Her şey hazır olduğunda eşyalarını toplar ve son derece soğuk bir biçimde karısıyla vedalaşarak belirsiz bir süre için Avrupa'ya doğru yola çıkar. Nerede olduğunu gerektiğinde sadece avukatlarına ve para işlerini ayarlayan finans uzmanına bildirecektir. Walter bu Avrupa seks turunu bir penisin gözünden (!) anlatır/aktarır okuyucularına. Bulduğu her fırsatta o yörenin kerhanelerini ya da randevu evlerini ziyaret eder ama bu gözlemlerini İngiltere anıları ile birbirine bağlayarak yapar.[15] Kendisini maceralarına iyice kaptırdığı bir anda o dakikaya kadar biriken mektuplarına göz attığında yaşamının en büyük sevinçlerinden birini yaşar. Karısı artık kendisini beklememektedir. Hızla memleketine dönen Walter bütün teknik detayları avukatlara ve bankerlere havale eder ve tam anlamıyla hafiflemiş bir halde yurt dışı temaslarına kaldığı yerden devam etmek üzere Avrupa'ya geri döner. Ağırlıklı olarak Paris kerhaneleri üzerinde yoğunlaşır ve oldukça pahalı İngiliz sosyete orospuları eşliğinde artık hatırı sayılır bir kısmının kurgusal olduğu izlenimi veren pornografik maceralara doğru yelken açar. Dört beş yıl sonra Walter'ın yaşamında bir başka önemli değişiklik olur ve en az on beş ay sürecek bir sadakat dönemi yaşamasına neden olacak şekilde yeniden dünya evine girer. Anılarında bu dönemi

15 Walter kutuplar hariç dünyanın o dönemde gidilebilecek/ulaşılabilecek hemen her yerine giderek farklı ırk ve ülkelerden kendi hesaplarına göre toplam 80 imparatorluk, krallık veya ülkeden yaklaşık 1200 kadınla beraber olmuştur. Ama belli bir coğrafyaya gitmediyse de oraya ait bir kadınla yine bir şekilde yatağa girmeyi başarmıştır. Geriye baktığında bu çeşitlilik kendisini de şaşırtmaktadır.

> "s..imi bir ama ilk defa soktuğumdan bu yana tam olarak on beş yıl geçti ve şimdi sosyal durumum oldukça değişmiş durumda. Eşime sadık olarak tam on beş ay geçirdim..... ve tanrı şahidim olsun sadakatimi hiç bozmadım.... hayatımda hiçbir kadına bu seferki kadar sadık kaldığımı anımsamıyorum. Bu on beş ay boyunca sadece tek bir kadın oldu hayatımda ve onu mutlu görmek için yaşamımı feda edebilirdim. Ama kadın denen varlığı öylesine seviyorum ki, bu tek eşliliği daha fazla devam ettirmem mümkün değil artık. Bu zayıflığım beni kahrediyor ve ağlatıyor. Kendimi cezalandırıyorum. Başka kadınları satın alabilecek paramı hayır kurumlarına dağıtıyorum. Sokakta gördüğüm kadınları arzu etmemek için sürekli istimna ediyorum. Orospuların fink attığı semtlerin uzağından geçiyorum. Evde toplarımda dışarıda harcayacak ve s..imi kaldıracak tek bir damla belim kalmasın diye hayvanlar gibi düzüşüyorum. Doktorum bu davranışımın hem karım hem de benim için zararlı olacağını söylüyor. Ama boşuna tüm bu gayretler... Değişiklik yapma zamanı geldi artık. Keşfedilmemiş a.cıklar beni bekliyor. Tatmin edilmemiş arzularım hayatımı mahvediyor. Sürekli aklımda, depresyona sokuyor beni.. Direnemiyorum artık.. Teslim olmalıyım bu arzuya."(Marcus, 1969:96-8)

Walter bu andan itibaren anılarının sonuna kadar her çeşit kadınla durmak bilmeyen sevişmelerin kucağına atacaktır kendini. Londra'nın önde gelen ve pahalı aşk kadınlarından bazıları ile uzun dönemli ilişkileri olacak ve cinsel zevkleri sapkınlık mecrasına doğru akmaya başlayacaktır. İlerleyen yaşına paralel olarak da cinsel gücünde bir azalma görülecektir. On birinci cildin ve kitabın sonuna gelindiğinde Walter artık altmışlı yaşlarını sürmektedir.

Walter'ın, hali vakti yerinde bir İngiliz beyefendisi olarak, sürdürdüğü bu hayat tarzının diğerleri üzerinde yaratabileceği yıkıcı etkiden habersiz olduğunu düşünmek biraz zor. Eskiden tanıdığı Londra'nın banliyölerinden birinde yaşamakta olan yaşlı bir çiftin hizmetçisi olan Jenny'e göz koyuşu ve amacına ulaşmak için her yolu denemesi Walter'ın kadınlara karşı kendisine yukarıdaki alıntıda atfettiği kadar iyi niyetli yaklaşmadığının bir kanıtı adeta. Karşılığında avucuna birkaç Şiling bıraktığı bir iki ufak çimdik ve masum öpücüğe kızcağız utanç içinde boyun eğmiş, Walter'da aslında pek de tipi olmayan bu 'kısa boylu, koca g..lü hizmetkarı' rahat bırakmıştır. Daha sonra bir akşam yine yemek için yaşlı çiftin evine gittiğinde de 'hatırlayabildiği kadarı ile bu genç kız için yapmış olduğu herhangi bir plan' yoktur. Ama kızın evde yalnız olduğunu öğrenmesiyle fikrini değiştirir. Kıza yavaş yavaş niyetini belli etmeye başlayan Walter adeti olduğu üzere fazla beklemeyi de sevmemektedir: 'Oh, tanrım, seni yatağa atmayı nasıl da istiyorum, o koca g..ünü, o a-.-ı-n-ı hissetmeyi, (heceleyerek) s-.-.-e-b-i-l-m-e-y-i... Sana bir beşlik banknot çalışır." Mücadele biraz daha sürer ve Walter teklifini on pound'a yükseltir ama nafile.. Kız Nuh deyip peygamber dememektedir. Walter kızı yumuşatmak için geçici barış ilan edip ne kadar kötü bir evliliği olduğundan, doğru dürüst bir partner bulamadığından yakınmaya başlar. Ama çenesini bir türlü

tutamadığı için araya ikide birde sert sözcükler sokar ve kızın telaşlanıp ortamı terk etmek istemesine yol açar. Zaman ilerlemekte ve kız bir yumuşayıp bir ürkmektedir. Açık bir pencerenin önündeki bir itiş-kakış sırasında civardan görülmüş olabilecekleri korkusuyla genç kız şoka girer ve bayılır. Bu fırsatı değerlendiren Walter biraz derinlere inen bir göz banyosu ve parmak yoklaması yapar ve ardından kızı telaşlanacak bir şey olmadığına ikna etmeye çalışır. Kızın ikna olmadığını görünce işi iyice yüzsüzlüğe vuran Walter kıza baygınken yaptıklarını anlatır. Kız dehşet içindedir ve durumu erkek arkadaşına anlatacağını söyler fakat nedense son hareketi yapıp odayı da terk etmemektedir. Zaman geçmekte ve Jenny'nin kız kardeşinin eve geliş vakti yaklaşmaktadır. Ama Walter nihai sonuca varamasa da bütün bu kaçıp kovalamadan, bu masum ve görece savunmasız kızı açık saçık konuşmasıyla utandırmaktan garip bir zevk almakta, vaktin nasıl geçtiğini anlamamaktadır. Bu bölümü Jenny'i baştan çıkarmak için Walter'ın devreye dönemin ünlü yasak yayınlarından (resimli ilk baskılarından) *Fanny Hill*'i (John Cleland, 1748/1749) sokması ve yine elinin boş kalmasının izlediği bir diğer bölüm takip eder. Walter artık kurbanının eline düşmeye hazır olduğunu hissetmektedir. Hücum gününün geldiğine inanan Walter yine evin boş olduğu bir gün harekete geçer. Ama kız sürekli bir direniş halindedir. Walter ise bütün bunların arkasında 'istemem yan cebime koy' tarzı bir yaklaşım olduğunu düşünmekte, sürekli olarak atacağı her adımı parasıyla destekleme yoluna gitmektedir. Walter yılların tecrübesiyle kadınların kafasını karıştırmanın iyi bir strateji olduğunu görmüştür. Laf kalabalığına getirip elini kızın mahrem yerine daldırıp bir süre tutar ve geri çektiğinde yine o açık sözlülüğü ile fikrini belirtir: (Parmaklarını koklayarak) "A.ın ne kadar da güzel kokuyor hayatım". İtiş kakış sırasında Jenny'nin başlığı yere düşer ve saçlarının oldukça kısa olduğu ortaya çıkar. Kızın gururu fena halde incinmiştir. Panik halinde başlığını takarken durumu açıklamaya çalışır: "İki yıl önce şiddetli bir ateş nöbeti geçirdim. Ama uzuyorlar yine." Ama Walter için bu açıklama pek de önem taşımamaktadır: "A.cığındakiler yeterince uzun hayatım... Yoksa orandakiler de mi dökülmüştü?". Kızın heyecanını yatıştırmak için içtiği sherry yavaştan direncini kırmaktadır. Walter devreye yine cüzdanını sokar: "İşte sana yardımcı olacak bir sovereign" (sovereign: bir pound değerinde eski İngiliz lirası) diyerek elbisesindeki delikten aşağıya yuvarladım parayı. "Oh, tanrım. O ne kadar şanslı bir sovereign ki a.cığının yanı başında durabiliyor." Kovalamaca ve ikna etme çabaları devam eder. Walter'ın tansiyonu iyice yükselmiştir artık ama sürekli olarak ilk başladığı noktaya geri dönmektedir. Ama tüm bu tekrarlar Walter'ın boşuna gitmektedir, öyle ki 'anılarım arasında detaylarını bu kadar iyi hatırladığım fazla olay yok' şeklinde bir açıklama sıkıştırır anlatısına. Kızın her tepki gösterişinde bir daha öyle davranmayacağını söyleyip sakinleştirmeye çalışmakta ama ilk fırsatta sarılıp öpmeye ya da orasını burasını ellemeye çabalamaktadır. Yine bir duraklama sırasında cebinden tam on sovereign çıkartıp

masanın üzerine dizer ama yanıt yine olumsuzdur. "Elli pound bile versen olmaz" der Jenny. Kızı gıdıklamaya ve savunmasını çökertmeye çalışan Walter yine başarısız olur. *Fanny Hill*'in nerede olduğunu sorduğunda aldığı 'yaktım o ahlaksız kitabı, kardeşimin görmesine engel olmak için' yanıtı üzerine, buna pek inanmasa da, öfkelenen Walter kızın zayıf yanını hatırlayarak tekrar saldırıya geçer ve kızı gıdıklamaya başlar! Boğuşma bir süre daha devam eder ve kaçmayı başaran Jenny panik halinde üst kata çıkar ve odanın kapısını kilitlemeye çalışır ama ayağını araya uzatan Walter canı epey yanmasına rağmen kapının kapanmasını engeller. Kızı yatağın üzerine fırlatıp giysilerini çıkartmaya çalışırken Walter artık iyice gemi azıya almıştır: "Seni s..mezsem kahrolayım. Beni assalar bile o a.ına s..imi köküne kadar sokucam!" Bu arada dışarıda hava iyice bozmuştur, gök gürültüsü yeri göğü inletmektedir. Jenny bu durumu Tanrı'nın bir uyarısı olarak görmektedir, bütün gücü ile yalvarır, ama Walter'ın gözü bu yalvarışlara aldırmayacak kadar dönmüştür bir kere: "Aptal gibi davranmayı kes yoksa seni öldürürüm" diye bağırır kıza. Kan ter içinde kıza sahip olmaya çalışır ve başarır. İşte tam bu noktada Walter'ın diğer bir çok ilişkisinde tekrarladığı ifadelerden birine şahit oluruz. Bu kadar zorlama (aslında tam bir tecavüzden bahsediyoruz) sonucu bekaretini kaybeden genç kız ilk acıdan hemen sonra sevişmeden olabildiğince zevk almaya başlar -öyle ki Walter bu kadar hızlı ve çok ıslanan bir kadına daha önce ve sonra rastlamadığını iddia edecektir- ve bu zevk gün boyu bir türlü doymak bilmeyen Walter'ın her seferinde artarak sürdürür. Bu ayrıntı Walter'ın kişiliğini anlamamız yönünde oldukça önem taşımaktadır çünkü Walter'ın seks hayatı içinde yer alan kadınların yüzde doksanından fazlası parayla satın alınmışlardır ama buna rağmen Walter'ın sihirli organıyla karşılaştıklarında çok büyük bir kısmı bir orgazmdan ötekine uçmaktadırlar. Bu zevkten payını alan kadınlar hemen hemen her yaş grubunu temsil etmekte olup sanki daha önce hiç doyuma ulaşmamış kişiler olarak tasvir edilmektedirler. Bu kadınlar, özellikle daha önce cinsel ilişkide bulunmamış ve ciddi biçimde küçük yaşta olanları, hemen her zaman kendilerine bu yolları gösterecek birini beklemekte olan kişiler olarak tasvir edilmektedirler.

Walter'ın beraber olduğu kadınlarla ilgili bir genel gözlem de çok büyük bir kısmının kabaca üç kategori içinde ele alınabileceğidir: hizmetçiler -zaten zengin bir ailenin çocuğu olduğu için kendisini bildi bileli etrafı onlarla doludur-, çalışan orta ya da daha düşük sınıftan kızlar ve fiyatları büyük çeşitlilik gösteren fahişeler. Anıların dikkat çekici yönlerinden birisi de kahramanın karşısına frijit olarak nitelendirilebilecek tek bir kadın bile çıkmamış olmasıdır. Zaten Walter yatakta (veya zaman zaman ayakta) öylesine yeteneklidir ki aynı anda doyuma ulaştığı genç kız ve kadın sayısı günümüz seksologlarını göz yaşlarına boğacak kadar fazladır. Jenny olayı diğer bazı yönleri ile de ilgi çekicidir. Genç kadın çok sevdiği ve eğer bu durumu öğrenirse intihar edeceğini söylediği, evlenmeyi planladığı bir sevgilisine rağmen çok büyük bir

hızla bu yeni duruma uyum sağlar ve -arada kısa pişmanlık/üzüntü nöbetleri geçirir gibi gözükse de Walter kızı bir iki güzel söz ve hemen arkasından hızlı bir iş tutuşla bu ruh halinden sıyırmayı bilir -Walter'la tam bir sevgili hayatı yaşamaya 'haftada en az dört gün ya da Pazar günleri hariç her gün onu ziyaret ediyordum'- onunla kadın denen mahlukun en derin sırlarını paylaşmaya başlar. Bu belki de Walter'ın öğrenme, soru sorma ve bunları kaydetmeye başlama alışkanlığının ilk filizlendiği olaydır. Jenny'nin kız kardeşi ile ilgili anlattığı her şeyi yer yutar adeta ve doğal olarak artık sıranın ona geldiğini bildirir bize. Bu arada Jenny'nin büyük bir olasılıkla hamile kaldığını, konuyu Walter'a açtığında 'git ya bir şeyler bul ve yut ya da işini halledecek birini gör' şeklinde bir yanıt aldığını, gidip 'bir şeyler' bulduğunu ve yuttuğunu, bayağı kötü bir kanama geçirdiğini ve daha sonra da bir daha görüşmediklerini öğreniriz. Walter aslında Jenny'nin numara yaptığını düşünmektedir ve anlatısının bu bölümünü daha sonra evlendiğini duyduğu Jenny'nin aradan uzun yıllar geçmesine rağmen hiç çocuk sahibi ol(a)madığını belirterek bitirir (1973:203-236).

Azdığı zamanlar (ki kabaca bütün erişkin yaşamı söz konusu) gözü tam manasıyla dönen ve karşı cinsten iki ayağı üzerinde durmayı becerebilen herkesi[16] hedef kitlesi içine alan Walter[17] stajını yakın aile fertleri üzerinde yaptıktan sonra genellikle -yukarıda verilen detay hariç- hiç boş kalmayan cüzdanı ile çıktığı seferler bize karakteri ile ilgili ilginç ipuçları veriyor. Ama bu davranışının arkasında yatan nedenler Walter'a göre son derece açık. Kadınlar onun için birer objeden başka bir şey değil. Baştan çıkarılmaları ve bozulmaları gereken objeler. Ne hissetiklerinin de pek bir önemi yok çünkü zevk alması gereken tek kişi kahramanımızdan başkası değil. Kadın erkeğin sevişme isteğine her zaman evet demek zorunda olan bir varlık. Bu sonuca ulaşmak için ise her yol mubah. Belki dişi başlarda direnecektir ama erkeğin görevi bu direnci bir şekilde kırarak sonuca ulaşmaktır. Walter'ın kadınları 'tava getirmek için' harcayacak fazla zamanı asla yok. Bu sevimsiz aşamayı geride bırakmak için kullandığı yol ise hep aynı: '*There's a sovereign/Al sana bir teklik*'. Nüfusun büyük kısmının yoksulluk içinde olduğu bir dönemde bu teklifin açamadığı kapı pek yok gibi. Sıkıntıdan ve çaresizlikten bunalmış, kızlarından ümidini kesmiş annelerin, yetişme çağında ama henüz üzerindeki ürkekliği atamamış genç kızların son tereddütlerini gidermek için

16 Walter'ın cinselliğe ve kadınlara yönelik bu sınır tanımayan ilgisini anlatısının sonlarında yaptığı şu açıklama sanırım daha iyi anlatacaktır: "Beşiğinde yatanından, altısından ellisine her türlü dişiyi ya düzdüm ya da a.cığına bir göz atma fırsatım oldu. Her boy ve renkte, soluk mercandan dut kırmızısına, hiç tüyü olmayanından orman gibi kıçından göbeğine kadar uzanmış yirmi santim uzunluğunda, cinsini gördüm. Bu işlere artık doyduğum düşünülecek olsa da bu cinsel organı ne zaman görsem bütün duygularım halen ayağa kalkıyor."

17 "Erkek bir kez şehvetin esiri olmaya görsün" diye defalarca tekrar ediyor Walter "kim olursa olsun, ister kızkardeşi ister büyükannesi ister on yaşında olsun ister altmışında her kadını düzmeye hazırdır artık."

en iyi yolu Walter'ın bildiğini görüyoruz bitmek bilmeyen anıları boyunca. Bakirelere ve yaşı (ciddi biçimde) küçük kızlara[18] ilk deneyimlerini -ve söz konusu adamımız Walter olduğunda 'kaçınılmaz' ilk orgazmlarını- yaşatmak konusunda saplantılı bir arzusu olan Walter bu yolda ciddi paralar harcamakta ve her seferinde 'nasıl olsa birkaç yıl sonra yol yordam bilmeyen bir tamirci çırağına verip heba edeceklerdi, benden iyisini mi bulacaklardı yani' türünden bir kendini haklı çıkarma çabasına girmektedir.[19] Bu konudaki fikirlerine sayfalar ayıran Walter 'başkalarını bilmem ama işe girişen bensem eğer söz konusu bakirenin zevk almaması diye bir şey söz konusu ol(a)maz' yaklaşımını inatla sürdürür.

Ama yaşı ilerleyen Walter bir anlamda kendini aşma çabası içine de girmiştir. Şu ölümlü dünyada tatmadığım zevk kalmasın ifadesini kendine düstur edinen kahramanımız sonuçta 'insanın başına ne gelirse ya meraktan ya da.....' şeklinde ifade edilen özlü sözümüze uygun bir takım olaylara bulaşmaktan kaçamaz. 'Gizli hayatımın en cüretkar girişimlerinden, anlatırken bile acaba yazmayıp yok mu etsem dediğim bölümü' olarak nitelendirdiği bu bölümde yaklaşık otuz sayfa boyunca Walter'ın giriştiği ve sonunda tiksinti içinde kaçtığı ilk ve son eşcinsel tecrübesini okuruz. 'Hiç işim olmaz' dediği sınıftan bir erkekle (yanında kendisine adamı bulan Londra'nın tanınmış fahişelerinden sadık dostu Sarah ile birlikte) giriştiği bu deneyim cinsel yönden Walter'a tam bir doyum yaşatsa da -bir çok ilki söz konusu birkaç gecede yaşar:

18 Kitabın pornografik olarak nitelendirilmesinin başlıca nedenlerinden birinin de Walter'ın yaşı oldukça küçük kızlarla (hatta çocuk olark da nitelendirmek mümkün) olan cinsel kaçamaklarını bütün detayları ile anlatmış olmasıdır. Dönemin kız çocukları için kabul ettiği erginlik çağı inanılması güç bir biçimde 13 civarındaydı. Ama bazı durumlarda Walter'ın daha da küçük kızları tercih ettiğini, okuyoruz anılarında. Tarihçiler şehrin West End bölgesinde 12 yaşlarında bir çok kızın genelevlerde çalışmakta olduğunu söylüyorlar. Hatta sadece küçük kızlardan oluşan genelevlerin varlığı da bilinmekte. Bir çok beyefendinin özellikle küçük bakire kızlar için kalifiye bir işçinin yıllık kazancının 62 pound olduğu bir dönemde 5 ile 25 pound ödemeye razı oldukları da geçmiş tarihe.

19 Ama Walter bazen ipin ucunu ciddi biçimde kaçırmış olduğunu itiraf eder bize. Gençlik döneminde bir akrabasının çiftliğine yaptığı ziyaret sırasında kuzeni Fred tarlada çalışmakta olan kızlardan canının çektiği ile rahatça yatabileceğini söyleyerek yazarı dolduruşa getirir: 'Oğlum kimse aldırmaz ki.. Ben bile en azından iki düzinesini halletmişimdir.' Yazar gözüne kestirdiği 15-16 yaşlarındaki bir kızı takip eder, zaman ve yerin uygun olduğuna knaat getirince harekete geçer. Önce konuşmayı ve ikna etmeyi dener ama kız karşı koyunca oldukça şaşırır. Artık geri dönemeyecek kadar azmıştır ve fizik gücünü kullanarak kızı altına alır. Kız direnmeyi hiç kesmez ve tam anlamıyla tecavüz olarak kabul edeceğimiz bir olay gerçekleşir. Olayı bütün detayları ve şiddetiyle görürüz adeta. Sonrasında kızın bakire olduğunu anlaması yazarın şaşkınlığını iyice arttırır çünkü bu tip kızların tam manasıyla orta malı olduğunu sanmaktadır. Kızın olayı anlatacağı ve mahkemeye gideceği tehditi karşısında yine cüzdanını devreye sokan Walter kıza ayak üstü bir sürü yalan söylemeyi de ihmal etmez ve kızı sakinleştirmeyi başarır. Kız önce parayı almak istemez ama gözlerini sovereign'den de alamaz. Walter çoğu zaman iş bulamayan, bulduğunda da günlüğü çok düşük olan zavallı kıza karşı zaferini perçinlemiş ve yine haklı çıkmıştır (1973: 426-33).

gözünün önünde adamla Sarah defalarca sevişir, kendisinin de katıldığı birkaç grup seks yaşanır, adamın uzvunu son derece yakından tanıma fırsatı bulur (daha önce genellikle karanlık ortamlarda ve pek de istemeden bu türden iki kısa teması olmuştur), ve son aşamada cüzdanındaki bütün parayı -döneme göre fakir birisi için küçük bir servet sayılabilecek -vererek adamı düzer. Ama sonrasında, adamın ilişki sonrası kanamasının da etkisi ile, büyük bir bunaltı geçirir ve korku içinde adamı bu olayı hiç kimseye anlatmaması yönünde sıkı sıkıya tembihleyerek olay yerinden arkasına bile bakmadan kaçar (1973:466-71). Bu ve daha önce parçası olduğu eşcinsel tecrübelerin en dikkat çekici yanıysa Walter'ın hiçbir zaman öteki erkekle tam manasıyla yalnız kalmaması ve bir kadının desteğini aramasıdır.

Walter otobiyografisine biri sevişme üzerine genel diğer ikisi ise erkek ve kadın cinsel organlarına ait detaylı üç deneme sıkıştırmayı da başarır. Sonuçta bir tıp geçmişi yoktur ve kendi ifadesi ile 'gençleri bilgilendirmeye yönelik' kaleme alınmış yazılardır bunlar. Gençlerin bu bilgileri edinmesi gerekir ama yetişkinler tarafından engellenmektedirler. Genç ama fiziksel olarak gelişimini tamamlamış sayısız genç zaten bilmeleri gereken bilgileri edinebilmek için boşuna zaman harcayıp durmaktadırlar. Marcus bu denemelerin söz konusu döneme ait bu konularda yazılmış en dürüst, net ve anlaşılır metinler olduğunu belirtmektedir. Belki de bu yaklaşımın arkasında yatan nedeni Walter'ın kitabın sonlarına doğru kendisiyle bir kez daha yüzleştiğinde söylediklerinde aramak lazım: "Daha önce de sık sık tekrarlandığı üzere s..işme eylemi hemen her zaman aynıdır. Farklılık sadece öncesinde yaşanır... ortada esrarengiz hiçbir şey yoktur aslında, sadece psikolojisi biraz farklılık gösterir o kadar." Marcus bu ifadelerin aslında pornografik edebiyatın özünü çok iyi ifade ettiğini ve neden bu yazın türünün yaşam zevkinden yoksun, ruhsuz ve daha baştan maçı kaybetmiş bir hava yansıttığını açıkladığını iddia eder: "(Bu tip yazın) bir gizem peşindedir ama öyle bir şey yoktur. Bulacağını sandığı yerde bulunacak hiçbir şey yoktur. Bulmaya çalıştığı şeyin bulunması mümkün değildir. Ortada bir giz varsa o da ortada giz miz olmadığıdır."[20] Stephen Marcus, metni ve elindeki ipuçlarını çok yönlü

20 Buradaki ifadeyi *Eight Milimeter* (Sekiz Milimetre) filminin sonunda özel dedektifle o ana kadar yüzünü bir türlü göremediği ama film boyunca takıntılı bir halde peşinde koştuğu 'snuff/söndürme' filmlerinde katil rolünü (gerçek bir öldürme eylemidir söz konusu olan) üstlenen kişi arasında geçen konuşmaya benzetmek mümkün. Dedektif için masum kızları veya kadınları zorla kamera karşısına geçirip işkenceyle öldürmek ancak bir manyağın yapabileceği bir eylemdir. Film boyunca o maskenin altındaki kişi için kafasında bir portre oluşturmuştur. Sonunda arzusuna kavuşur ve adama maskesini çıkarttırır. Gördüğü yüz karşısında çok büyük bir şakınlığa düştüğünü görürüz. Kamera o yüzü bize gösterdiğinde benzer bir şaşkınlık bizi de beklemektedir. Okuma gözlüklü, tertemiz tıraşlı, puppy köpeklerin yumuşaklığını yansıtan, ürkek bakışlı, yolda görseniz 'ana kuzusu' diye sataşmak isteyeceğiniz bir tip durmaktadır sağanak halinde yağan yağmur altında. Dedektif ne diyeceğini bilemez haldedir. Katil onun yerine alır sazı eline: "Gördüğün gibi.. Normal biriyim ben. Annem küçükken dövmedi

değerlendirdikten sonra, bütün bu cinsel koşuşturmanın arkasında "göründüğünden daha karanlık bir şeylerin olduğunu" bu sabit ve değişmez 'şey'den kaçmanın imkansız olduğunu ve sadece Walter'ı sadece patolojisine bakarak anlayamayacağımızı söyler.

Peki Walter zor işe neden soyunmuştur acaba? Metnin farklı yerlerinde verdiği yanıt 'kendi keyfim için' şeklinde özetlenebilir. Ama anılarını hatırlamak, onları kağıda dökmek ve tekrar tekrar okumak çok da hoşuna gitmektedir. Okuyucuya olabildiğince açık, net ve okunabilirliği hayli yüksek bir dille sunduğu anıları bir taraftan son derece kendine özgü bir yaşamın ayrıntılarını verirken öte yandan bir çok noktada tam anlamıyla sert-pornografiye kucak açmaktadır. İşte böylesi anlarda Walter'ın otobiyografisine biraz olsun fantezi ve hayal gücü karıştığından şüphelenir hale geliyoruz çünkü yukarıda da kısaca işaret ettiğimiz gibi yazarın dünyasında 'kadınlar tıpkı erkekler gibi son derece kolay, hızlı ve doğal bir biçimde doyuma ulaşmakta, her an cinsel ilişkiye hazır ve nazır bir biçimde ortada dolaşmaktadırlar. Cinsel gereksinimlerini en az erkekler kadar tez canlı ve coşkulu bir biçimde yerine getirmeye meyilli olup çoğu zaman cinsel ilişki sırasında tıpkı erkekler gibi boşalırlar. Alışılagelmiş sert-pornografi ürünlerinde olduğu gibi kadınların sadece cinsel objeler olarak görülmesine yönelik eğilim *My Secret Life*'da da benzer bir biçimde bir noktadan sonra okuyucunun gözünde bir kadının diğerinden hiçbir farkının kalmamasına yol açmakta, kişilikler tam anlamıyla ortadan kaldırılmaktadır. Binlerce sayfa çoğu zaman -bazı ayrıntılar dışında-tekrarlarla doludur ve bildiğimiz pornografik ürünlere çok benzer bir biçimde elle tutulur herhangi bir sonuca ulaşmadan biter.[21] Bu havada kalma duygusu, Marcus'a göre, metni cinsel ayrıntılarından sıyırdığımızda ortaya çıkan anlamsız bir boşluğa dönüşecektir. Tutunacak hiçbir şey yoktur ortada. Tam bir anlamsızlık söz konusudur ve sanki hayat bir anlamsızlık temeli üzerine kuruludur yazar için ve Marcus sürekli olarak böylesi bir boşluğun kenarında yaşamanın oldukça cesaret isteyen bir eylem olduğunu belirtir. Bu görüşe paralel bir ifadeyi Foucault'dan alıntılayarak bitirelim:

> ... bu dönemde merkez kişilik işlevini hükümdarından (Victoria) daha çok bu kimliksiz İngiliz (*My Secret Life*'ın yazarı) üstlenebilir. Kuşkusuz Hıristiyan öğretisinin tam tersine, bu yazar için söz konusu olan hissettiği duyumları, aktardığı ayrıntılar aracılığıyla yüceltmekti; tıpkı Sade gibi o da, sözcüğün en uç anlamıyla "kendi kişisel hazzı için" yazıyordu; metninin yazılmasıyla yeniden okunmasını, titiz bir biçimde, bu metnin

---

beni. Babam da ırzıma geçmedi.. Hoşlandığım için yapıyorum bu işi ben. Gizlisi saklısı yok bu işin. Ortada bir sır filan da yok. Ben neysem oyum."

21 Yakın dönemde ne tür bir sınıflamaya sokulacağına bir türlü karar verilemeyen ama bir yazı konusu olmayı kesinlikle hakketiğini düşündüğüm bir Fransız filmi olan *Baise-Moi*'yı (çevirisi duruma göre Irzıma Geç ya da S.. Beni, 2000, yönetmenler Virginie Despentes ve Coralie Trinh-Thi) bu değerlendirmenin dışında tutuyorum.

aynı zamanda hem tekrarını, hem uzantısını, hem de uyarıcısını oluşturduğu erotik sahnelerle birbirine karıştırıyordu (1986:28).

KAYNAKÇA

Gizli Hayatım, çev. Anda Berk, Dodo Yayınları, İstanbul: 1998.
My Secret Life, Grove Press, New York: 1973.
Buckton, S. Oliver, *Secret Selves: Confession and Same-Sex Desire in Victorian Autobiography*, The Univ.of North Carolina Press, Chapel Hill & London: 1998.
Coppens, Armand, *The Memoirs of an Erotic Bookseller*, Panther, London: 1973.
Elias, Norbert, *Uygarlık Süreci I. cilt*, çev. Ender Ateşman, İletişim, İstanbul: 2000.
Foucault, Michel, *Cinselliğin Tarihi I*, çev. Hülya Tufan, Afa Yay, İstanbul: 1986.
Freud, Sigmund, *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev. Haluk Barışçan, Metis, İstanbul: 1999.
Hall, A. Lesley, *The Other in the Mirror: Sex, Victorians and Historians*, Institute for the History of Medicine, London: 1998.
Machann, Clinton, *The Genre of Autobiography in Victorian Literature*, Univ. of Michigan Press, Ann Arbor: 1994.
Marcus, Steven, *The Other Victorians*, Corgi Books, London: (1966) 1969.
Mason, Michael, *The Making of Victorian Sexuality*, Oxford Univ. Press, Oxford: 1994.
Interview with Sarah Waters, *Orange Prize for Fiction 2002*, www.guardian.co.uk
Rutherford, David, *An age of innocence? Prostitution in Victorian London*, www.hackwriters.com
Stevenson, Jane, *Charles Dicken's savage attack on fashionable London*, www.guardian.co.uk, 27 July 2002.

Özet:

Bu makalede yazarı bilinmeyen, kötü ünlü ve kelimenin tam anlamıyla tartışmalı bir otobiyografi olan *My Secret Life* (Gizli Hayatım) 'itiraf' kavramının limitlerini ve niteliğini cinsellik ve özellikle Viktoryen ahlak değerleri açısından değerlendirmek amacıyla incelenecektir. Ayrıca bu yapıtın hem tarih hem de edebiyat çalışmaları açısından faydalı bir metin olduğunun üzerinde durulmakta, her ne kadar bakış açısı neredeyse tümüyle cinsellik üzerine kurulu ve cinselliğe saplantılı bir düşkünlüğü olan yazarın kimliği bilinmiyor olsa da, söz konusu metnin yeni bir çağın eşiğinde ki Londra ve onun Endüstri Devriminin getirdiği zor şartlar altında ayakta kalmaya çalışan (büyük kısmı kadın) sakinleri hakkında son derece etkileyici bir belge niteliği de taşıdığı irdelenmektedir.

Anahtar sözcükler: Otobiyografi, My Secret Life, İtiraf, Viktorya Çağı, Cinsellik

Abstract:
In this article an anonymous, infamous and utterly controversial autobiographical work, *My Secret Life,* is analysed in order to discuss the notion and limits of 'confession' within the framework of sexuality, particularly Victorian morality and values. It is also emphasised that such works could also be used as useful tools for historical as well as literary studies. Although its sexually obsessed author remains unknown and the point of view is predominantly sexual, this autobiography is still a fascinating document on the City of London on the eve of a new century and its (mostly female) inhabitants living under the harsh conditions of the Age of Industrialism.

Keywords: Autobiography, Victorian Age, My Secret Life, Sexuality, Confession.

YENİ...

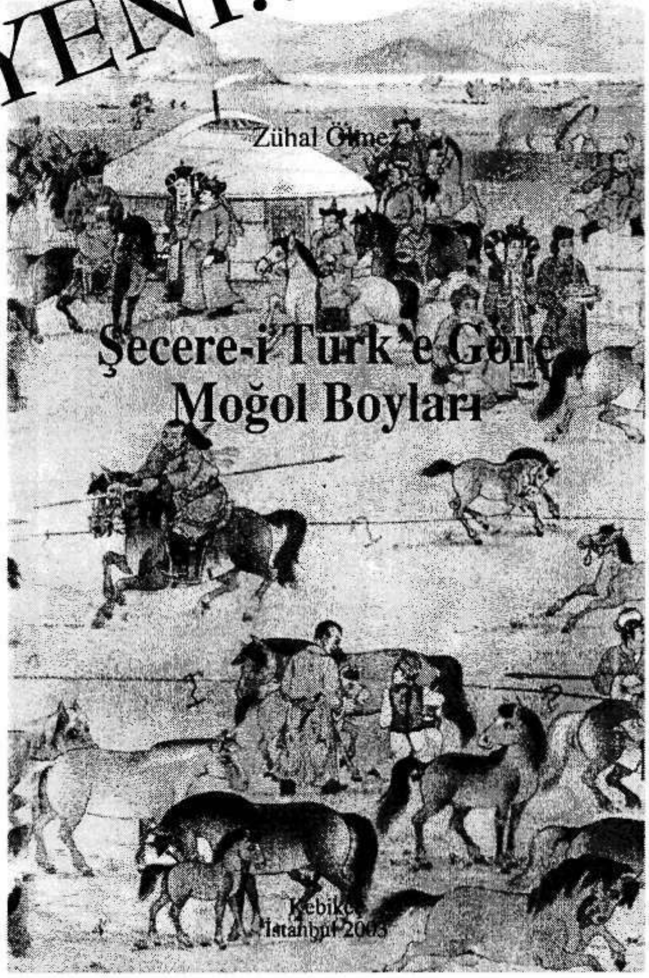

Bu kitabı satın almak için hemen tıklayın!..

www.sanatkitabevi.com.tr

Afrika Kökenli Amerikan Edebiyatında 'Büyük Göç' Romanı

E. Lâle DEMİRTÜRK*

Amerika Birleşik Devletlerinde 1. Dünya Savaşı yıllarında başlayan ve güneyin kırsal alanından kuzeyin kentlerine yapılan 'Büyük Göç' hareketi, siyahların güneydeki toprağa bağlı ekonomisini kuzeyde sanayileşmeye dönüştüren tarihsel bir olgudur (Willis, 1987: 5). Bu, kırsal alandan kente yapılan göçün temelinde yatan sebepler sadece ırkçı şiddet olayları ile ortakçılık (sharecropping) sisteminin olumsuz koşullarından ibaret değildi. James R. Grossman'a göre siyahlar, kentlilerin arasına karışmaktan çok "vatandaş olmanın ayrıcalıklarını eşit bir biçimde paylaşma ve işyerleri, siyasal kurumlar, kamu hizmetleri ile okullar gibi beyazlara açık kuruluşların hepsinden yararlanabilme amacını güttüler." (Grossman, 1991: 180). Kuzeyli beyaz işçilerin 1. Dünya Savaşı'na katılmalarıyla işgücünde ortaya çıkan talebi karşılama zorunluluğu, kuzeyli işverenlerin siyah işçi istihdam etmek için göçü özendirici etkin bir kampanya başlatmasına yol açtı. İşçi bulmak için görevlendirilen kişiler "geri dönerken bindikleri yük vagonlarını yanlarına aldıkları işçilerle doldurma talimatı ile güneye gönderilmişlerdi; bazıları kuzeyli sanayiciler tarafından finanse edilen siyahlarla ilgili haberlerin yayınlandığı gazetelerin başını *Chicago Defender* çekiyordu ve bu gibi gazeteler bir yandan güneydeki beyazların siyah-karşıtı faaliyetlerine yer verirken, bir yandan da kuzeydeki iş olanakları hakkında makaleler yayınlıyordu." (Robinson, 2000: 212). Kuşkusuz, kırsal alandan kente yoğun göç sürecinin, tartışılmaz bir biçimde

* Bilkent Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

ırklar arası karşılaşma sürecini başlattığı gözlemlenir. Bu anlamda, beyaz işçilerle korku uyandıran bir rekabet içinde çalışmak zor da olsa, tarihte ilk kez siyahlar sanayi işgücüne adım atmışlardır. Böylece ırk ayrımına dayalı bir istihdam politikası güdülmeyen kuzeyde, siyah ırkın iş dağılımı da değişmeye başlamıştır. Louis Wirth kentin bir yandan "sanayi öncesi toplumun kast sınırlarını zorlarken, bir yandan da farklı gelir ve statüye sahip gruplar arasındaki uçurumu giderek derinleştirdiğine" (Wirth, 1964: 80) işaret eder. Bununla birlikte, kent yaşantısı, alışılagelmiş akrabalık ilişkilerini de yıkarak, Robert E. Park'ın "marjinal kişi" (Park, 1928: 893) adını verdiği yepyeni bir kişilik modeli üretmiştir.

Bu bağlamda, 'Büyük Göç' romanları, siyah Amerikalı romancıların kurguladıkları kişilerin, yaşadıkları yörenin kırsal alanından koparak farklı bir yörenin kent mekânına girmeleriyle başlayan bir süreci yansıtırlar. Bu romanlar göçü, coğrafi, kültürel ve psikolojik açıdan bir 'yer değişikliği' (displacement) olgusu olarak ele almışlar ve bunun bireyler üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. 'Büyük Göç' romanı, bazı edebiyat eleştirmenlerince de, diğer romanlardan farklı, özgün bir roman türü sayılmaktadır. Lawrence Rodgers, özgür olabilecekleri mekânlarda yerleşmek için mücadele eden siyahların belleğinde hala önemini koruyan, kölelerin Afrika'dan Amerika'ya yaptıkları zorunlu göçün siyahların tarihsel atıf çerçevesini oluşturmasından dolayı, Afrika kökenli Amerikan romancılarının başından beri bir göç edebiyatı üretmiş oldukları görüşündedir. Rodgers'a göre 'Büyük Göç' romanı, romanın "içinde yer alan veya anlatının geçmişinde yer almış olup sadece değinilen güneyden kuzeye doğru gerçek ya da daha az sıklıkla rastlanan biçimiyle sembolik bir yolculuğun yapıldığı ve romanın başkişisinin psikolojik yapısını ve dış çevreye tavrını biçimlendiren eserdir." (Rodgers, 1997: 3) Robert Stepto, göç romanlarında iki tür anlatı olduğunu ileri sürer: 'Çıkış (ascent) anlatısı' ezilen bireyin "sembolik Kuzeye," buna karşılık 'dalış (immersion) anlatısı' da bireyin "sembolik Güneye yaptığı ritüel bir yolculuktur."[1] (Stepto, 1991: 167) Hazel Carby, göç olgusunun siyahların kimlik tanımının homojenleşmesini olanaksız kıldığını, çünkü "artık temsil edilebilecek üniter bir 'topluluk'" (Carby, 1987: 166) olmadığına dikkat çeker. Blyden Jackson, Afrika kökenli Amerikan edebiyatının perspektif açısından her zaman kente aidiyeti vurguladığına dikkat çeker, çünkü güneyli siyahın hayalinde kent, tarihsel gönderimi bakımından daima köleliğin yer almadığı

1 Stepto'ya göre, 'çıkış anlatısı' ezilen bireyin "sembolik kuzeye (symbolic North) yaptığı ritüelleşen yolculuğu ile başlar ve genellikle de arayış içerisindeki bireyin, sosyal yapının kişileri en az ezdiği alana yerleşmesi ve ancak kültürel göstergeleri (cultural signs) sökmesine yetecek bir okuryazarlık edinecek kadar özgürleşmesiyle de sona erer." Buna karşılık 'dalış anlatısı' ise "arayış içerisindeki bireyin, kişilerin en çok ezildiği sosyal yapının yakınında veya içinde yer aldığı sadece basit bir 'kabile' okuryazarlığını kazanabildiği oranda özgürleşebildiği ve sembolik güneye (symbolic South) doğru yaptığı ritüelleşen bir yolculuktur." (Stepto, 1991: 167)

Richard Wright (1908 - 1960)

özgür bir mekânı temsil etmiştir: "Siyah yazarın romanı bir kent romanıdır. Neredeyse hep böyle olmuştur." (Hakutani & Butler, 1995: 11) Kent ve göç konuları, siyah Amerikalı kimliğinin kentsel görünümlerini öyle etkilemiştir ki 'Büyük Göç' romanı, kenti çağdaş siyah Amerikalı kimliğinin temel unsurlarından biri olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, Paul Laurence Dunbar'ın *The Sport of the Gods* (Güçlülerin Oyunu, 1902), Richard Wright'ın *Native Son* (Vatan Evlâdı, 1940), Ann Petry'nin *The Street* (Sokak, 1946), James Baldwin'in *Go Tell it on the Mountain* (Git Onu Dağda Söyle, 1952) ve Toni Morrison'ın *Jazz* (Caz, 1992) romanları, üzerinde özenle durulması gereken göç romanlarıdır.

Paul Laurence Dunbar'ın *The Sport of the Gods* (Güçlülerin Oyunu, 1902), siyahların edebiyat tarihinde ilk kez göç romanı geleneğini başlatan, "siyahların kent yaşamı üzerinde duran ve güneyden kuzeye taşınmanın etkisini gözler önüne seren" (Rodgers, 1997: 3) bir romandır. Maurice Oakley'in uşaklarının başı olan Berry Hamilton ile

evin kahyâsı olan karısı Fannie, çocukları Joe ve Kitty ile birlikte Oakley'lerin evlerinin hemen yakınında hizmetçilere ayrılan küçük bir evde, kendilerini diğer siyahlardan soyutlayarak adeta beyaz orta sınıfa mensup kişiler gibi rahat bir biçimde yaşamaktadırlar. Geçmişte kölelerin barındığı kulübeden Hamilton'ların kaldığı küçük eve dönüştürülen bu mekan, "temizce döşenmiş, modern bir ev, iyi bir yaşam süren tipik bir zencinin yuvasıdır." (Dunbar, 1990: 2) Sadece beyazların berberi olmayı öğrenen ve siyahları traş etmemekle gururlanan oğulları Joe ile sıradan siyahların satın alma gücünün çok üstünde olan süslü giysileriyle bir 'hanımefendiyi' çağrıştıran kızları Kitty, kasabadaki siyahları kıskandıracak bir düzeyde yaşamaktadırlar. Bu ailenin yaşamı, Maurice Oakley'in Paris'te ressam olmak için öğrenim görmesini temin ettiği üvey erkek kardeşi Francis onuruna verdiği veda yemeğinde, Fannie'nin taktığı "bembeyaz önlüğü" ile Berry'nin giydiği "beyaz yelekli takım elbisesi" (Dunbar, 1990: 7) kadar 'beyaz olma,' ideallerine sarınıp sarmalanmış gibidir. Çiçeklerle dolu bahçe imgelerinin pekiştirdiği mutluluk sahneleri, kölelikten kurtulup özgürlüğünü kazandığı halde güneyden ayrılmak istemeyen Berry'nin bir iftiraya kurban gitmesi ile yerle bir olur. Veda yemeği sırasında Francis Oakley'in parasını çalmakla suçlanan Berry'nin banka hesabına aynı gün yatırdığı para miktarı hırsızlığının kanıtı olarak kabul edildiğinden, Berry on yıl ağır hapis cezasına çarptırılır. Bu suçlamanın ardında yatan ırkçı söylem, "Güneyin idealine sadık kalanları ekonomik çöküntüye uğratan bir savaştan kârlı çıkmayı başarmış, güneyin yeni aristokratını" (Candela, 1976: 67) temsil eden Maurice Oakley tarafından dile getirilir: "'Eskiden siyah adam, paranın değeri hakkında hiç bir şey bilmiyordu. Hırsızlık yaptığı zaman, domuz eti, domuz sucuğu ve tavuk çalardı.'" (Dunbar, 1990: 26) Mrs. Oakley ise kendine özgü hiç bir fikri olmayan, kocası ne derse onu kabul eden yaradılışta bir kadındır. Bugüne kadar aralarına karışmadığı siyahların "Bay Siyah Zengin" ve "havalı" (Dunbar, 1990: 51) diye dudak büküp küçümsedikleri Berry, aynı zamanda "bütün siyahların aynı olduklarını ve onlarla bir yere varmanın mümkün olmadığını" (Dunbar, 1990: 54) iddia eden Mr. Davis ile onların özgür kalmanın bilincine varamadıklarını düşünen Mr. Talbot gibi güneyli beyazların da hedef tahtası haline gelmiştir. Joe'nun, hem babasının işlediği "suç" hem de "beyaz adamın berberi" (Dunbar, 1990: 67) olması sebebiyle siyahların yanında iş bulamaması, ve evden kovulmaları sonucunda, Hamilton ailesinin kuzeye göç etmekten başka çaresi kalmaz.

İlk kez gördükleri New York kentini "acımasız ve soğuk" (Dunbar, 1990: 81) bulan bu göçmenler, neşe ve hüznü içiçe yaşayarak kent hakkında karmaşık duygulara kapılan yabancılar olarak betimlenir. Ancak bavullarını taşıyan Mr. Thomas'ın tavsiyesi üzerine Mrs. Jones'un evinde kiraladıkları birkaç odada yaşamak, onlara "kimsenin kendilerini tanımadığı ya da geçmişin dertlerini başlarına kakamayacağı" (Dunbar, 1990: 86) bir kentin yabancısı olmanın avantajlarını da sağlar. Halbuki, bu yabancılaşma

Paul Laurence Dunbar (1872 - 1906)

duygusunun metropolisin bir parçası haline gelme arzusu ile yanıp tutuşan Joe gibi gençler için bazı dezavantajları da vardır. Kuzeye göç etmelerine sebep olan şartları değiştirme hususunda etkili olamayan Joe ve Kitty, yepyeni bir ortamın değerlerine kapılırlar. Mr. Thomas'la gezmeğe gittikleri yerlere ilk başlarda annesini de yanlarında götüren Kitty, daha sonraları annesinden gizli olarak gider. Joe'ya gelince, onun devam ettiği Banner Klübü, Sadness gibi babası güneyde asılıp şiddete maruz kalmış veya sabıkalıların çocuklarının "düşman kente" karşı duygusal bir destek bulmak amacıyla birbirlerine dört elle sarıldıkları bir mekândır. Bu klüb, güneyden gelerek Berry Hamilton'ın hırsızlık suçundan hapiste yattığını açıklaması üzerine, Hamilton'ların evden çıkarılmalarına sebep olan Minty Brown'u kovdukları güçlü bir grup bağını da temsil eder. Banner Klübü Joe'nun 'kentli' (urban) sosyal kimliğini biçimlendiren belirleyici bir faktör haline gelir, ama Joe alkolik olduğundan dolayı yeni bulduğu işinden kazandığı parayı har vurup harman savurmakta ve maddi desteğine gereksinen annesine hiç yardım etmemektedir.

Minty konusunda annesini suçlayan Joe, evden ayrılarak şarkıcı sevgilisi Hattie Sterling ile yaşamaya başlar. Annesine duyduğu öfkenin temelinde yatan şey kendisinin Banner Klüb'deki arkadaşlarınca kabul edilen grup aidiyetinin tehdit altına gireceği ve gruptan dışlanacağı korkusudur. Gerçekte, Joe ve Kitty'nin tersine Hattie, kentin kurbanı konumuna düşmeksizin tam bir kentli olarak nasıl yaşaması gerektiğini çok iyi kavramıştır. Gelin görün ki, Hamilton'lar o kadar becerikli değildir ve kopmakta olan aile bağları, kentte yaşamanın siyah göçmen aile üzerinde nasıl bir etki yaptığının canlı bir örneğidir: Oğlunun içkiye olan aşırı bağımlılığını gördüğü zaman ilk tepkisi "Baban ne der?" (Dunbar, 1990: 93) olan veya eskiden annesine saygılıyken şimdi isyankar bir evlât haline gelen Kitty'nin davranışlarını kontrol edemeyen anne, artık aileyi birarada tutmakta zorlanır. Hattie'nin, Kitty'nin şarkıcı olmasına ve iş bulmasına yardım etmesi de Joe ve Kitty'nin bundan böyle kentin, annelerinin onları korumaya çalıştığı tehlikeli yüzüne kapıldıklarını gösterir. Kente uyum sağlayamayan ve Berry'le mektuplaşmayı kesen Fannie, sanki geçmişini gömmek istercesine güneye sırt çevirerek, at yarışı işinde çalışan Tom Gibson'la evlenir. Ancak sık sık dayak yediği bu evlilikte,

Fannie aradığını bulamaz. Kendisini terk etmek isteyen Hattie'yi öldürerek hapse giren Joe ile 'ucuz' yerlerde şarkıcılık yapan Kitty yitik yaşamlarını sürdürürler. Kent, Fannie'yi farklı bir biçimde yutmuştur: Kocasına sadık kalması ve çocuklarını kentte başarılı olmaları için gerekli eğitimi almalarına ön ayak olması gibi iyi bir eş ve anne olmasını sağlayan güneydeki aile değerlerini kaybetmiştir. Kırsal alandan kente yapılan göç en sonunda Joe ve Kitty'nin yozlaşması ve aile bağlarının tamamen kopması, Hamilton'ların beş yıldır yaşadıkları kentte yeni bir "yuva" arayışı karşılığında ödedikleri ağır bir bedeldir.

Bu sırada, Frank Oakley'in Paris'ten Mr. Oakley'e gönderdiği mektupla hırsızlığı kendisinin yaptığını itiraf ederse de, itibarlarının zedelenmesini göze alamayan Oakley'ler gerçeği gizlerler. Ancak böyle konuları etik değerler uğruna değil de, mesleğinde ilerleyebilmek için kullanan gazeteci Mr. Skaggs, Berry'nin haksız yere suçlandığını Joe'dan öğrenir öğrenmez soluğu güneyde alır ve kullandığı akıllıca taktiklerle Berry'nin serbest bırakılmasını başarır. Özgür kalan Berry, New York kentine geldiğinde adeta yıkılır: Fannie artık başkasıyla evlidir; Joe "kentin, hazırlıksız yakaladığı siyahlar üzerinde bıraktığı öldürücü etkinin bir başka örneğidir" (Dunbar, 1990: 212); Kitty artık "eski bildiğin kız" (Dunbar, 1990: 247) değildir. Gibson'ın bir kaza sonucu birdenbire ölmesiyle, Fannie ile Berry Mr. Oakley'in sebep olduğu büyük zararı bir az olsun hafifletebilmek umuduyla Mrs. Oakley'in onlar için döşettiği evlerine geri dönerler. Ancak o küçük ev artık onlar için kendilerini 'yuvalarında' hissedebilecekleri bir yerden çok, sadece "evimiz diyebilecekleri tek yerdir." (Dunbar, 1990: 254)

Joe ve Kitty aslında kentin dışına itilmiş bireylerinin sığındığı yapay bir topluluk anlayışını besleyen Banner Klübünün kurbanları olmuşlardır. Bu, aynı zamanda göçmenlerin kentlileşmesini sağlamaktan çok, onların göçmen olarak kalmasını neredeyse garantileyen bir sosyal mekândır. Göçle birlikte gelen yersiz yurtsuz olma duygusu, coğrafi yer değişikliğinin getirdiği psikolojik bir gerçektir. Kentlileşme sürecinin dışında kalmaya çabalayan Fannie gibiler bile ister istemez bu sürecin kurbanı olurlar. Mr. Gibson'ın temsil ettiği maddeci değer yargılarının üzerine temellendirilen kente özgü değerlerin yıldırdığı zenci kadının Fannie gibi pasif bir konuma itilmesi kaçınılmazdır. Kuzeyin kenti güneyli siyah göçmenlerin, kendilerini "evlerinde" hissedebilecekleri bir yer olmaktan çok uzaktır. Bu bağlamda, roman, geri göçü (return migration), yani Berry ile Fannie'nin güneye "dalışını" (immersion) gösterir. Ancak, güney nasıl Berry'yi 'hapsettiyse,' kuzey de Fannie'yi 'hapsetmiştir': Gerek Berry gerekse Fannie için güney ve kuzey, ırkçılığın bireysel kimliğin gelişmesini engelleyen coğrafi sınırlamalarını belirlemektedir.

Dunbar'ın romanından 40 yıl kadar sonra, Richard Wright'ın *Native Son* (Vatan Evlâdı, 1940) romanı, Chicago'nun Güney tarafındaki bir gettoda yaşayan yoksul siyah bir ailenin zor yaşam koşullarını anlatırken, kentin Bigger Thomas'ın zihnini

nasıl etkilediğini gösterir. Michel Fabre, Wright'tan önce "hiç bir Amerikalı romancının kentleşme hakkında bu kadar derin ve güçlü bir biçimde yazmadığı" (Fabre, 1993: 528) saptamasında bulunur. Bigger ve ailesi, kentte açlık sınırında yaşayan güneyli göçmen bir ailedir: Babası güneydeki ırkçı saldırılarda linç edilerek öldürülen 20 yaşındaki Bigger, annesi, kızkardeşi Vera ve erkek kardeşi Buddy ile birlikte göç ettikleri gettoda tek bir odada oturmaktadır. Bu evlerin sahibi Mr. Dalton "siyahların eğlenebileceği, spor yapabileceği bilardo salonu türündeki yerlere büyük paralar vererek vicdanını rahatlatan, farelerin cirit attığı ucuz ve adi apartman dairelerinin ... sahibi olan beyaz liberal kapitalistlerden birisidir." (Taylor, 1990: 44) Kalabalık yoksul ailelerin üst üste yığılarak yaşadığı yer olan bu getto, farelerden ancak öldürerek kurtulan Bigger'da hapse tıkılma duygusu uyandırır. Bigger, bu duygunun verdiği öfkeyi arkadaşları Gus, G. H. ve Jack'den kurulu çeteye de yansıtır. Öfkesinin temelinde ailesine yardım edecek gücü olmaması ve annesinin kendisine aileyi geçindirme sorumluluğunu yüklemesi yatar, çünkü bu hareketiyle de onu "çok ucuz bir teslimiyete zorlamışlardı."[2] Tıpkı evde köşeye sıkıştırıp hunharca öldürdüğü fare gibi özgürlüğü olmadan yaşamayı hapsedilmekle bir tutan Bigger, Gus ile uçakları hayranlıkla izlerken pilot olma düşünü asla gerçekleştiremeyeceğini bilmenin burukluğunu duyar. Bigger ile Gus, beyazların güç ilişkilerine dayalı toplum yapısı çerçevesinde beyazların üstlendikleri rolleri oyun haline getirerek eğlenirler. Bigger, sadece sinemada izlediği filmlerden tanıdığı zengin beyazları stereotiplerle tanımlarsa da beyazlardan kimseye belli etmediği bir biçimde korkmaktadır. Mahalledeki beyaz Yahudi adamın dükkanını soymaktan duyduğu korkuyu, Gus'ın üzerine yürüyüp onu tehdit ederek gizler. Bireysel kimliğini bir çeteye aidiyetle bulmaya çalışan Bigger için baskı altında tutulan düşlerle yaşamak çok güçtür.

Fareyi öldürme, uçakları seyretme, sinemaya gitme ve Gus'ı tehdit etme sahnelerini birleştiren tek unsur, Bigger'ın beyazların dünyasından dışlanmışlık duygusu ile o dünyaya adım atma korkusudur. Annesinin zorlaması sonucunda, iş görüşmesi için Dalton'ların evine giderken tabancası ile bıçağını yanında taşır ve eve adım attığında da bu güvensizlik duygusu devam eder. Mr. Dalton'ın kendisini şoför olarak işe aldığı evindeki odası ailesininkiyle kıyaslanamayacak kadar lüksdür. Dalton'ların kızı Mary'yi filmde gördüğü beyaz kadınlarla kıyaslar ve kendisine yaptığı dostça muameleyi yadırgamaya başlar. Bigger, Ernie's Kitchen Shack adlı siyahların lokantasında, beyazlarla birlikte görünmek ve aynı masada yemek yemek istemese de ilk defa 'kamusal alanı' Jan ve Mary gibi beyazlarla 'paylaşmak' zorunda kalır. Gerçekte Mary ile Jan'in Bigger'a olan bu gösterişte kalan demokratik tutumlarına karşılık, Bigger'a

2 Richard Wright, *Vatan Evlâdı*, Çev. Leyla Ragıp (İstanbul: E Yayınları, 1975), s. 20. Bundan sonraki bütün alıntılar aynı eserden olup, sayfa numaraları metin içerisinde verilecektir.

sordukları sorular ırk söylemini vurgular. Komünist Partisi'nin üyesi olan Mary'nin, Parti'de Bigger'la çalışmak istemesi siyahları bir stereotip (kalıp-imge) olarak gördüğünü gösterir: "Öylesine **duygulu** ve heyecanlılar ki. Ne halk ama. Onları bir harekete getirebilsek..." (Wright, 1975: 89) Siyahların, akıldan çok duyguları baskın olan ve kontrol edilmesi gereken bir topluluk olduğu görüşü, Bigger'ı Mary'nin yanına oturtarak arabayı bir süre kullanan Jan'ın yorumuna denk düşer: "Ruh var zencilerde. Partinin gereksindiği şeyi verecekler." (Wright, 1975: 89) Gece eve dönünce, sarhoş olan Mary'yi yatağına taşımak zorunda kalan Bigger, ilk kez beyaz bir kadının vücuduna dokunma özgürlüğünü tadar. Ama Mrs. Dalton, Mary'nin odasına girdiği an birdenbire güneyde beyaz bir kadınla yalnız yakalanan her siyahın mütecaviz muamelesi görerek linç edildiğini hatırlayarak kendisini ele vermesin diye panik içerisinde yastığı Mary'nin dudaklarına bastırınca, Mary havasızlıktan boğulur. Bir kaza olmasına rağmen, Mary'yi öldürmesi Bigger'a, Mary ile arasındaki güç ilişkisini tersine çevirme şansını vermiştir: Cinayet kanıtlarını yok etmek için Mary'nin cesedini parçalayarak bodrumdaki kazanda yakması, onu gururlandırır: "Çevresindeki beyazların hangisi, zengin bir beyaz kızı öldürdüğünü akıl ederdi acaba?... Başkalarının istediği gibi davran, ama bu arada çaktırmadan istediğini yap!" (Wright, 1975: 128) Bir beyazı öldürmek, kendisini garip bir biçimde kentin bir parçası gibi görmesini sağlamıştır, ama kanıtlar bulununca, birey olarak gelişme olanağını kendisine sağlamayan bir kentte yapayalnız olduğunu anlar. Kendisini ele vereceğinden korktuğu siyah sevgilisi Bessie'yi de saklandıkları boş binada kafasını tuğlayla ezerek hunharca öldürür. Bessie kentte çalışıp yaşamanın sorunlarıyla başa çıkmak için alkolik olmuş ve fazla pasif kalmış bir kişiliğe sahiptir ve bu anlamda da Bigger'ın baskı altındaki kişiliğini temsil eder. Bütün yolların tutulduğu bu bölgede daralan çemberi gazeteden her gün takip eden Bigger'ın artık kaçabileceği bir sokağın kalmaması, kentin siyah göçmeni barındıracak bir kaçış yolu sunmadığını da göstermektedir. Gerçekte gettosuyla, bilardo salonuyla, Mr. Dalton'ın eviyle, Jan ile Mary içindeyken kullandığı arabayla, siyahların lokantasıyla ve içinde saklandığı boş binasıyla bu kent, Bigger için hep beyazların güç odaklarının aşılmaz duvarlarıyla çevrili bir 'cezaevini' andırmıştır. Bigger'ın muhtemel katil zanlısı olarak iftirası sonucu gözaltına alınıp daha sonra serbest bırakılan Jan, yine de Bigger'a dostça yardım etmek ister. Jan'ın arkadaşı avukat Max'in güçlü savunması Bigger'ı böyle bir cinayete iten temel sebebin ayrımcılık olduğunu vurgular: "'Zencilere Zenci Mahallesi'nin dışında ev kiralamayı yadsıyorsunuz. Bigger Thomas'ın o ormandan çıkmasına izin vermediniz. Kızınızı öldüren adamı kızınıza bir yabancı, kızınızı da o adama bir yabancı olarak yetiştirdiniz.'" (Wright, 1975: 425) Diğer bir deyişle, siyah göçmen, güneyde insanca ilişki kurmaktan men edildiği beyazları, kuzeyde de eşit koşullar altında tanıma olanağından yoksun bırakılmıştır.

Mahkeme sırasında ve daha sonra idamını beklerken, Bigger'ın cezaevindeki yaşantıları farklı bir boyut kazanır, çünkü kentte Bigger, Jan ve Max arasında ilerleyen insani ilişkilerin gelişebildiği tek mekânın bir cezaevi olması oldukça trajikdir. Oysa ki Bigger bu kentin kamusal alanlarını diğer Amerikan vatandaşlarıyla eşit biçimde paylaşabilseydi, her şey farklı olabilirdi: "Ama, gerçekten hiç kimseye zarar vermek istememiştim... çevremi sıkı sıkı kuşatmışlardı, bana soluk alacak yer bile bırakmamışlardı." (Wright, 1975: 455) Beyaz ırkçı düşüncenin biçimlendirdiği kentleşme süreci içerisinde, Bigger'ın kentlileşmemesi neredeyse garanti altına alınmıştır. Sanayi kenti sadece fiziksel bir mekândan ibaret değildir, aynı zamanda Bigger'ın içselleştirdiği bir zihinsel durumu da temsil eder. Bu romanda, Bigger'ın "içinde baskı altında tuttuğu bir kent" (Lee, 1998: 122) olarak kurgulanan Chicago, Bigger'ın psişik durumunun dış dünyaya yansıyan bir ifadesidir: Bigger ne zaman bir kentli gibi davranmak istese, şiddete başvurmaktadır. Gerçekte sanayi kenti, beyazların ekonomik çıkarlarının simgesi durumundayken, siyahların gözünde karabasan ve şiddetin bulunduğu bir yerdir. Bigger'ın kişiliğinde kentte yaşayan yoksul siyah işçiyi farklı bir mahallede beyazlardan ayrı tutan Mr. Dalton'ların temsil ettiği beyaz toplum da bu ayrımdan zarar görmüştür. Bu konuda Nicholas Lemann yerinde bir saptama yapar: "gettodaki yoksulları toplumun dışında kendi içine kapanıp kalan bir topluluk halinde geliştirmeye teşvik etmekten çok onları Amerikan toplumunun sosyal ve ekonomik merkezine yaklaştırmaya çabalamalıyız." (Lemann, 1991: 348) Romandaki karamsar kent manzarası, beyaz otoritenin kamusal yüzlerini gündelik yaşamda siyahlara çevirmediğini açıkça gösterir.

Ann Petry (1908 - 1997)

Ann Petry'nin *The Street* (Sokak, 1946) romanı, Jamaika'dan Connecticut'daki Lyme'a ve sonunda Harlem'de 116. Sokağa varan bir göç çerçevesinde, Lutie Johnson adındaki siyah bir kadının 1940'larda kentin merkezinde yoksulların oturduğu bir gettoda verdiği yaşam mücadelesini inceler. Getto, siyahların yaşamını sürdürmeye ya da sosyal mobiliteye ilişkin olumlu stratejiler sağlamaz, tam tersine "en hırslı, en dayanıklı kişileri bile alçaltan, küçülten" (Holladay, 1996: 25) bir sosyal mekân haline gelir. Harlem gettosu, sadece beyaz ırkçılığın sebep olduğu sosyoekonomik koşullar yüzünden değil, aynı zamanda Lutie gibi siyah kadınları meta aracı olarak

konumlandıran cinsiyet ayrımcılığıyla da Lutie'nin içselleştirdiği beyaz orta sınıf düşlerini barındırmayı reddeder. Connecticut'da zengin Chandler'ların hizmetçisi olarak çalışırken, kazandığı parayı Jamaika'daki kocası Jim'e evlerini ipotekten kurtarmak için yollayan Lutie, kocasını sevgilisi ile yakalayınca onu terkeder. Oğlu Bub'ı sigara ve içkiye alıştırmalarından korkan Lutie, babası Pop ve onun sevgilisi Lil ile birlikte oturamaz ve Chandler'ların yanından ayrılarak oğluyla Harlem'a taşınır. Daha sonraları, Jim'in psikolojik durumunu anlar, çünkü ırkçılığa dayalı bir işgücünde vasıfsız işçi olarak iş bulamayan Jim, bu onuruna yediremediği işsizliğin verdiği eksikliği cinsellikle aşmaya çalışır ve Pop da aynı durumdadır: "eğer Pop, kentin başka bir kesiminde yaşasaydı ve tüm enerjisi ve gelişmemiş yeteneklerini kullanabileceği iyi bir iş bulabilseydi, belki de Pop farklı bir insan olabilirdi." (Petry, 1985: 81) Öte yandan, Lutie'nin gelecek ile ilgili planları ve düşleri, sevgiden çok bağlı bulundukları orta sınıfın maddeci değer yargılarına sahip Chandler'ları örnek alarak şekillenir. Chandler ailesi, ahlâk çöküntüsü içinde yaşarken, Mrs. Chandler'in arkadaşları da Lutie'yi bir stereotip olarak görürler: "'Ama, ben evimde böyle çekici bir siyah orospuyu barındırmazdım.'" (Petry, 1985: 40)

Lutie'nin yaşamı, sadece "daha iyi bir çevreye taşınma" (Petry, 1985: 63) umuduyla Harlem'e dayanmak zorunda kalmasıyla birlikte mücadele etme azmini perçinleyen bir sürece dönüşür. Anneannesinin geçmişte ona empoze ettiği evlilik kurumunun korunma anlamına geldiği görüşünün tersine, sınavları geçtikten sonra bir dosyalama memuru olarak iş bulur. Harlem Lutie için bir 'yuva' değildir ve Bub'ı sokak köşelerinde bekleyen tehlikelerin farkındadır. Oturacağı daireyi kiralarken şöyle düşünür: "Harlem'in her tarafında böyle apartmanlar var, diye düşündü, ve tuzaktan başka bir şey değiller. Kirli, karanlık, pis tuzaklar." (Petry, 1985: 73) Her ne kadar para biriktirip kentin daha iyi bir yerine taşınmayı kafasına koysa da, Lutie, sanki üzerine üzerine gelen bu duvarların aynı zamanda Harlem ile dış dünya arasında dikilen duvarlar olduğunu göremez. Siyahların yeraltı dünyasıyla bağlantıları sonucunda, siyahlar birbirlerini sömürmektedir: Geçmişte erkeklerin cinsel tacizinden kurtulmak için kendisini bile bile yakan Mrs. Hedges, artık siyah kızları satma gücü ve özgürlüğüne sahiptir; beyaz erkeklerle yattığı için kendisinin aşağılandığı duygusundan kurtulabilmek için sevgilisi Jubilee'yi döven Boots Smith şimdi siyah kadınları beyaz adam Junto adına pazarlamaktadır. Siyah erkeklerin de en az siyah kadınlar kadar etkilendiği beyazların ırkçılığı, her iki cinsin de bireysel anlamda etkili davranma gücünü elinden alırken, parayı en temel değer haline getirir.

Para, Super'in birlikte yaşadığı Min gibi kadınlar için her zaman güç kaynağı oluşturmaz: Min, kendi 'sembolik Güneyinde' yaşadığından, Lutie'ye göz koyan Super'ın kendisini evden kovmasına engel olmak için 'Peygamber David' takma adını kullanan büyücüye gider. Bu kente göç etmeden daha önce yaşadığı Georgia eyaletinin kırsal bölgesinde siyahlara özgü bir büyüyü (conjuring) tekrar kuzeyde canlandırmak,

yani güneyli kimliğini farklı bir bölgede sürdürmesi, yaşamı kolaylaştırmaktadır. Ancak 'Peygamber David'den medet umması da Super'ın dairesini kendisi için 'yuva' haline dönüştürme mücadelesinde aciz kaldığını göstermektedir. Min, ömrü boyunca pek çok erkek tarafından itilip kakılmış ve cinsel sömürüye maruz kalmıştır. Ama Lutie'nin tersine, kentte nasıl mücadele edeceğini iyi bilmektedir; örneğin, daha Super'ın evinden ayrıldığında eşyalarını taşıyan adamla bir ilişkiye başlamak üzere olduğunun sinyallerini verir. Lutie'nin anneannesinin bilgeliği, Mrs. Hedges'in gücü ile Min'in büyücüye gitmesi, Lutie'nin güneyin kültürel mirasıyla güçlü bağlar kurmasına örnek olabilecek türden davranışlar, ya da Marjorie Pryse'ın deyimiyle birtakım "alternatif zorlama yollarını" temsil eder: Yazar, "Lutie'yi hep yanlış kişileri örnek alırken, yanlış seçimler yaparken sunmaktadır, ama beyazların dünyasına karşı çıkmak için gereksindiği güç zaten hemen orada, o sokakta mevcuttur." (Pryse, 1985: 123) Mrs. Hedges'ın hissedilir gücü ve Min'in büyü yaptırması gibi yollara başvurmaları, Lutie'nin de kentli kimliğini geliştirmesi için halk mirasını ve değerlerini bir kenara itmemesi gerektiğini gösterir. Ancak Mrs. Hedges ile Min halk adetlerini kendi çıkarları için kullandıklarından dolayı, siyah kentlilere uygun "güvenli mekân" (Collins, 1991: 95) edinebilen bir topluluk bilincini geliştiremezler.

Dunbar'ın romanındaki Banner Klübü'ne benzer bir yer olan Junto'nun Barı da siyahlar arasında bir aidiyet duygusu uyandıran sosyal bir mekân sunar. Ancak, Lutie gibilerin orada hissettiği ferahlık hissi Bar'daki aynanın işleviyle ilgilidir: Ayna salona bir derinlik kazandırmakta ve böylece salonun olduğundan büyük görünmesini sağlamaktadır. Aslında, geniş mekân aynanın içindeki yansımadan, yani bir görüntüden ibarettir ve sokağın bunaltıcı gerçeğine tam bir karşılık sunar. Harlem'den kurtulmak için ek gelir getirsin diye Klüb'de şarkıcılığa da başlayan Lutie için bu bar, yaşadığı yerin ürkütücülüğünden geçici bir rahatlık sağlasa da, onun, Boots gibi siyah erkeklerin gözünde sadece cinselliği çağrıştırmasından yakasını kurtaramaz. 1930'larda ekonomik buhran döneminde piyanistlik yapmış olan Boots, dinleyicilerinin arasında bulunan sarhoş beyazların ona yaptığı ırkçı hakaretlere de katlanmış ve ezilmiş bir adamdır: "Lutie'ye olan şehveti aslında onun üzerinde baskı yapma, güçlü olma tutkusudur ve ancak böylelikle kendisini erkek olmanın verdiği güçten bile yoksun bırakan beyaz adamların ona yaptıklarını 'ödetebilecektir.'" (Hernton, 1990: 76) Boots'un onun için ne planladığını bilmeyen Lutie, Super'ın da 'kurbanı' olma yolundadır. Super, kadınlar tarafından sevilmemenin intikamını tecavüze yeltendiği ama başaramadığı Lutie'den almaya çalışır ve Bub'ı posta kutularından mektup çalmak gibi bir devlet suçuna teşvik ederek ıslahaneye düşmesine sebep olur. Bu sırada kısa bir sürede şarkıcılıktan kazandığı parayla bu sokaktan kurtulacağını düşleyen Lutie, parasını alamayınca şarkıcılığı bırakır, ama ne yazık ki Bub için 200 dolar kefalet ücretini Boots'dan ödünç istemek zorunda kalır. Junto'nun metresi olmayı reddetmesi ve Boots'un ona tecavüze

kalkışması, "yıllardır çevresine örülmekte olan duvarı bitirecek" son tuğladır ve "son tuğla yerine konduğunda tamamen hapsedilmiş olacaktır." (Petry, 1985: 423) Kafasına "ağır bir demir şamdan" (Petry, 1985: 429) ile vurup öldürdüğünde Boots'un kişiliğinde, kendisini tuzağa düşüren tüm dünyayı öldürmüş gibidir. Boots'un cesedinin cebinden para çalma sahnesi artık Lutie'nin yaşamı boyunca özlediği ve Amerikan Düşü'nün kültürel bir göstergesi olan paraya ancak suç işleyerek sahip olabildiğini gösterir.

James Baldwin (1924 - 1987)

Aslında bütün bunlar, kentde daha iyi bir yaşam sürdürmek isteyen siyahların sosyal ve yasal sistemi değiştirebilecek her türlü güç ve yetkiden yoksun olduklarını gösterir. Kente hakim olan beyaz orta sınıfın çıkarları, siyah kadının 'göçmen' kimliğini ve konumunu sürekli kılar: "Adım adım yaklaşmıştı bu noktaya, büyürken, çalışırken, para biriktirirken ve en sonunda kimsenin onu yenilgiye uğratamayacağı bir sokakta daire tutarak. Eğer Bub'a hep paradan bahsetmemiş bile olsaydı, eninde sonunda başını derde sokacaktı, çünkü o yanında değilken, Bub'a sokak çeki düzen verip, bakmıştı." (Petry, 1985: 426-427) Roman, siyahların kentte yaşamlarını sürdürme konusunda, Wright'ın *Vatan Evlâdı* romanındakine benzer bir kent manzarası çizer. Bindiği Chicago'ya giden trende, Lutie, Bub'un ıslahanede sokaktakinden daha iyi korunacağına inanır, çünkü Super ile Mrs. Hedges'in tersine kentin sokağındaki savaşı kaybeden siyah bir erkek çocuk için yine bu kentin sunabileceği tek güvenli mekân orasıdır. Bir anlamda, Lutie'nin durumu da, Dunbar'ın romanındaki Fannie'nin durumunu andırır, çünkü Lutie de Fannie gibi çocuğunu tehlikeden uzak tutmakda başarılı bir anne olamamıştır. Aslında roman, giderek toplumun geneline yayılıp kent yoksullarının yaşamını biçimlendiren ırk ve cinsiyet ayrımcılığına dayalı ataerkil değerler sisteminin, siyah kadının kentlileşememesinin temel nedeni olduğunu belirtir. Buna, Lutie'nin "kendi kültürüne özgü unsurları gözardı etmesi" (Griffin, 1995: 83) de eklenince, Lutie'nin metro ya da trende 'güvenli mekân' oluşturması, pek de kalıcı olmayan bir güven duygusu niteliğine bürünür. "Kişilerin insanlığını emen" (Petry, 1985: 229) bir sokakta yaşayan Lutie, vücudunun mal statüsünde görülmesiyle insan

yerine bir nesne olarak algılanmaya tek direnen kişidir, ama bilinçsizce de olsa düşünce biçimi ile beklentileri onu beyaz Amerikan Düşü'nün (American Dream) "malı" haline getirmiştir.

Petry'nin romanından farklı bir biçimde, James Baldwin'in *Go Tell it on the Mountain* (Git Onu Dağda Söyle, 1953) romanı, 'Büyük Göçün' ve New York'taki Harlem gettosunda kentli olma mücadelesinin Grimes ailesi için ne anlama geldiğini tanımlar. Roman, ergenlik çağının çatışmalarını yaşayan John Grimes'ın 14. yaş gününde üvey babası Gabriel'in vaizlik yaptığı Harlem'deki kilisede, onun dinsel inancına bağlanmasını anlatır. Aslında, Baldwin'in özyaşamöyküsüne dayanan bu romanda, John'un Harlem'de büyürken yaşadığı zorlukların yanısıra, aile bireylerinin güneydeki geçmişine de yer verilir. John, annesi Elizabeth, üveybabası Gabriel ile Florence halasının kuzeye ilk göç ettiklerinde çekilen resimlerine baktığında, kentde yalnızlık çeken insanların yüzlerini görür. Aslında John da kendi yaşıtları sokaklarda oynarken onlardan uzak ve yalnız olduğu duygusuna kapılır: "Ve tek istediği onlardan biri olmaktı, sokaklarda korkusuzca oynamak... ama bunun olamayacağını biliyordu." (Baldwin, 1985: 30) John'ın tek yapabildiği şey Central Park'daki tepeye çıkıp "aşağıya bakmaktır," çünkü bu hareket kendisini "kızgınlığıyla bu kenti avuçlarında buruşturup atıverecek bir dev gibi hissetmesine" (Baldwin, 1985: 33) sebep olur. Ama kentin kontrolünü eline geçirip güç sahibi olma arzusu bir anda yanıp sönüveren bir alev gibidir. Bazan bir kez olsun kentin sunduğu nimetlerin zevkine varabilse, bu onun hoşuna gider fikrine kapılır: "Bütün bu nimetler hayal bile edilemezdi, ama bu kent gerçekti." (Baldwin, 1985: 34)

Gabriel'ın, ırkçılıktan korumak amacıyla tüm aile bireylerinde uyandırdığı beyazlardan nefret etme duygusu, onun güneydeki yaşantı ve gözlemlerine dayanır ve John bunlardan oldukça etkilenir: Gabriel'in sık sık yaptığı uyarılara kulak vererek beyazların işyerlerine ve evlerine girmez. Sonunda erkek kardeşi Roy'un bir beyaz tarafından bıçaklanması ile Roy'un beyazların şiddetinin hedefi olan vücudu, Gabriel'in, Elizabeth, Florence ve John'a verdiği canlı bir ders konusuna dönüşür: "beyazların siyahlara yaptığı işte bu." (Baldwin, 1985: 46) Gabriel, çocuklarını sokakta gezen beyaz tehlikeden koruyamadığı için Elizabeth'e bir tokat atar, bunun üzerine kendisine söven hasta yatağındaki yaralı oğlunu kemeriyle döver. Roy ona eskiden ölen gayri meşru oğlu Royal'i hatırlattığı için Roy'u da beyaz toplumun 'piçi' olarak algılar. Gabriel'in kendisini beyazların ırkçılığı karşısında güçsüz hissetmesi, bu güçsüzlüğünün acısını karısı ve çocuklarından çıkarmasına yol açar. Gabriel'in artık kilisede ve siyahlar arasında güneyde sahip olduğuna benzer bir otoritesi ve saygınlığı kalmamıştır. Bell Hooks'a göre, kırsal alandan kente göç, siyah erkeklerin statülerini kaybetmelerine yol açmıştır: "Güney'de siyah topluluğun saygısını kazanmanın pek çok yolu vardı. Bir erkek sadece ve sadece çalıştığı, para kazandığı ve ailenin geçimini sağladığı için saygı görmezdi." (Hooks, 1992: 91)

Florence, Elizabeth ve Gabriel'in dualarının yer aldığı bölümler, güneyli siyahların, kuzey'e göç etmeden önceki umarsız durumlarını gösterir. "Florence'ın Duası" bölümünde, arkadaşı Deborah'ın beyaz erkeklerce kaçırılıp tecavüze uğraması, Florence'ın da güneyi terketme arzusunu şekillendirir. Babası ve diğer siyahların yaptığı gibi birgün dönmemek üzere bu toprakları terketme tutkusuyla yaşayan Florence için bu arzu, beyaz patronunun kendisine metresi olmayı teklif etmesiyle gerçeğe dönüşür: Ölüm döşeğinde yatan annesini erkek kardeşi Gabriel'la bırakıp kuzeye göç eder. 1900 yılında, 26 yaşındayken New York'a gelen Florence kendisini 10 yıl sonra başka bir kadın için terkedip 2. Dünya Savaşı'nda Fransa'da şehit düşen Frank'le evlenir. Evlilikleri boyunca, beyazların Amerikan Düşü'nü umutsuzcasına Frank'e empoze etmiş olan Florence, hem beyaz hem de siyahların ataerkil değer yargılarının kurbanıdır ve korku duygusunu bastırmak için Allah'a yönelir: "Ne aşk ne tevazu onu minbere doğru yürütmüştü, sadece korku." (Baldwin, 1985: 66) Köle olarak doğmuş olan annesinin göç etmeyi reddetmesi ve bunun nedeni olarak kuzeyin tehlike ve ölüm saçtığına inanması, Florence'ın içinde yaşadığı gerçeğe dönüşür.

"Gabriel'in Duası" bölümünde ise bir yandan kendisine "ancak Allah'dan gelen bir otoriteyle konuşup, bir efendi" (Baldwin, 1985: 94) olmak isteyen bir yandan da cinsel istekleri ve kibrini yenemeyen bir vaizin çalkantılı yaşamını anlatır. 16 yaşında tecavüze uğrayıp kısır kalan Deborah'ın "kurtarıcısı" rolünü üstlenerek onunla evlenen Gabriel, şehvet duygularını tatmin eden Esther'i hamile bırakır. Esther'i bir 'fahişe' olarak gören ve ondan kurtulmak isteyen Gabriel, Esther'in Chicago'da çocuğunu doğurması için Deborah'ın kutusundan gizlice para çalar. Ancak Esther'in ölümü ve oğlu Royal'in sapkın davranışlarıyla onu ancak uzaktan gözlemleyen Gabriel, Royal'dan gizlemek zorunda kaldığı baba kimliğini içine gömer. Aslında Gabriel, başa çıkmakta aciz kaldığı şehvet duygularını "dinini bir güç kullanma aracı olarak kullanmaktan çekinmeyen" (Fabre, 1971: 93) bir vaiz kimliğiyle aşmaya çalışır. Parasının çalındığını ve Royal'ın Gabriel'ın oğlu olduğunu bildiği halde bütün bunları bilmezmiş gibi davranan Deborah yakalandığı hastalıktan ölmeden önce bu sırrı Gabriel'la paylaşır: "Allah şahidimdir, onu kendi oğlum gibi yetiştirirdim—ve belki de hala yaşıyor olurdu." (Baldwin, 1985: 149) Aslında Esther, Deborah ve Royal, ırkçı bir toplumda dışlanmanın acısını, onulmaz yaralar alarak yaşamışlardır.

"Elizabeth'in Duası" bölümünde de babası randevu evi işlettiğinden, teyzesi tarafından babasından ayrı tutularak büyütülen Elizabeth, hep babasına hasret kalmıştır. Teyzesinin karşı çıkmasına rağmen, güneyden ayrılır ve Richard'la birlikte ırkçılığın nefret dolu dünyasından uzaklaşarak Kuzey'e göç eder. Richard'ın asansöründe çalıştığı otelde oda hizmetçisi olarak iş bulan Elizabeth'e göre kent, "insanların aynı binada yıllarca oturdukları halde birbiriyle konuşmadıkları ve birbirlerine metelik bile vermedikleri" (Baldwin, 1985: 162) insanca ilişkilerin olmadığı bir yerdir. "Aşağıdaki

evde," (Baldwin, 1985: 162), yani Güney'deki yaşamın tersine, "metropolisin verdiği...yalnızlık ve kapana kısılıverme" (Standley, 1988: 190) duygusunu Harlem gettosunda bulmak mümkündür. Richard'ın evlenmek için para biriktirmesi bir düşten ibaret kalır, çünkü siyah bir soyguncu yerine yanlışlıkla tutuklanıp dövülmesi Richard'ın erkeklik onurunu zedeler: "Siz aşağılık siyahlar hepiniz aynısınız." (Baldwin, 1985: 171) Kentte yok sanılan ırkçı nefretin hedefi olmaya dayanamaz ve hapisten salıverilince intihar eder. Henüz daha hamile olduğunu bile söyleyemeden onu kaybeden Elizabeth, daha sonra Florence'a dert yandığı gibi, John'u "bu dehşet verici kentte tek başına". (Baldwin, 1985: 180) nasıl büyüteceğini düşünür. Florence'ın kardeşi Gabriel, yine 'kurtarıcı' rolünü üstlenerek bu gayri meşru çocuğa bir yuva sağlamak amacıyla Elizabeth'le evlenir. Aslında, beyazlardan ölesiye korkan Gabriel'in, bu korkusunu somutlaştıran bir kentin sorunlarıyla baş edebilmek için Elizabeth'e ihtiyacı vardır.

Güney'de siyahların yaşamları hakkında kesitler sunan bu dua bölümlerini izleyen son bölümde canlandırılan Harlem, John için evde Gabriel'ın temsil gücünü arttırdığı kentin kendisine yönelttiği yıkıcı yaklaşımı aşabileceği bir yere dönüşür. Kilisede görev yapan 17 yaşındaki erkek yeğeni Elisha'nın insanlara ve Allah'a sevgiyle yaklaşmasını örnek alır: Elisha, Gabriel'in aileye empoze ettiği beyazlara karşı nefret duygusunu, sevgiyle aşabilmektedir. Romanın sonunda kendisini çağıran annesine "Geliyorum. Hemen geliyorum." (Baldwin, 1985: 221) karşılığını veren John için kent bir gün 'ev' olabilecektir. Babasının nefretini aşması, dünyaya sevgiyle bakan Elisha gibi olmaya çalışması ile birlikte romanda kurgulanan Harlem'in, şiddete dayalı tarihsel bir belirlenimden çok John'un "kendini bulduğu ve geliştirdiği bir yer" (Lee, 1998: 67) anlamına dönüşmesi vurgulanır. Yazar, en azından John için geleceğe yönelik başarılı bir 'çıkış anlatısı' oluştururken, güneyli siyahın kültürel mirasına sahip çıkmasının gelecek açısından önemini de vurgular. Ancak romanın olumlu bir havayla sona ermesi, Grimes ailesinin geçmişindeki ırkçı gerçeğin izlerini silemez. Roman, kente göçle başlayan yer değişikliği sonucunda, siyahların kentlileşme uğrunda yaşadıkları umarsızlıkları betimlerken, genç kuşağın bu umarsızlıkları daha yapıcı bir yaşam biçimine dönüştürmekte zorlanacağını göstermektedir.

Toni Morrison'ın *Jazz* (Caz, 1992) romanı, Caz Çağı adıyla anılan 1920'lerde kuzeye giden siyahların kentlileşme mücadelesini betimler. New York, Joe Trace ile eşi Violet gibi siyahlara bir yandan sınırlı sayıda iş olanakları sunarken, bir yandan da nispeten daha iyi yaşam koşulları sağlar. Romanda 50 yaşındaki Joe Trace eşi Violet'ı, 18 yaşındaki Dorcas ile aldatır, ama bir partide genç sevgilisi Acton'la dans eden Dorcas'ı görünce, onu vurup öldürür. Bu ilişkiyi ancak kızın ölümüyle öğrenen Violet'in, kıskançlıktan gözü dönerek cesedin yüzünü bıçaklaması, cenaze törenindekilerce engellenir. Önce Dorcas'ın halası Alice Manfred'la, daha sonraları da Dorcas'ın arkadaşı Felice'le dostluk kurarak Dorcas'ın kişiliğinde, Joe'nun neden

mutluluğu bu kızda aradığını anlamaya çalışır. Çocuklukları geriye dönüşlerle gözden geçirilen roman kişilerinin geçmişlerine bakıldığında, siyah göçmenlerin güney ve kuzeydeki farklı yaşantılarını gözlemleriz. Jole ile Violet'ın ortakçılık sisteminde geçen yoksul yaşamları onları daha iyi bir gelecek bulma umuduyla kente yöneltmiş, ancak burada da yaşam kısa sürede gerçekleştirilmeyen düşlerden ibaret kalmıştır. Kozmetik ürünleri satıcısı olan Joe ile berberlik yapan Violet anne-baba sevgisinden uzak büyümüşlerdir. Violet'ın annesi Rose Dear, yoksulluktan sürünen beş çocuğunu büyütmüş, babası ise siyahların oy verme haklarını elde etmeleri için uğraşan bir partide çalıştığı için sürekli izlendiğinden, ailesinden ayrı yaşamak zorunda kalmıştır. Violet'ın anneannesi True Belle, Vera Louise'in kölesi olduğundan onunla Baltimore'a yerleşmiştir. Vera Louise hamiledir ve 'beyaz' tenli oğlu Golden Gray'i burada doğurur. Kızı Rose Dear'in ailesine yardımcı olmak için geri dönen True Belle, dört yıl sonra yoksulluk ve ırkçılığın sebep olduğu mutsuzluğa daha fazla dayanamayan Rose Dear'ın intiharına engel olamaz. Bu olay Violet'da onulmaz yaralar açar ve annesinin durumuna düşmemek için anne olmamaya karar verir.

Öte yandan True Belle'in 'beyaz' tene olan tutkusu yüzünden, Violet, güzelliği belirleyen temel faktörün 'beyazlık' olduğu fikrine kapılarak büyür. Ancak ironik bir biçimde, True Belle'in beyaz tenine gıpta ile baktığı Golden Gray gerçekte, Vera Louise'in siyah bir adamdan olan melez oğludur. Erken yaşlarda anne ve babası tarafından terkedilen Joe ise, Frank ve Rhoda Williams tarafından büyütülür. Anne-baba sevgisinden yoksun büyüyen Joe ile Violet, iki yıl ortakçılık yaptıktan sonra, Joe ile Violet Virginia eyaletindeki Vesper bölgesinden 1906'da kuzeye göç etmişler ve her ikisi de New York'a gelmeden başka yerlerde çalışmışlardır. Kentte yaşamak onlara yeni tatmaya başladıkları bir özgürlük duygusu verirse de kent yaşamı kısa sürede bir karabasana dönüşür. 1917'de beyazların St. Louis'de başlattıkları, siyahları hedef alan ırkçı şiddet olayları diğer kentlere de sıçrar: New York'da sokak ortasında beyazlar, Joe'yu kıyasıya döverler; Alice'in anlattığına göre, Dorcas'ın babası St. Louis'de bir kamu aracından indirilip dövülerek öldürülür ve Dorcas'ın annesi de aynı kentin doğusunda, içinde bulunduğu sırada kundaklanan evinde yanarak can verir. Dokuz yaşında yetim ve öksüz kalan Dorcas ise halası Alice tarafından büyütülür. 'Beyazların' kenti, Alice için bir tehdit oluşturur, çünkü sokaklarda cinsel ve ırkçı tacizlere maruz kalmıştır: "Beşinci Cadde beyaz adamların, avuçlarına katlanmış dolarlık banknotlar kıstırarak otomobil pencerelerinden sarktıkları yerdi. Burunlarını kırıp ona bir şeyler satmaya razı gelen erkek tezgahtarların onu -ve yalnızca onu-sattıkları mallardan biriymiş gibi elledikleri yerdi."[3] Bu nedenle, Dorcas'ı kentle ilgili herşeyden,

3 Toni Morrison, *Caz*. Çev. Nihal Yeğinobalı (İstanbul: Simavi Yayınları, 1993), s. 72 Bundan sonraki bütün alıntılar aynı eserden olup, sayfa numaraları metin içerisinde verilecektir.

hatta serserilerin müziği diye aşağı gördüğü caz müziğinden bile korumayı amaçlamıştır. Şiddetin kol gezdiği korkutucu bir havayla temsil edilmesinin yanısıra kentin, güneyden daha çok kamu hizmetleri sunması gibi bazı olumlu yönleri de vurgulanır. Ancak kentin insanda aidiyet duygusunu yok eden bir boşluk hissi uyandırmasıyla, Joe da bu yalnızlık duygusunu Violet'dan gizli, komşusu Malvonne'un apartmanında kiraladığı bir odada haftanın birkaç günü buluştuğu Dorcas'la gidermeye çalışmıştır. Bu oda, Joe için Violet'ın yaptığı seçimlere göre yaşamaya karşı direnmeyi, Dorcas için ise Alice'ın aşırı korumacı tavrına karşı başkaldırıyı temsil eden alternatif bir kent mekânıdır: Dorcas, romanda halasının otoritesine karşı kendine özgü seçimler yapan tek güçlü kişidir. Joe'nun kendisine gerçek anlamda değer vermediğinin farkına vardığı zaman, onun yerine Acton'ı seçer. Hatta Dorcas'ın ölümü, yani Joe'yu ele vermek yerine kan kaybından ölmeyi istemesi "pasif intihar" (Kubitschek, 1998: 150) bile olsa yine kendi seçimidir. Beyazların kozmetik ürünlerini satan Joe gibi, beyazlara duyduğu özentiyi onlara berberlik yaparak tatmin eden Violet da kendi kimliklerini yitirirler. Yapay benlik-imgelerine sahip olduklarından, her ikisi de eşit biçimde, beyazların güzellik standardına uyma çabalarının kurbanı olurlar ve kendilerini, yaşayan siyah kültür mirasından kopuk hissederler. Violet, Felice'e Güney'den bahsettiği sırada, etkili davranma gücünün yokluğundan yakınır: "Kuzeye gelmezden önce böyle saçmalamazdım, dünya da saçmalamazdı. Gerçi hiç bir şeyimiz yoktu ama bunun eksikliğini de duymazdık." (Morrison, 1993: 252) Kuzeyde tek yaptığı "başka birisi olmak isteyip ortalarda dönenmek" (Morrison, 1993: 253) idi, çünkü bütün istediği "Beyaz. Hafif. Yeniden genç" (Morrison, 1993: 253) olmaktır. Annesiz yaşanan çocukluğun getirdiği duygusal boşluk ile anneannesinin beyaz olmanın büyüsüne kendini kaptırması, Violet'ı ikilem içerisinde yaşatır. Joe'nun Dorcas'la ilişkisi başlamadan çok önce, Violet garip davranmaya başlar: İnsanların içine çıktığında konuşur ama iletişim kuramaz; sokaklarda pasif biçimde oturur ya da annelik rolünü üstlenmeye direnmesine rağmen baskı altında tuttuğu bebek sahibi olma saplantısı onu Dumpfrey ailesinin kadınlarından bebek çalmaya kadar götürür. Kültürel kimliğini beslemeyen kentin dünyasında yaşamak, Violet'ı, hiç bir konuda sağlıklı seçim yapamayan bir kadın kimliğine sokuvermiştir.

Violet, özlediği anne-kız ilişkisini Alice'la kurduğu dostlukta bulur ve bu dostluk aslında her ikisini de yaşamının gerçek anlamına duyarlı kılar. Bu dostluk Alice'e de ömrü boyunca yanlış seçimler yaptığını gösterir: Anne ve babasının katı ahlâk kurallarına uygun yetiştirilen Alice, Louise Manfred'la evlenir ama o da kısa sürede onu başka bir kadın için terkeder. Alice anne-babasının cinsellik konusundaki katı anlayışını Dorcas'a empoze ettiğinden dolayı şimdi pişmandır: "En küçük kız kardeşinin tek kızına aynen uygulamıştı, kendisine yapılan baskıyı." (Morrison, 1993: 101) Dorcas kentte yaşamını başarıyla sürdüremez, çünkü korku, şiddet, ıstırap dolu çocukluğunu mutlu bir yaşama

dönüştürememiştir. Ancak hep kentte yaşamaktan korkan Alice de sonunda kenti terkedip Springfield'e taşınır. Romanda sadece Joe ve Violet, geçmişin onlara yüklediği cinsiyete bağlı sosyal rollerin içine kısılıp kalıvermekten çok, yaşamlarına yön verecek kentin yaşam ritmine ayak uydurmaya başlarlar. Artık dıştan kendisini yüklenen tutucu kimlik tanımlarını bir kenara atarak kendine özgü bir kimliğe kavuşmak için mücadele ederken, Alice ona siyah bir kadın olarak kendini aşağı görmek yerine, kendine saygı duymayı öğretmiştir, çünkü bugüne kadar Violet "aslolan (intrinsic) değerler yerine dış görünüşü (external) ilgilendiren değerleri" (Heinze, 1993: 33) koymuştur.

Tıpkı caz müziğinde "her solo yapan bireyin, grubun içinde ve gruba karşı yaptığı doğaçlamaya (improvise)" (Kubitschek, 1998: 160) benzer bir biçimde, Joe ile Violet da kentin içinde birbirlerinden farklı kimlik duygusu geliştirmekle yaşamlarını değiştirme konusunda kararlı adımlar atarlar. Aynı şekilde, Alice'den öğrendiklerini Felice'a de öğreten Violet, kent manzarasını değiştirmek gereğini vurgular: "'Dünya ne işe yarar, onu kendi istediğin biçimde yaratamazsan?'" (Morrison, 1993: 252) Birbirlerinden farklı ama birbirlerine saygılı iki bireyin kurdukları ilişki, kentli kimliğine uygun bir zemin oluşturur. Paylaşma duygusu, romanın ilk cümlesi olan "İnan, ben o kadını biliyorum." (Morrison, 1993: 11) sözlerine farklı bir anlam kazandırır: Morrison, bu cümleyi "Harlem'in bir zamanlar siyah insanlara ifade ettiği 'köy özelliğini' canlı tutan ve "kitabın okurla 'konuşan' 'sesi'" (Bouson, 2000: 165) olarak betimler. Bu anlamda, Joe ile Violet Harlem'in 'köy özelliği'ni yeniden yapılandırırlar ve kentin gerçeğine uyarlayarak kendilerine yeni bir mekân kurarlar: "Şimdi içe, birbirlerine dönüktür onlar, karnaval bebekleriyle, hiç görmedikleri limanlardan kalkmış gemilerle birbirlerine bağlı." (Morrison, 1993: 277) Kentin ırkçı şiddetin kol gezdiği yerler olmaları bakımından ne St. Louis ne de Harlem, özgürce yaşanılacak yerler olmasa da, Joe ile Violet arasında yeniden alevlenen aşk, bu gerçeği aşmalarını sağlar. Romanın son cümlelerinin imâ ettiği gibi kentin verdiği yabancılaşma ve umarsızlık duygusu, ancak değişmeye açık olan siyah göçmenlerin kentlileşmesine yol açabilir: "Sen bunu yapmakta özgürsün, ben de senin yapmana izin vermekte özgürüm." (Morrison, 1993: 278) Bu bağlamda, Baldwin'in romanındakine benzer başarılı bir 'çıkış anlatısı' sunulur. Joe ile Violet'ın gözünde kentin anlamı, şiddetin yerine insanın kendini keşfedebildiği bir mekânı açan sevginin, duygusal yaraları iyileştirme gücünü gösterir. Kamu hizmetlerinin sadece beyazlar için düzenlendiği güneyin topraklarından farklı olmak, kuzeyin kenti, daha iyi ekonomik fırsatların sunulduğu ama ırkçı şiddetin ve saldırganlığın sürekliliğini koruduğu bir yer olma özelliğini korur. Ancak romanın sonunda, Joe ile Violet'ın 'Harlem'i, artık bireysel kimliklerini özgürce tanımlayabilecekleri bir dönüşümün gerçekleştiği 'güvenli mekândır.'[4]

4 Kente göçün sebep olduğu olumsuzlukları iyiye dönüştürmek amacıyla, romanlardaki bazı kişiler 'güvenli mekânlar' kurarlar. Patricia Hill Collins, siyah kadınların direnme gösterebilmesi için gerekli

Görüldüğü gibi kent, sözkonusu yazarların kurmaca dünyalarında çok farklı görünümler içinde betimlenmektedir: Dunbar, Wright ve Petry'nin yansıttığı karamsar kent gerçeğinin tersine, Baldwin'in *Go Tell it on the Mountain* romanı, John'un, kentin sebep olduğu yalnızlık ve korku duygusunu sağlıklı bir dinsel inanca bağlanarak yendiğini gösterir. Morrison'ın *Jazz* romanında ise, Joe ile Violet, kentin, ırkçı şiddet ve ekonomik sömürüyle yarattığı yabancılaşma duygusunu, 'sembolik Güney'i yeniden canlandırarak aşarlar. Kentin, siyahların aile yapısı üzerindeki etkisini inceleyen bu romanlar arasında Dunbar'ın romanı, kuzeyin alternatif bir yerleşim mekânı sağlamamasından dolayı geri göçün yapıldığı tek romandır. Bütün bu romanlarda, Joe ile Violet dışındaki diğer siyah aileler, değerler erozyonuna uğrayarak parçalanmıştır. Bu noktada İlber Ortaylı'nın bir saptamasına değinmeden geçemeyeceğim. Ortaylı, Reşat Nuri Güntekin'in *Yaprak Dökümü*'nden bahsederken, eserin bu denli okunmasının, "çevrenin değişikliklerine karşı eski bir Osmanlı ailesinin direnemeyişini, intibak edemeyişini" (Ortaylı, 2001: 122) başarıyla vermesinden kaynaklandığını belirtir. Siyah yazarların göç romanlarına Ortaylı'nın gözüyle bakıldığında, benzer bir durumun sergilendiğine tanık oluyoruz. Bu göç romanlarındaki pek çok siyah aile, kentin sorunlarıyla boğuşurken, kentsel değişikliklere direnemeyişlerinin sonucunda çöker. Kuşkusuz, Güntekin'in romanından oldukça farklı bir kültür çatışması içinde, kentle özdeşleşen katı, maddeci değerlerin, siyah bireylerin kültürel ve manevî değerlerine aldırmamaları sonucunda, çekirdek ailenin yerini, yolları bir daha birleşmemek üzere ayrılan bireyler alır. Lutie, Joe Hamilton ve Kitty gibi göçmenlere sosyal mobilitenin yasal yolları tıkandığından, bu kişiler toplumun dışına itilerek marjinalliklerinin sürekli olması sağlanır.

Beyaz güç odaklarının yönettiği kent mekânını, farklılığın konumlandığı siyahların gettolarından sorgulayan bu romanlar, bir yandan sanayi kentini bireysel özgürlük ve çeşitli sosyoekonomik olanakların yaşandığı yer olarak kurgularken, bir yandan da siyahların, kent koşullarından çok beyazların üstünlüğüne dayalı hâkim (dominant)

---

olan bu 'güvenli mekânları' şöyle tanımlar: Bu mekânlar, "kalabalık aileler (extended), kiliseler ve siyahların kurduğu derneklerdir" (Collins, 1991: 95) ki bütün bunlar güvenli bir söylemin yeraldığı yerlerdir. "Bu mekân sadece güvenli değildir, aynı zamanda Öteki olarak nesneleştirilmeye direnme yerlerinin başında gelir." (Collins, 1991: 95) Bu tanımı, bu makalede yer alan bazı roman kişilerine uygulayabiliriz: Hamilton'ların güneydeki evi, Bigger'ın Mr. Dalton'ın evindeki odası, Lutie'nin oturduğu daire, Siyah kilise, Joe ile Violet'ın oturdukları daire, bu siyah göçmenler için 'güvenli mekânlardır,' çünkü bu yerler kişilerin hem rahatladıkları hem de direndikleri yerlerdir. Halbuki, bu güvenli yerler, zaman zaman ırk ve cinsiyet ayrımı, ırkçı/cinsel tacize bağlı şiddet ve ekonomik sömürünün müdahale (intervene) ettikleri alanlardır. Hamilton'lar evlerini terk etmek zorunda kalırlar, Bigger'ın odasının yerini cezaevindeki hücresi alır, Lutie'nin oturduğu dairenin yerini romanın sonunda bindiği tren alır. Sadece Siyah Kilise ve Joe ile Violet'ın oturdukları ev, korku ve düşmanlık duygularının yerine bir güven ve sevgi duygusu verir.

söylemce marjinal konumda tutulduklarını gösterir. Nilüfer Göle, bir röportajında şöyle der: "Modernlik artık Batı'nın malı olmaktan çıktı....bir toplumu gelişmiş ya da modern yapan, aynı zamanda sanatçısının, sosyal bilimcisinin toplumu anlayarak bilinç üstüne çıkarabilmesi. O olmadan toplum olgunlaşamıyor diye düşünüyorum." (Güleryüz, 2002: 52-53) Bu yerinde saptamanın Türk toplumu için olduğu kadar beyaz ırkın üstünlüğüne dayalı bir hegemonik söylemin güçlü iktidar sistemini sorgulamaya açan siyah romancılar için de geçerli olduğunu vurgulamak isterim. Amerikan toplumunun kıyısından konuşan bu yazarların, siyahların kentlileşme sürecini yazdıkları romanlarla toplumun 'bilinçüstüne' çıkarmalarının, 'toplumun merkezine' giden yolda önemli bir yapıtaşı olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

Baldwin, James (1985), *Go Tell it on the Mountain*, New York, Dell.

Bouson, J. Brooks (2000), *Quiet as it's Kept: Shame, Trauma, and Race in the Novels of Toni Morrison*, Albany, State University of New York Press.

Candela, Gregory L. (1976), "*We Wear the Mask*: Irony In Dunbar's *The Sport of the Gods*", *American Literature*, Sayı 1, Mart 1976, s. 60-72.

Carby, Hazel V. (1987), *Reconstructing Womanhood: The Emergence of the Afro-American Woman Novelist*, New York, Oxford University Press.

Collins, Patricia Hill (1991), *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and the Politics of Empowerment*, New York, Routledge.

Dunbar, Paul Laurence (1990), *The Sport of the Gods*, Salem, New Hampshire, Ayer.

Fabre, Michel (1971), "Fathers and Sons in James Baldwin's *Go Tell it on the Mountain*", M. G. Cooke (Ed.), *Modern Black Novelists: A Collection of Critical Essays*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall Inc., içinde: s. 88-104.

Fabre, Michel (1993), *The Unfinished Quest of Richard Wright*, Çev. Isabel Barzun, Urbana, University of Illinois Press.

Griffin, Farah Jasmine (1995), *'Who Set You Flowin'?': The African-American Migration Narrative*, New York, Oxford University Press.

Grossman, James R. (1991), *Land of Hope: Chicago, Black Southerners, and the Great Migration*, Chicago, The University of Chicago Press.

Güleryüz, Mehmet (2002), "Arabesk ile İslamcılık Arasında Rekabet Var", *Nilüfer Göle ile Toplumun Merkezine Yolculuk*, Hazırlayan: Zafer Özcan, İstanbul, Ufuk, içinde: s. 43-53.

Hakutani, Yoshinobu and Robert Butler (1995), "Introduction", Y. Hakutani and Robert Butler (Ed.) *The City in African American Literature*, Cranbury, NJ, Associated University Presses, içinde: s. 9-18.

Heinze, Denise (1993), *The Dilemma of 'Double-Consciousness': Toni Morrison's Novels*, Athens, The University of Georgia Press.

Hernton, Calvin C. (1990), *The Sexual Mountain and Black Women Writers: Adventures in Sex, Literature, and Real Life*, New York, Anchor.

Holladay, Hilary (1996), *Ann Petry*, New York, Twayne.

Hooks, Bell (1992), "Reconstructing Black Masculinity", *Black Looks: Race and Representation*, Boston, MA, South End Press, içinde: s. 87-113.

Kubitschek, Missy Dehn (1998), *Toni Morrison: A Critical Companion*, Westport, CT, Greenwood Press.

Lee, A. Robert (1998), *Designs of Blackness: Mappings in the Literature and Culture of Afro-America*, London, Pluto Press.

Lemann, Nicholas (1991), *The Promised Land: The Great Migration and How it Changed America*, New York, Alfred A. Knopf.

Morrison, Toni (1993), *Caz*, Çev. Nihal Yeğinobalı, İstanbul, Simavi Yayınları.

Morrison, Toni (1993), *Jazz*, New York, Plume.

Ortaylı, İlber (2001), *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul, Pan.

Park, Robert E. (1928), "Human Migration and the Marginal Man", *The American Journal of Sociology*, Sayı 6, Mayıs 1928, s. 881-893.

Petry, Ann (1985), *The Street*, Boston, Beacon Press.

Pryse, Marjorie (1985), "'Pattern Against the Sky': Deism and Motherhood in Ann Petry's *The Street*", Marjorie Pryse ve Hortense J. Spillers (Ed.), *Conjuring: Black Women, Fiction, and Literary Tradition*, Bloomington, Indiana University Press, içinde: s. 116-131.

Robinson, Cedric (2000), *Black Marxism: The Making of the Black Radical Tradition*, Chapell Hill, The University of North Carolina Press.

Rodgers, Lawrence R. (1997), *Canaan Bound: The African-American Great Migration Novel*, Chicago, University of Illinois Press.

Standley, Fred L. (1988), "*Go Tell it on the Mountain*: Religion as the Indirect Method of Indictment", Fred L. Standley ve Nancy V. Burt (Ed.), *Critical Essays on James Baldwin*, Boston, G.K. Hall and Co., içinde: s. 188-194.

Stepto, Robert B. (1991), *From Behind the Veil: A Study of Afro-American Narrative*, Chicago, University of Illinois Press.

Taylor, Willene P. (1990), "The Blindness Motif in R.Wright's *Native Son*", *CLA Journal*, Sayı 1, Eylül 1990, s. 44-58.

Willis, Susan (1987), *Specifying: Black Women's Writing the American Experience*, Madison, Wisconsin, The University of Wisconsin Press.

Wirth, Louis (1964), "Urbanism as a Way of Life", Albert J. Reiss, Jr. (Ed.), *On Cities and Social Life: Selected Papers*, Chicago, The University of Chicago Press, içinde: s. 60-83.

Wright, Richard (1995), *Native Son*, London, Picador.
Wright, Richard (1975), *Vatan Evlâdı*, Çev. Leyla Ragıp, İstanbul, E Yayınları.

Özet:
Bu makale 1. Dünya Savaşı yıllarında A.B.D.'de başlayan, Amerikalı Zenci topluluğun yaşamında tarihsel bir anı belirleyen ve Güney'deki toprağa bağlı ekonomiden Kuzey'deki sınai ekonomisine geçiş sürecini yansıtan Amerikalı zenci yazarların Göç Romanını irdeler.

Anahtar sözcükler: Kırsal kesimden kente göç, kentleşme, kentlileşme

Abstract:
This article examines the African American Great Migration novel, based on the Great Migration starting at the turn of World War I that represents a historical moment in the lives of African American people, changing their land-based economy in the South into an industrial-based economy in the North.

Keywords: Rural-to-urban migration, urbanization, urbanism

Stephen Jay Gould - Radikal Biri Olmak Ne Anlama Gelir?[*,1]

Richard C. LEWONTIN[**]
Richard LEVINS

Bu yılın başında, Stephen Gould hayatta kalma umudu bırakmayacak kadar hızla yayılan akciğer kanserine yakalandı. Altmış yaşında, 20 Mayıs 2002'de de öldü. Yirmi yıl önce, hepimizin tahmin ettiği üzere, muhtemelen amyanta maruz kalmanın yol açtığı ***mesothelioma***dan ölmekten kurtulmuştu. Tedavisi tamamen yapılmış olmasına rağmen öleceğinin bilincini asla elden bırakmamıştı; öyle ki en azından arkadaşlarına, kaçınılmazı neredeyse neşeyle karşıladığı izlenimini veriyordu. Muhtemelen çevresel bir zehirden kaynaklanan bir kanserden kurtulup, bir diğerine yakalandı.

Steve Gould'un sosyo-entelektüel ve sosyo-politik yaşamı benzersiz değilse de sıradışıydı. Birincisi, bir evrimsel biyolog ve entelektüel uğraşının evrim sürecine dair görüşlerimiz üzerinde büyük etkisi olduğu bir bilim tarihçisiydi. İkincisi, meslekten olmayanlar için yazan en etkili ve tanınmış bilim açımlayıcısıydı. Üçüncüsü, o sosyalizmi destekleyen tutarlı bir siyasal eylemciydi; sömürgeciliğin ve zulmün bütün biçimlerine

---

* Çev. Ebru BAYHAN

** Richard Lewontin ve Richard Lewins kırk yılı aşkın bir süredir meslekdaş ve yoldaştır. *The Dialectical Biyologist* (*Dialektikçi Biyolog*, Harward Üniversitesi Basımı, 1987) ve *Biology as Ideology: The Doctrine of DNA* (*Ideoloji Olarak Biyoloji: DNA Doktrini*. HarperCollins, 1992)'nin yazarlarıdır. Lewontin Harward Üniversitesi Biyoloji Bölümünde Araştırma Profesörüdür, Steve Gould'la birlikte evrim konusunda ortak bir ders veriyordardı. Levins ise Harward Halk Sağlığı Okulunda İnsan Ekolojisi programının başkanıdır.

1 *Monthly Review*'da Kasım 2002'de "Stephen Jay Gould-What Does It Mean To Be a Radical" adıyla yayınlanmıştır. Yazarların ve *Monthly Review* editörlüğünün izni ile çevrilmiş ve basımı yapılmıştır.

de muhalifti. Bu bakımlardan ona en çok benzeyen sima, modern evrim genetiği kuramının kurucusu, meslekten olmayanlar için bilim üzerine yazan harika bir denemeci, nev'i şahsına münhasır bir Marksist ve bilimsel savların Parti öğretisinin izinden gitmesi talebine karşı çıkarak yolları Komünist Partiyle sonunda ayrılan *Daily Worker*'ın köşe yazarı, 1930'ların İngiliz biyoloğu, J. B. S. Haldane'di.

Steve Gould'un çalışmalarının altını çizen şey, tutarlı radikalizmidir. Radikal sözcüğü günlük kullanımda *aşırı* ile eşanlamlı hale gelmiştir: *Monthly Review*, *Progressive*'in okuyucularının nezdinde *radikal* bir dergidir; Steve Gould kafasındaki tümörler alındığında *radikal* bir operasyon geçirmişti; bir *radikal* de sol (ya da sağ) alanın dışında olan biridir. *Oxford İngilizce Sözlük*' de kısa bir gezinti bize radikal sözcüğünün kökeninin aslında *kök* sözcüğünün Latincesi, *radix* olduğunu anımsatır. Radikal olmak ise şeyleri köklerinden kalkarak düşünmek, birin karesine dönmek, bir kişinin eylemlerini ve fikirlerini ilk ilkelerden yola çıkarak inşa etmek suretiyle yeniden düzenlemeye çalışmaktır. Radikal olma dürtüsü "Bunu ben nasıl biliyorum?" ve "Neden ben diğerini değil de bu yönü izliyorum?" sorularını sorma dürtüsüdür. Steve Gould'un radikal dürtüsü vardı ve o nereye nüfuz ederse o da peşinden giderdi.

Öncelikle Steve biliminde bir radikaldi. Evrimsel biyolojiye en iyi bilinen katkısı meslekdaşı Niles Eldridge ile birlikte geliştirdiği *noktalanmış dengelenme* kuramıdır. Evrim zaman boyunca organizmaların şeklindeki değişime ilişkin standart kuram, söz konusu değişimin eşit zaman aralıklarında olan az çok eşit değişimlerle sürekli, yavaş yavaş ve derece derece ortaya çıktığını söyler. Darwin'in 19. yüzyıl nesrinden neredeyse her anlam çıkarılabilmesine rağmen, Darwin'in görüşünün de bu olduğu düşünülebilir. Modern genetik, gelişimde, hayatta kalabilen her kalıtılabilir değişimin organizmada yalnızca küçük bir değişime neden olacağını, böyle mutasyonların uzun zaman sürelerinde adeta sabit oranda ortaya çıktığını, böyle küçük değişimler bakımından doğal seçilim gücünün de yine küçük boyutta olduğunu göstermiştir. İşte bütün bu olgular, türlerde uzun dönemler boyunca ortaya çıkan değişimlerin şöyle ya da böyle sabit ve yavaş olduğuna işaret eder.

Fosil kalıntıları incelendiğinde, bununla birlikte, gözlenen değişimlerin çok daha düzensiz olduğu görülür. Jeolojik zamanda birbirini izleyen fosiller arasında, onlar için aralarında olduğu varsayılan tedrici ara-formların varlığı bakımından pek kanıt oluşturmayan kesintili şekil değişimleri bulunur. Alışılmış açıklama, fosillerin nispeten nadir şeyler olduklarını ve bizim ancak organizmaların gerçek ilerleyişinin arasıra beliren anlık görüntülerini gördüğümüzü söyler. Bu tamamen tutarlı bir kuramdır, ama Elridge ve Gould birin karesine döndüler ve doğal seçilimdeki değişim oranının gerçekte herkesin sandığı kadar sabit olup olmadığını sorguladılar. Genel durumdan çok daha fazla biçimde bütünlüklü bir zamansal kayıdın bulunduğu bir kaç fosil

serisini inceleyerek, şekil değişiminin çoğunun gerçekleştiği kısa dönemlerle kesintilenmiş uzun değişmezlik dönemlerine ilişkin kanıtlar buldular. Bu bulguyu evrimin düzensiz çalkantılarla gerçekleştiği bir kuram içinde genelleştirdiler ve pek çok evrimleşmenin çevrede büyük ölçekli ani değişimler ardından ortaya çıktığının da arasında bulunduğu birkaç olası açıklama biçimini sağladılar. Steve Gould yaşam tarihinde büyük düzensiz olayların önemine ilişkin vurgusunu daha da öteye taşıdı. Büyük kuyruklu yıldızlarla dünyanın çarpışmasından sonra türlerin kitle halinde aniden ortadan kalkmasına ve bunu izleyen canlı yaşamının hayatta kalan türlerin kısıtlı bir havuzundan tekrar ortaya çıkışına büyük önem atfetti. Steve'in episodik evrim kuramıyla Marks'ın tarihsel aşamalar kuramı arasında kimi açık bir bağlantı görme tahrikine direnç gösterilmelidir. Bağlantı çok daha derindir; onun radikalizminde yatmaktadır.

Gould'un bilimdeki radikalizminin diğer yüzü, evrimsel açıklamaya genel yaklaşımında biçimleniyordu. Yaşamın tarihiyle ve bugünkü coğrafik ve ekolojik dağılımıyla ilgilenen biyologların çoğu, doğal seçilimin yaşayan ve yok olan organizmaların bütün özelliklerinin nedeni olduğunu ve biyologların görevinin, bu görev açıklamalar yapmayı gerektirdiğinde, bir türün belirli bir özelliğinin neden doğal seçilimle avantajlı hale getirildiğine dair makul bir hikaye ortaya koymak olduğunu kabul eder. Eğer, İnsan türü maymunsu atasından evrimleşirken vücut kılının çoğunu yitirdiğinde, kaşlarında hala buna sahip bulunuyorduysa o zaman kaşlar iyi şeyler olmalıdır. Steve'in bilimsel yazılarının büyük bir vurgusu, bu basitleştirilmiş Panglosyan uyarlamacılığını reddetmekti ve evrimsel değişimin nedenlerini araştırırken çeşitli sayıdaki temel biyolojik süreçlere geri dönmekti. O, evrimin seçici olduğu kadar rastlantısal olan güçlerin bir sonucu olduğunu ve karakteristiklerin başka özellikler adına seçilimin fiziksel yan-ürünleri olabileceğini öne sürüyordu. Aynı zamanda, evrimsel değişimin tarihsel bağlamını kuvvetle savunuyordu. Bir şey bir zaman bir nedenden ötürü seçilebilir, başka bir zaman tamamen başka bir nedenle seçilebilir ve böylece son ürün evrimsel hattın bütün tarihinin sonucudur ve mevcut durumdaki uyumsal önemi ile açılanamaz. Bu nedenle örneğin, insanlar bizim olduğumuz gibidir çünkü kara omurgalıları pek çok yüzgeç biçimini dört kol haline indirgemiştir; memelilerin kalbi solda yatıyorken kuşların kalbi sağa yatık olmuştur, orta kulak kemikleri sürüngen atalarımızın çenesinin bir kısmıydı ve o çene tam da evrimsel tarihimizin can alıcı bir noktasında Doğu Afrika'da büzüşmüştü. İşte bu yüzden, zeki yaşam evrenin bir yerinden bizi ziyaret edecekse, onlardan cinsi hiyerarşiden muzdarip, bir insan şeklinde olmalarını ya da uzay gemilerinin güvertesinde bir kumanda masasına sahip olmalarını bekleyemeyiz.

Gould bir organizmanın farklı parçaları arasındaki gelişimsel ilişkilerin önemini de vurguluyordu. Meşhur olmuş bir vaka, vücut büyüklüğüne oranı günümüz geyiğindekinden çok daha fazla olan devasa boynuzları bulunan oldukça iri ve soyu

tükenmiş İrlanda geyiğiyle yaptığı çalışmasıydı. İcat edilen uyarlamacı hikaye, erkek geyiklerin dişileri elde etmek için yarıştıklarında boynuzlarını mücadelede kullandıklarından, erkek geyik boynuzlarının büyüklüklerini artırmak için daimi seçilim altında kaldıklarıydı. İrlanda geyiği maçoluğun bu biçiminin evrimini öyle bir noktaya götürmüş ve boynuzları öylesine hantallaşmıştı ki yaşamlarının normal idamesini gerçekleştirememekteydiler ve böylece yok olmuşlardı. Steve'in genelde geyik için ortaya koyduğu şey, daha büyük vücutlu türlerin, gelişim sırasında vücüt büyüklüğü ve boynuz büyüklüğünün farklı büyüme hızlarının olması nedeniyle, oransal bir büyüklüğün gerektirdiğinden daha büyük boynuzlara sahip olduklarıdır. Aslında, Irlanda geyiğinin boynuzları, özel bir doğal seçilim hikayesine gerek kalmaksızın, tam bir biçimde gövde büyüklüğünden beklenen bir büyüklüktedir.

Gould'un evrimin karmaşıklığı hakkındaki savlarının hiçbiri Darwin'i yıkmaz. Burada yeni paradigmalar yoktur, ama Darwin'in özgün tasarımına zenginlik katan, tam bir saygınlıktaki "normal bilim" vardır. Gould'un savları onun izaha yönelik radikal kuralını simgeler: her zaman temel biyolojik süreçlere dön ve seni nereye alıp götüreceğini gör.

Steve Gould'un en büyük ünü bir biyolog olmasında değil, ama meslekten olmayan halka derslerinde, denemelerinde ve kitaplarında bilim açıklayıcısı olmasındaydı. Bilimsel bilgi ile sosyal eylem arasındaki ilişki sorunlu bir ilişkidir. Bilimsel bilgi küçük bir seçkince malik olunan ve anlaşılan ezoterik bir bilgidir, ancak bu bilginin özel ve kamu güçleri tarafından kullanımı ve kontrolünün hepimiz açısından büyük toplumsal sonuçları vardır. Hayati bilgi kişisel çıkarını güden birkaç kişinin elinde olduğu zaman ortada demokratik bir devlete benzeyen bir şeyin bile var olması nasıl mümkün olur? Verilen hazır cevap, başlıca bilim magazinciliği ve bilimcilerin popüler yazılarından ibaret bilim popülerleştirici araçların var olduğu ve bunların bilgilenmiş bir halk yarattığıdır. Fakat bu popülerleştirmenin kendisi, genellikle, seçkin programlarının şaşırtmaca ve baskı aracıdır.

Bilim magazincileri çift bir yetersizlikten muztariptir: İlkin, ne kadar iyi eğitilmiş, zeki ve iyi güdülenmiş olurlarsa olsunlar sonunda bilim adamlarının söylediklerine güvenmeleri gerekir. Bir biyolog bile bir fizikçinin kuantum mekaniği hakkında söylediğine güvenmek durumundadır. Bilimsel haberlerin büyük kısmı bilimsel bir kurumca yapılan bir basın toplantısı ya da beyanatla başlar. "Blackleg Enstitüsü'ndeki bilim adamları bugün, tekrarlanan hareket zedelenmesine hassasiyete karşı bir genin keşfini ilan ettiler." İkincisi, çalıştıkları medya tarafından bilim habercileri üzerine dramatik izahlar yazmaları konusunda büyük baskı uygulanmaktadır. Herşeyin çok karmaşık olduğu, hiçbir tahminlemenin yapılamayacağı, sorunun doğruluğunu bulma yolunda ciddi deneysel zorlukların bulunduğunu ve yanıtı da asla bilemeyeceğimiz mesajını veren bilimsel bir makaleye kıymetli köşe santimlerini tahsis edecek editör

nerede? Üçüncüsü, bilimsel bilginin ezoterik doğası en bilgili magazinci ve okuyucu arasında bile neredeyse başa çıkılamayacak retorik engeller çıkarır. Meslekten olmayan okuyucuya erişilebilir biçimde şeffaf bir açıklamayı yapmanın yazarın soruna ilişkin olası en derin bilgisini gerektirdiği genellikle akla gelmez.

Bilimciler ve onların meslekten olmayan halk için kitaplar yazan biyograficileri, çoğunlukla entelektüel yaşam macerasını ve bilimlerinin harikalarını eleştirel-olmayan bir tarzda vurgulamakla ve çalışmalarının daha ileri propogandasını yapmakla meşguldürler. Stephen Hawking ve onun entelektüel girişkenliğiyle cezbedilemeyecek kadar katılaşmış yürek nerede? Maksat meslekten olmayan halkı bir yığın bilimsel bilgi hakkında basitçe bilgilendirmek olduğunda bile, anlama yetisinin fiili durumunun karmaşıklıkları öyle büyüktür ki basit ve çekici bir hikaye anlatmak baskısına karşı konulamaz.

Steve Gould bir istisnaydı. *Natural History Magazine*'indeki aylık köşesinde yayımladığı, pek çoğu kitap formunda dolaşıma girmiş, bilimsel sorunlar üzerine olan üç yüz denemesi bilimsel bulgu ve sorunların doğru ve derinden açımlamasının bir bireşimiydi ve bunu yaparken ne okuyucularına tenezzül eden ne de bilimi aşırı baitleştiren bir teknik kullanmaktaydı. Düzyazısını beyzbola, koro müziğine ve kilise mimarisine göndermelerle canlı kılarak karmaşık gerçeği meslekten olmayan okuyucuların anlayabileceği bir biçimde anlatıyordu. Popüler bir kitle için yazmayı düşündüğümüzde *popüler* 'le neyi kastettiğimiz hakkında elbette ki açık olmalıyız. Uruguaylı yazar Eduardo Galeano, halkımızın çoğu okuma yazma bilmezken "halk" için yazmakla neyi kastettiğimizi sordu. Kuzeyde okuma yazma bilmezlik resmi olarak azdır, ama Gould, konunun uzmanı olmasa bile, yüksek derecede eğitim görmüş, koro müziği ve kilise mimarisinin bilimsel fikirlerden daha anlamlı mecazlar sağladığı bir kitle için yazıyordu.

Steve'in değindiği konuların çoğu, evrimin süreçleri ve ürünlerinin karmaşıklığını ve çeşitliliğini tam olarak gösterme anlamını taşıyordu. Üzerine yazdığı sorunların muazzam çeşitliğine rağmen, alttan işleyen tek bir birleştirici tema vardı: yaşayan dünyanın karmaşıklığı mükemmel herhangi bir ilkenin tezahürü olarak ele alınamaz, ama her bir durum onun temelden incelenmesi ve pek çok maddi neden yollarından birinin gerçekleşmesi biçiminde anlaşılabilir.

Steve siyasal yaşamında soldaki genel hareketin yanındaydı. Vietnam Savaşı karşıtı harekette, Halk İçin Bilim'in ve New York Marksist Okulu'nun çalışmalarında etkindi. Kendini bir Marksist olarak tanımlıyordu, ama tıpkı Darwinizm'de olduğu gibi, söz konusu tanımlamanın neyi gösterdiği hiçbir zaman bütünüyle kesin değildir. Yıllar boyunca pek çok şeyde yakın yoldaşlığımızın olmasına rağmen, Marks'ın tarih ya da ekonomi politiği kuramı hakkında asla bir tartışma yapmadık. Daha önemlisi, bununla birlikte, Marksist bir görüş açısına sadakatini vurgulayarak, büyük ününün ve bir halk

entellektüeli olarak kabul edilmiş olmanın verdiği avantajı kullanıp Marksist bir analizin geçerliliği hakkında geniş kitlelerin düşünmesini sağladı.

Güncel siyasal mücadeleler düzeyinde, en önemli etkinliklerinin çoğu, yaratılışçılığa karşı savaşta ve sosyobiyoloji ve ırkçılığı içeren biyolojik belirlenimciliğin meşruiyetini ortadan kaldırma kampanyasındaydı. Arkansas Eyalet Meclisinin önünde, evrimciler arasındaki farklılıkların ya da çözülmemiş evrimsel sorunların, yaşamı anlamada düzenleyici bir ilke olarak evrimin gösterilmesinin altını oymadığını savladı. Sosyobiyolojinin savaş, ırkçılık, cinsiyetlerin eşitsizliği ve girişimci kapitalizmin sürdürülmesini garanti eden evrimsel olarak türemiş ve sımsıkı tellenmiş bir insan doğasının varolduğu savına meydan okuyan özgün bildirinin yazarlarından biriydi. Kariyerinin boyunca bu ideolojiye saldırmayı ve bunun genetik ve evrimsel temeli olduğu varsayımının göstermeyi sürdürdü. Biyolojik belirlenimciliğin geçersiz kılınmasına en önemli katkısı, bununla birlikte, önde gelen bilimcilerin ırkçılığını ve sahtekarlığını ortaya döken yaygın biçimde okunan *İnsanın Yanlış Değerlendirilmesi (The Mismeasure of Man)* olmuştur. İşte burada Gould, bir kez daha birin karesine dönmenin değerini gösteriyordu.

İkinci Dünya Savaşı arifesinde Amerikan, İngiliz ve Avrupalı biyologlar, antropologlar ve psikologlarca ifade olunan bariz sınıfsal önyargıyı ve ırkçılığı basitçe göstermekle yetinmeyip, onların Kuzey Avrupalıların daha geniş beyinleri ve üstün zihinleri olduğuna ilişkin savlarını dayandırdıkları ana verileri gerçekten inceledi. Her durumda örnekler kasten yanlıydı, veriler saptırılmış, hatta uydurulmuştu ya da sonuçlar yanlış ifade edilmişti. Cyrill Burt'ün IQ üzerine ürettiği mütemadiyen hileli verileri, Leo Kamin çoktan ortaya çıkarmıştı ancak bunun, normalde sağlıklı biçimde yürüyen çalışmalar içindeki tek bir patolojik durum olarak ayıklanması söz konusu olabilirdi. Steve Gould'un, bir dizi tanınmış araştırıcı tarafından yaygın biçimde yapılan veri icadına ilişkin ürettiği kanıtlar Burt'ün yoldan sapan biri olmadığını aksine yaygın durumu ifade ettiğini açıkça gösteriyordu. İdeolojik etkinliğin bilimcilerin doğrultuları ve vardıkları sonuçlara bilinçsiz biçimde etkiyebileceği yaygın biçimde kabul edilir. Ama sosyal bir programın çıkarlarına alet edilen genelleşmiş kasıtlı hileye ne demeli?"Nesnel" bilimin yapıldığı kurumlara bundan daha radikal bir saldırıyı kim tahayyül edebilirdi?

Bu andacı bildiren anlamıyla bir radikal olma, yalnızca başkalarının savları ve eylemlerinin temellerinin değil, kendimizinkilerinin de daimi sorgulamasını gerektirdiği için kolay değildir. Hiç kimse, Steve Gould dahi, mütemadiyen radikal olmakta muvaffak olmayı iddia edemezdi, fakat Rabbi Tarfon'un yazdığı gibi, "Başarılı olmakla yükümlü değiliz, ama mücadele etmeden duracak kadar da özgür değiliz."

Özet:
Bu makale, evrimsel biyoloji ve popüler bilim yazarlığının önde gelen kişiliklerinden, 2002'de akciğer kanserinden ölen Stephen Jay Gould hakkındadır. Makalenin yazarları da evrimsel biyolojinin önde gelen kişiliklerindendir ve bilim tarihinin sosyal açıdan derin biçimde kavrandığı Marksist geleneğe ait, biyolojik determinizme karşı cephede ödün vermeyen duruşlarıyla tanınmaktadırlar ve bu makalede Stephen Jay Gould'un evrimsel biyolojiye olan radikal ve önemli katkısını dile getirmektedirler. Yazarlar aynı zamanda popüler bilim yazarlığının doğasını açıklayarak, Gould'un bu alandaki genetik ve evrime ilişkin üstün nitelikli değerlendirmelerini de ortaya koymaktadırlar.

Anahtar sözcükler: Stephen Jay Gould, popüler bilim, radikallik, evrim.

Abstract:
This article is about one of the leading figures of evolutionary biology and popular science writing, Stephen Jay Gould, who died in 2002 from a lung cancer. Authors of the article, who are also very prominent evolutionary biologist and of a Marxist tradition of scientists with deep grasp of both the history of science on social grounds and a strong long-lasting stand against biological determinism in general, convincingly show the radical and undispensable contribution of Gould's contribution to realistic (biological) understanding of biology within framework of evolution. They also indicate the nature of the popular science writing in general in which they highlight Gould's first class treatment of the subjects related to genetics and evolution.

Keywords: Stephen Jay Gould, popular science, radicalism, evolution.

YENİ...

MANUEL DE TRADUCTOLOGIE

Sibel Bozbeyoğlu

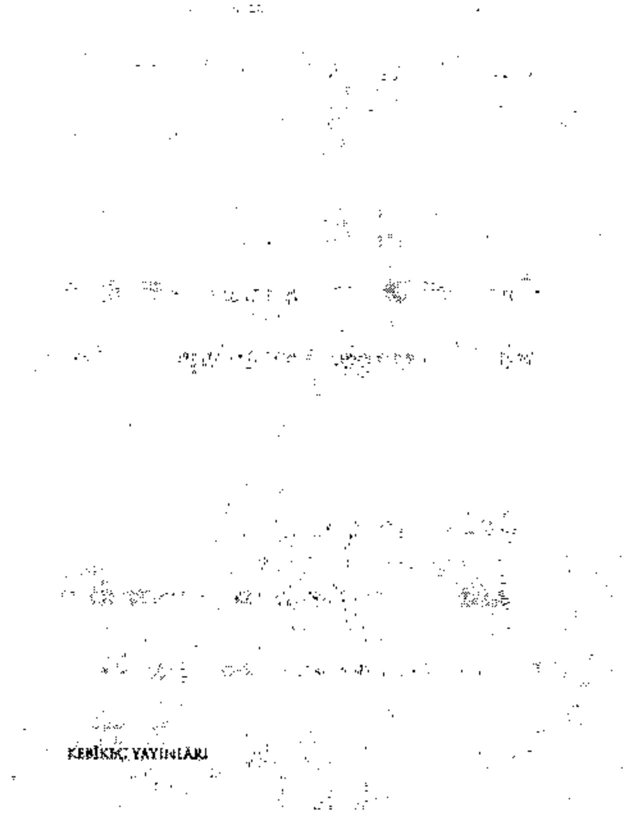

Bu kitabı satın almak için hemen tıklayın!..

www.sanatkitabevi.com.tr

RUSYA DEVLET ARŞİVLERİNDEN (III)

Rusya Federasyonu Arşivi[1]

Eftal Ş. BATMAZ*

Rusya Federasyonu Devlet Arşivi'nde, 37.272 adet bilimsel-teknik doküman ve 70.789 adet de mikrofilm bulunmaktadır.1800'li yıllardan başlayarak 1993 yılına kadar toplanan XIV-XVIII.yüzyıla ait belgeler en son 1994 yılında gözden geçirilmiş ve yeniden numaralandırılmıştır.

1917 Ekim Devrimi'nden hemen sonra, Rus devrim hareketinin tarihi hakkında bir arşiv oluşturmak amacıyla birçok arşivde yeniden düzenlemeler yapıldığı gibi yeni arşivler de oluşturulmuştur. Bu amaçla, 1920 yılında 'Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Arşivi (RSFSR)[2]' adıyla bir arşiv oluşturulmuş ve 1917 Ekim Devrimi'ne ait dokümanlar burada toplanarak 4 bölüm oluşturulmuştur. Bu arşiv, 1925 yılında "Ekim Devrimi Arşivi", 1931 yılında "Ekim Devrimi Merkez Arşivi", 1941 yılında ise "Ekim Devrimi ve SSCB Sosyalist Kurucuların Merkez Arşivi" olarak adlandırılmıştır. Bu arşive, bu tarihlerde, 1931 yılında kurulmuş olan "Sendikal Hareket ve Emekçiler Organizasyonunun Merkez Arşivi"nin dokümanları da dahil edilmiştir. 1961 yılında yeniden isim değişikliği yapılmış ve "SSCB Devlet İdari ve Üst Düzey Devlet Yönetim Organlarının Ekim Devrimi Merkez Devlet

* AnkaraÜniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü. batmaz@humanity.ankara.edu.tr

1 Gosudarstvenniy Arhiv Rossiyskoy Federatsii (ГАРФ)

2 Rossiyskaya Sovetskaya Federativnaya Sotsialistiçeskaya Respublika: 1918 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne bağlı olarak kurulmuştur. 12.12.1993 tarihinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

Arşivi" adı verilmiştir. 1992 yılında, 1967'de kurulmuş olan "RSFSR Merkez Devlet Arşivi" ile birleştirilerek "Rusya Federasyonu Devlet Arşivi" adını almıştır.

Rusya Federasyonu Devlet Arşivi'ndeki dokümanlar 3 büyük başlık altında toplanmıştır: Rusya İmparatorluğu Tarih Dokümanları, SSCB Tarih Dokümanları ve RSFSR Tarih Dokümanları.

Rusya İmparatorluğu Tarih Dokümanları; "Dekabristleri İzleme Komisyonu ve Yüksek Ceza Mahkemesi", "s.e.i.v Kantselyariya III. Şubesi", "İçişleri Bakanlığı Polis Departmanı" ve "Geçici Hükümetin Merkezi Kuruluşları" hakkında fondları içermektedir. Belge koleksiyonları arasında; İmparator Romanov ailesinin üyelerinin şahsi fondları ile Rusya'nın önemli devlet ve cemiyet üyeleri hakkında fondlar vardır

SSCB Tarih Fondları ise bu arşivin esasını oluşturmaktadır. 1918-1920 yılları arasında SSCB'deki iç savaş ve yabancı askeri müdahale sürecinde, Sovyet rejimine karşı mücadele eden Belogvardeyskiy[3] organizasyonlarının faaliyetleri hakkında çok sayıda belge bulunmaktadır. Bunlar arasında; 1918-1945 yıllarına ait Belogvardeyskiy özel fondları, dergi ve gazete redaksiyonları, Belogvardeyskiy askeri birlikleri, parti ve dernekleri hakkında belgeler bulunmaktadır.

RUSYA İMPARATORLUĞU'NUN DEVLET KURUMLARI (XIX.-XX. yüzyıl başları)

YÜKSEK DEVLET KURUMLARI

Ego İmperetarskogo Veliçestva Kantselyariya III. Şubesi.
(1082-1880)
Fond: 109, Opis:231,Tarih:1802-1881

Rusya Yüksek Kovuşturma Organı.

1.Grup: Opis:1-55, Tarih:1826-1880: Rusya İmparatorluğu'nun dış politikası hakkında dokümanlar (1820-1870): 1820-1840 yıllarında Rus-Türk ilişkileri: 1828-

3 Belogvardeytsı (Beyaz Ruslar): 1917-1920 yılları arasında Rusya'da, Sovyet hükümetine karşı mücadele edenler. Politik ve siyasi gücü olan ve eski Çar ordusu mensupları olan subaylardan oluşan bir gruptu. Bu grubun en önemli liderleri; L.G.Karnilov, A.V.Kolçak, A.İ.Denikin, M.B.Alekseyev ve P.N.Vrangel'dir. İç savaşı sürdüren Beyaz Ruslar, bozguna uğratılmalarından sonra ülkeden mülteci olarak ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bolşeviklere karşı yenilgiye uğrayan ve 1920 Ekimi'nde Kırım'ı terketmek zorunda kalan Çar ordusunun bir bölümünü oluşturan I. Kolordu'ya mensup 126 taşıma aracı ve 145.693 kişi yüzden fazla gemiyle 15 Kasım 22-23 Kasım arasında İstanbul'a gelmişlerdir. Bunların yaklaşık 50.000'i asker geri kalanı sivildi. Daha sonra Fransızlarca Gelibolu'ya yerleştirilen I. Kolordu mensupları burada 1 yıl kaldıktan sonra Balkanlara sevkedilmişlerdir.

1829 Rus-Türk Savaşı; 1819-1860 yılları arasında Moldova'nın durumu hakkında belgeler; Kırım Savaş'ı hakkında belgeler; Kırım Savaşı ile bağlantılı olarak Rusya'nın iç vilayetlerindeki politik durum ve milis kuvvetlerinin oluşturulması hakkında belgeler; Avusturya ve Prusya'nın Kırım Savaşı'na yaklaşımı; Paris Barış Anlaşması'nın imzalanmasıyla ilgili belgeler; 1854 Yunan Ayaklanması; Kırım Savaşı sırasında İngiliz, Fransız ve Türk uyruklularm gözlemlenmesi; Kırım Savaşı sonrası Tatarların durumu; Bosna ve Gertsegovin'deki [Hersek] ayaklanma hakkında belgeler (1875); Türk-Rus Savaşı (1877-1878).

4. Grup: Opis: 166-212, Tarih:1826-1873: Graf Kuşelev-Bezborodko'nun[4] Türkiye ile fiili bir savaşa girilmesinin yararları hakkındaki görüşleri (1828).

KONSTANTİNOPOL'DE POLİS DEPARTMANI'NIN **YURT DIŞI İSTİHBARAT BÜROSU**

Fond: 529, 1 Opis:1, Tarih: 1911-1914.

Rus uyruklu politik sığınmacıların Bulgaristan, Romanya ve Türkiye'de izlenmesi; "İttihat ve Terakki Partisi"nin tüzüğü; Yunan Kralı I.George'nin öldürülmesi hakkında bilgiler.

Polis Departmanı'nın yazışmaları ve Türkiye'deki gizli istihbarat servisinin organizasyonu hakkında yazışmalar; Gizli istihbarat servisi ve kovuşturma bürosunun kadro sayısı ve finansmanı hakkında belgeler.

JANDARMA ÖZEL ALAY KOMUTANLIĞI 1827-1917

Fond:110, Opis:26,Tarih: 1826-1917.

Fond belgeleri arasında; raporlar, gizli istihbarat servisi belgeleri, yazışmalar ile Avusturya-Macaristan, Almanya ve Türkiye topraklarındaki Polonyalı sığınmacıların organizasyonları ve faaliyetleri hakkında dokümanlar bulunmaktadır (1834-1894).

4 Kuşelev-Bezborodko (1800-1855): Graf, devlet adamı, 1834-37 yılları arasında Devlet Kredi Bankası yöneticisi, 1850-55 arasında devlet kontrolörü.

İMPARATORLUK BAKANLIĞI
SARAY KUMANDANLIK İDARESİ
Petersburg, 09.04.1905-11.07.1917

Fond: 97,Tarih:1907-1917

Za-Kafkasya'da Türk ordularına karşı Rus ordusunun askeri harekatları (1914-1916); Avusturya-Macaristan'daki esir Rus askerleri arasında yapılan propaganda hakkında dokümanlar(1914-1917)

KİŞİLERE AİT FONDLAR

Fond:1736, Opis:1,Tarih:1824-1831
D. A. Artsıbaşev'in[5] Rus-Türk savaşı (1828-1829) ve Rus askerleri tarafından Erzurum Kalesi'nin ele geçirilmesi hakkında tuttuğu notlar ve günlükler.

Fond: 860, Opis:1,Tarih: 1793-1831
A. Y. Budberg'in[6] hizmetleri hakkında dokümanlar; Türk-Rus ilişkileri (1807) hakkında derlenmiş belgeler.

Fond: 892,Opisd: 1,Tarih: 1787-1917
A. A. Girs'in[7] hizmetleri ve politik faaliyetleri hakkında dokümanlar; Rusya'nın Romanya, Türkiye ve diğer ülkeler ile ilişkileri hakkında toplanmış bilgiler-belgeler; A.A.Girs'in, 1904-1906 yılları arasındaki tuttuğu günlük.

Fond: 907,Opis: 1, Tarih:1617-1880.
A. Y. Daşkov'un[8] hizmetlerine ilişkin dokümanlar; Türk-Rus ilişkileri hakkındaki notları.

Fond: 917, Opis:1,Tarih:1709-1884
P. G. Divov'un[9] 1838-1839 yıllarına ait kitapları; Rus ordusunun 1711-1835 yılları

5 Dmitriy Aleksandroviç Artsibasev (1803/04-1831): Askeri Tarihçi, Dekabrist, "Yujnoe Obşestvo" Petersburg Teşkilatı üyesi.

6 Andrey Yakovleviç Budberg (1750-1812): Baron, İsviçre'de elçi, Dışişleri Bakanı.

7 Aleksandr Aleksandroviç Girs (1850-19..?): Dışişleri Bakanlığında Müşavir, Trieste'de (1887), Romanya'da (1889), Buşir'de (1901), Selanik'de (1902) Konsolos.

8 Andrey Yakovleviç Daşkov (1777-1831): 1811'den itibaren ABD'de Büyükelçi, İstanbul'daki Rus Elçiliği'nde Hukuki ve Ticari Bölüm yöneticisi.

9 Pavel Gavriloviç Divov (1765-1841): Senatör, Dışişleri Bakanlığı Arşiv müdürü.

arasında organizasyonu; XVII-XVIII. yy.'da Rusya'nın, Çin ve Türkiye ile ilişkileri hakkındaki notları.

Fond: 730, Opis:1,Tarih: 1623-1918
N. P. İgnatyev'in[10] Türkiye'deki elçiliği sırasındaki faaliyetleri: N. P. İgnatyev'in İmparator II. Aleksandr'a yazdığı raporlar; Dışişleri Bakanı A. M. Gorçakov'a Türkiye'nin Rusya politikası, Türkiye ekonomisi ve silahlı kuvvetlerinin durumu, Sırbistan ve Bulgaristan'ın Türkiye ile savaşları, Balkan ülkelerine Rusya tarafından yardım yapılması, Balkan ülkelerinin ve Batı Avrupa ülkelerinin karşılıklı ilişkileri hakkında yazdığı raporlar; 1876 İstanbul Konferansı ve 1877-1878 Rus-Türk Savaşı hakkında dokümanlar; N. P. İgnatyev'in İmparator II. Aleksandr, III. Aleksandr ve Abdülaziz ile yazışmaları.

Fond :939,Opis: 1,Tarih:1850-1907
A. S. İonin[11] Fondu: Sırbistan ve Çernogoriya [Karadağ] arasında istihbarat anlaşması ve askeri konferans projeleri; Çernogoriya'nın Türkiye ile ilişkileri; Rusya'nın Çernogoriya'ya maddi yardımları; 1877-1878 Rus-Türk Savaşı hakkında belgeler.

Fond:569, Opis:1,Tarih: 1858-1915
M. T. Loris-Melikov[12] Fondu: Rus-Türk savaşı hakkında dokümanlar: Kafkas-Türk cephesindeki (1877-1878) askeri harekata ilişkin istihbaratlar; 1877-1878 Rus-Türk Savaşı'nda Kafkas-Türk sınırındaki askeri birliklerin yerleşimi, durumu ve sayıları hakkında belgeler.

Fond: 577,Opis: 1,Tarih: 1883-1917
A. A. Neratov'un[13] Fransa ve İngiltere'nin karşılıklı ilişkileri, Fransa'nın Balkanlardaki politikası, Rus-Türk Savaşı (1877-1878) hakkındaki raporları; Bulgaristan ve Türkiye'nin ikili ilişkileri ve Makedonya'daki Genç Türkler hareketi hakkında dokümanlar.

---

10 Nikolay Pavloviç İgnatiyev (1831-1908): Graf, Dışişleri Bakanlığı Asya Departmanı Başkanı, Türkiye'de elçi, Devlet Hazine Bakanı, İçişleri Bakanı, Devlet Sovet'i üyesi, Slav Yardımlaşma Derneği Başkanı.

11 Aleksandr Semyenoviç İonin; (1837-1900): Çernogor Knyazı, Çar I. Nikolay döneminde İstihbarat Bakanı, İsviçre'de ve Brezilya'da büyükelçi.

12 Mihail Tariyeloviç Loris-Melikov; (1825-1888), Graf, Süvari Generali, İçişleri Bakanı, "Devlet düzenini ve Toplumsal Nizamı Koruma Yüksek Komuta Komisyonu" Başkanı.

13 Anatoliy Anatolyeviç Neratov; (1863- 19.?): Dışişleri Bakanlığı Asya Departmanı Memuru, 1910-1917 yılları arasında Dışişleri Bakanının yakın çalışma arkadaşı.

ROMANOVLAR[14]

III. Aleksandr (1845-1894)
Fond: 677, Opis:2 ,Tarih: 1845-1896

III. Aleksandr'ın yürüttüğü dış politika hakkında belgeler; İngiltere ve Rusya'nın Balkanlardaki uyuşmazlıkları ve Türkiye'deki durum hakkında farklı kişilerin raporları.

I. Nikolay (1786-1855)
Fond: 672, Opis:1, Tarih:1669-1915

Rusya'nın dış politikası hakkında dokümanlar: I. Nikolay ile Prusya Kralı III. Fredrich-Wilhelm ve Rus ile yabancı diplomatların 1828-1829 Rus-Türk Savaşı'na girilmesine ilişkin yazışmaları; Edirne Barış Anlaşması'nın imzalanması; Kırım savaşıyla ilgili diplomatik yazışmalar.

Vladimir Aleksandroviç (1847-1909)[15]
Fond: 652, Opis:1,Tarih:1787-1916

Kırım Savaşı (1853-1855) ve 1877-1878 Rus-Türk Savaşı sırasında Rus kuvvetlerinin askeri harekat ve planları hakkında bilgiler; Knyaz Vladimir Aleksandroviç'e İmparator II. Aleksandr'dan, Knyaz Mihail Nikolayeviç'den ve Knyaz Nikolay Nikolayeviç'den, Rus-Türk Savaşı'na (1877-1878) girilmesi hakkında gönderilen telgraflar.

Nikolay Nikolayeviç (1831-1891)[16]
Fond: 646, Opis:1,Tarih: 1837,1910

Knyaz Nikolay Nikolayeviç'in hizmetleriyle ilgili belgeler: Piyade süvarilerine emirleri ve farklı kalelerden gönderilen raporlar; Fotoğraflar [bunların arasında Rus-Türk Savaşı'na (1877-1878) ait fotograflar bulunmaktadır].

14 Eski bir Boyar soyudur. 1613'den 1721'e kadar Çar, 1721'den 1917'e kadar da imparator olarak Rusya'yı yöneten hanedandır.

15 Vladimir Aleksandroviç; (1847-1909): İmparator II. Aleksandr'ın oğlu. Kara Generali. Petersburg Askeri Bölgesi Muhafız Ordusu Başkumandanı, Devlet Soveti ve Bakanlar Komitesi Üyesi, Sanatçılar Akademisi başkanı

16 Nikolay NİKOLAYEVİÇ (1831-1891): İmparator I.Nikolay'ın büyük oğlu. General-Feldmareşal, Rus-Türk Savaşı sırasında (1877-1878) Rus ordusu Başkumandanı.

Fond: 1067, Opis:1, Tarih: 1758-1832

P. A. Rumyantsev-Zadunayski'nin[17] Çariçe II. Yekaterina'ya Türkiye ile barış imzalanmasına ilişkin sunduğu raporlarının örnekleri (1774).

BEYAZ -MÜLTECİLERİN ORGANİZASYONLARI VE TEŞKİLAT FONDLARI 1918-1945

Bulgaristan

Donskiy Alay Komutanlığı
Konstantinapol, Eski Zagor, Sofya
Fond: 6711, İnv.opisi, Tarih:1920-1942

24 Mart 1920 tarihinde, Kırım'da bulunan F. F. Abromov'un komutanı olduğu Donskiy Alayına gönderilen haberler ve belgeler; 1920 Kasım ayında Donskiy Alay Birliği mensupları ile Vrangel ordusundan kalan askerlerin birlikte Türkiye'ye kaçmaları; General Vrangel'in[18] ve Donskiy Atamanı'nın talimat ve emirleri; Beyaz-mülteciler hakkında Donskiy Alayına verilen talimatlar.

Donskiy Atamanı'nın Seyyar Karargahı
Fond : 6899, İnv.opisi, Tarih: 1920-1923

Donskiy Beyaz-Kazak Ordusu Atamanı'nın 1920 sonbaharında kalan askerleriyle birlikte Konstantinapol'e kaçması; Donskiy Atamanı'nın Donskiy Ordusu'na emirleri ve Donskiy Kazak Alayı'nın Beyaz-mülteci komutanına emirleri; Vrangel Ordusu alay komutanı ile Donskiy Alay Atamanı'nın yazışmaları.

Tersk-Astrahan Alay Karargahı
Mudros Kampı, Kalyeran, Kızıl Ağaç
Fond: 6906, İnv.opisi,Tarih:1921-1925

17 Sergey Petroviç Rumyantsev (1755-1838): Graf, Dışişleri Kollegium Üyesi, Devlet Soveti Üyesi

18 Pyötr Nikolayeviç Vrangel (1878-1928): Baron, Tümgeneral (1917), Rusya'daki içsavaş sırasında Beyaz-Rus hareketi liderlerinden. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'na ve I. Dünya Savaşı'na katıldı. 1918-1919'da Dobrovol Ordusu'nda ve Güney Rusya silahlı kuvvetlerinde görev yaptı. Güney Beyaz Rus Hükümeti'nde Beyaz-Rus kuvvetleri başkomutanı. 1920'den sonra mülteci olarak yurtdışında yaşadı. Anti-Sovyet Rus Ordu Birliği'nin kurucusu.

Alay komutanının emir ve talimatları; Beyaz-mülteci askeri birlik başkanlarının direktifleri ve talimatları; Türkiye'den Avrupa ülkelerine Beyaz-Kazakların geçiş yapmaları hakkında Beyaz-mültecilerle yazışmalar.

Rus Ordusu 1. Kara Alayı
Topçu Subay Okulu[19]
Gelibolu Şehri
Fond: 5950, İnv.opisi, Tarih:1920-1928

Topçu Subay Okulu yönetmeliği; General Dınnik'in okul başkanına direktifleri

MÜLTECİLERİN ORGANİZASYON VE TEŞKİLATLARI 1918-1945

Türkiye
Konstantinapol
"Beyaz-Rus Halk Cumhuriyeti" Başkonsolosluğu
Fond: 5788, İnv.opisi, Tarih:1918-1923

Türkiye'de, Beyaz-Rus Bakanlar Kurulu tarafından 1918'de kurulan ve 1924 yılında kapatılan Başkonsoloslukla ilgili belgeler (Başkonsolos İ. A. Yermaçenko).

Konstantinopol'de Rus Diplomatik Misyonuna Bağlı
Konsolosluk Mahkemesi ve Anayasa Temsilciliği[20]
Fond: 5807, İnv.opisi, Tarih:1920-1923
Konsolosluk Mahkemesi ve Anayasa Temsilciliği'nin geçici tüzüğü; Mahkeme ve dava vekillerinin genel toplantılarının protokol ve yazılı tutanakları; Dava Vekilleri Kurulu ve mahkemenin faaliyeti hakkında raporlar; Tetkik işlerinde dava vekillerinin ve Konsolosluk Mahkemesi'nin kararları; Dava vekillerinin göreve atanmaları ve görevden alınmalarına ilişkin Konsolosluk Mahkemesi başkanının emirleri; Vatandaşlık ve kovuşturma işlemleri ile ilgili mülteci teşkilat ve organizasyonları arası yazışmalar.

19 Beyaz Rus hükümeti tarafından Kırım'da kurulmuş olan askeri okullar ve Topçu Okulu da Gelibolu'ya taşınmıştır. Bu okulların dışında, bir süre sonra, mühendislik ve süvari okulları da açılmıştır. 1921 Ekimi'nde I. Kolordu'da, ikisi Gelibolu'da kurulmuş olan 6 askeri okul bulunuyordu. Bu okullar şunlardı: Kostantinov Askeri Okulu, Aleksandrov Askeri Okulu, General Kornilov Askeri Okulu, Nikolaevsko-Alekseyev Mühendislik Okulu, Sergiyev Topçu Okulu, Nikolayev Süvari Okulu.

20 1920 yılında Vrangel Hükümeti tarafından İstanbul'daki mültecilerin işlerini yürütmek için kurulmuştur.

Türkiye'de Askeri İstihbarata Bağlı Pasaport Şubesi
Konstantinapol Şehri
Fond: 5909, İnv.opisi, kartoteks:1, Tarih: 1919-1924

1919 yılında mültecilerin yoklamalarının yapılması, pasaport verilmesi ve Türkiye'ye giriş izinleri için kurulan ve 1924 yılına kadar Türkiye'de Askeri İstihbaratına bağlı olarak çalışan Denikinskiy Kontrrazvedkiy'e [karşı istihbarat] ilişkin belgeler.

Başdanışma Bürosu
Konstantinopol Şehri.
Fond: 5982, İnv.opisi, Tarih: 1920-1921

1920 Mayısında, Rus mültecilerin yerleştirilmesine ilişkin belgeler vermek ve mültecilerin sınır dışında yerleştiklerini gösterir belgeleri toplamak üzere kurulan ve 1921 Eylül ayına kadar çalışan büro hakkında belgeler.

TÜRKİYE'DEKİ RUS KIZILHAÇ ÖRGÜTÜNDE GÖREVLENDİRİLENLER.

Konstantinopol Şehri.
Fond: 6021, inv.opisi, Tarih: 1922-1929

Vrangel Ordusu'na hizmet eden ve 1920 yılı sonunda Konstantinopol'e taşınan Rus Kızıl Haç Örgütü'nün organizasyonu ve Türkiye'de bulunan mültecilere Kızıl Haç Örgütü'nün tıbbi ve maddi yardımda bulunması hakkında belge ve dokümanlar.

Özet:
Bazı arşivlerin birleştirilmesi ile 1992 yılında oluşturulan Rusya Federasyonu Arşivi'nde 1800'lu yıllardan başlayarak 1940'lı yıllara kadar geçen süreye ilişkin binlerce belge bulunmaktadır. Bunlar arasında Türk-Rus siyasi ve askeri ilişkilerine ait olan belgelerin yanı sıra Beyaz Rusların, İstanbul'da bulunan konsolosluğun ve Kızılhaç teşkilatının faaliyetlerine ait belgeler ayrı bir önem taşımaktadır. Bu arşivde bulunan belgelerin kapsamlı bir şekilde incelenmesi sadece Türk-Rus ilişkileri tarihine değil, Türk tarihine de yeni boyutlar getirebilecektir.

Anahtar sözcükler: Rusya Federasyonu Arşivi, Türk-Rus ilişkileri, Beyaz Ruslar, Konsolosluk faaliyetleri, Kızılhaç faaliyetleri

Abstract:
Founded in 1992 through the unification of several dispersed archives, the Archives of the Federation of Russia inludes thousands of documents dating from the 1800's up to the 1940's. Besides those related to political and military aspects of Turkish-Russian relations, documents regarding the activities of the White Russians, the consulate and the Red Cross in Istanbul are of special importance. Examination of these documents will contribute to the understanding of Turkish-Russian relations, and of Turkish history as well.

Keywords: archive of the Federation of Russia, Turkish-Russian relations, White Russians, consular activities, Red Cross activities

İstanbul'u Kaynaklardan Okuyarak Gezmek

Klaus Kreiser. *Istanbul, ein historisch-literarischer Stadtführer* (İstanbul, tarihsel-yazınsal bir şehir kılavuzu). C. H. Beck Yayınevi, Münih 2001, ISBN 3 406 47191-9, 323 sayfa.

Nuran TEZCAN*

Üzerine yüzlerce kitap yayınlanmış olmakla birlikte İstanbul'u görüp bu kentin dünyasını tanımak isteyenler için yüksek düzeyde tanıtma kitapları sanıldığı kadar çok değildir. Bu kenti tanıyabilmek için onun yaşam zenginliğine geniş bir zaman diliminde çok geniş bir açıdan bakabilmek gerekir. Çoğu Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak yayınlanmış İstanbul kılavuzları şehri belli yönleriyle ele alır. Şehri tüm yönleriyle tanıtmayı amaçlayan yayınlar ise ansiklopedi kapsamındadır; bunlar çok sayıda resim, harita ve plan da içerir. Bir yandan İstanbul'u anlatan birincil, orijinal yazılı kaynakların, öte yandan bu şehir üzerine tarih, coğrafya, sanat tarihi, ekonomi, toplumbilim vb. alanlarda yapılmış ve çeşitli dillerde yayınlanmış bilimsel araştırmaların, belki bir o kadar da İstanbul'u içeren edebiyat ürünlerinin sayısı göz önüne getirilecek olursa, bu şehri bir kitaba sığdırabilmenin imkânsızlığı kendiliğinden ortaya çıkar. İstanbul'u engin bilgi birikimiyle tanıyan tarihçi, türkolog Klaus Kreiser, *İstanbul, Tarihsel-yazınsal Bir Şehir Kılavuzu* adlı kitabında işte bu imkânsızlığın sınırlarını zorlamıştır. Tarihle toplum yaşamının birbirinden soyutlanamazlığı gerçeğinden hareketle şehri bir bütün olarak tanıtmak, İstanbul'a seyahat edecek ya da sadece kitabı okumakla yetinecek olanları, eskiden bugüne getirerek ya da bugünden eskiye götürerek İstanbul sokaklarının tarih ve yaşam dolu dünyasında dolaştırmak istemiştir. Şehri tarihsel ve toplumsal bağlamı içinde anlatan bu kitap, şehrin genel tarihini, geçmişteki ve geçmişten bugüne kalmış fiziksel yapısıyla birleştirerek; toplum yapısını, tarih kaynaklarından ve edebiyattan alınmış kesitlerle bireylerin hayatlarında somutlaştırarak göz önüne serer.

* Bilkent Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bölümü.

Eser, önsöz, giriş, 22 bölüm ve ekbölümden oluşur. Kreiser'in kılavuzunda Osmanlı Devleti'nin payitahtı olan İstanbul tanıtılmış, ağırlık Osmanlı tarih, toplum ve kültür dünyasına verilmiştir. Kitap, Ankara'nın başkent oluşuyla sona erer. 1453-1923 arasındaki 470 yıllık zaman dilimi kronolojik olmayan 22 bölümde ele alınmıştır. Her bölüm, konunun işlendiği bakış açılarına göre değişik sayıda altbölümden oluşur. Bölüm başlıkları şehrin hangi yönden tanıtıldığını, altbölüm başlıkları ise ilgili konunun hangi bağlamda ele alındığını göstermektedir. Bölüm ve altbölüm başlıklarını Türkçeye çevirerek vermenin yararlı olacağını düşünüyorum:

I. Konstantiniye: Şehrin kuruluşu ve fetih efsaneleri: Yeditepe – Osmanlı rivayetlerinde şehrin kuruluş efsanesi – Konstantinopel, Stambul ya da İstanbul ve daha başka adlar – Şairlerin İstanbul'u – Mevsimlerin değişimi: – "O ne mübârek askerdir ki..." – II. Mehmed'in şehri fethedip Ayasofya'da dua edişi – Ayasofya'nın yapılışıyla ilgili rivayetler.

II. Şehir ve ahalisi: Şehirdeki hane sayısı – Caddeler ve meydanlar – Taşlar ve taşçı ustaları – Konaklar ve saraylar – Padişah sarayının yanıbaşında bir saray: Sokullu Mehmed Paşa konağı – Bir zengin konağının yağmalanışı – II. Abdülhamit zamanında bir İstanbul efendisinin günlük hayatı – Sokak satıcıları – İstanbul köpekleri – At ve araba – Tramvay – Köprüler.

III. . "Canlı olan herşeyi sudan yarattık"[1]: Topkapı Sarayı'na su temini – Hamamlar – O biçim hamamlara özgü "adâb" – Çeşmeler – Sakalar.

IV. Kara surları ve Yedikule: Yedikule – Genç Osman – Osmanlı'da yargılamaya ilişkin notlar.

V. Eski şehrin orta yerinde: Divanyolu'nda bir geçitresmi – Yeniçeri kışlaları – Şeyhülislâm ve makamının bulunduğu bina – Süleymaniye'nin gölgesinde masum bir keyif: Boza.

VI. Yeni Saray (Topkapı Sarayı): Surlar ve kapılar – Cellâtçeşmesi ve cellâtlık sanatı – Saray mutfağı – Sultan için yapılmış bir fıskiye – Hazine: Bir altın hançer, koskoca bir elmas – Mustafa Âlî'nin lüks mallar hakkında söyledikleri – Mukaddes Emanetler ve *hırka-i şerîf* – İkinci Abdülhamid'in son yolculuğu, Üçüncü Murad'ın incili köşkü – Tarihe yön veren Gülhane.

VII. Atmeydanı, Osmanlı'nın gösteri meydanı: Konstantin'in mezarı – Güçlü bir tılsım – "Yılanın başını kim kopardı?" – İbrahim Paşa'nın yükselişi ve düşüşü – Cirit oyunları

VIII. Alışveriş: "Zanaatkâr Allah'ın dostudur" – İstanbul esnaf loncalarının 1638'deki geçitresmi – Çarşı ve narhlar – Mısır çarşısı.

1 Kur'an XXI/30.

IX. Camiler, camilere ilişkin akçeli işler, camilere ilişkin hikâyeler, ibadet gelenekleri: Mescidler ve camiler: Arada büyüklüğün ötesinde bir fark var mıydı? – Bir imamın başka bir imamın vekili hakkında şikâyeti – Sinan'ın unutulmuş bir mescidi – Süleymaniye'nin sütunları – Mahmud Paşa: 15. yy.dan bir vezir vakfı – Hafız efendiye ödenen ücret – I. Ahmed Camii – Açık havada ibadet: Bir namazgâh ile onun vâkıfı olan hanım – Vakıf külliyelerinin imaretleri.

X. Doğal âfetler: Allah'ın takdiri ve sultanın himmeti – Depremler – Yangınlar.

XI. Hıristiyanlar ve Yahudiler: Rumlar: Patrikhane bir binadan ötekine – Ermeniler ve Kumkapı – Ermeni cemaatinin bölünmesi – Yahudi ahali – Yahudi kadınlarının itibar kazanışı ve gözden düşüşü – Rum ve Yahudi mezarlıkları – Gayrimüslimlerin uymak zorunda oldukları kıyafet kuralları.

XII. Hicrî tarih ve zaman tayini: Dört kandil – İstanbul'daki İranlıların muharrem ayini – Ramazan ayı – Dikkatlerden kaçan vakit ölçüm aletleri – Saat kuleleri.

XIII. Ziyaretler, türbeler, kabristanlar: Eyüp – Sultan türbeleri – Ölümün coğrafyası – Kanunî Sultan Süleyman – II. Selim: Son pişmanlık – Müslüman mezarlıkları.

XIV. Yüksek tabakaya ve halka özgü mesire yerleri: Sadâbâd: Bir Osmanlı Trianon'u[2] – Bir yenilik: Halka açık bahçeler

XV. Tekkeler: Dervişlerin kıyafetleri – Kocamustafapaşa – Nur Baba'nın cem ayini.

XVI. Boğaziçi: "Bana burada bir hisar gerek!" – Mehtapta sandal sefaları –Yıl 1876, Abdülaziz'in tahttan indirilişi, bir yıl içinde üç sultan – Çırağan olayı.

XVII. Öğretim kurumları: Kız ve erkek mektepleri – Ömer'in çocukluğu – Falaka – İstanbul panoramasında vakıf sahipleri ve mektepler – Devlet okulları sisteminin doğuşu – Üst derecede islâmî öğretim kuruluşu olarak medrese – Son dönemde bir medrese – Bir Osmanlı *Tycho Brahe*'si[3] – Antik Eserler Müzesi.

XVIII. Kitaplar şehri İstanbul: Mevcut defterleri – Saray kütüphaneleri – Matbaalar – Kuran'ın tab olunması caiz midir?

XIX. Askeriye: Baruthaneler – Boğaziçi'nde bir askerî mektep: Kuleli – Yeni karakollar – Tutuklama, işkence ve sürgün

XX. İstanbul eğleniyor: Keyif verici maddeler – Rakının tam kararı – Bütün mahalleyi saran tütün kokusu... – Kahvehaneler – Karagöz – Kanto – Bir ahlâk kurumu olarak tiyatro – II. Abdülhamid'in sarayında konserler, tiyatro temsiller – Âdâp tarihi açısından eklemeler: Umumhane müdavimleri ve umumhaneler.

---

2 Trianon, Paris'in hemen dışındaki Versay (Versailles) Sarayı parkı'nda bulunan iki kasrın adıdır. Büyüğü (Grand Trianon), 14. Ludwig zamanında 1688'de tamamlanmıştır. Küçüğü (Petit Trianon) ise 1768'de 15. Ludwig zamanında bitmiştir. İkincisi, özellikle Marie-Antoinette'in kalmayı en sevdiği köşk olarak ün kazanmıştır.

3 Tycho Brahe (1546-1601), bilim tarihinde önemli yeri olan Danimarkalı gökbilimci.

XXI. Modernleşme ve toplumsal değişim: Osmanlı parlamentosu – Ahmet Rıza'nın dünya görüşü – Turhan Bey çıldırıyor?[4]

XXII. Mütareke ve direniş: Savaşın yol açtığı sefalet – Mavi-beyaz bayraklarla süslenmiş Beyoğlu – Halide Edip ve Sultanahmet Mitingi – İşgal dönemi.

Ekbölümde (*Anhang*) önce Osmanlı hanedanı kronolojisi (s. 297-298) ve Osmanlı döneminde şehirde vuku bulan önemli olayların kronoloji cetveli (s. 299-301) yer alır. İstanbul üzerine yayınlanmış en önemli eserlerden birkaçının kısa değerlendirilmelerle verildiği bibliyografyayı (s. 302-303) notlar (*Anmerkungen*) izler (s. 304-313). Notlarda, bu kitapta kullanılan ve alıntılanan kaynaklar kısa ve öz açıklamalarla okuyucuya tanıtılmıştır. Resim ve çizim kaynakçasından (s. 314) sonra, bina ve mekân adları (s. 315-321) ile yazar adlarını (s. 322-323) kapsayan dizinler gelir. Yaklaşık 500 bina ve mekânın adı geçer, bunlardan çoğu üzerine bilgi verilmiştir. Yazar adları dizininde kimi eksiklikler olması (örn. Şeyh Galib, Mehmed Emin Yurdakul), kimi adların da alışılmadık biçimde bölünerek yazılması (Hikmet, Nazım; Kadri, Yakup [Karaosmanoğlu] gibi) teknik aksaklıklardan kaynaklanmış olabilir. Kitapta 37 resim ve 14 plan yer almaktadır.

Sadece yukarıda Türkçeye çevrilerek verilen başlıklar bile şehrin ne kadar değişik ve geniş bakış açılarından ele alındığını göstermektedir. Bu bakış açılarıyla bilgi, kurgu ve anlatım yöntemleri birleşerek çok farklı, özgün bir İstanbul kılavuzu ortaya çıkmıştır. Kitabın en önemli özelliği, verilen bilgilerin tarih ve edebiyat kaynaklarıyla birleştirilerek boyutlandırılması, edebiyatın tarihe tanık olarak kullanılmasıdır. Eserinin kurgusunu bilgi, belge ve edebiyat üçleminde oluşturan yazar, kimi zaman bir binayı tanıtarak oradan tarihî bilgiye gider, kimi zaman tarihî bilgiden yola çıkarak bugüne kalmış bir mekânda bu bilgiyi somutlaştırır ve bir edebiyat metnine yansımasını verir. Kimi zaman bir belgeden yola çıkarak tek tek insanların hayatında şehrin günlük yaşamını belirginleştirir. Kimi zaman ayakta kalmış bir mimari eserden geçmişe doğru giderek tarihsel olayların ışığında toplumsal yapıyı tanıtır. Kimi kez şehrin bugünkü panoramasında başkalarının kolay kolay fark edemeyeceği bir mekânda geçmişin izlerini kaynaklardan araştırır, kimi zaman en belli başlı eserlerin ardındaki tarihsel gerçekleri aydınlatır. Kimi zaman bir olaydan, kimi zaman pek küçük bir ayrıntı gibi görünen bir bilgiden Osmanlı–Türk dünyasının gelenek ve göreneklerini, dünyaya

4 Turhan Bey, Ahmed Hikmet Müftüoğlu'nun "Turhan Nasıl Çıldırdı?" başlıklı hikâyesindeki idealist Tatar gencidir.

bakışını, toplumsal değer yargılarını, olaylar karşısındaki tutum ve davranışlarını sergiler. Kimi zaman tabuları ortaya koyar, kimi zaman da yanlış bilgileri, önyargıları irdeleyerek düzeltir. Genel bir söyleyişle yazar, şehrin fizik yapısını, tarihini, din, kültür ve dünya görüşünü, değer yargılarını, yaşam tarzını somutlaştırarak sanki şehrin canlı bir maketini kurar. Örneğin "Şehir ve ahalisi" bölümünde yazar, bugün nüfus sayımları arasına düşen yıllardaki tahminî nüfusu ancak artı eksi yüz bin olarak belirlenebilen 10 milyonluk İstanbul şehrinin Osmanlı dönemi yüzyıllarındaki nüfusu hakkında kesin sayılar vermenin mümkün olmadığını söyler. 19. yy.a değin nüfus, sadece vergi toplamak amacıyla yapılmış kayıtlara göre tahmin edilebilmektedir. Bu kayıtlarda kişi başına vergiye (*cizye*) tabi olan Yahudi ve Hıristiyan azınlıklar hakkındaki sayısal bilgiler kesindir, Müslüman çoğunluk için ise hane sayısı verilmiştir. 1520-1535 yıllarına ait bir deftere göre o dönemdeki nüfus 400 000 olarak tahmin edilmektedir. Bu nüfusun % 58'i Müslüman, % 32'si Hıristiyan, % 10'u Yahudidir. 17. yy.da yedi, sekiz yüz bin kişi olarak tahmin edilen nüfusuyla İstanbul, Avrupa'nın ve Doğu'nun en büyük şehridir. Anadolu'daki isyanların yolaçtığı içgöç şehrin nüfusunu artırmaktadır. Anadolu'dan gelenleri isyanlar bastırıldıktan sonra memleketlerine geri göndermek için daha o dönemde girişimler olmuştur. İlk nüfus sayımları 1885 ve 1907 yıllarında yapılmıştır. 19. yy.da İstanbul artık milyonluk bir şehirdir. 1887'de Güneydoğu Avrupa ve Kafkaslar'dan gelen göçlerle ve 1912 Balkan Savaşı sonrası göçleriyle İstanbul'un yaşam olanakları önemli ölçüde zorlanmıştır (s. 34-35). Şehrin ahalisine ilişkin bu bilgiler, azınlıkların oturduğu semtler, onların nüfusu ve meslek dağılımı hakkındaki "Hıristiyanlar ve Yahudiler" başlıklı bölümde (s. 156) ve Boğaziçi'nde oturan müslimlerle gayrimüslimlerin konak, yalı, köşk ve evlerinin anlatıldığı "Boğaziçi – Bana burada bir hisar gerek" başlıklı bölümde (s. 221) verilen bilgi ve değerlendirmelerle genişletilir.

Daha sonra şehrin en önemli ekseni olan Divanyolu'ndan başlayarak yollar ele alınır: "Osmanlılar, şehrin silüetini camileriyle çok belirgin bir biçimde değiştirmiş, buna karşılık ana kuruluş planına pek az müdahalede bulunmuşlardı. Sadece Bizans'ı dışarıya bağlayan anayollardan biri olan *Mese* kısmen genişletilmişti. Bu yol, Topkapı Sarayı'ndan başlayıp Ayasofya üzerinden Edirnekapı'ya uzanıyordu. (...) Osmanlı döneminde bu caddenin en gösterişli kesimi Ayasofya ile Beyazıt Meydanı arasındaki Divanyolu idi. Yola bu ad, sarayda düzenli olarak toplanan devlet kurulu, yani *Divân-ı Hümâyûn* üyelerinin törensel geçişlerine sahne olmasından dolayı verilmiştir. (...) 16. yy sonundan başlayarak Divanyolu boyunca cami, medrese, kütüphane ve hamamdan oluşan önemli külliyeler inşa edilmiştir" (s. 36; ayrıca s. 77'de Evliyâ Çelebi'nin kaleminden Divanyolu'ndaki bir resmigeçit nakledilmiştir).

"Beyazıt Meydanı'nda bu yoldan, Yedikule'ye doğru giden ve Bizans zamanından beri kullanılan bir yol ayrılır. Şehir dışına çıkan bu iki büyük cadde Avrupa yakası için

20. yy.a değin yeterli olmuştu. Anadolu yakasında Mezopotamya'ya giden eski kervan yolunun başlangıcı Üsküdar'daydı. Bugün İstanbul'un zengin semtlerinden biri olan Bağdat Caddesi'nin adı, bu kervan yolunun hatırasıdır" (s. 36). Osmanlı döneminin yol anlayışı, 16. yy.dan kalma bir vakfiyede geçen *tarîk-i amm* ve *tarîk-i hâss* kavramlarının açıklanmasıyla yansıtılırak şehrin yol şebekesi hakkında bilgi verilir. Roma'dan farklı olarak bu şehirde araba kullanmak için yasaklar ve istisna kuralları konmamış olduğunu belirten yazar, eskiden şehirde mevki tayin ve tarifinin bir sorun olduğunu, bunun da sokakların bölünmüş, içiçe girmiş ve resmî bir addan yoksun kalmış olmasından ileri geldiğini söyler. Bu yüzden yer tarifi daha çok camilere, hamamlara, Unkapanı gibi ticarî amaçlı yerlere göre yapılmıştır (s. 37).

"Bugün önemli trafik düğüm noktaları olan Aksaray ve Unkapanı, daha 16. yy.da şehrin en tanınmış nirengi noktalarındandı. Roma döneminden kalma hipodrom (bugünkü Sultan Ahmet Meydanı) dışında şehrin planlanarak oluşturulmuş bir meydanı yoktu" diyen yazar, meydanların eksikliğini belli bir ölçüde iç ve dış cami avlularının giderdiğini söyler. Şehircilik açısından yeni bir düzen sağlamak için 19. yy.da, özellikle Fransız mimarları tarafından hazırlanmış olan projelerin uygulanabilir nitelikte olmadığını, bu alandaki büyük girişimlerin (Atatürk Bulvarı, Sahil Yolu, Tarlabaşı Bulvarı) ancak Osmanlı döneminden sonra gerçekleştirilebildiğini söyleyerek şehrin fiziksel değişimindeki aşamaları yansıtır (s. 37).

Başlangıçta İstanbul yollarına parke taş döşeyen kaldırımcıların çoğunun Silivrili olduğu, sonradan bu mesleği Arnavutların ele geçirdiği anlatılır, böylece *Arnavut kaldırımı* deyimi de açıklanmış olur. 1638 geçitresmi sırasında Arnavut kaldırımcıların geçişi, Evliyâ Çelebi'nin kaleminden yansıtılmıştır. Şehirde kaldırım yapımının yanısıra sokakların temizliğine de önem verildiğini belirten Kreiser, bunu 1576'dan bir kadı fermanıyla belgelerken aynı zamanda bu fermandan şehrin büyüdüğüne, toprağın değerlendiğine ilişkin sonuçlar da çıkarır. 19. yy. ortalarında şehir büyük bir değişim yaşar. Yollar genişletilir, geniş alanları kül eden yangınlar, kimi mahalleleri yenibaştan düzenleme olanağı getirir. Bu değişimden nasibini alan Divanyolu'nun genişletilmesi sırasında Köprülü külliyesinin bazı kısımları yıkılıp biraz ötede yeniden inşa edilir. Konstantin Sütunu'nun karşısında bulunan eskiden padişah nezdine gönderilen sefirlerin konakladığı Elçi Hân ise kazmaların kurbanı olur (s. 38).

Taşın ve taşçılığın İstanbul'un fizik yapısında önemli yeri vardı. "İstanbul'da taşın iyisi pek az bulunurdu, kötüsü ise pek boldu" cümlesiyle başlayan bölümde şehirde bina yapımında kullanılacak taş ve mermerlerin nereden getirildiği, bunların çeşitleri, kaliteleri, narh defterindeki fiyatları, taş işçilerinin ücretleri, taşçılar ve onların işyerleri üzerine bilgiler verilir. 1582 geçitresmini anlatan *Sûrnâme*'de yer alan taşçı tasvirleri anlatılır. Konuya Evliyâ Çelebi'nin taş ve taşçılar üzerine anlattıklarıyla renk katılır (s. 39). Mermercilik ve mermer işçiliğinin şehrin iş dünyasındaki yeri, mermercilerin

kazancı ve çalışma koşulları, 1760 yılına ait bir kadı fermanından somutlaştırılır. Üsküdar'daki Ayazma Camii inşaatında çalışmış olan mermer ustası Hasan, padişaha müracaat edip bir işyeri açabilmek için izin istemiş, isteği tasvip görmüştür. Taşçılar kethüdasıyla bazı taşçı ustalarının kadı huzurunda Hasan'ın hünerli ve lonca pîrine saygılı bir usta olduğunu ifade etmeleri üzerine mahkemece kendisine işyeri açma izni verilir. Bu örnek, işyeri açma özgürlüğünün bulunmadığı İstanbul'da işyeri açabilmek için ne gibi işlemlerin gerekli olduğunu göstermektedir (s. 40). Müslüman ve gayrimüslim mermerciler arasında rekabetten doğan sorunlar da 1746 tarihli bir belgeden yansıtılmıştır (s. 41).

Şehrin fizik yapısına karakteristik görünüm kazandıran çeşitli binalar, evler, konaklar, saraylar nasıldı? "20. yy. başladığında İstanbul ahalisinin büyük kısmı ahşap evlerde yaşamaktaydı" cümlesiyle başlayan bölümde, Johannes Cramer'den bir alıntıyla, ahşap Türk evinin özellikleri anlatılır. İstanbul'da ahşap evlerden bugüne kalmış olanların koruma altına alınmış olan Süleymaniye ve Zeyrek semtlerinde bulunduğu, Topkapı Sarayı surlarıyla Ayasofya arasındaki Soğukçeşme caddesinde bulunanların ise seksenli yıllarda restore edildiği bildirildikten (s. 41) sonra konaklara geçilir. 19. yy.da yüksek zümre konaklarında Batı süsleme biçimleri hâkimdi. Kayserili Ahmed Paşa'nın 1873 sıralarında inşa edilmiş olup Süleymaniye'de aynı adı taşıyan cadde üzerinde bulunan konağıyla sadrâzam Hüseyin Hilmi Paşa'nın (ölümü 1922) Şişli'deki konağı bunların iyi durumda kalmış, restore edilmiş örneklerindendir. Cumhuriyetin kuruluşundan beri yayınını sürdürmekte olan *Cumhuriyet* gazetesi binasının yanında da İttihat ve Terakki Komitesi merkez binası olarak kullanılmış olan konak bulunur" (s. 41). "Vezirlerin ve başka yüksek devlet adamlarının muazzam konaklarından bugüne kalmış olan hemen hemen yoktur. Atmeydanı'ndaki İbrahim Paşa Sarayı'nın kalıntıları önemli bir istisna oluşturur. Bugün yalnızca *Cağaoğlu*, *Kadırga Sarayı*, *Alemdar Paşa* gibi semt ve cadde adları bu konakların hatırasını yaşatmaktadır. Konakların padişah sarayı yakınında toplanmış olması doğaldır" (s. 42).

Konutlar, kişilerin toplumdaki mevkiinin bir sembolüdür. Osmanlı tarih ve edebiyatının önde gelen isimlerinden Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ'idü'n-nefâ'is fî kavâ'idi'l-mecâlis* adlı eserinde devletten ücret alan Osmanlı memurlarını gruplara ayırırken bunların konutlarında – harem dairesi ve müştemilât hariç olmak üzere – kaç oda bulunması gerektiğini de açıklar. En yüksek makamlarda bulunanların (beylerbeyi, şeyhülislâm, kazasker, İstanbul müftüsü, defterdar) beş; yüksek dereceli ümera ve ulemanın üç odaya ihtiyaçları vardır. Bunlar, makam sahibinin görev yapacağı, hizmetkâr ve muhafızlarının bulunacağı mekânlardır. Piramidin tabanını oluşturan askerler ve talebeler için ise tek oda yeterlidir. Âlî, sefere çıkıldığında, çadırlarda konaklanacağı zaman da bu kademelere uyulması gerektiğini yazmış, sadece veziriazâm

için oda ve çadır sayısı bakımından hiçbir kısıtlamanın söz konusu olamayacağını belirtmiştir (s. 42-43).

Bir veziriazam konağının ihtişamı, Kreiser'in "Saray'ın yanında bir saray" diye nitelendirdiği Sokullu Mehmed Paşa'nın yok olup gitmiş konağında gözler önüne serilir. Söz konusu konak, bugün Sultanahmet'teki turist çarşısının ve Mozaik Müzesi girişinin olduğu yerde bulunuyordu. Planı mimarbaşı Sinan tarafından çizilmişti. Sokullu'nun oğlu, konağı 1608'de I. Sultan Ahmed'e satmadan önce tescil işlemi yaptırmıştı. İşte Kreiser'in bir kısmını Almancaya çevirip yayınladığı bu kayıtlar sayesinde Sokullu konağının neredeyse padişah sarayına yaklaşan büyüklüğü ortaya çıkmakta, içinde baltacılara ait odalardan sütanne odasına, arz odasından helvahaneye kadar çeşitli mekânların, köşklerin, çeşmeli ve fıskiyeli havuzların yer aldığı anlaşılmaktadır. Konak, 1609'da Sultan Ahmet camiinin yapımı başlarken yıktırılmıştır (s. 43-44).

Bu muhteşem konaklardaki değerli eşyaları Kreiser "Bir zengin konağının yağmalanması" başlıklı bölümde Naimâ'dan yaptığı alıntıyla anlatır. İran kökenli ünlü bir musiki üstadı olan Hasan Cân'la başlayıp onun oğlu ünlü tarihçi Hoca Saadettin Efendi ve torunu Şeyhülislâm Ebu Said Mehmed Efendi'ye değin süren 150 yıllık bir yaşam ve kültür birikiminin mekânı olan Fındıklı'daki bu konak, Mayıs 1655'te İbşir Paşa'ya karşı yapılan bir ayaklanma sırasında yağmalanmıştır. Naimâ, yağmacıların konaktan neler götürdüklerini sıralar. Bu arada Şeyhülislâm'ın yalnız kitapları değil, altın yaldızlı, sedef kakmalı kitap dolaplarının kapakları da sökülüp götürülmüştür. Bu anlatılanlarla yalnızca bir konağın eşyaları değil, İstanbul'un yaşamından bir kesit de yansıtılmış olmaktadır (s. 45).

"II. Abdülhamid zamanında bir İstanbul efendisinin günlük hayatı" başlıklı bölümde, Abdülhamid'in hazine-i hassa nazırlarından birinin oğlu olan Said Efendi'nin günlüğünden ve gelir-gider kayıtlarından yararlanılmıştır. Galatasaray mezunu olan Said Bey, Saray'ın Fransızca tercümanıdır, Meclis-i umûr-ı sıhhiye âzâsıdır, ayrıca iki yüksekokulda Fransızca dersleri vermektedir. Aksaray'da oturan, dört çocuk babası Said Bey, tutumlu bir aile reisidir. Günlüğünden örnek olarak aktarılmış olan, 11-17 Şubat 1902 arasındaki bir haftalık kesit, Said Bey'in günlük masraflarının neler olduğunu, hayatını nasıl biçimlendirdiğini ortaya koyar. Ailenin dört çocuğu vardır, evde arabacı, ahçı, ahçı yamağı, bahçıvan, birkaç hizmetçi ve matmazel *(mürebbiye)* bulunmaktadır. Ailenin aylık geliriyle mutfak, kira, sağlık, giyecek, personel giderleri gösterilerek yaşam düzeyi belirlenir. Tüm İstanbul seçkin sınıfı gibi bu aile de yaz aylarını Boğaziçi'nde ya da Adalar'da geçirmektedir. 17 Kanûnisânî Perşembe'ye ilişkin notlar, Said Bey'in ve eşinin hafta içinde bir günü hangi nasıl geçirdiklerini, ne gibi ilgi alanları olduğunu gösterir. Ertesi güne, yani cumaya ait notlar ise bir hafta sonunu nasıl geçirdiklerini örneklendirir. Tatil gününün bir kısmında aile bir aradadır, kendi arabalarıyla Beyoğlu'na gidip Abdullah Kardeşler'de çocukların fotoğrafını çektirirler, Bonmarşe'ye uğrarlar,

orası oldukça kalabalıktır. Akşamüstü hanım, bir kira arabasıyla Beyoğlu'na, kızı ise bir komşu hanım ve bir hizmetçiyle birlikte Sultan Ahmed'e gider. Said Bey'in programında cuma namazı yoktur. Akşama, hemen hepsinin yüksek mevki sahibi olduğu anlaşılan misafirler gelir: Cemal Paşa, Fuad Paşa, Reşad Bey vb. (s. 48).

Said Bey'in günlüğünden aktarılan kesitler, üst tabakanın yaşamını zihinlerde boyutlandırır; ya sıradan insanlar nasıl yaşıyorlardı? İstanbul'un azınlık panoramasında berberlikten kahveciliğe, terzilikten kuyumculuğa, saatçiliğe değin geniş bir meslek yelpazesiyle yer almış olan Ermenilerin çoğu Kumkapı, Samatya ve Hasköy'de otururdu, ama zenginleri Galata'da, Beyoğlu'nda oturmayı tercih ederdi. Sarraf ve kürk tüccarı olan en zenginleri ise Boğaziçi'nde otururdu (s. 163). Said Bey'in günlüğüyle hemen hemen aynı zamana, 1901 yılına rastlayan Hagop [Denizciyan] Mıntzuri'nin anıları bir fırıncı çocuğunun belleğinden İstanbul'un günlük yaşamını yansıtır: Ekmek fiyatları, çalışma koşulları, piyasa üzerine değerlendirmeler, Beşiktaş'taki fırın, çarşı, fırında çalışan Arnavut ve Ermeniler, onların giyim kuşamı, Sefer Ağa, fırındaki iş bölümü, fırının gelir ve giderleri, buna göre bir fırıncının kazancı ... Bu anılar yoluyla yalnız Erzincan kökenli bir fırıncı ailesinin oğlu olan Hagop'un gençlik günleri, fırıncıların koşulları, ekmek fiyatları ve ekmek piyasası değil, İstanbul'un günlük yaşamındaki başka gerçekler de yansıtılmış olmaktadır. Bunlardan biri, fırınlarda sadece ekmek yapıldığı, ekmek satışının ise ayrı bir iş olduğudur. O zamanlar ekmek, bugün olduğu gibi bakkallarda satılmazdı, *tablakâr*lar tarafından kapıya getirilir, ücreti çetele tutularak haftada, onbeş günde ya da ayda bir toplanırdı. Ortaokul düzeyinde eğitim görmüş olan ve fırının öteki çalışanlarından farklı bir kişiliğe sahip olan Arnavut usta Sefer Ağa, günde 500 ekmek taşıyarak Maçka ve Nişantaşı'nın ekmek gereksinimini karşılamaktadır. Kosovalı Yuvan ve Vangel Ustalar ise Ihlamur ve Yenimahalle semtlerine ekmek dağıtırlar. Hagop, fırıncıların masraflarıyla kazançlarını ayrıntılı biçimde dile getirir. Hagopların fırını tablakârlara ekmek başına 2 para vermektedir. Zengin ve ünlü bir fırıncı olan Hasan Paşa, ekmek başına 3 para verince Sefer Ağa, Hasan Paşa ile iş görmeye başlar, böylece Hagopların fırını 500 ekmeklik Nişantaşı ve Maçka bölgesini kaybeder, Hagop'un buna pek içerlediği anlaşılıyor. Onun anılarından ayrıca Hasan Paşa'nın ekmek kadar pahalı olan *yağlı simit*'ini, *kandil gülü* ve *ramazan gülü* adlarıyla İstanbul'un ıssız arka sokaklarında bile satılan ünlü çöreklerini öğreniyoruz. Anlaşılan, bu ünün Hasan Paşa'ya sağladığı üstünlük, sonunda Hagopların, Beşiktaş'taki fırını bırakıp Rumelihisar'ında bir fırın işletmesine yol açmıştır. Günlük yaşama ilişkin bir başka bilgi, İstanbul'da 1901 ortalarında belediye tarafından bir kilo ekmek için belirlenen fiyatın 1 kuruş olduğudur (s. 49-50).

Divanyolu'ndan arka sokaklara kadar uzanan bu anlatımda, İstanbul'un günlük yaşamına sokak satıcılarının seslerini katmamak kuşkusuz eksiklik olurdu. Gün boyunca zamanın akışını sokaktan geçen bu seslerle algılayan, gönül saatini bu seslerle ayarlayan

İstanbullular, başka ülkelerde bu eksikliği kimbilir nasıl duyumsamışlardı? Batı ülkelerinden gelenler için bu sesler ne denli değişik ve ilginçse İstanbullular için de o denli doğaldı. İşte, Ahmet Rasim'in "Mahallede Kaybolan Sesler" başlıklı yazısında[5] satıcıların vurgularına göre kayda geçirdiği bu sesler de Kreiser'in kaleminden kaçmamıştır (s. 50-51).

Sokakları dolduran her kesimden insan mozaiğinin sesli ve renkli tablosunu, İstanbul kartpostallarına bile yansımış olan şehrin dört ayaklı sakinleri tamamlar. Bunlar 1908 Meşrutiyeti'nden sonra toplanıp Hayırsız Ada'da (*İnsiz Ada*) telef edilmiş İstanbul köpekleridir. Hagop'un içten anlatımı, ayrıntılı tasvirleriyle onları yakından tanıyabilir, bütün mahallelerin tüm sokak ve kaldırımlarına yayılmış olan köpeklerin şehrin günlük hayatındaki yerlerini öğrenebiliriz (51–52).

Ya atlar! Adetâ "yaşayan ölü" olan atlı tramvayın atları! Karaköy-Tepebaşı ya da Sirkeci-Sultanahmet arasındaki yokuşlarda tramvay sürücüsünün kamçı darbelerinin acısıyla adım adım ilerleyebilen atlar da Sadri Sema'nın anılarından şehrin ruh haritasına katılırlar. Ötedenberi var olan pazar kayıkları bir yana bırakılacak olursa, 1869'da işletilmeye başlanan atlı tramvay, İstanbul'daki ilk toplutaşımacılık girişimi olmuş ve şehrin yaşamına önemli bir yenilik getirmiştir. Yokuş çıkarken atların iki kamçı darbesi arasında duraksamaları, bunu fırsat bilen sokak satıcılarının, satış yapabilmek için tramvaya hücum edişi ilginç görünümlere sahne olurmuş. II. Abdülhamid döneminde tramvayın üst katından Sultan'ın saraylarına (Çırağan, Dolmabahçe) bakma yasağı dolayısıyla yolcuların sarayların önünden geçerken ya gözlerini yummaları ya da başlarını başka tarafa çevirmelerini gerekirmiş (s. 55). Kreiser, Konstantin Krepano Efendi'nin şirketi tarafından işletilen atlı tramvaylar üzerine ilgi çekici bilgiler verir. Başlangıçta dört hatta çalıştırılmış olan bu atlı tramvaylarda da Boğaz vapurlarında olduğu gibi kadın yolcular için belli kurallar konmuştur. 1869'daki kamu hizmeti şartnamesinde kadınlar için ayrı vagonlar konması ya da vagonlarda kadınlar için ayrı bölmeler bulunması şartı yer almıştır. Haremlik-selâmlık ayrımının cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılında kaldırılması, elbette kadınlarla erkeklerin tramvaylarda hemen yanyana oturmaya veya bir arada durmaya başlamasına yol açmamıştır (s. 54-55).

Atlı tramvayda en pahalı bilet ücreti 60 paradır; Kreiser, bu ücretle sade vatandaşın günlük gereksinimleri olan ekmek, zeytin, kömür, su, gazete, kurşunkalem gibi tüketim mallarının fiyatlarının karşılaştırılmasını Ercüment Ekrem Talu'nun kaleminden aktarır (s. 55). Atlı tramvaydan sonra şehrin hayatına giren toplutaşımacılık aracı, New York ve Londra metrolarından sonra yeryüzünün en eski üçüncü metrosu olan Tünel'dir. 1874'te İstanbul'un hayatına giren Tünel üzerine genel bilgiler veren yazar ayrıca Tünel inşaatının başlamasından önce arsa fiyatlarının yükselmesini önlemek amacıyla arsa

5 Bu yazı *Eşkâl-i Zaman*'da yayınlanmıştır.

alımlarının büyük bir gizlilik içinde yapılmış olduğunu da ekleyerek unutulmuş bir gerçeği ortaya koyar (s. 56). "Hükümetin 1911'de elektrikli tramvay işletilmesine izin vermesi üzerine Boğaz'ın iki yakasında da elektrik santralleri kurulmuştur. Yeni vagonlar, atlı tramvay vagonlarından daha çok yolcu taşıyabilmekteydi. Atlı tramvayın aksine bunların her yerde yolcu bindirip indirmeleri gerekmiyordu, belli durakları vardı. 1966' da son elektrikli tramvay da Tramvay Müzesi deposunun yolunu tutmuştur. Tramvaysız geçen yirmi yıldan sonra 1989'da pişmanlık duyularak bu etkili ve az masraflı taşımacılık aracına geri dönülmüştür. Tünel'in yukarı girişiyle Taksim meydanı arasında yeniden kurulan *nostalji hattı* İstanbul'un bu eski raylı taşıtları hakkında iyi bir fikir vermektedir. Kadıköy dışında bir depoda kurulmuş olan Tramvay Müzesi bugün sadece itfaiye istasyonu olarak kullanılmakta ise de Tramvay Müzesi'nden arta kalan raylar orada hâlâ görülebilir" (s. 56).

Toplutaşıma araçlarından önce İstanbul'da ulaşım at ve arabayla yapılmaktaydı. Sadece üst tabakaya mensup olanların kendilerine ait atları ve arabaları vardı. Padişahların şehir içinden geçtiklerinde at sırtında olmaları gerekirdi, yoksa onları arabada oturur görmek, halk arasında padişahın hasta olduğu şüphesinin uyanmasına yol açabilirdi (s. 52). Şehir dışındaki mesire yerlerine ise öküz arabalarıyla gidilirdi (s. 53). Şehiriçi ulaşım, ister arabayla olsun, ister toplutaşıma araçlarıyla, her zaman kadınları gündeme getirmiş, onlar için kurallar koymayı gerektirmiştir "1622'de yabancı elçi eşlerinin arabaya binmeye başlaması sadrazamın itirazına yol açmıştır. Müslüman kadınlarının arabayla gezmeye çıktıklarında örtünme kurallarına aldırış etmemeleri üzerine 1751'de araba tutma konusunda yasaklamalar getirilmiştir. 18. yy. ortasında kadınların serbestçe arabaya binip dolaşmasını engellemek için 665 arabadan fazlasına ruhsat verilmiyordu. Araba sürücüleri için sıkı kıyafet kuralları konmuştu. Delikanlıların araba sürücüsü olması yasaktı. Kadınların arabaya binişi sırasında arabacının nerede duracağı bile belirlenmişti (s. 53).

Bu bölümde verilen bilgiler, Kağıthane'de kadınların, erkeklerden ayrı, sıkı bir gözetim altında eğlenişinin anlatıldığı "Sadâbâd bir Osmanlı Trianon'u" başlıklı bölümdeki bilgilerle birleştirildiğinde Osmanlıda kadınlar açısından toplum disiplininin nasıl sağlandığı daha iyi anlaşılmaktadır (s. 200)

Sultan Abdülaziz'in padişahlığı (1861-1876) sırasında Avrupa'dan giderek daha fazla sayıda lüks atlı araba ithal edilmeye başlanır. İtalya Kralı, 1869'da padişaha lüks bir araba armağan eder. Topkapı Sarayı'nda arabaların bulunduğu bölüm, Osmanlı sarayının kullandığı görkemli arabaları tanımak için en uygun adrestir. Şehrin bugünkü görünümünü belirleyen taksiler ise trafiğe 1908'de girmeye başlamıştır (s. 54).

"Köprüler" bölümünde İstanbul'u çevresine bağlayan eski köprüler anıldıktan sonra Haliç'in iki yakasını birbirine bağlayacak bir köprünün daha II. Beyazıd döneminde (1481- 1512) İtalyan mimarları tarafından düşünüldüğü, fakat ancak 19.

yy.da II. Mahmud döneminde gerçekleştirilebildiği anlatılır. Bu, Unkapanı ile Azapkapı'yı birleştiren tombazlı bir köprü olmuştur. 1872'de sökülüp ahşap aksamı açık artırmayla satılan bu köprü, 1940'ta inşa edilen Atatürk Köprüsü'nün ilk önceli idi" (s. 56).

"Eminönü ile Karaköy arasındaki Galata Köprüsü, Abdülmecid'in annesinin vakfı olarak 1845'te gerçekleştirildi. Haliç'in yukarısındaki öteki köprüden ayırdetmek için buna *Cisr-i cedid* (yeni köprü) deniyordu. (...) Açılıştan sonra ilk üç gün geçiş ücretsizdi, sonra *mürûriye* denilen geçiş ücreti kondu, ücretli geçiş 1930'a kadar sürdü. Başlangıçta geçiş ücreti yayalar için 5 para, hammallar için 10 para, yükü olmayan atlar için 20 para, yüklü arabalar için 200 para idi. 19. yy.dan bir nizamnamede "müruriyeden muaf" olanlar sıralanmıştır. Buna göre hangi rütbede olursa olsun asker kişilerden, yangına koşmakta oldukları takdirde tulumbacılardan ve bunların tulumbalarından geçiş ücreti alınmıyordu. Birçok kişi geçiş ücreti vermeden köprü başında bekleyen biletçiler arasından sıyrılmaya çalıştığından heyecanlı takip sahneleri yaşanmaktaydı. Geçişi hızlandırmak için 1912'de jeton bastırılıp özel kulübelerde satılmaya başlandı. Şu andakinden önceki köprü, dördüncü Galata köprüsüydü. Alman MAN firması tarafından kurulmuş olan bu dördüncü köprünün üzerinden 1912'de ilk olarak tramvayların geçmeye başlamasıyla "eski Stambul" ile şehrin yeni semtlerinin birleşmesi tamamlanmış oldu. Dördüncü köprü, şimdi Haliç'in orta kesiminde Hasköy İskelesi açığına çekilip 'park edilmiş' bulunmaktadır" (s. 57).

Galata Köprüsü, İstanbul panoramasını belirleyen parçalardan biridir. Köprü'nün ve Tünel'in yapıldıkları günden başlayarak şehrin günlük yaşamında çok önemli yerleri olmuştur. Bu iki yapı aynı zamanda İstanbul edebiyatında da özel bir konum kazanmış olan mekânlardır.

Kitabın ikinci ana bölümü olan "Şehir ve ahalisi" bölümünün (s. 34-57) yukarıda alıntılar ve kısaltılmış alıntılarla verdiğim özetlemesinde görüldüğü gibi Divanyolu'nun oluşumundan Tünel ve Köprü'nün şehir hayatına girişine değin geniş bir tarih dönemi, Sokullu Mehmed Paşa'nın konağından Hasan Usta'nın çalışma koşullarına, fırıncı Hagop'tan Sadri Sema'nın anılarına değin toplum katmanlarının dünyası yatay ve dikey olmak üzere iki ana eksende birleştirilmiştir. Bu birleştirmede, kroniklerden, belgelerden ve edebiyattan yapılmış olan alıntılar, toplumun iç dünyasını yansıtma işlevini yerine getirmekte, kılavuzu zenginleştirmektedir.

Kreiser, kitabının *Giriş* bölümüne "Bu kitap, okuyuculara ve İstanbul yolculuğuna çıkmış olanlara bu şehri Osmanlı'nın bakışıyla tanıtmak için çok sayıda Türkçe yazınsal

ve tarihsel kaynağı yararlanmaya açmaktadır" der. Tarihî kaynaklar olarak tarih kitapları, resmi kayıt ve fermanlar, vakfiye ve kitabeler; edebî kaynakları olarak da romanlar, şiirler, denemeler, anılar, gazete yazıları kullanılmıştır. Ele alınan konular için bu kaynaklardan uygun metinler bulmanın kolay, ama bulunanlar arasında seçim yapmanın güç olduğunu belirtir. Şehre ilişkin yüzbinin üzerinde yayınlanmamış belge karşısında ise yapılabilecek tek şeyin susmak olduğunu söyler. Kreiser'in kullandığı kaynakların başında Mustafa Âlî, Evliyâ Çelebi, Hüseyin Ayvansarayî ve Osman Nuri Ergin'in eserleri gelir.

Osmanlı dönemi edebiyatı olan divan edebiyatının gerçek hayatı çok sınırlı ölçüde yansıtması, dolayısıyla eski çağların sosyal bağlarıyla fiziksel habitusun yeniden kurulmasında yetersiz olması karşısında yazar, bu boşluğu daha çok tarih kaynaklarından yaptığı alıntılarla gidermiştir. Yazarın, "anlatmayan kaynaklar olarak" nitelendirdiği belgeler ve resmi kayıtlar ise sosyal tarih, topografi ve ekonomi açılarından insan yaşamına ilişkin ayrıntıları dile getirmekte kullanılmıştır. Kılavuzun başlangıcında daha çok tarih kaynaklarından alıntı yapılmasına karşılık Osmanlı'nın modern dönemine geçişte daha çok edebiyattan alıntılara yer verilmiştir. Bu döneme ilişkin olarak alıntılanan yazarlar arasında ilk sırada Ahmed Cevdet, Mehmet Tevfik, Ahmed Râsim gelir. Alıntıların çoğunun Almanca çevirilerini Kreiser kendisi yapmış, kimi kez daha önce J. Hammer-Purgstall, F. Giese, J. H. Mordtmann, T. Menzel, H. Ritter, J. Rypka, R. Kreutel, A. Schimmel gibi doğubilimciler tarafından Almancaya yapılmış olan çevirilere de yer vermiştir. Yazarın belirttiği üzere böylece aynı zamanda bu eski ustaların emekleri değerlendirilmiş olmaktadır.

Çağlar boyu Türk edebiyatının merkezi, kaynağı, ana konusu olagelen İstanbul yalnızca edebiyata dayanarak ne kadar ortaya konabilirdi? Bu dünya şehrine yaklaşabilmek ve okuyucuları yaklaştırabilmek belki ancak tarih ve edebiyatın birleştirilmesiyle mümkündü. Bu gerçeği görmüş olan yazar, uzmanca değerlendirmelerle tarihten edebiyata, edebiyattan tarihe geçişlerle "İstanbul'un belgesel romanını yazmıştır" desek ve bu belgesele "Bir doğu payitahtının modern bir metropole dönüşümü" adını versek yeridir. Ancak bu belgesel şehrin yalnızca yeryüzünün bir köşesini tanıtılmakla kalmıyor, bunun ötesinde geçmişin bugünden geriye bakışla görülebilmesine, kimi kez yeniden değerlendirilebilmesine, değişen ile değişmeyenin ortaya konmasına, değişimlerin toplumun ve bireylerin yaşamına yansımasına ışık tutuyor. Yazar, tarihe ilişkin bilgileri, alışılmış sıralamaların ötesinde, irdeleme sorularıyla yansıtıyor, bir bilgi yığını değil, Osmanlı İstanbul'unu tanımak

isteyenler için çekici, sürükleyici bir metin oluşturuyor. Örneğin, modern astronominin ancak 19. yy.da girebildiği, Kandilli Rasathanesi'nin 1911 yılında açılabildiği İstanbul'da daha önce astronomiyle ilgili hangi girişimler olduğu sorusuyla uğraşıyor. İlk rasat kuyusunun belgelerden yansıyan tarihçesi, aynı zamanda Osmanlı toplumunda ileri görüşlülükle tutuculuk arasındaki çatışmayı da ortaya koyar: Nasıl Fatih Sultan Mehmed, Semerkantlı ünlü bilgin Ali Kuşçu'yu tatlı sözlerle, bol ihsanlarla İstanbul'a davet etmişse, III. Murad da 1571'de Şamlı Takîeddîn bin Muhammed bin Marûf'u İstanbul'a getirtip müneccimbaşı tayin etmişti. Çünkü 16. yy. sonunda Ali Kuşçu'nun yıldızların belli zamanlardaki yerlerini belirlemek için geliştirdiği *yeni zayiçe* artık eski kalmıştı. Takîeddîn'in *ilm-i nücûm* hakkında epeyce eseri vardı, bunlardan birkaçını da kendisini destekleyen şeyhülislâm Hoca Sadeddîn Efendi'ye ithaf etmişti. Müneccimbaşılığa getirilmesinden kısa bir süre sonra Şeyhülislâmın da desteğiyle padişah, Takîeddîn'in bir rasat kuyusu inşa etmesine izin verir. Kuyu 1579'da, tahminen bugünkü Taksim'de, Galata surları dışında kazılır, fakat bir yıl sonra, 1580'de Hoca Sa'deddîn Efendi'nin yerine gelen Şeyhülislâm Ahmed Şemseddîn Kadızâde'nin fetvasıyla kapatılıp tahrip edilir. Bu olay Batı'nın ilk büyük rasathanesinin yapımıyla aşağı yukarı aynı yıllara rastlamıştır. 1579'dan sadece birkaç yıl önce, 1576'da Tyho Brache'nin Danimarka kralı II. Frederick için Uraniborg adasında bir rasathane kurduğunu Takîeddîn'in haber almış olması pek muhtemeldir. Takîeddîn aynı zamanda çağının en iyi optik ve mekanik uzmanlarından biriydi, bu niteliklerinden ötürü de padişah kendisine oldukça yüksek bir tımar bağışlamıştı. Peki, durum böyleyken Takîeddîn'in rasat kuyusu yapılışından kısa bir süre sonra acaba neden kapatılıp tahrip ettirilmişti? Kreiser bu soruyu Türk bilim tarihi açısından hem üzerine varılması gereken hem de düşündürücü bir soru olarak niteledikten sonra şu soruları da sıralar: "Ahmed Şemseddîn Kadızâde'nin bu yapının yerle bir edilmesi için fetva vermesine yol açan neydi? Kendisiyle Hoca Sa'deddîn Efendi arasındaki malûm çekemezlik bu yıktırma için yeterli bir sebep miydi? Yıldızları gözlemlemenin Osmanlı'nın yeryüzündeki pozisyonuna zarar vereceği kanısında mıydı? Yoksa, çok sayıdaki medreselerde yetişmiş olup şimdi zayiçelerinin doğruluğundan şüphelenmek zorunda kalacak olan müneccim ve muvakkitlerin elindeki tekelin tehlikeye düşmesinden mi çekinmişti? (s. 242-246).[6] Yazar, bu tür irdelemelerle okuyucuyu, Osmanlı toplumunda hangi iç çatışmalar yaşandığı üzerinde düşünmeye de yöneltmektedir.

6 Takîeddîn'in rasat kuyusu hakkında Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde de dolaylı olarak (ve kimi noktalarda yanlış) bilgi verilmiştir. Evliyâ, ulemanın meşveret edip "Bu rasat hangi diyarda bina

Kitapta kimi kavramlara ilişkin yaygın yanlışlar düzeltilmiştir. Örneğin *harem* (Alm. Harem) yalnızca kadınlarının yaşadığı yer demek değildir, saray veya konakta özel hayata tahsis edilmiş olan bölümdür (s. 42); *imâret* 'aşevi' (Alm. Armenküche) anlamına gelmez, külliye mensupları için yemek pişirilen yer (Alm. Küchentrakte) demektir (s. 142).

Kimi yer, bina, eser, kuruluş adları ve kimi terimler Almancaya çevrilmiş ya da bunlar hakkında uzmanca açıklamalar verilmiştir: *Gülhâne* 'Rosenhaus' 107, *Sadâbâd* 'Haus der Glückseligkeit' 198, *Sünbül Efendi* 'Monsieur Hyazinthe' 211, *Zincirli Servi* 'Zypresse mit der Kette' 212, *Çifte Sultanlar* 'Beide Prinzessinnen' 212, *Çulluk* 'Schnepfe' 268, *Şirket-i Hayriyye* 'Glückbringende Gesellschaft' 311 veya *karakol*'un 'schwarzer Arm' (kara kol) demek olmayıp Moğolca 'keşif kolu' anlamına gelen bir terim olduğu, 261, *falaka* 'Bastonade-Instrument' ve falaka cezasının uygulanışıyla ilgili açıklamalar 234 vb.

Kimsenin dikkatini çekmeyen bir noktadan hareket edilip önemli ve aydınlatıcı bilgiye ya da turistik açıdan ilgi odağı olan bir noktadan onun arkasındaki tarihe gidilir: Örneğin, İstanbul'un turistik panoramasında yer almayan Koca Mustafa Paşa külliyesinden Yusuf Sinan Efendi'nin tekkesi olan Şeyh Sünbül Efendi tekkesine, dolayısıyla Sünbüliye ve Halvetiye tarikatlarının tanıtılmasına geçilir. Burada yazar, Koca Mustafa Paşa'yı Ayvansarayî'den bir alıntıyla tanıtırken bu hikâyede Cem Sultan'ın öldürülmesine ilişkin olarak verilen yanlış bilgileri de düzeltir (s. 209-210).

İstanbul şekerleme ve lokumlarının öteden beri ünlü ismi Ali Muhiddin Hacı Bekir'in, Eminönü yakınlarında, Bahçekapı'daki dükkanı şehrin turistik açıdan ilgi çeken noktalarından biridir. Ama bu dükkânın üst katında bulunan, şimdi İstanbul Borsası yönetim kurulunun toplantı salonu olarak kullanılan mekânın I. Abdülhamid vakfı olan bir medresenin kütüphanesi olduğunu bilenler pek çok değildir (s. 242).

Osmanlı toplum yapısının ayrılmaz bir parçası olan tarikatlar tanıtılırken dervişlik felsefesini yansıtmak için dervişlerin giydiği *tâc* denen başlığın neden böyle adlandırıldığı Kâdiriye tarikatı şeyhlerinden Abdülkâdir Sırrî'nin yorumuyla verilmiştir: Buna göre birinci harf (*te*) *tamâm* kelimesine işaret eder, erginliği gösterir, ikinci harf (*elif*) düz bir çizgiden ibaret biçimiyle doğruluk anlamına gelir, üçüncü harf (*cîm*) ise *cemâl*'i yani tanrısal güzelliği ifade eder. Bu demektir ki, başında *tâc* taşıyan derviş, (mistik) yolu dosdoğru yürümeli, bu yolda mükemmelleşerek Tanrı'nın güzelliğine, iyiliğine nail olmalıdır, öyleyse her zaman yumuşak huylu olmalı, öfkelenmemelidir (s. 208).

Bir toplumdaki değer yargıları deyimlere de yansır. Dolayısıyla eğitim sistemi anlatılırken okula başlama anılarının baş deyimi olan "Eti senin kemiği benim" (Sein Fleisch gehört dir, seine Knochen mir) deyimine de yer verilmiştir. Kreiser, bunu

olunursa ol şehre düşman müstevlî olması mukarrerdir" sonucuna vardıklarını yazar; bkz. Robert Dankoff "Şu Rasadı Yıkalım mı? Evliyâ Çelebi ve Filoloji" *Evliyâ Çelebi ve Seyahatname*, yayınlayanlar: N. Tezcan – K. Atlansoy, Gazimağosa 2002. s. 99-118; rasat kuyusu için bkz. orada s. 99-100.

dayak için verilmiş bir ruhsat olarak görmez, çocuğun eğitiminde öğretmenle anne-babalar arasında sorumluluğun paylaşılmasını yansıtan bir söz olarak açıklar (232). Böyle olmakla birlikte Ahmet Rasim'in ünlü *Falaka*'sından bir alıntı yapmamış olsaydı, edebiyat açısından bir eksiklik olurdu (s. 234).

Eserde adı geçen ve eserlerinden alıntı yapılan yazarların sayısı 80'den fazladır. Bireyi, toplumu, olayları ve mekânları yansıtmadaki sınırlılıklarına rağmen eserde divan şairlerinden önemli bir kısmıyla da karşılaşıyoruz (Necâtî, Mesîhî, Bâkî, Nâbî, Nedîm, Şeyh Gâlib, Lâmi'î, Bosnalı Sâbit, Nevizâde Atâ'î, Figânî, Osmânzâde Tâ'ib, Seyyid Vehbî, Enderunlu Fâzıl, Enderunlu Vâsıf); bunların yanında Süleymân Çelebi, Yûnus Emre, Yazıcıoğlu, İbrâhîm Hakkı gibi halka yakın yazarlardan alıntılara da yer verilmiştir. İlk gruptakiler, 15-18. yy.lar arasında düşünce ve duygu dünyasını ya da padişah, şehzade ölümleri gibi olayların edebiyattaki yansımasını göstermek amacıyla, ikinci gruptakiler ise hayattan ve değer yargılarından çizgiler sunma amacıyla alıntılanmıştır. 19. yy.a kadar Osmanlı döneminin anlatımda edebiyatla birlikte kroniklerden ve belgelerden de yararlanılmıştır. Gerçek hayatın, günlük yaşamın yansıtılmasında edebiyata göre daha gerçekçi bir anlatım içeren kaynakların başında Âşıkpaşazâde, Mustafa Âlî, Na'îmâ, Peçevî, Râşid, Selanikî, Karaçelebizâde, Hüseyin Ayvânsarâyî, Kâtib Çelebi, Koçu Bey'in eserleri gelmektedir. 10 ciltlik muazzam eserinin ilk cildini İstanbul'a ayırmış olan Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatname*'si en çok alıntı yapılmış eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

Alıntılanan yazarlar yelpazesinde 19. yy.dan Şinâsî, Muallim Nâcî, Alî Suâvî, 19. yy. sonuyla 20. yy. başında yaşamış olanlardan Ahmed Midhat, Tevfik Fikret, Süleymân Nazîf, Ziyâ Gökalp, Hâlid Ziyâ Uşaklıgil, Hâlide Edîb, Ahmed Hikmet, Yakub Kadrî, Hüseyin Cahit Yalçın, Mehmed Emin Yurdakul, Mahmud Yesârî, Nazım Hikmet gibi şair ve yazarlar yanında İstanbul'u gündelik toplumsal olaylardan yansıtan Ahmed Râsim, Ahmed Rızâ, Refi Cevâd Ulunay gibi gazete yazarları, Osmanlı'nın son dönemini geleneğin içinden yetişip süregelene ve değişene tanık olmuş, bunları bir belgesel gibi yazmış olan Mehmet Tevfik, Ahmed Refik Altınay gibi yazarlar da bulunmaktadır. Hagop Mıntzuri Denizciyan ve Evangelinos Misailides'ten alıntılarda azınlık yazarları temsil edilirken sona eren hanedanın mensuplarından Ayşe Osmanoğlu'nun anılarından da alıntılar yapılmıştır.

Türk edebiyatının 19. yy.da geçirdiği değişim, toplum hayatının edebiyat aracılığıyla yansıtılmasına daha çok olanak sağlamıştır. Bu gerçeğin Kreiser'in kitabına da yansıdığını gözlemleyebiliyoruz: Önceki yüzyıllar için tarih ve kroniklerden yapılan alıntıların yerini giderek edebiyat metinleri almıştır.

En tanınmış yazarlardan en az tanınmış yazarlara, onların en çok bilinen eserlerinden en az bilinen eserlerine kadar geniş bir yelpazede İstanbul'un tarihsel değişimine tanıklık edecek metinler seçilmiştir. Türk okuyucusunun bile pek az tanıdığı kimi yazarlardan

İstanbul'u yansıtan özgün parçalar alınarak tarihin hizmetinde bir edebiyat seçkisi oluşturulmuştur. Edebiyattan alıntılar kimi kez şehrin bir mekânının tasvirine yarar, kimi kez bir olayın İstanbul halkının ruhunda nasıl yansıdığını, toplumda ne gibi yankılar yarattığını anlatır. Beri yandan bu alıntılar Türk toplumunun edebiyat zevkinin tanıtılmasına da hizmet eder. İstanbul hamamları anlatılırken hamamın Osmanlı edebiyatındaki yerinin bir *hammâmiye*'den verilmesi (s. 64), Lâle devrinin sembolü *Sadâbâd*'ın Paris'teki *Trianon* köşküyle karşılaştırılarak tanıtılmasında Nedîm'in *Gidelim serv-i revânım yürü Sadâbâda* nakaratlı şarkısına yer verilmesi (s. 198-199), Bâkî'nin Kanûnî mersiyesinden, Kanûnî'nin 1560'ta Haliç'te şarap yüklü gemileri yaktırarak şarap yasağı getirmesine yazdığı gazelden (s. 264), Nevîzâde'nin Gencosman mersiyesinden (s. 74) alıntılar yapılması gibi.

19. yy.daki modernleşme sürecinde devlet, toplum ve edebiyat büyük bir değişim yaşar. Bu süreçte edebiyat, hem devlet ve toplumun yapısındaki değişimi, hem de kendi değişimini yansıtır. Örneğin bu yüzyılda doğa bilimlerinin yaygınlaşması sonucu depremi Tanrı'nın gazabı olarak gören ve gösteren eski *ulemâ* giderek sesini kesmek zorunda kalmıştır. Ama şairlerin tekrar tekrar yaşanan deprem felaketi karşısında sorunları dile getirmesini engellemek mümkün değildir. Kreiser, İstanbul'daki doğal afetleri anlatırken Tevfik Fikret'in 1894 depreminden etkilenerek yazdığı:

Bir ihtilac (sarsıntı) *ile çırpındı, kırdı, yıktı....*
ve korku yüzleri soldurdu; evler, aileler
.....
Beşer (insan) *bu sadme-i meş'uma* (uğursuz çarpmaya) *böyle uğrar da*
Biraz tenebbüh eder (gafletten uyanır).
Biraz tenebbüh için bin belâ... ne ders-i haşin (katı, acımasız ders)

dizeleriyle başlayan "Zelzele" şiirini alıntılar (s. 151-152).

Yazarın İstanbul'u tanıtmada tarih-edebiyat ilişkisinden ustalıkla yararlanmasına iki örnek daha vermek istiyorum: Toplumun geleneksel eğlenceleri *karagöz* (s. 273) ve *kanto*'nun (s. 274) tanıtılmasından sonra Halid Ziyâ'nın *kanto* hakkındaki alaylı değerlendirmesiyle bu eğlencenin entellektüel kesimdeki algılanışı sergilenir (s. 275). Toplum yaşamında ve edebiyatta batılılaşmanın ilk ürünlerinden sayılan *Şair Evlenmesi* ile aydınların geleneksel toplum yaşamına yönelik eleştirileri yansıtılmıştır (s. 275- 276).

Geleneksel yaşamın aynası olan kahvehanelerdeki günlük hayatın tipik görünümü Mehmed Tevfik'in kaleminden aktarılırken (s. 269), geleneksel içki rakıyı içme âdâbı ve ölçüsü Ahmed Râsim'in değerlendirmeleriyle "Rakı Nasıl İçilmelidir?" başlıklı yazısından[7] yansıtılır (s. 265-266). Toplumun modernleşme sürecinde geleneksel

7 Bkz. (Nuri Erten tarafından sadeleştirilerek yayına hazırlanmış olan) Ahmet Rasim, *Anılar ve Söyleşiler*, İstanbul 1983, s. 171-186.

yaşamla batılılaşma ölçüleri arasında yaşadığı çelişkiler ise Ahmed Hikmet'in 16 Mart 1316'da (1900) *Servet-i Fünûn* dergisinde yayınlanan "Yeğenim" başlıklı yazısıyla somutlaştırılır (s. 284). 20. yy. başında din ve kültür kurumlarının çözülüşü Yakup Kadri'nin *Nur Baba* romanından bir alıntıyla verilir: "Bir Bektaşi tekkesinde mumlar nasıl söndürülür?" (s. 213-214). Rakı, şarap, kahve ve tütün kullanımının kısa tarihçesini Cibali Tütün Fabrikası'nın kuruluşu izler. Bu fabrika Mahmûd Yesârî'nin, 20. yy. başında (1927) toplumdaki yeni ekonomik dengelerin ve yaşam koşullarının değişimiyle ortaya çıkan işçi kesimin sorunlarını, onların küçük dünyalarını Anadolu-İstanbul çelişkilerini işleyen *Çulluk* romanında Murat'la Münevver'in aşkına sahne olmuştur (s. 268). İttihat ve Terakki karşıtı olan Ulunay'ın 1913'te tanık olduğu işkence sahneleri (s. 262-263) toplumun bir başka yüzünü ortaya koyarken, Ankara'nın başkent oluşu karşısında Süleyman Nazif'in tutucu milliyetçiliği, 1915'te *Harp Mecmuası*'nın 4. sayısında yayınlanan "İstanbul Bizim Ebedi Payitahtımız" başlıklı yazısıyla (s. 291), Kurtuluş Savaşı günlerine ulaşan İstanbul, Nazım Hikmet'in kaleminden *Kuvâyi Milliye Destanı*'daki "Yıl yine 1919 ve İstanbul'un hali" bölümünde yer alan

"Biz ki İstanbul şehriyiz, Seferberliği görmüşüz"

dizesiyle (s. 290) yansıtılır.

1924'te İstanbul'un ulaştığı konum, Ahmet Rasim'in izlenimlerinden "Batı kültürüyle doğu kültürü birbirine karışmıştı" sözüyle somutlaştırılır. Bu konum, 1453'ten 1923'lere gelen İstanbul'un doğu-batı arasında kültür köprüsü oluşunun kaçınılmaz sonucudur.

İstanbul üzerine çok zengin ve özgün bilgiler içeren bu eser, İstanbul'u tanımak, öğrenmek, belki yeniden tanımak, yeniden öğrenmek isteyen herkes için çok yüksek düzeyde bir İstanbul belgeselidir. Türkçeye çevrilmesi büyük bir kazanç olacaktır.

Piri Reis'i Yok Sayan Bir Osmanlı Portolan Metni

Dimitris LOUPİS*

Başlangıçlarından beri Akdeniz etrafındaki medeniyetler deniz ve denizcilikle yakın bir ilişki içinde olmuşlardır. Hiçbir yazılı kaynağın olmadığı zamanlardan Akdeniz'de seyahat eden gemi ve gemicilere dair betimlemeler vardır. Deniz, kara ve adalardaki nüfusun yayılışı, ticaretin gelişmesi ile kültürler arası ilişkiler ve genel anlamda değiş tokuş açısından temel iletişim kanalı haline gelmiştir. Kaptanlık sanatı geometri, astronomi ve coğrafya bilimlerinin ilerlemesiyle orantılı olarak yavaş bir gelişim süreci geçirmiştir. Akdeniz denizcisi, önceleri kıyı şeridinde, ardından açık denizlerde kaptanlık etmesine yardımcı olan bir dizi araca sahipti.[1] Pusulalar, usturlaplar,[2] denizcilikle ilgili kılavuz kitaplar ve hidrografik haritalar kaptanlık sanatını geç ortaçağa kadar desteklemiştir.[3]

---

* Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü. Bu makale 14. CIEPO (Comité International des Études Pré-Ottomanes et Ottomanes) Symposium/Uluslararası Türk İncelemeleri Sempozyumu, İzmir-Çeşme-Manisa 18-22 Eylül 2000'de bildiri olarak sunulmuştur. İngilizce orijinali "An Unpublished Anonymous Ottoman Portolan-Text that ignores Piri Reis." *CIEPO. Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyumu Bildirileri. İzmir-Manisa, 18-22 September 2000* (Ankara: Türk Tarih Kurumu tarafından basılmak üzeredir). Kebikeç için İngilizcesinden çeviren Ekin Uşşaklı.

1 Bkz. John H. Pryor, *Geography, Technology, and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean, 649-1571* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 53.

2 Bkz. J. Randier, *Marine Navigation Instruments* (London: John Murray, 1980).

3 Geç Ortaçağa dek Akdeniz'de denizcilik teknikleri için bkz. Konrad Kretschmer, *Die italienischen Portolane des Mittelalters: Ein Beitrag zur Geschichte der Kartographie und Nautik*, Veröffentlichungen des Instituts für Meereskunde und des Geographischen Instituts an der Universität Berlin, cilt 13 (Berlin, 1909; yeniden basım Hildesheim: Georg Olms, 1962), 8-33. Aynı zamanda bkz. David W.

Bu çalışma, denizcilikle ilgili el kitapları üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu metinler, uzay geometrisinde limanların konumları, aralarındaki mesafeler ve yönler, suyun niteliği (derinlik, resifler, sığlık bölgeler ve boğazlar), içme suyu, yiyecek, gemi kerestesi gibi doğal kaynaklar ve gemideki denizcilerin ihtiyaç duyabileceği diğer bütün bilgileri; yani karanın fizikî görünüşü ve suyun yoğunluğuna dair kısa ve temel bilgileri içermektedir.

Denize dair bu tür deniz ve denizcilik el kitapları öncelikle antik Yunan'da görülmüştür ve *periploi* (tekil. *periplus*) olarak adlandırılmıştır; diğer taraftan Bizans'ta *stadiasmoi* (tekil. *stadiasmos*) olarak adlandırılırlardı.[4] İtalyanlar bu metinleri *conpasso de navigare* ve aynı zamanda Modern Yunanlılar tarafından da kullanılan *portolano*[5] terimi ile adlandırmışlar; Portekizliler ise *roteiros*[6] terimini kullanmışlardır. Arapça terim *masâfât* ya da İtalyanca orijinalinin değiştirilmiş hali olan *kunbâs*'tır. Batılı portolan metinleri Arapça'dakilerden tamamıyla farklıdır; Batılı metinler dünya üzerindeki iki yer arasındaki mesafe ölçümlerine dayanırken, Arapça metinler bir limanın yıldızlara, özellikle de Kutup Yıldızı'na göre konumunu belirtmekteydi. Bildiğimiz Arapça

---

Waters, *Science and the Techniques of Navigation in the Renaissance* (Greenwich: National Maritime Museum, 1976). On altıncı yüzyıl denizcilik teknikleri için bkz. John Francis Guilmartin, Jr., *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the sixteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1974), 64-7. Bkz. Avelino Teixeira de Mota, "L'art de naviguer en Méditerrannée du XIV au XVII siècle et la creation de la navigation astronomique dans les Oceans," *Le navire et l'Economie Maritime du Moyen Âge au XVII siècle, principalement en Méditerranée.* Deuxiéme Colloque International d'Histoire Maritime (Paris: SEVPEN, 1958), 127-54. Portekiz ve İspanyol denizcilik sanatı için bkz. Avelino Teixeira de Mota, *A arte de navegar de Portugueses e Espanhóis na Época dos Descobrimentos* (Lisboa: Anais do Clube Militar Naval, 1944) ve José Mária Lopez-Piñero, *El arte de navegar en la España del Renascimento* (Barcelona: Labor, ²1985).

4 Bkz. O. A. W. Dilke, "Cartography in the Byzantine Empire," *The History of Cartography* Cilt. 1. Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean, yay. J. B. Harley ve David Woodward (Chicago & London: The University of Chicago Press, 1987), 259-60. *Periploi* ve *stadiasmoi* için bkz. K. Kretschmer, 149-63.

5 Bkz. Henry & Renée Kahane ve Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin* (Urbana: University of Illinois Press, 1958), §512.

6 Portekiz denizcilik edebiyatı metinlerde çeşitlilik gösterir: *guias náuticos* (denizcilik rehberleri ve astronomik düzenler), *livros de marinharia* (denizcilerin kitapları), *roteiros* ve *artes de navegar* (denizcilik sanatları). *Livros de marinharia* için bkz. Luis de Albuquerque, "Textos mal conhecidos respeitantes à Marinha do Séc. XVI-XVIII." *Estudos de História* 'da, cilt IV (Coimbra: Biblioteca Geral da Universitade de Coimbra, 1976), 259-361. *Roteiros* için bkz. A. Fontoura da Costa (yay.), *Este Livro he de Rotear. Bibliografia dos Roteiros Portugueses até ao ano de 1700* (Lisboa: Arquivo Histórico da Marinha, 1993) ve A. Teixeira da Mota, "Evolução dos Roteiros Portugueses Durante o Século XVI," *Revista da Universitade de Coimbra* 24 (1969): 201-28. İkinci yayını Coimbra: Agrupamento de Estudos de Cartografia Antiga, 1969, sep. XXXIII.

denizcilik el kitapları, Akdeniz'e değil, Hint Okyanusu'na dairdir[7]. İbn Mâcid ve Süleyman al-Mahrî tarafından 15. yüzyılın sonları ve 16. yüzyılın başlarında yazılmış olan bu metinleri Gabriel Ferrand yayınlamıştır.[8]

Batı Avrupa denizciliğinin en eski portolan metninin tarihi geç ortaçağa 1200'e dayanmaktadır. Latince, İtalyanca, genellikle Venedikçe yazılmış çok sayıdaki portolan metni 15. ve 16. yüzyıllarda ortaya çıkmışken; Yunanca portolanların tarihi 16. yüzyıla uzanmaktadır.

1520/1'de Piri Reis, Akdeniz üzerine kendi kılavuz bilgilerini *Kitab-ı Bahriye*'de sunmuştur. Bu, bilinen ilk Osmanlıca denizcilik metnidir. İki farklı nüshası vardır ve ikincisinin tarihi 1525/6'dır.[9] En önemlisi, Arap denizcilik sanatıyla hiçbir ilişkisi olmayan ve İtalyan portolanlarını hatırlatan bu denizcilik talimatlarını Akdeniz'in tüm liman ve adalarının ayrıntılı şemalarının takip etmiş olmasıdır.[10] Bunların denizcilikte kullanılan ilk nüshaları 1551'den (Dresden, Sachsische Landesbibliothek, MS. Ed. 389) 1721'e (İstanbul, Süleymaniye, Ayasofya 2605) kadar uzanan yirmiden fazla kopyadır. Aynı zamanda, yalnızca metinlerden oluşan haritasız nüshalar da mevcuttur. Paris'te Bibliothéque Nationale'de tamamlanmamış bir nüsha (MS Suppl. Turc 219) ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde de (Hüsrev Paşa 264) 1770-1'e tarihlenen bir nüsha bulunmaktadır. Bu nüshalar iki buçuk yüzyıl boyunca denizcilik kılavuzları olarak kullanılmıştır. Osmanlı gemileri bu nüshaları 16. ve 18. yüzyıllarda Ege ve Akdeniz

7 Arap denizcilik sanatı ve teknikleri için bkz. Gerald R. Tibbets, "The Role of Charts in Islamic Navigation in the Indian Ocean," *History of Cartography*, cilt 2, kitap 1. *Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*, yay. J. B. Harley ve David Woodward (Chicago & London: The University of Chicago Press, 1992), 256-62.

8 Gabriel Ferrand, *Le Pilote de mers de l'Inde, de la Chine et de l'Indonésie, par Sulaymân al-Mahri et Sihâb ad-Din Ahmad bin Mâjid. Texte arabe, reproduction phototypique du manuscrit 2559 de la Bibliothèque nationale de Paris*, publié par G. F. (Paris: P. Geuthner, 1925). Ayrıca, bkz., aynı yazar, "Les instructions nautiques de Sulaymân al-Mahri (XVI siècle)," *Annales de Géographie* 32.178 (1923): 298-312 ve "L'élément persan dans les textes nautiques arabes des XVe et XVIe siècles," *Journal Asiatique* 204 (1924): 193-257.

9 Tıpkıbasımı için bkz. Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, ed. E. Z. Ökte, 4 cilt (Ankara: The Historical Research Foundation - Istanbul Research Center, 1998). Piri Reis hakkında, *Kitab-ı Bahriye* ve Osmanlı deniz haritaları için bkz. Dimitris Loupis, *Ho Piri Reis (1465-1553) khartographei to Aigaio. He Othomaniki khartographia kai he limni tou Aigaiou* [Piri Reis (1465-1553) ve Ege haritacılığı. Osmanlı haritaları ve Ege gölü] (Atina: Trokhalia, 1999).

10 Arap ve Osmanlı deniz coğrafyası için bkz. Ignatii Yu. Krachkovskii, "Morskaja geografija v vekakh XV-XVI u Arabov i Turok [İgnatii Yu. Kraçkovski, "15-16. yüzyıllarda Arap ve Türklerde Deniz Coğrafyası"]," *Geographicheskii Sbornik* 3 (1954): 13-44. Osmanlı deniz haritaları için bkz. Svat Soucek, "Islamic charting in the Mediterranean," *The History of Cartography*, cilt 2, kitap 1, *Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*, yay. J.B. Harley ve David Woodward (Chicago & London: University of Chicago Press, 1992), 263-92.

sularında kullanmıştır.[11] Belirli noktalarda yaptığı ölçümler ve denizcilikteki büyük deneyimiyle Piri Reis, denizcilik teknolojisiyle ilgili oldukça zengin ve doğru bilgiler içeren bir metin derlemeyi başarabilmiştir. 16. yüzyılın ilk yarısında *Kitab-ı Bahriye* Akdeniz'in en güncel ve güvenilir portolanı olmuştur. Piri Reis'in denizcilik tekniği ve sanatı o dönem için, İtalyan denizcilik ustalarınınkinden üstün görünmektedir. Üretilen nüsha sayısından da görülebileceği gibi *Kitab-ı Bahriye* denizciler tarafından sıkça başvurulan bir kaynak olmuştur.

Piri Reis'ten sonra,[12] 1783'de *Mühendishane-i Bahri-i Hümayun*'un[13] yeniden düzenlenişine ve III. Selim (1789-1807) tarafından gerçekleştirilen denizcilik reformlarına dek, Osmanlı denizcilik teknolojisinde çok az bir gelişme kaydedilmiştir.[14] Bu, Ege'de Osmanlı donanmasının dinamik "altın" çağından, 16. yüzyılda Çeşme'de küçük bir Rus filosunun tüm Osmanlı donanmasını yok ettiği korkunç savaşa (1770) kadar Akdeniz'de geçen dönemdir.

Akdeniz denizciliğinde yüzyıllar boyunca edinilen deneyim, denizcilerin teknik donanım ve kılavuzlar olmaksızın Akdeniz'e açılmalarını mümkün

---

11 Geç 17. yüzyıla kadarki kaynaklara göre her Osmanlı kalyonunda harita ve pusula kullanabilen bir *re'is* olurdu. Bkz. İdris Bostan, *Osmanlı bahriye teşkilâtı: XVII. yüzyılda Tersâne-i Âmire* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), s. 86 ve 181.

12 Bu dönem için bkz. Daniel Panzac, "La flotte de guerre ottomane au milieu du XVIIe siècle," *Belleten* 60.228 (1996): 389-419.

13 Denizcilik Okulu için bkz. Giambattista Toderini, *Letteratura Turchesca*, 3 cilt (Venezia: G. Storti, 1787), I: 172-81. 1795'te Ekol'de "Fenn-i Derya ve Coğrafya" adı altında yeni bir denizcilik bölümü kurulmuştur. Burada denizcilik, coğrafya ve haritacılık öğretilirdi. "Denizcilik üzerine dersler veren üç Fransız deniz subayı vardı; derslerinin çoğu Türkçe'ye tercüme edilir, öğrencilerin kullanımı için İstanbul'daki Fransız elçilik matbaası tarafından basılırdı. 1789'un ortalarında ve özellikle de 1792'deki savaşın sonuna dek Fransız uzmanlar geri çekilince, nitelikli öğretmenlerin eksikliği İsmail Efendi ve İbrahim Efendi'nin en iyi öğrencilerini eğitmenler olarak kullanmalarına neden oldu; haftada üç gün kendilerine ders veriyor her Salı ve Cuma ise öğrettiklerini öğrencilere öğretmeleri için onları öğrencilere gönderiyorlardı... Aktif deniz görevine çıkmak isteyenlere özel denizcilik dersleri verilmeye ancak 1792'de başlanıldı." Bkz. Standford Shaw, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1971), 159.

14 Bkz. Stanford J. Shaw, "Selim III and the Ottoman Navy," *Turcica* 1 (1969): 212-41; aynı yazar, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1971), 150-66. Donanma reformları hakkında bkz. Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de yapılan ıslahat hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin kuruluşu, 1789-1867* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985); İdris Bostan, "Osmanlı bahriyesinin modernleşmesinde yabancı uzmanların rolü, 1785-1819," *Tarih Dergisi* 35 (1984-94): 177-92; aynı yazar, "Osmanlı bahriyesinde modernleşme hareketleri I. Tersane'de havuz inşası, 1794-1800," *150. Yılında Tanzimat*'ta, yay. Hakkı Dursun Yıldız (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 69-90; Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman empire and Modern Turkey*, Cilt I: *Empire of Gazis: The Rize and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), 263-4.

kılmıştır.[15] Denizciler kendi deneyimleriyle kavrulmuşlardı. Onlar, Tony Campbell'in de doğru bir şekilde ifade ettiği gibi, *zihinsel haritalardı*.[16] Elbette ki, Akdeniz'in doğası açık denizler ve okyanuslardakinin aksine bu gibi taktikler için müsaittir. Bu da Osmanlıca kaleme alınmış denizcilik rehberlerinin olmayışını açıklayabilir. Bir diğer olgu da, Osmanlı gemilerinin kaptanlarının çoğunlukla Kuzey Afrikalı ya da Yunanlı olmalarıdır. Stanford Shaw'a göre onlar, denizcilik hakkındaki pratik deneyimlerin gerektirdiğinden fazla bir teknik bilgiye sahip değillerdi.[17] Bir başka nokta da, bu Yunanlı kaptanların kendi dillerinde kaleme alınmış denizcilik el kitaplarını kullanabilmeleridir. 16. yüzyıla ait yedi Yunan portolan metninin varlığından haberdarız. En eski kopya 1534 tarihlidir ve Atina'daki Yunan Parlamentosu Kütüphanesi'nde saklanmaktadır (MS 108). Ayrıca, 1573'te Venedik'te Demetrius Tagias tarafından yayımlanmış bir portolan da mevcuttur.[18] Bu eğitici metinde Tagias Nisan 1559'da eline geçen bir portolan metninden bahsetmektedir. Onun *Portolano*'su Venedik'te 1618, 1641, 1729, 1780 ve 1800'de yeniden basılmıştır. Yani, 1534'den 1800'e[19] kadarki 266 yılı kapsayan Yunanca yedi elyazması ve altı portolan metni baskısının varlığından söz edebiliriz. Bu da, Fransız ve İngiliz donanmasının haritalar, orografik tarifeler, derinlik ölçmeler ve ölçüm detaylarıyla desteklenen güncel denizcilik kılavuz kitapları ürettikleri bir dönemde, Yunanca konuşan denizcilerin 19. yüzyılın başlarına dek bu portolanları düzenli bir biçimde kullandıklarını göstermektedir. Fransız ve İngiliz rehberleri büyük bir başarı sağlamıştır ve Yunanca da dahil olmak üzere pek çok dile tercüme edilmiştir. Denizcilik üzerine diğer bir kitap olan De Truguet[20] imzalı *Traité de manoeuvre pratique* Türkçe'ye çevrilmiştir ve 1202/1788'de *Usulü'l-maarif fi fenn-i vech-i tasnif-i sefa'in-i donanma ve fenn-i tedbir harekatuha* adıyla basılmıştır; öte yandan

15 Bkz. Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II* (New York: Harper and Row, 1972), 103-8; yanı zamanda, John H. Pryror, 53; Hamilton Gibb ve Harold Bowen, *Islamic Society and the West. A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Custure in the Near East*, cilt. 1: *Islamic Society in the Eighteenth Century*, Bölüm 1 (London: Oxford University Press, 1950), 105-6.

16 Tony Campbell, "Portolan Charts from the Late Thirteenth Century to 1500," *The History of Cartography*, Cilt 1. *Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean*, yay. J. B. Harley ve David Woodward (Chicago & London: The University of Chicago Press, 1987), 386.

17 Stanford J. Shaw (1969), 214.

18 Armand Delatte (ed.), *Les Portulans Grecs* (Liège: Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et de Lettres de l'Université de Liège, 1947), ve *Compléments* (Bruxelles: Palais des Académies, 1958).

19 Bkz. St. I. Makrymikhalos, "Hellinikoi portolanoi tou 16ou, 17ou kai 18ou aionos," *Eranistes* [St. İ. Makrimihalos, "16, 17 ve 18. yüzyıl Yunan Portolan Metinleri"] 1 (1963): 128-55 & 211-21.

20 Kitap ilk olarak Amiral Cte Laurent-Jean-François de Truguet, *Traité de manoeuvre pratique* olarak basılmıştır (Constantinople: Imprimerie de l'Ambassadeur de France, 1787). Bkz. A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde ilim* (İstanbul: Remzi, 51991), 204. S. Shaw bu kitabı Charleton'a atfeder (?).

Tondot imzalı *Traité de pilotage et de navigation. Eléments de géometrie* Türkçe'ye çevrildiği halde hiçbir zaman yayınlanmamıştır.[21]

***Borgiano Portolanları* Metni**

İtalyan kütüphane ve arşivlerinde Osmanlı denizcilik kartografisi üzerine araştırma yaparken, uluslararası bibliyografyalardaki tek Türkçe portolan metni olarak Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriye*'sini göstermelerine rağmen, hiç beklenmedik bir biçimde Osmanlıca bir denizcilik kılavuz kitapçığına rastladım. Bu kitapçık Roma'daki Biblioteca Apostolica Vaticana'ya aittir ve Borgiano Turco 72 olarak kataloglanmıştır.[22] Karton kapaklı bir kağıt yazmasıdır. 22x16 cm ebadındadır. *Nesih* yazısıyla kaleme alınmış 36 yapraktan oluşmaktadır. Yer adları kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Yazarın adı ya da tamamlanma tarihi yoktur. İçeriği şöyledir:

- yy. 1b-3a Ege Denizi portolan metninin içerik listesi
- yy. 3b-4a İtalyanca elyazmasının kısa bir tanımlaması
- yy. 4b-5a Boş yapraklar
- yy. 5b-30b Ege Denizi portolan metni (*Birinci Borgiano Portolanı*)
- yy. 30b-34a Akdeniz ada ve limanlarının tamamlanmamış mesafe portolanı (traverso) (*İkinci Borgiano Portolanı*)
- yy. 34b-36a Boş yapraklar
- y. 36b Bir kalyonun bir limana nasıl girdiği ve çıktığına dair teknik bilgileri içeren kısa bir not.

İçerik listesi, 15. ve 16. yüzyıl İtalyan ve Yunan portolan metinlerine benzeyen denizcilik kılavuz bilgilerini kapsamaktadır. Küçük ve büyük kalyonlar için sade ve basit talimatlar *Kitab-i Bahriye*'dekilere benzer tarihi ve mitolojik anlatımlarla bölünmemiştir. Yazarın dili ve üslubu basit ve naiftir; ki bu da tanınmış denizciler tarafından çalışmalarına destek olması amacıyla derlenmiş dönem portolanlarının karakteristik bir özelliğidir.

21 Bkz. Stanford Shaw (1969), 227 ve aynı yazar (1971), 442-3 (not 31). Donanma düzenlemeleri ve denizcilik tekniklerini içeren ilk Osmanlı basılı kitapları için, bkz. Henry & Renée Kahane ve Andreas Tietze, 605-6.

22 Ettore Rossi, *Elenco dei manoscritti turchi della Biblioteca Vaticana* (Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1953), 360'ta kataloglanmış. Svat Soucek bunu hatalı bir biçimde bir harita ya da atlas olarak değerlendirir. Bkz. S. Soucek, 289.

Birinci Borgiano Portolanı şöyle başlar (yy. 5b-6a):

"|*5b*| Ḥālā Baḥr-i Sefīdde olan cezīrelerüñ limanları beyānındadur. Manya burnuna dört mil miḳdārı ḳarīb bir liman vardur. Adına Porto Ḳalya dirler. İçerü girmek iḳtiżā ider ise limanı bilmek içün bir ḳırmızı burun var. Ol maḥalle ḍogrı varasın ve ol maḥalle mürūr eyledikde bir ince burun var. Muḳaddem ḳırmızı burunu ḳalyonuñ iskele ṭarafına ve ṣoñraki ince burunu sancaḳ ṭarafına ḳaldıḳda ikisinüñ orṭasına gider iken ṣaġ ṭarafında bir eski ḳalᶜe vardur. Dā'imā ince burundan ṭarafa gidilür, zīrā limanuñ orṭasında bir ṣıgı vardur. Üzerinde on beş ḳarış ṣuyu vardur. İnce burundan gecdikde hemān temür baraġalu ṭaşrasında |*6a*| palamar baġlanur, daḫi içerüye girmege ṭamaᶜ eylemiyeler. Zīrā içerüsi ṣıġdur ve boġaz agzında gecdikde iki ṭarafından gecilür."

Portolan referansa Peloponnessos'un (Mora) güneydoğu yakasından ve Porto Kayo burnundan başlayarak, Saronikos Körfezi, Kuzey Ege Adaları, Kiklad Adaları, Oniki Ada, Kiklad Adaları'nın geri kalan bölgeleri, Girit Adası'yla devam eder; son on referans belirli bir sırayı takip etmeksizin Psara (İpsara), Simi (Sönbeki), Lesvos (Midilli), Andros (Andire), Tinos (İstindin), Ayios/Ay Stratis (Aya Strati) adaları ve Limnos (Limni)'deki Ayios Haralambos Körfezi'ne (Kilisecik limanı) değinir. Portolan burada son bulur.

İkinci Borgiano Portolanı Doğu Akdeniz adaları ile limanları arasındaki mesafeleri veren bir *traverso*'dur. Bu portolan tamamlanmamıştır. Her biri mesafeleri mil olarak ifade eden ve belirli bir ada ya da limandan beş noktanın istikâmetlerini veren 37 gruba ayrılmıştır. Son gruplar bu sıralamayı takip etmez.

İlk grup (y. 30b):

mil, ᶜaded	
18	**Boğazdan Bozca aḍa öñi limanına ḳıbla lodosa düşer**
040	**Bozca aḍadan Baba burnına ḳıblanuñ bir bucuḳ kerte[23] lodos ṭarafına**
046	**Bozca aḍadan Boz Baba baṭınuñ bir kerte lodos ṭarafına düşer**
120	**Bozca aḍadan İşkiroza ḳıbla burnına lodosuñ bir kerte baṭı ṭarafına**
160	**Bozca aḍadan Andire boğazı lodosa düşer**

Anonim *Birinci* ve *İkinci Borgiano Portolanları*'nın adını anmadıkları Piri Reis'in *Kitab-i Bahriye*'si ile hiçbir ilişkileri yoktur. Tarihi, folklorik, mitolojik konulara yer vermeyen kati denizcilik bilgilerini içermektedirler. Anonim yazar da *Kitab-i Bahriye*'den yararlanmaz. Onun metni *Kitab-i Bahriye*'yi geçmişte bırakır. Gerçekten de Piri Reis'in çalışması geçmişin teknolojisine aittir. Borgiano metni Ege Denizi'ne dair yeni bir

23 Bkz. Henry & Renée Kahane ve Andreas Tietze, *yeri*, § 530.

denizcilik rehberidir.[24] Yazarı yalnızca daha önceki portolan metinlerini değil aynı zamanda çağdaş Fransız ve İngiliz rehberlerini de yok sayar. Bu makale tamamlanmış bir araştırmadan ziyade, incelemenin ilk bulgularını dile getirmektedir. Batı Avrupa denizcilik teknolojisi ve kılavuzlarının ve 19. yüzyıl Osmanlı denizciliğinin araştırılması Borgiano Portolanları ile ilgili konulara ışık tutacak ve onların diğer denizcilik çalışmaları ile bağlantılarının anlaşılmasına da yardımcı olacaktır. Bugüne dek yapılan araştırmalar 1200-1650 arası Latin ve İtalyan portolanları,[25] 16. yüzyıl Yunan elyazması portolanları ve 1800'e dek basılan Tagias portolanı[26] ile, aynı zamanda İngiliz Kılavuzu (1771),[27] Henry Michelot imzalı Fransız portolanı (1805),[28] John Stewards imzalı İngiliz portolanı (1826)[29] ve J. W. Norie, L. Lamberti ve I. G. Mavrommatis tarafından kaleme alınan portolan (1872)[30] ile hiçbir bağlantısı olmayan bir metni açığa çıkartmıştır. Bir metin

24 Ege Denizi'ndeki deniz rotaları için bkz. H. Pryor, 97-9.

25 Aşağıdaki metinler ile hiçbir ilişkisi yoktur:

Patrick Gautier Dalché, *Carte marine et portulan au XIIe siècle. Le Liber de Existencia Riveriarum et Forma Maris Nostri Mediterranei. Pise, circa 1200* (Rome: École Française de Rome, 1995). [yaklaşık 1200]

Konrad Kretschmer, *Die italienischen Portolane des Mittelalters: Ein Beitrag zur Geschichte der Kartographie und Nautik.* Veröffentlichungen des Instituts für Meerskunde und des Geographischen Inistituts an der Universität Berlin, cilt. 13 (Berlin, 1909; yeniden baskı Hildesheim: Georg Olms, 1962). [14.'den 16. yüzyıla]

Opera Nova chiamata portolano laqual narra le terre: & porti de leuante cominciando a Venetia andando per tutta la Schiauonia fin a Corfu con tutta la Grecia la Morea & Napoli de Romania con tutto Larchipelago: Constantinopoli Candia Rodi Cipro & tutto il Leuante & tutte le isole: terre citta e castelli & porti & quanti miglia da una terra a laltra & da una isola a laltra: & tutte starie porti valle e colphi: scagni: fondi: e sechi dintorno. Novamente stampato (Vineggia: Domenego Zio & Fratelli Veneti, s .d. [yaklaşık 1518]).

Nuovo Portolano non piv stampato molto particolare de'l Levante a de'l Ponente (Vineggia: Pavlo Gerardo, 1544).

26 Demetrios Tagias (yay.), *Portolanos* [Portolan] (In Venetia: s. n., 1573).

27 *The English Pilot, Part III. Describing the Sea-Coasts, Capes, Head-Lands, Bays, Roads, Harbours, Rivers and Ports; together with the Soundings, Sands, Rocks and Dangers in the whole Mediterranean Sea...* (London: J. Mount and T. Page, 1771).

28 Henry Michelot, *Portulan de la mer Mèditerranée, ou Guide des Pilotes Côtiers, par H. M., ancien Pilote Hauturier sur les Galères. Nouvelle édition corrigée et augmentée de la description des côtes du Levant et des Isles de l'Archipel par un autre navigatuer* (Marseille: Jean Mossy, 1805).

29 John Stewards, *General Directions for the Navigation of the Archipelago, with remarks on several ports and anchorages in that sea, together with a few correct latitudes, and magnetic bearings, of various places therein, by J. S. Esq., Captain of His Majesty's Ship Seahorse* (s.l [London?]: s.n., 1826).

30 Bu kılavuzun 1872 yılında Hermoupolis, Syros Adası'nda basılan Yunanca çevirisi/kompilasyon haline başvurdum: *Limenodiktis tis Mesogiu thalasis, tu Adriatiku kolpu, ton nison tu Egeu, tis Thalasis tu Marmara, ton akton tis Anatolis, Sirias, Egiptu ke Afrikis. Limenodiktis tu Elispondu, tis thalasis tu Marmara...* [*Akdeniz, Adriyatik Körfezi, Ege Adaları, Marmara Denizi, Anadolu Kıyıları, Suriye, Mısır ve Afrika için Rehber. Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi için Rehber...*], I. G. Norie, Lud. Lambertos, Iordanis G. Mavrommatis (Hermupolis: Tipografion tis «Patridos», 1872). Derleyici Iordanis G. Mavrommatis iki 19. yüzyıl denizcilik rehberinden tercüme etmiş ve uyarlamıştır: Luigi Lamberti,

olarak Borgiano Portolanları eski dönemin sade metinlerine daha yakındır; öte yandan *İkinci Borgiano Portolanı*'ndaki gibi bir metne, traversoya, 18. yüzyılda rastlanmaz. Bununla birlikte, yer adlarının da Piri Reis ile hiçbir ortak yanı yoktur; İtalyan toponimisinin değiştirilmiş biçimleri de değildir. Ne yazık ki, elyazmasının kağıdının bir filigranı yoktur, bu yüzden tarihini saptamak zordur. Vatikan Kütüphanesi'nde Türk elyazmaları kataloğunu yayımlayan Ettore Rossi, metni 19. yüzyıla tarihlendirmektedir.

Araştırmamın ilk sonuçlarına dayanarak ben elyazmasının 18. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğunu varsaymaktayım. Bir metin olarak 16. yüzyıl kopyaları ile benzerlik göstermektedir, çünkü 17. yüzyıl denizcilik kılavuzları çok daha detaylı ve zengin bilgi sunarlar. Kanımca elimizdeki portolan iki yüzyıl boyunca devam eden denizcilik teknolojisindeki eski geleneğin son örneklerinden biridir. Elbette ki metnin kendisinde böyle kesin iddialar olmamasına rağmen, Piri Reis'li otantiklikten ayrılışın ve reform çabalarının bir işaretidir. Fransız ve İngiliz kılavuzlarının gelişinden ve Osmanlı donanmasının Avrupa denizcilik sanatı ile ilminin egemenliği altına girmesinden önce, sıradan denizciler tarafından, yerinde yapılan tekrarlanmış gözlemler ve deneyimler sonucunda yazılmış bir metin olmalıdır.[31]

Özet:
Piri Reis'den Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'un kurulduğu 1783 tarihine ve III. Selim'in bahriye teşkilatındaki reformlarına uzanan süreçte Osmanlı denizcilik teknolojisinin evrimi hakkında çok az şey biliniyor. Bu kısa çalışma Ege ve Akdeniz için 18. yüzyıl sonlarında Osmanlıca kaleme alınmış anonim bir kılavuz kitap hakkındadır. Çalışma, 16-19. yüzyıllar arasında Osmanlıca'da yazılan denizcilik el kitapları üzerine halen devam eden projenin bir parçasıdır.

Anahtar sözcükler: Akdeniz, Denizcilik, Osmanlı portolan metinleri, Osmanlı denizciliği.

Portolano del mare Mediterraneo. Nuova edizione corretta e notabilmente accresciuta da L. Lamberti (Livorno: Nanni, 1844); genişletilmiş baskı *Portolano dei mari Mediterraneo e Adriatico, del Mar Nero e del Mare di Azof. Compilato dal L.L.*, 5. baskı, 2 cilt (Livorno: Fabbreschi, 1871) ve J. W. Norie, *The New Mediterranean Pilot* (London: J. W. Norie, 1817); yeniden baskı *The Complete Mediterranean Pilot* (London: Charles Wilson, 1845).

31 Osmanlı ve Türk denizcilik faaliyetleri için, genel olarak, bkz. Ali İhsan Gencer, *Türk denizcilik tarihi araştırmaları* (İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası, 1986) ve Coşkun Güngen, *Türk denizcilik tarihi bibliyografyası* (Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 1995).

Abstract:

Very little is known about the evolution of Ottoman nautical technology after Piri Reis (ca. 1470 - 1553/54) until the organization of the Mühendishane-i Bahri-i Hümayun (Naval Engineering School) in 1783 and the naval reforms by Selim III (1789-1807). This short study deals with an unknown anonymous sailing-directions manual on the Aegean and Eastern Mediterranean Seas of the late 18th century, which is written in the Ottoman language. This article constitutes a part of an ongoing project on Ottoman navigational manuals in 16th-19th century.

Keywords: Mediterranean, Navigation, Ottoman portolan texts, Ottoman navigation.

süreli yayınlara form doldurmadan, bankaya gitmeden
bir telefonla abonelik!
hemen arayın: 0212 210 0 110
ya da tıklayın: www.abonet.net

abonet

istediğiniz dergi kapak fiyatıyla adresinize teslim

tel: (0212) 210 0 110 ❖ faks: (0212) 222 27 10
abonet@abonet.net ❖ www.abonet.net